

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ

	ਪੁਲਿੰਗ	ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਧਨੁ, ਮਨੁ, ਜਗੁ	ਧਨ, ਕਾਰ, ਸਾਧਨ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਧਨੁ, ਨਾਮੁ, ਕਾਗਦੁ	ਧਨ, ਮੁੰਧ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਦੇਖੂੰਗੋ, ਦੇਖਿਹੋ	ਦੇਖੈਂਗੋ, ਦੇਖਿ ਹੈਂ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਦੇਖੈਗੋ, ਦੇਖਿ ਹੈ	ਦੇਖੋਗੋ, ਦੇਖਿ ਹੌ
ਅੱਨ ਪੁਰਖ	ਦੇਖੈਗੋ, ਦੇਖਿ ਹੈ	ਦੇਖੈਂਗੋ, ਦੇਖਿ ਹੈਂ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਸਭੁ	ਸਭਿ, ਸਭਨੀ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਸਭਸੁ, ਸਭਸੈ	
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ		ਹਭਾਹੂੰ
ਸੰਬੰਧਕਾਰਕ	ਸਭਸੈ	ਸਭਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਮਹਲ, ਧਨ	
ਕਰਮ ,,	ਬਖਸੀਸ, ਧਨਹਿ	
ਕਰਣ ,,	ਬਾਤਹਿ	ਬਾਤੀ, ਗਲੀ, ਗਲੀ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ,,	ਧਨਹਿ, ਧਨ	
ਅਪਾਦਾਨ ,,	ਕਪਾਹਹੁ, ਮਾਰਊ	
ਸੰਬੰਧ ,,		
ਅਧਿਕਰਣ ,,	ਕਾਰੈ, ਜੀਭੈ	

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਓਹੁ, ਇਹੁ, ਉਨਿ, ਇਨਿ	ਓਇ, ਓਹਿ, ਏਹਿ, ਉਨ, ਇਨ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ		ਉਇ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ		ਊਨ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ		ਊਨ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਵਾਹੂ	

	ਪੁਲਿੰਗ	ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ
ਸਾਰੇ ਪੁਰਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ-ਵਚਨ	ਗਯੋ	ਗਈ
ਬਹੁ-ਵਚਨ	ਗਏ	ਗਈਂ

ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਤਿਨਿ, ਤਿਨਹਿ, ਤਿਨਹੀ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਤਿਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਾਸੁ, ਤਾਹਿ, ਤਿਸੈ, ਤਿਹ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤਿਤੁ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਤਿਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤੈ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍ਾ
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ		
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਤਿਸ, ਤਾਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਿਸੈ, ਤਿਹ, ਤਾ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍, ਤੰਨਿ (ਖੇ), ਤਿਨਾੜਾ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤਿਤੁ, ਤਿਹਿ, ਤਾਸ	

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਏਕੁ, ਇਕੁ, ਹਿਕੁ	ਇਕਿ, ਹਿਕਿ, ਹਿਕਨ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਹਿਕੁ, ਹਿਕੋ, ਇਕੁ, ਏਕਸੈ	ਇਕਨਾ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ		ਇਕਨਾ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ		ਇਕਨੀ

	ਪੁਲਿੰਗ	ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ
ਸਾਰੇ ਪੁਰਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ-ਵਚਨ	ਗਯੋ	ਗਈ
ਬਹੁ-ਵਚਨ	ਗਏ	ਗਈਂ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ

ਏਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ :

ਬਾਬਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ, ਸਿਮਰਨ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ, ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਲੇਖ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ, ਧਰਮ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ, ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਟਾਕਰਾ, ਸਿਖੁ ਸਿਦਕੁ ਨਾ ਹਾਰੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਰਹਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਤੇ ਮਾਝ ਸਟੀਕ, ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਪਾ: ੨ ਤੋਂ ੯ ਇਕੋ ਜਿਲਦ ਵਿਚ, ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ, ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਨਿਤਨੇਮ ਸਟੀਕ, ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵਈਏ ਸਟੀਕ, ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਸਟੀਕ, ਰਾਮਕਲੀ ਸਦ ਸਟੀਕ, ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸਟੀਕ, ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ (ਪੰਜ ਜਿਲਦਾਂ), ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਸਟੀਕ, ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ – ਸਵੱਈਏ – ਚੌਪਈ ਸਟੀਕ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ) ਦਸ ਜਿਲਦਾਂ, जपुजी साहिब टीका, आसा की वार टीका, सुखमनी साहिब टीका, नित्तनेम टीका ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ

ਕਰਤਾ :

ਪ੍ਰੋ.ਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਡੀ.ਲਿਟ.

ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ISBN 81-7205-005-4

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1939
ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਮਈ 2001
ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਜੁਲਾਈ 2002
ਚੌਦ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਜੁਲਾਈ 2003
ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਸਤੰਬਰ 2004
ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਦਸੰਬਰ 2007
ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਜਨਵਰੀ 2011

ਮੁੱਲ : 120-00 ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼

•

ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - 143 006

•

S.C.O. 223-24, ਸਿਟੀ ਸੈਂਟਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - 143 001

E-mail : singhbro@vsnl.com
Website : www.singhbrothers.com

ਛਾਪਕ :

ਪ੍ਰਿੰਟਵੈੱਲ, 146, ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਫ਼ੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਤਤਕਰਾ

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਭਾਗ ਦੂਜਾ (ਵਾਕ-ਅੰਗ)

ਭਾਗ ਤੀਜਾ (ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ)

ਭਾਗ ਚੌਥਾ (ਫੁਟਕਲ)

ਦੂਜੀ ਛਾਪ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਜੋ ਕਦਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਨਿੱਗਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਵੇਗੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਪਾਏ ਅਨੇਕਾਂ ਭੁਲੇਖੇ ਇਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਦੂਰ ਹੋਣਗੇ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਕਦਰ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਵਿਆਕਰਣ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਮੈਂ ਕਈ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਛਪ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਵੀਹ-ਬਾਈ ਸਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਣ ਦੇ ਜ਼ਾਤੀ ਤਜਰਬੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਸਿਖ ਨੌ-ਜੁਆਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹੀ ਤੇ ਸਮਝ-ਗੋਚਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਣੀ ਵਾਸਤੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਧ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਜੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਤਾਂ ਉਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀ ਵੱਡ-ਮੁੱਲੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੨ ਤਕ ਹੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਛਪ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਈ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੩੯ ਵਿਚ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ੧੯੩੧ ਦੇ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਨੂੰ ੧੩ ਸਤੰਬਰ ੧੯੩੯ ਨੂੰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਇਨਾਮ ਤੇ ਸਿਰੋਪਾ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਮੇਰੀ ਬਾਰ੍ਹਾਂ-ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਕੀਤੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਖੋਜ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿਤਾ।

ਚੋਖੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਮੁੱਕ ਚੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਨੌ-ਜੁਆਨਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਧਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਇਹ ਦੂਜੀ ਛਾਪ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੫੦

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ
ਬੀ.ਏ.

ਚੌਥੀ ਛਾਪ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਤੀਜੀ ਛਾਪ 'ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼' ਨੇ ੧੯੬੬ ਵਿਚ ਛਪਵਾਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਚੌਥੀ ਛਾਪ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਟੀਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀਆਂ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼' ਹੀ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਕੁ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ ਹੌਸਲਾ, ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਸਿਹਤ ਬਖ਼ਸ਼ੀ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਇਸ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਟੀਕਾ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ) ਦਸ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਛਪ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

੪੯੪, ਅਜੀਤ ਨਗਰ,
ਪਟਿਆਲਾ
੧੦ ਮਈ, ੧੯੭੦

REVIEW

Prof. Sahib Singh : GURBANI VIAKARAN

(in Panjabi : Gurmukhi Script)

Amritsar, 1951

That this thoughtful and thought-provoking book emanates from the pen of a thinker, will be evident from the following observations :

(1) A human approach to Grammar

That Grammar is a dry subject, has become almost a proverb. Even in Sanskrit there is a saying which means : "Grammar is a disease-producing subject" (Vyaakarṇam Vyaadhikarṇam). But perhaps for the first time in any Grammar written in India about an Indian language, this book, which is a Grammar of the language of the Sikh Scriptures, starts (page 25) with the expressive nature of human language, beginning first with facial expressions, then through gestures, to speech-sounds on their way to connected speech, the sphere of Grammar proper. This methodology is bound to stir an interest for the subject, which is essentially not a tyranny of rules and prescriptions, but a description of the natural phenomena of language.

(2) A rational approach to the study of Scriptures

All Scriptures have a mystical aspect, which can be really expressed only in an "inner language", but in view of the well-known English verse :

"Wings for the angels but feet for the men," human language has to be used for communicating these truths to mankind in general. But this language has its laws, which must be carefully understood if a rational interpretation of the Scriptures is desired. In view of this, the author has thoroughly brought their language into the sphere of Grammatical patterns. For instance, on page 331, as an illustration of the Direct and Indirect object, sentences like the following have been exemplified : "The Guru imparts instruction to the disciple" (Gursikh Gurū upadesu suṇāvai), in which *Gursikh* is the indirect and *Upadesu* the direct object.

(3) The Rhetorical adjuncts of Grammar

Great master-minds, both in the past and the present, tell us that Grammar can never be entirely dissociated from Rhetorics, Metrics and Music. The author, fortunately gifted with this synthetic insight, has freely brought to bear the phenomena of Rhetorics in order to explain Grammatical phenomena. For instance, on page 34 he happily explains *Mahalā* (ਮਹਲਾ), being a term for any of the Sikh Gurus, as literally denoting "body"; so the sense of "body" has been figuratively extended to that of a Guru. How ? The second *Mahalā*, viz., Guru Angad, was so called because he was

considered to be the second body of Guru Nanak. Nobody could dream that a book on Grammar should contain such a charming matter!

(4) Subtle penetration of treatment

The author's profoundly discerning acumen has read the distinctive significance of 'n' and 'ṇ' in *kahani* (ਕਹਨਿ) and *kahaṇi* (ਕਹਣਿ); while kahaṇi (ਕਹਣਿ) is verbal form, embedding a Sanskrit suffix '-nti'; *kahani* (ਕਹਨਿ) is a noun, from the infinitive *kahani* (ਕਹਨਿ) (p. 225). Historians of Indian languages tell us that Sanskrit consonant-duster '-nt' has become 'n' in certain contexts in modern Indian languages, while pure 'n', in the middle of two vowels, has become 'ṇ'.

(5) Historical visualization

The author's modernity of approach is revealed by the emphasis he has laid on the historical aspects of the language of the Sikh Scriptures. With copious examples he shows how words like *ghar* (ਘਰ) and *gharu* (ਘਰੁ) occuring in the same verse reveal different historical phases of the language (p. 30). Just as the ruins of Harappa indicate seven different cultures, one over the other, or of Taxila four different cultures, so the language of these scriptures will reveal to the scientific observer many layers of dialects one over the other. This observation on the part of the author is one on which the historical linguist should jump, for it will at once suggest to him that for the corroboration of variants in

the Sikh Scriptures the time has come for an immediate survey of the dialects of the day adjoining the areas in which these Scriptures were written.

(6) A challenge to stupidity about Metre

By far the most valuable remark in this book is the one about Metre on page 399. Regarding the age-long Prosodial tyrannies of long-short or syllabic measurements, the author says that a Poet rises above the bondages of these measures whenever he finds them to be an obstruction to the flow of his natural rhythm. Future generations will appreciate this statement as the first protest from an Indian against the myth of metrical rigidities. Authorities on Phonetics tell us that the phenomenon of Rhythm is primarily an instinctive, natural and universal phenomenon. Cf. Sonnenschein, *What is Rhythm ?* Oxford, 1925, page 31 : "The element that is common to music and verse is Rhythm; and rhythm is one and the same thing whatever be the medium in which it is manifested." But the universal phenomenon in rhythm is that of rise-fall or fall-rise of voice in various permutations and combinations, it is to this gradation that long-short, or syllabication absolutely submits from moment to moment; no human prescriptions dare to interfere with it. Time has come to revolutionize all our rotten views about metre. Who knows our author's divining statement is a precursor of the "shape of things to come" in Indian metre during this decade of "challenge, change and opportunity", as a British writer puts it ?

(7) The agent-case revelation

Very interesting indeed is the author's explanation of the i-suffix attached to nouns functioning, historically, as agent-case with transitives in the Past Tense, e.g. Nānki (ਨਾਨਕਿ) (page 66), literally "by Nanak". This finding would give to a reflective reader a flood of suggestions e.g. (1) this i-suffix was absolutely independent; it never required a post position like 'ne' as is used in Hindi or literary Panjabi, though it is absent in Dogri or Pothohari. (2) This 'i'—being parrallel to Hindi—modern literary Panjabi—'e', was either a literary modification of dialectical 'e'—still spoken—or induced by rhythmical requirements, for which investigation is necessary.

(8) Curiosities of Pronouns

Most interesting is the entire absence (as will be evident from page 182-183) of *mainū* (ਮੈਨੂੰ), *sānū* (ਸਾਨੂੰ) "to me, to us" established literary Panjabi forms these days in the language concerned, being represented by *mohi* (ਮੋਹਿ), *mujhe* (ਮੁਝੇ) etc., in the singular and *hambu* (ਹਮਹੁ), *ham* (ਹਮ) in the plural. Now according to linguistic authorities, the Pronouns of a language are the greatest determinants of the structure of that language, for there is hardly a sentence in which they are not used. If these most fundamental Pronouns, spoken at the present day, were absent in the language of the Sikh Scriptures, we are faced with the problem of determining the exact ratio of Panjabi in the language concerned. Only a Frequency Statistics Survey, like the one done by Soviet in Russian, could help us to solve the problem.

(9) A precursor of Pronominal Suffixes

Pronominal Suffixes are a bug-bear for the teacher of literary Panjabi and Hindi. But page 237 gives us a startling form, viz., *sudhos* (ਸੁਧੋਸ) "searched for him", for according to the author, 's' means "him". In colloquial Panjabi, two Pronominal or extra-Pronoun suffixes are quite common, viz., 3rd Person 'su' (Lahndas), e.g. *mārsu* (ਮਾਰਸੁ), beat him and 2nd person 'i' is in 'aia i' he has come, oh you! It is hoped that the author will some day be able to produce further material on this exciting problem.

(10) Illuminating approach to Conjugation

The treatment of Conjugation has rebelled against the atrocious mechanization of routinized Grammars, it has entirely discarded the start from terminations and begins the modernized forms, viz., patterns on page 216, e.g. *basaī* (ਬਸਈ) resides, *jīvaī* (ਜੀਵਈ) lives. The conjugation of verbs concerned in Sanskrit, Prakrit and Apabhramsa side by side has also been given. This comparative method makes both the teaching and the learning life-like (pp. 216-217). This historical approach has been persistently kept up. e.g. on page 217, the 2nd person plural 'h' has been rightly traced to 'th'. (Cf. G.V. Tagare, *Historical Grammar of Apabhramsa,* Poona, 1948, page 286). Similarly, the third person plural 'hi', on page 223, has been connected with Braj 'ahi' in *gāvahi* (ਗਾਵਹਿ) they "sing". Tagare (Ibid, p. 290) tells us that '-ahi' is the real Apabhramsa development and

Dr. Babu Ram Seksena in his *Evolution of Awadhi*, Allahabad, 1938, page 124, finds the same—'ahi' in Jayasi, though in Tulasi—'ai' also occurs secondarily. This suggests that the nasality has been dropped in this case in the language of the Sikh Scriptures. On pp. 249-250, an interesting parallel to the 'v-' causative, as in *dikhāvā* (ਦਿਖਾਵਾ) has been rightly connected with Awadhi forms, Cf. Awadhi (dekha: vab) illustrated by Babu Ram Saksena, Ibid, p. 289. Cf. in this connection the interesting remark of Tagare (Ibid, p. 284) that "Causative formations in Apabhramsa take the augment '-ava' in South West Apabhramsa, and 'aba' in East Apabhramsa."

LIMITATIONS

With so many new perspectives, as on Metre and Pronominal suffixes, revealed to us by this valuable work, it will be insolence to point out any shortcoming therein. But the synthetic outlook of the author, who would never be tired until perfection is achieved, has compelled the present reviewer to make the following observations :

(1) Vertical Comparisons

On pp. 41, comparative vocabularies have been given by mere juxtaposition of Panjabi and Sanskrit forms; thus Panjabi *neṛe* (ਨੇੜੇ) has been connected with Sanskrit *nikaṭa* (ਨਿਕਟ). Such a presentation was current during the last generation but the rising intellectuality of

the present generation clamours for much more. For instance, if one could consult Turner's Nepali Dictionary regarding this Panjabi word *neṛe* (ਨੇੜੇ), he would first descend from Skt. *nikaṭa* to Prakrit *niada,* to which West Pahari Kishtwari *nioru* and Pangai *nir* could somehow correspond, by virtue of the retention of 'i' of *nikeṭa,* but the 'e' of *neṛe,* found also in Gujrati *nede* and Marathi *neti* has compelled Professor Turner to set up a hypothetical Sanskrit from *naikatya.* Mere vertical comparisons (Sanskrit—Prakrit—modern Indo-Aryan) will not be enough; horizontal (modern Indian languages parallels) will be also indispensable.

(2) Cases unessentials

The whole portion relating to cases from pages 59 to 169 has got to be boiled down, for it is disastrously based on Sanskrit cases. Modern Indo-Aryan languages have ruthlessly kicked off most of the Sanskrit cases. At the most one could speak of two cases in a few types of Panjabi nouns, e.g. in *ghoṛā* (ਘੋੜਾ) and plural oblique of *luhār* (ਲੁਹਾਰ). Otherwise there is only one case in Panjabi in frequent use, except the vocative which is used in rare cases. (Cf. The Government of India Publication : *A Basic Grammar of Modern Hindi*, 1950, pages 27-28).

(3) Phonetic portion to be recast

The phonetic portion on pages 36-38, has to be entirely recast. To name it "varaṇabodh (orthography)"

would be incorrect both in Hindi and English, and to call 'a' and K-varge sounds as gutturals is a baseless view propounded by the Siddhanta Kaumudi for which the ancient Pratishakhyas, not to speak of the moderns, had entirely different views. According to modern Phonetics only three sounds are produced specifically from the throat, viz. the two kinds of 'h' and the glottal stop. (Cf. *Principles of the International Phonetic Association,* 1949, page 10).

CONCLUSION

It is ardently hoped that this promising work, with its vast potentialities, will be further improved in the light of the jumps which Linguistic Science has made during these days and that the awakened country will avail of the rare gifts of the author by offering him facilities in various ways, such as teams of assistants for a statistical survey, appliances for determining Rhythm and opportunities for travels in various regions.

Dr. Siddheshwar Varma
Honorary Incharge,
Vishveshvaranand Vedic Research Institute,
Sub-Office : Chandigarh

16-12-1961

ੴ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਧੰਨਵਾਦ

ਮਈ ੧੯੧੭ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਣ ਦੀ ਸੇਵਾ 'ਤੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਫ਼ਰਵਰੀ ੧੯੨੦ ਤਕ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਤੁਰਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਮੈਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭਾ।

ਫ਼ਰਵਰੀ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਏ. ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਣ ਕੇ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸੋ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮਿਹਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਿਤਨਾ ਭੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਾਂ, ਥੋੜਾ ਹੈ।

ਉਸੇ ਸਾਲ ਦੇ ਦਸੰਬਰ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ 'ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੀ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸਬਦ' ਤਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ—'ਸਬਦੁ', 'ਸਬਦਿ' ਅਤੇ 'ਸਬਦ'। ਸੁਤੇ ਹੀ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕੋ ਹੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਇਹ ਤ੍ਰੈ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸੂਝ ਪੈ ਗਈ। ਉਹੀ ਲਗਾਂ-ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ, ਹੁਣ ਖ਼ਾਸ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਔਕੜ ਆ ਪਈ। ਲਗਾਂ-ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਆ ਪਿਆ, ਪਰ ਸਮਝਾਵੇ ਕੌਣ ?

ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ 'ਤੇ ਆ ਲੱਗਾ। ਇਥੇ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਭਾਵੇਂ ਝੰਮੇਲੇ ਬਹੁਤ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਭੀ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਸੱਜਣ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ,

ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਏ। ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੭ ਤਕ ਛੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਪਰਬੰਧ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

੧੯੨੭ ਵਿਚ ਮੈਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਸੇਵਾ 'ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਫ਼ਰਵਰੀ ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਇਥੇ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਸਤਸੰਗ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਸੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਰ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ :

(੧) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਰੀਟਾਇਰਡ ਏ.ਟੀ.ਐਸ.।
(੨) ਮਾ: ਛਹਿਬਰ ਸਿੰਘ ਹੈੱਡਮਾਸਟਰ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਾਲਜ ਘਰਜਾਖ।
(੩) ਭਾ: ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਅਧਿਆਪਕ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਾਲਜ।
(੪) ਲੇਖਕ।

ਇਹ ਸਤਸੰਗ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਾਲਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਲੌਢੇ ਵੇਲੇ ਜੁੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਤਨੇ ਟੀਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯ ਆਦਿਕ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਭ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸੁਅੱਛ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਧੁਰੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼ ਨੇ ਅਜਬ ਰੰਗ ਬਣਾਇਆ। ਸਾਡਾ ਜਤਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਤਾਈਂ ਹੋ ਸਕੇ, ਜਿਤਨਾ ਕੁ ਲਗਾਂ-ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਤਦੋਂ ਤਾਈਂ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਪਹਿਲੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਖ਼ਿਆਲ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ, ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਅਜੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਮਹੀਨੇ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭਿਆਂ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਸ ਸਤਸੰਗ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਆ ਰਲੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾ ਬੜੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ :

(੧) ਪ੍ਰੋ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਏ. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ।
(੨) ਪ੍ਰੋ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਐਸ-ਸੀ.।
(੩) ਪ੍ਰੋ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਐਸ-ਸੀ.।
(੪) ਡਾ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਸੌੜ।
(੫) ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ।

ਇਸ ਸਤਸੰਗ ਦੀ ਹੀ ਬਰਕਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਇਹ ਮਹਾਨ ਔਖਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਥੇ ਇਹ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਖੋਹ ਵੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਉਸ ਸਤਸੰਗ ਦੇ ਦੋ ਸੋਹਣੇ ਰਤਨ ਬਾਬਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਲਕ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਸਾਥੋਂ ਵਿਛੜ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਪਿਆਰੇ ੧੯੩੧ ਦੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੇ ਮਈ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਚੋਲਾ ਛਡ ਗਏ। ਦੋਵੇਂ ਲਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਬਖ਼ਸ਼ੇ।

ਇਹ ਕੰਮ ਖ਼ਬਰੇ ਮੈਂ ਅਜੇ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਹੋਰ ਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ (੧੯੩੧) ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੇ ੧੦੦੦) ਇਨਾਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਕੰਮ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅਜੇ ਕਈ ਊਣਤਾਈਆਂ ਹੋਣ। ਉਂਵ ਭੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਨਿਰੇ ਇਕ ਦੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ।

ਸੋ, ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ, ਆਪਣੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਖਿਮਾ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਵਿਆਕਰਣ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਜ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਜਾਣ ਕੇ ਵਧੀਕ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੀ ਜਾਣ, ਤਾਕਿ ਸਾਡੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਧ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਜਾ ਸਕੇ।

—ਦਾਸ

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੩੨

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਵਿਆਕਰਣ

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਜੀਵ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਮੇ ਸਮੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਭਾਵ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜੀਵ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਜਾਂ ਨਾਦ ਦੁਆਰਾ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਂਦਰ, ਕੁੱਤੇ, ਬੈਲ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਆਦਿਕਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਜਤਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿੱਤ ਹੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੂਖਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਤੱਕ ਕੇ ਇਹ ਲੱਭ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੀੜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਉੱਦਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਇਹਨਾਂ ਪਸ਼ੂ ਆਦਿਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਉਚੇਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਪੂਰਨ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਰੱਖ ਦੇਈਏ, ਤਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਪਸ਼ੂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਜਜ਼ਬਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਤੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਚਾਲ ਭੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਜਜ਼ਬਾ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਆਦਿਕ ਅੰਗ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਤੇਜ਼ੀ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਕੰਬਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਚਾਲ ਭੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਰ ਅੰਗਾਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਭੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਕੋਈ ਮਿੱਠੀ ਖੱਟੀ ਜਾਂ ਕੌੜੀ ਚੀਜ਼ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਉਹ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਕੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ੋਕ, ਕ੍ਰੋਧ, ਦਇਆ, ਅਨੰਦ ਜਾਂ ਵੈਰਾਗ ਆਦਿਕ ਦਾ ਤਰੰਗ

ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਭਾਵ ਝਲਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ 'ਭਾਵ' ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਫਰਕਣ ਜਾਂ ਮੂੰਹ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਅੰਦਰਲੇ 'ਭਾਵ' ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਰੂਪ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਫਰਕਣ ਜਾਂ ਚੇਸ਼ਟਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਨਾਦ' (ਅਵਾਜ਼) ਭੀ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪਹਿਲਾਂ 'ਭਾਵ', ਅੰਗ-ਫਰਕਣ ਜਾਂ ਚੇਸ਼ਟਾ; ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ 'ਨਾਦ', ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖ ਕੇ 'ਬੋਲੀ' ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੇਕ ਦੇਸ ਦੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਰੇਕ 'ਬੋਲੀ' ਸਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਦਾ ਬਦਲਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਵੀਹ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ, ਤਾਂ ਅੱਜ ਉਹ ਨਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਜਾਂ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਰਲਾ ਕੇ ਵਾਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ, ਬੋਲਣ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਭੀ ਸਦਾ ਬਦਲਦਾ ਆਇਆ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸਮਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਬੋਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਵੇਦ ਮੰਤ੍ਰ ਉਚਾਰੇ। ਉਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਅਸੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬਦਲਦੀ ਗਈ ਤੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣ ਆਦਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਪਿਛਲੇਰੇ ਸਮੇ ਦੀਆਂ ਨਵੀਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਨਵੀਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਜੇ 'ਰਿਗਵੇਦ' ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਿਗਵੇਦ ਦੀ ਬੋਲੀ ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ।

ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ 'ਗਾਥਾ' ਨਾਂ ਦੇ ਜੋ ਛੰਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਸਮੇ ਭੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ 'ਭਾਸ਼ਾ' ਸੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵੇਦਿਕ ਸਮੇ ਦੀ ਇਸ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਂ 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਲੇਖ ਆਦਿਕਾਂ

ਵਿਚ ਜੋ ਬੋਲੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਜਾਂ 'ਪਾਲੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ। 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਤੋਂ ਕਈ ਸੌ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ 'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਵੈਦਿਕ ਸਮੇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ 'ਵੈਦਿਕ ਭਾਸ਼ਾ' ਨੂੰ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਰਚੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਂ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਰੱਖ ਲਿਆ। ਸੋ, ਇਹ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਭੀ 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਖ਼ ਤੋਂ ਸੁੱਧ ਹੋ ਕੇ ਬਣੀ ਸੀ।

'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਵਿਚ 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਉਹ ਵਿਅੰਜਨ (Consonants) ਘਟ ਗਏ, ਜੋ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਖਰ੍ਹਵੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਥਾਂ 'ਸ੍ਵਰ' (Vowels) ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਸੌਖੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ 'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਜਾਂ 'ਪਾਲੀ' ਦੀਆਂ ਸਣੇ ਸਣੇ ਕਈ ਸ਼ਾਖ਼ਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਮਾਗਧੀ', 'ਸ਼ਊਰਸੇਨੀ' ਅਤੇ 'ਮੰਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ' ਮੁੱਖ ਹਨ। 'ਮਾਗਧੀ' ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਮਗਧ ਜਾਂ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਸੀ; 'ਸ਼ਊਰਸੇਨੀ' ਦਾ 'ਸੰਯੁਕਤ ਪ੍ਰਾਂਤ' (U.P.) ਵਿਚ, ਅਤੇ 'ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ' ਦਾ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ। ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਾਗਧੀ ਅਤੇ ਸ਼ਊਰਸੇਨੀ ਦਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਜਿਹੀ ਬੋਲੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਅਰਧ ਮਾਗਧੀ' ਪੈ ਗਿਆ।

ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਨੇ ਭੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਸਾਹਿੱਤਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ 'ਭਾਸ਼ਾ' ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਂ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਪੈ ਗਿਆ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ' ਵਿਚ ਭੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਸਮਾ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ; ਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸਵੀ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤਾਈਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਵਿਆਕਰਣ-ਕਰਤਾ 'ਹੇਮਚੰਦ੍ਰ' ਨੇ, ਜੋ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਦਿਤੇ ਹਨ।

ਬੋਲੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲਦੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੇ ਦੇ ਸਿਆਣੇ

ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਲਈ ਢੰਗ ਲੱਭ ਲਏ। ਜਿਵੇਂ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਭੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਬੇ-ਨਿਯਮਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਜੋ ਜਗਤ-ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਖ਼ਾਸ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਸਮੇ ਸਮੇ ਜੋ ਜੋ 'ਬੋਲੀ' ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਉਹ ਨਿਯਮ ਲੱਭ ਲਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਨਾਂ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਐਸ ਵੇਲੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਿਤੇ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਪਰ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਐਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਦੇਸ ਦੀ ਹਰੇਕ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਹੀ ਹਾਲ ਸਮਝੋ।

ਹਿੰਦੂ ਸੱਜਣ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ 'ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ' ਮੰਨਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ 'ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ' ਦਾ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਗੋਂ, ਇਸ 'ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ' ਨੂੰ ਸਦਾ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਜਿਥੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮਹਾਂ ਰਿਸ਼ੀ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ, ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਭੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਜੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰਿਸ਼ੀ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦੇ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣਾ 'ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ' ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੱਜ ਉਹਨਾਂ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ। ਬੋਲੀ ਸਦਾ ਬਦਲਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਉਹ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉੱਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ। ਤਦੋਂ ਦਾ 'ਕੋਸ਼' ਅੱਜ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਖਰਾ ਸੀ, ਤਦੋਂ ਦਾ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਭੀ ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਸੀ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਗਾਧ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣਾ ਇਉਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਕੁੱਜੇ ਵਿਚ ਪਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਜੋਗ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਕਰ ਦੇਣੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ 'ਬਾਣੀ' ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ—'ਵਰਣਾਤਮਕ ਜਾਂ ਉੱਚਾਰਨਾਤਮਕ' ਰੂਪ ਅਤੇ 'ਭਾਵਾਤਮਕ'

ਰੂਪ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰ ਆਦਿਕ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਵਿਚ ਜੁੜਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ : "ਮਰਦਾਨਿਆ, ਵਜਾ ਰਬਾਬ, ਬਾਣੀ ਆਈ ਏ।" ਫਿਰ ਉਹ ਬਾਣੀ ਕਦੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਵਿਚ, ਕਦੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਵੇਸ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਦੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਾਹਰਲਾ ਰੂਪ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਜਜ਼ਬਾ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ, ਧੁਰ ਅੰਦਰਲੀ ਬਾਣੀ ਇਕੋ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰਲੀ, ਉਸੇ 'ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ', ਕੇਵਲ ਉਸੇ ਰੱਬੀ ਵਲਵਲੇ ਬਾਬਤ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਉ ਬੀਚਾਰਸੀ ਜੇ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ॥
ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ॥੪੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੫)

ਇਸ 'ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ' ਨੂੰ ਉਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਵਲਵਲਾ ਨਹੀਂ ਉੱਠਿਆ, ਇਹ ਲਹਿਰ ਨਹੀਂ ਚੱਲੀ, ਉਹ ਇਸ ਵਲਵਲੇ ਤੇ ਤਰੰਗ ਦੀ ਸਾਰ ਕੀ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਸੋ ਕਤ ਜਾਨੈ ਪੀਰ ਪਰਾਈ॥
ਜਾ ਕੈ ਅੰਤਰਿ ਦਰਦੁ ਨ ਪਾਈ॥ *(ਸੂਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)*

ਪਰ ਇਹ ਡੂੰਘਾਈ ਤੇ ਅਗਾਧਤਾ ਕੇਵਲ 'ਭਾਵਾਤਮਕ' ਬਾਣੀ ਵਾਸਤੇ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਅੰਦਰਲੇ ਉੱਚੇ ਜਜ਼ਬੇ ਵਾਸਤੇ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਸੰਬੰਧ 'ਵਰਣਾਤਮਕ ਰੂਪ' ਨਾਲ ਹੈ, 'ਬੋਲੀ' ਨਾਲ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦੇ 'ਵਰਣਾਤਮਕ ਰੂਪ' ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਿਫ਼ ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਹ ਭੀ ਆਖਦੇ ਸੁਣੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲਗਾਂ-ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਇਕ ਵਾਧੂ ਤੇ ਵਿਅਰਥ ਮਿਹਨਤ ਹੈ, ਇਹ ਬੰਧਨ ਹਟਾ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰਲੇ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠਾਂ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਲਗਾਂ-ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਨਾਲ ਹੈ :

(੧) ਜਨ 'ਨਾਨਕਿ' ਅਤੁਟੁ ਧਨੁ ਪਾਇਆ
ਹਰਿਨਾਮਾ ਹਰਿ ਧਨੁ ਮਾਲੁ ॥੨॥੫॥
ਜਨ 'ਨਾਨਕ' ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਆਇ ਮਿਲੁ
ਹਮ ਗਾਵਹ ਹਰਿ ਗੁਣ ਛੰਤ ॥੧॥੬॥

(ਮ: ੪, ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੧੫)

(੨) 'ਘਰ' ਮਹਿ 'ਘਰੁ' ਦਿਖਾਇ ਦੇਇ
ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਸੁਜਾਣੁ ॥੧॥੨੭॥ *(ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)*

(੩) ਦੇਸ ਦਿਸੰਤਰ ਭਵਿ ਥਕੇ ਤੁਧੁ ਅੰਦਰਿ 'ਆਪੁ' ਲੁਕਾਇਆ ॥
ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਰਤੰਨੁ ਹੈ ਕਰਿ ਚਾਨਣੁ 'ਆਪਿ' ਦਿਖਾਇਆ ॥੨੫॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)

(੪) ਅੰਧੀ ਕੰਮੀ ਅੰਧੁ 'ਮਨੁ' 'ਮਨਿ' ਅੰਧੈ ਤਨੁ ਅੰਧੁ ॥ *(ਪੰਨਾ ੧੨੮੭)*

(੫) ਦੂਜੈ ਸਭੁ ਕੋ ਲਗਿ ਵਿਗੁਤਾ ਬਿਨੁ 'ਸਤਿਗੁਰ' ਬੂਝ ਨ ਪਾਈ ॥
'ਸਤਿਗੁਰੁ' ਸੇਵੇ ਸੋ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ਜਿਸ ਨੋ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਰਜਾਈ ॥੨੦॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੮੭)

(੬) 'ਮਨੁ' ਤਨੁ ਸਚਾ ਸਚੁ 'ਮਨਿ' ਸਚੇ ਸਚੀ ਸੋਇ ॥੧॥੧੮॥ *(ਪੰਨਾ ੧੨੮੫)*

(੭) ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਜੇ ਆਪਣੀ ਤਾਂ 'ਸਤਿਗੁਰੁ' ਮਿਲੈ ਸੁਭਾਇ ॥
ਨਾਨਕ 'ਸਤਿਗੁਰ' ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਪਾਇਆ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥੨॥੧੫॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੮੪)

(੮) ਇਹੁ 'ਜਲੁ' ਮੇਰਾ ਜੀਉ ਹੈ 'ਜਲ' ਬਿਨੁ ਰਹਣੁ ਨ ਜਾਇ ॥੨॥੧੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੮੩)

(੯) ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਜਗਤੁ ਸਭੁ 'ਜਲੁ' ਹੈ 'ਜਲ' ਹੀ ਤੇ ਸਭ ਕੋਇ ॥੨॥੧੧॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੩)

(੧੦) 'ਜਗਿ' ਜੀਵਨੁ ਐਸਾ ਸੁਪਨੇ ਜੈਸਾ ਜੀਵਨੁ ਸੁਪਨ ਸਮਾਨੰ ॥.....
ਕਹਿ ਕਬੀਰ 'ਜਗ' ਜੀਵਨੁ ਐਸਾ ਦੁਤੀਅ ਨਾਹੀ ਕੋਇ ॥੩॥੫॥੨੭॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

(੧੧) ਜਿਉ 'ਜਲੁ' 'ਜਲ' ਮਹਿ ਪੈਸਿ ਨ ਨਿਕਸੈ ਤਿਉ ਢੁਰਿ ਮਿਲਿਓ ਜੁਲਾਹੋ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੨)

ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਸਾਫ਼ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੋਈ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਹੈ।

ਵੇਖੋ :

ਨਾਨਕਿ	ਘਰ	ਆਪੁ	ਮਨੁ
ਨਾਨਕ	ਘਰੁ	ਆਪਿ	ਮਨਿ
ਸਤਿਗੁਰ	ਜਲੁ	ਜਗਿ	
ਸਤਿਗੁਰੁ	ਜਲ	ਜਗ	

ਜੋ ਸੱਜਣ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਨੂੰ ਵੇਖਣਗੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਣਗੇ।

ਕਈ ਸੱਜਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਬਦ 'ਮਤਿ', 'ਮਤ' ਅਤੇ 'ਮਤੁ' ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਰੂਪ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਲੱਭੇ ਹੋਏ ਨਿਯਮ ਹਰ ਥਾਂ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਕੱਢਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਕਰਣ ਇਕ ਮਨ-ਘੜਤ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ 'ਵਰਣ ਬੋਧ' ਦਾ ਅਧਿਆਇ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਈ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਲੀ ਸਦਾ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ੬ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਨੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸਮੇ ਅਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਦਾ ਭੀ ਪੰਜਾਬੀ ਉਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਣਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਾ ਬੀਤਦਾ ਆਇਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ ਮਿਟਦੇ ਮਿਟਦੇ ਆਖ਼ਰ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

'ਮਤਿ', 'ਮਤ', 'ਮਤੁ' ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਭੀ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਵਰਣ ਬੋਧ' ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਵਟੀਜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਹ ਉਪਰਲੇ ਤ੍ਰੈਵੇ ਰੂਪ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਨਿਰੇ ਇਹ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਹੇਠ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਭਿਸਤੁ (ਪੁਲਿੰਗ), ਭਿਸਤਿ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ):

ਭਿਸਤੁ ਨਜੀਕਿ ਰਾਖੁ ਰਹਮਾਨਾ ॥੪॥੧੫॥ *(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)*

ਉਨਿ ਭਿ ਭਿਸਤਿ ਘਨੇਰੀ ਪਾਈ ॥੨॥੧੫॥ *(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)*

ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਸਾਫ਼ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਕਿਰਣਿ' ਅਤੇ 'ਕਿਰਣ', 'ਸਰਣਿ' ਅਤੇ 'ਸਰਣ', 'ਉਪਰਿ' ਅਤੇ 'ਉਪਰ' ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ 'ਮਤਿ' ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੇਇ॥
ਜਲ ਮਹਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇਅਨੁ ਤਿਨਾ ਭਿ ਰੋਜੀ ਦੇਇ॥.....
ਵਿਚਿ ਉਪਾਇ ਸਾਇਰਾ ਤਿਨਾ ਭਿ ਸਾਰ ਕਰੇਇ॥
ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ 'ਮਤ' ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੇਇ॥੧॥੧੮॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੫)

ਉਪਰ-ਲਿਖੇ ਇਕੋ ਹੀ ਸਲੋਕ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਮਤਿ' (ਿ-ਅੰਤ) ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਮਤ' (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੋ॥
ਸੂਰੇ ਸੇਈ ਆਗੈ ਆਖੀਅਹਿ ਦਰਗਹ ਪਾਵਹਿ ਸਾਚੀ ਮਾਣੋ॥.....
ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾਂ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਹਿ ਪਰਵਾਣੋ॥੩॥੨॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧, ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੭੯)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅੱਖਰ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ--ਪਹਿਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਮਰਨਿ' ਹੈ ਤੇ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਵਿਚ 'ਮਰਹਿ' ਹੈ। ਵਿਆਕਰਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮਰਨਿ' ਤੇ 'ਮਰਹਿ' ਦੋਵੇਂ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (Present Tense, Third person, Plural Number) ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ।

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ

ਸ਼ਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਦੇ ਉੱਚਾਰਨ ਅਤੇ ਅਰਥ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਮਤ-ਭੇਦ ਹਨ। 'ਉੱਚਾਰਨ' ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਅਕਾਰਣ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਇਥੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਮਹਲ', 'ਮਹਲੁ' ਅਤੇ 'ਮਹਲਾ' ਕਈ ਵਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੋ ਥਾਂ ਉਲੰਘਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਤੇ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ 'ਮਹੱਲ' ਅਤੇ 'ਮਹੱਲਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋ, ਜਦੋਂ ਇਹੀ 'ਮਹਲਾ' ਸ਼ਬਦ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਆਵੇ, ਤਦੋਂ ਇਸ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਮਹੱਲਾ' ਕਰਨਾ ਅਸ਼ੁਧ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧੀਕ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਸੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸ਼ਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਮਹਿਲਾ' (महिला) ਦਾ ਰੂਪ ਦੱਸ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਇਸਤ੍ਰੀ' ਕਰਨਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ 'ਪਹਿਲਾ', 'ਦੂਜਾ', 'ਤੀਜਾ', ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਹਨ। ਜੇ 'ਮਹਲਾ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਾਚਕ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ 'ਪਹਿਲਾ', 'ਦੂਜਾ' ਆਦਿਕ ਦੀ ਥਾਂ 'ਪਹਿਲੀ', 'ਦੂਜੀ', 'ਤੀਜੀ' ਆਦਿਕ ਹੁੰਦਾ।

ਸ਼ਬਦ 'ਮਹਲ' ਅਤੇ 'ਮਹਲਾ' ਦੇ ਅਰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ:

(੧) ਮਹਲ—ਇਸਤ੍ਰੀ।

'ਮਹਲ' ਕੁਚਜੀ ਮੜਵੜੀ ਕਾਲੀ ਮਨਹੁ ਕਸੁਧ ॥੧॥੫॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੮੮)

(੨) ਮਹਲੁ—ਘਰ, ਟਿਕਾਣਾ, ਨਿਵਾਸ-ਅਸਥਾਨ, ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਜਿਥੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਖਿਆਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਦੁਆਰੇ ਆਇਆ॥
ਤਾ ਨਾਨਕ ਜੋਗੀ 'ਮਹਲੁ' ਘਰੁ ਪਾਇਆ॥੪॥੧੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੬)

ਖੋਲਿ ਕਿਵਾਰਾ 'ਮਹਲਿ' ਬੁਲਾਇਆ॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੭)*
ਮਹਲਿ—ਮਹਲ ਵਿਚ।

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕੋ ਇਹੁ 'ਮਹਲੁ' ਪਾਵੈ॥੩॥੨੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੯)

ਦੁਬਿਧਾ ਰਾਤੇ 'ਮਹਲੁ' ਨ ਪਾਵਹਿ॥੭॥੪॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੦੪)*

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੁ ਪਛਾਣੈ ਇਉ ਘਰੁ 'ਮਹਲੁ' ਸਿਞਾਪੈ॥੫॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੦)

(੩) ਮਹਲ, ਮਹਲਾ—ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਪੱਕੇ ਘਰ।

ਦਾਤਾ ਦਾਨੁ ਕਰੇ ਤਹ ਨਾਹੀ 'ਮਹਲ' ਉਸਾਰਿ ਨ ਬੈਠਾ॥੨॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੦੨)

ਗੜ ਮੰਦਰ 'ਮਹਲਾ' ਕਹਾ ਜਿਉ ਬਾਜੀ ਦੀਬਾਣੁ॥੪੨॥

(ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੬)

ਆਪੇ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਅਨੁ ਕਰਿ 'ਮਹਲ' ਸਰਾਈ॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੪੭)

(੪) ਮਹਲਾ—ਕਾਇਆਂ।

ਸਬਦੇ ਪਤੀਜੈ ਅੰਕੁ ਭੀਜੈ ਸੁ ਮਹਲੁ 'ਮਹਲਾ' ਅੰਤਰੇ॥
ਆਪਿ ਕਰਤਾ ਕਰੇ ਸੋਈ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਿ ਅੰਤਿ ਨਿਰੰਤਰੇ॥੮॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

'ਮਹਲਾ' ਅੰਦਰਿ ਗੈਰ ਮਹਲੁ ਪਾਏ ਭਾਣਾ ਬੁਝਿ ਸਮਾਹਾ ਹੇ॥੧੪॥੫॥੧੪॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੮)

ਓਹੁ ਅਬਿਨਾਸੀ ਰਾਇਆ॥
ਨਿਰਭਉ ਸੰਗਿ ਤੁਮਾਰੇ ਬਸਤੇ ਇਹੁ ਡਰਨੁ ਕਹਾ ਤੇ ਆਇਆ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਤੂੰ ਹੋਹਿ ਅਫਾਰੋ ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਨਿਮਾਨੋ ॥
ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਤੂੰ ਆਪੇ ਆਪੇ ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਗਰੀਬਾਨੋ ॥੧॥
ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਤੂੰ ਪੰਡਿਤੁ ਬਕਤਾ ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਖਲੁ ਹੋਤਾ ॥
ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਤੂੰ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਗ੍ਰਾਹਜੁ ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਕਛੂ ਨ ਲੇਤਾ ॥੨॥੫॥੧੨੬॥

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)

ਮਹਲ—ਸਰੀਰ। ਮਹਲਿ—ਸਰੀਰ ਵਿਚ।

ਉੱਚਾਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਤਾਂ ਅਗੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉੱਚਾਰਨ 'ਮਹੱਲਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦ 'ਰਹਤ' 'ਬਹਰੇ', 'ਬਹਲੇ', 'ਸਹਜ' ਆਦਿਕ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਭੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਸ਼ਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਭੀ ਸਾਫ਼ ਸੁੱਝ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉੱਚਾਰੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਕੇਵਲ 'ਨਾਨਕ' ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਅਮੁਕੀ ਬਾਣੀ ਕਿਸ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਵਿਅਕਤੀ', 'ਕਾਇਆਂ'; ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਨੰ: ੪ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਕਾਇਆਂ' ਹੈ।

ਸੋ

'ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਪਹਿਲਾ ਜਿਸਮ।
'ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਦੂਜਾ ਸਰੀਰ।
'ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਤੀਜਾ ਸਰੀਰ।
ਇਤਿਆਦਿਕ।

ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧੀਕ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਜੋਤਿ' ਤਾਂ ਸਭ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਕੇਵਲ 'ਕਾਇਆਂ' ਹੀ ਪਲਟੀ ਹੈ:

ਲਹਣੇ ਦੀ ਫੇਰਾਈਐ, ਨਾਨਕਾ ਦੋਹੀ ਖਟੀਐ ॥
ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ, ਸਹਿ 'ਕਾਇਆ' ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਭੀ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਅਰਜਨੁ 'ਕਾਇਆ' ਪਲਟਿ ਕੈ ਮੂਰਤਿ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਵਾਰੀ ॥੪੮॥੧॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰ-ਲੇਖ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮਹਲਾ' ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ, ਦੋ ਥਾਂ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮਹਲੁ' ਭੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੰਨਾ ੧੬, ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੬, ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੧੮, ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੧੨।

ਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ 'ਮਹੱਲਾ' ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ 'ਮਹਲੁ' ਨੂੰ ਭੀ 'ਮਹੱਲੁ' ਆਖਣਾ ਪਏਗਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮਹੱਲਾ' ਤੇ 'ਮਹੱਲੁ' ਦੋ ਵੱਖੋ-ਵਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਸੋ ਇਹ ਉੱਚਾਰਨ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵਰਣ ਬੋਧ (Orthography)

'ਬੋਲੀ' ਦੇ ਦੋ ਅੰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—'ਉੱਚਾਰਨ' ਵਿਸ਼ਿਅਕ ਅਤੇ 'ਭਾਵ' ਵਿਸ਼ਿਅਕ, ਭਾਵ 'ਵਰਣਾਤਮਕ' ਤੇ 'ਭਾਵਾਤਮਕ'।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਾਂਗ ਬੋਲੀ ਦਾ ਭੀ 'ਜਨਮ', 'ਵਿਕਾਸ' ਅਤੇ 'ਨਾਸ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਬੋਲੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਖ਼ਾਸ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵਧਦੀ-ਫੁਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੋਮੇ ਦੇ ਕੋਲ ਨਦੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬਹੁਤ ਵਿੰਗਾ, ਤੰਗ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਅਰੰਭਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੀ ਚਾਲ ਵੀ ਬੇ-ਢੰਗੀ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਨਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਲ ਭੀ ਵਧੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਭੀ ਵਧੀਕ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਦੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਅਤੇ ਸਿੱਧੀ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਹਾਲਤ ਬੋਲੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਲਾਂਭ ਦਾ ਪਾਣੀ ਆ ਰਲਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਭੀ ਏਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਆ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਨਦੀ ਦੇ ਜਲ ਵਾਂਗ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਨੁਕੂਲ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੁੱਕ ਜਾਣ 'ਤੇ ਨਦੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਬੋਲੀ ਭੀ ਆਪਣੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਘਨ ਪੈ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੋਲੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦੀ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰੰਭ ਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਆਦਿਕ ਭੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਧਾ ਘਟਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਵੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਦਾ ਭੀ ਬੋਲੀ ਉਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ 'ਟ' ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਅਤੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ 'ਤ' ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਲੋਕ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਉੱਚਾਰਨ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਉੱਚਾਰਨ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖ ਫੇਫੜਿਆਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ 'ਅਵਾਜ਼' (ਨਾਦ) ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੇਫੜਿਆਂ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ 'ਨਾਦ-ਯੰਤਰਾਂ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦਬਾਅ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆਂ ਵਿਅਕਤ-ਨਾਦ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਹ ਫੇਫੜਿਆਂ ਤੋਂ ਕੰਠ-ਨਾਲੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਉਸ ਨਾਲੀ ਦੀਆਂ 'ਸੁਰ-ਤੰਤੀਆਂ' ਵਿਚ ਕਾਂਬਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਂਬਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਸਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੰਠ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਸਾਹ ਨੱਕ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਸਾਹ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਕੇਵਲ ਨੱਕ ਹੀ ਹੈ।

ਨੱਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਾਹ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤਾਲੂ ਦਾ ਮੁਲਾਇਮ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਸੰਘ ਦੀ ਘੰਡੀ ਸਿੱਧੀ ਪਲਮਦੀ ਰਹੇ। ਜੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਿਛੇ ਹਟਾ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਾਹ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਇਹ 'ਵਿਅਕਤ ਨਾਦ' (Audible Sound) ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਅੱਗੇ ਇਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜੀਭ ਕਈ ਥਾਈਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪਾਂਦੀ ਹੈ; ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਲਾਇਮ ਤਾਲੂ ਉਤੇ, ਫੇਰ ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ ਉਤੇ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਉਪਰਲੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਮਸੂੜਿਆਂ ਉਤੇ। ਜਦੋਂ ਅਸੀ 'ਕ', 'ਚ', 'ਤ' ਆਦਿਕ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਉੱਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੀਭ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜੀਭ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਹਿੱਸੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ:

(੧) ਉਹ ਅੱਖਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ 'ਕੰਠ' (ਸੰਘ) ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਅ, ਹ, ਕ, ਖ, ਗ, ਘ।

(੨) ਮੁਲਾਇਮ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਜੀਭ ਦੇ ਲੱਗਿਆਂ ਉੱਚਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ :
ੲ, ਯ, ਸ਼, ਚ, ਛ, ਜ, ਝ।
(੩) ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ ਤੋਂ : ਰ, ਟ, ਠ, ਡ, ਢ, ੜ।
(੪) ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ : ਲ, ਸ, ਤ, ਥ, ਦ, ਧ।
(੫) ਹੋਠਾਂ ਤੋਂ : ੳ, ਵ, ਪ, ਫ, ਬ, ਭ।

ਨੋਟ: ਙ, ਞ, ਣ, ਨ ਅਤੇ ਮ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਉਪਰ-ਲਿਖੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨੱਕ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਕੱਢਿਆਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬੋਲਣ ਵੇਲੇ 'ਕੰਠ-ਨਾਲੀ' ਦੀਆਂ 'ਸੁਰ-ਤੰਤੀਆਂ' ਮੁਲਾਇਮ ਅਤੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ, ਦੰਦਾਂ ਅਤੇ ਜੀਭ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਿਲਵਾਂ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗ (Class) ਵਿਚ ਭੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਭੀ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਭੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨਾਤਮਕ ਰੂਪ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਦੀ 'ਹ', 'ਕ' ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ-ਆਤਮਕ ਰੂਪ ਬਦਲਦਾ ਗਿਆ—ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਵਰਗ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜਾਂ ਚੌਥਾ ਅੱਖਰ (ਖ, ਘ, ਠ, ਥ, ਧ ਆਦਿਕ) ਅਤੇ ਮੂਰਧਨੀ 'ਸ' (ਸੰ: ष) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ	***ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ***	***ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ***	***ਪੰਜਾਬੀ***	***ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ***	***ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ***
ਹੁਣ	ਅਧੁਨਾ	(अधुना)	ਬਹੁਤ	ਪ੍ਰਭੂਤੰ	(प्रभूतं)
ਪੁਹਮਿ	ਪ੍ਰਿਥਮਿ	(पृथ्वी)	ਸੁਹਾਗ	ਸੌਭਾਗਯ	(सौभाग्य)
ਜੀਹ	ਜੀਭ	(जिहवा)	ਕਾਹਨ	ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ	(कृष्ण)
ਸੁਰਹੀ	ਸੁਰਭਿ	(सुरभि)	ਕੁਹਾੜਾ	ਕੁਠਾਰ	(कुठार)
ਅਉਹਟ	ਅਵਘੱਟ	(अवघट्ट)	ਬਹਿਰਾ (ਬੋਲ਼ਾ)	ਬਧਿਰ	(बधिर)

ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਪਹੁਪੁ	ਪੁਸ਼ਪ	(पुष्प)	ਵੀਹੀ (ਗਲੀ)	ਵੀਥੀ	(वीथी)
ਨਹੁੰ	ਨਖ	(नख)	ਜਲਹਰ	ਜਲਧਰ	(जलधर)
ਖੋਹ	ਖਜੋਭ	(क्षोभ)	ਪੈਓਹਰੀ	ਪਯੋਧਰੀ	(पयोधरी)
ਪੋਹ (ਪਹੁ-ਫੁਟਾਲਾ)	ਪ੍ਰਭਾ	(प्रभा)	ਬਲਹਰ	ਵਲਿਧਰ	(वलिधर)
ਸੁਹਾਵ੍ਹਾ	ਸੁਖਾਵਹ	(सुखावह)	ਸਾਹੂ (-ਕਾਰ)	ਸਾਧੂ	(साधु)

(੨) ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੁੱਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ 'ਸ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਅ' ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ 'ਸ' ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਅਸਨਾਨ, ਨ੍ਹਾਨ	ਸ੍ਨਾਨ (स्नान)	ਅਸਰੂਪੁ, ਰੂਪ	ਸ੍ਵਰੂਪ (स्वरूप)
ਅਸਥੰਭ, ਥੰਭ	ਸ੍ਤੰਭ (सत्मभ)	ਅਸਨਾਈ, ਨਾਈ	ਸ੍ਨਾ (ਅਰਬੀ)
ਅਸਥਾਨੁ, ਥਾਂ	ਸਥਾਨ (स्थान)	ਅਸਥਿਰੁ, ਥਿਰ	ਸਥਿਰ (स्थिर)
ਅਸਨੇਹੁ, ਨੇਹ	ਸ੍ਨੇਹ (स्नेह)	ਅਸਥਲ, ਥਲ	ਸਥਲ (स्थल)

ਪਰ ਜੇ ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ 'ਸ' ਤੇ ਦੂਜਾ ਅੱਖਰ 'ਤ' ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਅ' ਪਹਿਲਾਂ ਵਧਾਣ ਦੇ ਥਾਂ ਦੁੱਤ ਦੇ ਵੱਟੇ 'ਥ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ 'ਦੁੱਤ', ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਇਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਥੋੜ੍ਹਾ	ਸ੍ਤੋਕ (स्तोक)	ਆਥਿ	ਅਸਤਿ (अस्ति)
ਵੱਥੁ	ਵਸਤੁ (वस्तु)	ਥੰਭ	ਸ੍ਤੰਭ (स्तम्भ)
ਹੱਥੁ	ਹਸਤ (हस्त)	ਪੱਥਰ	ਪ੍ਰਸ੍ਤਰ (प्रस्तर)
ਹਾਥੀ	ਹਸਤਿ (हस्ति)	ਥੱਬਾ	ਸ੍ਤਬਕ (स्तबक)
ਥਣ	ਸ੍ਤਨ (स्तन)		

(੩) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਅੰਜਨ (ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ) ਦੇ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੁਰ ਅੱਖਰ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕ ਵਧ ਗਿਆ। ਕਈਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਵਿਅੰਜਨ ਹਟ ਕੇ ਸੁਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਪੰਜਾਬੀ	*ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ*	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*
ਇਆਣੀ	(ਇਆਇਣਿ)	ਏਕਾਕਿਨੀ
ਚਿਤੇਰਾ	(ਚਿੱਤਅਰੋ)	(ਚਿਤ੍ਰਕਰ)
ਜੁਆਗੀ	(ਜੂਅਅਰ)	(ਦਯੂਤਕਰ)
ਡੈਣ	(ਡਾਇਨੀ)	ਡਾਕਿਨੀ (डाकिनी)
ਰਾਵਲ	(ਰਾਉਲ)	ਰਾਜਕੁਲ (राजकुल)
ਸੋਹਲ	(ਸੋਅੱਲ)	(ਸੁਕੁਮਾਰ)
ਨਿਓਲ	(ਨਉਲ)	ਨਕੁਲ (नकुल:)
ਸਚਿਆਰ		ਸਤਯਕਰ (सत्यकर)
ਵਾੜ	(ਪਾਆਰ)	(ਪ੍ਰਾਕਾਰ)
ਮੈਗਲ	(ਮਾਅਗਲ)	(ਮਦਕਲ)
ਜਲੌੜ੍ਹਾ	(ਜਲਅਰੋ)	(ਜਲਚਰ)
ਸਾਇਰ	(ਸਾਅਰੋ)	(ਸਾਗਰ)
ਕੰਘਾ (ਕੱਘਾ)	(ਕਅੱਗਹ)	(ਕਚੱਗ੍ਰਹ)
ਸੀਅਲਾ		ਸੀਤਲ (शीतल)
ਵੈੜਾ	(ਵਿਅੜ)	ਵਿਕਟ (विकट)
ਕੋਇਲ		ਕੋਕਿਲ (कोकिल)
ਰੈਣਿ	ਰਅਣਿ (रअणि)	ਰਜਨਿ (रजनि)
ਭੈਣ	ਭਅਣਿ	ਭਗਿਨੀ (भगिनी)
ਗੈਣ	ਗਅਣ	ਗਗਨ (गगन)
ਵੈਣ	ਵਅਣ	ਵਚਨ (वचन)
ਨੈਣ	ਨਅਣ	ਨਯਨ (नयन)
ਭੈਣੁ	ਭਅਣ	ਭਵਨ (भवन)
ਨੈਂ	ਨਇ	ਨਦੀ (नदी)
ਜੇ	ਜਇ	ਯਦਿ (यदि)

(੪) ਜੀਭ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੁਲਾਇਮ ਤਾਲੂ ਅਤੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ ਤੋਂ ਉੱਚਾਰੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵਟੀਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ 'ਤ'—ਵਰਗ ਦੇ ਥਾਂ 'ਟ'—ਵਰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਪੰਜਾਬੀ	*ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ*	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*
ਸੁਹੰਢਣਾ	ਸੁਹਦ	ਸੁਖਦ (सुखद)
ਥਾਂ, ਠਾਉ	ਠਾਣ	ਸਥਾਨ (स्थान)
ਬਟੂਆ		ਵਰਤੁਲ (वर्तुल)
ਪਨਕਤ	ਪਨ-ਘਟ	
ਨਾਸੇ ('ਸ' 'ਤ'-ਵਰਗੀ)	ਨਾਠੇ	
ਬਿਨਸੀ ('ਸ' 'ਤ'-ਵਰਗੀ)	ਬਿਨਠੀ	
ਢੀਠ		ਧ੍ਰਿਸ਼ਟ (धृष्ट)
ਡੰਡ		ਦੰਡ (दण्ड)
ਕਿਥੈ	ਕੈਠੈ	ਕੁੱਤ੍ਰ (कुत्र)

(੫) ਇਕੋ ਵਰਗ ਦੇ ਅੱਖਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ : 'ਪ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ' ਜਾਂ 'ਉ', 'ਮ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ', 'ਵ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਮ', 'ਘ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਕ', 'ਪ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਬ'। ਜਿਵੇਂ :

ਪੰਜਾਬੀ	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*	*ਪੰਜਾਬੀ*	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*
ਜਾਦਮ ਰਾਇਆ	ਜਾਦਵ (यादव)	ਬਹੁਤ	ਪ੍ਰਭੂਤੰ (प्रभूतं)
ਨਾਵ	ਨਾਮ (नाम)	ਅਸ ਗਾ	ਅਸ ਕਾ
ਸਉਤੁ (ਸਵੁਤੁ)	ਸਪੁਤ੍ਰ (सुपुत्र)	ਉਸ ਗਾ	ਉਸ ਕਾ
ਅਉਤੁ (ਅਵੁਤੁ)	ਅਪੁਤ੍ਰ (अपुत्र)	ਮੈਗਲ	ਮਦਗਲ (मदकल:)
ਪੁਹਮਿ	ਪ੍ਰਿਥਵੀ (पृथ्वी)	ਅਨਿਗ	ਅਨਿਕ (अनेक)
ਮੰਡੂਆ (ਪ੍ਰਾ: ਮੰਡੋਵੋ)	(ਸੰ: ਮੰਡਪ)	ਵਾੜ	ਪ੍ਰਾਕਾਰ
ਸਿਲ-ਵੱਟਾ	ਸਿਲਾਪੱਟਕ	ਪਨਕਤ	ਪਨਘਟ
	(शिलापट्टक:)	ਕਰਵੱਤ	ਕਰਪੱਤ੍ਰ (करपत्र)
ਕਉਲ (ਪ੍ਰਾ: ਕਵਾਲ)	(ਸੰ: ਕਪਾਲ)		

(੬) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਟ' (ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ੜ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਪੰਜਾਬੀ	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*	*ਪੰਜਾਬੀ*	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*
ਕੀੜਾ	ਕੀਟਕ (कीटक:)	ਵਾੜਿ	ਵਾਟਿਕਾ (वाटिका)
ਕਉੜਾ (ਕੌੜਾ)	ਕਟੁਕ (कटुक:)	ਨੇੜੇ	ਨਿਕਟਿ (निकटि)
ਤ੍ਰਿਊੜੀ	ਤ੍ਰਿਕੁਟਿ (त्रिकुटि)	ਚਪੇੜ	ਚਪੇਟ (चपेट)

(੭) ਯ, ਵ :

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਯ' ਦੋ ਸ੍ਵਰਾਂ ('ਇ' ਤੇ 'ਅ') ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਵ' ਦੋ ਸ੍ਵਰਾਂ (ੳ ਤੇ ਅ) ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਨਿਖੜ ਕੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਉਥੇ ਇਸ 'ਵ' ਅਤੇ 'ਯ' ਦੇ ਸ੍ਵਰ ਭੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ 'ਵ' ਤੇ 'ਯ' ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਵਰ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ	*ਵ*	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*	*ਪੰਜਾਬੀ*	*ਯ*	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*
ਅਉਗੁਣ	ਅਵਗੁਣ	(अवगुण)	ਬਿਸਨੁ	ਵ੍ਯਸਨ	(व्यसन)
ਅਉਹਠ	ਅਵਘੱਟ	(अवघट्ट)	ਦਇਆਲੁ	(ਦੈਆਲੁ)	
ਸਰਬਸੁ	ਸਰਵਸ੍ਵ	(सर्वस्व)		ਦਯਾਲੁ	(दयालु)
ਚਤੁਆਰੇ	ਚਤ੍ਵਾਰ	(चत्वार)	ਭਇਆਨ	(ਭੈਆਨ)	
ਬਿਸੁਆਸ	ਵਿਸ੍ਵਾਸ	(विश्वास)		ਭਯਾਨ	(भयान)
ਅਉਤੁ	(ਪ੍ਰਾ: ਅਵੁਤੁ)	(ਸੰ: ਅਪੁਤ੍ਰ)	ਭ੍ਰਿਤਿਆ ਪ੍ਰਿਅੰ		
ਸਉਤੁ	(ਪ੍ਰ: ਸਵੁਤੁ)	(ਸੰ: ਸਪੁਤ੍ਰ)		ਭ੍ਰਿਤ੍ਯ ਪ੍ਰਿਯੰ	(भृत्यप्रियं)
ਰੁਖ	ਵ੍ਰਿਖ੍ਯ	(वृक्ष)	ਅਖਇਓ	ਅਖ੍ਯ੍ਯ	(अक्षय)
ਲੂਣ	ਲਵਣ	(लवण)	ਭੁਇਅੰਗਮ	ਭੁਯੰਗਮ	(भुयंगम)
ਦਿਓਰ	ਦੇਵਰ	(देवर)	ਜਖ੍ਹਿ	ਯਖ੍ਯ	(यक्ष)
ਦੂਈਆ	(ਪ੍ਰਾ: ਦੁਇਓ)	(ਸੰ: ਦ੍ਵਿਤੀਯ)	ਪੁੰਨਿਆਤਮੈ	ਪੁਨ੍ਯਾਤਮੈ	(पुन्यात्मा)
ਦੂਣਾ	(ਪ੍ਰਾ: ਦੁਉਣੋ)	(ਸੰ: ਦ੍ਵਿਗੁਣ)	ਹੈ	ਹਯ	(हय)

(੮) 'ਰ' ਤੇ 'ਲ' ਆਪੋ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਦੈਆਰ	ਦੈਆਲ (ਦਇਆਲ)
ਸਾਰਦ੍ਰ (सार्द्र)	ਸਿੱਲਾ
ਹਰਿਦ੍ਰਾ (हरिद्रा)	ਹਲਦੀ
ਵਰਮੀ	ਵਲਮੀਕ (वल्मीक)

(੯) ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ 'ਰ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਪੰਜਾਬੀ	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*	*ਪੰਜਾਬੀ*	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*
ਸਮਥੁ	ਸਮਰਥੁ (समर्थ)	ਪੁਬ	ਪੂਰਬ (पूर्व)
ਕਿਤਿ	ਕੀਰਤਿ (कीर्ति)	ਬ੍ਰਹਮਚਜੁ	ਬ੍ਰਹਮਚਰਯੁ (ब्रह्मचर्य)

ਪੰਜਾਬੀ	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*	*ਪੰਜਾਬੀ*	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*
ਪਰਾਕਉ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ (प्राक्रम)	ਭੰਡੁ (ਪ੍ਰਾ: ਭੱਜਾ)	ਭਾਰਯਾ (भार्या)
ਸਮਪਉ	ਸਮਰਪਉ (समर्प)	ਪੱਤਲ	ਪਤ੍ਰੱਲ (पत्रल)
ਗਬੁ	ਗਰਬੁ (गर्व)	ਵੱਗ	ਵਰਗ (वर्ग:)
ਅਈਆ	ਅਰਯਾ (अर्या)	ਕਰਵੱਤ	ਕਰਪੱਤ੍ਰ (करपत्र)
ਮਈਆ	ਮਰਯਾ (मर्या)		

ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਅਸੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮੇ, ਜਲ-ਵਾਯੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਦਲ ਬਦਲ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਈ।

ਸੱਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਇਹ ਦੂਸ਼ਣ ਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਭਯ' (भय) ਥਾਂ 'ਭਉ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਉੱਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖਿਆਂ ਇਹ ਦੂਸ਼ਣ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਜਦੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਨਿਯਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ।

(੧੦) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਯ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਉ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਪੰਜਾਬੀ	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*	*ਪੰਜਾਬੀ*	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*
ਨਿਰਨਉ	ਨਿਰਣਯ (निर्णय)	ਬਿਨਉ	ਵਿਨਯ (विनय)
ਪਰਚਉ	ਪਰਿਚਯ (परिचय)	ਨਿਹਚਉ	ਨਿਸ਼ਚਯ (निश्चय)
ਪ੍ਰਿਉ	ਪ੍ਰਿਯ (प्रिय)	ਨਿਆਉ	ਨਯਾਯ (न्याय)
ਵਾਉ	ਵਾਯੁ (वायु)	ਉਦਉ	ਉਦਯ (उदय)
ਹਿਆਉ	ਹ੍ਰਿਦਯ (हृदय)	ਉਪਾਉ	ਉਪਾਯ (उपाय)
ਅਖ੍ਉ	ਅਖਯਯ (अक्षय)	'ਤ੍ਰਉ' ਦਸੀ	'ਤ੍ਰਯ' (ਦਸੀ)
ਪਰਲਉ	ਪ੍ਰਲਯ (प्रलय)		('त्रयदशी')
ਭਉ	ਭਯ (भय)	ਖਉ	ਖਯਯ (क्षय)
ਸਮਉ	ਸਮਯ (समय)		

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਉਕਾਰਾਂਤ (ਉ-ਅੰਤ ਵਾਲੇ) ਗਿਣੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੁਲਿੰਗ ਉਕਾਰਾਂਤ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ (Case Inflexion) ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆਂ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਭਉ' ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਰੂਪ 'ਭੈ' ਅਤੇ 'ਭਇ' ਕਿਵੇਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਭਉ' ਭਾਗਾ ਨਿਰਭਉ ਮਨਿ ਬਸੈ ॥੩੪॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੩)*

ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਭੈ' ਬਿਨਸੇ ਨਿਰਭਉ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ॥੫੬॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੧)*

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ 'ਭਇ' ਭ੍ਰਮੁ ਭਉ ਜਾਇ ॥
'ਭੈ' ਰਾਚੈ ਸਚ ਰੰਗਿ ਸਮਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੫੭)*
ਭਇ—ਭਉ ਦੀ ਰਾਹੀਂ, ਭਉ ਦੁਆਰਾ। ਭੈ—ਭਉ ਵਿਚ।

ਨੋਟ : ਇਥੇ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਭੈ' ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਗਿਰਿ ਤਰ ਜਲ ਜੁਆਲਾ 'ਭੈ' ਰਾਖਿਓ ਰਾਜਾ ਰਾਮਿ ਮਾਇਆ ਫੇਰੀ ॥੩॥੩॥੯॥
ਭੈ—ਭਉ ਤੋਂ, ਡਰ ਤੋਂ। *(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੫)*

ਸੰਬੰਧਕਾਂ (Preposition) ਦੇ ਨਾਲ

'ਭੈ' ਮਹਿ ਰਚਿਓ ਸਭੁ ਸੰਸਾਰਾ ॥੧੩੨॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੨)*

ਸਿਮਰਤ ਨਾਮੁ 'ਭੈ' ਪਾਰਿ ਉਤਰੀਆ ॥੧੨੦॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੦)*

'ਭੈ' ਵਿਚਿ ਅਗਨਿ ਕਢੈ ਵੇਗਾਰਿ ॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੪੬੪)*

ਨੋਟ : ਸਮਾਸਿਕ ਸ਼ਬਦ (Compound Word) 'ਨਿਰਭਉ' (ਜਦੋਂ ਇਸ

ਦਾ ਅਰਥ 'ਅਕਾਲਪੁਰਖ' ਹੋਵੇ) ਦਾ ਰੂਪ ਉਪਰਲੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ 'ਨਿਰਭਉ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਤੁਮ ਗਾਵਹੁ ਮੇਰੇ 'ਨਿਰਭਉ' ਕਾ ਸੋਹਿਲਾ ॥ *(ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨)*

'ਨਿਰਭਉ' ਕੈ ਘਰਿ ਤਾੜੀ ਲਾਵੈ ॥੫॥੧੩॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੬)*

ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਸ਼ਬਦ 'ਭਉ' ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਕ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਅਉਰ ਸਗਲ ਜਗੁ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿਆ 'ਨਿਰਭੈ' ਪਦੁ ਨਹੀ ਪਾਵੈ ॥੩॥੮॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੨੦)

ਸ਼ਬਦ 'ਭਉ' ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਭਯ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਭਉ' ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ :

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਮਨਿ ਆਗਲੜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ
ਜਰਾ ਮਰਣੁ 'ਭਉ' ਵਿਸਰਿ ਗਇਆ ॥੧॥੨॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੨)

ਅਬ 'ਭਉ' ਭਾਨਿ ਭਰੋਸਉ ਆਵਾ ॥੩੦॥
(ਕਬੀਰ ਜੀ, ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੨)

ਗੁੜੁ ਕਰਿ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਕਰਿ ਮਹੂਆ 'ਭਉ' ਭਾਠੀ ਮਨ ਧਾਰਾ ॥੧॥੨॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੯)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਿਰੇ ਯ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਉ-ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਸਗੋਂ ਅੰਤਲੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ 'ਉ' ਸੁਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਜਿਵੇਂ :

ਪੰਜਾਬੀ	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*	*ਪੰਜਾਬੀ*	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*
ਪਰਾਕਉ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ (प्राक्रम)	ਸਾਉ	ਸੁਆਦ (स्वाद)
ਨਾਉ	ਨਾਮ (नाम)	ਪਸਾਉ	ਪ੍ਰਸਾਦਿ (प्रसाद)
ਆਤਮਰਾਉ	ਆਤਮਰਾਜ (आत्मराज)	ਕਾਉ	ਕਾਗ (काग)
ਭਾਉ	ਭਾਵ (भाव)	ਤਾਉ	ਤਾਪ (ताप)
ਸੰਪਉ	ਸੰਪਤਿ (सम्पति)	ਥਾਉ, ਠਾਉ	ਸਥਾਨ (स्थान)

ਪੰਜਾਬੀ	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*	*ਪੰਜਾਬੀ*	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*
ਸਉ	ਸ਼ਤ (शत)	ਚਾਉ	ਚਾਯ (चाय)
ਅਮਿਉ	ਅੰਮ੍ਰਿਤ (अमृत)	ਅਨੁਰਾਉ	ਅਨੁਰਾਗੁ (अनुरागु)
ਸੁਆਉ	ਸੁਆਰਥ (स्वार्थ)	ਘ੍ਰਾਉ	ਘ੍ਰਾਣ (घ्राण)
ਪਾਉ	ਪਾਦ (पाद)	ਆਲਾਉ	ਆਲਾਪੁ (आलापु)
ਘਿਉ	ਘ੍ਰਿਤ (घृत)	ਬਿਭਉ	ਵਿਭਵ (विभव)

ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਇਕ ਪਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਇਹ ਦੂਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ *ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ* (गीत गोबिन्द) ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਾਣ-ਵਡਿਆਈ ਪਾ ਚੁਕੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਰਸੀਲੀ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਛੰਦ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

सुरुपं शरीर नवीनं कलत्रं ॥
धनं मेरु तुल्यं वचश्चारु चित्रं ॥
हरे रङ्घ्रि युग्मे मनश्चेदलग्न ॥
ततः कि ततः कि ततः किम् ॥

ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗੂਜਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ 'ਭਯ' ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ : 'ਭਯ' ਅਤੇ 'ਭਇਅ', ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਮਯ' ਦਾ ਰੂਪ 'ਮਇਅ' ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੇਵਲ ਰਾਮ ਨਾਮ ਮਨੋਰਮੰ॥ ਬਦਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਤ 'ਮਇਅੰ'॥
ਨ ਦਨੋਤਿ ਜਸਮਰਣੇਨ ਜਨਮ ਜਰਾਧਿ ਮਰਣ 'ਭਇਅੰ'॥

(ਗੂਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਇਹ ਉਪਰ-ਦਿਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤਾਂ ਭਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਆਓ, ਉਸ ਸਮੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੇਖੀਏ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਰ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਸਮੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇ।

ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖੱਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ-ਸਮੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਕ ਪਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਦਮੋਦਰ' ਸੀ। ਇਹ ਦਮੋਦਰ, ਜਾਤ ਦਾ ਗੁਲ੍ਹਾਟੀ ਅਰੋੜਾ, ਝੰਗ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਖੇਲ ਵਰਤੇ, ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੇ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ। ਆਪਣੇ ਕਿੱਸੇ 'ਹੀਰ' ਵਿਚ ਦਮੋਦਰ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਨਾਉ ਦਮੋਦਰੁ ਜ਼ਾਤਿ ਗੁਲਾਟੀ ਆਇਆ ਸਿਕਿ ਸਿਆਲੀ।
ਅਪੁਨੇ ਮਨ ਵਿਚਿ ਮਸਲਤਿ ਕੀਤੀ ਬਹਿ ਕੈ ਇਥਾਈਂ ਜਾਲੀ।੧।.....
ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜੋ ਅਕਬਰ ਸੰਦੀ ਹੀਲ ਨ ਹੁਜਤਿ ਕਾਈ।੩।.....
ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਕਿੱਸਾ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਗੁਣੀ ਨ ਕੋਈ।
ਸ਼ਉਂਕ ਸ਼ਉਂਕਿ ਉਠੀ ਹੈ ਮੈਡੀ ਤਾਂ ਦਿਲਿ ਉਮਕ ਹੋਈ।
ਅਸਾਂ ਮੁਹੋਂ ਅਲਾਇਆ ਓਹੋ ਜੋ ਕੁਝ ਨਜਰਿ ਪਇਓਈ।
ਆਖ ਦਮੋਦਰਿ ਅੱਗੈ ਕਿੱਸਾ ਜੋਈ ਸੁਣੇ ਸਭੁ ਕੋਈ।੭।

ਦਮੋਦਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਭਯ' (भय) ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਭਉ' ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਦਮੋਦਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ 'ਰਾਂਝਾ' ਜੀ-ਭਿਆਣਾ 'ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰਾ' ਛੱਡ ਕੇ ਝੰਗ ਆਇਆ, 'ਹੀਰ' ਦੇ ਪਿਉ ਚੂਚਕ ਨੂੰ ਇਉਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ :

ਆਇਆ ਤੱਕਿ ਤੁਸਾਡੀ ਸਾਮੈ ਨਾ ਫਿਰਿ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਈ।
ਗਲੀਆਂ ਕੱਖ ਅਸਾਡੇ ਵੈਰੀ ਚੰਗਾ ਜਾਨਣ ਨਾਹੀ।
ਕੇਤੀ ਤੈਂਡੇ ਪਿਛੈ ਖਾਂਦੀ ਕਮੀ ਕਿਸੈ ਨੂੰ ਨਾਹੀ।
ਆਖੁ ਦਮੋਦਰ ਮੂਲਿ ਨ 'ਭਉ' ਕਰਿ ਦੇਹੀ ਖੂੰਡੀ ਮਹੀਂ ਚਰਾਈਂ।੨੪੩।

('ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ)

ਨੋਟ : ਇਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਭਉ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਜੀ ਦੇ 'ਭੈ' ਚਲਿਆ ਉਠਿ ਧੀਦੋ ਵੈਂਦਾ ਹੈ ਚੁਪ ਕੀਤੀ।
ਜੇਹੇ ਆਏ ਤੇਹੇ ਚੱਲੇ ਇਹ ਗਲ ਅਸਾਂ ਜੋ ਕੀਤੀ।

ਟੁੱਕਰ ਨ ਮੰਗੇ ਵਦੀਫ਼ੇ ਨ ਚੱਖੇ ਲੱਸੀ ਪਾਇ ਨ ਪੀਤੀ।
ਅਪਣਾ ਝੁੱਗਾ ਸਮਾਲਿ ਮਛਾਣੀ ਪਇਆ ਹਈ ਮਸੀਤੀ।
ਦੇਇ ਦੁਆਇ ਮਿਤ੍ਰ ਮਿਲਨੁ ਅਸਾਨੂੰ ਅਸੀਂ ਚੱਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ।੧੭੧।
ਭੈ—ਭਉ ਦੇ ਕਾਰਨ। *('ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ)*

ਨੋਟ : ਇਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਭੈ' ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਿੱਟਾ ਇਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ 'ਭਯ' ਦੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਭਉ', 'ਭੈ' ਅਤੇ 'ਭਅ' ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਹੀ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਹਨ।

(੧੧) ਕਿਸੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੁੱਢ ਦਾ 'ਸੰ' (सं) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਸਹ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਇਸ 'ਸੰ' ਦਾ ਅਗਲਾ ਅੱਖਰ ਭੀ 'ਸ' ਜਾਂ 'ਸ਼' ('स' ਜਾਂ 'श') ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ :

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ (संस्कृत).......ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ; ਸਹਸਾ ਕਿਰਤਾ।
ਸੰਸ਼ਯ (संशय).......ਸਹਸਾ।
ਕਦੇ ਇਸ 'ਸਹ' ਦੇ ਥਾਂ ਭੀ 'ਸੈ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :
ਸੰਸਾਰ (संसार).......ਸੈਸਾਰ।

ਨੋਟ : ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ' ਹੈ।

ਸੋ, ਜਿਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਸਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਉਹ ਉਸ ਬੋਲੀ ਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਵ, ਉਹ ਸਲੋਕ 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੱਗੇ 'ਗਾਥਾ' ਦੇ ਸਲੋਕ ਆਉਣੇ ਭੀ ਇਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਲੋਕ'। 'ਗਾਥਾ' ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਸਮੇ ਦੀ ਇਕ 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਸੀ।

(੧੨) ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਅਸੀ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ-ਆਤਮਕ ਰੂਪ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਲਟਦਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਈ ਐਸੇ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਅਰਥ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ 'ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ' ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਧਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਵਿਆਜੀ ਰੁਪਇਆ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸਾਧੁਕਾਰ' (साधुकार) ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਭਲਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ'। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ

'ਗੋਪਾਯਿਤ' (गोपायित) ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਗੋਵਾਇਦੋ' (गोवाइदो) ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜ਼ਾਬੀ ਰੂਪ 'ਗਵਾਇਆ' ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ (गोपायित) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਲੁਕਾਇਆ'।

ਸੰਧੀ (ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਮੇਲ)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਵਿਆਕਰਣ-ਕਰਤਾ ਪਾਣਿਨੀ 'ਸੰਧੀ' ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: परः सनिकर्षः संहिता (ਪਰਹ ਸੰਨਿਕਰਸ਼ਹ ਸੰਹਿਤਾ), ਭਾਵ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਮੇਲ ਨੂੰ 'ਸੰਧੀ' ਆਖੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੋ ਅੱਖਰ (ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਸ੍ਵਰ ਹੋਣ, ਭਾਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ) (ਜਾਂ ਇਕ ਸ੍ਵਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਵਿਅੰਜਨ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਣ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਹੋਰ 'ਸ੍ਵਰ' ਜਾਂ 'ਵਿਅੰਜਨ' ਵਿੱਥ ਨਾ ਪਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ 'ਸੰਧੀ' (ਭਾਵ, ਮੇਲ) ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ 'ਸੰਧੀ' ਕਿਥੇ ਕਿਥੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ—ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਵਿਆਕਰਣ 'ਸਿਧਾਂਤ ਕੌਮੁਦੀ' ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

संहितकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः।
नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते।

ਅਰਥ : ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਅਗੇਤਰ (उपसर्ग) ਲਾਣ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਸੰਧੀ' ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ਭੀ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ 'ਸੰਧੀ' ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਓਥੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ 'ਸੰਧੀ' ਕਰੇ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰੇ।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਸੰਧੀ' ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਅਖ਼ੀਰਲਾ ਨਿਯਮ ਹਟ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ, ਵਾਕ ਵਿਚ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਾਕੀ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨੇ ਨਿਯਮ ਵਰਤੀਦੇ ਹਨ।

(ੳ) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ

'ਮੁਰਾਰਿ' ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ' ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Epithet) ਸੀ। ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ—'ਮੁਰ' ਅਤੇ 'ਅਰਿ' ਭਾਵ, 'ਮੁਰ' ਨਾਮ ਦੈਂਤ ਦਾ 'ਅਰਿ' (ਵੈਰੀ)।

'ਪਰਮੇਸੁਰ' ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਂਞ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ('ਪਰਮ' ਤੇ 'ਈਸਰੁ') ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ।

(ਅ) ਧਾਤੂ ਤੇ ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਸੰਧੀ

ਸੁਰ ਤੇਤੀਸ 'ਉਜੇਵਹਿ' ਪਾਕ ॥੨॥੨੦॥

(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩)

ਆਪੇ ਥਾਪਿ 'ਉਥਾਪਿ' ਨਿਵਾਜੀ ॥੧॥੨॥੧੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੯)

ਉਜੇਵਹਿ = ਉੱਜੇਵਹਿ, ਉਦ੍ + ਜੇਵਹਿ
ਉਥਾਪਿ = ਉੱਥਾਪਿ, ਉਦ੍ + ਥਾਪਿ

ਨੋਟ : ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅੰਜਨ ਸੁਰ-(ਲਗ)-ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਇਹ (੍) ਲਕੀਰ ਪਾ ਦੇਈਦੀ ਹੈ। ਉਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ 'ਉਦ੍' ਅਗੇਤਰ (ਸੰ: ਉਪਸਰਗ) ਹੈ, ਅੱਖਰ 'ਦ' ਲਗ-ਰਹਿਤ ਹੈ। ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਅੰਜਨ 'ਦ੍' ਅਤੇ 'ਜ' ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋੜੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਉਥਾਪਿ' ਵਿਚ 'ਦ' ਅਤੇ 'ਥ' ਜੋੜੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸੰਯੁਕਤ (ਜੁੜਵੇਂ) ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨ ਦਾ ਕੰਮ 'ਅਧਿਕ' ਪਾਸੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸੰ:	ਪ੍ਰਾ:	ਪੰਜਾਬੀ
ਉਤ੍ਥਾਪਯ (उत्थापय)	ਉਥ੍ਥਾਪ (उथ्थापय)	ਉੱਥਾਪ

(ੲ) ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ (Compound Words) ਦੀ ਸੰਧੀ

ਸਗਲ ਜਨਮ ਭਰਮ ਹੀ ਭਰਮ ਖੋਇਓ ਨਹ ਅਸਥਿਰੁ ਮਤਿ ਪਾਈ ॥
'ਬਿਖਿਆਸਕਤ' ਰਹਿਓ ਨਿਸ ਬਾਸੁਰ ਨਹ ਛੂਟੀ ਅਧਮਾਈ ॥੧॥੬॥

ਬਿਖਿਆਸਕਤ = ਬਿਖਿਆ + ਆਸਕਤ। *(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੨)*

ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ ॥
ਧੂਪੁ 'ਮਲਆਨਲੋ' ਪਵਣੁ ਚਵਰੋ ਕਰੇ ਸਗਲ ਬਨਰਾਇ ਫੂਲੰਤ ਜੋਤੀ ॥੧॥੭॥੯॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਆਰਤੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੩)

ਮਲਆਨਲੋ = ਮਲਅ + ਅਨਲੋ।

ਪਹਿਲ 'ਪੁਰਸਾਬਿਰਾ' ॥ ਅਥੋਨ 'ਪੁਰਸਾਦਮਰਾ' ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਪੁਰਸਾਬਿਰਾ = ਪੁਰਸ + ਆਬਿਰਾ।

ਪੁਰਸਾਦਮਰਾ = ਪੁਰਸਾਤ੍ + ਅਮਰਾ (पुरुषात् + अमरा)

ਦ੍ਰਿਸਟੰਤ ਏਕੋ ਸੁਨੀਅੰਤ ਏਕੋ ਵਰਤੰਤ ਏਕੋ ਨਰਹਰਹ ॥
ਨਾਮ ਦਾਨੁ ਜਾਚੰਤਿ ਨਾਨਕ ਦਇਆਲ ਪੁਰਖ 'ਕ੍ਰਿਪਾਕਰਹ' ॥੧॥੨੦॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੧੦)

ਕ੍ਰਿਪਾਕਰਹ = ਕ੍ਰਿਪਾ + ਆਕਰਹ (ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੀ ਖਾਣ) (ਸੰ: कृपा + आकर:)

ਅਹੰਬੁਧਿ ਪਰਬਾਦ ਨੀਤ ਲੋਭ ਰਸਨਾ ਸਾਦਿ ॥
ਲਪਟਿ ਕਪਟਿ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬੇਧਿਆ ਮਿਥਿਆ 'ਬਿਖਿਆਦਿ' ॥੧॥੮॥੩੮॥

ਬਿਖਿਆਦਿ = ਬਿਖਿਆ + ਆਦਿ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੦)*

ਜਿਉ ਤਰੁਨਿ ਭਰਤ ਪਰਾਨ ॥ ਜਿਉ ਲੋਭੀਐ ਧਨੁ ਦਾਨੁ ॥
ਜਿਉ ਦੂਧ ਜਲਹਿ ਸੰਜੋਗੁ ॥ ਜਿਉ ਮਹਾ 'ਖੁਧਿਆਰਥ' ਭੋਗੁ ॥
ਜਿਉ ਮਾਤ ਪੂਤਹਿ ਹੇਤੁ ॥ ਹਰਿ ਸਿਮਰਿ ਨਾਨਕ ਨੇਤ ॥੭॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਖੁਧਿਆਰਥ = ਖੁਧਿਆ + ਆਰਥ (ਸं: आर्त), ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ 'ਆਰਤ' ਜਾਂ 'ਆਰਥ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ'

ਆਰਤ (आर्त) ਤੋਂ 'ਆਤੁਰ' ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, (ਜੋ ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ) ਭੁੱਖ ਨਾਲ 'ਆਤੁਰ'।

ਨ੍ਰਿਪ ਕੰਨਿਆ ਕੇ ਕਾਰਨੈ ਇਕੁ ਭਇਆ ਭੇਖਧਾਰੀ ॥
'ਕਾਮਾਰਥੀ' ਸੁਆਰਥੀ ਵਾ ਕੀ ਪੈਜ ਸਵਾਰੀ ॥੧॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਸਧਨਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੮)

ਕਾਮਾਰਥੀ = ਕਾਮ + ਅਰਥੀ (ਵੇਖੋ ਉਪਰ 'ਖੁਧਿਆਰਥ')।

ਜਗ ਮਹਿ ਬਕਤੇ 'ਦੂਧਾਧਾਰੀ'॥
ਗੁਪਤੀ ਖਾਵਹਿ ਵਟਿਕਾ ਸਾਰੀ॥੩॥੮॥੧੧॥
ਦੂਧਾਧਾਰੀ = ਦੂਧ + ਆਧਾਰੀ। *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੩)*

ਨੋਟ : ਪਾਠ 'ਵਟਿਕਾ ਸਾਰੀ' ਹੈ, 'ਵਟਿ ਕਾਸਾਰੀ' ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਵਟਿਕਾ' ਚਉਲਾਂ ਤੇ ਮਾਂਹ ਦੇ ਆਟੇ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਮਿੱਠੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਏਸ ਦਾ ਨਾਂ ਆਂਬੋੜੀ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਏ ਅਤਿ ਮੀਠਾ 'ਮੈਲਾਗਰੁ' ਮਲਗਾਰੇ॥
ਨਾਮੈ ਸੁਰਤਿ ਵਜੀ ਹੈ ਦਹਦਿਸਿ ਹਰਿ ਮੁਸਕੀ ਮੁਸਕ ਗੰਧਾਰੇ॥੧॥੨॥
(ਨਟ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੮੧)
ਮੈਲਾਗਰੁ = ਮਲਯ + ਅਗਰੁ (सं-मलय + अगुरु)।

ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਭੁਗਤਾ॥ ਆਪੇ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਆਪੇ ਮੁਕਤਾ॥
ਆਪੇ ਮੁਕਤਿ ਦਾਨੁ 'ਮੁਕਤੀਸਰੁ' ਮਮਤਾ ਮੋਹ ਚੁਕਾਇਦਾ॥੧੪॥੨॥੧੪॥
ਮੁਕਤੀਸਰੁ = ਮੁਕਤਿ + ਈਸਰੁ। *(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੫)*

ਸਮੁੰਦ ਕੋਟਿ ਜਾ ਕੇ ਪਾਨੀਹਾਰ॥
'ਰੋਮਾਵਲਿ' ਕੋਟਿ ਅਠਾਰਹ ਭਾਰ॥੩॥੨॥੧੮॥੨੦॥
ਰੋਮਾਵਲਿ = ਰੋਮ + ਆਵਲਿ। *(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩)*

ਓਇ ਪਰਮ ਪੁਰਖ 'ਦੇਵਾਧਿਦੇਵ'॥
ਭਗਤ ਹੇਤ ਨਰਸਿੰਘ ਭੇਵ॥੫॥੪॥ *(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)*
ਦੇਵਾਧਿਦੇਵ = ਦੇਵ + ਅਧਿਦੇਵ।

ਅਵਰਿ ਸਭਿ ਭੂਲੇ ਭ੍ਰਮਤ ਨ ਜਾਨਿਆ॥
ਏਕੁ 'ਸੁਧਾਖਰੁ' ਜਾ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਵਸਿਆ
ਤਿਨਿ ਬੇਦਹਿ ਤਤੁ ਪਛਾਨਿਆ॥੧॥ *(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੫)*
ਸੁਧਾਖਰੁ = ਸੁਧ + ਅਖਰੁ।

ਮਨਿ ਕਰਿ ਕਬਹੂ ਨ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇਓ॥
'ਬਿਖਿਆਸਕਤਿ' ਰਹਿਓ ਨਿਸਬਾਸਰੁ ਕੀਨੋ ਅਪਨੋ ਭਾਇਓ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
(ਸਾਰਗ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੨੩੧)
ਬਿਖਿਆਸਕਤਿ = ਬਿਖਿਆ + ਆਸਕਤਿ।

ਆਪੇ ਛਿੰਝ ਪਵਾਇ 'ਮਲਾਖਾੜਾ' ਰਚਿਆ॥
ਲਥੇ ਭੜਥੂ ਪਾਇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਚਿਆ॥੪॥ *(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੦)*

ਮਲਾਖਾੜਾ = ਮਲ + ਅਖਾੜਾ।

ਅਵਿਲੋਕਉ ਰਾਮ ਕੋ 'ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ'॥
ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਰਤਨੁ ਪਾਇਓ ਬਿਸਰੀ ਸਭ ਚਿੰਦ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੩॥੩੨॥
(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੧੩੦੪)

ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ = ਮੁਖ + ਅਰਬਿੰਦ।

ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਸਿਵ ਛੰਦ 'ਮੁਨੀਸੁਰ' ਰਸਕਿ ਰਸਕਿ ਠਾਕੁਰ ਗੁਨ ਗਾਵਤ॥
ਇੰਦ੍ਰ ਮੁਨਿੰਦ੍ਰ ਖੋਜਤੇ ਗੋਰਖ ਧਰਣਿ ਗਗਨ ਆਵਤ ਫੁਨਿ ਧਾਵਤ॥੭॥੧੧॥੨੦॥
(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਬਾਕ੍ਯ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੯)

ਮੁਨੀਸੁਰ = ਮੁਨਿ + ਈਸੁਰ।

ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ

(੧) ਇਕੋ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸ੍ਵਰ (Vowels) ਜੁੜ ਕੇ ਉਸੇ ਜਾਤੀ ਦਾ ਦੀਰਘ ਸ੍ਵਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, (अकः सवर्णे दीर्घ—पाणिनी), ਜਿਵੇਂ:

ਮੁਖ + ਅਰਬਿੰਦ = ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ
ਮਲ + ਅਖਾੜਾ = ਮਲਾਖਾੜਾ
ਸੁਧ + ਅਖਰ = ਸੁਧਾਖਰ
ਰੋਮ + ਆਵਲਿ = ਰੋਮਾਵਲਿ
ਮੁਨਿ + ਈਸੁਰ = ਮੁਨੀਸੁਰ

ਨੋਟ: ਇਹ ਉਪਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲਗ-ਹੀਨ ਵਿਅੰਜਨ ਦੇ ਹੇਠ (੍) ਲਕੀਰ ਖਿੱਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੋ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਖ਼ੀਰਲਾ ਅੱਖਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੋ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਖ਼ੀਰਲਾ ਵਿਅੰਜਨ ਅਤੇ 'ਅ'। ਉਪਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ 'ਮੁਖ', 'ਮਲ', 'ਸੁਧ', 'ਰੋਮ' ਸ਼ਬਦ ਇਉਂ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ:

ਮੁਖ = ਮੁਖ੍ + ਅ
ਮਲ = ਮਲ੍ + ਅ
ਸੁਧ = ਸੁਧ੍ + ਅ
ਰੋਮ = ਰੋਮ੍ + ਅ

ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ (੧) ਅਨੁਸਾਰ 'ਮੁਖ', 'ਮਲ', 'ਸੁਧ' ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ (ਅ) ਦਾ 'ਸਜਾਤੀ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਦੀਰਘ ਸੁਰ (ਆ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ (ਾ) ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਮੁਖ + ਅਰਬਿੰਦ = ਮੁਖ੍ + ਅ + ਅਰਬਿੰਦ = ਮੁਖ੍ + ਆਰਬਿੰਦ = ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ।

ਮਲ + ਅਖਾੜਾ = ਮਲ੍ + ਅ + ਅਖਾੜਾ = ਮਲ੍ + ਆਖਾੜਾ = ਮਲਾਖਾੜਾ।

ਸੁਧ + ਅਖਰ = ਸੁਧ੍ + ਅ + ਅੱਖਰ = ਸੁਧ੍ + ਆਖਰ = ਸੁਧਾਖਰ।

(੨) 'ਅ' ਤੋਂ ਪਰੇ 'ਇ' ਤੇ 'ਉ' ਨੂੰ 'ਗੁਣ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜੋ 'ਇ' ਜਾਂ 'ਉ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸੰਧੀ ਹੋਇਆਂ 'ਅ' ਅਤੇ 'ਇ' ਮਿਲ ਕੇ (ੇ) ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ 'ਅ' ਤੇ 'ਉ' ਮਿਲ ਕੇ (ੋ) ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਨੋਟ: 'ਇ' ਤੇ 'ਈ' ਦਾ ਗੁਣ 'ਏ' (ੇ) ਹੈ ਅਤੇ 'ਉ' ਤੇ 'ਊ' ਦਾ ਗੁਣ 'ਓ' (ੋ) ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਗੋਬਿੰਦ 'ਗੋਬਿੰਦੇਤਿ' ਜਪਿ ਨਰ ਸਕਲ ਸਿਧਿਪਦੰ॥
ਜੈਦੇਵ ਆਇਉ ਤਸ ਸਫੁਟੰ ਭਵ ਭੂਤ ਸਰਬਗਤੰ॥੫॥੧॥

(ਗੂਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਗੋਬਿੰਦੇਤਿ = ਗੋਬਿੰਦ + ਇਤਿ।

ਨੋਟ: ਏਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਗੋਬਿੰਦ' ਦੇ 'ਦ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ 'ਇਤਿ' ਦੀ 'ਇ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (ੇ) ਬਣ ਗਿਆ।

ਆਕਾਸਿ ਗਗਨੁ ਪਾਤਾਲਿ ਗਗਨੁ ਹੈ ਚਹੁਦਿਸਿ ਗਗਨੁ ਰਹਾਇਲੇ॥
ਆਨਦ ਮੂਲੁ ਸਦਾ 'ਪੁਰਖੋਤਮੁ' ਘਟੁ ਬਿਨਸੈ ਗਗਨੁ ਨ ਜਾਇਲੇ॥੩॥

(ਗੌਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੦)

ਪੁਰਖੋਤਮੁ = ਪੁਰਖ + ਉਤਮ।

ਗਾਵਹਿ ਕਪਿਲਾਦਿ ਆਦਿ 'ਜੋਗੇਸੁਰ' ਅਪਰੰਪਰ ਅਵਤਾਰ ਵਰੋ॥
ਗਾਵੈ ਜਮਦਗਨਿ 'ਪਰਸਰਾਮੇਸੁਰ' ਕਰ ਕੁਠਾਰੁ ਰਘੁ ਤੇਜੁ ਹਰਿਓ॥੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੯)

ਜੋਗੇਸੁਰ = ਜੋਗ + ਈਸੁਰ।

ਪਰਸਰਾਮੇਸੁਰ = ਪਰਸਰਾਮ + ਈਸੁਰ।

(੩) 'ਅਨੁਸ੍ਵਾਰ'— (˙ , ˚) ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਜੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਸ਼ਬਦ ਆਵੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਸੂਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅਨੁਸ੍ਵਾਰ 'ਮ' ਹੋ ਕੇ 'ਸੂਰ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੂਰ 'ਅ' ਹੈ ਤਾਂ 'ਮ੍' ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਅਕਰਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'ਸੂਰ' 'ਇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਿ', 'ਈ' ਦੇ ਥਾਂ 'ੀ' ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

'ਪਰਮਾਦਿ' 'ਪੁਰਖਮਨੋਪਿਮੰ' ਸਤਿ ਆਦਿ ਭਾਵ ਰਤੰ॥
'ਪਰਮਦਭੁਤੰ' ਪਰਕ੍ਰਿਤਿ ਪਰੰ ਜਦਿਚਿੰਤਿ ਸਰਬ ਗਤੰ॥੧॥੧॥

(ਗੂਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਪਰਮਾਦਿ = ਪਰੰ + ਆਦਿ।
ਪੁਰਖਮਨੋਪਿਮੰ = ਪੁਰਖੰ + ਅਨੋਪਿਮੰ।
ਪਰਮਦਭੁਤੰ = ਪਰੰ + ਅਦਭੁਤੰ।

ਭਵ ਭੂਤ ਭਾਵ ਸਮਬ੍ਰਿਅੰ ਪਰਮੰ 'ਪ੍ਰਸੰਨਮਿਦੰ'॥੨॥੧॥

(ਗੂਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਪ੍ਰਸੰਨਮਿਦੰ = ਪ੍ਰਸੰਨੰ + ਇਦੰ।

(੪) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ੀਰਲੀਆਂ ਵਿਸਰਗਾਂ (:) ਨੂੰ (ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਸ੍' 'ਲਗ-ਰਹਿਤ' 'ਸ' ਹੈ) 'ਉ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਵਰਗ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚੌਥੇ ਪੰਜਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ ਨਾਲ ਜਾਂ ਯ, ਰ, ਵ, ਲ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੋਵੇ। ਵਿਸਰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ 'ਉ' ਪਹਿਲੇ 'ਅ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (ੋ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਉਂ ਨਮੋ' ਭਗਵੰਤ ਗੁਸਾਈ॥
ਖਾਲਕੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਰਬ ਠਾਈ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੬)

ਉਂ ਨਮੋ ਭਗਵੰਤ—ਉਂ ਨਮਹ ਭਗਵੰਤ (ਸੰ: ओ नमः भगवन्त)।

ਕੇਵਲ ਰਾਮ ਨਾਮ ਮਨੋਰਮੰ॥
ਬਦਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਤ ਮਇਅੰ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਗੂਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਮਨੋਰਮੰ = ਮਨਹ ਰਮੰ (ਸੰ: मनस् + रमं, मनः रमं)।

ਨੋਟ : ਉਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਨਮਹ (नमस्, नमः) ਤੇ ਮਨਹ (मनस्,

ਸਨ:) ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਕਾਰਾਂਤ (ਸ੍-ਅੰਤ) ਹਨ, ਏਸ 'ਸ' (:) ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਅ' ਹੈ। ਸੋ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਧੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਨਮਹ + ਭਗਵੰਤ = ਨਮਸ੍ + ਭਗਵੰਤ
= ਨਮ੍ + ਉ + ਭਗਵੰਤ
= ਨਮ੍ + ਅ + ਉ + ਭਗਵੰਤ
= ਨਮ੍ + ਓ + ਭਗਵੰਤ
= ਨਮੋ + ਭਗਵੰਤ
= ਨਮੋ ਭਗਵੰਤ

ਭਾਗ ਦੂਜਾ

ਵਾਕ-ਅੰਗ

(Parts of Speech)

ਨਾਂਵ (Noun)

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਦੋ ਲਿੰਗ (Gender) ਹਨ—ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਇਕ ਹੋਰ ਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ' ਹੈ, ਇਹ ਲਿੰਗ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰਜੀਵ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿੰਗ ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਪਰ-ਲਿਖੇ ਦੋਵੇਂ 'ਲਿੰਗ' ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।

'ਪੁਲਿੰਗ' ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ Masculine Gender ਅਤੇ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ Feminine Gender ਆਖਦੇ ਹਨ।

'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਦੋ ਵਚਨ (Number) ਹਨ—'ਇਕ-ਵਚਨ' ਤੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ'। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਦ੍ਵਿ ਵਚਨ' (Dual Number) ਭੀ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਪਰਲੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।

'ਇਕ-ਵਚਨ' ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ Singular Number ਅਤੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਨੂੰ Plural Number ਬੋਲਦੇ ਹਨ।

ਹਰੇਕ ਵਚਨ ਵਿਚ ਅੱਠ 'ਕਾਰਕ' (Case) ਹਨ; ਇਹਨਾਂ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ 'ਵਾਕ' (Sentence) ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਰਗਟ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। 'ਕਾਰਕਾਂ' ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ:

(੧) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ—Nominative Case
(੨) ਕਰਮ ਕਾਰਕ—Accusative Case
(੩) ਕਰਣ ਕਾਰਕ—Instrumental case
(੪) ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ—Dative Case
(੫) ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ—Ablative Case
(੬) ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ—Genitive Case
(੭) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ—Locative Case
(੮) ਸੰਬੋਧਨ—Vocative Case

'ਕਾਰਕ'—ਕਿਸੇ 'ਵਾਕ' ਵਿਚ 'ਨਾਂਵ' ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆ (Verb) ਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਨਾਂ 'ਕਾਰਕ' ਹੈ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

'ਕਰਤਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਕਰਨ ਵਾਲਾ'। ਕਿਸੇ 'ਵਾਕ' ਵਿਚ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਸ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ 'ਕਰਤਾ' ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਕੌਣ' ਜਾਂ 'ਕਿਸ ਨੇ' ਲਗਾਇਆਂ ਜੋ ਉੱਤਰ ਮਿਲੇ, ਉਹ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਹੈ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ

ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਚੀਜ਼ ਉਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸੇ ਗਏ ਕੰਮ ਦਾ ਅਸਰ ਪਏ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਆਖੀਦਾ ਹੈ। 'ਵਾਕ' ਵਿਚੋਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਲੱਭਣ ਲਈ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਕੀ' ਜਾਂ 'ਕਿਸ ਨੂੰ' ਲਾਈਦਾ ਹੈ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਣ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਵਸੀਲਾ'। 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਕਿਸੇ 'ਨਾਂਵ' ਦਾ ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਹੀਂ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕੰਮ ਕਰੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ

'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਦੇਣਾ', 'ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼'। ਜਿਸ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਉਹ 'ਨਾਂਵ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ

'ਅਪਾਦਾਨ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਲੈਣਾ'। ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ, ਥਾਂ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਜਾਏ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ

'ਅਧਿ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਉਤੇ', 'ਵਿਚ'। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਭਾਵ, ਜਿਸ ਦੇ ਉਤੇ ਜਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨਾਂਵ ਨੂੰ ਏਸ 'ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਬੋਧਨ

ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਜਾਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਆਖਿਆ ਜਾਏ, ਉਸ 'ਨਾਂਵ' ਦਾ 'ਕਾਰਕ' 'ਸੰਬੋਧਨ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ (Declension)

ਕਿਸੇ 'ਨਾਂਵ' ਦਾ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਨ ਲਾਣ ਨੂੰ 'ਨਾਂਵ' ਦੀ 'ਕਾਰਕ-ਸਾਧਨਾ' ਕਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਹੂਲਤ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ 'ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ' ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਂਵ ਦੇ 'ਲਿੰਗ' ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ : ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ।

ਇਹਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਮ 'ਸੁਰ' ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ), ਇਕਾਰਾਂਤ (ਿ-ਅੰਤ) ਆਦਿਕ 'ਨਾਂਵ' ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਲਏ ਗਏ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adjective) ਦਾ 'ਲਿੰਗ' ਅਤੇ 'ਵਚਨ' ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਜ (The noun qualified) ਦੇ 'ਲਿੰਗ' ਅਤੇ 'ਵਚਨ' ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਵਾਸਤੇ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਦੀ 'ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ' ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਜ' ਦੀ ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੁਲਿੰਗ (Masculine Gender)

ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਂਵ)

ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਦੇ 'ਚਿਹਨ' ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	੍, ਿ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ੀ, ਹ, ਨ, ਾਂ, ਾ
ਕਰਮ ,,	੍, ੈ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਹ, ਾਂ
ਕਰਣ ,,	ਿ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਹ, ਹੁ, ੀ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ,,	ਮੁਕਤਾ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਨ, ੀ
ਅਪਾਦਾਨ ,,	ਿ, ਹਿ, ਹੁ, ੋਂ, ੋ	ਹੁ, ੀ
ਸੰਬੰਧ ,,	ਮੁਕਤਾ, ੈ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਨ, ਨਿ, ਹ, ੀ, ਾ
ਅਧਿਕਰਣ ,,	ਿ, ੈ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ੀ, ਹ, ਹੁ
ਸੰਬੋਧਨ ,,	ਮੁਕਤਾ, ਾ	ਹੁ, ੋ

ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਦੀ ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਚਿਹਨ ('ਹਿ') ਹਰੇਕ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ('ਹਿ') ਕਾਵਯ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ, 'ਮਾਗਧੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਹ' ਅਤੇ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਵਿਚ 'ਹੋ' ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ('ਹਿ') ਸਾਰੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।

'ਅਵਧੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਭੀ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ 'ਹਿ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਕੇਹਿ ਕਾਂ'। 'ਬ੍ਰਜ ਭਾਖਾ' ਵਿਚੋਂ ਇਹ 'ਹਿ' ਉੱਡ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ 'ਕਾਹਿ ਕੋ' 'ਜਾਹਿ ਕੋ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਕਾ ਕੋ', 'ਜਾ ਕੋ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਅਤੇ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਬਨਾਣ ਦਾ ਇਕ

ਚਿਹਨ 'ਨ' ਭੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਇਤਨਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨਾ 'ਬ੍ਰਜ ਭਾਖਾ' ਤੇ 'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ ਹੈ। 'ਬ੍ਰਜ ਭਾਖਾ' ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਘੋੜਾਨ ਕੋ, ਘੋੜਨ ਕੌ; ਛੋਰਾਨ ਕੋ, ਛੋਰਨ ਕੋ। 'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਦੇਖਹੁ 'ਬਨਰਨ' ਕੇਰ ਢਿਠਾਈ। *(ਤੁਲਸੀ ਰਾਮਾਇਣ)*

ਨੋਟ : 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਥਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ 'ਸੰਬੰਧਕ', (preposition) 'ਕਾ', 'ਕੇ' ਆਦਿਕ ਦੇ ਨਾਲ 'ਨ-ਅੰਤ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ 'ਸੰਤਨ ਕੀ ਝੁਗੀਆ', 'ਜੀਅਨ ਕੋ ਦਾਤਾ, 'ਸੰਤਨ ਕੇ ਬੰਧਨ', 'ਸੰਤਨ ਕਾ ਦਾਨਾ', 'ਭਗਤਨ ਕੀ ਟਹਲ', 'ਭਗਤਨ ਸੇਤੀ ਗੋਸਟੇ', 'ਭਗਤਨ ਕੀ ਰੇਣੁ' ਆਦਿਕ।

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਕਬੀਰੁ, ਨਾਨਕਿ, ਗੁਰਹਿ, ਕਬੀਰੈ	ਪੰਡਿਤ, ਸੰਤ ਜਨੀ, ਭਗਤਹ, ਲੋਗਨ, ਸ਼ਾਹਾਂ, ਚੰਦਾ
ਕਰਮ ,,	ਕਾਗਦੁ, ਹੁਕਮੈ, ਖਸਮਹਿ	ਗੁਣ, ਗੁਣਹ, ਸਿਧਾਂ, ਮਿਰਗਾਹਿ
ਕਰਣ ,,	ਸਾਬੁਨਿ, ਸਬਦੀ, ਮੂਸਲਹਿ	ਨੈਨਹੁ, ਨੈਨ, ਚਰਨਹ, ਸ੍ਰਵਣੀ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ,,	ਸਤਿਗੁਰੈ, ਗੁਰ, ਸਮੂਹਿ, ਹੰਸੁਲਾ	ਪਿਤਰੀ, ਚਰਨਨ, ਚਰਣ
ਅਪਾਦਾਨ ,,	ਓਅੰਕਾਰਿ, ਪਿਰਹਿ, ਮੁਖਹੁ, ਸਬਦੌ	ਨੈਨਹੁ, ਨੈਨੀ
ਸੰਬੰਧ ,,	ਖਸਮੈ, ਮਨਹਿ, ਗੋਪਾਲ	ਸਾਧਾ, ਸੰਤਹ, ਸੰਤਨ, ਦਾਸਨਿ, ਪਿਤਰੀ
ਅਧਿਕਰਣ ,,	ਘਰਿ, ਮਨੈ, ਜਲਹਿ	ਨੈਨੀ, ਨੈਨਹੁ, ਨੈਨਹਿ, ਚਰਣ
ਸੰਬੋਧਨ ,,	ਨਾਨਕ, ਨਾਨਕਾ	ਭਗਤਹੁ, ਸੰਤ ਜਨੋ

ਉਦਾਹਰਣ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ੁ) ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਉਪਜੈ ਨਿਪਜੈ ਨਿਪਜਿ ਸਮਾਈ॥
ਨੈਨਹੁ ਦੇਖਤ ਇਹੁ 'ਜਗੁ' ਜਾਈ॥੧॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)*

ਚੋਆ ਚੰਦਨੁ ਮਰਦਨ ਅੰਗਾ॥
ਸੋ 'ਤਨੁ' ਜਲੈ ਕਾਠ ਕੈ ਸੰਗਾ॥੩॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)*

ਕਹੁ ਗੁਰਗਜਿ ਸਿਵ ਸਭੁ ਕੋ ਜਾਨੈ॥
ਮੁਆ 'ਕਬੀਰੁ' ਰਮਤੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮੈ॥੫॥੧੫॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)*

ਅਬ 'ਮਨੁ' ਉਲਟਿ ਸਨਾਤਨੁ ਹੂਆ॥
ਤਬ ਜਾਨਿਆ ਜਬ ਜੀਵਤ ਮੂਆ॥੩॥੧੭॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੭)*

ਨਾਨਕ 'ਗੁਰੁ ਗੋਵਿਦੁ' ਜਿਸੁ ਤੂਠਾ॥
ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਮਈਆ ਤਿਨ ਹੀ ਡੀਠਾ॥੪॥੧੯॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੮)

ਸੋਰਠਿ ਸਦਾ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜੇ ਸਚਾ ਮਨਿ ਹੋਇ॥
ਦੰਦੀ ਮੈਲੁ ਨ 'ਕਤੁ' ਮਨਿ ਜੀਭੈ ਸਚਾ ਸੋਇ॥੧॥੧॥
(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੪੨)

'ਜਗੁ' ਜਾਈ—(ਇਹ ਸਾਰਾ) ਜੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਸੋ 'ਤਨੁ' ਜਲੈ—ਉਹ ਸਰੀਰ ਸੜਦਾ ਹੈ।
ਮੂਆ 'ਕਬੀਰੁ'—ਕਬੀਰ ਮੁਆ ਹੈ।
'ਮਨੁ' ਸਨਾਤਨੁ ਹੂਆ—ਮਨ ਸਨਾਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ।
'ਗੁਰੁ ਗੋਵਿਦੁ' ਤੂਠਾ—ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਤੁੱਠਾ ਹੈ।
ਨ 'ਕਤੁ' ਮਨਿ—ਮਨ ਵਿਚ ਕੱਤ (ਭਾਵ, ਚੀਰ) ਨਹੀਂ (ਹੈ)।

ਨੋਟ : ਉੱਪਰ ਲਿਖੀ ਹਰੇਕ ਤੁਕ ਵਿਚ ('ਜਗੁ', 'ਤਨੁ', 'ਕਬੀਰੁ', 'ਮਨੁ', 'ਗੁਰੁ', 'ਕਤੁ') ਹਰੇਕ ਨਾਂਵ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਰੇਕ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀ ਹੋਈ 'ਕ੍ਰਿਆ' (Verb) ਭੀ 'ਇਕ-ਵਚਨ'

(Singular) ਵਿਚ ਹੈ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਇਹ (_) ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਮੇ ਤੋਂ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਓ, ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖੀਏ :

'ਰਾਮੁ, ਝੁਰੈ ਦਲੁ ਮੇਲਵੈ'—ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚੋਂ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਝੁਰੈ' ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਤੁਕ 'ਰਾਮੁ ਦਲੁ ਮੇਲਵੈ' ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਵੀਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਇਉਂ ਬਣ ਜਾਏਗੀ :

रामो दलं मेलयति (ਰਾਮੋ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ)।

ਲਫ਼ਜ਼ रामो (ਰਾਮੋ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'राम' (ਰਾਮ) ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ स् (:) ਹੈ, ਪਰ ਇਹ स् (:) ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕਈ ਥਾਈਂ उ (ਉ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'रामः' ਰਾਮਃ (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦੇ ਥਾਂ 'रामः + उ' ਰਾਮ + ਉ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਸੀ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਉਸ ਅੱਖਰ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ 'अ' (ਅ) ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; 'राम' ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅੰਤਲੇ 'म' ਵਿਚ 'अ' (ਅ) ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

रामो दलं मेलयति (ਰਾਮੋ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ) ਪਹਿਲਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਉਂ ਸੀ, रामः दलं मेलयति (ਰਾਮਃ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ)।

ਲਫ਼ਜ਼ 'राम' (ਰਾਮ) ਦੇ ਅੰਤਲੇ (:) ਤੋਂ 'उ' (ਉ) ਬਣਨ ਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'राम' (ਰਾਮ) ਦੇ 'म' (ਮ) ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'अ' (ਅ) ਇਸ ਦਾ 'उ' (ਉ) ਦੇ ਨਾਲ 'ਸੰਧੀ' ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੁੜ ਕੇ 'ओ' (ਓ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'रामः' (ਰਾਮਃ) ਤੋਂ 'रामो' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵਿਅੰਜਨ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ 'अ' (ਅ) ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਗਈ। ਸੋ ਲਫ਼ਜ਼ 'रामः' ਦੇ ਅੰਤਲੇ (:) ਦਾ 'उ' (_) ਬਣਨ 'ਤੇ, ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ 'राम' ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ रामः (ਰਾਮਃ) ਤੋਂ 'रामु' (ਰਾਮੁ) ਬਣਿਆ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਾਲਾ ਇਹ रामु (ਰਾਮੁ) ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੋ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਾਕ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਸੀ :

'रामः दलं मेलयति' (ਰਾਮਃ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ)।

ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨਾਲ ਇਹ ਬਣ ਗਿਆ :

'रामो दलं मेलयति (ਰਾਮੋ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ)।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ :

'रामु दलं मेलयइ' (ਰਾਮੁ ਦਲੰ ਮੇਲਯਇ)।

ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ :

'ਰਾਮੁ ਦਲੁ ਮੇਲੈ' ਜਾਂ 'ਰਾਮੁ ਦਲੁ ਮੇਲਵੈ'।

(੨) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ (ਿ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਰਾਮ ਰਮਤ ਮਤਿ ਪਰਗਟੀ ਆਈ॥
ਕਹੁ ਕਬੀਰ 'ਗੁਰਿ' ਸੋਝੀ ਪਾਈ॥੧੪॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)*

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਮਿਲਿ ਭਏ ਪ੍ਰਗਾਸ॥
ਸਹਜ ਸੂਖ ਆਸ ਨਿਵਾਸ॥
ਪੂਰੈ 'ਸਤਿਗੁਰਿ' ਦੀਆ ਬਿਸਾਸ॥
ਨਾਨਕ ਹੋਏ ਦਾਸਨਿ ਦਾਸ॥੪॥੭॥੧੮॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੮)*

ਬਾਜੇ ਅਨਹਦ ਬਾਜਾ॥
ਰਸਕਿ ਰਸਕਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹਿ ਹਰਿ ਜਨ
ਅਪਨੈ 'ਗੁਰਦੇਵਿ' ਨਿਵਾਜਾ॥੩੧॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨)*

'ਨਿੰਦਕਿ' ਅਹਿਲਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ॥
ਪਹੁਚਿ ਨ ਸਾਕੈ ਕਾਹੂ ਬਾਤੈ ਆਗੈ ਠਉਰ ਨ ਪਾਇਆ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪੧॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੦)

ਕੂੜਿ ਕਪਟਿ ਬੰਚਿ ਨਿੰਮੁਨੀਆਦਾ ਬਿਨਸਿ ਗਇਆ ਤਤਕਾਲੇ॥
ਸਤਿ ਸਤਿ 'ਨਾਨਕਿ' ਕਹਿਆ ਅਪਨੈ ਹਿਰਦੈ ਦੇਖੁ ਸਮਾਲੇ॥੪॥੩॥੪੨॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੧)

ਨਾਨਕ 'ਜਨਿ' ਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ॥
ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੁ ਦਿਖਾਇਆ॥੪੫॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੪)*

ਰਾਜ ਲੀਲਾ ਤੇਰੈ 'ਨਾਮਿ' ਬਨਾਈ॥
ਜੋਗੁ ਬਨਿਆ ਤੇਰਾ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈ॥੫੭॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੮੫)*

ਮੀਠੀ ਆਗਿਆ ਪਿਰ ਕੀ ਲਾਗੀ ॥
ਸਉਕਨਿ ਘਰ ਕੀ 'ਕੰਤਿ' ਤਿਆਗੀ ॥੯੫॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੪)*

ਸੋਹਾਗਣੀ ਮਹਲੁ ਪਾਇਆ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ॥
ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਸੀਗਾਰੀਆ ਆਪਣੇ 'ਸਹਿ' ਲਈਆ ਮਿਲਾਇ ॥੬॥੨੨॥੧੫॥੩੭॥
(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੩੦)

'ਸਤਿਗੁਰਿ' 'ਨਾਨਕਿ' ਭਗਤਿ ਕਰੀ ਇਕ ਮਨਿ
ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਗੋਬਿੰਦ ਦੀਅਉ ॥
'ਅੰਗਦਿ' ਅਨੰਤ ਮੂਰਤਿ ਨਿਜ ਧਾਰੀ
ਅਗਮ ਗ੍ਯਾਨਿ ਰਸਿ ਰਸ੍ਯਉ ਹੀਅਉ ॥੨॥
(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਬਲ੍ਯ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੫)

ਗੁਰਿ—ਗੁਰੂ ਨੇ। ਸਤਿਗੁਰਿ—ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ।
ਗੁਰਦੇਵਿ—ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ। ਨਿੰਦਕਿ—ਨਿੰਦਕ ਨੇ।
ਨਾਨਕਿ—ਨਾਨਕ ਨੇ। ਜਨਿ—ਜਨ ਨੇ।
ਨਾਮਿ—ਨਾਮ ਨੇ। ਕੰਤਿ—ਕੰਤ ਨੇ।
ਸਹਿ—ਸਹ (ਪਤੀ) ਨੇ। ਸਤਿਗੁਰਿ ਨਾਨਕਿ—ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ।
ਅੰਗਦਿ—ਅੰਗਦ ਨੇ।

ਇਹ (ਿ-ਅੰਤ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਸਦਾ 'ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ' (Transitive Verb) ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' (Past Tense) ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਉਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ:

'ਗੁਰਿ' ਸੋਝੀ ਪਾਈ—ਗੁਰੂ ਨੇ ਸੂਝ ਦਿੱਤੀ।
'ਸਤਿਗੁਰਿ' ਬਿਸਾਸ ਦੀਆ—ਗੁਰੂ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਬਖ਼ਸ਼ੀ।
'ਗੁਰਦੇਵਿ' ਨਿਵਾਜਾ—ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ (ਸਾਨੂੰ) ਨਿਵਾਜਿਆ।
'ਨਿੰਦਕਿ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ—ਨਿੰਦਕ ਨੇ ਜਨਮ ਗਵਾਇਆ।
'ਨਾਨਕਿ' ਸਤਿ ਕਹਿਆ—ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਤਿ ਆਖਿਆ।
'ਜਨਿ' ਪੂਰਾ ਗੁਰੁ ਪਾਇਆ—ਸੇਵਕ ਨੇ ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਲੱਭਾ।
'ਨਾਮਿ' ਰਾਜ ਲੀਲਾ ਬਨਾਈ—ਨਾਮ ਨੇ ਰਾਜ ਲੀਲਾ ਬਨਾਈ।
ਸਉਕਨਿ 'ਕੰਤਿ' ਤਿਆਗੀ—ਕੰਤ ਨੇ ਸਉਕਣ ਤਿਆਗੀ।
'ਸਹਿ' ਲਈਆ ਮਿਲਾਇ—ਸਹ (ਪਤੀ) ਨੇ ਸੋਹਾਗਣੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਲਿਆ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦਾ ਇਹ (ਿ-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਇਆ ?

ਆਓ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪਿੱਛੇ-ਦਿਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤੁਕ ਲਈਏ :

ਨਿੰਦਕਿ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ॥

ਜੇ ਇਸ ਤੁਕ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਇਉਂ ਬਣ ਜਾਏਗੀ :
ਨਿन्दकेन जन्म गोपायितं (ਨਿੰਦਕੇਨ ਜਨਮ ਗੋਪਾਯਿਤੰ)।

ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਇਹ ਤੁਕ 'ਕਰਤ੍ਰੀ ਵਾਚ' (Active Voice) ਦੇ ਥਾਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' (Passive Voice) ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਂਞ ਜੇ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤੁਕ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤੁਕ ਨਾਲ ਟਕਰਾਈਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ	*ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ*	*ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ*
ਗਵਾਇਆ	ਗੋਵਾਇਦੋ (गोवाइदो)	ਗੋਪਾਯਿਤੰ (गोपायितं)
ਜਨਮੁ	ਜਨਮ (जन्म)	ਜਨਮ (जन्म)
ਨਿੰਦਕਿ		ਨਿੰਦਕੇਨ (निन्दकेन)

ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਨਿੰਦਕੇਨ' ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਨਿੰਦਕਿ' ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ ਤੇ 'ਕਰਤ੍ਰੀ ਵਾਚ' ਤੋਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਭੀ ਅਰਥ ਕਿਵੇਂ ਉਹੀ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤੁਕ 'ਨਿੰਦਕੇਨ ਜਨਮ ਗੋਪਾਯਿਤੰ' ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਜਨਮ was lost by ਨਿੰਦਕ'।

ਲਫ਼ਜ਼ ਨਿੰਦਕੇਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—'by ਨਿੰਦਕ'। ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' (Instrumental Case) ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਸਤੇ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ 'ਇਨ' (ਸੰ: इन)। ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਖ਼ੀਰਲਾ 'ਅ' (अ) ਇਸ 'ਇਨ' ਦੀ 'ਇ' ਨਾਲ ਮਿਲ਼ ਕੇ 'ਏ' (ੇ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਜਲ (जल)	ਤੋਂ	ਜਲੇਨ (जलेन)
ਫਲ (फल)	ਤੋਂ	ਫਲੇਨ (फलेन)
ਨਖ (नख)	ਤੋਂ	ਨਖੇਨ (नखेन)

ਪਰ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ 'ਅ' (अ) ਦੀ ਹਸਤੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮਿਟ ਗਈ, ਭਾਵ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ 'जल', 'फल', 'नख' ਆਦਿਕ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਅੱਖਰ 'ਲ', 'ਖ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਅ' ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਵਿਅੰਜਨ (Consonant) ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸੋ, 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਇਨ' (इन) 'ਜਲ', 'ਫਲ', 'ਨਖ' ਆਦਿਕ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਉਂ ਬਣ ਗਿਆ :

ਜਲ + ਇਨ = ਜਲ੍ + ਿ + ਨ + ਜਲਿਨ
ਫਲ ਤੋਂ ਫਲਿਨ
ਨਖ ਤੋਂ ਨਖਿਨ

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤੁਕ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਉਂ ਹੋ ਗਈ :

निन्दकिन जन्म गोवाइदो (ਨਿੰਦਕਿਨ ਜਨਮ ਗੋਵਾਇਦੋ)।

ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦੇ ਚਿਹਨ ਦਾ ਅਖ਼ੀਰਲਾ 'ਨ' ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਆਖ਼ਰ ਇਉਂ ਹੋ ਗਿਆ :

'ਨਿੰਦਕਿ ਜਨਮੁ ਗੋਵਾਇਦੋ';

ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਇਆ :

'ਨਿੰਦਕਿ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ'।

ਅਸਾਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' (Passive Voice) ਦੀ ਤੁਕ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਕਰਤ੍ਰੀ ਵਾਚ' (Active Voice) ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਵਰਤਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤੇ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਕਰਤ੍ਰੀ ਵਾਚ' ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦੇ 'ਕਰਣ ਵਾਚ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਨਿੰਦਕੇਨ' (निन्दकेन) ਸੀ, ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ 'ਨਿੰਦਕਿ' ਲਫ਼ਜ਼ ਵਰਤ ਕੇ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਦੇ 'ਇਨ' ਵਿਚੋਂ 'ਇ' ਸਾਂਭ ਰੱਖੀ ਤੇ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਅਖ਼ੀਰਲਾ 'ਨ' ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਾਂਭ ਰੱਖੇ, ਜਿਵੇਂ :

'ਨਿੰਦਕ ਨੇ' ਜਨਮ ਗਵਾਇਆ।

ਜਾਂ

'ਨਿੰਦਕੇ ਨੇ' ਜਨਮ ਗਵਾਇਆ।

(੩) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ (ਹਿ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਹਜਿ ਸਮਾਇਓ 'ਗੁਰਹਿ' ਬਤਾਇਓ ਰੰਗਿ ਰੰਗੀ ਮੇਰੇ ਤਨ ਕੀ ਚੋਲੀ॥
ਪ੍ਰਿਅ ਮੁਖਿ ਲਾਗੋ ਜਉ ਵਡ ਭਾਗੋ, ਸੁਹਾਗੁ ਹਮਾਰੋ ਕਤਹ ਨ ਡੋਲੀ॥੧॥੩॥੯੯॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੨)

ਕਰੁ ਗਹਿ ਲੀਨੀ 'ਸਾਜਨਹਿ' ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੇ ਮੀਤ॥
ਚਰਨਹਿ ਦਾਸੀ ਕਰਿ ਲਈ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਹਿਤ ਚੀਤ॥੨॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਰੁਤੀ, ਸਲੋਕ, ਪੰਨਾ ੯੨੮)

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਤੁਮਾਰਾ ਠਾਕੁਰ ਏਹੁ ਮਹਾ ਰਸੁ 'ਜਨਹਿ' ਪੀਓ॥
ਜਨਮ ਜਨਮ ਚੂਕੇ ਭੈ ਭਾਰੇ ਦੁਰਤੁ ਬਿਨਾਸਿਓ ਭਰਮੁ ਬੀਓ॥੧॥੮॥੪੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੨)

ਜਿ ਮਤਿ ਗਹੀ ਜੈਦੇਵਿ ਜਿ ਮਤਿ ਨਾਮੈ ਸੰਮਾਣੀ॥
ਜਿ ਮਤਿ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਚਿਤਿ ਭਗਤ 'ਕੰਬੀਰਹਿ' ਜਾਣੀ॥੪॥੧੩॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੪)

ਪਿਛਲੇ (ਿ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ ਵਾਂਗ ਇਹ (ਹਿ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ ਭੀ 'ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਗੁਰਹਿ' ਬਤਾਇਓ—ਗੁਰੂ ਨੇ (ਇਹ ਭੇਦ) ਦੱਸਿਆ।
'ਸਾਜਨਹਿ' ਲੀਨੀ—ਸਾਜਨ ਨੇ (ਮੈਨੂੰ) (ਮਿਲਾ) ਲਿਆ।
'ਜਨਹਿ' ਮਹਾ ਰਸੁ ਪੀਓ—ਸੇਵਕ ਨੇ ਮਹਾਂ ਰਸ ਪੀਤਾ।
'ਕੰਬੀਰਹਿ' ਜਾਣੀ—(ਉਹ ਮਤਿ) ਕਬੀਰ ਨੇ ਭੀ ਜਾਣ ਲਈ।

(੪) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ੈ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਜੋ ਜੀਵਨ ਮਰਨਾ ਜਾਨੈ॥ ਸੋ ਪੰਚ ਸੈਲ ਸੁਖ ਮਾਨੈ॥
'ਕਬੀਰੈ' ਸੋ ਧਨੁ ਪਾਇਆ॥ ਹਰਿ ਭੇਟਤ ਆਪੁ ਮਿਟਾਇਆ॥੪॥੬॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੫)

ਛਾਡਿ ਕਤੇਬ ਰਾਮ ਭਜੁ ਬਉਰੇ ਜੁਲਮ ਕਰਤ ਹੈ ਭਾਰੀ॥
'ਕਬੀਰੈ' ਪਕਰੀ ਟੇਕ ਰਾਮ ਕੀ ਤੁਰਕ ਰਹੇ ਪਚਿ ਹਾਰੀ॥੪॥੮॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੭)

ਪਿਛਲੇ (ਿ-ਅੰਤ) ਅਤੇ (ਹਿ-ਅੰਤ) ਨਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਇਹ (ੈ-ਅੰਤ) ਭੀ

'ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:
'ਕਬੀਰੈ' ਸੋ ਧਨੁ ਪਾਇਆ—ਕਬੀਰ ਨੇ ਉਹ ਧਨ ਲੱਭਾ।
'ਕਬੀਰੈ' ਪਕਰੀ ਟੇਕ ਰਾਮ ਕੀ—ਕਬੀਰ ਨੇ ਰਾਮ ਕੀ ਟੇਕ ਪਕੜੀ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ):

'ਸਾਕਤ' ਮਰਹਿ 'ਸੰਤ' ਸਭਿ ਜੀਵਹਿ ॥
ਰਾਮ ਰਸਾਇਨੁ ਰਸਨਾ ਪੀਵਹਿ ॥੩॥੧੩॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)*

ਕੋਟੀ ਹੂ ਪੀਰ ਵਰਜਿ ਰਹਾਏ ਜਾ ਮੀਰੁ ਸੁਣਿਆ ਧਾਇਆ ॥
'ਥਾਨ' ਮੁਕਾਮ ਜਲੇ ਬਿਜ 'ਮੰਦਰ' ਮੁਛਿ ਮੁਛਿ ਕੁਇਰ ਰੁਲਾਇਆ ॥
ਕੋਈ ਮੁਗਲੁ ਨ ਹੋਆ ਅੰਧਾ ਕਿਨੈ ਨ ਪਰਚਾ ਲਾਇਆ ॥੪॥੧੨॥
(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਸਿਧਾ ਸੇਵਨਿ 'ਸਿਧ' 'ਪੀਰ' ਮਾਗਹਿ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ॥
ਮੈ ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਸਾਚੇ ਗੁਰ ਬੁਧਿ ॥੨॥੧੪॥
(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੮)

'ਪੰਡਿਤ' ਪਾਧੇ ਜੋਇਸੀ ਨਿਤ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣਾ ॥
ਅੰਤਰਿ ਵਸਤੁ ਨ ਜਾਣਨੀ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਲੁਕਾਣਾ ॥੪॥੧੪॥
(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੯)

'ਪੰਡਿਤ' ਜੋਤਕੀ ਸਭਿ ਪੜਿ ਪੜਿ ਕੂਕਦੇ ਕਿਸੁ ਪਹਿ ਕਰਹਿ ਪੁਕਾਰਾ ਰਾਮੁ ॥
ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਅੰਤਰਿ ਮਲੁ ਲਾਗੈ ਮਾਇਆ ਕੇ ਵਾਪਾਰਾ ਰਾਮ ॥੩॥੫॥
(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੧)

ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਉ ਇਹੁ ਜਗੁ ਬਪੜੋ ਇਨਿ ਦੂਜੈ ਭਗਤਿ ਵਿਸਾਰੀ ਜੀਉ ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਤਾ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਈਐ 'ਸਾਕਤ' ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ ਜੀਉ ॥੩॥੮॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੮)

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਂਵ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਹਨ; ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ

ਹੋਏ 'ਕ੍ਰਿਆ' (Verb) ਵੀ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

'ਸਾਕਤ' ਮਰਹਿ—ਸਾਕਤ ਮਰਦੇ ਹਨ।

'ਸੰਤ' ਜੀਵਹਿ—ਸੰਤ ਜੀਊਂਦੇ ਹਨ।

'ਥਾਨ' 'ਮੁਕਾਮ' 'ਮੰਦਰ' ਜਲੇ—(ਸਾਰੇ) ਥਾਨ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਮੰਦਰ ਸੜ ਗਏ।

'ਸਿਧ' 'ਪੀਰ' ਸਿਧਾ ਸੇਵਨਿ—ਸਿੱਧ ਪੀਰ ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਸੇਂਵਦੇ ਹਨ।

'ਪੰਡਿਤ' ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣਾ—ਪੰਡਿਤ ਪੁਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।

'ਸਾਕਤ' ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ—ਸਾਕਤਾਂ ਨੇ ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ ਹੈ।

ਪਿੱਛੇ 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦੀ ਬਾਬਤ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ (੍) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚੋਂ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਓ, 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਦੇ ਇਸ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਨੂੰ ਭੀ ਪਰਖੀਏ :

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿਹਨ ਇਉਂ ਹਨ :

ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
स् (:) (੍)	अस् (अ:) (ਅ:)

'ਗਾਵਨਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ'—ਇਸ ਤੁਕ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਏਗਾ :

'गायन्ति सिद्धाः समाध्यन्तरे' (ਗਾਯੰਤਿ ਸਿੱਧਾਹ ਸਮਾਧਯੰਤਰੇ)

ਜਿਵੇਂ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ 'रामः मेलयति' (ਰਾਮ: ਮੇਲਯਤਿ) ਤੋਂ (:) ਦਾ ਤ (੍) ਬਣ ਕੇ 'रामो मेलयति' (ਰਾਮੋ ਮੇਲਯਤਿ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਥੇ ਭੀ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ :

'सिद्धाः गायन्ति (ਸਿੱਧਾ: ਗਾਯੰਤਿ) ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'सिद्धाः' (ਸਿੱਧਾ:) ਦੀ ਅੰਤਲੀ (:) ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ 'सिद्धाः गायन्ति' (ਸਿੱਧਾ: ਗਾਯੰਤਿ) ਦੇ ਥਾਂ सिध्दा गायन्ति (ਸਿੱਧਾ ਗਾਯੰਤਿ) ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਥੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'सिद्धा' (ਸਿੱਧ) ਦੇ ਨਾਲ (ਾ) ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ? ਇਹ (ਾ) ਅੱਖਰ 'ਧੈ' ਦਾ ਆਪਣਾ ਅੰਤਲਾ 'अ' (ਅ) ਅਤੇ ਚਿਹਨ 'अस' (ਅ:) ਦਾ ਪਹਿਲਾ 'अ' ਮਿਲ ਕੇ (ਾ) ਬਣਿਆ ਸੀ।

ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਰ ਲਵੋ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪੰਡਿਤ'।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਅ:' (अस्), ਪਿਛਲੀ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ 'ਅ' (अ) ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲਫ਼ਜ਼

'ਪੰਡਿਤ' ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਇਉਂ ਬਣੇਗਾ :

ਪੰਡਿਤ+ਅ:=ਪੰਡਿਤ੍ +ਅ+ਅ:=ਪੰਡਿਤ੍ +ਆ=ਪੰਡਿਤਾ:=ਪੰਡਿਤਾਹ (पंडिताः)

ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪੰਡਿਤ' ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਅੱਖਰ 'ਤ' ਵਿਚ ਵੱਖਰੇ 'ਅ' ਦੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ; ਸੋ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ 'ਅ' ਅਖ਼ੀਰਲੇ 'ਤ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜ ਕੇ 'ਤ' (ਮੁਕਤਾ) ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਉਹੀ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਰੂਪ ਹੀ ਰਹੇਗਾ :

ਅਸਲ ਲਫ਼ਜ਼	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਪੰਡਿਤ	ਪੰਡਿਤ
ਸੰਤ	ਸੰਤ
ਪੀਰ	ਪੀਰ

(੨) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ੀ) ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਐਸੀ ਜਾਨੀ 'ਸੰਤ ਜਨੀ'॥
ਪਰਗਾਸੁ ਭਇਆ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਬਚਨੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੮॥੧੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੮੮੮)

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਸੰਤ ਮਿਲੇ ਮੋਹਿ ਤਿਨ ਤੇ ਧੀਰਜੁ ਪਾਇਆ॥
'ਸੰਤੀ' ਮੰਤੁ ਦੀਓ ਮੋਹਿ ਨਿਰਭਉ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਕਮਾਇਆ॥੩॥੪॥੧੨੫॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)

ਮੁਖਿ ਬੇਰਾਵੈ ਅੰਤਿ ਠਗਾਵੈ॥ ਇਕਤੁ ਠਉਰ ਓਹ ਕਹੀ ਨ ਸਮਾਵੈ॥
ਉਨਿ ਮੋਹੇ ਬਹੁਤੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ॥ 'ਰਾਮ ਜਨੀ' ਕੀਨੀ ਖੰਡ ਖੰਡ॥੩॥੧੮॥੨੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨)

ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੋ ਥਾਨੁ ਸੁਹਾਵਾ ਰਾਮ ਰਾਜੇ॥
'ਗੁਰਸਿਖੀ' ਸੋ ਥਾਨੁ ਭਾਲਿਆ ਲੈ ਧੂਰਿ ਮੁਖਿ ਲਾਵਾ॥੨॥੧੨॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੫੦)

ਮੂਰਖ ਸਚੁ ਨ ਜਾਣਨ੍ਹੀ 'ਮਨਮੁਖੀ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ॥
ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਕਾਹੇ ਆਇਆ॥੮॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੭)*

ਅਗਿਆਨੁ ਅਧੇਰਾ 'ਸੰਤੀ' ਕਾਟਿਆ ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਗੁਰ ਦੈਣੀ॥
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਕਰਿ ਲੀਨੋ ਅਪੁਨਾ ਜਲਤੇ ਸੀਤਲ ਹੋਣੀ॥੧॥੯॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੩੦)

'ਜਿਨੀ' 'ਪੁਰਖੀ' ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ਤਿਨ ਕੈ ਹਉ ਲਾਗਉ ਪਾਏ॥
ਕਾਂਇਆ ਕੰਚਨ ਤਾਂ ਥੀਐ ਜਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਲਏ ਮਿਲਾਏ॥੨॥੪॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੮੫)

ਭਗਤਾ ਵਿਚਿ ਆਪਿ ਵਰਤਦਾ ਪ੍ਰਭ ਜੀ 'ਭਗਤੀ' ਹੂ ਤੂ ਜਾਤਾ॥
ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਸਭ ਲੋਕ ਹੈ ਤੇਰੀ ਤੂ ਏਕੋ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ॥੪੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੭)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ (ਿ-ਅੰਤ) 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਬਾਰੇ ਅਸੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ 'ਸਕਰਮਕ' ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਹਾਲ (ੀ-ਅੰਤ) 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਦਾ ਹੈ:

ਸੰਤ ਜਨੀ—ਸੰਤਾਂ-ਜਨਾਂ ਨੇ। ਸੰਤੀ—ਸੰਤਾਂ ਨੇ।
ਰਾਮ ਜਨੀ—ਰਾਮ-ਜਨਾਂ ਨੇ। ਗੁਰਸਿਖੀ—ਗੁਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ।
ਮਨਮੁਖੀ—ਮਨਮੁੱਖਾਂ ਨੇ। ਪੁਰਖੀ—ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ।
ਭਗਤੀ—ਭਗਤਾਂ ਨੇ। ਸੰਤੀ ਮੰਤੁ ਦੀਓ—ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਮੰਤ ਦਿੱਤਾ।
ਪੁਰਖੀ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ—ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਚਿੱਤ ਲਾਇਆ।
ਭਗਤੀ ਤੂ ਜਾਤਾ—ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਜਾਣਿਆ।
ਗੁਰਸਿਖੀ ਥਾਨੁ ਭਾਲਿਆ—ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਥਾਨ ਭਾਲਿਆ।

(੩) (ਹ)—ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ਹ) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜਬ ਹਮ ਏਕੋ ਏਕੁ ਕਰਿ ਜਾਨਿਆ॥
ਤਬ 'ਲੋਗਹ' ਕਾਹੇ ਦੁਖੁ ਮਾਨਿਆ॥੧॥੩॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)*

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਜਿ ਚੀਨਸੀ ਆਸਾ ਤੇ ਨ ਭਾਵਸੀ॥
ਰਾਮਾ 'ਭਗਤਹ' ਚੇਤੀਅਲੇ ਅਚਿੰਤ ਮਨੁ ਰਾਖਸੀ॥੧॥੫॥

(ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਲੋਗਹ—ਲੋਗਾਂ ਨੇ। ਭਗਤਹ—ਭਗਤਾਂ ਨੇ।

ਪੁਲਿੰਗ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ

ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਦਾ ਚਿਹਨ ਅਸ੍ (ਅ:) ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਚਿਹਨ (:) ਨੂੰ 'ਵਿਸਰਗਾਂ' ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ (ਹ) ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਪੰਡਿਤਾ: = ਪੰਡਿਤਾਹ
ਲੋਕਾ: = ਲੋਕਾਹ
ਮਰਕਟਾ: = ਮਰਕਟਾਹ

ਇਹ ਭੀ ਅਸੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਹ ਅੰਤਲੀਆਂ 'ਵਿਸਰਗਾਂ' ਗਿਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਰ ਥਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਟਿਕੀਆਂ ਭੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਬਨਾਣ ਵੇਲੇ, ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਨਾਲ 'ਅ' ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਚਿਹਨ 'ਅਹ' (ਅ) ਦਾ ਪਹਿਲਾ 'ਅ', ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੱਖਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚਿਹਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸਰਗਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹ' ਬਣ ਕੇ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਲਫ਼ਜ਼ ਇਉਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਭਗਤ + ਅਹ (ਅ:) = ਭਗਤਹ
ਲੋਗ + ਅਹ (ਅ:) = ਲੋਗਹ

(੪) (ਹੁ) :

ਕਿਨਹੀ ਬਨਜਿਆ ਕਾਂਸੀ ਤਾਂਬਾ ਕਿਨਹੀ ਲਉਗ ਸੁਪਾਰੀ॥
'ਸੰਤਹੁ' ਬਨਜਿਆ ਨਾਮੁ ਗੋਬਿਦ ਕਾ ਐਸੀ ਖੇਪ ਹਮਾਰੀ॥੧॥੨॥
ਸੰਤਹੁ—ਸੰਤਾਂ ਨੇ। *(ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੩)*

ਪਿਛਲੇ (ੀ-ਅੰਤ) 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਨਾਂਵ ਵਾਂਗ ਇਹ (ਹ-ਅੰਤ) ਅਤੇ (ਹੁ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ ਭੀ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ 'ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

'ਲੋਗਹ' ਦੂਖੁ ਮਾਨਿਆ—ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੁੱਖ ਮਨਾਇਆ।
'ਭਗਤਹ' ਰਾਮਾ ਚੇਤੀਅਲੇ—ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਰਾਮ ਨੂੰ ਚੇਤਿਆ।
'ਸੰਤਹੁ' ਨਾਮੁ ਬਨਜਿਆ—ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਖ਼ਰੀਦਿਆ।

(੫) (ਨ)—ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ 'ਨ' ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਚੀਤਿ ਆਵਹਿ ਤਾਂ ਸਦਾ ਦਇਆਲਾ 'ਲੋਗਨ' ਕਿਆ ਵੇਚਾਰੇ ॥
ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹੁ ਕਿਸ ਨੋ ਕਹੀਐ ਸਗਲੇ ਜੀਅ ਤੁਮਾਰੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੩)

'ਸ੍ਰਵਨਨ' ਬਿਕਲ ਭਏ ਸੰਗਿ ਤੇਰੇ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕਾ ਬਲੁ ਥਾਕਾ ॥
ਚਰਨ ਰਹੇ ਕਰ ਢਰਕਿ ਪਰੇ ਹੈ ਮੁਖਹੁ ਨ ਨਿਕਸੈ ਬਾਤਾ ॥੩॥੫॥੧੮॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੦)

'ਸੰਤਨ' ਮੋਕਉ ਪੂੰਜੀ ਸਉਪੀ ਤਉ ਉਤਰਿਆ ਮਨ ਕਾ ਧੋਖਾ ॥
ਧਰਮ ਰਾਇ ਅਬ ਕਹਾ ਕਰੈਗੋ ਜਉ ਫਾਟਿਓ ਸਗਲੋ ਲੇਖਾ ॥੩॥੮॥੧੯॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੬੧੪)

'ਲੋਗਨ' ਵੇਚਾਰੇ ਕਿਆ—ਲੋਗ ਵਿਚਾਰੇ ਕੀ ਹਨ?
'ਸ੍ਰਵਨਨ' ਭਏ—ਕੰਨ ਹੋ ਗਏ।
'ਸੰਤਨ' ਸਉਪੀ—ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਸਉਂਪੀ।

(੬) (ਾ)—ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ਾ) ਲਗਾਇਆਂ:

ਅਗੋਦੇ ਜੇ ਚੇਤੀਐ ਤਾਂ ਕਾਇਤੁ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ ॥
'ਸਾਹਾਂ' ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਈਆ ਰੰਗਿ ਤਮਾਸੈ ਚਾਇ ॥
ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਰੁ ਨ ਰੋਟੀ ਖਾਇ ॥੫॥੧੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਜੇ ਸਉ 'ਚੰਦਾ' ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜਾਰ ॥
ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਦਿਆ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ ॥੨॥੧॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੩)

'ਸਾਹਾਂ'—ਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ। ਸਉ 'ਚੰਦਾ' ਉਗਵਹਿ—ਸਉ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹਨ।

ਇਥੇ ਕ੍ਰਿਆ 'ਉਗਵਹਿ' ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਦੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਹੈ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (Accusative Singular)

(੧) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੁ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜਾਲਿ 'ਮੋਹੁ' ਘਸਿ ਮਸੁ ਕਰਿ, ਮਤਿ 'ਕਾਗਦੁ' ਕਰ ਸਾਰੁ॥
'ਭਾਉ' ਕਲਮ ਕਰਿ 'ਚਿਤੁ' ਲਿਖਾਰੀ, ਗੁਰ ਪੁਛਿ ਲਿਖੁ 'ਬੀਚਾਰੁ'॥
ਲਿਖੁ 'ਨਾਮੁ' ਸਾਲਾਹ ਲਿਖੁ, ਲਿਖੁ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ॥੧॥੬॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੬)

ਜਾਲਿ 'ਮੋਹੁ'—ਮੋਹ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦੇ।
'ਕਾਗਦੁ' ਕਰਿ ਮਤਿ—ਕਾਗਦ ਨੂੰ ਮਤਿ ਬਣਾ।
'ਭਾਉ' ਕਲਮ ਕਰਿ—ਭਾਉ ਨੂੰ ਕਲਮ ਬਣਾ।
'ਚਿਤੁ' ਲਿਖਾਰੀ ਕਰਿ—ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਲਿਖਾਰੀ ਬਣਾ।
'ਨਾਮੁ' ਲਿਖੁ—(ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ) ਨਾਮ ਨੂੰ ਲਿਖ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ (ੁ-ਅੰਤ) ਹੈ, ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਭੀ (ੁ-ਅੰਤ) ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਰੂਪ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਕੀ ਕਿਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ?

ਅਸੀ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ 'ਲਿੰਗ' (Gender) ਹਨ—ਪੁਲਿੰਗ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ (Neuter Gender) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹਟ ਗਈ; ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਲੱਛਣ ਟਿਕੇ ਰਹੇ।

ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਚਿਹਨ ਹਨ:

ਇਕ ਵਚਨ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਸ੍ (ੁ) ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਅਸ੍ (ਅੰ)

ਪਰ 'ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ' ਨਾਂਵ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਲਫ਼ਜ਼ ਫਲ (फल) ਤੋਂ:

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	फलं (ਫਲੰ)	फले (ਫਲੇ)	फलानि (ਫਲਾਨਿ)
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	फलं (ਫਲੰ)	फले (ਫਲੇ)	फलानि (ਫਲਾਨਿ)

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚੋਂ ਇਹ 'ਲਿੰਗ' (Gender) ਤਾਂ ਉੱਡ ਗਿਆ, ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਕਾਰਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਰੂਪ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਲੱਛਣ ਟਿਕਿਆ

ਰਿਹਾ। ਸੋ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਫਲ' (फल) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜਿਥੇ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ 'ਫਲੰ' (फलं) ਦੇ ਥਾਂ 'ਫਲੁ' (फलु) ਬਣਿਆ, ਉਥੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਭੀ 'ਫਲੰ' (फलं) ਦੇ ਥਾਂ 'ਫਲੁ' (फलु) ਹੀ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ 'ਫਲ' ਆਦਿਕ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਹੋਰ ਪੁਲਿੰਗ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਭੀ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਤੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੇ, ਭਾਵ, (ੁ-ਅੰਤ) ਹੋ ਗਏ।

(੨) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੈ):

ਜਿਸ ਕਉ ਸਬਦੁ ਬਸਾਵੈ ਅੰਤਰਿ ਚੂਕੈ ਤਿਸਹਿ ਪਿਆਸਾ ॥
'ਹੁਕਮੈ' ਬੂਝੈ ਚਉਪੜਿ ਖੇਲੈ ਮਨੁ ਜਿਣਿ ਢਾਲੇ ਪਾਸਾ ॥੩॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

ਨਿਰਭਉ ਹੋਇ ਭਜਹੁ 'ਜਗਦੀਸੈ' ਏਹੁ ਪਦਾਰਥੁ ਵਡਭਾਗਿ ਲਹੇ ॥
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭ ਦਾਤੇ
ਨਿਰਮਲ ਜਸੁ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਕਹੇ ॥੨॥੧੦॥੧੦੩॥

'ਹੁਕਮੈ' ਬੂਝੈ—ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਮਝੇ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੫)*

ਭਜਹੁ 'ਜਗਦੀਸੈ'—ਜਗਦੀਸ ਨੂੰ, ਜਗਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ, ਸਿਮਰੋ।

ਇਥੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਹੁਕਮੈ' ਅਤੇ 'ਜਗਦੀਸੈ' ਲਫ਼ਜ਼ 'ਹੁਕਮ' ਅਤੇ 'ਜਗਦੀਸ' ਤੋਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ।

(੩) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਹਿ'):

ਨਾਨਕ ਭਾਗੁ ਹੋਵੈ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕਿ 'ਕਾਲਹਿ' ਮਾਰਿ ਬਿਦਾਰੇ ॥੪॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੭)

ਅਨਿਕ ਜੁਗਤਿ ਕਰਿ ਬਹੁਤੁ ਬੀਚਾਰਉ ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਇਸੁ 'ਮਨਹਿ' ਉਧਾਰਉ ॥੨॥੪॥੯॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੪)

ਝੂਠੋ ਮਾਇਆ ਕੋ ਮਦੁ ਮਾਨੁ ॥
ਧ੍ਰੋਹ ਮੋਹ ਦੂਰਿ ਕਰਿ ਬਪੁਰੇ ਸੰਗਿ 'ਗੋਪਾਲਹਿ' ਜਾਨੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫੯॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੫)

'ਖਸਮਹਿ' ਜਾਣਿ ਖਿਮਾ ਕਰਿ ਰਹੈ ॥
ਤਉ ਹੋਇ ਨਿਖਿਅਉ ਅਖੈ ਪਦੁ ਲਹੈ ॥੯॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

'ਦੂਧਹਿ' ਦੁਹਿ ਜਬ ਮਟੁਕੀ ਭਰੀ ॥
ਲੈ ਬਾਦਿਸਾਹ ਕੇ ਆਗੇ ਧਰੀ ॥੨੦॥੧॥੧੦॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)

ਕਾਲਹਿ—ਕਾਲ ਨੂੰ। ਮਨਹਿ—ਮਨ ਨੂੰ।
ਗੋਪਾਲਹਿ—ਗੋਪਾਲ ਨੂੰ। ਖਸਮਹਿ—ਖਸਮ ਨੂੰ।
ਦੂਧਹਿ—ਦੁੱਧ ਨੂੰ।

ਏਥੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਕਾਲਹਿ', 'ਮਨਹਿ', 'ਗੋਪਾਲਹਿ', 'ਖਸਮਹਿ' ਅਤੇ 'ਦੂਧਹਿ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ :

ਗਗਨ ਗੰਭੀਰੁ ਗਗਨੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ॥
'ਗੁਣ' ਗਾਵੈ ਸੁਖ ਸਹਜਿ ਨਿਵਾਸੁ ॥੨੦॥
'ਘਰ ਦਰ' ਫਿਰਿ ਥਾਕੀ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥
ਜਾਤਿ ਅਸੰਖ ਅੰਤ ਨਹੀ ਮੇਰੇ ॥੨੧॥.....
ਧੂਪ ਛਾਵ ਜੇ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਣੈ ॥
'ਬੰਧਨ' ਕਾਟਿ ਮੁਕਤਿ ਘਰਿ ਆਣੈ ॥੨੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਅੰਤੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੋਲਿਆ ਮੈ ਪਿਛੈ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਿਹੁ ਨਿਰਬਾਣੁ ਜੀਉ ॥
ਕੇਸੋ ਗੋਪਾਲ 'ਪੰਡਿਤ' ਸਦਿਅਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ਜੀਉ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੨੩)

(੨) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਹ') ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਹੋਤੀ ਨਹੀ ਕਵਨ ਕਛੁ ਕਰਣੀ ॥
ਇਹੈ ਓਟ ਪਾਈ ਮਿਲਿ 'ਸੰਤਹ' ਗੋਪਾਲ ਏਕ ਕੀ ਸਰਣੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫੪॥੭੭॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੯)

ਭਈ ਮਿਤ੍ਰਾਈ ਮਿਟੀ ਬੁਰਾਈ ਦ੍ਰੂਸਟ ਦੂਤ ਹਰਿ ਕਾਢੇ ਛਾਣਿ ॥
ਸੂਖ ਸਹਜ ਆਨੰਦ ਘਨੇਰੇ ਨਾਨਕ ਜੀਵੈ ਹਰਿ 'ਗੁਣਹ' ਵਖਾਣਿ ॥੨॥੨੬॥੧੧੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੬)

'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੧) ਅਤੇ (੩) ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਉਥੇ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਅਤੇ 'ਹ-ਅੰਤ' ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ; ਕਰਮ ਕਾਰਕ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਦੇ ਭੀ ਇਹ ਦੋ ਰੂਪ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਅਤੇ 'ਹ-ਅੰਤ' ਹਨ।

ਕਿਉਂ ?

ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲੱਭਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ 'ਚਿਹਨ' ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ:

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	स् (_)	अस् (ਅਹ)
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	अस् (ਅਂ)	अस् (ਅਹ)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ 'ਚਿਹਨ' ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ, ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਅਤੇ 'ਹ-ਅੰਤ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਣੇ, ਅਸੀ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਬਣੇ ਹਨ।

'ਗੁਣ' ਗਾਵੈ—ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।
'ਬੰਧਨ' ਕਾਟਿ—ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ।
ਮਿਲਿ 'ਸੰਤਹ'—ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ।
ਹਰਿ 'ਗੁਣਹ' ਵਖਾਣਿ—ਹਰੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾਰ ਕੇ।

ਏਥੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਗੁਣ', 'ਬੰਧਨ', 'ਸੰਤਹ' ਅਤੇ 'ਗੁਣਹ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹਨ।

(੩) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ (ਾ) ਜਾਂ (ਾਂ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

'ਸਿਧਾ' ਸੇਵਨਿ ਸਿਧ ਪੀਰ ਮਾਗਹਿ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ॥
ਮੈ ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਸਾਚੇ ਗੁਰ ਬੁਧਿ ॥੨॥੧੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ੪੧੮)

ਪੰਡਿਤ ਪਾਧੇ ਜੋਇਸੀ ਨਿਤ ਪੜਹਿ 'ਪੁਰਾਣਾ' ॥
ਅੰਤਰਿ ਵਸਤੁ ਨ ਜਾਣਨੀ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਲੁਕਾਣਾ ॥੪॥੧੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਸਾਹਿਬੁ ਰਿਦੈ ਵਸਾਇ ਨ ਪਛੋਤਾਵਹੀ॥
'ਗੁਨਹਾਂ' ਬਖਸਣਹਾਰੁ ਸਬਦੁ ਕਮਾਵਹੀ॥੮॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੦)

ਆਪਿ ਤਰੈ ਜਨੁ 'ਪਿਤਰਾ' ਤਾਰੇ॥ ਸੰਗਤਿ ਮੁਕਤਿ ਸੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੇ॥
ਨਾਨਕ ਤਿਸ ਕਾ ਲਾਲਾ ਗੋਲਾ ਜਿਨਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਈ ਹੇ॥੧੬॥੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੬)

ਅਪਰਾਧੀ ਦੂਣਾ ਨਿਵੈ ਜੋ ਹੰਤਾ 'ਮਿਰਗਾਹਿ'॥
ਸੀਸਿ ਨਿਵਾਇਐ ਕਿਆ ਥੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਕੁਸੁਧੇ ਜਾਹਿ॥੧॥੧੪॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੭੫)

'ਸਿਧਾ' ਸੇਵਨਿ—ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਸੇਂਵਦੇ ਹਨ।
ਪੰਡਿਤ ਪੜਹਿ 'ਪੁਰਾਣਾ'—ਪੰਡਿਤ ਪੁਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।
'ਗੁਨਹਾਂ' ਬਖਸਣਹਾਰੁ—ਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਵਾਲਾ।
ਜਨੁ 'ਪਿਤਰਾ' ਤਾਰੇ—ਸੇਵਕ ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
ਜੋ ਹੰਤਾ 'ਮਿਰਗਾਹਿ'—ਜੋ ਮਿਰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ (ਾ) ਦੇ ਨਾਲ (ਂ) ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਏ ਲਫ਼ਜ਼:

ਸਿਧਾ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿਤਰਾ

ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਸਿੱਧਾਂ ਪੁਰਾਣਾਂ ਪਿਤਰਾਂ

ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਬਿੰਦੀ (ਂ) ਭੀ ਵਰਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਗੁਨਹਾਂ'।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ (ਾ) ਅਤੇ (ਾਂ) ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ।

ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਕਿਵੇਂ ਪਿਆ?

ਪਿੱਛੇ ਅਸੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੁਲਿੰਗ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਂਵ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਕਈ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਆਓ, ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫ਼ਜ਼ (ਰਾਮ) ਲੈ ਕੇ ਇਸ

ਦੇ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵੇਖੀਏ :

रामः (ਰਾਮਹ) रामौ (ਰਾਮੌਂ) रामाः (ਰਾਮਾਹ)

रामं (ਰਾਮੰ) रामौ (ਰਾਮੌਂ) रामान् (ਰਾਮਾਨ੍)

ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਹ ਅਖ਼ੀਰਲੀ (:) 'ਵਿਸਰਗ' ਡਿਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ (रामाः) 'ਰਾਮਾਹ' ਦੇ ਥਾਂ ਸਿਰਫ਼ (रामा) 'ਰਾਮਾ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਰੂਪ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੬) ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਚੰਦਾ' ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਲਵੋ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ (रामान्) 'ਰਾਮਾਨ੍'। ਇਹ ਅਖ਼ੀਰਲਾ 'ਨ੍' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਨਿਰਾ ਵਿਅੰਜਨ 'ਨ੍' ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਤਲਾ (ਅ) ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਹ ਅਖ਼ੀਰਲਾ 'ਨ੍' ਬਦਲ ਕੇ (ं) ਅਤੇ (:) 'ਵਿਸਰਗ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਬਿਡਾਲ' (बिडाल) ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਬਿਡਾਲਾਨ੍' (बिडालान्)। ਜਦੋਂ ਅਸੀ ਇਸ ਨੂੰ ਤੁਕ ਵਿਚ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਖ਼ੀਰਲੇ 'ਨ੍' (न्) ਦੇ ਥਾਂ (ं) ਅਤੇ (स्) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

बिडालान् ताडयति (ਬਿਡਾਲਾਨ੍ ਤਾਡਯਤਿ)

ਤੋਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

बिडालांस्ताडयति (ਬਿਡਾਲਾਂਸਤਾਡਯਤਿ)

ਇਹ ਅਖ਼ੀਰਲਾ (स्) ਜਾਂ 'ਵਿਸਰਗ' ਭੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਡਿਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ 'ਬਿਡਾਲਾਂ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਬਿਡਾਲਾਂ ਤਾਡਯਤਿ' ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਬਿਅਲਾਂ ਤਾਡਹਿ' ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਬਿੱਲਿਆਂ ਤਾੜੈ' ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਹ ਅਸੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ। (अस्) 'ਅਹ'। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ 'ਅਹ' (अस्) ਲੱਗ ਕੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਬਣ ਗਏ :

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ : 'ਸਿਧ', 'ਸਿਧਾ', 'ਸਿਧਹ'।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ :

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ : 'ਸਿਧ', ਸਿਧਾ' ਅਤੇ 'ਸਿਧਹ'।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ (न्) 'ਨ-ਅੰਤ' ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ (ਾ-ਅੰਤ)

ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ :
'ਸਿਧ', 'ਸਿਧਹ', 'ਸਿਧਾ' ਅਤੇ 'ਸਿਧਾਂ'।

ਪਰ ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਅਖ਼ੀਰਲਾ ਰੂਪ (ਾਂ ਅੰਤ) ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ
(Instrumental Singular)

(੧) (ਿ); ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ (ਿ) ਲਗਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਜਿਉ ਪਾਵਕ ਸੰਗਿ ਸੀਤ ਕੋ ਨਾਸ॥
ਐਸੇ ਪ੍ਰਾਛਤ ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਬਿਨਾਸ॥
ਜਿਉ 'ਸਾਬੁਨਿ' ਕਾਪਰ ਊਜਲ ਹੋਤ॥
ਨਾਮ ਜਪਤ ਸਭ ਭ੍ਰਮ ਭਉ ਖੋਤ॥੪॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੪)

ਅੰਦਰੁ ਰਚੈ ਸਚ ਰੰਗਿ ਜਿਉ ਮੰਜੀਠੈ ਲਾਲੁ॥
ਕਮਲੁ ਵਿਗਸੈ ਸਚੁ ਮਨਿ ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦਿ' ਨਿਹਾਲੁ॥੧॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੭੯)

'ਸਚਿ' ਮਿਲੇ ਸਚਿਆਰੁ 'ਕੂੜਿ' ਨ ਪਾਈਐ॥
ਸਚੇ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ਬਹੁੜਿ ਨ ਆਈਐ॥੨॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਸਾਬੁਨਿ—ਸਾਬਣ ਨਾਲ। ਸਬਦਿ—ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ।
ਸਚਿ—ਸੱਚ ਦੀ ਰਾਹੀਂ। ਕੂੜਿ—ਕੂੜ ਦੁਆਰਾ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੨) ਵਿਚ ਅਸੀ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਚਿਹਨ 'ਇਨ' (इन) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਮੁਕਤੇ ਨੂੰ 'ਅ' ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਅਖ਼ੀਰਲਾ 'ਅ' ਚਿਹਨ 'ਇਨ' ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ 'ਇ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (ੇ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਫਲ', 'ਜਲ' ਤੋਂ ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ 'ਫਲੇਨ', 'ਜਲੇਨ' ਹਨ।

ਇਹ ਚਿਹਨ 'ਇਨ' ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਆ' ਹੈ, ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਸ 'ਆ' ਤੋਂ 'ਇ' ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅੱਖਰ 'ਨ' (न) ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਚਿਹਨ 'ਆ' ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ 'ਇ' ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹੀ, ਪਰ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ 'ਨ' (न) ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹਟ ਗਿਆ।

ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ 'ਅ' ਦੀ ਹਸਤੀ ਭੀ ਮੁੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਸੋ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ (ਿ) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਲੱਗ ਕੇ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਰੂਪ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਿਆ :

'ਜਲ' ਤੋਂ 'ਜਲਿ'। 'ਮਨ' ਤੋਂ 'ਮਨਿ'। 'ਸਚ' ਤੋਂ 'ਸਚਿ'।

(੨) (ੀ)—ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ੀ) ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਕੀ ਅਰਦਾਸਿ ਹੈ ਸਚ ਨਾਮਿ ਸੁਹੇਲਾ॥
ਆਪੁ ਗਇਆ ਸੋਝੀ ਪਈ 'ਗੁਰ ਸਬਦੀ' ਮੇਲਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੧)

ਘਰੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਵਥੁ ਹੈ ਬਾਹਰਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ॥
'ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ' ਪਾਈਐ ਅੰਤਰਿ ਕਪਟ ਖੁਲਾਹੀ॥੧॥੬॥੨੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੫)

ਗੁਰ ਸਬਦੀ—ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ।
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ—ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ।

(੩) (ੇ)—ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ੇ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਕਿਰਤੁ ਨ ਕੋਈ ਮੇਟਣਹਾਰਾ॥ ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦੇ' ਮੋਖ ਦੁਆਰਾ॥
ਪੂਰਬਿ ਲਿਖਿਆ ਸੋ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ਜਿਨਿ ਆਪੁ ਮਾਰਿ ਪਛਾਤਾ ਹੇ॥੭॥੯॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੨)

ਰਤਨੁ ਅਮੋਲਕੁ ਅਗਮ ਅਪਾਰਾ॥ ਕੀਮਤਿ ਕਵਣੁ ਕਰੇ ਵੇਚਾਰਾ॥
ਗੁਰ ਕੇ 'ਸਬਦੇ' ਤੋਲਿ ਤੋਲਾਏ ਅੰਤਰਿ ਸਬਦਿ ਪਛਾਤਾ ਹੇ॥੧੪॥੯॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੩)

ਸੋ ਸਚੁ ਸੇਵਿਹੁ ਸਿਰਜਣਹਾਰਾ॥ 'ਸਬਦੇ' ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਣਹਾਰਾ॥
ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਕੀਮਤਿ ਨਹੀ ਪਾਈ ਆਪੇ ਅਗਮ ਅਥਾਹਾ ਹੇ॥੧॥੧੦॥

ਸਬਦੇ—ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ। *(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੩)*

(੪) (ਹਿ)—ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹਿ) ਵਰਤਿਆਂ :

ਸਾਰੋ ਦਿਨਸੁ ਮਜੂਰੀ ਕਰਤਾ ਤੁਹੁ 'ਮੂਸਲਹਿ' ਛਰਾਇਆ॥
ਖੇਦੁ ਭਇਓ ਬੇਗਾਰੀ ਨਿਆਈ ਘਰ ਕੈ ਕਾਮਿ ਨ ਆਇਆ॥੩॥੨॥੪॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੨)

ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਰਤ ਪੂਤਨਾ ਤਰੀ॥ ਬਾਲ ਘਾਤਨੀ 'ਕਪਟਹਿ' ਭਰੀ॥੩॥੧॥੫॥

(ਗੋਂਡ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਕੀਨੀ ਰਖਿਆ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦੈ ਹਰਨਾਖਸ 'ਨਖਹਿ' ਬਿਦਾਰੇ॥
ਬਿਦਰੁ ਦਾਸੀ ਸੁਤੁ ਭਇਓ ਪੁਨੀਤਾ ਸਗਲੇ ਕੁਲ ਉਜਾਰੇ॥੩॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੯੯)

ਮੂਸਲਹਿ—ਮੂਸਲ ਨਾਲ। ਕਪਟਹਿ—ਕਪਟ ਨਾਲ।
ਨਖਹਿ—ਨਖ ਨਾਲ, ਨਹੁੰ ਨਾਲ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) (ਹੁ)—ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ਹੁ) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

'ਨੈਨਹੁ' ਪੇਖੁ ਠਾਕੁਰ ਕਾ ਰੰਗੁ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਬਿਨਸੈ ਸਭ ਸੰਗੁ॥੨॥੧੪॥ *(ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰਨਾ ੨੮੧)*

ਪਾਵਹੁ ਬੇੜੀ 'ਹਾਥਹੁ' ਤਾਲ॥ ਨਾਮਾ ਗਾਵੈ ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ॥੧੨॥੧॥੧੦॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)

ਨੈਨਹੁ—ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ। ਹਾਥਹੁ—ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ।

(੨) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)—ਅਸਲ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ :

'ਨੈਨ' ਅਲੋਵਉ ਸਾਧ ਜਨੋ॥ ਹਿਰਦੈ ਗਾਵਹੁ ਨਾਮ ਨਿਧੋ॥੫॥੧॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੪੧)

ਨਾਮਧਾਰੀਕ ਉਧਾਰੇ ਭਗਤਹ ਸੰਸਾ ਕਉਨ॥
ਜੇਨ ਕੇਨ ਪਰਕਾਰੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਸੁ ਸੁਨਹੁ 'ਸ੍ਰਵਨ'॥੫॥੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੪੫੮)

'ਲੋਇਣ' ਲੋਈ ਡਿਠ ਪਿਆਸ ਨ ਬੁਝੈ ਮੂ ਘਣੀ॥
ਨਾਨਕ ਸੇ ਅਖੜੀਆਂ ਬਿਅੰਨਿ ਜਿਨੀ ਡਿਸੰਦੋ ਮਾ ਪਿਰੀ॥੧॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੫੭੭)

ਰੇ ਮਨ ਰਾਮ ਸਿਉ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ॥
'ਸ੍ਰਵਨ' ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨੁ ਸੁਨਹੁ ਅਰੁ ਗਾਉ ਰਸਨਾ ਗੀਤਿ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੧)

ਦੁਇ ਦੁਇ 'ਲੋਚਨ' ਪੇਖਾ॥
ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਉਰੁ ਨ ਦੇਖਾ॥੧॥੪॥ *(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੫)*

ਨੈਨ—ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ। ਸ੍ਰਵਨ—ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ।
ਲੋਇਣ—ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ। ਲੋਚਨ—ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ।

(੩) (ਹ)—ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹ' ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

'ਚਰਨਹ' ਗੋਬਿੰਦ ਮਾਰਗੁ ਸੁਹਾਵਾ॥
ਆਨ ਮਾਰਗ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਧਾਈਐ ਤੇਤੋ ਹੀ ਦੁਖੁ ਹਾਵਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੬॥੩੯॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੩)

ਹਰਨਾਖਸੁ ਜਿਨਿ 'ਨਖਹ' ਬਿਦਾਰਿਓ ਸੁਰ ਨਰ ਕੀਏ ਸਨਾਥਾ॥
ਕਹਿ ਨਾਮਦੇਉ ਹਮ ਨਰਹਰਿ ਧਿਆਵਹਿ ਰਾਮੁ ਅਭੈ ਪਦ ਦਾਤਾ॥੫॥੩॥੯॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

ਚਰਨਹ—ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ। ਨਖਹ—ਨਹੁੰਆਂ ਨਾਲ, ਨਖਾਂ ਨਾਲ।

ਨੋਟ : ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੪) ਵਿਚ ਅਸੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਚਿਹਨ 'ਹਿ' ਹੈ; ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਚਿਹਨ 'ਹ' ਅਤੇ 'ਹੁ' ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ:

'ਨਖਹਿ'—ਨਖ ਨਾਲ, ਨਹੁੰ ਨਾਲ।
ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਨਖਹ—ਨਖਾਂ ਨਾਲ, ਨਹੁੰਆਂ ਨਾਲ।
ਨੈਨਹੁ—ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ।

(੪) (ੀ)—ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ੀ) ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

'ਗਜੀ' ਨ ਮਿਨੀਐ ਤੋਲਿ ਨ ਤੁਲੀਐ ਪਾਚਨੁ ਸੇਰ ਅਢਾਈ॥
ਜੌਂਕਰਿ ਪਾਚਨੁ ਬੇਗਿ ਨ ਪਾਵੈ ਝਗਰੁ ਕਰੈ ਘਰ ਹਾਈ॥੨॥੩॥੫੪॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਕਰਿ ਬੀਚਾਰੁ ਆਚਾਰੁ ਪਰਾਤਾ॥ ਸਤਿਗੁਰ 'ਬਚਨੀ' ਏਕੋ ਜਾਤਾ॥
ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਮਨੁ ਰਾਤਾ॥੧੦॥੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੦੫)

ਰਾਮੁ ਜਪਹੁ ਮੇਰੀ ਸਖੀ ਸਖੈਨੀ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵਿ ਦੇਖਹੁ ਪ੍ਰਭੁ 'ਨੈਨੀ'॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੬)

ਬੇਅੰਤਾ ਬੇਅੰਤ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਕੇਤਕ ਗਾਵਾ ਰਾਮ॥
ਤੇਰੇ ਚਰਣਾ ਤੇਰੇ ਚਰਣ ਧੂੜਿ 'ਵਡਭਾਗੀ' ਪਾਵਾ ਰਾਮ॥੪॥੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੫੩)

ਤਿਨ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਜਿਨ ਪ੍ਰਭੁ 'ਸ੍ਰਵਣੀ' ਸੁਣਿਆ ਰਾਮ॥
ਸੇ ਸਹਜਿ ਸੁਹੇਲੇ ਜਿਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਸਨਾ ਭਣਿਆ ਰਾਮ॥੧॥੧॥

(ਛੰਤ ਵਡਹੰਸ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੫੭੭)

ਇਕਾ ਬਾਣੀ ਇਕੁ ਗੁਰੁ ਇਕੋ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਿ॥
ਸਚਾ ਸਉਦਾ ਹਟੁ ਸਚੁ 'ਰਤਨੀ' ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ॥੨॥੧੦॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੬)

ਗਜੀ—ਗਜਾਂ ਨਾਲ। ਬਚਨੀ—ਬਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ।
ਨੈਨੀ—ਨੈਨਾਂ ਨਾਲ। ਵਡਭਾਗੀ—ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ।
ਸ੍ਰਵਣੀ—ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ। ਰਤਨੀ—ਰਤਨਾਂ ਨਾਲ।

ਨੋਟ : ਇਹ (ੀ-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਵਚਨਾਂ (ਇਕ-ਵਚਨ ਤੇ ਬਹੁ-ਵਚਨ) ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਹੁਕਮੀ' ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ॥
ਹੁਕਮੀ—(ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ) ਹੁਕਮ ਨਾਲ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ
(Dative Singular)

(੧) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ੈ) ਲਾਇਆਂ :

ਨਿੰਦਕ ਕੀ ਗਤਿ ਕਤਹੂ ਨਾਹੀ 'ਖਸਮੈ' ਏਵੈ ਭਾਣਾ ॥
ਜੋ ਜੋ ਨਿੰਦ ਕਰੇ ਸੰਤਨ ਕੀ ਤਿਉ ਸੰਤਨ ਸੁਖੁ ਮਾਨਾ ॥੩॥੨॥੪੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੧)

ਬਲਿ ਤਿਸੁ 'ਬਾਪੈ' ਜਿਨਿ ਹਉ ਜਾਇਆ ॥
ਪੰਚਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸੰਗੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥੨॥੩॥ *(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)*

ਮੈ ਮਨਿ ਵਡੀ ਆਸ ਹਰੇ ਕਿਉਕਰਿ ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਪਾਵਾ ॥
ਹਉ ਜਾਇ ਪੁਛਾ ਅਪਨੇ 'ਸਤਿਗੁਰੈ'
ਗੁਰਿ ਪੁਛਿ ਮਨੁ ਮੁਗਧੁ ਸਮਝਾਵਾ ॥੧੬॥੧॥੩॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੬੧)

ਮਨਮੁਖ ਮਨੁ ਨ ਭਿਜਈ ਅਤਿ ਮੈਲੇ ਚਿਤਿ ਕਠੋਰ ॥
'ਸਪੈ' ਦੁਧੁ ਪੀਆਈਐ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ ਨਿਕੋਰ ॥੧੬॥੧॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੭੫੫)

'ਖਸਮੈ' ਭਾਣਾ—ਖਸਮ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ।
ਬਲਿ ਤਿਸੁ 'ਬਾਪੈ'—ਤਿਸ ਬਾਪ ਤੋਂ ਸਦਕੇ।
'ਸਤਿਗੁਰੈ' ਪੁਛਾ—ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਾਂ।
'ਸਪੈ' ਦੁਧੁ ਪੀਆਈਐ—ਜੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਆਲੀਏ।

(੨) (ਹਿ)—ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ਹਿ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

'ਸੂਮਹਿ' ਧਨੁ ਰਾਖਨ ਕਉ ਦੀਆ ਮੁਗਧੁ ਕਹੈ ਧਨੁ ਮੇਰਾ ॥
ਜਮ ਕਾ ਡੰਡੁ ਮੂੰਡ ਮਹਿ ਲਾਗੈ ਖਿਨ ਮਹਿ ਕਰੈ ਨਿਬੇਰਾ ॥੩॥੩॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੯)

ਉਰਝਿ ਰਹਿਓ ਬਿਖਿਆ ਕੈ ਸੰਗਾ ॥
'ਮਨਹਿ' ਬਿਆਪਤ ਅਨਿਕ ਤਰੰਗਾ ॥੧॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੯)

ਹਰਿ 'ਗੁਰਹਿ' ਭਾਣਾ ਦੀਈ ਵਡਿਆਈ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖੁ ਰਜਾਇ ਜੀਉ ॥
ਕਹੈ ਸੁੰਦਰੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸਭੁ ਜਗਤੁ ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਜੀਉ ॥੬॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੨੪)

ਜੈਸੇ ਅਪਨੇ 'ਧਨਹਿ' ਪ੍ਰਾਨੀ ਮਰਨੁ ਮਾਂਡੈ ॥
ਤੈਸੇ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਨ ਛਾਡੈ ॥੨॥੧॥

(ਬਸੰਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੫)

'ਸੂਮਹਿ' ਧਨੁ ਦੀਆ—ਸ਼ੂਮ ਨੂੰ ਧਨ ਦਿੱਤਾ।
'ਮਨਹਿ' ਬਿਆਪਤ ਤਰੰਗਾ—ਮਨ ਨੂੰ ਤਰੰਗ ਵਿਆਪਦੇ ਹਨ।
'ਗੁਰਹਿ' ਭਾਣਾ—ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭਾਇਆ।
'ਧਨਹਿ' ਪ੍ਰਾਨੀ ਮਰਨੁ ਮਾਂਡੈ—ਧਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਜੀਵ ਮੌਤ ਦਾ ਭੀ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(੩) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)—ਅਸਲ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ :

ਬਲਿਹਾਰੀ 'ਗੁਰ' ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ ॥
ਜਿਨਿ ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ ਕਰਤ ਨ ਲਾਗੀ ਵਾਰ ॥੧॥੧॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੨)

ਆਉ ਬੈਠੁ ਆਦਰੁ ਸਭ ਥਾਈ ਊਨ ਨ ਕਤਹੂੰ ਬਾਤਾ ॥
ਭਗਤਿ ਸਿਰਪਾਉ ਦੀਓ 'ਜਨ' ਅਪੁਨੇ ਪ੍ਰਤਾਪੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਜਾਤਾ ॥੨॥੩੦॥੯੪॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੩੧)

ਜਿਉ ਤਰੁਨਿ ਭਰਤ ਪਰਾਨ ॥ ਜਿਉ ਲੋਭੀਐ ਧਨੁ ਦਾਨੁ ॥
ਜਿਉ ਦੂਧ ਜਲਹਿ ਸੰਜੋਗੁ ॥ ਜਿਉ ਮਹਾ 'ਖੁਧਿਆਰਥ' ਭੋਗੁ ॥
ਜਿਉ ਮਾਤ ਪੂਤਹਿ ਹੇਤੁ ॥ ਹਰਿ ਸਿਮਰਿ ਨਾਨਕ ਨੇਤ ॥੭॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਸਤਿਗੁਰਿ ਨਾਨਕ ਭਗਤਿ ਕਰੀ ਇਕ ਮਨਿ ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ 'ਗੋਬਿੰਦ' ਦੀਅਉ ॥
ਅੰਗਦਿ ਅਨੰਤ ਮੂਰਤਿ ਨਿਜ ਧਾਰੀ ਅਗਮ ਗ੍ਯ੍ਯਾਨਿ ਰਸਿ ਰਸ੍ਯ੍ਯਉ ਹੀਅਉ ॥੨॥

(ਸਵਈਏ ਮ: ਚਉਥੇ ਕੇ, ਬਲ੍ਯ੍ਯ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੫)

ਬਲਿਹਾਰੀ 'ਗੁਰ'—ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਦਕੇ।
ਦੀਓ 'ਜਨ' ਅਪੁਨੇ—ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ।
ਜਿਉ 'ਖੁਧਿਆਰਥ' ਭੋਗੁ—ਜਿਵੇਂ ਭੋਜਨ ਭੁੱਖੇ ਲਈ।
ਤਨੁ 'ਗੋਬਿੰਦ' ਦੀਅਉ—ਸਰੀਰ ਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ੀ) ਲਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਜੇ ਮੋਹਾਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹੈ ਘਰੁ ਮੁਹਿ 'ਪਿਤਰੀ' ਦੇਇ ॥
ਅਗੈ ਵਸਤੁ ਸਿਞਾਣੀਐ ਪਿਤਰੀ ਚੋਰ ਕਰੇਇ ॥੧॥੧੭॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੭੨)

'ਪਿਤਰੀ' ਦੇਇ—ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ।

(੨) ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨ੍' ਲਗਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਨੇ 'ਚਰਨਨ੍' ਬਲਿ ਜਾਉ ॥
ਅਨਦ ਸੂਖ ਮੰਗਲ ਬਨੇ ਪੇਖਤ ਗੁਨ ਗਾਉ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬॥੭੦॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੮)

(੩) ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ 'ਹ' ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਸੰਤਹ ਚਰਨ ਮਾਥਾ ਮੇਰੋ ਪਉਤ ॥
ਅਨਿਕ ਬਾਰ 'ਸੰਤਹ' ਡੰਡਉਤ ॥੧॥੧੦॥੨੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੯)

ਹੋਤੀ ਨਹੀ ਕਵਨ ਕਛੁ ਕਰਣੀ ॥
ਇਹੈ ਓਟ ਪਾਈ ਮਿਲਿ 'ਸੰਤਹ' ਗੋਪਾਲ ਏਕ ਕੀ ਸਰਣੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੯)

'ਚਰਨਨ੍' ਬਲਿ ਜਾਉ—ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਵਾਂ।
'ਸੰਤਹ' ਡੰਡਉਤ—ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ।
ਮਿਲਿ 'ਸੰਤਹ'—ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ।

ਨੋਟ : ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਥੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਅਤੇ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਮਲੂਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਗਾਂਹ 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ' (Syntax) ਦੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਅਤੇ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਦਾ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹੋ।

ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਲਾ'

ਹੈ, ਜੋ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਮਾਰਵਾੜਿ ਜੈਸੇ ਨੀਰ ਬਾਲਹਾ ਬੇਲਿ ਬਾਲਹਾ 'ਕਰਹਲਾ'॥
ਜਿਉ ਕੁਰੰਕ ਨਿਸਿ ਨਾਦ ਬਾਲਹਾ ਤਿਉ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਰਾਮਈਆ॥੧॥.....
ਜਿਉ ਧਰਣੀ ਕਉ ਇੰਦ੍ਰ ਬਾਲਹਾ ਕੁਸਮ ਬਾਸੁ ਜੈਸੇ 'ਭਵਰਲਾ'॥.....
ਚਕਵੀ ਕਉ ਜੈਸੇ ਸੂਰੁ ਬਾਲਹਾ ਮਾਨਸਰੋਵਰੁ 'ਹੰਸੁਲਾ'॥
ਜਿਉ ਤਰਣੀ ਕਉ ਕੰਤੁ ਬਾਲਹਾ ਤਿਉ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਰਾਮਈਆ॥੩॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਕਰਹਲਾ—ਊਠ ਨੂੰ।
ਭਵਰਲਾ—ਭਵਰ ਨੂੰ। ਹੰਸੁਲਾ—ਹੰਸ ਨੂੰ।

ਉੱਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਬਾਲਹਾ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਵੱਲਭ (वल्लभ) ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ; 'ਵੱਲਭ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਪਿਆਰਾ'।

ਬੇਲਿ ਬਾਲਹਾ ਕਰਹਲਾ—ਵੇਲ ਊਠ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੈ।

ਕੁਸਮ ਬਾਸੁ ਭਵਰਲਾ (ਬਾਲਹਾ)—ਫੁੱਲ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਭਵਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੈ।

ਮਾਨਸਰੋਵਰੁ ਹੰਸੁਲਾ (ਬਾਲਹਾ)—ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਹੰਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ
(Ablative Singular)

(੧) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਓਅੰਕਾਰਿ' ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ॥ ਓਅੰਕਾਰੁ ਕੀਆ ਜਿਨਿ ਚਿਤਿ॥
'ਓਅੰਕਾਰਿ' ਸੈਲ ਜੁਗ ਭਏ॥ ਓਅੰਕਾਰਿ ਬੇਦ ਨਿਰਮਏ॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੨੯)

ਤ੍ਰੈਗੁਣ ਮੇਟੈ ਸਬਦੁ ਵਸਾਏ ਤਾ 'ਮਨਿ' ਚੂਕੈ ਅਹੰਕਾਰੋ॥
ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਲਗੈ ਪਿਆਰੋ॥੬੦॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੪੪)

ਗਹੁ ਕਰਿ ਪਕਰੀ ਨ ਆਈ ਹਾਥਿ॥
ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰੀ ਚਾਲੀ ਨਹੀ ਸਾਥਿ॥੧॥......
ਜਬ ਉਸ ਕਉ ਕੋਈ 'ਮਨਿ' ਪਰਹਰੈ॥
ਤਬ ਉਹ ਸੇਵਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰੈ॥੨॥੧੮॥੨੯॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੧)*

ਦਾਨਸਬੰਦੁ ਸੋਈ 'ਦਿਲਿ' ਧੋਵੈ॥
ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਸੋਈ ਮਲੁ ਖੋਵੈ॥੪॥੫॥੭॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੬੬੨)

ਓਅੰਕਾਰਿ—ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ।
'ਓਅੰਕਾਰਿ' ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ—ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋਈ।
ਮਨਿ—ਮਨ ਤੋਂ।
'ਮਨਿ' ਚੂਕੈ ਅਹੰਕਾਰੋ—ਮਨ ਤੋਂ ਅਹੰਕਾਰ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਦਿਲਿ—ਦਿਲ ਤੋਂ। ਦਿਲਿ ਧੋਵੈ—ਦਿਲ ਤੋਂ (ਮੈਲ) ਧੋ ਦਏ।

(੨) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ) ਲਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ:

ਮੋਹਿ ਅਨਾਥ ਪ੍ਰਿਅ ਨਾਥ ਜਿਉ ਜਾਨਹੁ ਤਿਉ ਰਖਹੁ॥
ਚਤੁਰਾਈ ਮੋਹਿ ਨਾਹਿ ਰੀਝਾਵਉ ਕਹਿ 'ਮੁਖਹੁ'॥੩॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੭)

ਪਉੜੀ ਭਿਤਿ ਦੇਖਿ ਕੈ ਸਭਿ ਆਏ ਪਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਪੈਰੀ॥
ਲਾਹਿਓਨੁ ਸਭਨਾ ਕਿਅਹੁ 'ਮਨਹੁ' ਗੁਮਾਨੁ॥੧੦॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੩)

ਇਕਿ ਕੁਚਲ ਕੁਚੀਲ ਵਿਖਲੀਪਤੇ 'ਨਾਵਹੁ' ਆਪਿ ਖੁਆਏ॥
ਨਾ ਓਨ ਸਿਧਿ ਨ ਬੁਧਿ ਹੈ ਨ ਸੰਜਮੀ ਫਿਰਹਿ ਉਤਵਤਾਏ॥੫॥੧੦॥੩੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੭)

ਮੁਖਹੁ—ਮੁਖ ਤੋਂ।
ਰੀਝਾਵਉ ਕਹਿ 'ਮੁਖਹੁ'—ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਬੋਲ ਕੇ (ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ) ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਾਂ।
ਮਨਹੁ—ਮਨ ਤੋਂ।
ਲਾਹਿਓਨੁ 'ਮਨਹੁ' ਗੁਮਾਨੁ—ਮਨ ਤੋਂ ਉਨਿ ਗੁਮਾਨ ਲਾਹ ਦਿਤਾ।
ਨਾਵਹੁ—ਨਾਮ ਤੋਂ।
'ਨਾਵਹੁ' ਆਪਿ ਖੁਆਏ—ਨਾਮ ਤੋਂ ਆਪ ਖੁੰਝਾਉਂਦਾ ਹੈ।

(੩) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੰਨਾ (ਾ) ਲਗਾ ਕੇ (ਹੁ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਭਲੀ ਸਰੀ ਜਿ ਉਬਰੀ ਹਉਮੈ ਮੁਈ 'ਘਰਾਹੁ'॥
ਦੂਤ ਲਗੇ ਫਿਰਿ ਚਾਕਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਵੇਸਾਹੁ॥੧॥੧੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੮)

ਮਛੁਲੀ ਜਾਲੁ ਨ ਜਾਣਿਆ ਸਰੁ ਖਾਰਾ ਅਸਗਾਹੁ॥
ਅਤਿ ਸਿਆਣੀ ਸੋਹਣੀ ਕਿਉ ਕੀਤੋ ਵੇਸਾਹੁ॥
ਕੀਤੇ ਕਾਰਣਿ ਪਾਕੜੀ ਕਾਲੁ ਨ ਟਲੈ 'ਸਿਰਾਹੁ'॥੧॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੫)

ਘਰਾਹੁ—ਘਰ ਤੋਂ।
ਹਉਮੈ ਮੁਈ 'ਘਰਾਹੁ'—ਹਉਮੈ (ਹਿਰਦੇ) ਘਰ ਤੋਂ ਮੁੱਕ ਗਈ।
ਸਿਰਾਹੁ—ਸਿਰ ਤੋਂ।
ਕਾਲੁ ਨ ਟਲੈ 'ਸਿਰਾਹੁ'—ਕਾਲ ਸਿਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਟਲਦਾ।

(੪) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੌਂ) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਸਬਦੌਂ' ਹੀ ਭਗਤ ਜਾਪਦੇ ਜਿਨ੍ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਚੀ ਹੋਇ॥
ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਇਆ ਨਾਉ ਮੰਨਿਆ ਸਚਿ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇ॥੧॥੧੪॥੩੬॥

ਸਬਦੌਂ—ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ। *(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੯)*

(੫) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੋਂ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਅਵਿਗਤੋਂ' ਨਿਰਮਾਇਲੁ ਉਪਜੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਥੀਆ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਚੈ ਪਰਮ ਪਦੁ ਪਾਈਐ ਸਾਚੈ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇ ਲੀਆ॥੨੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੦)

ਅਵਿਗਤੋਂ—ਅਵਿਗਤ ਤੋਂ, ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ।

(੬) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਉ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਕਾਗਉ' ਹੋਇ ਨ ਊਜਲਾ ਲੋਹੇ ਨਾਵ ਨ ਪਾਰੁ॥
ਪਿਰਮ ਪਦਾਰਥੁ ਮੰਨਿ ਲੈ ਧੰਨੁ ਸਵਾਰਣਹਾਰੁ॥੧॥੧੦॥

ਕਾਗਉ—ਕਾਗ ਤੋਂ, ਕਾਂ ਤੋਂ। *(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੮੯)*

(੭) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹਿ) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਇਕਿ ਰੋਵਹਿ 'ਪਿਰਹਿ' ਵਿਛੁੰਨੀਆ ਅੰਧੀ ਨਾ ਜਾਣੈ ਪਿਰੁ ਨਾਲੇ ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਸਾਚਾ ਪਿਰੁ ਮਿਲੈ ਅੰਤਰਿ ਸਦਾ ਸਮਾਲੇ ॥੪॥੨॥
ਪਿਰਹਿ—ਪਿਰ ਤੋਂ। *(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩, ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੮੩)*

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਨੈਨਹੁ' ਨੀਰੁ ਬਹੈ ਤਨੁ ਖੀਨਾ ਭਏ ਕੇਸ ਦੁਧਵਾਨੀ ॥
ਰੂਧਾ ਕੰਠੁ ਸਬਦੁ ਨਹੀ ਉਚਰੈ ਅਬ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਪਰਾਨੀ ॥੧॥੧॥
ਨੈਨਹੁ—ਨੈਨਾਂ ਤੋਂ। *(ਸੋਰਠਿ ਭੀਖਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੯)*
'ਨੈਨਹੁ' ਨੀਰੁ ਬਹੈ—ਨੈਨਾਂ ਤੋਂ ਨੀਰ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(੨) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੀ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਚਰਨ ਸੀਸ ਕਰ ਕੰਪਨ ਲਾਗੇ 'ਨੈਨੀ' ਨੀਰੁ ਅਸਾਰੁ ਬਹੈ ॥
ਜਿਹਵਾ ਬਚਨੁ ਸੁਧੁ ਨਹੀ ਨਿਕਸੈ ਤਬ ਰੇ ਧਰਮ ਕੀ ਆਸ ਕਰੇ ॥੩॥੨॥੧੫॥
ਨੈਨੀ—ਨੈਨਾਂ ਵਿਚੋਂ। *(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੯)*
'ਨੈਨੀ' ਨੀਰੁ ਅਸਾਰੁ ਬਹੈ—ਨੈਨਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਨੀਰ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ
(Genitive Singular)

(੧) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ); ਅਸਲ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਵੇਂ :

ਅੰਤੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੋਲਿਆ ਮੈ ਪਿਛੈ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਿਅਹੁ ਨਿਰਬਾਣੁ ਜੀਉ ॥
ਕੇਸੋ 'ਗੋਪਾਲ' ਪੰਡਿਤ ਸਦਿਅਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ਜੀਉ ॥੫॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੨੩)

ਸਭ ਮਹਿ ਵਰਤੈ ਏਕੋ ਸੋਈ॥ 'ਗੁਰ' ਪਰਸਾਦੀ ਪਰਗਟੁ ਹੋਈ॥
ਸਭਨਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰੈ 'ਜਗ' ਜੀਵਨੁ ਦੇਦਾ ਰਿਜਕੁ ਸੰਬਾਹਾ ਹੇ॥੨॥੩॥੧੨॥
'ਗੋਪਾਲ' ਪੰਡਿਤ—ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਪੰਡਿਤ। *(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੫)*
'ਗੋਪਾਲ' ਪੰਡਿਤ ਸਦਿਅਹੁ—ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਭੇਜਿਓ।
'ਗੁਰ' ਪਰਸਾਦੀ—ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ।
'ਜਗ' ਜੀਵਨੁ—ਜਗਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਭੂ।

(੨) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ (ੀ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਹਰਿ ਜੀਉ ਕੀ ਹੈ ਸਭ ਸਿਰਕਾਰਾ॥
ਏਹੁ ਜਮੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵਿਚਾਰਾ॥
'ਹੁਕਮੀ' ਬੰਦਾ ਹੁਕਮੁ ਕਮਾਵੈ ਹੁਕਮੇ ਕਢਦਾ ਸਾਹਾ ਹੇ॥੮॥੨॥੧੧॥
'ਹੁਕਮੀ' ਬੰਦਾ—ਹੁਕਮ ਦਾ ਬੰਦਾ। *(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੪)*

(੩) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੈ) ਲਾਈਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਭਗਤਿ ਹੀਣੁ ਨਾਨਕੁ ਜੇ ਹੋਇਗਾ ਤਾ 'ਖਸਮੈ' ਨਾਉ ਨ ਜਾਈ॥੪॥੧॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੫)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਣ ਸੰਤ ਬੋਲਤੇ ਸੁਣਿ ਮਨਹਿ ਪੀਲਾਵਉ॥
ਉਆ ਰਸ ਮਹਿ ਸਾਂਤਿ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਇ 'ਬਿਖੈ' ਜਲਨਿ ਬੁਝਾਵਉ॥੨॥੨੧॥੫੧॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩)

ਊਚੇ ਤੇ ਨੀਚਾ ਕਰੈ ਨੀਚ ਖਿਨ ਮਹਿ ਥਾਪੈ॥
ਕੀਮਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਈਐ ਠਾਕੁਰ 'ਪਰਤਾਪੈ'॥੨॥੨੦॥੫੦॥
'ਖਸਮੈ' ਨਾਉ—ਖਸਮ ਦਾ ਨਾਉਂ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩)*
'ਬਿਖੈ' ਜਲਨਿ—ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸੜਨ।
'ਪਰਤਾਪੈ' ਕੀਮਤਿ—ਪਰਤਾਪ ਦੀ ਕੀਮਤ।

(੪) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ਹਿ) ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਪਾਰ ਅਮੋਲੀ॥
ਪ੍ਰਾਨ ਪਿਆਰੋ 'ਮਨਹਿ' ਅਧਾਰੋ
ਚੀਤਿ ਚਿਤਵਉ ਜੈਸੇ ਪਾਨ ਤੰਬੋਲੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩॥੮੯॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੨)

ਮੋਹਨ ਰੂਪੁ ਦਿਖਾਵੈ॥ ਅਬ ਮੋਹਿ ਨੀਦ ਸੁਹਾਵੈ॥
ਸਭ ਮੇਰੀ ਤਿਖਾ ਬੁਝਾਨੀ॥ ਅਬ ਮੈ ਸਹਜਿ ਸਮਾਨੀ॥
ਮੀਠੀ 'ਪਿਰਹਿ' ਕਹਾਨੀ॥ ਮੋਹਨ ਲਾਲਨੁ ਪਾਇਓ ਰੀ॥੨॥੧੨੯॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੩, ਪੰਨਾ ੮੩੦)

ਮਨੁ ਪਰਦੇਸੀ ਆਇਆ ਮਿਲਿਓ ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ॥
ਜਿਸ ਵਖਰ ਕਉ ਚਾਹਤਾ ਸੋ ਪਾਇਓ 'ਨਾਮਹਿ' ਰੰਗਿ॥੨॥੧॥੨॥੩੯॥

(ਆਸਾਵਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੪੩੧)

ਧਨ 'ਪਿਰਹਿ' ਮੇਲਾ ਹੋਇ ਸੁਆਮੀ ਆਪਿ ਪ੍ਰਭੁ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ॥
ਸੇਜਾ ਸੁਹਾਵੀ ਸੰਗਿ ਪਿਰ ਕੈ ਸਾਤ ਸਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰੇ॥੧॥੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੩੬)

'ਨਾਮਹਿ' ਰੰਗਿ—ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ।
ਧਨ 'ਪਿਰਹਿ' ਮੇਲਾ—ਧਨ (ਤੇ) ਪਿਰ ਦਾ ਮੇਲ।
'ਮਨਹਿ' ਅਧਾਰੋ—ਮਨ ਦਾ ਅਧਾਰ।
'ਪਿਰਹਿ' ਕਹਾਨੀ—ਪਿਰ ਦੀ ਕਹਾਨੀ।

(੫) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਂਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਸ੍ਯ' (ਸ੍ਯ) ਲਾਇਆਂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹੀ 'ਸ੍ਯ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਏਕ ਕ੍ਰਿਸਨੰ ਸਰਬ ਦੇਵਾ ਦੇਵ, ਦੇਵਾ ਤ ਆਤਮਾ॥
ਆਤਮਾ 'ਬਾਸੁਦੇਵਸ੍ਯਿ' ਜੇ ਕੋ ਜਾਣੈ ਭੇਉ॥੪॥੧੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਨਿਹਫਲੰ ਤਸ੍ਯ 'ਜਨਮਸ੍ਯ' ਜਾਵਤ ਬ੍ਰਹਮ ਨ ਬਿੰਦਤੇ॥
ਸਾਗਰੰ 'ਸੰਸਾਰਸ੍ਯ' ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਤਰਹਿ ਕੇ॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

ਆਤਮਾ 'ਬਾਸੁਦੇਵਸ੍ਯਿ'—ਵਾਸੁਦੇਵ ਦਾ ਆਤਮਾ।
ਸਾਗਰੰ 'ਸੰਸਾਰਸ੍ਯ'—ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਾਗਰ।

'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

(੧) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) (੨) (ਿ-ਅੰਤ)
(੩) (ੈ-ਅੰਤ) (੪) (ਹਿ-ਅੰਤ)

ਹੁਣ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਇਹ ਚਹੁੰਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ' ਵਾਸਤੇ ਚਿਹਨ ਹੈ 'ਅ:' (ਅਹ) (ਸੰ: अस्)। ਅਸੀ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹੀ 'ਅ:' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਭੀ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾ-ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਇਕ ਰੂਪ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਸ ਚਿਹਨ 'ਅ:' ਦੀਆਂ ਅਖ਼ੀਰਲੀਆਂ ਵਿਸਰਗਾਂ ਉੱਡ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਭੀ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ, ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਚਿਹਨ 'ਅ:' ਦੇ ਥਾਂ 'ਸ੍ਯ' (स्य) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

राम (ਰਾਮ)	ਤੋਂ	रामस्य (ਰਾਮਸ੍ਯ)
वानर (ਵਾਨਰ)	ਤੋਂ	वानरस्य (ਵਾਨਰਸ੍ਯ)
कृपण (ਕ੍ਰਿਪਣ)	ਤੋਂ	कृपणस्य (ਕ੍ਰਿਪਣਸ੍ਯ)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅੱਖਰ 'ਯ' (य) ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੋ ਸ੍ਵਰਾਂ ('ਇ' ਤੇ 'ਅ') ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ 'ਯ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਖੋ-ਵਖ ਸ੍ਵਰਾਂ ('ਇ' ਤੇ 'ਅ') ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀ 'ਵਰਣ ਬੋਧ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣ ਗਿਆ :

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ		***ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ***
रामस्य (ਰਾਮਸ੍ਯ)	ਤੋਂ	रामस्सि (ਰਾਮੱਸਿ)
वानरस्य (ਵਾਨਰਸ੍ਯ)	ਤੋਂ	वानरस्सि (ਵਾਨਰੱਸਿ)
कृपणस्य (ਕ੍ਰਿਪਣਸ੍ਯ)	ਤੋਂ	कृपणस्सि (ਕ੍ਰਿਪਣੱਸਿ)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਸ' (स) ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ 'ਹ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ (ਹ-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਸ' ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ 'ਹ' ਵਿਚ ਅਸੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ। ਉਂਵ ਭੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਈ

ਲਫ਼ਜ਼ ਐਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਸ' ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਹ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ		*ਪੰਜਾਬੀ*
ਰਸ (रस)	ਤੋਂ	ਰਹੁ
ਪੁਸ਼ਪ (पुष्प)	ਤੋਂ	ਪੁਹਪ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (कृष्ण)	ਤੋਂ	ਕਾਹਨ

ਸੋ, ਉੱਪਰ-ਦਿਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪ ਬਣੇ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	*ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ*	*ਪੰਜਾਬੀ*
ਰਾਮਸ੍ਯ	ਰਾਮੱਸਿ	ਰਾਮਹਿ
ਵਾਨਰਸ੍ਯ	ਵਾਨਰੱਸਿ	ਵਾਨਰਹਿ
ਕ੍ਰਿਪਣਸ੍ਯ	ਕ੍ਰਿਪਣੱਸਿ	ਕ੍ਰਿਪਣਹਿ

ਇਹ ਅਖ਼ੀਰਲਾ 'ਹ' ਭੀ ਕਈ ਵਾਰੀ 'ੲ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਦੀਰਘ 'ੲ' (ੀ) ਬਣਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕਦੇ ਇਹ 'ੲ' ਅਸਲੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਨੁਕਤੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (ੈ) ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਰੂਪ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਹੋ ਗਏ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਾ) ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਟਲ ਬਚਨ ਸਾਧੂ 'ਜਨਾ' ਸਭ ਮਹਿ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ॥
ਜਿਸੁ ਜਨ ਹੋਆ ਸਾਧ ਸੰਗੁ ਤਿਸੁ ਭੇਟੈ ਹਰਿ ਰਾਇਆ॥੧॥੧੬॥੪੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੨)

ਮਾਨੁ ਮਹਤੁ ਨ ਸਕਤਿ ਹੀ ਕਾਈ 'ਸਾਧਾ' ਦਾਸੀ ਥੀਓ॥
ਨਾਨਕ ਸੇ ਦਰਿ ਸੋਭਾਵੰਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭਿ ਅਪੁਨੈ ਕੀਓ॥੧॥੨॥੫॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੮੦੩)

(੨) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹ) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਚਰਣਹ' ਸਰਨੀ 'ਦਾਸਹ' ਦਾਸੀ ਮਨਿ ਮਉਲੈ ਤਨੁ ਹਰੀਆ ॥
ਨਾਨਕ ਠਾਕੁਰੁ ਸਰਬ ਸਮਾਣਾ ਆਪਨ ਭਾਵਨ ਕਰੀਆ ॥੪॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੯)

ਆਵਹੁ ਸੰਤ ਪ੍ਰਾਨ ਸੁਖਦਾਤੇ ਸਿਮਰਹ ਪ੍ਰਭੁ ਅਬਿਨਾਸੀ ॥
'ਅਨਾਥਹ' ਨਾਥ ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੰਜਨ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਘਟ ਵਾਸੀ ॥੧॥੧੨॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੦੬)

'ਸੰਤਹ' ਚਰਨ ਮੋਰਲੋ ਮਾਥਾ ॥
ਹਮਰੇ ਮਸਤਕਿ ਸੰਤ ਧਰੇ ਹਾਥਾ ॥੧॥੧੪॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੦੬)

ਬਚਨ ਸਾਧੂ 'ਜਨਾ'—ਸਾਧੂ ਜਨਾਂ ਦੇ ਬਚਨ।
'ਸਾਧਾ' ਦਾਸੀ—ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਦਾਸੀ।
'ਚਰਣਹ' ਸਰਣੀ—ਚਰਣਾਂ ਦੀ ਸਰਣੀ।
'ਦਾਸਹ' ਦਾਸੀ—ਦਾਸਾਂ ਦੀ ਦਾਸੀ।
'ਅਨਾਥਹ' ਨਾਥ—ਅਨਾਥਾਂ ਦਾ ਨਾਥ।
'ਸੰਤਹ' ਚਰਨ—ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਚਰਨ।

(੩) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਨ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਗਤ ਉਧਾਰਨ ਸਾਧ ਪ੍ਰਭ ਤਿਨ੍ ਲਾਗਹੁ ਪਾਲ ॥
ਮੋ ਕਉ ਦੀਜੈ ਦਾਨੁ ਪ੍ਰਭ 'ਸੰਤਨ' ਪਗਰਾਲ ॥੨॥੧੧॥੪੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੧)

ਥਿਰੁ 'ਸੰਤਨ' ਸੋਹਾਗੁ ਮਰੇ ਨ ਜਾਵਏ ॥
ਜਾ ਕੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸੁ ਸਦਹੀ ਰਾਵਏ ॥੧॥੪॥੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੪੫੭)

'ਸੰਤਨ' ਪਗ ਰਾਲ—ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧੂੜ।
'ਸੰਤਨ' ਸੋਹਾਗੁ—ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸੋਹਾਗ।

(੪) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ਨਿ) ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ:

'ਦਾਸਨਿ ਦਾਸੁ' ਹੋਵੈ ਤਾ ਹਰਿ ਪਾਏ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਈ ॥
ਭਗਤਾ ਕਾ ਕਾਰਜੁ ਹਰਿ ਅਨੰਦੁ ਹੈ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਈ ॥੧॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੦)

ਦਾਸਨਿ ਦਾਸੁ—ਦਾਸਾਂ ਦਾ ਦਾਸ।

(੫) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ੀ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਨਾਸਹਿ 'ਪਿਤਰੀ' ਹੋਇ ਉਧਾਰੋ ॥
ਸੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਤੁਮ ਸਦ ਹੀ ਜਾਪਹੁ ਜਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰੋ ॥੧॥੩॥੪॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੯੬)

ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿਦੁ ਗੋਵਿਦੋ ਹਰਿ ਗੋਵਿਦੁ 'ਗੁਣੀ' ਨਿਧਾਨੁ ॥
ਗੋਵਿਦੁ ਗੋਵਿਦੁ ਗੁਰਮਤਿ ਧਿਆਈਐ ਤਾ ਦਰਗਹ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ ॥੨॥੧॥

(ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੧੩)

ਸੁਖੁ ਮਾਂਗਤ ਦੁਖੁ ਆਗਲ ਹੋਇ ॥
ਸਗਲ 'ਵਿਕਾਰੀ' ਹਾਰੁ ਪਰੋਇ ॥੩॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੨)

'ਪਿਤਰੀ' ਉਧਾਰੋ—ਪਿਤਰਾਂ ਦਾ ਉੱਧਾਰ।
'ਗੁਣੀ' ਨਿਧਾਨੁ—ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ।
'ਵਿਕਾਰੀ' ਹਾਰੁ—ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਾਰ।

(੬) ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਦਾ ਚਿਹਨ (ਿ, ਜ਼ੇਰ) ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਰਾਮ ਦਾ ਘੋੜਾ' ਵਾਸਤੇ ਕਹਾਂਗੇ 'ਰਾਮਸ੍ ਅਸ਼੍ਹ'; ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਠਾਕੁਰ ਪਰਤਾਪੈ ਕੀਮਤਿ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਠਾਕੁਰ ਦੇ ਪਰਤਾਪ ਦੀ ਕੀਮਤ'; ਪਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ 'ਰਾਮ ਦਾ ਘੋੜਾ' ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਾਂਗੇ 'ਅਸਪਿ ਰਾਮ'। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ:

ਚਿਲਮਿਲਿ ਬਿਸੀਆਰ ਦੁਨੀਆ ਫਾਨੀ ॥
'ਕਾਲੂਬਿ ਅਕਲ' ਮਨ ਗੋਰ ਨ ਮਾਨੀ ॥੨॥੨੭॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੧)

'ਕਾਲੂਬਿ ਅਕਲ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਅਕਲ ਦਾ ਕਾਲੂਬ'। 'ਦਾ' ਵਾਸਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਚਿਹਨ (ਿ, ਜ਼ੇਰ) 'ਕਾਲੂਬ' ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ :

ਅਸਪਿ ਰਾਮ = ਰਾਮ ਦਾ ਅਸਪ (ਘੋੜਾ)।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ
(Locative Singular)

(੧) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਭਗਤਾ ਕੀ ਚਾਲ ਸਚੀ ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ ਨਾਮੁ ਸਚਾ 'ਮਨਿ' ਭਾਇਆ ॥
ਨਾਨਕ ਭਗਤ ਸੋਹਹਿ 'ਦਰਿ ਸਾਚੈ' ਜਿਨੀ ਸਚੋ ਸਚੁ ਕਮਾਇਆ ॥੧॥੧॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਦਇਆ ਕਰਹੁ ਬਸਹੁ 'ਮਨਿ' ਆਇ ॥
ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਣ ਲੀਜੈ 'ਲੜਿ' ਲਾਇ ॥ਰਹਾਉ॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੮੦੨)

ਹਰਿ ਕੈ 'ਰੰਗਿ' ਰਤਾ ਮਨੁ ਗਾਵੈ ਰਸਿ ਰਸਾਲ ਰਸਿ ਸਬਦੁ ਰਵਈਆ ॥
ਨਿਜ 'ਘਰਿ' ਧਾਰ ਚੁਐ ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ ਜਿਨਿ ਪੀਆ ਤਿਨ ਹੀ ਸੁਖ ਲਹੀਆ ॥੬॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਅਬੇ ਤਬੇ ਕੀ ਚਾਕਰੀ ਕਿਉ ਦਰਗਹ ਪਾਵੈ ॥
ਪਥਰ ਕੀ ਬੇੜੀ ਜੇ ਚੜੈ 'ਭਰਨਾਲਿ' ਬੁਡਾਵੈ ॥੪॥੧੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੯ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੦)

ਮਨਿ—ਮਨ ਵਿਚ। ਦਰਿ ਸਾਚੈ—ਸੱਚੇ ਦਰ ਉੱਤੇ।
ਲੜਿ—ਪੱਲੇ ਵਿਚ। ਰੰਗਿ—ਰੰਗ ਵਿਚ।
ਘਰਿ—ਘਰ ਵਿਚ। ਭਰਨਾਲਿ—ਭਰਨਾਲ ਵਿਚ, ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ।

(੨) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੀ) ਵਰਤੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਹੁਕਮੀ' ਵਜਹੁ ਲਿਖਾਇ ਆਇਆ ਜਾਣੀਐ ॥
ਲਾਹਾ ਪਲੈ ਪਾਇ ਹੁਕਮੁ ਸਿਞਾਣੀਐ ॥੪॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੧੯)

ਹੁਕਮੀ—ਹੁਕਮ ਵਿਚ।

(੩) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ੈ) ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਵਡਭਾਗੀ ਸੇ ਕਾਢੀਅਹਿ ਪਿਆਰੇ ਸੰਤ ਸੰਗਤਿ ਜਿਨਾ ਵਾਸੋ ॥
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਅਰਾਧੀਐ ਨਿਰਮਲੁ 'ਮਨੈ' ਹੋਵੈ ਪਰਗਾਸੋ ॥੩॥੧॥੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੮੦੨)

ਹਰਿ ਕਾ ਸੇਵਕੁ ਸੋ ਹਰਿ ਜੇਹਾ ॥ ਭੇਦੁ ਨ ਜਾਣਹੁ ਮਾਣਸ ਦੇਹਾ ॥
ਜਿਉ ਜਲ ਤਰੰਗ ਉਠਹਿ ਬਹੁ ਭਾਤੀ ਫਿਰਿ 'ਸਲਲੈ' ਸਲਲ ਸਮਾਇਦਾ ॥੮॥੧॥੫॥

(ਸੋਲਹੇ ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੭੬)

ਮਨੈ—ਮਨ ਵਿਚ। ਸਲਲੈ—ਸਲਲ (ਪਾਣੀ) ਵਿਚ।

(੪) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੇ) ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਜਤਨ ਕਰੈ ਬਿੰਦੁ ਕਿਵੈ ਨ ਰਹਾਈ ॥
ਮਨੂਆ ਡੋਲੈ 'ਨਰਕੇ' ਪਾਈ ॥੫॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੬)

ਹਰਿ ਜੀਉ ਕੀ ਹੈ ਸਭ ਸਿਰਕਾਰਾ ॥ ਏਹੁ ਜਮੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵਿਚਾਰਾ ॥
ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ ਹੁਕਮੁ ਕਮਾਵੈ 'ਹੁਕਮੇ' ਕਢਦਾ ਸਾਹਾ ਹੇ ॥੮॥੨॥੧੧॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੪)

ਨਰਕੇ—ਨਰਕ ਵਿਚ। ਹੁਕਮੇ—ਹੁਕਮ ਵਿਚ।

(੫) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ਹਿ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸਫਲ ਜਨਮੁ ਹੋਵਤ ਵਡਭਾਗੀ ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਿ 'ਰਾਮਹਿ' ਲਿਵ ਲਾਗੀ ॥੨॥੮॥੧੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਹਰਿ ਸਰੁ ਸਾਗਰੁ ਹਰਿ ਹੈ ਆਪੇ ਇਹੁ ਜਗੁ ਹੈ ਸਭੁ ਖੇਲੁ ਖੇਲਈਆ ॥
ਜਿਉ ਜਲ ਤਰੰਗ ਜਲੁ 'ਜਲਹਿ' ਸਮਾਵਹਿ
ਨਾਨਕ ਆਪੇ ਆਪਿ ਰਮਈਆ ॥੮॥੩॥੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਅੰਭੈ ਕਾ ਕਰਿ ਡੰਡਾ ਧਰਿਆ ॥
ਕਿਆ ਤੂ ਜੋਗੀ 'ਗਰਬਹਿ' ਪਰਿਆ ॥੧॥੧੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੮੮੬)

ਸਗਲੀ ਦਾਸੀ ਠਾਕੁਰੈ ਸਭ ਕਹਤੀ ਮੇਰਾ ॥
ਜਿਸਹਿ ਸੀਗਾਰੇ ਨਾਨਕਾ ਤਿਸੁ 'ਸੁਖਹਿ' ਬਸੇਰਾ ॥੪॥੧੫॥੧੧੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦)

ਮਨਮੁਖ ਤੋਟਾ ਨਿਤ ਹੈ 'ਭਰਮਹਿ' ਭਰਮਾਏ ॥
ਮਨਮੁਖੁ ਅੰਧੁ ਨ ਚੇਤਈ ਕਿਉ ਦਰਸਨੁ ਪਾਏ ॥੬॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੧)

ਰਾਮਹਿ—ਰਾਮ ਵਿਚ। ਜਲਹਿ—ਜਲ ਵਿਚ।
ਗਰਬਹਿ—ਗਰਬ (ਅਹੰਕਾਰ) ਵਿਚ।
ਸੁਖਹਿ—ਸੁਖ ਵਿਚ। ਭਰਮਹਿ—ਭਰਮ ਵਿਚ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੀ) ਵਰਤੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਾਵਣ ਚਲੇ 'ਤੀਰਥੀ' ਮਨਿ ਖੋਟੈ ਤਨਿ ਚੋਰ ॥
ਇਕੁ ਭਾਉ ਲਥੀ ਨਾਤਿਆ ਦੁਇ ਭਾ ਚੜੀਅਸੁ ਹੋਰ ॥੨॥੧੨॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

'ਨੈਨੀ' ਹਰਿ ਹਰਿ ਲਾਗੀ ਤਾਰੀ ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਦੇਖਿ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਬਿਗਸਿਓ ਜਨੁ ਹਰਿ ਭੇਟਿਓ ਬਨਵਾਰੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੬੨)

ਸੁਰਤਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਦੁਇ 'ਕੰਨੀ' ਮੁੰਦਾ ਪਰਮਿਤਿ ਬਾਹਰਿ ਖਿੰਥਾ ॥
ਸੁੰਨ ਗੁਫਾ ਮਹਿ ਆਸਣੁ ਬੈਸਣੁ ਕਲਪ ਬਿਬਰਜਿਤ ਪੰਥਾ ॥੧॥੨॥੫੩॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੩੪)

ਮਾਇਆ ਮੂਠਾ ਚੇਤੈ ਨਾਹੀ ॥
ਭਰਮੇ ਭੂਲਾ ਬਹੁਤੀ 'ਰਾਹੀ' ॥੨॥੮॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੨)*

ਵਡ ਭਾਗੀ ਪਾਏ ਨਾਮੁ ਧਿਆਏ ਲਾਥੇ ਦੂਖ ਸੰਤਾਪੈ ॥
'ਗੁਰ ਚਰਣੀ' ਲਾਗੇ ਭ੍ਰਮ ਭਉ ਭਾਗੇ ਆਪੁ ਮਿਟਾਇਆ ਆਪੈ ॥੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੪੫੩)

ਰਹੈ ਬੇਬਾਣੀ ਮੜੀ 'ਮਸਾਣੀ' ॥
ਅੰਧੁ ਨ ਜਾਣੈ ਫਿਰਿ ਪਛੁਤਾਣੀ ॥੨॥੯॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੭)*

ਸੋਰਠਿ ਸਦਾ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜੇ ਸਚਾ ਮਨਿ ਹੋਇ॥
'ਦੰਦੀ' ਮੈਲੁ ਨ ਕਤੁ ਮਨਿ ਜੀਭੈ ਸਚਾ ਸੋਇ॥੧॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੪੨)

ਤੀਰਥੀ—ਤੀਰਥਾਂ ਉਤੇ। ਨੈਨੀ—ਨੈਨਾਂ ਵਿਚ।
ਕੰਨੀ—ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ। ਰਾਹੀ—ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ।
ਗੁਰ ਚਰਣੀ—ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਵਿਚ।
ਮਸਾਣੀ—ਮਸਾਣਾਂ ਵਿਚ। ਦੰਦੀ—ਦੰਦਾਂ ਉੱਤੇ।

(੨) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਚਰਨ ਸੰਤਨ ਕੇ ਮਾਥੇ ਮੇਰੇ ਊਪਰਿ 'ਨੈਨਹੁ' ਧੂਰਿ ਬਾਂਛਾਈ॥
ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮਿਲੀਐ ਪ੍ਰਭ ਨਾਨਕ ਬਲਿ ਬਲਿ੍ ਤਾ ਕੈ ਹਉ ਜਾਈ॥੨॥੩॥੧੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੨੦੭)

ਹਰਿ ਜੀਉ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਉ ਕੁਰਬਾਨੀ॥
ਬਚਨ ਨਾਦ ਮੇਰੇ 'ਸ੍ਰਵਨਹੁ' ਪੂਰੇ ਦੇਹਾ ਪ੍ਰਿਅ ਅੰਕਿ ਸਮਾਨੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੮॥੩੧॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੧੦)

'ਪਾਵਹੁ' ਬੇੜੀ ਹਾਥਹੁ ਤਾਲ॥
ਨਾਮਾ ਗਾਵੈ ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ॥੧੨॥੧॥੧੦॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)

ਨੈਨਹੁ—ਨੈਨਾਂ ਵਿਚ। ਸ੍ਰਵਨਹੁ—ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ।
ਪਾਵਹੁ—ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ।

(੩) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ਹ) ਲਗਾਈਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਖਿਨ ਮਹਿ ਥਾਪਿ ਉਥਾਪਨਹਾਰਾ ਕੀਮਤਿ ਜਾਇ ਨ ਕਹੀ॥
ਰਾਜਾ ਰੰਕੁ ਕਰੇ ਖਿਨ ਭੀਤਰਿ 'ਨੀਚਹ' ਜੋਤਿ ਧਰੀ॥੧॥੯॥੧੮॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੯)

ਦਹਦਿਸ ਛਤ੍ਰ ਮੇਘ ਘਟਾ ਘਟ ਦਾਮਨਿ ਚਮਕਿ ਡਰਾਇਓ॥
ਸੇਜ ਇਕੇਲੀ ਨੀਦ ਨਹੁ 'ਨੈਨਹ' ਪਿਰੁ ਪਰਦੇਸਿ ਸਿਧਾਇਓ॥੧॥੧੧॥੬੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੪)

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥ ਅਪਾਰਾ ਤ੍ਰਿਬਿਧਿ ਮੇਟਿ ਸਮਾਈ॥
ਨਾਨਕ ਅਵਗਣ 'ਗੁਣਹ' ਸਮਾਣੇ ਐਸੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਈ॥੩॥੩॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੧੧)

ਨੀਚਹ—ਨੀਚਾਂ ਵਿਚ। ਨੈਨਹ—ਨੈਨਾਂ ਵਿਚ। ਗੁਣਹ—ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ।

(੪) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ); ਅਸਲੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਜਿਵੇਂ :

ਐਸੀ ਕਿਰਪਾ ਮੋਹਿ ਕਰਹੁ॥
ਸੰਤਹ 'ਚਰਣ' ਹਮਾਰੋ ਮਾਥਾ ਨੈਨ ਦਰਸੁ ਤਨਿ ਧੂਰਿ ਪਰਹੁ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩॥੧੧੯॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰਨਾ ੮੨੮)

ਮੈ ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਜੀ ਹਰਿ ਨਿਹਚਲੁ ਸੁ ਘਰੁ ਪਾਇਆ॥
ਸਭਿ ਅਧ੍ਰੁਵ ਡਿਠੇ ਜੀਉ ਤਾ 'ਚਰਨ ਕਮਲ' ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ॥੪॥੧॥੧੧॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੮੫)

ਇਕਿ ਤਪਸੀ ਬਨ ਮਹਿ ਤਪੁ ਕਰਹਿ ਨਿਤ 'ਤੀਰਥ' ਵਾਸਾ॥
ਆਪੁ ਨ ਚੀਨਹਿ ਤਾਮਸੀ ਕਾਹੇ ਭਏ ਉਦਾਸਾ॥੫॥੧੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਮਨਮੁਖੁ ਜੇ ਸਮਝਾਈਐ ਭੀ ਉਝੜਿ ਜਾਏ॥
ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮ ਨ ਛੂਟਸੀ ਮਰਿ 'ਨਰਕ' ਸਮਾਏ॥੫॥੧੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੦)

ਚਰਣ—ਚਰਣਾਂ ਉੱਤੇ। ਚਰਨ ਕਮਲ—ਕਮਲ ਵਰਗੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ।
ਤੀਰਥ—ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ। ਨਰਕ—ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ।

ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adverb) ('ਹੀ') ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਸ ਕਾਰਕ ਦਾ ਅੰਤਮ ਚਿਹਨ (ਿ) ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਕੇਵਲ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸਭ ਮਹਿ ਜੀਉ ਜੀਉ ਹੈ ਸੋਈ ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ 'ਘਰ ਹੀ' ਪਰਗਾਸਿਆ ਸਹਜੇ ਸਹਜਿ ਸਮਾਈ॥੭॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੭੩)

ਆਵਣ ਜਾਣਾ ਬਹੁੜਿ ਨ ਹੋਵੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਹਜਿ ਧਿਆਇਆ॥
ਮਨ ਹੀ ਤੇ ਮਨੁ ਮਿਲਿਆ ਸੁਆਮੀ 'ਮਨ ਹੀ' ਮੰਨੁ ਸਮਾਇਆ॥
ਸਾਚੇ ਹੀ ਸਚੁ ਸਾਚਿ ਪਤੀਜੈ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ॥੪॥੪॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੫੯)

'ਘਰ ਹੀ' ਮੁੰਧਿ ਵਿਦੇਸਿ ਪਿਰੁ ਨਿਤ ਝੂਰੇ ਸਮਾਲੇ॥
ਮਿਲਦਿਆ ਢਿਲ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਨੀਅਤਿ ਰਾਸਿ ਕਰੇ॥੧॥੨੦॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੯੪)

'ਘਰ ਹੀ' ਸਉਦਾ ਪਾਈਐ ਅੰਤਰਿ ਸਭ ਵਥੁ ਹੋਇ॥
ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲੀਐ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਵੈ ਕੋਇ॥
ਨਾਮੁ ਧਿਆਨੁ ਅਖੁਟ ਹੈ ਵਡਭਾਗਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ॥੧॥੯॥੪੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੯)

ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਮਨ ਹੀ' ਉਲਟਿ ਸਮਾਨਾ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਅਕਲਿ ਭਈ ਅਵਰੈ ਨਾਤਰੁ ਥਾ ਬੇਗਾਨਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੩)

ਗਜੀ ਨ ਮਿਨੀਐ ਤੋਲਿ ਨ ਤੁਲੀਐ ਪਾਚਨੁ ਸੇਰ ਅਢਾਈ॥
ਜੌਕਰਿ ਪਾਚਨੁ ਬੇਗਿ ਨ ਪਾਵੈ ਝਗਰੁ ਕਰੈ 'ਘਰ ਹਾਈ'॥੨॥੩॥੫੪॥

(ਹਾਈ—ਹੀ) *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)*

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਰਹਿ ਸੁ ਹਹਿ ਪਰਵਾਣੁ॥ ਆਵਣ ਜਾਣਾ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੁ॥
ਮਰੈ ਨ ਜੰਮੈ ਨਾ ਦੁਖੁ ਪਾਏ 'ਮਨ ਹੀ' ਮਨਹਿ ਸਮਾਇਦਾ॥੧੩॥੧॥੧੫॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੯)

ਕਹੈ ਕਬੀਰ ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਸੰਤਹੁ 'ਖੇਤ ਹੀ' ਕਰਹੁ ਨਿਬੇਰਾ॥
ਅਬ ਕੀ ਬਾਰ ਬਖਸਿ ਬੰਦੇ ਕਉ ਬਹੁਰਿ ਨ ਭਉਜਲਿ ਫੇਰਾ॥੩॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੪)

ਘਰ ਹੀ—ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ। ਮਨ ਹੀ—ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ।
ਘਰ ਹਾਈ—ਘਰ ਹੀ, ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ। ਖੇਤ ਹੀ—ਖੇਤ ਵਿਚ ਹੀ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ
(Vocative Singular)

(੧) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ, ਭਾਵ, ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਵੇਂ :

ਮੇਰੇ 'ਮਨ' ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ॥
ਮਨੁ ਤਨੁ ਤੇਰਾ ਹਰਿਆ ਹੋਵੈ ਇਕੁ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਫਲੁ ਪਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੦॥

(ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੭੭)

ਹਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਿਨੀ ਅਰਾਧਿਆ
ਜਿਨ ਕਰਮਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥
'ਨਾਨਕ' ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ ਕਉ
ਜਿਨ੍ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥੨॥੩੦॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੮)

ਮਨ—ਹੇ ਮਨ! ਨਾਨਕ—ਹੇ ਨਾਨਕ!

(੨) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਾ) ਲਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਆਪਿ ਉਪਾਏ 'ਨਾਨਕਾ' ਆਪੇ ਰਖੈ ਵੇਕ ॥
ਮੰਦਾ ਕਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਜਾ ਸਭਨਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕੁ ॥੧॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੩੭)

ਗੁਰੁ ਸਜਣੁ ਪਿਆਰਾ ਮੈ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਮਾਰਗੁ ਪੰਥੁ ਦਸਾਹਾ ॥
ਘਰਿ ਆਵਹੁ ਚਿਰੀ ਵਿਛੁੰਨਿਆ ਮਿਲ ਸਬਦਿ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਭ 'ਨਾਹਾ' ॥੨॥੧॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

ਸਿਖ ਮਤਿ ਸਭ ਬੁਧਿ ਤੁਮਾਰੀ ਮੰਦਰਿ ਛਾਵਾ ਤੇਰੇ ॥
ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ 'ਸਾਹਿਬਾ' ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਨਿਤ ਤੇਰੇ ॥੩॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੫)

ਨਾਨਕਾ—ਹੇ ਨਾਨਕ! ਨਾਹਾ—ਹੇ ਨਾਹ! ਹੇ ਨਾਥ!
ਸਾਹਿਬਾ—ਹੇ ਸਾਹਿਬ!

ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੁ' ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਰਿ ਧਿਆਵਹੁ 'ਭਗਤਹੁ' ਦਿਨਸੁ ਰਾਤਿ ਅੰਤਿ ਲਏ ਛਡਾਇਆ॥
ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇਆ॥੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੪੯)

ਆਵਹੋ ਸੰਤ 'ਜਨਹੁ' ਗੁਣ ਗਾਵਹ ਗੋਵਿੰਦ ਕੇਰੇ ਰਾਮ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਿਲਿ ਰਹੀਐ ਘਰਿ ਵਾਜਹਿ ਸਬਦ ਘਨੇਰੇ ਰਾਮ॥੧॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੫)

ਭਗਤਹੁ—ਹੇ ਭਗਤ (ਜਨੋ)! ਜਨਹੁ—ਹੇ ਜਨੋ!

(੨) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੋ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਗੁਰੁ ਸੰਤ 'ਜਨੋ' ਪਿਆਰਾ ਮੈ ਮਿਲਿਆ
ਮੇਰੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬੁਝਿ ਗਈਆਸ॥੧॥੧॥੫॥

ਜਨੋ—ਹੇ ਜਨੋ! *(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)*

ਨੋਟ: ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਨਾਂਵ' ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ 'ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ' ਭੀ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ਅਰਥ ਅਤੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹਨ:

(੧) 'ਭੰਡ'—ਇਸਤ੍ਰੀ

ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਾਰਯਾ' (भार्या) ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ-ਰੂਪ 'ਭੰਡੁ' ਬਣ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥
ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਊਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ॥
ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ॥੨॥੧੯॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

(ੳ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ੁ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :
'ਭੰਡੁ' ਮੁਆ। 'ਭੰਡੁ' ਭਾਲੀਐ। 'ਭੰਡੁ' ਊਪਜੈ।

(ਅ) ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਭੰਡਿ' ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥

(ੲ) ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ), ਜਿਵੇਂ :
'ਭੰਡਿ' ਜੰਮੀਐ। 'ਭੰਡਿ' ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ।

(੨) ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ), ਜਿਵੇਂ :
'ਭੰਡਹੁ' ਹੀ ਭੰਡੁ ਊਪਜੈ।

(ਸ) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :
'ਭੰਡਿ' ਨਿੰਮੀਐ।

(੨) 'ਕਲਤ'—ਇਸਤ੍ਰੀ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਕਲਤੁ'

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੇਰਾ ਅੰਤਿ ਸਖਾਈ ਗੁਰਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ॥
ਜਿਥੈ ਪੁਤੁ 'ਕਲਤੁ' ਕੋਈ ਬੇਲੀ ਨਾਹੀ ਤਿਥੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਛਡਾਇਆ॥੨॥੩॥
(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੩)

ਦੁਖੁ ਲਾਗਾ ਬਹੁ ਅਤਿ ਘਣਾ ਪੂਤੁ 'ਕਲਤੁ' ਨ ਸਾਥਿ ਕੋਈ ਜਾਸਿ॥
ਲੋਕਾ ਵਿਚਿ ਮੁਹੁ ਕਾਲਾ ਹੋਆ ਅੰਦਰਿ ਉਭੇ ਸਾਸ॥੧॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੩)

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਕਲਤ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਕਲੱਤ੍ਰ' ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ' ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੀ ਹਨ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਕਲਤ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਹਟ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਉ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ
(Words ending in 'ਉ')

'ਵਰਣ ਬੋਧ' ਦੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਵਿਅੰਜਨ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਉ' ਬਣਦਾ ਗਿਆ। ਸੋ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਐਸੇ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਉ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਉਦਉ	ਉਪਾਉ	ਅਨੁਰਾਉ	ਆਲਾਉ
ਅਮਿਉ	ਆਤਮ ਰਾਉ	ਸਾਉ	ਸੁਆਉ
ਸੰਪਉ	ਹਿਆਉ	ਕਾਉ	ਖਉ
ਗਾਂਉ	ਘਿਉ	ਘ੍ਰਾਉ	ਚਾਉ
ਠਾਂਉ	ਤਾਉ	ਥਾਂਉ	ਦਾਉ
ਨਾਂਉ	ਨਿਆਉ	ਨਿਹਚਉ	ਨਿਰਨਉ
ਪਾਂਉ	ਪਸਾਉ	ਪ੍ਰਿਉ	ਪਰਚਉ
ਪਰਲਉ	ਬਿਨਉ	ਭਉ	ਭਾਉ
ਵਾਉ			

(ਉ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ
ਦੀ
ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਭਉ, ਨਾਮਦੇਇ, ਪ੍ਰਿਅ	ਜੀਅ, ਭੈ, ਸੈਇ
ਕਰਮ ,,	ਹੀਉ, ਹਿਆਉ	ਥਾਵ, ਉਪਾਵ
ਕਰਣ ,,	ਭਇ, ਘਿਇ	ਪਾਵ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ,,	ਨਿਰਭਉ, ਪੀਅ	
ਅਪਾਦਾਨ ,,	ਪ੍ਰਿਅ, ਭੈ, ਜੀਅਹੁ	
ਸੰਬੰਧ ,,	ਜੀਅ, ਨਿਆਵ	
ਅਧਿਕਰਣ ,,	ਭੈ, ਜੀਇ	ਪਾਈ
ਸੰਬੋਧਨ ,,	ਪ੍ਰਿਅ, ਜੀਅ	

ਉਦਾਰਹਣ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) 'ਉ-ਅੰਤ' ਲਫ਼ਜ਼ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ, ਜਿਵੇਂ:

'ਭਉ' ਭਾਗਾ ਨਿਰਭਉ ਮਨਿ ਬਸੈ॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੩)*

ਤਪੈ 'ਹਿਆਉ' ਜੀਅੜਾ ਬਿਲਲਾਇ ॥੧॥੩॥ *(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੬੧)*

'ਭਉ' ਭਾਗਾ—ਭਉ ਦੂਰ ਹੋਇਆ।

'ਹਿਆਉ' ਤਪੈ—ਹਿਆਉ (ਹਿਰਦਾ) ਤਪਦਾ ਹੈ।

(੨) ਲਫ਼ਜ਼ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ਉ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ (ਇ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਨਾਮਦੇਇ' ਸਿਮਰਨੁ ਕਰ ਜਾਨਾਂ॥੨॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੮)

'ਨਾਮਦੇਇ'—ਨਾਮਦੇਉ ਨੇ।

ਜਿਵੇਂ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ (ਿ-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ (Transitive Verb) ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ (Past Tense) ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਭੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਨਾਮਦੇਇ ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿ ਜਾਨਾਂ—ਨਾਮਦੇਉ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣ ਲਿਆ।

(੩) ਅੰਤਲਾ (ਉ) ਬਦਲ ਕੇ (ਅ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਬਾਹ ਪਕਰਿ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਸੇਜੈ ਆਨੀ ॥੧॥੭॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੨)*

'ਪ੍ਰਿਅ' ਪੇਖੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਪਾਏ ਸਗਲ ਨਿਧਾਨ ॥੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੨)

'ਪ੍ਰਿਅ' ਸੇਜੈ ਆਨੀ—'ਪ੍ਰਿਉ' ਨੇ ਸੇਜ 'ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ।
'ਪ੍ਰਿਅ' ਪੇਖੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ—ਪ੍ਰਿਉ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਅੰਤਲੇ (ਉ) ਦਾ (ਅ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸਭਿ 'ਜੀਅ' ਤੁਮ੍ਹਾਰੇ ਜੀ ਤੂੰ ਜੀਆ ਕਾ ਦਾਤਾਰਾ ॥੧॥੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੪੮)

ਜਾਂ ਪਤਿ ਲੇਖੈ ਨਾ ਪਵੈ ਤਾਂ 'ਜੀਅ' ਕਿਥੈ ਫਿਰਿ ਪਾਹਿ ॥੨॥੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੫੮)

'ਜੀਅ'—'ਜੀਉ' ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ।
ਸਭਿ ਜੀਅ—ਸਾਰੇ ਜੀਵ।

(੨) (ਉ) ਦੇ ਥਾਂ (ੈ) ਜਾਂ (ੈਇ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਭੈ' ਬਿਨਸੇ ਨਿਰਭਉ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ॥੫੬॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੧)

ਸਤਰਿ 'ਸੈਇ' ਸਲਾਰ ਹੈ ਜਾ ਕੇ ॥੧॥੭॥੧੫॥

(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਭੈ—'ਭਉ' ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਸੈ—'ਸਉ' ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ।
ਭੈ ਬਿਨਸੇ—ਸਾਰੇ ਡਰ ਨਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਸੈਇ—ਸੈਂਕੜੇ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਸਲੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ:

'ਹੀਉ' ਦੇਉ ਸਭੁ ਮਨੁ ਤਨੁ ਅਰਪਉ ॥੨॥੫॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੪)

'ਹਿਆਉ' ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ ॥੧੨੯॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

'ਹੀਉ' ਦੇਉ—ਮੈਂ ਹੀਉ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿਆਂ।
'ਹਿਆਉ' ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ—ਕਿਸੇ ਦਾ ਹਿਆਉ (ਹਿਰਦਾ) ਨਾ ਢਾਹ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਅੰਤਲੇ (ੁ) ਦਾ 'ਵ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਥਾਵ' ਸਗਲੇ ਸੁਖੀ ਵਸਾਇਆ ॥੧॥੧੭॥੮੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੮)

ਕੀਏ 'ਉਪਾਵ' ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਕਾਰਨਿ ॥੨॥੨॥੯॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੭੦੩)

'ਥਾਵ' ਸਗਲੇ—ਸਾਰੇ ਥਾਉ।
ਕੀਏ 'ਉਪਾਵ'—(ਕਈ) ਉਪਾਉ ਕੀਤੇ।

ਕਰਣ-ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਤਲੇ (ੁ) ਤੋਂ (ਿ) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹੀਐ 'ਭਇ' ਦੁਸਮਨ ਭਾਗੇ ॥੨॥੩॥੬੭॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ 'ਭਇ' ਭ੍ਰਮੁ ਭਉ ਜਾਇ..... ॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੫੭)

ਤਿਤੁ 'ਘਿਇ' ਹੋਮ ਜਗ ਸਦ ਪੂਜਾ ਪਇਐ ਕਾਰਜੁ ਸੋਹੈ ॥੧॥੨੬॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਕਾਮ 'ਸੁਆਇ' ਗਜ ਬਸਿ ਪਰੇ
ਮਨ ਬਉਰਾ ਰੇ ਅੰਕਸੁ ਸਹਿਓ ਸੀਸ ॥੧॥੧॥੬॥੫੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਹਰਿ ਜਪੀਐ 'ਭਇ' ਸਚਿ ਪਿਆਰਿ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਗੁਰਮਤਿ ਉਰਧਾਰਿ ॥੮॥੩॥੨੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੪)

'ਭਇ'—ਭਉ ਦੇ ਕਾਰਨ। 'ਘਿਇ'—ਘਿਉ ਦੇ ਨਾਲ।
'ਸੁਆਇ'—ਸੁਆਉ (ਸੁਆਦ) ਦੇ ਕਾਰਨ।

ਕਰਣ-ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅੰਤਲੇ (ਉ) ਦਾ (ਵ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਪਾਵ' ਜੁਲਾਈ ਪੰਧ ਤਉ ਨੈਣੀ ਦਰਸੁ ਦਿਖਾਲਿ ॥੪॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੬੧)

'ਪਾਵ'—'ਪਾਉ' ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ।
'ਪਾਵ' ਜੁਲਾਈ—ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੱਲਾਂ (ਤੁਰਾਂ)।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਧੰਨਿ ਸੁਹਾਗਨਿ ਜੋ 'ਪੀਅ' ਭਾਵੈ ॥੩॥੮॥੩੦॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੩)

'ਪੀਅ' ਭਾਵੈ—ਪ੍ਰਿਉ (ਪੀਉ) ਨੂੰ ਭਾਵੈ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਅੰਤਲੇ (ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਏਕੈ ਹੀ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਮਾਂਗੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫॥੨੮॥

ਪ੍ਰਿਅ—ਪ੍ਰਿਉ ਤੋਂ। *(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੯)*

(੨) (ਉ) ਤੋਂ (ੈ) ਬਣਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ:

ਗਿਰਿ ਤਰ ਜਲ ਜੁਆਲਾ 'ਭੈ' ਰਾਖਿਓ
ਰਾਜਾ ਰਾਮਿ ਮਾਇਆ ਫੇਰੀ॥੩॥੩॥੯॥
ਭੈ—ਭਉ ਤੋਂ। *(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)*

(੩) (ਉ) ਤੋਂ (ਅਹੁ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਇਹ ਬਾਣੀ ਜੋ 'ਜੀਅਹੁ' ਜਾਣੈ ਤਿਸੁ ਅੰਤਰਿ ਰਵੈ ਹਰਿ ਨਾਮਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪॥
ਜੀਅਹੁ—ਜੀਉ ਤੋਂ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੭)*

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਜੀਅ' ਜੁਗਤਿ ਵਸਿ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ
ਸਰਬ ਸਿਧਿ ਤੁਮ ਕਾਰਣ ਕਰਣ॥੨॥੩੦॥੧੧੬॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੭)

ਪੂਛਉ ਪੂਛਉ ਦੀਨ ਭਾਂਤਿ ਕਰਿ ਕੋਊ ਕਹੈ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਦੇਸਾਂਗਿਓ॥੨॥੫॥
(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੦੪)

ਕੈਸੇ ਕਹਉ ਮੋਹਿ 'ਜੀਅ' ਬੇਦਨਾਈ॥
ਦਰਸਨ ਪਿਆਸ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਪ੍ਰੀਤਿ ਮਨੋਹਰ
ਮਨੁ ਨ ਰਹੈ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਉਮਕਾਈ॥੧॥੧੫॥
(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੬)

'ਨਾਮਦੇਅ' ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗੀ ਹਰਿ ਸੇਤੀ ਲੋਕੁ ਛੀਪਾ ਕਹੈ ਬੁਲਾਇ॥੩॥੧॥੮॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੭੩੩)

'ਜੀਅ' ਜੁਗਤਿ—ਜੀਉ ਦੀ ਜੁਗਤਿ। 'ਪ੍ਰਿਅ' ਦੇਸਾਂਗਿਓ—ਪ੍ਰਿਉ ਦਾ ਦੇਸ। 'ਜੀਅ' ਬੇਦਨਾਈ—ਜੀਉ ਦੀ ਬੇਦਨ। 'ਪ੍ਰਿਅ' ਪ੍ਰੀਤਿ—ਪ੍ਰਿਉ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ। 'ਨਾਮਦੇਅ' ਪ੍ਰੀਤਿ—ਨਾਮਦੇਉ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ।

(੨) (ਉ) ਤੋਂ (ਵ), ਜਿਵੇਂ:

ਰਾਜੇ ਚੁਲੀ 'ਨਿਆਵ' ਕੀ ਪੜਿਆ ਸਚੁ ਧਿਆਨੁ॥੨॥੭॥
(ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੦)

ਫਰੀਦਾ ਮਉਤੇ ਦਾ ਬੰਨਾ ਏਵੈ ਦਿਸੈ ਜਿਉ 'ਦਰੀਆਵੈ' ਢਾਹਾ ॥੯੮॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

'ਦਰੀਆਵੈ' ਢਾਹਾ—ਦਰੀਆਉ ਦੀ ਢਾਹ।

ਨੋਟ: ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਦੇ ਥਾਂ ਜੇ (ਉ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ-ਵਾਚਕ 'ਸੰਬੰਧਕ' (Preposition) ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤਦੋਂ ਭੀ (ੁ) ਤੋਂ (ਵ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਨਿਆਵ' ਕੀ ਚੁਲੀ। 'ਨਿਆਉ' ਤੋਂ 'ਨਿਆਵ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ੁ) ਦੇ ਥਾਂ (ੈ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਭਇ ਭ੍ਰਮ ਭਉ ਜਾਇ ॥
'ਭੈ' ਰਾਚੈ ਸਚ ਰੰਗਿ ਸਮਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੫੭)

ਨਿਰਭਉ 'ਭੈ' ਮਨੁ ਹੋਇ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਗਵਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ ॥੨॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੭੩)

ਭੈ—ਭਉ ਵਿਚ।

(੨) (ੁ) ਦੇ ਥਾਂ (ਇ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜੋ 'ਜੀਇ' ਹੋਇ ਸੁ ਉਗਵੈ ਮੁਹ ਕਾ ਕਹਿਆ ਵਾਉ ॥੨॥੨੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੭੪)

ਬਿਨੁ ਜਿਹਵਾ ਜੋ ਜਪੈ 'ਹਿਆਇ'॥ ਕੋਈ ਜਾਣੈ ਕੈਸਾ ਨਾਉ ॥੨॥੧॥੬॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੨੫੬)

ਹਮਰੈ 'ਜੀਇ' ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਹੋਤ ਹੈ ਹਮ ਕਰਮਹੀਣ ਕੂੜਿਆਰੀ ॥੧॥੫॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੨੮)

ਜੀਇ—ਜੀਉ ਵਿਚ। ਹਿਆਇ—ਹਿਆਉ (ਹਿਰਦੇ) ਵਿਚ।

(੩) ਕਦੇ ਕਦੇ (ੁ) ਤੋਂ (ਅ) ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਾਹਨਿ ਸਤੁ ਕਰੈ 'ਜੀਅ' ਅਪਨੈ ॥੨॥੨੩॥

ਜੀਅ—ਜੀਉ ਵਿਚ। *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੮)*

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) (ੁ) ਤੋਂ (ਈ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਵ ਨਿਧਿ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਹਰਿ ਲਾਗਿ ਰਹੀ ਜਨ 'ਪਾਈ' ॥੧॥੨॥੩੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰਨਾ ੬੭੯)

ਗੁਰ ਕੇ ਚਰਨ ਲਗੇ ਮਨਿ ਮੀਠੇ ॥
ਨਿਰਬਿਘਨ ਹੋਇ ਸਭ 'ਥਾਂਈ' ਵੂਠੇ ॥੩॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੮੦੧)

ਪਾਈ—ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ('ਪਾਉ' ਤੋਂ 'ਪਾਈ')।
ਥਾਂਈ—ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ('ਥਾਉ' ਤੋਂ 'ਥਾਂਈ'।

(੨) (ੁ) ਤੋਂ (ੈ), ਜਿਵੇਂ:

ਤੂੰ ਆਪੇ ਕਮਲੁ ਅਲਿਪਤੁ ਹੈ 'ਸੈ' ਹਥਾ ਵਿਚਿ ਗੁਲਾਲੁ ॥੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫)

ਸੈ—'ਸਉ' ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।
ਸੈ ਹਥਾ ਵਿਚਿ—ਸੈਂਕੜੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ।

ਸੰਬੋਧਨ

(੧) (ੁ) ਤੋਂ (ਅ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਰਿ ਰਸੁ ਚਾਹੈ 'ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰਿਅ' ਮੁਖਿ ਟੇਰੈ
ਜਿਉ ਅਲਿ ਕਮਲਾ ਲੋਭਾਂਗੋ ॥੧॥੫॥੨੯॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੦)

ਰੇ 'ਜੀਅ' ਨਿਲਜ ਲਾਜ ਤੁੋਹਿ ਨਾਹੀ ॥੩੯॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੩੦)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਬਚਨ ਤੁਹਾਰੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੯॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੩੪)

ਪ੍ਰਿਅ—ਹੇ ਪ੍ਰਿਉ! ਜੀਅ—ਹੇ ਜੀਉ!

ਆਕਾਰਾਂਤ (ਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ
ਦੀ
ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਕਰਤਾ, ਕਰਤੈ, ਭਰੋਸਉ, ਹਉਰੋ, ਦਾਤੌ	ਧੰਧੇ, ਵਣਜਾਰਈ, ਕੁਤੀ, ਮੁੰਡੀਅਨ
ਕਰਮ ,,	ਕਰਤਾ, ਦੂਲਹੁ	
ਕਰਣ ,,	ਭਾਣੈ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ,,	ਬਿਟਵਹਿ	ਨਿਭਵਿਆਹ, ਚਾਟੜਿਆ
ਅਪਾਦਾਨ ,,	ਤੋਇਅਹੁ, ਖੰਨਿਅਹੁ	
ਸੰਬੰਧ ,,	ਕਰਤੇ	ਮੁੰਡੀਅਨ
ਅਧਿਕਰਣ ,,	ਧੰਧੈ, ਤੋਇ	ਸਉਦੀਂ
ਸੰਬੋਧਨ ,,	ਕਰਤਾ, ਪਾਡੇ	ਅੰਧਿਹੋ

ਕਰਤਾ-ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ਾ-ਅੰਤ); ਅਸਲ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ:

ਚਖਿ ਛੋਡੀ ਸਹਸਾ ਨਹੀ ਕੋਇ॥ ਬਾਪੁ ਦਿਸੈ ਵੇਜਾਤਿ ਨ ਹੋਇ॥
ਏਕੇ ਕਉ ਨਾਹੀ ਭਉ ਕੋਇ॥ 'ਕਰਤਾ' ਕਰੇ ਕਰਾਵੈ ਸੋਇ॥੩॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੬)

'ਕਰਤਾ' ਰਾਖੈ ਕੀਤਾ ਕਉਨੁ॥੨॥੭॥੧੮॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੮)*

(੨) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅੰਤਲੇ (ਾ) ਦਾ (ੈ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇ:

'ਦਾਤੈ' ਦਾਤਿ ਰਖੀ ਹਥਿ ਅਪਣੈ ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਦੇਈ॥੪॥੧੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੪)

'ਕਰਤੈ' ਆਪਿ ਵਸਾਇਆ ਸਰਬ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ
ਪੁਤ ਭਾਈ ਸਿਖ ਬਿਗਾਸੇ॥੧॥੬॥੯॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੩)

'ਧੰਨੈ' ਸੇਵਿਆ ਬਾਲ ਬੁਧਿ ॥੫॥੧॥ *(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੯੨)*

'ਨਟੂਐ' ਸਾਂਗੁ ਬਣਾਇਆ ਬਾਜੀ ਸੰਸਾਰਾ ॥੪॥੨੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੨)

ਰੂਪਿ ਕੰਨਿਆ ਸੁੰਦਰਿ ਬੇਧੀ 'ਸਸੈ' ਸਿੰਘ ਗੁਨ ਗਾਏ ॥੩॥੬॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੭)

(ਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ (Transitive Verb) ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ (Past Tense) ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਦਾਤੈ' ਦਾਤਿ ਰਖੀ—ਦਾਤੇ ਨੇ ਦਾਤਿ ਰੱਖੀ।
'ਕਰਤੈ' ਵਸਾਇਆ—ਕਰਤੇ ਨੇ (ਨਗਰ) ਵਸਾਇਆ।
'ਧੰਨੈ' ਸੇਵਿਆ—ਧੰਨੇ ਨੇ (ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ) ਸੇਵਿਆ।
'ਨਟੂਐ' ਸਾਂਗੁ ਬਣਾਇਆ—ਨਟੂਏ ਨੇ ਸਾਂਗ ਬਣਾਇਆ।
'ਸਸੈ' ਸਿੰਘ ਗੁਨ ਗਾਏ—ਸਸੇ ਨੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਨ ਗਾਏ।

(੩) ਅੰਤਲੇ (ਾ) ਤੋਂ (ਉ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਬ ਭਉ ਭਾਨਿ 'ਭਰੋਸਉ' ਆਵਾ ॥੩੦॥
ਰਣਿ 'ਰੂਤਉ' ਭਾਜੈ ਨਹੀ 'ਸੂਰਉ' ਥਾਰਉ ਨਾਉ ॥੩੪॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੨)

'ਭਰੋਸਉ' ਆਵਾ—ਭਰੋਸਾ ਆਇਆ।
'ਸੂਰਉ' ਥਾਰਉ ਨਾਉ—ਸੂਰਾ ਥਾਰਾ ਨਾਮ ਹੈ।

(੪) (ਾ) ਤੋਂ (ੋ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਉ 'ਹਉਰੋ' ਤੂੰ ਠਾਕੁਰੁ 'ਗਉਰੋ' ਨਾਨਕ ਸਰਨਿ ਪਛਾਨੀ ॥੩॥੬॥੧੩੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੧, ਪੰਨਾ ੪੦੪)

'ਹਉਰਾ' ਤੋਂ 'ਹਉਰੋ'। 'ਗਉਰਾ' ਤੋਂ 'ਗਉਰੋ'।

(੫) (ਾ) ਤੋਂ (ੌ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਤੂੰ 'ਦਾਤੌ' ਹਮ ਜਾਚਿਕਾ ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਦੀਜੈ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ ਮਨ ਮੰਦਰੁ ਭੀਜੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਤੂੰ 'ਗੁਣਦਾਤੌ' ਨਿਰਮਲੋ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲੁ ਨਾ ਮਨੁ ਹੋਇ ॥
ਹਮ ਅਪਰਾਧੀ ਨਿਰਗੁਣੇ ਭਾਈ ਤੁਝ ਹੀ ਤੇ ਗੁਣੁ ਸੋਇ ॥੧॥੪॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੬)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) (ਾ) ਤੋਂ (ੇ), ਜਿਵੇਂ :

'ਧੰਧੇ' ਕਹਾ ਬਿਆਪਹਿ ਤਾਹੂ ॥ ਜੋ ਏਕ ਛਾਡਿ ਅਨ ਕਤਹ ਨ ਜਾਹੂ ॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੧)

ਪਾਸਿ 'ਦਮਾਮੇ' ਛਤੁ ਸਿਰਿ ਭੇਰੀ ਸਡੋ ਰਡ ॥
ਜਾਇ ਸੁਤੇ ਜੀਰਾਣ ਮਹਿ ਥੀਏ ਅਤੀਮਾ ਗਡ ॥੪੫॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੦)

(੨) (ਾ) ਦੇ ਥਾਂ (ਈ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਵਸਤੁ ਲਈ 'ਵਣਜਾਰਈ' ਵਖਰੁ ਬਧਾ ਪਾਇ ॥
ਕੇਈ ਲਾਹਾ ਲੈ ਚਲੇ ਇਕਿ ਚਲੇ ਮੂਲੁ ਗਵਾਇ ॥੧॥੩॥

(ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਪੰਨਾ ੧੨੩੮)

ਹਰਿ ਸੰਗਿ ਸਹਾਈ ਮਹਾ ਮੀਤੁ ਤਿਸ ਸਿਉ ਤੇਰਾ ਭੇਦੁ ॥
ਬੀਧਾ ਪੰਚ 'ਬਟਵਾਰਈ' ਉਪਜਿਓ ਮਹਾ ਖੇਦੁ ॥੩॥੨੮॥੫੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੫)

(੩) (ਾ) ਦੇ ਥਾਂ (ੀਂ) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸਕਤਾ ਸੀਹੁ ਮਾਰੇ ਪੈ ਵਗੈ ਖਸਮੈ ਸਾ ਪੁਰਸਾਈ ॥
ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਿ ਵਿਗੋਏ 'ਕੁਤੀਂ' ਮੁਇਆ ਸਾਰ ਨ ਕਾਈ ॥੨॥੫॥੩੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੬੦)

(੪) (ਾ) ਦੇ ਥਾਂ (ਨ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਇਨ 'ਮੁੰਡੀਅਨ' ਮੇਰਾ ਘਰੁ ਧੁੰਧਰਾਵਾ ॥
ਬਿਟਵਹਿ ਰਾਮ ਰਮਊਆ ਲਾਵਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

ਅੰਕ ਨੰਬਰ (੨), (੩), (੪) ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਗਏ (ਈ-ਅੰਤ), (ੀਂ-ਅੰਤ)

ਅਤੇ (ਨ-ਅੰਤ) ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ (Transitive Verb) ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ (Past Tense) ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਵਸਤੁ ਲਈ ਵਣਜਾਰਈ—ਵਣਜਾਰਿਆਂ ਨੇ ਵਸਤ ਲਈ। 'ਵਣਜਾਰਾ' ਤੋਂ 'ਵਣਜਾਰਈ'।

ਬੀਧਾ ਪੰਚ ਬਟਵਾਰਈ—ਪੰਜ ਬਟਵਾਰਿਆਂ ਨੇ (ਤੈਨੂੰ) ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ। 'ਬਟਵਾਰਾ' ਤੋਂ 'ਬਟਵਾਰਈ'।

ਰਤਨ ਵਿਗੋਏ ਕੁਤੀ—ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੇ ਰਤਨ ਵਿਗੋਏ। 'ਕੁਤਾ' ਤੋਂ 'ਕੁਤੀ'।

ਮੁੰਡੀਅਨ ਘਰੁ ਧੁੰਧਰਾਵਾ—ਮੁੰਡੀਆਂ ਨੇ ਘਰੁ ਵਿਗਾੜਿਆ। 'ਮੁੰਡੀਆ' ਤੋਂ 'ਮੁੰਡੀਅਨ'।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ਾ-ਅੰਤ) ਅਸਲ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ:

'ਕਰਤਾ' ਮੰਨਿ ਵਸਾਇਆ॥ ਜਨਮੈ ਕਾ ਫਲੁ ਪਾਇਆ॥
ਮਨਿ ਭਾਵੰਦਾ ਕੰਤੁ ਹਰਿ ਤੇਰਾ ਥਿਰੁ ਹੋਆ ਸੁਹਾਗੁ ਜੀਉ॥੭॥੪॥੩੮॥

(ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੩੨)

ਸੰਤਾ ਸੰਗਤਿ ਪਾਈਐ॥ ਜਿਤੁ ਜਮ ਕੈ ਪੰਥਿ ਨ ਜਾਈਐ॥
'ਤੋਸਾ' ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਲੈ ਤੇਰੇ ਕੁਲਹਿ ਨ ਲਾਗੈ ਗਾਲਿ ਜੀਉ॥੧॥੪॥੩੮॥

(ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੩੨)

'ਗੈਡਾ' ਮਾਰਿ ਹੋਮ ਜਗ ਕੀਏ ਦੇਵਤਿਆ ਕੀ ਬਾਣੇ॥
ਮਾਸੁ ਛੋਡਿ ਬੈਸਿ ਨਕੁ ਪਕੜਹਿ ਰਾਤੀ ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ॥੨॥੨੫॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੯)

(੨) (ਾ) ਦੇ ਥਾਂ (ੁ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਗਦਹੁ' ਚੰਦਨਿ ਖਉਲੀਐ ਭੀ ਸਾਹੂ ਸਿਉ ਪਾਣੁ॥
ਨਾਨਕ ਕੂੜੈ ਕਤਿਐ ਕੂੜਾ ਤਣੀਐ ਤਾਣੁ॥੧॥੧੪॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੦)

ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਮਹਿ ਬੇਦੀ ਰਚਿ ਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਉਚਾਰਾ ॥
ਰਾਮ ਰਾਇ ਸੋ 'ਦੂਲਹੁ' ਪਾਇਓ ਅਸ ਬਡ ਭਾਗ ਹਮਾਰਾ ॥੨॥੨॥੨੪॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

'ਗਦਹਾ' ਤੋਂ 'ਗਦਹੁ'। 'ਦੂਲਹਾ' (ਦੁਲਹਾ) ਤੋਂ 'ਦੂਲਹੁ'।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(ਾ) ਤੋਂ (ੈ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਇਕਨ੍ਹਾ 'ਭਾਣੈ' ਕਢਿ ਲਏ ਇਕਨ੍ਹਾ ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਨਿਵਾਸੁ ॥
ਏਵ ਭਿ ਆਖਿ ਨ ਜਾਪਈ ਜਿ ਕਿਸੈ ਆਣੇ ਰਾਸਿ ॥੩॥੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਸੂਹੈ' ਵੇਸਿ ਦੋਹਾਗਣੀ ਪਰ ਪਿਰੁ ਰਾਵਣ ਜਾਇ ॥
ਪਿਰੁ ਛੋਡਿਆ ਘਰਿ ਆਪਣੈ ਮੋਹੀ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ॥੧੧॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੫)

ਐਸਾ ਦੀਵਾ ਨੀਰਿ ਤਰਾਇ ॥
ਜਿਤੁ 'ਦੀਵੈ' ਸਭ ਸੋਝੀ ਪਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੮)

'ਭਾਣਾ' ਤੋਂ 'ਭਾਣੈ'। 'ਸੂਹਾ' ਤੋਂ 'ਸੂਹੈ' (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)।
'ਦੀਵਾ' ਤੋਂ 'ਦੀਵੈ'।

ਭਾਣੈ—ਭਾਣੇ ਅਨੁਸਾਰ। ਸੂਹੈ ਵੇਸਿ—ਸੂਹੇ ਵੇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ।
ਜਿਤੁ ਦੀਵੈ—ਜਿਸ ਦੀਵੇ ਨਾਲ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(ਾ) ਤੋਂ (ਹਿ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਇਨ ਮੁੰਡੀਅਨ ਮੇਰਾ ਘਰੁ ਧੁੰਧਰਾਵਾ ॥
'ਬਿਟਵਹਿ' ਰਾਮ ਰਮਊਆ ਲਾਵਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

'ਬਿਟਵਾ' ਤੋਂ 'ਬਿਟਵਹਿ'।

ਬਿਟਵਹਿ—ਬਿਟਵੇ ਨੂੰ, ਅੰਵਾਣ ਬੇਟੇ ਨੂੰ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਜਿਨਾ ਭਉ ਤਿਨ ਨਾਹਿ ਭਉ ਮੁਚੁ ਭਉ 'ਨਿਭਵਿਆਹ'॥
ਨਾਨਕ ਏਹੁ ਪਟੰਤਰਾ ਤਿਤੁ ਦੀਬਾਣਿ 'ਗਇਆਹ'॥੧॥੮॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਪਾਧਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀਐ 'ਚਾਟੜਿਆ' ਮਤਿ ਦੇਇ॥
ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਹੁ ਨਾਮੁ ਸੰਗਰਹੁ ਲਾਹਾ ਜਗ ਮਹਿ ਲੇਇ॥੫੪॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੮)

'ਨਿਭਵਾ' ਤੋਂ 'ਨਿਭਵਿਆਹ'। 'ਚਾਟੜਾ' ਤੋਂ 'ਚਾਟੜਿਆ'।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(ਾ) ਤੋਂ (ੁ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਪਾਡੇ ਤੂੰ ਜਾਣੈ ਹੀ ਨਾਹੀ ਕਿਥਹੁ ਮਾਸੁ ਉਪੰਨਾ॥
'ਤੋਇਅਹੁ' ਅੰਨੁ ਕਮਾਦੁ ਕਪਾਹਾ ਤੋਇਅਹੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਗੰਨਾ॥੨॥੨੫॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)

'ਵਡਹੁ' ਵਡਾ ਵਡ ਮੇਦਨੀ ਸਿਰੇ ਸਿਰਿ ਧੰਧੈ ਲਾਇਦਾ॥
ਨਦਰਿ ਉਪਠੀ ਜੇ ਕਰੇ ਸੁਲਤਾਨਾ ਘਾਹੁ ਕਰਾਇਦਾ॥੧੬॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ ਖਰੀ ਉਡੀਣੀ॥
'ਖੰਨਿਅਹੁ' ਤਿਖੀ ਬਹੁਤੁ ਪਿਈਣੀ॥੪॥੧॥ *(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)*

'ਤੋਆ' ਤੋਂ 'ਤੋਇਅਹੁ'। 'ਵਡਾ' ਤੋਂ 'ਵਡਹੁ'।
'ਖੰਨਾ' ਤੋਂ 'ਖੰਨਿਅਹੁ'।

ਤੋਇਅਹੁ—ਤੋਏ (ਜਲ) ਤੋਂ। ਵਡਹੁ—ਵਡੇ ਤੋਂ।
ਖੰਨਿਅਹੁ—ਖੰਨੇ (ਖੰਡੇ) ਤੋਂ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(ਾ) ਤੋਂ (ੇ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਕਰਤੇ' ਹਥਿ ਵਡਿਆਈਆ ਬੂਝਹੁ ਗੁਰ ਬੀਚਾਰਿ॥
ਲਿਖਿਆ ਫੇਰਿ ਨ ਸਕੀਐ ਜਿਉ ਭਾਵੀ ਤਿਉ ਸਾਰਿ॥੫੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੭)

ਜੈ ਘਰਿ 'ਕਰਤੇ' ਕੀਰਤਿ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਘਰੁ ਰਾਖੁ ਵਡਾਈ ਤੋਹਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੭)

'ਕਰਤੇ' ਹਥਿ—ਕਰਤਾ (ਕਰਤੇ) ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ।

'ਕਰਤੇ' ਕੀਰਤਿ—ਕਰਤਾ (ਕਰਤੇ) ਦੀ ਕੀਰਤੀ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਸੁਨਿ ਅੰਧੁਲੀ ਲੋਈ ਬੇਪੀਰ ॥
ਇਨ੍ 'ਮੁੰਡੀਅਨ' ਭਜਿ ਸਰਨਿ ਕਬੀਰ ॥੪॥੩॥੬॥

(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

'ਮੁੰਡੀਅਨ' ਸਰਨਿ—ਮੁੰਡੀਆਂ ਦੀ ਸਰਨ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ਾ) ਤੋਂ (ੈ), ਜਿਵੇਂ:

ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਲਚ ਕਰਦਾ ਫਿਰੈ ਲਾਲਚਿ ਲਾਗਾ ਜਾਇ ॥
'ਧੰਧੈ' ਕੂੜਿ ਵਿਆਪਿਆ ਜਮਪੁਰਿ ਚੋਟਾ ਖਾਇ ॥੩॥੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੯੪)

ਤੋਆ ਆਖੈ ਹਉ ਬਹੁਬਿਧਿ ਹਛਾ 'ਤੋਐ' ਬਹੁਤੁ ਬਿਕਾਰਾ ॥
ਏਤੇ ਰਸ ਛੋਡਿ ਹੋਵੈ ਸੰਨਿਆਸੀ ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਵਿਚਾਰਾ ॥੨॥੨੫॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)

'ਸੁਪਨੈ' ਊਭੀ ਭਈ ਗਹਿਓ ਕੀ ਨ ਅੰਚਲਾ ॥
ਸੁੰਦਰ ਪੁਰਖ ਬਿਰਾਜਤ ਪੇਖਿ ਮਨੁ ਬੰਚੁਲਾ ॥੧੩॥

(ਫੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨)

ਸਸੁਰੈ 'ਪੇਈਐ' ਭੈ ਵਸੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵਿ ਨਿਸੰਗ ॥
ਪਰਹਰਿ ਕਪੜੁ ਜੇ ਪਿਰ ਮਿਲੈ ਖੁਸੀ ਰਾਵੈ ਪਿਰੁ ਸੰਗਿ ॥੧॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੪੨)

ਉਡਿ ਉਡਿ ਰਾਵਾ 'ਝਾਟੈ' ਪਾਇ ॥ ਵੇਖੈ ਲੋਕੁ ਹਸੈ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥੨॥੫॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਧੰਧਾ' ਤੋਂ 'ਧੰਧੈ'। 'ਤੋਆ' ਤੋਂ 'ਤੋਐ'। 'ਸੁਪਨਾ' ਤੋਂ 'ਸੁਪਨੈ'।
'ਪੇਈਆ' ਤੋਂ 'ਪੇਈਐ'। 'ਝਾਟਾ' ਤੋਂ 'ਝਾਟੈ'।

ਧੰਧੈ—ਧੰਧੇ ਵਿਚ। ਤੋਐ—ਤੋਏ (ਜਲ) ਵਿਚ। ਸੁਪਨੈ—ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ।
ਪੇਈਐ—ਪੇਈਏ (ਪੇਕੇ) ਵਿਚ। ਝਾਟੈ—ਝਾਟੇ ਵਿਚ।

(੨) (ਾ) ਤੋਂ (ਿ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਤਤੀ 'ਤੋਇ' ਨ ਪਲਵੈ ਜੇ ਜਲਿ ਟੁਬੀ ਦੇਇ॥
ਫਰੀਦਾ ਜੋ ਡੋਹਾਗਣਿ ਰਬ ਦੀ ਝੂਰੇਦੀ ਝੂਰੇਇ॥੬੨॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

'ਤੋਆ' ਤੋਂ 'ਤੋਇ'।

ਤੋਇ—(ਜਲ) ਵਿਚ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(ਾ) ਤੋਂ (ੀਂ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਗਲੀ 'ਸਉਦੀਂ' ਤੋਟਾ ਆਵੈ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਮਨਿ ਭਾਵੈ॥੫॥੨੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੬)

ਕਾਚੀ 'ਸਉਦੀਂ' ਤੋਟਾ ਆਵੈ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਣਜੁ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ॥
ਪੂੰਜੀ ਸਾਬਤੁ ਰਾਸਿ ਸਲਾਮਤਿ ਚੂਕਾ ਜਮ ਕਾ ਫਾਹਾ ਹੇ॥੧੦॥੬॥੧੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੨)

'ਸਉਦਾ' ਤੋਂ 'ਸਉਦੀਂ'।

ਸਉਦੀਂ—ਸਉਦਿਆਂ ਵਿਚ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ਾ-ਅੰਤ), ਅਸਲੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ:

'ਕਰਤਾ' ਤੂ ਮੈ ਮਾਣੁ ਨਿਮਾਣੇ॥
ਮਾਣੁ ਮਹਤੁ ਨਾਮੁ ਧਨੁ ਪਲੈ ਸਾਚੈ ਸਬਦਿ ਸਮਾਣੇ॥ਰਹਾਉ॥੫॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੬)

'ਕਰਤਾ' ਤੂ ਮੇਰਾ ਜਜਮਾਨੁ ॥
ਇਕ ਦਖਿਣਾ ਹਉ ਤੈ ਪਹਿ ਮਾਗਉ ਦੇਹਿ ਆਪਣਾ ਨਾਮੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੨੯)

ਕਰਤਾ—ਹੇ ਕਰਤਾ! ਹੇ ਕਰਤੇ!

(੨) (ਾ) ਤੋਂ (ੇ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਪਾਂਡੇ' ਐਸਾ ਬ੍ਰਹਮੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥
ਨਾਮੇ ਸੁਚਿ ਨਾਮੇ ਪੜਉ ਨਾਮੇ ਚਜੁ ਆਚਾਰ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੫)

'ਪਾਂਡਾ' ਤੋਂ ਸੰਬੋਧਨ (ਹੇ) ਪਾਂਡੇ!

ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(ਾ) ਤੋਂ (ਹੋ), ਜਿਵੇਂ :

ਲਾਲਚੁ ਛੋਡਹੁ 'ਅੰਧਿਹੋ' ਲਾਲਚਿ ਦੁਖੁ ਭਾਰੀ ॥੫॥੧੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਗਾਵਹੁ ਗਾਵਹੁ 'ਰੰਗਿ ਰਾਤਿਹੋ' ਭਾਈ
ਹਰਿ ਸੇਤੀ ਰੰਗੁ ਲਾਇ ॥ਰਹਾਉ॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੯)

'ਅੰਧਾ' ਤੋਂ 'ਅੰਧਿਹੋ'। 'ਰੰਗਿ-ਰਾਤਾ' ਤੋਂ 'ਰੰਗਿ-ਰਾਤਿਹੋ'।
ਅੰਧਿਹੋ—ਹੇ ਅੰਧੇ ਜੀਵੋ! ਰੰਗਿ-ਰਾਤਿਹੋ—ਹੇ ਰੰਗਿ-ਰਾਤੇ (ਸੱਜਣੋ)!

ਈਕਾਰਾਂਤ (ੀ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਅਸਲੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਨਾਨਕ 'ਗਿਆਨੀ' ਜਗੁ ਜੀਤਾ ਜਗਿ ਜੀਤਾ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥੧॥੨॥

(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੪੮)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ (ਏ) ਲਗਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਆਵਹਿ ਇਸੁ ਰਾਸੀ ਕੇ 'ਵਾਪਾਰੀਏ' ਜਿਨਾ ਨਾਮੁ ਪਿਆਰਾ ॥੪॥੧੪॥੩੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੯)

'ਵਾਪਾਰੀ' ਤੋਂ 'ਵਾਪਾਰੀਏ'।

(੨) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ਈ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸੇਵ ਕੀਤੀ 'ਸੰਤੋਖੀਈ' ਜਿਨੀ ਸਚੋ ਸਚੁ ਧਿਆਇਆ ॥੭॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਸੰਤੋਖੀ' ਤੋਂ 'ਸੰਤੋਖੀਈ'।

ਸੰਤੋਖੀਈ—ਸੰਤੋਖੀਆਂ ਨੇ।

(੩) ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ਅਣਿ) ਲਗਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਆਜੋਨੀ ਸੰਭਵਿਅਉ ਸੁਜਸੁ ਕਲ੍ਯ 'ਕਵੀਅਣਿ' ਬਖਾਣਿਅਉ ॥੪॥

ਕਵੀਅਣਿ—ਕਵੀਆਂ ਨੇ। *(ਸਵਈਏ ਮ: ਪੰਜਵੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)*

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਸਲੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ :

'ਪਾਣੀ' ਚਿਤੁ ਨ ਧੋਪਈ ਮੁਖਿ ਪੀਤੈ ਤਿਖ ਜਾਇ ॥੨॥੭॥

ਪਾਣੀ—ਪਾਣੀ ਨਾਲ। *(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੦)*

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਉ ਤਰੁਨਿ ਭਰਤ ਪਰਾਨ ॥ ਜਿਉ 'ਲੋਭੀਐ' ਧਨੁ ਦਾਨੁ ॥੭॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਤੇ ਗੁਣ ਵਿਸਰਿ ਗਏ 'ਅਪਰਾਧੀ' ਮੈ ਬਉਰਾ ਕਿਆ ਕਰਉ ਹਰੇ ॥
ਤੂ ਦਾਤਾ ਦਇਆਲੁ ਸਭੈ ਸਿਰਿ ਅਹਿਨਿਸਿ ਦਾਤਿ ਸਮਾਰਿ ਕਰੇ ॥੨॥੯॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

ਲੋਭੀਐ—ਲੋਭੀ ਨੂੰ। ਅਪਰਾਧੀ—ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਹਸਤੀ' ਸਿਰਿ ਜਿਉ ਅੰਕਸੁ ਹੈ ਅਹਰਣਿ ਜਿਉ ਸਿਰੁ ਦੇਇ॥
ਮਨੁ ਤਨੁ ਆਗੈ ਰਾਖਿ ਕੈ ਊਭੀ ਸੇਵ ਕਰੇਇ॥
ਇਉ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਪੁ ਨਿਵਾਰੀਐ ਸਭੁ ਰਾਜੁ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ਲੇਇ॥੧॥੧੪॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੭)

ਹਸਤੀ ਸਿਰਿ—ਹਸਤੀ (ਹਾਥੀ) ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ਐ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਿਮੀ ਵਸੰਦੀ 'ਪਾਣੀਐ' ਈਧਣੁ ਰਖੈ ਭਾਹਿ॥
ਨਾਨਕ ਸੋ ਸਹੁ ਆਹਿ, ਜਾ ਕੈ ਆਢਲਿ ਹਭੁ ਕੋ॥੨॥੧੧॥

(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੦)

ਪਾਣੀਐ—ਪਾਣੀ ਵਿਚ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸੁਣਿ 'ਵਡਭਾਗੀਆ' ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਰਾਮ॥
ਜਿਨ੍ ਕਉ ਕਰਮਿ ਲਿਖੀ ਤਿਸੁ ਰਿਦੈ ਸਮਾਣੀ ਰਾਮ॥੩॥੨॥੫॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੫)

ਵਡਭਾਗੀਆ—ਹੇ ਵਡਭਾਗੀ!

ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਉਦਮੁ ਕਰਹੁ 'ਵਡਭਾਗੀਹੋ'
ਸਿਮਰਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਾਇ॥
ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਸਭ ਸੁਖ ਹੋਵਹਿ
ਦੂਖੁ ਦਰਦੁ ਭ੍ਰਮੁ ਜਾਇ॥੧॥੩॥੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੪੫੬)

ਵਡਭਾਗੀਹੋ—ਹੇ ਵਡਭਾਗੀ ਜਨੋ!

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ

ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)

ਦੀ

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

		ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ	ਕਾਰਕ	ਮਹਲ, ਧਨ	
ਕਰਮ	,,	ਬਖਸੀਸ, ਧਨਹਿ	
ਕਰਣ	,,	ਬਾਤਹਿ	ਬਾਤੀ, ਗਲੀ, ਗਲੀਈ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ	,,	ਧਨਹਿ, ਧਨ	
ਅਪਾਦਾਨ	,,	ਕਪਾਹਹੁ, ਮਾਰਉ	
ਸੰਬੰਧ	,,		
ਅਧਿਕਰਣ	,,	ਕਾਰੈ, ਜੀਭੈ	

ਨੋਟ : ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਧਿਆਨ-ਜੋਗ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹੀ (ੁ) ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

	ਪੁਲਿੰਗ	*ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਧਨੁ, ਮਨੁ, ਜਗੁ	ਧਨ, ਕਾਰ, ਸਾਧਨ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਧਨੁ, ਨਾਮੁ, ਕਾਗਦੁ	ਧਨ, ਮੁੰਧ

ਧਨ—ਇਸਤ੍ਰੀ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਸਲ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਵੇਂ :

'ਸਾਧਨ' ਕੰਤੁ ਪਛਾਣਿਆ ਸੁਖਿ ਸੁਤੀ ਨਿਸਿ ਡੇਹੁ ॥੫॥੨॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੫)

'ਮਹਲ' ਕੁਚਜੀ ਮੜਵੜੀ ਕਾਲੀ ਮਨਹੁ ਕਸੁਧ॥੧॥੫॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੮੮)

ਜੋ ਪਿਰੁ ਕਰੇ ਸੋ 'ਧਨ' ਤਤੁ ਮਾਨੈ॥੨॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੨)

'ਧਨ' ਬਿਗਸੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਆਵਤ ਕੰਤ॥੨॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੪)

'ਠਾਕ' ਨ ਸਚੈ ਬੋਹਿਥੈ ਜੇ ਗੁਰੁ ਧੀਰਕ ਦੇਇ॥੩॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੮੭)

ਗੁਣ 'ਜੰਞ' ਲਾੜੇ ਨਾਲਿ ਸੋਹੈ ਪਰਖਿ ਮੋਹਣੀਐ ਲਇਆ॥੧॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੭੬੫)

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਨਾਂਵ' 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ:

ਸਾਧਨ, ਧਨ, ਜੰਞ, ਮਹਲ, ਠਾਕ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ਹਿ), ਜਿਵੇਂ:

ਜੋ ਪਿਰੁ ਕਰੇ ਸੋ ਧਨ ਤਤੁ ਮਾਨੈ॥
ਪਿਰੁ 'ਧਨਹਿ' ਸੀਗਾਰਿ ਰਖੈ ਸੰਗਾਨੈ॥੨॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੨)

(੨) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫ਼ਜ਼ ਆਪਣੇ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਇਹ 'ਬਖਸੀਸ' ਖਸਮ ਤੇ ਪਾਵਾ॥
ਆਠ ਪਹਰ ਕਰ ਜੋੜਿ ਧਿਆਵਾ॥੧੬॥੧॥੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੭)

ਚੜਿ ਬੋਹਿਥੈ ਚਾਲਸਉ ਸਾਗਰੁ ਲਹਰੀ ਦੇਇ॥
ਠਾਕ ਨ ਸਚੈ ਬੋਹਿਥੈ ਜੇ ਗੁਰੁ 'ਧੀਰਕ' ਦੇਇ॥੩॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੮੭)

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹਿ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਚਲਤ ਬਹੁ ਪਰਕਾਰਿ ॥
ਪੂਰਨ ਹੋਤ ਨ ਕਤਹੂ 'ਬਾਤਹਿ' ਅੰਤਿ ਪਰਤੀ ਹਾਰਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੦੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੨੫)

ਕਤਹੂ ਬਾਤਹਿ—ਕਿਸੇ ਬਾਤ ਨਾਲ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ੀ) ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਗਲੀ' ਸੈਲ ਉਠਾਵਤ ਚਾਹੈ ਓਇ ਊਹਾ ਹੀ ਹੈ ਧਰੇ ॥
ਜੋਰੁ ਸਕਤਿ ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਭ ਰਾਖਹੁ ਸਰਣਿ ਪਰੇ ॥੨॥੭॥੧੨॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੪)

ਰੂੜੋ ਮਨੁ ਹਰਿ ਰੰਗੋ ਲੋੜੈ ॥ 'ਗਾਲੀ' ਹਰਿ ਨੀਹੁ ਨ ਹੋਇ ॥ਰਹਾਉ॥੧॥੧੯॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੫)

ਲਬ ਲੋਭ ਅਹੰਕਾਰ ਕੀ ਮਾਤੀ ਮਾਇਆ ਮਾਹਿ ਸਮਾਣੀ ॥
ਇਨੀ 'ਬਾਤੀ' ਸਹੁ ਪਾਈਐ ਨਾਹੀ ਭਈ ਕਾਮਣਿ ਇਆਣੀ ॥੨॥੪॥

(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੨੨)

(੨) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ (ੀ) ਅਤੇ (ਈ), ਜਿਵੇਂ :

ਗਿਆਨੁ ਨ 'ਗਲੀਈ' ਢੂਢੀਐ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ ॥
ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਤਾ ਪਾਈਐ ਹੋਰ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਕਮੁ ਖੁਆਰੁ ॥੨॥੪॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਗਲ' ਤੋਂ 'ਗਲੀ' (ਗੱਲੀਂ)। 'ਗਾਲ' ਤੋਂ 'ਗਾਲੀ' (ਗਾਲੀਂ)।
'ਬਾਤ' ਤੋਂ 'ਬਾਤੀ' (ਬਾਤੀਂ)। 'ਗਲ' ਤੋਂ 'ਗਲੀਈ' (ਗੱਲੀਈਂ)।

ਉਪਰਲੇ ਚਹੁੰਆਂ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਅਰਥ ਹੈ—ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ, ਬਾਤਾਂ ਨਾਲ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ (ਹਿ), ਜਿਵੇਂ:

ਜੋ ਪਿਰੁ ਕਰੈ ਸੋ ਧਨ ਤਤੁ ਮਾਨੈ॥ ਪਿਰੁ ਧਨਹਿ ਸੀਗਾਰਿ ਰਖੈ ਸੰਗਾਨੈ॥
ਮਿਲਿ ਏਕਤ੍ਰ ਵਸਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਪ੍ਰਿਉ ਦੇ 'ਧਨਹਿ' ਦਿਲਾਸਾ ਹੇ॥੨॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੨)

ਪ੍ਰਿਉ ਦੇ 'ਧਨਹਿ' ਦਿਲਾਸਾ—ਪ੍ਰਿਉ 'ਧਨ ਨੂੰ' ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।
(ਧਨ—ਇਸਤ੍ਰੀ)

(੨) ਲਫ਼ਜ਼ ਅਸਲੀ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਜਿਵੇਂ:

ਪਿਰੁ 'ਧਨ' ਭਾਵੈ ਤਾ ਪਿਰ ਭਾਵੈ ਨਾਰੀ ਜੀਉ॥੩॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੮੯)

ਪਿਰੁ 'ਧਨ' ਭਾਵੈ—ਪਿਰ 'ਧਨ' (ਇਸਤ੍ਰੀ) ਨੂੰ ਭਾਵੈ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ), ਜਿਵੇਂ:

ਤਗੁ 'ਕਪਾਹਹੁ' ਕਤੀਐ ਬਾਮਣੁ ਵਟੇ ਆਇ॥
ਕੁਹਿ ਬਕਰਾ ਰਿੰਨ੍ਹਿ ਖਾਇਆ ਸਭੁ ਕੋ ਆਖੈ ਪਾਇ॥੨॥੧੫॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਸੰਤ ਭਾਗਿ ਓਹ ਪਾਛੈ ਪਰੈ॥ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ 'ਮਾਰਹੁ' ਡਰੈ॥੩॥੪॥੭॥

(ਗੌਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੨)

ਕਪਾਹਹੁ—ਕ਼ਪਾਹ ਤੋਂ। ਮਾਰਹੁ—ਮਾਰ ਤੋਂ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੈ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਮੈ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਪਿਆਰਾ ਦਸਿ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਮਨੁ ਮੰਨੇ॥
ਹਉ ਮੂਰਖ 'ਕਾਰੈ' ਲਾਈਆ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਕੰਮੇ॥੩॥੨॥੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੪੯)

ਸੋਰਠਿ ਸਦਾ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜੇ ਸਚਾ ਮਨਿ ਹੋਇ॥
ਦੰਦੀ ਮੈਲੁ ਨ ਕਤੁ ਮਨਿ 'ਜੀਭੈ' ਸਚਾ ਸੋਇ॥੧॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਸਲੋਕੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੪੨)

ਭੁਖਿਆ ਦੇਇ ਨ ਮਰਦਿਆ ਰਖੈ॥ ਅੰਧਾ ਝਗੜਾ ਅੰਧੀ 'ਸਥੈ'॥੧॥੯॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੧)

ਸਭਿ ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਜਗ੍ ਪੁੰਨ ਕੀਏ 'ਹਿਵੈ' ਗਾਲਿ ਗਾਲਿ ਤਨੁ ਛੀਜੈ॥
ਅਤੁਲਾ ਤੋਲੁ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਹੈ ਗੁਰਮਤਿ ਕੋ ਪੁਜੈ ਨ ਤੋਲ ਤੁਲੀਜੈ॥੭॥੩॥

(ਕਲਿਆਨ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੨੫)

ਕਾਰੈ—ਕਾਰ ਵਿਚ। ਜੀਭੈ—ਜੀਭ ਉਤੇ।
ਸਥੈ—ਸਥ ਵਿਚ। ਹਿਵੈ—ਹਿਵ (ਬਰਫ਼) ਵਿਚ।

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਕਾਰ', 'ਜੀਭ', 'ਸਥ' ਅਤੇ 'ਹਿਵ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹਨ।

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਕਾਰਾਂਤ (ਾ-ਅੰਤ)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਆਈ 'ਆਗਿਆ' ਪਿਰਹੁ ਬੁਲਾਇਆ॥ ਨਾ ਧਨ ਪੁਛੀ ਨ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ॥
ਊਠਿ ਸਿਧਾਇਓ ਛੂਟਰਿ ਮਾਟੀ ਦੇਖੁ ਨਾਨਕ ਮਿਥਨ ਮੋਹਾਸਾ ਹੇ॥੧੦॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੩)

ਆਗਿਆ—ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਦੁਬਿਧਾ ਨ ਪੜਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਹੋਰੁ ਨ ਪੂਜਉ ਮੜੈ ਮਸਾਣਿ ਨ ਜਾਈ॥
ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਰਾਚਿ ਨ ਪਰ ਘਰਿ ਜਾਵਾ 'ਤ੍ਰਿਸਨਾ' ਨਾਮਿ ਬੁਝਾਈ॥੧॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੪)

ਤ੍ਰਿਸਨਾ—ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਰੇ ਮਨ ਰਾਮ ਸਿਉ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥
ਸ੍ਰਵਨ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨੁ ਸੁਨਉ ਅਰੁ ਗਾਉ 'ਰਸਨਾ' ਗੀਤਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਰਸਨਾ—ਰਸਨਾ ਨਾਲ। *(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੧)*

ਰਸਨਾ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਦੁਬਿਧਾ' ਨ ਪੜਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਹੋਰੁ ਨ ਪੂਜਉ
ਮੜੈ ਮਸਾਣਿ ਨ ਜਾਈ ॥
'ਤ੍ਰਿਸਨਾ' ਰਾਚਿ ਨ ਪਰ ਘਰਿ ਜਾਵਾ
ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਨਾਮਿ ਬੁਝਾਈ ॥੧॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੪)

ਜਿਹਵਾ ਰੰਗਿ ਨਹੀ ਹਰਿ ਰਾਤੀ ਜਬ ਬੋਲੈ ਤਬ ਫੀਕੇ ॥
ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੀ 'ਨਿੰਦਾ' ਵਿਆਪਸਿ ਪਸੂ ਭਏ
ਕਦੇ ਹੋਹਿ ਨ ਨੀਕੇ ॥੨॥੩॥੪॥

(ਭੈਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੨੬)

'ਦੁਬਿਧਾ', 'ਤ੍ਰਿਸਨਾ', 'ਨਿੰਦਾ'—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਰੇ 'ਜਿਹਬਾ' ਕਰਉ ਸਤ ਖੰਡ ॥
ਜਾਮਿ ਨ ਉਚਰਸਿ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ॥੧॥੧॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩)

'ਜਿਹਵੇ' ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਣ ਹਰਿ ਗਾਉ ॥
ਹਰਿ ਹਰਿ ਬੋਲਿ ਕਥਾ ਸੁਨਿ ਹਰਿ ਕੀ
ਉਚਰਹੁ ਪ੍ਰਭ ਕੋ ਨਾਉ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭੬॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੯)

ਜਿਹਬਾ—ਹੇ ਜਿਹਬਾ! ਜਿਹਵੇ—ਹੇ ਜਿਹਵਾ!

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਇਕਾਰਾਂਤ (ਿ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਪੰਡਿਤ ਦੂਜੈ ਭਾਇ 'ਬਰਕਤਿ' ਨ ਹੋਵਈ ਨਾ ਧਨੁ ਪਲੈ ਪਾਇ॥
ਪੜਿ ਥਕੇ ਸੰਤੋਖੁ ਨ ਆਇਓ ਅਨਦਿਨੁ ਜਲਤ ਵਿਹਾਇ॥੨॥੧੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੭)

ਬਰਕਤਿ—ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਉਣੁ ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਾਣੀ॥
ਵਿਸਮਾਦੁ 'ਅਗਨੀ' ਖੇਡਹਿ ਵਿਡਾਣੀ॥੧॥੩॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

ਜਿਨਿ ਕਰਤੈ ਕਰਣਾ ਕੀਆ ਲਿਖਿਆ ਆਵਣ ਜਾਣੁ॥
ਨਾਨਕ 'ਮਤੀ' ਮਿਥਿਆ ਕਰਮੁ ਸਚਾ ਨੀਸਾਣੁ॥੨॥੮॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੭)

ਮਾਹਾ ਮਾਹ 'ਮੁਮਾਰਖੀ' ਚੜਿਆ ਸਦਾ ਬਸੰਤੁ॥
ਪਰਫੜੁ ਚਿਤ ਸਮਾਲਿ ਸੋਇ ਸਦਾ ਸਦਾ ਗੋਬਿੰਦੁ॥੧॥੧॥

(ਬਸੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੬੮)

ਝੜ ਝਖੜ ਓਹਾੜ 'ਲਹਰੀ' ਵਹਨਿ ਲਖੇਸਰੀ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਉ ਆਲਾਇ ਬੇੜੇ ਡੁਬਣਿ ਨਾਹਿ ਭਉ॥੪॥

(ਮ: ੧, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਪੰਨਾ ੧੪੧੦)

'ਦਾਤੀ' ਸਾਹਿਬ ਸੰਦੀਆ ਕਿਆ ਚਲੈ ਤਿਸੁ ਨਾਲਿ॥
ਇਕਿ ਜਾਗੰਦੇ ਨਾ ਲਹੰਨਿ ਇਕਨ੍ਹਾ ਸੁਤਿਆ ਦੇਇ ਉਠਾਲਿ॥੧॥੨॥

(ਮ: ੧, ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੩)

ਕੇਤੀਆ ਤੇਰੀਆ 'ਕੁਦਰਤੀ' ਕੇਵਡ ਤੇਰੀ ਦਾਤਿ॥
ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਜੀਅ ਜੰਤਿ ਸਿਫਤਿ ਕਰਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ॥
ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇਤੇ ਜਾਤਿ ਅਜਾਤਿ॥੩॥੧੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੮)

'ਅਗਨਿ' ਤੋਂ 'ਅਗਨੀ'। 'ਮਤਿ' ਤੋਂ 'ਮਤੀ'। 'ਮੁਮਾਰਖਿ' ਤੋਂ 'ਮੁਮਾਰਖੀ'। 'ਲਹਰਿ' ਤੋਂ 'ਲਹਰੀ'। 'ਦਾਤਿ' ਤੋਂ 'ਦਾਤੀ'। 'ਕੁਦਰਤਿ' ਤੋਂ 'ਕੁਦਰਤੀ'।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਚੜਿ ਬੋਹਿਥੈ ਚਾਲਸਉ ਸਾਗਰੁ 'ਲਹਰੀ' ਦੇਇ॥
ਠਾਕਿ ਨ ਸਚੈ ਬੋਹਿਥੈ ਜੇ ਗੁਰੁ ਧੀਰਕ ਦੇਇ॥੩॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੦੮੭)

ਧਰਮਰਾਇ ਜਬ ਪਕਰਸਿ ਬਵਰੇ ਤਬ ਕਿਆ ਜਬਾਬੁ ਕਰੇਇ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਦੂਜੈ ਪਹਰੈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਭਰਿ ਜੋਬਨੁ 'ਲਹਰੀ' ਦੇਇ॥੨॥੧॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਪਹਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੭)

'ਲਹਰਿ' ਤੋਂ 'ਲਹਰੀ'।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਅਕਲੀ' ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵੀਐ 'ਅਕਲੀ' ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ॥
'ਅਕਲੀ' ਪੜਿ ਕੈ ਬੁਝੀਐ 'ਅਕਲੀ' ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ॥੧॥੨੦॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਕੁੰਗੂ ਕੀ ਕਾਂਇਆ ਰਤਨਾ ਕੀ ਲਲਿਤਾ ਅਗਰਿ ਵਾਸੁ ਤਨਿ ਸਾਸੁ॥
ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਕਾ ਮੁਖਿ ਟਿਕਾ ਤਿਤੁ ਘਟਿ ਮਤਿ ਵਿਗਾਸੁ॥
ਓਤੁ 'ਮਤੀ' ਸਾਲਾਹਣਾ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਗੁਣਤਾਸੁ॥੧॥੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੭)

ਨਾਨਕ ਬੇੜੀ ਸਚ ਕੀ ਤਰੀਐ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰਿ॥
ਇਕਿ ਆਵਹਿ ਇਕਿ ਜਾਵਹੀ ਪੂਰਿ ਭਰੇ ਅਹੰਕਾਰਿ॥
ਮਨਹਠਿ 'ਮਤੀ' ਬੂਡੀਐ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਸੁ ਤਾਰਿ॥੧॥੧੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੦)

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਪੰਡਿਤ ਤਿਨ ਕੀ 'ਬਰਕਤੀ' ਸਭੁ ਜਗਤੁ ਖਾਇ ਜੋ ਰਤੇ ਹਰਿ ਨਾਇ॥
ਜਿਨ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸਲਾਹਿਆ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਹੇ ਸਮਾਇ॥੨॥੧੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੭)

ਵੇਲਿ ਪਿੰਞਾਇਆ ਕਤਿ ਵੁਣਾਇਆ॥
ਕਟਿ ਕੁਟਿ ਕਰਿ ਖੁੰਬਿ ਚੜਾਇਆ॥

ਲੋਹਾ ਵਢੇ ਦਰਜੀ ਪਾੜੇ ਸੂਈ ਧਾਗਾ ਸੀਵੈ ॥
ਇਉ ਪਤਿ ਪਾਟੀ 'ਸਿਫਤੀ' ਸੀਪੈ ਨਾਨਕ ਜੀਵਤ ਜੀਵੈ ॥੧॥੧੯॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੫੫)

ਕਿਤਹਿ ਅਸਥਾਨਿ ਤੂ ਟਿਕਨੁ ਨ ਪਾਵਹਿ ਇਹ ਬਿਧਿ ਦੇਖੀ 'ਆਖੀ' ॥
ਸੰਤਾ ਬਿਨੁ ਤੈ ਕੋਇ ਨ ਛਾਡਿਆ ਸੰਤ ਪਰੇ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਪਾਖੀ ॥੧॥੯੯॥੧੧੨॥
(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੨੭)

ਅਕਲੀ—ਅਕਲਿ ਦੁਆਰਾ। ਮਤੀ—ਮਤਿ ਦੇ ਕਾਰਨ।

ਅਕਲੀ, ਮਤੀ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਬਰਕਤੀ, ਸਿਫਤੀ, ਆਖੀ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

'ਬਰਕਤਿ' ਤੋਂ 'ਬਰਕਤੀ' (ਬਰਕਤੀਂ)। 'ਸਿਫਤਿ' ਤੋਂ 'ਸਿਫਤੀ' (ਸਿਫਤੀਂ)। 'ਆਖਿ' (ਅਖਿ) ਤੋਂ 'ਆਖੀ' (ਅੱਖੀਂ)।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਉ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਤਿਉ ਰਾਖੁ 'ਰਜਾਇ' ॥
ਨਾਨਕ ਸਹਜਿ ਭਾਇ ਗੁਣ ਗਾਇ ॥੮॥੨॥
ਰਜਾਇ—ਰਜਾਇ ਵਿਚ। *(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੮੬)*

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਸਾਚੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਟਿ ਨ 'ਦਾਤੀ' ਸਗਲੀ ਤਿਨਹਿ ਉਪਾਈ ਹੇ ॥੧੦॥੫॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)

ਨਾਉ ਨੀਰੁ ਚੰਗਿਆਈਆ ਸਤੁ ਪਰਮਲੁ ਤਨਿ ਵਾਸੁ ॥
ਤਾ ਮੁਖੁ ਹੋਵੈ ਉਜਲਾ ਲਖ 'ਦਾਤੀ' ਇਕ ਦਾਤਿ ॥੩॥੫॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੬)

'ਦਾਤਿ' ਤੋਂ 'ਦਾਤੀ' (ਦਾਤੀਂ)।

ਸੰਬੋਧਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕ਼ਬੀਰ਼ ਧਰਤੀ ਅਰੁ ਆਕਾਸ ਮਹਿ 'ਦੁਇ' ਤੂੰ ਬਰੀ ਅਬੱਧ ॥
ਖਟ ਦਰਸਨ ਸੰਸੇ ਪਰੇ ਅਰੁ ਚਉਰਾਸੀਹ ਸਿਧ ॥੨੦੨॥
ਦੁਇ—ਹੇ ਦੁਇ! (ਹੇ ਦ੍ਵੈਤ!)। *(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੫)*

ਈਕਾਰਾਂਤ (ਈ-ਅੰਤ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਗੁਣ ਜੰਞ ਲਾੜੇ ਨਾਲਿ ਸੋਹੈ ਪਰਖਿ 'ਮੋਹਣੀਏ' ਲਇਆ ॥੧॥੧॥
ਮੋਹਣੀਏ—ਮੋਹਣੀ ਨੇ। *(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੭੬੫)*

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਕੜਛੀਆ' ਫਿਰੰਨ੍ਹਿ ਸੁਆਉ ਨ ਜਾਣਨ੍ਹਿ ਸੁਞੀਆ ॥
ਸੇਈ ਮੁਖ ਦਿਸੰਨ੍ਹਿ ਨਾਨਕ ਰਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸਿ ॥੧॥੧੨॥
(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੧)

ਬਹਿ 'ਸਖੀਆ' ਜਸੁ ਗਾਵਹਿ ਗਾਵਣਹਾਰੀਆ ॥
ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹਿਹੁ ਨਿਤ ਹਰਿ ਕਉ ਬਲਿਹਾਰੀਆ ॥੮॥
(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੫)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਗੁਰੁ 'ਬਾਣੀ' ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥੫॥੪॥
(ਨਟ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੮੨)

'ਬਾਣੀ'—ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਚਹੁ ਪੀੜੀ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ 'ਬਖੀਲੀ' ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਓ
ਹਰਿ ਸੇਵਕ ਭਾਇ ਨਿਸਤਾਰਾ ॥੪॥੨॥੯॥
ਬਖੀਲੀ—ਬਖ਼ੀਲੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ। *(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੭੩੩)*

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਾ ਕੋ ਲਹਣੋ ਮਹਰਾਜ ਰੀ 'ਗਾਠੜੀਓ'
ਜਨ ਨਾਨਕ ਗਰਭਾਸਿ ਨ ਪਉੜਿਓ ਰੇ ॥੨॥੨॥੧੯॥
ਗਾਠੜੀਓ—ਗਾਠੜੀ ਤੋਂ। *(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੫)*

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਾਜਨ ਚਲੇ ਪਿਆਰਿਆ ਕਿਉ ਮੇਲਾ ਹੋਈ॥
ਜੇ ਗੁਣ ਹੋਵਹਿ 'ਗੰਠੜੀਐ' ਮੇਲੇਗਾ ਸੋਈ॥੨॥੨॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੨੯)

ਪਿਰੁ ਉਚੜੀਐ 'ਮਾੜੜੀਐ' ਤਿਹੁ ਲੋਆ ਸਿਰਤਾਜਾ ਰਾਮ॥੪॥੧॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੫)

ਸਾਧਨ ਆਸਾ ਚਿਤਿ ਕਰੇ ਰਾਮ ਰਾਜਿਆ
ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ 'ਸੇਜੜੀਐ' ਆਈ॥੩॥੨॥੬॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

ਫਰੀਦਾ 'ਗਲੀਏ' ਚਿਕੜੁ ਦੂਰਿ ਘਰੁ ਨਾਲਿ ਪਿਆਰੇ ਨੇਹੁ॥
ਚਲਾ ਤ ਭਿਜੈ ਕੰਬਲੀ ਰਹਾ ਤ ਤੁਟੈ ਨੇਹੁ॥੨੪॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਗੰਠੜੀਐ—ਗੰਠੜੀ ਵਿਚ। ਮਾੜੜੀਐ—ਮਾੜੜੀ ਵਿਚ।
ਸੇਜੜੀਐ—ਸੇਜੜੀ ਉਤੇ। ਗਲੀਏ—ਗਲੀ ਵਿਚ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਖੰਡੀ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਪਾਤਾਲੀ 'ਪੁਰੀਈ' ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਤਾੜੀ ਲਾਈ ਹੇ॥੧੦॥੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੩)

'ਪੁਰੀ' ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ 'ਪੁਰੀਈ'।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀਏ' ਪਿਰੁ ਦੇਖਿ ਹਦੂਰੇ ਰਾਮ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨੀ ਰਾਵਿਆ 'ਮੁਈਏ' ਪਿਰੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ਰਾਮੁ॥੨॥੧॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੭)

ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀਏ—ਹੇ ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀ! ਮੁਈਏ—ਹੇ ਮੁਈ!

ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਆਵਹੁ ਮਿਲਹੁ 'ਸਹੇਲੀਹੋ' ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਜੀਉ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਰਾਧੇ ਰਾਮ ॥੨॥੧॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੪੨)

ਸਹੇਲੀਹੋ—ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਉਕਾਰਾਂਤ (ੁ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਝ 'ਨਾਂਵ' ਐਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੁ) ਹੈ, ਪਰ ਉਂਞ ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਕਿਸੇ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਭੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੰਬੰਧਕ (Preposition) ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਇਹ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਅਤੇ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ (ੁ) ਦੇ ਥਾਂ (ੂ) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਨਾਨਕ ਦੁਨੀਆ ਭਸੁ ਰੰਗੁ ਭਸੂ ਹੂ ਭਸੁ ਖੇਹ ॥
ਭਸੋ ਭਸੁ ਕਮਾਵਣੀ ਭੀ 'ਭਸੁ' ਭਰੀਐ ਦੇਹ ॥
ਜਾ ਜੀਉ ਵਿਚਹੁ ਕਢੀਐ 'ਭਸੂ' ਭਰਿਆ ਜਾਇ ॥
ਅਗੈ ਲੇਖੈ ਮੰਗਿਐ ਹੋਰ ਦਸੂਣੀ ਪਾਇ ॥੨॥੮॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੦)

ਫਰੀਦਾ ਏ ਵਿਸੁ ਗੰਦਲਾ ਧਰੀਆ 'ਖੰਡੁ' ਲਿਵਾੜਿ ॥
ਇਕਿ ਰਾਹੇਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਇਕਿ ਰਾਧੀ ਗਏ ਉਜਾੜਿ ॥੩੭॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਭਸੁ—ਭੱਸੁ ਨਾਲ। ਭਸੂ—ਭੱਸੂ ਨਾਲ।
ਖੰਡੁ—ਖੰਡੁ ਨਾਲ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜੋ ਜੋ ਦੀਸੈ ਵਡਾ ਵਡੇਰਾ ਸੋ ਸੋ 'ਖਾਕੂ' ਰਲਸੀ ॥੧॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੦੮)

ਅਨ ਕੋ ਕੀਜੈ ਮਿਤੜਾ 'ਖਾਕੁ' ਰਲੈ ਮਰਿ ਜਾਇ ਜੀਉ ॥
ਬਹੁ ਰੰਗ ਦੇਖਿ ਭੁਲਾਇਆ ਭੁਲਿ ਭੁਲਿ ਆਵੈ ਜਾਇ ਜੀਉ ॥੬॥੧॥੨॥
ਖਾਕੁ—ਖ਼ਾਕ ਵਿਚ। ਖਾਕੁ—ਖ਼ਾਕ ਵਿਚ। *(ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੯, ਪੰਨਾ ੭੫੧)*

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਾਂਵ

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਿਅੰਜਨ ਹੋਵੇ (ਵੇਖੋ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨੰ: ੧ ਦਾ ਨੋਟ), ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਬਥੇਰੇ ਹਨ। 'ਸੂ੍ਰ-ਅੰਤ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ 'ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ' 'ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ 'ਸਾਧਨਾ' ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ 'ਚਿਹਨ' (ਲਗਾਂ) 'ਸੂ੍ਰ-ਅੰਤ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਐਸੀ ਭੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਨ ਦੇ ਕੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਏ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ'

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਦ੍ਵਿ-ਵਚਨ*	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਹ	ਔ	ਅਹ
ਕਰਮ ,,	ਅੰ	,,	,,
ਕਰਣ ,,	ਆ	ਭਿਆਂ	ਭਿਹ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ,,	ਏ	,,	ਭਿਅਹ
ਅਪਾਦਾਨ ,,	ਅਹ	,,	,,
ਸੰਬੰਧ ,,	,,	ਓਹ	ਆਂ
ਅਧਿਕਰਣ ,,	ਇ	,,	ਸੁ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

ਪਰਮਾਣੋ ਪਰਜੰਤ 'ਆਕਾਸਹ' ਦੀਪ ਲੋਅ 'ਸਿਖੰਡਣਹ' ॥
ਗਛੇਣ ਨੈਣ ਭਾਰੇਣ ਨਾਨਕ ਬਿਨਾ ਸਾਧੂ ਨ ਸਿਧ੍ਹਤੇ ॥੨॥
(ਮ: ੫ ਗਾਥਾ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੦

ਆਕਾਸ (ਸੰ:) ਆਕਾਰਾਂਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿਖੰਡਿਨ੍ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

'ਆਕਾਸ' ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ 'ਆਕਾਸਹ'; ਸਿਖੰਡਿਨ੍ ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਸਿਖੰਡਣਹ, ਸਿਖੰਡਿਨ੍+ਅਹ—ਸਿਖੰਡਣਹ।

ਸੁੰਦਰ ਮੰਦਰ ਸੈਣਹ॥ ਜੇਣ ਮਧੵ ਹਰਿ 'ਕੀਰਤਨਹ'॥
ਮੁਕਤੇ ਰਮਣ ਗੋਬਿੰਦਹ॥ ਨਾਨਕ ਲਬਧੵਂ ਬਡ 'ਭਾਗਣਹ'॥੧੨॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੦)

'ਕੀਰਤਨ' ਅਕਾਰਾਂਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਕੀਰਤਨਹ'। ਭਾਗਿਨ੍ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ 'ਭਾਗਣਹ' ਹੈ।

ਕਤੰਚ ਮਾਤਾ ਕਤੰਚ ਪਿਤਾ ਬਨਿਤਾ ਬਿਨੋਦ 'ਸੁਤਹ'॥੧॥
ਸੁਤ ਤੋਂ ਸੁਤਹ। *(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)*

ਅਹੋ ਜਸੵ ਰਖੇਣ 'ਗੋਪਾਲਹ' ਨਾਨਕ ਰੋਮ ਨ ਛੇਦੵਤੇ॥੬॥
ਗੋਪਾਲ ਤੋਂ ਗੋਪਾਲਹ। *(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)*

ਸ਼ਬਦ ਰੋਮਨ੍ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਰਮਨ੍, ਵਰਮਨ੍, ਜਨਮਨ੍, ਨਾਮਨ੍, ਵਿਓਮਨ੍, ਪ੍ਰੇਮਨ੍, ਧਾਮਨ੍, ਇਹ ਸਭ ਵਿਅੰਜਨ (ਨ-ਅੰਤ) ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ (Neuter Gender) ਹਨ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲਿੰਗ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਨ੍' ਉਡਾ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ 'ਰੋਮ', 'ਚਰਮ', 'ਵਰਮ', 'ਜਨਮ', 'ਨਾਮ', 'ਵਿਓਮ', 'ਪ੍ਰੇਮ', 'ਧਾਮ' ਆਦਿਕ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਹੋ ਜਸੵ ਰਖੇਣ ਗੋਪਾਲਹ ਨਾਨਕ 'ਰੋਮ' ਨ ਛੇਦੵਤੇ॥੬॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

ਰੋਮ—ਕਰਤਾ-ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ

ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਅੰ' ਹੈ। ਸ੍ਵਰ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ

ਨਾਲ ਇਸ ਚਿਹਨ ਦੇ 'ਅ' ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ 'ਅਨੁਸ੍ਵਾਰ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਤੰਚ ਚਪਲ ਮੋਹਨੀ 'ਰੂਪੰ' ਪੇਖੰਤੇ 'ਤਿਆਗੰ' ਕਰੋਤਿ ॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

'ਰੂਪ' ਤੋਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਰੂਪੰ'।
'ਤਿਆਗ' ਤੋਂ 'ਤਿਆਗੰ'।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਨਿਜ ਨਿਹਕੇਵਲਾ ਰਿਦ 'ਕਰਮਣਾ' 'ਬਚਸਾ'॥
ਜੋਗੇਨ ਕਿੰ ਜਗੇਨ ਕਿੰ ਦਾਨੇਨ ਕਿੰ 'ਤਪਸਾ' ॥੪॥੧॥

(ਗੂਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਕਰਮਨ੍ ਅਤੇ ਵਚਸ੍ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਹਨ; ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ (ਆ) ਕਿਸੇ ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਕਰਮਨ੍ ਤੋਂ ਕਰਮਣਾ; ਕਰਮਨ੍ + ਆ = ਕਰਮਣਾ।
ਬਚਸ੍ ਤੋਂ ਬਚਸਾ; ਬਚਸ੍ + ਆ = ਬਚਸਾ।
ਤਪਸ੍ ਤੋਂ ਤਪਸਾ; ਤਪਸ + ਆ = ਤਪਸਾ।

ਪਰ ਇਹ ਚਿਹਨ (ਆ) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਇ਼ਨ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਅਤੇ ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ ਦੀ ਮੁਢਲੀ 'ਇ' ਮਿਲ ਕੇ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ 'ਗੁਣ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਕੇ (ੇ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਗ, ਜਗ, ਦਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਅਕਾਰਾਂਤ ਹਨ। ਸੋ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ 'ਇਨ' ਲਾਇਆਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜੋਗ + ਇਨ = ਜੋਗੇਨ। ਜਗ + ਇਨ = ਜਗੇਨ।
ਦਾਨ + ਇਨ = ਦਾਨੇਨ।

ਨ ਦਨੋਤਿ 'ਜਸਮਰਣੇਨ' ਜਨਮ ਜਰਾਧਿ ਮਰਣ ਭਇਅੰ ॥੧॥

(ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਗੂਜਰੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਸਮਰਣ (ਸੰ:) 'ਅਕਾਰਾਂਤ' ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਸਮਰਣੇਨ' ਹੈ।

ਨੋਟ : ਸ਼ਬਦ 'ਜਸ' (ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆਂ 'ਜਸ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਯਸਯ' ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਜੱਸ' ਪੜਨਾਂਵ 'ਜੋ' (ਸੰ: ਯਤ੍) ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ (ਅਰਥ—'ਜਿਸ ਦਾ')। ਲਫ਼ਜ਼ 'ਜਸਮਰਣੇਨ' ਵਿਚ 'ਸ' ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਕ 'ਸ' ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਤ੍ਰ ਭੁਰਿਜੇਣ ਝੜੀਯੰ ਨਹ ਜੜੀਅੰ ਪੇਡ 'ਸੰਪਤਾ'॥੮॥

(ਮ: ੫ ਗਾਥਾ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੦)

'ਸੰਪਤ੍' (संपत्) ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਸੰਪਤਾ' ਹੈ।

ਹੋਰ ਆਕਾਰਾਂਤ ਸ਼ਬਦ

'ਗਰਬ' ਤੋਂ 'ਗਰਬੇਣ'। 'ਭਾਰ' ਤੋਂ 'ਭਾਰੇਣ'। 'ਸੰਗ' ਤੋਂ 'ਸੰਗੇਣ'। 'ਭਰਮ' ਤੋਂ 'ਭਰਮੇਣ'। 'ਮਰਨ' ਤੋਂ 'ਮਰਣੇਨ'।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ

ਇਸ ਕਾਰਕ ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਏ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਕਾਰਾਂਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ 'ਅਯ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਏ' ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੇ ਅਚੁਤ ਸਰਣਿ ਸੰਤ ਨਾਨਕ ਭੋ 'ਭਗਵਾਨਏ' ਨਮਹ॥੧੧॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੫)

'ਭਗਵਾਨ' ਤੋਂ 'ਭਗਵਾਨਏ'—ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ (ਨਮਹ)।

ਨੋਟ : ਜਿਸ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਹ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਉਹ 'ਨਾਂਵ' 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ'; ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ)।

ਆਦਿ ਗੁਰਏ ਨਮਹ॥ ਜੁਗਾਦਿ ਗੁਰਏ ਨਮਹ॥
ਸਤਿਗੁਰਏ ਨਮਹ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵਏ ਨਮਹ॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੬੨)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਅਹ' ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਕਾਰਾਂਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਸਜ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ 'ਸਜ' ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ 'ਅਹ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹੋਵੰਤਿ ਆਗਿਆ ਭਗਵਾਨ 'ਪੁਰਖਹ' ਨਾਨਕ ਕੀਟੀ ਸਾਸ ਅਕਰਖਤੇ ॥੭॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

ਬ੍ਰਿਥਾ ਅਨੁਗ੍ਰਹੰ 'ਗੋਬਿੰਦਹ' ਜਸ੍ਯ ਸਿਮਰਣ ਰਿਦੰਤਰਹ ॥੨੫॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੬)

ਸਹਣ ਸੀਲ ਸੰਤੰ ਸਮ 'ਮਿਤ੍ਰਸ੍ਯ' ਦੁਰਜਨਹ ॥੨੭॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੬)

ਭਗਵਾਨ ਪੁਰਖਹ—ਭਗਵਾਨ ਪੁਰਖ ਦੀ। ਗੋਬਿੰਦਹ—ਗੋਬਿੰਦ ਦੀ। ਮਿਤ੍ਰਸ੍ਯ—ਮਿਤ੍ਰ ਦਾ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਸੁ' ਹੈ, ਜੋ ਅਕਾਰਾਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਖੁ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਚਿਹਨ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ 'ਇ' ਹੋਰ ਵਧਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਇਸ 'ਇ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (ੇ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਿਤ੍ਰ + ਇ + ਖੁ = 'ਮਿਤ੍ਰੇਖੁ'।

ਮਾਯਾ ਚਿਤ ਭਰਮੇਣ ਇਸਟ 'ਮਿਤ੍ਰੇਖੁ' ਬਾਂਧਵਹ ॥੪॥

(ਮ: ੫ ਗਾਥਾ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੦)

'ਮਿਤ੍ਰ' ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ 'ਮਿਤ੍ਰੇਖੁ'।

ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਨਾਂਵ

ਕਈ 'ਨਾਂਵਾਂ' ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਅਗੇਤਰ (Prefix) ਲਾਇਆਂ ਉਸ ਪਹਿਲੇ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਉਲਟ ਅਰਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ 'ਨਾਂਵ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਨਾਂਵ, ਭਾਵ ਵਿਰੋਧੀ ਅਰਥ ਵਾਲਾ 'ਨਾਂਵ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਗੇਤਰ 'ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਨਾਂਵ' ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀਦੇ ਹਨ:

ਅ, ਅਉ, ਅਵ, ਅਵਿ, ਅਪ, ਕਾ, ਕੁ, ਅਨ, ਬਿ, ਵੇ, ਪਰ।

ਬਲੁ, ਅਬਲੁ:

ਇਹ ਸੂਪਨੀ ਤਾ ਕੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ॥
'ਬਲੁ' 'ਅਬਲੁ' ਕਿਆ ਇਸ ਤੇ ਹੋਈ॥੪॥੬॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੦)

ਰਾਸਿ, ਵੇਰਾਸਿ:

ਹੋਇ ਇਆਣਾ ਕਰੇ ਕੰਮੁ ਆਣਿ ਨ ਸਕੈ 'ਰਾਸਿ'॥
ਜੇ ਇਕ ਅਧ ਚੰਗੀ ਕਰੇ ਦੂਜੀ ਭੀ 'ਵੇਰਾਸਿ'॥੫॥੨੨॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

ਪਤਿ, ਅਪਤਿ:

'ਪਤਿ' 'ਅਪਤਿ' ਤਾ ਕੀ ਨਹੀ ਲਾਜ॥
ਤਬ ਜਾਨਹੁਗੇ ਜਬ ਉਘਰੈਗੋ ਪਾਜ॥੩॥੩॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)*

ਚਾਰ, ਅਚਾਰ:

ਤਟਿ ਤੀਰਥਿ ਨਹੀ ਮਨੁ ਪਤੀਆਇ॥
'ਚਾਰ' 'ਅਚਾਰ' ਰਹੇ ਉਰਝਾਇ॥੨॥੯॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)*

ਗੁਣ, ਅਵਗੁਣ—ਸਰ, ਅਪਸਰ:

'ਅਵਗੁਣ' ਛੋਡਿ 'ਗੁਣਾ' ਕਉ ਧਾਵਹੁ ਕਰਿ ਅਵਗੁਣ ਪਛੁਤਾਹੀ ਜੀਉ॥
'ਸਰ' 'ਅਪਸਰ' ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਹਿ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਕੀਚ ਬੁਡਾਹੀ ਜੀਉ॥੨॥੯॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੮)

ਜਸੁ, ਅਪਜਸੁ:

'ਅਪਜਸੁ' ਮਿਟੈ ਹੋਵੈ ਜਗਿ ਕੀਰਤਿ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ॥
ਜਮ ਕੀ ਤ੍ਰਾਸੁ ਨਾਸ ਹੋਇ ਖਿਨ ਮਹਿ
ਸੁਖ ਅਨਦ ਸੇਤੀ ਘਰਿ ਜਾਈਐ॥੧॥੧੩॥੨੨॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੦੦)

ਬੋਲ, ਕਾਬੋਲ :

ਜੋ ਜੋ ਕਹੈ ਸੋਈ ਭਲ ਮਾਨਉ ਨਾਹਿਨ 'ਕਾਬੋਲ' ਕਰਤ ॥
ਨਿਮਖ ਨ ਬਿਸਰਉ ਹੀਏ ਮੋਰੇ ਤੇ ਬਿਸਰਤ ਜਾਈ ਹਉ ਮਰਤ ॥੧॥੩॥

(ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੯)

ਬਰਨ, ਅਬਰਨ :

ਮਨਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਕਰਿ ਸਦਹੂੰ ॥
ਗਾਵਤ ਸੁਨਤ ਜਪਤ ਉਧਾਰੈ 'ਬਰਨ' 'ਅਬਰਨਾ' ਸਭਹੂੰ ॥੪॥

(ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੨੯)

ਕੂਅਣਾ, ਅਕੂਅਣਾ :

ਰਾਹੁ ਦਸਾਈ ਨ ਜੁਲਾਂ ਆਖਾ ਅੰਮੜੀਆਸੁ ॥
ਤੈ ਸਹ ਨਾਲਿ 'ਅਕੂਅਣਾ' ਕਿਉ ਥੀਵੈ ਘਰੁ ਵਾਸੁ ॥੩॥੨॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੫੭)

ਜਾਤਿ, ਅਜਾਤਿ :

'ਜਾਤਿ' 'ਅਜਾਤਿ' ਨਾਮੁ ਜਿਨ ਧਿਆਇਆ ਤਿਨ ਪਰਮ ਪਦਾਰਥੁ ਪਾਇਆ ॥
ਜਪਿ ਹਰਿ ਹਰਿ, ਜਪਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਭਾਇਆ ॥੩॥੪॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੪)

ਭਾਉ, ਅਭਾਉ—ਆਨ, ਆਪਨ :

ਜਉ ਲਉ 'ਭਾਉ' 'ਅਭਾਉ' ਇਹੁ ਮਾਨੈ ਤਉ ਲਉ ਮਿਲਣੁ ਦੂਰਾਈ ॥
'ਆਨ' 'ਆਪਨਾ' ਕਰਤ ਬੀਚਾਰਾ ਤਉ ਲਉ ਬੀਚੁ ਬਿਖਾਈ ॥੧॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੦੯)

ਮਹਲੁ, ਕੁਮਹਲੁ :

'ਮਹਲੁ', 'ਕੁਮਹਲੁ' ਨ ਜਾਣਨੀ ਮੂਰਖ ਅਪਣੈ ਸੁਆਇ ॥੨॥੧੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੯)

ਆਤਮਾ, ਪਰਾਤਮਾ :

'ਆਤਮਾ' 'ਪਰਾਤਮਾ' ਏਕੋ ਕਰੈ ॥
ਅੰਤਰ ਕੀ ਦੁਬਿਧਾ ਅੰਤਰਿ ਮਰੈ ॥੧॥੨॥੪॥ *(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੬੧)*

ਰੂਪੁ, ਅਨਰੂਪੁ :

ਬੰਧਨ ਤੋਰਿ ਛੋਰਿ ਬਿਖਿਆ ਤੇ ਗੁਰ ਕੋ ਸਬਦੁ ਮੇਰੈ ਹੀਅਰੈ ਦੀਨ ॥
'ਰੂਪੁ' 'ਅਨਰੂਪੁ' ਮੋਰੋ ਕਛੁ ਨ ਬੀਚਾਰਿਓ
ਪ੍ਰੇਮ ਗਹਿਓ ਮੋਹਿ ਹਰਿ ਰੰਗਿ ਭੀਨ ॥੧॥੧॥੨੦॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੬)

ਜਾਤਿ, ਵੇਜਾਤਿ :

ਚਖਿ ਛੋਡੀ ਸਹਸਾ ਨਹੀ ਕੋਇ ॥
ਬਾਪੁ ਦਿਸੈ 'ਵੇਜਾਤਿ' ਨ ਹੋਇ ॥੩॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੬)

ਜਾਤਿ, ਅਉਜਾਤਿ :

ਨਾਮਾ ਜੈਦੇਉ ਕੰਬੀਰੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ 'ਅਉਜਾਤਿ'
ਰਵਿਦਾਸੁ ਚਮਿਆਰੁ ਚਮਈਆ ॥
ਜੋ ਜੋ ਮਿਲੈ ਸਾਧੂ ਜਨ ਸੰਗਤਿ
ਧਨੁ ਧੰਨਾ ਜਟੁ ਸੈਣੁ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਦਈਆ ॥੭॥੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਸੰਤੁ, ਅਸੰਤੁ :

'ਸੰਤੁ' ਮਿਲੈ ਕਿਛੁ ਸੁਨੀਐ ਕਹੀਐ ॥
ਮਿਲੈ 'ਅਸੰਤੁ' ਮਸਟਿ ਕਰਿ ਰਹੀਐ ॥੧॥੧॥ *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੦)*

ਸਤਿ, ਅਸਤਿ :

'ਸਤਿ' ਹੋਤਾ 'ਅਸਤਿ' ਕਰਿ ਮਾਨਿਆ ਜੋ ਬਿਨਸਤ ਸੋ ਨਿਹਚਲੁ ਜਾਨਥ ॥
ਪਰ ਕੀ ਕਉ ਅਪਨੀ ਕਰਿ ਪਕਰੀ ਐਸੇ ਭੂਲ ਭੁਲਾਨਥ ॥੩॥੧॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੦੧)

ਕਾਲੁ, ਬਿਕਾਲੁ :

'ਕਾਲੁ' 'ਬਿਕਾਲੁ' ਭਏ ਦੇਵਾਨੇ ॥ ਸਬਦੁ ਸਹਜ ਰਸੁ ਅੰਤਰਿ ਮਾਨੇ ॥
ਆਪੇ ਮੁਕਤਿ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਵਰਦਾਤਾ ਭਗਤਿ ਭਾਇ ਮਨਿ ਭਾਈ ਹੇ ॥੧੫॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੧)

ਗਤਿ, ਅਵਿਗਤ :

ਇਕਿ ਨਾਗੇ ਭੂਖੇ ਭਵਹਿ ਭਵਾਏ ॥ ਇਕਿ ਹਠੁ ਕਰਿ ਮਰਹਿ ਨ ਕੀਮਤਿ ਪਾਏ ॥
'ਗਤਿ' 'ਅਵਿਗਤ' ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੈ ਬੂਝੈ ਸਬਦੁ ਕਮਾਈ ਹੇ ॥੧੩॥੫॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)

ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ
(Abstract Noun)

ਕਿਸੇ ਹੋਰ 'ਨਾਂਵ', 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ', 'ਪੜਨਾਂਵ' ਜਾਂ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਤੋਂ 'ਭਾਵ ਵਾਚਕ' ਨਾਂਵ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪਿਛੇਤਰ ਲਾਇਆਂ ਬਣਾਈਦਾ ਹੈ :

ਈ, ਤੁ, ਤਾ, ਪ, ਤਣੁ, ਪਨੁ, ਪੋ, ਨੁ, ਨਾ।

ਈ—'ਚਤੁਰ' ਤੋਂ 'ਚਤੁਰਾਈ'। 'ਬਡਾ' ਤੋਂ 'ਬਡਾਈ'। 'ਬੁਰਾ' ਤੋਂ 'ਬੁਰਾਈ'। 'ਠਗ' ਤੋਂ 'ਠਗਾਈ'। 'ਢੀਠ' ਤੋਂ 'ਢੀਠਾਈ'। 'ਮੋਕਲਾ' ਤੋਂ 'ਮੋਕਲਾਈ'।

ਭੀੜਹੁ 'ਮੋਕਲਾਈ' ਕੀਤੀਅਨੁ ਸਭ ਰਖੇ ਕੁਟੰਬੈ ਨਾਲਿ ॥
ਕਾਰਜ ਆਪਿ ਸਵਾਰਿਅਨੁ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਸਭਾਲਿ ॥੧॥੩॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੭)

ਮੋਹਿ ਅਵਗਨ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਦਇਆਲਾ ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਨਿ ਕਿਆ ਚਤੁਰਾਈ ॥
ਕਰਉ ਬਰਾਬਰਿ ਜੋ ਪ੍ਰਿਅ ਸੰਗਿ ਰਾਤੀ ਇਹ ਹਉਮੈ ਕੀ 'ਢੀਠਾਈ' ॥੧॥੨॥੧੬॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੬੭)

ਕਰਹਿ ਬੁਰਾਈ 'ਠਗਾਈ' ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਨਿਹਫਲ ਕਰਮ ਕਮਾਹੀ ॥
ਕਣੁ ਨਾਹੀ ਤੁਹ ਗਾਹਣ ਲਾਗੇ ਧਾਇ ਧਾਇ ਦੁਖ ਪਾਂਹੀ ॥੨॥੧੬॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੭)

ਤੁ—'ਆਪ' ਤੋਂ 'ਆਪਤੁ'। 'ਸਮ' ਤੋਂ 'ਸਮਤੁ'।

ਮਿਤ੍ਰ ਸਤ੍ਰ ਪੇਖਿ 'ਸਮਤੁ' ਬੀਚਾਰਿਓ ਸਗਲ ਸੰਭਾਖਨ ਜਾਪੁ ॥੧॥੪੬॥੬੯॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੮)

ਸੋ ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੇਵਾ ਚਾਕਰੀ ਜੋ ਖਸਮੈ ਭਾਵੈ ॥
ਆਪੇ ਬਖਸੇ ਮੇਲਿ ਲਏ 'ਆਪਤੁ' ਗਵਾਵੈ ॥੨॥੨੭॥

(ਮ: ੩, ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੭)

ਤਾ—'ਦ੍ਰਿੜ' ਤੋਂ 'ਦ੍ਰਿੜਤਾ'।
ਪ—'ਸਿਆਣਾ' ਤੋਂ 'ਸਿਆਣਪ'। 'ਇਆਨਾ' ਤੋਂ 'ਇਆਨਪ'।
ਤਣੁ—'ਕਉੜਾ' ਤੋਂ 'ਕਉੜਤਣੁ'।

ਤਉ 'ਕਉੜਤਣੁ' ਚੂਕਸਿ ਮਾਇ ॥੨॥੧੫॥

(ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੩)

ਨਾਨਕ 'ਬਾਲਤਣਿ' ਰਾਡੇਪਾ ਬਿਨੁ ਪਿਰ ਧਨ ਕੁਮਲਾਣੀ ॥੧॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

ਬਾਲਤਣਿ—(ਬਾਲਤਣ ਵਿਚ) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਬਾਲਤਣ' ਤੋਂ।

ਪਨੁ, ਪੋ—'ਬਾਲ' ਤੋਂ 'ਬਾਲਪਨੁ'। 'ਤਰਨ' ਤੋਂ 'ਤਰਨਾਪੋ'।

'ਤਰਨਾਪੋ' ਬਿਖਿਅਨ ਸਿਉ ਖੋਇਓ 'ਬਾਲਪਨੁ' ਅਗਿਆਨਾ ॥੧॥੩॥੮੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੯੦੨)

ਨ—'ਕੀਰਤ' (ਸੰ: ਕ੍ਰੀਤ) ਤੋਂ 'ਕੀਰਤਨੁ'। 'ਪਤ' ਤੋਂ 'ਪਤਨੁ'।

ਜੋ ਜਨ ਕਰੈ 'ਕੀਰਤਨੁ' ਗੋਪਾਲ ॥
ਤਿਸ ਕਉ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਜਮ ਕਾਲੁ ॥੨॥੧੪॥੧੬॥

(ਗੌਂਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੭)

ਸੰਤ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਹੁ ਨ ਕੋਇ ॥
ਜੋ ਨਿੰਦੈ ਤਿਸ ਕਾ 'ਪਤਨੁ' ਹੋਇ ॥੩॥੧੬॥੧੮॥

(ਗੌਂਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੭)

ਨਾ—'ਖਸਮ' ਤੋਂ 'ਖਸਮਾਨਾ'।

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ 'ਖਸਮਾਨਾ' ਕੀਆ ਜਿਸ ਦੀ ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਰਾਮ ॥੩॥੬॥੯॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੩)

ਅਲਪਾਰਥਕ ਨਾਂਵ

(Diminutive Noun)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਅਲਪ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਥੋੜਾ, ਨਿੱਕਾ, ਛੋਟਾ'। ਸੋ, ਅਲਪਾਰਥਕ (ਅਲਪ + ਅਰਥਕ) ਨਾਂਵ, ਉਹ ਨਾਂਵ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਨੂੰ 'ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ' ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਾਲ 'ਪਿਆਰਾ' ਲੱਗਦਾ ਹੈ, 'ਸੋਹਣਾ' ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਕੋਮਲ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਕੋਈ 'ਪਿਆਰ', 'ਸੁਹਣੱਪ' ਜਾਂ 'ਕੋਮਲਤਾ' ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਅਲਪਾਰਥਕ' ਬਣਾ ਲਈਦਾ ਹੈ।

ਇਹ 'ਅਲਪਾਰਥਕ' ਸ਼ਬਦ ਉਥੇ ਭੀ ਵਰਤ ਸਕੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਵਲ ਰਤਾ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੁਹਜ ਜਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ 'ਨਾਂਵ' ਜਾਂ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਨੂੰ 'ਅਲਪਾਰਥਕ' ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਕ' ਲਗਾ ਦੇਈਦਾ ਹੈ।

'ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ' ਵਿਚ 'ਅਲਪਾਰਥਕ-ਰੂਪ' ਬਨਾਉਣ ਲਈ 'ਰਾ', 'ਲਾ', 'ਯਾ' ਆਦਿਕ ਵਰਤੀਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਹਿਯਰਾ, ਜਿਯਰਾ, ਲਲਾ, ਕਨ੍ਹੈਯਾ ਆਦਿਕ।

'ਖੜੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ੜਾ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਮੁਖੜਾ, ਬਛੜਾ। 'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ 'ਵਾ', 'ਨਾ' ਆਦਿਕ ਵਰਤੀਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ 'ਕਰੇਜਵਾ' ਆਦਿਕ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਅਲਪਾਰਥਕ' ਸ਼ਬਦ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਾ ਕੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

ਆ, ਕਾ, ਟਾ, ਨਾ, ਰਾ, ਲਾ, ਵਾ, ੜਾ।

(੧) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਆ' ਲਾਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ:

ਇਹੁ 'ਮਨੂਆ' ਦਹਦਿਸਿ ਧਾਵਦਾ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਖੁਆਇਆ ॥੩॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੦)

ਉਦਮੁ ਮਤਿ ਪ੍ਰਭ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਜਿਉ ਪ੍ਰੇਰੇ ਤਿਉ ਕਰਨਾ ॥
ਜਿਉ 'ਨਟੂਆ' ਤੰਤੁ ਵਜਾਏ ਤੰਤੀ ਤਿਉ ਵਾਜਹਿ ਜੰਤ ਜਨਾ ॥੧॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੮)

ਚਾਰਿ ਦਿਨ ਅਪਨੀ ਨਉਬਤਿ ਚਲੇ ਬਜਾਏ ॥
ਇਤਨਕੁ 'ਖਟੀਆ' ਗਠੀਆ ਮਟੀਆ ਸੰਗਿ ਨ ਕਛੂ ਲੈ ਜਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬॥

(ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੪)

ਆਠ ਪਹਰ ਜਨੁ ਏਕੁ ਧਿਆਏ ॥
'ਜਮੂਆ' ਤਾ ਕੈ ਨਿਕਟਿ ਨ ਜਾਏ ॥੫॥੧॥

(ਗੋਂਡ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੬੯)

ਪੰਚ ਬੈਲ 'ਗਡੀਆ' ਦੇਹਧਾਰੀ ॥
ਰਾਮ ਕਲਾ ਨਿਬਹੈ ਪਤਿ ਸਾਰੀ ॥੨॥੧੧॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੯)*

ਡੀਜੈ ਜੋਬਨੁ 'ਜਰੂਆ' ਸਿਰਿ ਕਾਲੁ ॥
ਕਾਇਆ ਛੀਜੈ ਭਈ ਸਿਬਾਲੁ ॥੨੪॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਅਸੁਰ ਸੰਘਾਰਣ ਰਾਮ ਹਮਾਰਾ ॥
ਘਟਿ ਘਟਿ 'ਰਮਈਆ' ਰਾਮੁ ਪਿਆਰਾ ॥੧॥੩॥੯॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੮)

'ਮਨ' ਤੋਂ 'ਮਨੂਆ'। 'ਨਟ' ਤੋਂ 'ਨਟੂਆ'। 'ਖਟੀ' ਤੋਂ 'ਖਟੀਆ'। 'ਜਮ' ਤੋਂ 'ਜਮੂਆ'। 'ਗਡੀ' ਤੋਂ 'ਗਡੀਆ'। 'ਜਰ' ਤੋਂ 'ਜਰੂਆ' । 'ਰਾਮ' ਤੋਂ 'ਰਮਈਆ'।

(੨) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਕਾ' ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ :

ਤਨੁ ਕਰਿ 'ਮਟੁਕੀ' ਮਨ ਮਾਹਿ ਬਿਲੋਈ ॥
ਇਸੁ ਮਟੁਕੀ ਮਹਿ ਸਬਦੁ ਸੰਜੋਈ ॥੨॥੧੦੧॥
(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੮)

ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਆਰਾਧੀਐ ਹੋਈਐ ਆਰੋਗ ॥
ਰਾਮ ਚੰਦ ਕੀ 'ਲਸਟਿਕਾ' ਜਿਨਿ ਮਾਰਿਆ ਰੋਗੁ ॥੬੪॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

ਪ੍ਰਾਨ ਜੁ ਥਾਕੇ ਥਿਰੁ ਨਹੀ ਕੈਸੇ ਬਿਰਮਾਵਉ ॥
ਬੂਡਿ ਮੂਏ 'ਨਉਕਾ' ਮਿਲੈ ਕਹੁ ਕਾਹਿ ਚਢਾਵਉ ॥੩॥੧॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਸਧਨਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੮)

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਦਇਆਲ ਪ੍ਰਭ ਇਹ ਨਿਧਿ ਸਿਧਿ ਪਾਵਉ ॥
ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੀ 'ਰੇਣੁਕਾ' ਲੈ ਮਾਥੈ ਲਾਵਉ ॥੪੫॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੨)

ਸਿੰਧੁ ਸਮਾਇਓ 'ਘਟੁਕੇ' ਮਾਹਿ ॥
ਕਰਣਹਾਰ ਕਉ ਕਿਛੁ ਅਚਰਜੁ ਨਾਹਿ ॥੩॥੪੦॥੫੧॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੯)

'ਮਟ' ਤੋਂ 'ਮਟੁਕੀ'। 'ਲਸਟਿ' ਤੋਂ 'ਲਸਟਿਕਾ' (ਲਸਟਿ—ਲਾਠੀ)। 'ਨਾਉ'

ਤੋਂ 'ਨਉਕਾ'। 'ਰੇਣੁ' ਤੋਂ 'ਰੇਣੁਕਾ'। 'ਘਟ' ਤੋਂ 'ਘਟੁਕਾ'।

(੩) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਟਾ' ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ:

ਅੰਤਰਿ 'ਖੂਹਟਾ' ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਭਰਿਆ ਸਬਦੇ ਕਾਢਿ ਪੀਐ ਪਨਿਹਾਰੀ॥੨॥੫॥
ਖੂਹਟਾ—ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਖੂਹ। *(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੦)*

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇ ਦਾ ਕਵੀ 'ਦਮੋਦਰ' ਭੀ ਇਹ ਰੂਪ ਵਰਤਦਾ ਹੈ:

ਲਿਖਿਆ ਖਤੁ ਜੋ ਮੌਜਮ ਸੰਦਾ, 'ਡੂਮੇਟੈ' ਦਿਤਾ ਤਾਹੀ।
ਆਖਿ ਦਮੋਦਰ ਮੂਹੋਂ ਨ ਬੋਲੇ ਚਿਠੀ ਕਢਿ ਪੜ੍ਹਾਈ।੧੧੬।

('ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ)

'ਡੂਮ' ਤੋਂ 'ਡੂਮੇਟਾ'।

ਸ਼ੀਂਹ ਬਿਰੰਛੇ ਬਿਸੀਅਰ ਸੁਕਨਿ ਏ ਸਭ ਮਿਤ੍ਰ ਤੁਸਾਹੀਂ।
ਆਖਿ ਦਮੋਦਰ ਕਾਮਲੁ 'ਰੰਝੇਟਾ' ਮਹਿਰਮ ਥੀਆ ਸਭ ਜਾਹੀਂ।੨੭੭।

('ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ)

'ਰਾਂਝਾ' ਤੋਂ 'ਰੰਝੇਟਾ'।

(੪) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨਾ' ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ:

'ਲਾਲਨੁ' ਰਾਵਿਆ ਕਵਨ ਗਤੀ ਰੀ॥
ਸਖੀ ਬਤਾਵਹੁ ਮੁਝਹਿ ਮਤੀ ਰੀ॥੧॥੪॥੧੦॥ *(ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੩੯)*

ਲਾਲੁ 'ਚੋਲਨਾ' ਤੈ ਤਨਿ ਸੋਹਿਆ॥
ਸੁਰਿ ਜਨ ਭਾਨੀ ਤਾ ਮਨੁ ਮੋਹਿਆ॥੧॥੫੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੩੯੪)

ਸਾਢੇ ਤ੍ਰੈ ਮਣ ਦੇਹੁਰੀ ਚਲੈ ਪਾਣੀ ਅੰਨਿ॥
ਆਇਓ ਬੰਦਾ ਦੁਨੀ ਵਿਚਿ ਵਤਿ 'ਆਸੂਣੀ' ਬੰਨਿ੍॥੧੦੦॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

ਲਾਲਨੁ—ਸੋਹਣਾ ਲਾਲ। ਚੋਲਨਾ—ਸੋਹਣਾ ਚੋਲਾ।
ਆਸੂਣੀ—ਨਿਕੀ ਜਿਹੀ ਆਸ।

ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਕਾਮਲੁ ਮੁਰਸ਼ਿਦੁ ਪਾਇਆ, ਕੁਝ ਲੁੜੀਂਦਾ ਨਾਹੀਂ।
ਬੇੜੀ ਪੀਂਘਾਂ ਤੁਸਾਂ ਮੁਮਾਰਖ, ਅਸਾਂ 'ਰਾਂਝਨ' ਸਾਈਂ।੨੩੧।
ਰਾਂਝਨ—ਸੋਹਣਾ ਰਾਂਝਾ। *('ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ)*

(੫) 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਰਾ' ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ :

ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗਿ ਨਾਮਦੇਉ ਮਨੁ ਲੀਣਾ॥
ਆਢ ਦਾਮ ਕੋ 'ਛੀਪਰੋ' ਹੋਇਓ ਲਾਖੀਣਾ॥੨॥

(ਆਸਾ ਧੰਨਾ ਜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਬੁਨਨਾ ਤਨਨਾ ਤਿਆਗਿ ਕੈ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਨ ਕਬੀਰਾ॥
ਨੀਚ ਕੁਲਾ 'ਜੋਲਾਹਰਾ' ਭਇਓ ਗੁਨੀਯ ਗਹੀਰਾ॥੧॥੨॥

(ਆਸਾ ਧੰਨਾ ਜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਇਹ ਬਿਧਿ ਸੁਨਿ ਕੈ 'ਜਾਟਰੋ' ਉਠਿ ਭਗਤੀ ਲਾਗਾ॥
ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਤਖਿ ਗੁਸਾਈਆ ਧੰਨਾ ਵਡਭਾਗਾ॥੪॥੨॥

(ਆਸਾ ਧੰਨਾ ਜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਨਾਨਕ ਬੁਧਿ ਪਾਈ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਆਧਾਰੋ॥
ਨਾਮਦੇਉ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ਕਬੀਰ 'ਦਾਸਰੋ' ਮੁਕਤਿ ਭਇਓ ਚਮਿਆਰੋ॥੨॥੧॥੧੦॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੮)

ਮੇਰੀ 'ਬਹੁਰੀਆ' ਕੋ ਧਨੀਆ ਨਾਉ॥
ਲੇ ਰਾਖਿਓ ਰਾਮ ਜਨੀਆ ਨਾਉ॥੧॥੩॥੩੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

ਹਰਿ ਕਾ 'ਬਾਗਰਾ' ਨਾਚੈ ਪਿੰਧੀ ਮਹਿ ਸਾਗਰਾ॥੧॥੪॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਹਉ ਨਾ ਛੋਡਉ ਕੰਤ 'ਪਾਸਰਾ'॥
ਸਦਾ ਰੰਗੀਲਾ ਲਾਲੁ ਪਿਆਰਾ ਏਹੁ ਮਹਿੰਜਾ ਆਸਰਾ॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੬੧)

ਸਾਸ ਬਿਨਾ ਜਿਉ 'ਦੇਹੁਰੀ' ਕਤ ਸੋਭਾ ਪਾਵੈ॥
ਦਰਸ ਬਿਹੂਨਾ ਸਾਧ ਜਨੁ ਖਿਨੁ ਟਿਕਣ ਨ ਆਵੈ॥੩॥੧॥

(ਕੇਦਾਰਾ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੨੨)

ਕੇਹੜੇ ਲਸ਼ਕਰ ਚੜ੍ਹਸਨਿ ਪਿਛੋਂ, ਜੇ ਅਸੀ ਤਹੰਬਲ ਦੀਹਾਂ।
ਟੁੱਕਰ ਖੱਸਿ 'ਚਕੋਰੈ' ਲੀਤਾ, ਅਸੀ ਗਲਹੁ ਕਲੰਕੁ ਚੁਕੀਹਾਂ।੨੬੯।
ਚਕੋਰੈ—ਭੇੜੇ ਚਾਕ ਨੇ। *('ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ)*

'ਛੀਪਾ' ਤੋਂ 'ਛੀਪਰੋ'। 'ਜੋਲਾਹਾ' ਤੋਂ 'ਜੋਲਾਹਰਾ'। 'ਜਾਟ' ਤੋਂ 'ਜਾਟਰੋ'। 'ਦਾਸ' ਤੋਂ 'ਦਾਸਰੋ'। 'ਬਹੂ' ਤੋਂ 'ਬਹੁਰੀਆ'। 'ਬਾਗ' ਤੋਂ 'ਬਾਗਰਾ'। 'ਪਾਸਾ' ਤੋਂ 'ਪਾਸਰਾ'। 'ਦੇਹ' ਤੋਂ 'ਦੇਹੁਰੀ'।

(੬) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਲਾ' ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ :

ਜਲ ਕੀ 'ਮਛੁਲੀ' ਤਰਵਰਿ ਬਿਆਈ॥
ਦੇਖਤ ਕੁਤਰਾ ਲੈ ਗਈ ਬਿਲਾਈ॥੨॥੬॥੨੨॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੧)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲਿ ਮਨ ਮੇਰੇ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸਖਾਈ॥
ਮਨਮੁਖ 'ਅੰਧੁਲੇ' ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੇ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਖੁਆਈ॥੨॥੩॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੯)

ਬਈਅਰਿ ਬੋਲੈ 'ਮੀਠੁਲੀ' ਭਾਈ ਸਾਚੁ ਕਹੈ ਪਿਰ ਭਾਇ॥
ਬਿਰਹੈ ਬੇਧੀ ਸਚਿ ਵਸੀ ਭਾਈ ਅਧਿਕ ਰਹੀ ਹਰਿ ਨਾਇ॥੮॥੪॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੭)

ਜਪ ਤਪ ਕਾ ਬੰਧੁ 'ਬੇੜੁਲਾ' ਜਿਤੁ ਲੰਘਹਿ ਵਹੇਲਾ॥
ਨਾ ਸਰਵਰੁ ਨਾ ਊਛਲੈ ਐਸਾ ਪੰਥੁ ਸੁਹੇਲਾ॥੧॥੨॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੨੯)

'ਬਾਬੁਲਿ' ਦਿਤੜੀ ਦੂਰਿ ਨਾ ਆਵੈ ਘਰਿ ਪੇਈਐ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥੪॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੪)

ਰੂਪ ਨ ਧੂਪ ਨ ਗੰਧ ਨ ਦੀਪਾ ਓਤਿ ਪੋਤਿ ਅੰਗ ਅੰਗ ਸੰਗਿ ਮਉਲੀ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਿਅ ਰਵੀ ਸੁਹਾਗਨਿ
ਅਤਿ ਨੀਕੀ ਮੇਰੀ ਬਨੀ 'ਖਟੋਲੀ'॥੨॥੩॥੮੯॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੨)

ਜਾ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਹਉ 'ਚੇਰੁਲੀ' ਸੋ ਸਭ ਤੇ ਊਚਾ॥
ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤਾ ਕਾ ਕਾਂਢੀਐ ਥੋਰਾ ਅਰੁ ਮੂਚਾ॥੧॥੧੫॥੧੧੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦)

ਦਯ ਗੁਸਾਈ 'ਮੀਤੁਲਾ' ਤੂੰ ਸੰਗਿ ਹਮਾਰੈ ਬਾਸੁ ਜੀਉ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੧੬॥

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੩)

ਨੋਟ : 'ਲਾ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ (ੁ)

ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

'ਮਛ' ਤੋਂ 'ਮਛੁਲੀ'। 'ਅੰਧਾ' ਤੋਂ 'ਅੰਧੁਲਾ'। 'ਮੀਠਾ' ਤੋਂ 'ਮੀਠੁਲਾ'। 'ਬੇੜਾ' ਤੋਂ 'ਬੇੜੁਲਾ'। 'ਬਾਬਾ' ਤੋਂ 'ਬਾਬੁਲਾ'। 'ਚੇਰੀ' ਤੋਂ 'ਚੇਰੁਲੀ'।

(੭) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਵਾ' ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ:

ਇਨ੍ ਮੁੰਡੀਅਨ ਮੇਰਾ ਘਰੁ ਧੁੰਧਰਾਵਾ॥
'ਬਿਟਵਹਿ' ਰਾਮ ਰਮਊਆ ਲਾਵਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

'ਬੇਟਾ' ਤੋਂ 'ਬਿਟਵਾ'।

(੮) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ੜ' ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ ਮੇਰੀ 'ਜਿੰਦੁੜੀਏ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਅਮੋਲੇ ਰਾਮ॥
ਹਰਿ ਹਰਿ ਬੀਧਾ ਹਰਿ ਮਨੁ ਪਿਆਰਾ ਮਨੁ ਹਰਿ ਰਸਿ ਨਾਮਿ ਝਕੋਲੇ ਰਾਮ॥੧॥੧॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੭੩)

'ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀਏ' ਪਿਰੁ ਦੇਖਿ ਹਦੂਰੇ ਰਾਮ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨੀ ਰਾਵਿਆ ਮੁਈਏ ਪਿਰੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ਰਾਮ॥੨॥੧॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੭)

ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਪੇ ਸਾ ਧੰਨੁ ਸਾਬਾਸੇ ਧੁਰਿ ਪਾਇਆ ਕਿਰਤੁ ਜੁੜੰਦਾ॥
ਚੜਿ 'ਦੇਹੜਿ' ਘੋੜੀ ਬਿਖਮੁ ਲਘਾਏ ਮਿਲੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਮਾਨੰਦਾ॥੪॥੧॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੪ ਘੋੜੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੭੫)

ਦੇਹ 'ਤੇਜਨੜੀ' ਹਰਿ ਨਵ ਰੰਗੀਆ ਰਾਮ॥
ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਮੰਗੀਆ ਰਾਮ॥੧॥੨॥੬॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੪ ਘੋੜੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੭੬)

ਬਈਅਰਿ ਨਾਮਿ ਸੋੁਹਾਗਣੀ ਸਚੁ ਸਵਾਰਣਹਾਰੋ॥
ਗਾਵਹੁ ਗੀਤੁ ਨ 'ਬਿਰਹੜਾ' ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੋ॥੮॥੩॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੮੧)

'ਸਾਥੀਅੜਾ' ਪ੍ਰਭੁ ਏਕੁ ਦੂਸਰੁ ਨਾਹਿ ਕੋਇ॥
ਥਾਨ ਥਨੰਤਰਿ ਆਪਿ ਜਲਿ ਥਲਿ ਪੂਰ ਸੋਇ॥੩॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੦੪)

ਤਿਆਗੇਂ ਮਨ ਕੀ 'ਮਤੜੀ' ਵਿਸਾਰੇਂ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਜੀਉ ॥
ਇਉ ਪਾਵਹਿ ਹਰਿ 'ਦਰਸਾਵੜਾ' ਨਹ ਲਗੈ ਤਤੀ ਵਾਉ ਜੀਉ ॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਗੁਣਵੰਤੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

ਕੰਧੀ ਉਤੈ 'ਰੁਖੜਾ' ਕਿਚਰਕੁ ਬੰਨੈ ਧੀਰ ॥
ਫਰੀਦਾ ਕਚੈ ਭਾਂਡੈ ਰਖੀਐ ਕਿਚਰੁ ਤਾਂਈ ਨੀਰੁ ॥੯੯॥

(ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

'ਜਿੰਦੁ' ਤੋਂ 'ਜਿੰਦੜੀ'। 'ਦੇਹ' ਤੋਂ 'ਦੇਹੜੀ'। 'ਤੇਜਨ' ਤੋਂ 'ਤੇਜਨੜੀ'। 'ਬਿਰਹਾ' ਤੋਂ 'ਬਿਰਹੜਾ'। 'ਸਾਥੀ' ਤੋਂ 'ਸਾਥੀਅੜਾ'। 'ਮਤਿ' ਤੋਂ 'ਮਤੜੀ'। 'ਰੁਖ' ਤੋਂ 'ਰੁਖੜਾ'।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਅਲਪਾਰਥਕ

(੧) 'ਲਾ' ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਬਈਅਰਿ ਬੋਲੈ 'ਮੀਠੁਲੀ' ਭਾਈ ਸਾਚੁ ਕਹੈ ਪਿਰ ਭਾਇ ॥੮॥੪॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੭)

ਮਨਮੁਖ 'ਅੰਧੁਲੇ' ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੇ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਖੁਆਈ ॥੨॥੩॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੯)

ਸੁਨਿ 'ਅੰਧਲੀ' ਲੋਈ ਬੇਪੀਰ ॥੪॥੩॥੬॥ *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)*

ਮੀਠੁਲੀ। ਅੰਧੁਲੇ। ਅੰਧਲੀ।

(੨) 'ਟਾ' ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

'ਨਿਕੁਟੀ' ਦੇਹ ਦੇਖਿ ਧੁਨਿ ਉਪਜੈ ਮਾਨ ਕਰਤ ਨਹੀ ਬੂਝੈ ॥੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਬੇਣੀ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੩)

'ਨਿਕੀ' ਤੋਂ 'ਨਿਕੁਟੀ'।

(੩) 'ਆ' ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਤੁਮ ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਡ ਊਚੇ, ਹਉ ਇਤਨੀਕ 'ਲਹੁਰੀਆ' ਰਾਮ ॥੨॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੯)

(੪) 'ੜਾ' ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

(ੳ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ :

ਮੁੰਧ 'ਨਵੇਲੜੀਆ' ਗੋਇਲਿ ਆਈ ਰਾਮ ॥੧॥
ਸਚਿ 'ਨਵੇਲੜੀਏ' ਜੋਬਨਿ ਬਾਲੀ ਰਾਮ ॥੨॥
ਸ੍ਰੀਧਰ 'ਮੋਹਿਅੜੀ' ਪਿਰ ਸੰਗਿ ਸੂਤੀ ਰਾਮ ॥੩॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੩)

'ਸਾਹੁਰੜੀ' ਵਥੁ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਸਾਝੀ ਪੇਵਕੜੈ ਧਨ ਵਖੇ ॥੧॥੨॥੧੦॥

(ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਡੋਲ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੭੧)

'ਭਿੰਨੜੀ' ਰੈਣਿ ਭਲੀ ਦਿਨਸ ਸੁਹਾਏ ਰਾਮ ॥
ਨਿਜ ਘਰਿ 'ਸੂਤੜੀਏ' ਪਿਰਮੁ ਜਗਾਏ ਰਾਮ ॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)

ਜਾਗੁ 'ਸਲੋਨੜੀਏ' ਬੋਲੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਮ ॥੩॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)

(ਅ) ਪੁਲਿੰਗ :

ਪ੍ਰਭੁ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਕੰਠਿ ਲਾਇਦਾ 'ਲਹੁੜੇ' ਬਾਲਕ ਪਾਲਿ ॥੧॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੭)

ਕਮਰਿ ਕਟਾਰਾ 'ਬੰਕੁੜਾ' ਬੰਕੇ ਕਾ ਅਸਵਾਰੁ ॥੩॥੧੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੫੬)

ਭਵਨੁ 'ਸੁਹਾਵੜਾ' ਧਰਤਿ ਸਭਾਗੀ ਰਾਮ ॥੪॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੬)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਲੋ ਲਾਲੁ ਹੈ ਜਿਉ ਰੰਗਿ ਮਜੀਠ 'ਸਚੜਾਉ' ॥੧॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

'ਕ੍ਰਿਆ' ਤੋਂ ਅਲਪਾਰਥਕ

ਜਾਗੁ ਸਲੋਨੜੀਏ ਬੋਲੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਮ ॥
ਜਿਨਿ ਸੁਣਿ 'ਮੰਨਿਅੜੀ' ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ਰਾਮ ॥੩॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)

ਭਵਨੁ ਸੁਹਾਵੜਾ ਧਰਤਿ ਸਭਾਗੀ ਰਾਮ ॥
ਪ੍ਰਭੁ ਘਰਿ 'ਆਇਅੜਾ' ਗੁਰ ਚਰਣੀ ਲਾਗੀ ਰਾਮ ॥੪॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੬)

'ਮੰਨੀ' ਤੋਂ 'ਮੰਨਿਅੜੀ'। 'ਆਇਆ' ਤੋਂ 'ਆਇਅੜਾ'।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adjective)

ਗੁਣ ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
(Adjective of Quality)

'ਗੁਣ ਵਾਚਕ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਵਚਨ ਉਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਜ ਨਾਂਵ (Noun Qualified) ਦਾ ਹੈ।

ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ, 'ਸਾਚੁ' 'ਨਾਇ' ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰ॥

(ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ ੪)

'ਅਮੁਲ' ਧਰਮੁ, 'ਅਮੁਲੁ' ਦੀਬਾਣੁ॥ *(ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ ੨੬)*

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਗੁਣ 'ਬੇਅੰਤ' ਪ੍ਰਭ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰੇ॥੧੦॥੧੫॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਏਕੁ ਸਬਦੁ ਰਾਮ ਨਾਮ 'ਨਿਰੋਧਰੁ', ਗੁਰੁ ਦੇਵੈ ਪਤਿ ਮਤੀ॥੧੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੧)

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਭੈ ਦੂਰਿ ਕਰਤਾ ਪਾਪ ਹਰਤਾ 'ਦੁਸਹ' ਦੁਖ ਭਵ ਖੰਡਨੋ ॥੧॥੨॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੯੨੫)

ਆਕਾਰਾਂਤ (ਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਭਗਤਾ ਕੈ ਘਰਿ ਕਾਰਜੁ 'ਸਾਚਾ' ਹਰਿ ਗੁਣ ਸਦਾ ਵਖਾਣੇ ਰਾਮ ॥੪॥੧॥੨॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੯)

'ਸਾਚੈ' ਸਤਿਗੁਰਿ ਸਾਚੁ ਬੁਝਾਇਆ ਪਤਿ ਰਾਖੈ ਸਚੁ ਸੋਈ ਰਾਮ ॥੨॥੨॥੩॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੬੯)

'ਸਾਚਉ' ਰੰਗਿ ਰੰਗਾਵਲੋ ਸਖੀ ਹਮਾਰੋ ਕੰਤੁ ॥੪॥੨॥੧੦॥
(ਮਾਰੂ ਕਾਫੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੦੧੫)

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਸਾਚੈ' ਨਾਮਿ ਸੁਖੁ ਹੋਈ, ਮਰੈ ਨ ਕੋਈ, ਗਰਭਿ ਨ ਜੂਨੀ ਵਾਸਾ ॥
ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਈ, ਸਚਿ ਸਮਾਈ, 'ਸਚਿ' ਨਾਇ ਪਰਗਾਸਾ ॥੨॥੨॥੩॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤੁ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੯)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਸੂਹੈ' ਵੇਸਿ ਦੋਹਾਗਣੀ ਪਰ ਪਿਰੁ ਰਾਵਣ ਜਾਇ ॥੧॥੧॥
(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੫)

(ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਗੁਹਜ' ਗਲ ਜੀਅ ਕੀ ਕੀਚੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਸਿ ਤਾ ਸਰਬ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ॥
ਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਹਰਿ ਉਪਦੇਸੁ ਦੇਇ 'ਸਭ' ਭੁਖ ਲਹਿ ਜਾਈਐ ॥੩॥
(ਮ: ੧, ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੫੦)

ਬਾਹਰਿ ਧੋਤੀ ਤੂਮੜੀ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ 'ਨਿਕੋਰ' ॥੨॥੧੨॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

ਨੋਟ : ਸ਼ਬਦ 'ਵਿਸੁ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ, ਵੇਖੋ 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ'।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਧਾਤੁਰ' ਬਾਜੀ ਸਬਦਿ ਨਿਵਾਰੇ ਨਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਈ ॥੧੨॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੯)

ਈਕਾਰਾਂਤ (ਈ-ਅੰਤ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਕਉਰਾ ਬਿਖਿਆ 'ਮੀਠੀ' ॥
ਸਾਕਤ ਕੀ ਬਿਧਿ ਨੈਨਹੁ ਡੀਠੀ ॥੨॥੧੧॥੩੨॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨)*

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਅਗਲੀ' ਕਿਛੁ ਖਬਰਿ ਨ ਪਾਈ ॥
ਰੋਵਨਹਾਰੁ ਭਿ ਊਠਿ ਸਿਧਾਈ ॥੨॥੧੦॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੫)*

ਅਧਕ-ਤਮ ਅਵਸਥਾ
(Superlative Degree)

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ 'ਗੁਣ-ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਤੋਂ 'ਅਧਕ-ਤਮ' ਅਵਸਥਾ ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਇਸਟ' ਲਗਾਈਦਾ ਹੈ, ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਰੂਪ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਪਾਪਿਸਟ'।

ਜਿਨਾ ਗੁਰੁ ਗੋਪਿਆ ਆਪਣਾ ਤੇ ਨਰ ਬੁਰਿਆਈ ॥
ਹਰਿ ਜੀਉ ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਨ ਕਰਹੁ 'ਪਾਪਿਸਟ' ਹਤਿਆਰੀ ॥੨੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੧)

(੨) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾ ਕੇ ਭੀ 'ਅਧਕ-ਤਮ ਗੁਣ-ਵਾਚਕ' ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਦੁਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ

'ਨਿ' ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ'।

ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਕਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨੈ ਸੋ ਭਗਤੁ ਹੋਇ ਵਿਣੁ ਮੰਨੇ 'ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ' ॥੧॥੯॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੦)

ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
(Numeral Adjective)

ਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
(Definite Numeral Adjective)

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਈ 'ਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਬੱਝਵੇਂ ਰੂਪ ਸਨ; ਜਿਵੇਂ 'ਦੁਇ', 'ਤਿਨਿ', 'ਤੀਨਿ', 'ਚਾਰਿ', 'ਸਠਿ', 'ਸਤਰਿ', 'ਕੋਟਿ', 'ਬਹਤਰਿ', 'ਕਰੋੜਿ' ਇਹ ਸਦਾ (ਿ-ਅੰਤ) ਹਨ। 'ਪੰਜਿ' (ਿ-ਅੰਤ) ਭੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ (ਪੰਜ) ਭੀ। ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਛੇ' ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ—'ਛਿਅ', 'ਖਟੁ' ਅਤੇ 'ਖਟ'। 'ਬਾਰ੍ਹਾਂ' ਵਾਸਤੇ 'ਬੇਦਸ' (ਬੇ=ਦੋ ਅਤੇ 'ਦਸ' ਮਿਲ ਕੇ 'ਬਾਰ੍ਹਾਂ') ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਉਪਰਲੇ 'ਸੰਖਿਅਕ' ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਏਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਖਿਅਕ 'ਲਾਖੁ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਸਦਾ ਏਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

'ਸਉ' (ਇਕ-ਵਚਨ) ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ ('ਭਉ' ਵਾਂਗ) 'ਸੈ' ਅਤੇ 'ਸੈਇ' ਹੈ।

'ਚਾਰਿ' ਮੁਕਤਿ 'ਚਾਰੈ' ਸਿਧਿ ਮਿਲਿ ਕੈ ਦੂਲਹ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਸਰਨਿ ਪਰਿਓ ॥
ਮੁਕਤਿ ਭਇਓ 'ਚਉਹੂੰ' ਜੁਗ ਜਾਨਿਓ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਮਾਥੈ ਛਤ੍ਰੁ ਧਰਿਓ ॥੧॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

'ਬੇਦਸ' ਮਾਹ ਰੁਤੀ ਥਿਤੀ ਵਾਰ ਭਲੇ ॥੧੭॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਦੇਖਣਿ ਆਏ 'ਤੀਨਿ' ਲੋਕ ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਸਭਿ ਆਇਆ ॥੩॥੪॥੧੦॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੧੬)

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ 'ਤਿਹੁ' ਲੋਇ ॥੩॥੧੦॥

(ਭੈਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੩੦)

ਬ੍ਰਹਮ ਅਗਨਿ ਸਹਜੇ ਪਰਜਾਲੀ 'ਏਕਹਿ' ਚੋਟ ਸਿਝਾਇਆ ॥

(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਲੈ ਲਰਨੇ ਲਾਗਾ ਤੋਰੇ 'ਦੁਇ' ਦਰਵਾਜਾ ॥੫॥੧੭॥

(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

'ਅਠਸਠਿ' ਤੀਰਥ ਮਜਨੁ ਕੀਆ ਸਤਸੰਗਤਿ ਪਗ ਨਾਏ ਧੂਰਿ ॥੨॥੧॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੯੮)

ਨਾਨਕ ਸਾਵਣਿ ਜੇ ਵਸੈ 'ਚਹੁ' ਵੇਛੋੜਾ ਹੋਇ ॥੨॥੨॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੯)

'ਸਤਰਿ' 'ਸੈਇ' ਸਲਾਰ ਹੈ ਜਾ ਕੇ ॥ ਸਵਾ 'ਲਾਖੁ' ਪੈਕਾਬਰ ਤਾ ਕੇ ॥
ਸੇਖ ਜੁ ਕਹੀਅਹਿ ਕੋਟਿ ਅਠਾਸੀ ॥ ਛਪਨ 'ਕੋਟਿ' ਜਾ ਕੈ ਖੇਲ ਖਾਸੀ ॥੧॥੭॥੧੫॥

(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਤੂੰ ਆਪੇ ਕਮਲੁ ਅਲਿਪਤੁ ਹੈ 'ਸੈ' ਹਥਾ ਵਿਚਿ ਗੁਲਾਲੁ ॥੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫)

'ਇਕ'

ਸੰਖਿਅਕ 'ਇਕ' (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਾਂਗ ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ— 'ਇਕੁ', ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ—'ਇਕ'।

(ੳ) 'ਇਕੁ' ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਇਕੁ' ਸੰਸਾਰੀ 'ਇਕੁ' ਭੰਡਾਰੀ 'ਇਕੁ' ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ ॥੩੦॥

(ਜਪੁ ਜੀ)

'ਇਕੁ' ਮਨੁ ਇਕੁ ਵਰਤਦਾ ਜਿਤੁ ਲਗੈ ਸੋ ਥਾਇ ਪਾਇ ॥੨॥੭॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੩)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਇਕੁ' ਉਤਮ ਪੰਥੁ ਸੁਨਿਓ ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ ਤਿਹ ਮਿਲੰਤ ਜਮ ਤ੍ਰਾਸ ਮਿਟਾਈ ॥੪॥੫੮॥
(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੬)

'ਏਕੁ' ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੀਐ ਜਾ ਤੂ ਤਾ ਕਿਆ ਹੋਰਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੦॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੮)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਇਕ' ਅਰਦਾਸਿ ਭਾਟ ਕੀਰਤ ਕੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਰਾਖਹੁ ਸਰਣਾਈ ॥੪॥੫੮॥
(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੬)

'ਇਕ' ਅਵਘਟ ਘਾਟੀ ਰਾਮ ਕੀ ਤਿਹ ਚੜਿ ਰਹਿਓ ਕਬੀਰ ॥੧੬੫॥
(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੩)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਇਕ' ਬਿਨਉ ਕਰਉ ਜੀਉ ਸੁਣਿ ਕੰਤ ਪਿਆਰੇ ॥੨॥੧॥
(ਗਉੜੀ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੪੭)

'ਇਕ' ਬਾਤ ਅਨੂਪ ਸੁਨਹੁ ਨਰ ਭਾਈ ॥੪॥੮॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੯੧)

ਅਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

(Indefinite Numeral Adjective)

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਤਿਨ ਕਾ ਜਨਮੁ ਸਫਲਿਓ 'ਸਭੁ' ਕੀਆ
ਕਰਤੈ ਜਿਨ ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਸਚੁ ਭਾਖਿਆ ॥੩॥੨॥
(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੧੫)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ 'ਹੋਰਿ' ਕੇਤੇ ਰਾਮ ਰਵਾਲ ॥੨॥੪॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਜੇਤੇ' ਦਾਣੇ ਅੰਨ ਕੇ ਜੀਆ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ ॥੧॥੧੮॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

'ਸਭਿ' ਘਟ ਮੇਰੇ ਹਉ ਸਭਨਾ ਅੰਦਰਿ ਜਿਸਹਿ ਖੁਆਈ ਤਿਸੁ ਕਉਣੁ ਕਹੈ ॥੧॥੧੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੨)

'ਇਕਿ' ਸਜਣ ਚਲੇ ਇਕਿ ਚਲਿ ਗਏ ਰਹਦੇ ਭੀ ਫੁਨਿ ਜਾਇ ॥੨॥੨॥

(ਮ: ੩, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੮੬)

'ਅਵਰਿ' ਦਿਵਾਜੇ ਦੂਨੀ ਕੇ ਝੂਠੇ ਅਮਲ ਕਰੇਹੁ ॥੧॥੬॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੦)

ਨੋਟ: ਅਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਅਵਰ', 'ਹੋਰ', 'ਸਭ', 'ਇਕ'—ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪੁਲਿੰਗ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਸਗਲ', 'ਸਰਬ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ 'ਨਾਂਵ' ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਾ ਕੈ ਰਾਮ ਕੋ ਬਲੁ ਹੋਇ ॥
'ਸਗਲ' ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਨ ਤਾਹੂ ਕੇ ਦੂਖੁ ਨ ਬਿਆਪੈ ਕੋਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੯੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੨੩)

'ਸਰਬ' ਨਿਧਾਨ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਾਵੈ ॥੨॥੨੪॥੯੩॥

(ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੩)

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸੈ 'ਹੋਰਤੁ' ਬਿਧਿ ਲਇਆ ਨ ਜਾਈ ॥੧॥੩॥੧੦॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੭੩੩)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਤਿਸ ਕੀ ਮੁਹਤਾਜੀ ਲੋਕੁ ਕਢਦਾ 'ਹੋਰਤੁ' ਹਟਿ ਨ ਵਥੁ ਨ ਵੇਸਾਹੁ ॥੭॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੨)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਲਿਜੁਗ ਮਹਿ ਹਰਿ ਜੀਉ ਏਕੁ, 'ਹੋਰ' ਰੁਤਿ ਨ ਕਾਈ ॥੪॥੧੦॥

(ਭੈਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੩੦)

'ਕੇਤੀਆ' ਕੰਨ੍ ਕਹਾਣੀਆ ਕੇਤੇ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰ ॥੨॥੪॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਕੇਤੇ, ਜੇਤੇ, ਏਤੇ, ਹੋਰ, ਅਵਰ, ਸਭ, ਸਗਲ, ਇਕ, ਸਰਬ—ਇਹ ਅਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ।

(ੳ) ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ :
ਕੇਤਾ, ਜੇਤਾ, ਏਤਾ, ਹੋਰੁ, ਅਵਰੁ, ਸਭੁ।

(ਅ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ :
ਕੇਤੇ, ਜੇਤੇ, ਏਤੇ, ਹੋਰਿ, ਅਵਰਿ, ਸਭਿ, ਇਕਿ, ਸਗਲ, ਸਰਬ।

(ੲ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ :
ਕੇਤੀ, ਜੇਤੀ, ਏਤੀ, ਹੋਰ, ਅਵਰ, ਸਭ।

(ਸ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :
ਕੇਤੀਆ, ਹੋਰ, ਸਭ।

ਨੋਟ : 'ਹੋਰ', 'ਸਭ', 'ਇਕ' ਦੀ 'ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ' ਲਈ ਵੇਖੋ 'ਅਨਿਸਚਿਤ ਪੜਨਾਂਵ' ਦਾ ਹਾਲ।

ਗੁਣਾ-ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਦੋਵਰ' ਕੋਟ ਅਰੁ 'ਤੇਵਰ' ਖਾਈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੭॥

(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਅਗੈ ਲੇਖੈ ਮੰਗਿਐ ਹੋਰ 'ਦਸੂਣੀ' ਪਾਇ ॥੨॥੮॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੦)

'ਦੂਣੀ' 'ਚਉਣੀ' ਕਰਾਮਾਤਿ ਸਚੇ ਕਾ ਸਚਾ ਢੋਆ ॥੮॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਸਤੇ ਬਲਵੰਡਿ ਆਖੀ, ਪੰਨਾ ੯੬੮)

ਗਜ ਸਾਢੇ ਤੈ ਤੈ ਧੋਤੀਆ 'ਤਿਹਰੇ' ਪਾਇਨਿ ਤਗ ॥੧॥੨॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੫)

ਨਾਨਕ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਕਰਿ ਚੜੈ 'ਚਵਗਣ' ਵੰਨੁ ॥੪॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੬)

ਖਟੁ ਕਰਮਾ ਤੇ 'ਦੁਗੁਣੇ' ਪੂਜਾ ਕਰਤਾ ਨਾਇ ॥੫॥੧॥੨੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੦)

'ਦੋਵਰ'। 'ਤੇਵਰ'। 'ਦਸੂਣੀ'। 'ਦੂਣੀ'। 'ਚਉਣੀ'। 'ਤਿਹਰੇ'। 'ਚਵਗਣ'। 'ਦੁਗੁਣੇ'।

ਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਵਰਿ ਨ ਸੁਝਸਿ 'ਬੀਜੀ' ਕਾਰਾ ॥੮॥੨॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੩)

ਜਿਤੁ ਘਰਿ ਵਸਹਿ ਤੂਹੈ ਬਿਧਿ ਜਾਣਹਿ 'ਬੀਜਉ' ਮਹਲੁ ਨ ਜਾਪੈ ॥੪॥੧॥੪॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੫)

'ਤ੍ਰਿਤੀਆ' ਬਿਵਸਥਾ ਸਿੰਚੈ ਮਾਇ ॥੨॥੧੨॥੨੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੦)

'ਬੀਜੀ'। 'ਬੀਜਉ'। 'ਤ੍ਰਿਤੀਆ'।

ਨਿਸਚੇ-ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
(Demonstrative Adjective)
ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ
ਪੁਲਿੰਗ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਏਹੁ, ਇਹੁ, ਅਹਿ	ਏ, ਓਈ
ਕਰਣ ਕਾਰਕ		ਇਨ੍ੀ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ		ਏਨ੍ਾ (ਕੈ)
ਅਧਿਕਰਣ	ਐਤੁ, ਏਤੁ, ਇਤੁ	

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਏਹੀ, ਏਹਾ, ਏਉ,
ਯਹ, ਏਹਾ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਏਹ

'ਅਹਿ' ਕਰੁ ਕਰੇ ਸੁ 'ਅਹਿ' ਕਰੁ ਪਾਏ ॥੩॥੫॥੧੪੦॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੬)

'ਏਹੁ' ਜੀਉ ਬਹੁਤੇ ਜਨਮ ਭਰੰਮਿਆ ਤਾ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ ॥੪॥
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਹਉਮੈ 'ਏਹਾ' ਜਾਤਿ ਹੈ ਹਉਮੈ ਕਰਮ ਕਮਾਹਿ ॥
ਹਉਮੈ 'ਏਈ' ਬੰਧਨਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੋਨੀ ਪਾਹਿ ॥੨॥੭॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਏਨ੍ਾ ਜੰਤਾ ਕੈ ਵਸਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ਤੁਧੁ ਵੇਕੀ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ॥੧੧॥
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਜਿਨਿ ਕਰਿ ਉਪਦੇਸੁ ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਦੀਆ
'ਇਨ੍ੀ' ਨੇਤ੍ਰੀ ਜਗਤੁ ਨਿਹਾਲਿਆ ॥੧੩॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਤਿਨ ਘਰਿ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਦ ॥
ਉਨ੍ਾ ਭਿ ਆਵਹਿ 'ਓਹੀ' ਸਾਦ ॥੨॥੧੬॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਵਢੀਅਹਿ ਹਥ ਦਲਾਲ ਕੇ ਮੁਸਫੀ 'ਏਹ' ਕਰੇਇ ॥੧॥੧੭॥
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਜਾ ਰਹਣਾ ਨਾਹੀ 'ਐਤੁ' ਜਗਿ ਤਾ ਕਾਇਤੁ ਗਾਰਬਿ ਹੰਢੀਐ ॥
ਮੰਦਾ ਕਿਸੈ ਨ ਆਖੀਐ ਪੜਿ ਅਖਰੁ 'ਏਹੋ' ਬੁਝੀਐ ॥੧੯॥
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਭੂਲੀ ਮਾਲਨੀ ਹੈ 'ਏਉ' ॥ ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਾਗਤਾ ਹੈ ਦੇਉ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੪॥
(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੯)

'ਏ' ਬਾਰਿਕ ਕੈਸੇ ਜੀਵਹਿ ਰਘੁਰਾਈ ॥੧॥੨॥
(ਗੂਜਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੪)

ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਜਿਉ ਜਗ ਰਚਨਾ 'ਯਹ' ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬਿਚਾਰਿ ॥੨॥੨॥
(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੫੩੬)

ਜੋ ਸਰਣਿ ਆਵੈ ਤਿਸੁ ਕੰਠਿ ਲਾਵੈ 'ਇਹੁ' ਬਿਰਦੁ ਸੁਆਮੀ ਸੰਦਾ ॥੪॥੧॥੪॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੪)

ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਤੁਝੁ ਕੀਆ ਮੀਠਾ 'ਏਤੁ' ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਣਾ ॥੧॥੨॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੬)

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਭਾਈ 'ਏਹਾ' ਕਰਣੀ ਸਾਰ ॥੧॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੦੮)

ਕਹਉ ਕਹਾ 'ਯਿਆ' ਮਨ ਬਉਰੇ ਕਉ ਇਨ ਸਿਉ ਨੇਹੁ ਲਗਾਇਓ ॥੨॥੯॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੩)

'ਏਤੁ' ਜਨਮਿ ਹਰਿ ਨ ਚੇਤਿਓ ਭਾਈ ਕਿਆ ਮੁਹੁ ਦੇਸੀ ਜਾਇ ॥੭॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੯)

ਭੂਖੇ ਭਗਤਿ ਨ ਕੀਜੈ ॥ 'ਯਹ' ਮਾਲਾ ਅਪਨੀ ਲੀਜੈ ॥੧॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ 'ਯਾ' ਸੰਕਟ ਮੈ ਕੋ ਅਬ ਹੋਤ ਸਹਾਈ ॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੦੦੮)

'ਇਤੁ' ਰੰਗਿ ਸਾਚੇ ਮਾਹਿ ਸਮਾਏ ॥੮॥੮॥੨੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੬)

ਪੰਚ ਕ੍ਰਿਸਾਨ 'ਵਾੱ' ਭਾਗਿ ਗਏ ਲੈ ਬਾਧਿਓ ਜੀਉ ਦਰਬਾਰੀ ॥੨॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੪)

ਚਿਤਵਉ 'ਵਾ' ਅਉਸਰ ਮਨ ਮਾਹਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੯੫॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੨੨)

ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
(Pronominal Adjective)

ਜਿਸੁ, ਕਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਤੇਰਾ, ਮੇਰਾ

ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਸੇ ਐਸੇ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਭੀ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਜਿਸੁ' ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਜਿਤੁ'।

'ਕਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਕਿਤੁ'। 'ਤਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਤਿਤੁ'। 'ਤੇਰਾ' ਤੋਂ 'ਤੇਰੈ'। 'ਮੇਰਾ' ਤੋਂ 'ਮੇਰੈ'।

ਨੋਟ : ਲਫ਼ਜ਼ 'ਜਿਸੁ', 'ਕਿਸੁ', ਤਿਸੁ ਅਤੇ 'ਜਿਤੁ', 'ਕਿਤੁ', 'ਤਿਤੁ' ਦੇ ਜੋੜ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੁ) ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸਾ ਰੁਤਿ ਸੁਹਾਵੀ 'ਜਿਤੁ' ਤੁਧੁ ਸਮਾਲੀ ॥
ਸੋ ਕੰਮੁ ਸੁਹੇਲਾ ਜੋ ਤੇਰੀ ਘਾਲੀ ॥
ਸੋ ਰਿਦਾ ਸੁਹੇਲਾ 'ਜਿਤੁ' ਰਿਦੈ ਤੂੰ ਵੁਠਾ ਸਭਨਾ ਕੇ ਦਾਤਾਰਾ ਜੀਉ ॥੧॥੯॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੭)

'ਜਿਤੁ' ਤਨਿ ਨਾਮੁ ਨ ਊਪਜੈ ਭਾਈ ਸੇ ਤਨ ਹੋਏ ਛਾਰ ॥੧॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੦੯)

'ਜਿਤੁ' ਦਰਿ ਤੁਮ ਹੈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਣਾ ॥
'ਤਿਤੁ' ਦਰਿ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈ ਪਛੁਤਾਣਾ ॥੧॥੭॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੭੨)*

'ਜਿਤੁ' ਰਿਦੈ—'ਜਿਸੁ' ਰਿਦੇ ਵਿਚ। 'ਜਿਤੁ' ਤਨਿ—'ਜਿਸੁ' ਤਨ ਵਿਚ। 'ਜਿਤੁ' ਦਰਿ—'ਜਿਸੁ' ਦਰ 'ਤੇ। 'ਤਿਤੁ' ਦਰਿ—'ਤਿਸੁ' ਦਰ 'ਤੇ।

'ਕਿਤੁ' ਮੁਖਿ ਗੁਰੁ ਸਾਲਾਹੀਐ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥੁ ॥੩॥੨੦॥੯੦॥

'ਕਿਤੁ' ਮੁਖਿ—'ਕਿਸੁ' ਮੂੰਹ ਨਾਲ ? *(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੯)*

'ਕਿਤੁ'—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਨੋਟ : ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਭੀ 'ਕਿਸੁ', 'ਜਿਸੁ', 'ਤਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਕਿਤੁ', 'ਜਿਤੁ' ਅਤੇ 'ਤਿਤੁ' ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

'ਕਿਤੁ' ਕਾਰਣਿ ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਈ ॥੧॥੧੧॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

'ਕਿਤੁ' ਕਾਰਣਿ—'ਕਿਸੁ' ਕਾਰਣ ਕਰ ਕੇ ?

ਤੇਰਾ, ਮੇਰਾ

'ਤੇਰੈ' ਹਥਿ ਨਿਬੇੜੁ ਤੂ ਹੈ ਮਨਿ ਭਾਇਆ ॥੨੬॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)

'ਤੇਰੈ' ਹੁਕਮੈ ਸਾਵਣੁ ਆਇਆ ॥੨॥੨॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੩)

'ਤੇਰੈ' ਹੁਕਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ ਤਉ ਕਰਉ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥੪॥੧੮॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

'ਮੇਰੈ' ਹਾਥਿ ਪਦਮੁ ਆਗਨਿ ਸੁਖ ਬਾਸਨਾ ॥
ਸਖੀ 'ਮੋਰੈ' ਕੰਠਿ ਰਤੰਨੁ ਪੇਖਿ ਦੂਖੁ ਨਾਸਨਾ ॥੭॥

(ਫੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨)

'ਮੇਰੈ' ਹਿਰਦੈ ਸੁਧਿ ਬੁਧਿ ਵਿਸਰਿ ਗਈ,
ਮਨ ਆਸਾ ਚਿੰਤ ਵਿਸਾਰਿਆ ॥੪॥੧॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

'ਤੇਰੈ' ਹਥਿ—ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ। 'ਤੇਰੈ' ਹੁਕਮੈ—ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ।
'ਤੇਰੈ' ਹੁਕਮਿ—ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ। 'ਮੇਰੈ' ਹਾਥਿ—ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ।
'ਮੋਰੈ' ਕੰਠਿ—ਮੇਰੇ ਕੰਠ ਵਿਚ। 'ਮੇਰੈ' ਹਿਰਦੈ—ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ।

ਸੋ, ਸੋਈ, ਸਾ, ਸਾਈ

'ਸੋ' ਅਤੇ 'ਸੋਈ' 'ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, 'ਸਾ' ਅਤੇ 'ਸਾਈ' 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ' ਦੇ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ :

'ਸੋਈ' ਚੰਦੁ, ਚੜਹਿ ਸੇ ਤਾਰੇ, 'ਸੋਈ' ਦਿਨੀਅਰੁ ਤਪਤ ਰਹੈ ॥
'ਸਾ' ਧਰਤੀ 'ਸੋ' ਪਉਣ ਝੁਲਾਰੇ ਜੁਗ ਜੀਅ ਖੇਲੈ ਥਾਵ ਕੈਸੇ ॥੧॥੧੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੨)

ਤਿਸ ਹੀ ਚਜੁ ਸੀਗਾਰੁ ਸਭੁ 'ਸਾਈ' ਰੂਪਿ ਅਪਾਰਿ ਰੀ ॥
'ਸਾਈ' ਸੋੁਹਾਗਣਿ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਭਾਣੀ ਕਰਤਾਰ ਰੀ ॥੪॥੧੬॥੧੧੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦)

'ਸੋ' ਸਿਖੁ ਸਖਾ ਬੰਧਪੁ ਹੈ ਭਾਈ ਜੋ ਗੁਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚਿ ਆਵੈ ॥੧॥੬॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੧)

'ਸਾ' ਧਰਤੀ ਭਈ ਹਰਿਆਵਲੀ ਜਿਥੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੈਠਾ ਆਇ ॥੨॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੦)

'ਨਾਂਵ' ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਨਾਣਾ

ਕਈ 'ਨਾਂਵਾਂ' ਤੋਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਤੈ ਵਰਤ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :
ਅਤਿ, ਆਣ, ਆਰ, ਆਵ, ਿ, ਈ, ਇਨ।
ਸ। ਕ, ਗੁ, ਗਿ। ਨਿ।
ਮੈ, ਮਇ, ਮਣੀ, ਮਾਨ। ਰ, ਲ, ਵੇ (ਬੇ), ਵਾਣੀ, ਵਤ।

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤੈ 'ਸ', 'ਨਿ' ਅਤੇ 'ਵੇ' ('ਬੇ') 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਦੇ 'ਪ੍ਰਤੈ' ਪਿਛੋਂ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਣ :

ਕਥਾ ਕਹਾਣੀ 'ਬੇਦੀਆਣੀ' ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥੧॥੧੬॥
(ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੩)

ਫੇਰਿ ਵਸਾਇਆ 'ਫੇਰੁਆਣਿ' ਸਤਿਗੁਰਿ ਖਾਡੂਰੁ ॥੫॥
(ਰਾਮਕਲੀ, ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਬੇਦੀਆਣੀ—ਬੇਦਾਂ ਦੀਆਂ।
ਫੇਰੁਆਣਿ—ਫੇਰੁਆਣ ਨੇ, ਫੇਰੂ ਦੇ (ਪੁੱਤਰ) ਨੇ।

ਇਕਨ੍ਹਾ ਗਲੀ ਜੰਜੀਰ ਬੰਦਿ 'ਰਬਾਣੀਐ' ॥੨੧॥
(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੮੭)

ਰਬਾਣੀਐ—ਰਬ ਆਣੀ, ਰੱਬ ਦੀ।

ਹਉ ਹਉ ਕਰਮ ਕਮਾਣੇ ॥ ਤੇਤੇ ਬੰਧ 'ਗਲਾਣੇ' ॥੩॥੧॥੧੧॥
ਗਲਾਣੇ—ਗਲ ਦੇ। *(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੦੪)*

ਤਨੁ ਮਨੁ ਦਿਤਾ ਭਵਜਲੁ ਜਿਤਾ ਚੂਕੀ ਕਾਣਿ 'ਜਮਾਣੀ' ॥੧॥
(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੫੭੬)

ਹਰਿ ਚਰਣ ਕੀ ਓਟ ਸਤਾਣੀ ॥
ਸਭ ਚੂਕੀ ਕਾਣਿ 'ਲੋਕਾਣੀ' ॥੨॥੫੫॥ *(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੨)*

ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰੇ ਭਾਣਾ ॥ ਤਾ ਜਪਿਆ ਨਾਮੁ 'ਰਮਾਣਾ' ॥੧॥੧੫॥੭੯॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੮)

ਰਾਮ ਰਮੈ ਸੋਈ 'ਰਾਮਾਣਾ' ॥ਰਹਾਉ॥੪॥੭੧॥੧੪੦॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੬੪)

ਅਤਿ :
'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ :

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਮੀਠਾ 'ਅਤਿ ਰਸੁ' ਹੋਇ ॥੪॥੩॥੪੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬੧)

ਆਰ—ਮੋਹ + ਆਰ = ਮੋਹਾਰ (ਮੋਹ ਦਾ)

ਉਰਝਿ ਪਰਿਓ ਮਨ ਮੀਠ 'ਮੁੋਹਾਰਾ' ॥੧॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੭)

ਮਿਥਨ 'ਮੋਹਾਰਾ' ਝੂਠੁ ਪਸਾਰਾ ॥੧॥੨॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੭੭)

ਆਵ :
'ਦਰਵੇਸ' ਤੋਂ 'ਦਰਵੇਸਾਵੀ' (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)।
'ਸਚ' ਤੋਂ 'ਸਚਾਵਾ' (ਪੁਲਿੰਗ)।

ਇਕਨਿ ਕਿਨੈ ਚਾਲੀਐ 'ਦਰਵੇਸਾਵੀ' ਰੀਤਿ ॥੧੧੯॥
ਅਲਹ ਸੇਤੀ ਰਤਿਆ ਏਹੁ 'ਸਚਾਵਾ' ਸਾਜੁ ॥੧੦੯॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

ਿ: 'ਦਾਨ' ਤੋਂ 'ਦਾਨਿ'। 'ਬਲ' ਤੋਂ 'ਬਲਿ'। 'ਸੁਰਾਪਾਨ' ਤੋਂ 'ਸੁਰਾਪਾਨਿ'।
ਨੋਟ : ਇਹ ਪ੍ਰਤੈ ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਇਨ੍' ਹੈ, ਅੰਤਲੇ ਵਿਅੰਜਨ (ਨ੍) ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

'ਦਾਨਿ' ਬਡੌ ਅਤਿਵੰਤੁ 'ਮਹਾਬਲਿ'
ਸੇਵਕਿ ਦਾਸਿ ਕਹਿਓ ਇਹੁ ਤਥੁ ॥੭॥੪੯॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਮਥੁਰਾ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੪)

'ਮਹਾ ਦਾਨਿ' ਸਤਿਗੁਰ ਗਿਆਨਿ ਮਨਿ ਚਾਉ ਨ ਹੁਟੈ ॥੭॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ, ਕਲ੍ਯ ਸਹਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

ਕਬੀਰ ਭਾਂਗ ਮਾਛੁਲੀ 'ਸੁਰਾਪਾਨਿ' ਜੋ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਖਾਂਹਿ ॥
ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਨੇਮ ਕੀਏ ਤੇ ਸਭੈ ਰਸਾਤਲ ਜਾਂਹਿ ॥੨੩੩॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੭)

ਅੰਤਰੁ 'ਮਲਿ' ਨਿਰਮਲੁ ਨਹੀ ਕੀਨਾ ਬਾਹਰਿ ਭੇਖ ਉਦਾਸੀ ॥੧॥੧॥

(ਗੂਜਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੫)

ਦਾਨਿ—ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਮਹਾਬਲਿ—ਮਹਾ ਬਲ ਵਾਲਾ।
ਮਹਾਦਾਨਿ—ਬਹੁਤ ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
ਸੁਰਾਪਾਨਿ—ਸੁਰਾਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਵਾਲਾ।
ਮਲਿ—ਮਲ ਵਾਲਾ, ਮਲੀਨ।

ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲਗਾ ਕੇ (ਨ), ਜਿਵੇਂ :
'ਮਲੁ' ਤੋਂ 'ਮਲੀਨ' (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)।

'ਮਲਿਨ' ਭਈ ਮਤਿ ਮਾਧਵਾ ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਲਖੀ ਨ ਜਾਇ ॥੨॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੬)

ਈ—'ਬਿਖੁ' ਤੋਂ 'ਬਿਖਈ'।

ਕਵਨ ਜੁਗਤਿ ਮੇਲਾਵਉ ਨਿਰਗੁਣ 'ਬਿਖਈ' ਜੀਉ ।੧॥੪॥੧੦੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੭)

ਸ—'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ :

ਕਾਮ ਕਰੋਧੁ 'ਸਬਲ' ਸੰਸਾਰਾ ॥੧੩॥੨॥੧੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੦)

ਓਟ 'ਸਤਾਣੀ' ਪ੍ਰਭ ਜੀਉ ਮੇਰੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫੦॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੪)

ਕ—'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ :

ਤੂੰ ਬਾਮਨ ਮੈ 'ਕਾਸੀਕ' ਜੁਲਹਾ ਬੂਝਹੁ ਮੋਰ ਗਿਆਨਾ ॥੩॥੩॥੨੬॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮਨੁ ਮੈ 'ਕਾਸੀਕ' ਜੁਲਹਾ ਮੋਹਿ ਤੋਹਿ ਬਰਾਬਰੀ ਕੈਸੇ ਕੈ ਬਨਹਿ ॥੩॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੦)

ਤੇ ਸ੍ਰਵਨ ਭਲੇ 'ਸੋਭਨੀਕ' ਹਹਿ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ
ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਸੁਣਹਿ ਹਰਿ ਤੇਰੇ ਰਾਮ ॥੨॥੪॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੪ ਛੰਤੁ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੪੦)

ਗ੍ਯ; ਗਿ :

ਨੋਟ : 'ਗ੍ਯ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਧਾਤੂ 'ਗਜ' ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਜਾਨਣਾ'। 'ਗ੍ਯ'='ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ'।

ਪੁਨਿਤ ਲਲਿਤ 'ਗੁਨਗ੍ਯ' ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ
ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਰੂਪ ਦਿਖਾਵਨੀ ਨੀਕੀ ॥੧॥੩॥੨੫॥ *(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੭੨)*

ਕਰਤ ਰਹੇ 'ਕ੍ਰਤਗ੍ਯ' ਕਰੁਣਾਮੈ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਗਿਆਨ ॥੨॥੨॥੨੧॥
(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੧੩੦੨)

ਕਰਹੁ ਤਪਾਵਸੁ ਪ੍ਰਭ 'ਸਰਬਾਗਿ' ॥੭॥੧॥
(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੭)

ਨਿ—'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ (ਨਿ) ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਕਈ ਕੋਟਿ ਅਭਿਗ ਆਤਮ 'ਨਿਕੋਰ' ॥੨॥੧੦॥ *(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)*

ਜਿਨਾ ਭਉ ਤਿਨ ਨਾਹਿ ਭਉ ਮੁਚੁ ਭਉ 'ਨਿਭਵਿਆਹ' ॥੧॥੮॥
(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਬਾਹਰਿ ਧੋਤੀ ਤੂਮੜੀ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ 'ਨਿਕੋਰ' ॥੨॥੧੨॥
(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

ਮੈ, ਮਇ :

ਅਨਲ ਅਗਮ ਜੈਸੇ 'ਲਹਰਿਮਇ' ਓਦਧਿ ਜਲੁ ਕੇਵਲ ਜਲ ਮਾਹੀ ॥੧॥੧॥
(ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੭)

'ਗਗਨਮੈ' ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ ॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਆਰਤੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੩)

ਨਾਨਕ ਭਗਤ 'ਆਨੰਦਮੈ' ਪੇਖਿ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਧੀਰ ॥੨॥੮॥੭੨॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੮)

'ਕਰਣਾਮੈ' ਕਿਰਪਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਨਿਧਿ ਜੀਵਨ ਪਦ
ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਦਰਸਨ ॥੨॥੨॥੧੧੮॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੮)*

ਮਣੀ :

ਸਹਜ ਅਵਲਿ 'ਧੂੜਿਮਣੀ' ਗਾਡੀ ਚਾਲਤੀ ॥੧॥੩॥

(ਬਸੰਤੁ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੫)

ਮਾਨ :

'ਦ੍ਰਿਸਟਿਮਾਨ' ਹੈ ਸਗਲ ਮਿਥੇਨਾ ॥੧੮॥੨॥੧੧॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੮੩)

'ਦ੍ਰਿਸਟਿਮਾਨ' ਸਭੁ ਬਿਨਸੀਐ ਕਿਆ ਲਗਹਿ ਗਵਾਰ ॥੨॥੧॥੩੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

ਰ :

'ਧਾਤੁਰ' ਬਾਜੀ ਸਬਦਿ ਨਿਵਾਰੇ ਨਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਈ ॥੧੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੯)

'ਧਾਤੁ' ਤੋਂ 'ਧਾਤੁਰ' (ਧਾਤੁ ਦੀ, ਮਾਇਆ ਦੀ)।

ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਧਾਰੀ ॥ ਓਹਾ ਪੈਰਿ 'ਲੋਹਾਰੀ' ॥੩॥੧॥੧੭॥

ਲੋਹਾਰੀ—ਲੋਹੇ ਦੀ, ਭਾਵ, ਬੇੜੀ। *(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੦੪)*

ਦਾਨੁ ਪਾਵਉ ਸੰਤਾ ਸੰਗੁ ਨਾਨਕ ਰੇਨੁ 'ਦਾਸਾਰਾ' ॥੪॥੬॥੨੨॥

ਦਾਸਾਰਾ—ਦਾਸਾਂ ਦੀ। *(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੦੬)*

ਲ :

ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ 'ਪਤ੍ਰਾਲੀ' ॥
ਲੰਗਰਿ ਦਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੀਰਿ 'ਘਿਆਲੀ' ॥੩॥

(ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਰਾਮਕਲੀ, ਪੰਨਾ ੯੬੭)

.....ਸਤਿਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਪਰਾ 'ਪੂਰਬਲਾ' ॥੨੦॥੨॥੧੧॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੮੩)

ਬਾਲਕੁ ਮਰੈ, ਬਾਲਕ ਕੀ ਲੀਲਾ ॥
ਕਹਿ ਕਹਿ ਰੋਵਹਿ ਬਾਲੁ 'ਰੰਗੀਲਾ' ॥੭॥੧॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੦੨੭)

ਪਿਰੁ 'ਰਲੀਆਲਾ' ਜੋਬਨੁ ਬਾਲਾ ਅਨਦਿਨੁ ਕੰਤਿ ਸਵਾਰੀ ॥੪॥੧॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੮)

ਚਿਤਵਉ ਚਿਤ ਨਾਥ ਚਿਤਵਉ ਚਿਤ ਨਾਥ ਹੇ,
ਰਖਿ ਲੇਵਹੁ ਸਰਣਿ ਅਨਾਥ ਹੇ, ਮਿਲੁ ਚਾਉ 'ਚਾਈਲੇ' ਪ੍ਰਾਨ ॥੪॥੧॥੧੪॥੩੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੬੨)

ਵਡੀ ਕੋਮ ਵਸਿ ਭਾਗਹਿ ਨਾਹੀ ਮੁਹਕਮ ਫੌਜ 'ਹਠਲੀ' ਰੇ ॥੨॥੩॥੧੩੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੧, ਪੰਨਾ ੪੦੪)

ਦੇਖਿ ਕਸੁੰਭਾ 'ਰੰਗੁਲਾ' ਕਾਹੇ ਭੂਲਿ ਲਾਗੇ ॥੩੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੯)

ਵੇ, ਬੇ—'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ('ਵੇ') ਜਾਂ ('ਬੇ'):

'ਵੇਦੀਨਾ' ਕੀ ਦੋਸਤੀ ਵੇਦੀਨਾ ਕਾ ਖਾਣੁ ॥੧॥੧੪॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੦)

ਗੁਣ 'ਬੇਅੰਤ' ਪ੍ਰਭ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰੇ ॥੧੫॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੫)*

ਜੇ ਇਕ ਅਧ ਚੰਗੀ ਕਰੇ ਦੂਜੀ ਭੀ 'ਵੇਰਾਸਿ' ॥੫॥੨੨॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

'ਵੇਤਗਾ' ਆਪੇ ਵਤੈ ॥੪॥੧੫॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

ਅਗੈ ਗਏ ਨ ਮੰਨੀਅਨਿ ਮਾਰਿ ਕਢਹੁ 'ਵੇਪੀਰ' ॥੪॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੫)

ਬਾਪੁ ਦਿਸੈ 'ਵੇਜਾਤਿ' ਨ ਹੋਇ ॥੩॥੩॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੬)*

ਵਾਣੀ:

ਸ੍ਰੀ ਰੰਗਿ ਰਾਤੀ ਫਿਰੈ ਮਾਤੀ ਉਦਕੁ 'ਗੰਗਾਵਾਣੀ' ॥੮॥੨॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੭)

ਨੈਨਹੁ ਨੀਰੁ ਬਹੈ ਤਨੁ ਖੀਨਾ ਭਏ ਕੇਸੁ 'ਦੁਧਵਾਨੀ' ॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਭੀਖਣ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੯)

ਕਰਣੀ ਕਾਗਦੁ ਮਨੁ 'ਮਸਵਾਣੀ' ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਦੁਇ ਲੇਖ ਪਏ ॥੧॥੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੯੦)

ਗੰਗਾ—ਗੰਗਾਵਾਣੀ। ਦੁਧ—ਦੁਧਵਾਨੀ। ਮਸੁ—ਮਸਵਾਣੀ।

ਵਤ :

ਇਹੁ ਸੰਸਾਰੁ 'ਬਿਖੁਵਤ' ਅਤਿ ਭਉਜਲੁ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਹਰਿ ਪਾਰਿ ਲੰਘਾਈ ॥੧੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੩)

ਸਮਾਸ
(Compound Word used as Adjective)

ਬਹੁਬ੍ਰੀਹੀ ਸਮਾਸ

ਇਸ 'ਸਮਾਸ' ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੂਜੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੋ ਕੇ ਸਮੁੱਚਾ 'ਸਮਾਸਿਤ ਸ਼ਬਦ' ਕਿਸੇ ਹੋਰ 'ਨਾਂਵ' ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : 'ਕਾਲਮੁਖਾ'—ਕਾਲਾ ਹੈ ਮੁਖ ਜਿਸ ਦਾ।

ਨੋਟ : ਜਦੋਂ ਇਸ ਸਮਾਸ ਦੇ ਅੰਗ ਵਖੋ-ਵਖ ਕਰੀਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਪੜਨਾਂਵ 'ਜੋ', 'ਜਿਸੁ' ਆਦਿਕ ਵਰਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਤਨੁ ਸਬਦਿ ਵਿਗਾਸਿਆ ਜਪਿ 'ਅਨਤ ਤਰੰਗਾ' ॥੩॥੧॥੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੪੮)

ਅਨਤ ਤਰੰਗਾ—'ਅਨਤ' (ਅਨੇਕ) ਹਨ 'ਤਰੰਗ' ਜਿਸ (ਹਰੀ) ਦੇ।

ਤੇਰਾ ਮੁਖੁ ਸੁਹਾਵਾ ਜੀਉ 'ਸਹਜ ਧੁਨਿ' ਬਾਣੀ ॥
ਚਿਰੁ ਹੋਆ ਦੇਖੇ 'ਸਾਰਿੰਗਪਾਣੀ' ॥੨॥੮॥ *(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬)*

ਸਹਜ ਧੁਨਿ—'ਸਹਜ' ਹੈ 'ਧੁਨਿ' ਜਿਸ ਦੀ, ਉਹ ਬਾਣੀ।
ਸਾਰਿੰਗਪਾਣੀ—'ਸਾਰਿੰਗ' ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ 'ਪਾਣਿ' (ਹੱਥ) ਵਿਚ।

ਨਾਨਕ 'ਸਿਰਖੁਥੇ' ਸੈਤਾਨੀ ਏਨਾ ਗਲ ਨ ਭਾਣੀ ॥੧॥੨੬॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਸਿਰਖੁਥੇ—'ਖੁਥੇ' (ਹੋਏ) ਹਨ 'ਸਿਰ' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ।

ਧਰਮਰਾਇ ਜਬ ਪਕਰਸਿ ਬਵਰੇ ਤਉ 'ਕਾਲਮੁਖਾ' ਉਠਿ ਜਾਈ ॥੩॥੨॥੧੬॥

ਕਾਲਮੁਖਾ—'ਕਾਲਾ' ਹੈ 'ਮੁਖੁ' ਜਿਸ ਦਾ। *(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੭)*

ਚਰਨ ਕਮਲ ਉਰਧਾਰੇ ਚੀਤ ॥ 'ਚਿਰੁ ਜੀਵਨੁ' ਚੇਤਨੁ ਨਿਤ ਨੀਤ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਚਿਰੁ ਜੀਵਨੁ- 'ਚਿਰੁ' (ਸਦਾ ਥਿਰ) ਹੈ 'ਜੀਵਨ' ਜਿਸ ਦਾ।

'ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ' ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਹਰਿ ਰਾਖਿਆ ਉਰਧਾਰਿ ॥੪॥੫॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੫੯)

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ—'ਜੀਵਨ' ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੈ 'ਮੁਕਤਿ' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ।

ਜਿਨ੍ ਅੰਦਰਿ ਨਿੰਦਾ ਦੁਸਟੁ ਹੈ 'ਨਕਵਢੇ' ਨਕ ਵਢਾਇਆ ॥੧੭॥

(ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੪)

ਨਕਵਢੇ—'ਵਢੇ' (ਹੋਏ) ਹਨ 'ਨੱਕ' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ।

ਤੁਰੇ ਪਲਾਣੇ 'ਪਉਣ ਵੇਗ' ਹਰਰੰਗੀ ਹਰਮ ਸਵਾਰਿਆ ॥੧੭॥

ਪਉਣ ਵੇਗ—ਪਉਣ (ਜਿਤਨਾ) ਵੇਗ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ। *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

ਪਹਿਲੈ ਪਹਰੈ ਰੈਣਿ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ 'ਬਾਲਕ ਬੁਧਿ' ਅਚੇਤੁ ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਪਹਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੫)

ਬਾਲਕ ਬੁਧਿ—ਬਾਲਕ (ਵਰਗੀ) ਬੁਧਿ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ (ਉਹ ਅਚੇਤੁ ਜੀਵ)।

ਸੰਤ ਕਾ ਦੋਖੀ 'ਬਿਗੜ ਰੂਪੁ' ਹੋਇ ਜਾਇ ॥੭॥੧੩॥ *(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)*

ਬਿਗੜ ਰੂਪੁ—ਬਿਗੜਿਆ (ਹੋਇਆ) ਹੈ ਰੂਪ ਜਿਸ ਦਾ।

ਲਾਲ 'ਬਹੁ ਗੁਣਿ' ਕਾਮਣਿ ਮੋਹੀ ॥੩੫॥ *(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੯)*

ਬਹੁ ਗੁਣਿ—ਬਹੁ (ਬਹੁਤੇ) ਹਨ ਗੁਣ ਜਿਸ ਦੇ (ਤੂੰ ਹੇ ਲਾਲ !)

'ਭਾਗ ਸੁਲਖਣਾ' ਹਰਿ ਕੰਤੁ ਹਮਾਰਾ ਰਾਮ ॥
ਅਨਹਦ ਬਾਜਿਤ੍ਰਾ ਤਿਸੁ ਧੁਨਿ ਦਰਬਾਰਾ ਰਾਮ ॥੧॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੪੬)

ਭਾਗ ਸੁਲਖਣਾ—ਸੁਲੱਖਣੇ ਭਾਗ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ (ਉਹ ਕੰਤੁ)।

'ਮਿਠਬੋਲੜਾ' ਜੀ ਹਰਿ ਸਜਣੁ ਸੁਆਮੀ ਮੋਰਾ ॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੮੪)

ਮਿਠਬੋਲੜਾ—ਮਿਠੇ ਹਨ ਬੋਲ ਜਿਸ ਦੇ।

ਤਿਸਹਿ ਤਿਆਗਿ ਮਾਨੁਖੁ ਜੇ ਸੇਵਹੁ ਤਉ 'ਲਾਜਲੋਨੁ' ਹੋਇ ਜਾਈਐ ॥੧॥੨੬॥੪੯॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੪)

ਲਾਜਲੋਨੁ—ਲਾਜ (ਵਾਲੇ) ਹਨ ਲੋਇਨ (ਲੋਨ) ਜਿਸ ਦੇ।

'ਦੁਧਾਥਣੀ' ਨ ਆਵਈ ਫਿਰਿ ਹੋਇ ਨ ਮੇਲਾ ॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਦੁਧਾਥਣੀ-ਦੁਧ ਹੈ 'ਥਣਾਂ' ਵਿਚ ਜਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ, ਉਹ ਅਵਸਥਾ।

ਮੈ ਮਤ ਜੋਬਨਿ ਗਰਬਿ ਗਾਲੀ 'ਦੂਧਾਥਣੀ' ਨ ਆਵਏ ॥
ਨਾਨਕ ਸਾਧਨ ਮਿਲੈ ਮਿਲਾਈ ਪਿਰ ਬਿਨੁ ਨੀਦ ਨ ਆਵਏ ॥੧੦॥

(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੪੨)

ਨਿਰਮਲ ਵਾਜੈ 'ਅਨਹਦ ਧੁਨਿ' ਬਾਣੀ ਦਰਿ ਸਚੈ ਸੋਭਾ ਪਾਵਣਿਆ ॥੪॥੧੯॥੨੦॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੧)

ਅਨਹਦ ਧੁਨਿ—ਇਕ-ਰਸ (ਅਨਹਦ) ਹੈ ਧੁਨਿ ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਬਾਣੀ।

ਕਵੀ ਦਮੋਦਰ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਸਨ। ਸ਼ਬਦ 'ਦੂਧ' ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਬਹੁਬ੍ਰੀਹੀ ਸਮਾਸ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਪਿਉ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਭੁਇੰ ਭਾਂਡਾ ਵੰਡਣ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਰਾਂਝਾ ਆਖਦਾ ਹੈ :

ਸੁਣਿ ਤਾਹਰ ! ਤੂੰ ਜਾ ਬਾਪ ਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਬਰਿ ਨ ਕਾਈ।
ਮੈਂ 'ਦੂਧਵਾਤਾ', ਲੱਜ ਤੁਸਾਨੂੰ ਮਿਹਰ ਰੰਝੇਟੇ ਪਾਈ।੧੪੧।

('ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ)

ਦੂਧਵਾਤਾ—ਦੁੱਧ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਵਾਤ (ਮੁਖ) ਵਿਚ।

ਪੜਨਾਂਵ

ਪੁਰਖ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ
(Personal Pronoun)

(ੳ) ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ (First Person)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਹਉ, ਮੈ, ਮੋਹਿ, ਮੂ, ਮੂੰ	ਹਮ, ਹਮਹੁ, ਅਸੀ
ਕਰਮ ,,	ਮੋਹਿ	ਹਮਹਿ
ਕਰਣ ,,		
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ,,	ਮੈ, ਮੋਹਿ, ਮੂ, ਮੁਹਿ, ਮੁਝੈ, ਮੁਝਹਿ, ਮਾਝੈ	ਹਮ, ਹਮਹੁ
ਅਪਾਦਾਨ ,,	ਮੰਝਹੁ	
ਸੰਬੰਧ ,,	ਮੈ, ਮੈਡਾ, ਮਹਿੰਡਾ, ਮਹਿੰਜਾ, ਮੰਞੂ, ਮੂ, ਮਾ, ਮੋਹਿ, ਮੇਰਾ, ਮੋਰਾ, ਮੋਰਲਾ	ਹਮਰਾ, ਹਮਾਰਾ, ਹਮਰੋ, ਅਸਾਡੜਾ, ਅਸਾ
ਅਧਿਕਰਣ ,,	ਮੰਝੁ, ਮੁਝੁ, ਮੁਝੈ	

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਹਉ', 'ਮੈ', 'ਮੋਹਿ', 'ਮੂ', 'ਮੂੰ'

'ਹਉ' ਆਇਆ ਦੂਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ 'ਮੈ' ਤਕੀ ਤਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥
'ਮੈ' ਆਸਾ ਰਖੀ ਚਿਤ ਮਹਿ ਮੇਰਾ ਸਭੋ ਦੁਖੁ ਗਵਾਇ ਜੀਉ ॥੩॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਗੁਣਵੰਤੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

'ਮੋਹਿ' ਅਨਾਥ ਪ੍ਰਭ ਤੇਰੀ ਸਰਣ ॥੨॥੧੦॥ *(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੮੩)*

ਜਿਨਾ ਪਛਾਤਾ ਸਚੁ ਚੁੰਮਾ ਪੈਰ 'ਮੂੰ' ॥੩॥੧॥ *(ਆਸਾ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੮)*

'ਮੂ' ਥੀਆਊ ਤਖਤੁ ਪਿਰੀ ਮਹਿੰਜੇ ਪਾਤਿਸਾਹ ॥
ਪਾਵ ਮਿਲਾਵੇ ਕੋਲਿ ਕਵਲ ਜਿਵੈ ਬਿਗਸਾਵਦੋ ॥੧॥੧੩॥
(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ, ਡਖਣੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੮)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਹਮ', 'ਹਮਹੁ', 'ਅਸੀ'

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਦੇ ਤਿਨ ਦਰਸਨੁ ਦੀਜੈ ॥
'ਹਮ' ਤਿਨ ਕੇ ਚਰਣ ਪਖਾਲਦੇ ਧੂੜਿ ਘੋਲਿ ਘੋਲਿ ਪੀਜੈ ॥੧੨॥੨॥
(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੨੬)

ਇਸੁ ਸੁਖ ਤੇ ਸਿਵ ਬ੍ਰਹਮ ਡਰਾਨਾ ॥
ਸੋ ਸੁਖੁ 'ਹਮਹੁ' ਸਾਚੁ ਕਰਿ ਜਾਨਾ ॥੨॥੧॥੩੬॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੩੩੦)

'ਅਸੀ' ਖਤੇ ਬਹੁਤੁ ਕਮਾਵਦੇ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥੨੯॥
(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਪੰਨਾ ੧੪੧੬)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਮੋਹਿ'—ਮੈਨੂੰ

'ਮੋਹਿ' ਨ ਬਿਸਾਰਹੁ ਮੈ ਜਨੁ ਤੇਰਾ ॥੧॥ *(ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੫)*

ਰਾਖਹੁ ਅਪਨੀ ਸਰਨਿ ਪ੍ਰਭ 'ਮੋਹਿ' ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੇ ॥੧॥੪॥੩੪॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੫੯)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਹਮਹਿ'—ਅਸਾਨੂੰ

ਪ੍ਰਤਿਪਾਲੈ ਨਾਨਕ 'ਹਮਹਿ' ਆਪਹਿ ਮਾਈ ਬਾਪ ॥੩੨॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੭)

ਤੇਰੇ ਧਨੁਖ ਕਾਜ ਨਹਿ ਸਰਈ।
ਜੀਵਤ 'ਹਮਹਿ' ਕੁੰਵਰਿ ਕੋ ਵਰਈ।੩੧੦। *(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲਕਾਂਡ)*

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਈ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਦੋ 'ਕਰਮ' ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ 'ਕਥਿਤ' ਤੇ ਦੂਜਾ 'ਅਕਥਿਤ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ, 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ', ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ)।

ਕਈ 'ਅਕਰਮਕ' ਧਾਤੂਆਂ (Intransitive Verb) ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ' ਦੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦਾ ਰੂਪ 'ਮਹਜੰ' ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਮੱਝ' ਬਣ ਗਿਆ।

ਸੋ ਸ਼ਬਦ 'ਮੁਝੈ', 'ਮੁਝਹਿ' ਅਤੇ 'ਮਾਝੈ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਹਨ; 'ਮੈ', 'ਮੂ', 'ਮੋਹਿ', 'ਮੁਹਿ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ, ਜੋ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

'ਮੈ' ਆਧਾਰੁ ਤੇਰਾ ਤੂ ਖਸਮੁ ਮੇਰਾ 'ਮੈ' ਤਾਣੁ ਤਕੀਆ ਤੇਰਓ ॥੪॥੨॥
'ਮੈ'—ਮੈਨੂੰ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ ਦਖਣੀ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)*

'ਮੋਹਿ' ਅਧਾਰੁ ਨਾਮੁ ਨਾਰਾਇਨ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਨ ਧਨ ਮੋਰੇ ॥੩॥੧॥
'ਮੋਹਿ'—ਮੈਨੂੰ। *(ਰਾਮਕਲੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੪)*

ਜਿਨੀ ਮੈਡਾ ਲਾਲੁ ਰੀਝਾਇਆ ਹਉ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਮਨੁ ਡੇਹੀਆ ॥
ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਸੁਣਿ ਬਿਨਉ ਸੁਹਾਗਣਿ 'ਮੂ' ਦਸਿ ਡਿਖਾ ਪਿਰੁ ਕੇਹੀਆ ॥੨॥੧॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੦੩)

ਸਗਲ ਸੀਗਾਰ ਹੁਣਿ 'ਮੁਝਹਿ' ਸੁਹਾਇਆ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥੪॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੩੭)

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ 'ਮੁਹਿ' ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ ਨਾਨਕ ਦਰ ਸਰੀਤਾ ॥੪॥੭॥੩੭॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੦)

ਸੰਤ ਚੀ ਸੰਗਤਿ ਸੰਤ ਕਥਾ ਰਸੁ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ 'ਮਾਝੈ' ਦੀਜੈ ਦੇਵਾਦੇਵ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨॥

(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਮੈ, ਮੂ। ਮੋਹਿ, ਮਾਝੈ। ਮੁਹਿ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਹਰਿ 'ਹਮ' ਭਾਈਆ ਹਰਿ ਹੋਆ ਹਰਿ ਕਿਰਪਾਲੁ ॥੨॥੫॥

(ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੧੫)

ਸੁਖੁ ਮਾਗਤ ਦੁਖੁ ਆਗੈ ਆਵੈ ॥
ਸੋ ਸੁਖੁ 'ਹਮਹੁ' ਨ ਮਾਂਗਿਆ ਭਾਵੈ ॥੧॥੧॥੩੬॥
'ਹਮ'—ਅਸਾਨੂੰ। 'ਹਮਹੁ'—ਅਸਾਨੂੰ। *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੦)*

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਹੀਆ ਤਊ ਅਸੰਖ 'ਮੰਝਹੁ' ਹਭਿ ਵਧਾਣੀਆ ॥੬॥੧॥੪॥
'ਮੰਝਹੁ'—ਮੈਥੋਂ। *(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੦ ਕਾਫੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੧)*

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਮੈ' ਸਹੁ ਦਾਤਾ ਏਕੁ ਹੈ ਅਵਰੁ ਨਾਹੀ ਕੋਈ ॥੫੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬੫)

ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਸਚਿਆਰੁ 'ਮੈਡਾ' ਸਾਂਈ ॥੫੩॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੬੫)*

ਦਾਨੁ 'ਮਹਿੰਡਾ' ਤਲੀ ਖਾਕੁ ਜੇ ਮਿਲੈ ਤ ਮਸਤਕਿ ਲਾਈਐ ॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਕਰਹੁ ਅਨੁਗ੍ਰਹੁ ਸੁਆਮੀ 'ਮੇਰੇ' ਗਨਹੁ ਨ 'ਮੋਹਿ' ਕਮਾਇਓ ॥੨॥੧੬॥੨੫॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੫੦੧)

ਲੋਇਣ ਲੋਈ ਡਿਠ, ਪਿਆਸ ਨ ਬੁਝੈ 'ਮੂ' ਘਣੀ॥
ਨਾਨਕ ਸੇ ਅਖੜੀਆ ਬਿਅੰਨਿ ਜਿਨੀ ਡਿਸੰਦੋ 'ਮਾ' ਪਿਰੀ॥੧॥੨॥
(ਸਲੋਕ ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੫੭੭)

ਸਦਾ ਰੰਗੀਲਾ ਲਾਲੁ ਪਿਆਰਾ ਏਹੁ 'ਮਹਿੰਜਾ' ਆਸਰਾ॥੧॥੪॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੬੧)

ਕਿਸ ਹੀ ਕੋਈ ਕੋਇ 'ਮੰਞੁ' ਨਿਮਾਣੀ ਇਕੁ ਤੂ॥੧॥੨੦॥
(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੧)

ਇਸੁ ਤਨ ਮਨ ਮਧੇ ਮਦਨ ਚੋਰ॥
ਜਿਨਿ ਗਿਆਨ ਰਤਨੁ ਹਿਰਿ ਲੀਨ 'ਮੋਰ'॥੧॥੫॥
(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)

ਸੰਤਹ ਚਰਨ 'ਮੋਰਲੋ' ਮਾਥਾ॥੧॥੧੪॥ *(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੬)*

ਮੈ, ਮੂ, ਮੈਡਾ, ਮਹਿੰਜਾ, ਮਹਿੰਡਾ, ਮੰਞੁ, ਮੋਹਿ, ਮੋਰ, ਮਾ, ਮੋਰਲੋ।

'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦੇ ਨਾਲ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ 'ਉਤਮ ਪੁਰਖ' ਦੇ ਰੂਪ ਇਹ ਹਨ—'ਮੈ', 'ਮੇ', 'ਮੋ', ਜਿਵੇਂ :

'ਮੈ' 'ਕੀ' ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਹੀ ਵਸਹਿ ਹਭੀਆ ਨਾਲਿ॥੩॥੧॥
(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੫੭)

ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਸੁਨਿ ਆਇਓ ਗੁਰ ਤੇ॥
'ਮੋ' 'ਕਉ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਬਦਿ ਬੁਝਾਇਓ॥੧੩੨॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੮)*

ਨਿਬਾਹਿ ਲੇਹੁ 'ਮੋ' 'ਕਉ' ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤੇ ਓੜਿ ਪਹੁਚਾਵਹੁ ਦਾਤੇ॥੧॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੯੦)

'ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ' ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਥਾਂ 'ਡਾ, ਡੇ, ਡੀ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ 'ਜਾ, ਜੇ, ਜੀ' ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ ਪੜਨਾਂਵ 'ਮੈ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਕੀ' ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ, ਤਿਵੇਂ 'ਮੈਡਾ', 'ਮਹਿੰਡਾ' 'ਮਹਿੰਜਾ' ਹਨ।

ਸੰਬੰਧਕ 'ਦਾ' ਆਦਿਕ ਵਾਂਗ ਕਈ ਥਾਈਂ 'ਰਾ, ਰੇ, ਰੀ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ "ਮਹਰਾਜ 'ਰੀ' ਮਾਇਆ" (ਵੇਖੋ ਸੰਬੰਧਕ)।

ਇਸ 'ਰਾ' ਆਦਿਕ ਦੇ ਨਾਲ 'ਉਤਮ ਪੁਰਖ' ਦਾ ਰੂਪ 'ਮੇ' ਜਾਂ 'ਮੋ'

ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਮੇਰਾ, ਮੋਰਾ' ਆਦਿਕ।

'ਉਤਮ ਪੁਰਖ' ਦਾ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਰੂਪ (ਮੋਰ) ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

'ਮੋਰ' ਮਨੋਰਥ ਜਾਨਹੁ ਨੀਕੇ॥
ਬਸਹੁ ਸਦਾ ਉਰ ਪੁਰ ਸਬ ਹੀ ਕੇ॥ *(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲਕਾਂਡ)*

ਉਤਮ ਪੁਰਖ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਮੰਞੁ' ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਹ ਰੂਪ 'ਮਾਝ' ਹੈ; ਜਿਵੇਂ, (ਮੀ ਤਜ਼ਾਲਾ 'ਮਾਝਾ' ਬਾਂਟਾ ਦੇਈਨ = ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰਾ (ਆਪਣਾ) ਬਾਂਟਾ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਹਮਾਰਾ', 'ਹਮਰੋ', 'ਅਸਾਡੜਾ', 'ਅਸਾ'

ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਕਵਨੁ 'ਹਮਾਰਾ'॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)*

'ਹਮਰੋ' ਭਰਤਾ ਬਡੋ ਬਿਬੇਕੀ ਆਪੇ ਸੰਤੁ ਕਹਾਵੈ॥
ਓਹੁ 'ਹਮਾਰੈ' ਮਾਥੈ ਕਾਇਮੁ ਅਉਰੁ 'ਹਮਰੈ' ਨਿਕਟਿ ਨ ਆਵੈ॥੩॥੪॥
(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)

ਜੇ ਤੂ ਮਿਤ੍ਰੁ 'ਅਸਾਡੜਾ' ਹਿਕ ਭੋਰੀ ਨ ਵੇਛੋੜਿ॥੧॥੧॥
(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੪)

'ਅਸਾ' ਜੋਰੁ ਨਾਹੀ ਜੇ ਕਿਛੁ ਕਰਿ ਹਮ ਸਾਕਹ,
ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਬਖਸਿ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪॥੧੫॥੨੪॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੭੩੬)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਮੰਞੁ' ਕੁਚਜੀ ਅੰਮਾਵਣਿ ਡੋਸੜੇ ਹਉ ਕਿਉ ਸਹੁ ਰਾਵਣਿ ਜਾਉ ਜੀਉ॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਕੁਚਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੨)

'ਮੁਝੁ' ਅਵਗਨ ਸਹ ਨਾਹੀ ਦੋਸੁ॥੧॥੧॥ *(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)*

ਕੰਤੁ ਲੀਆ ਸੋਹਾਗਣੀ ਮੈ ਤੇ ਵਧਵੀ ਏਹ ॥
ਸੇ ਗੁਣ 'ਮੁਝੈ' ਨ ਆਵਨੀ ਕੈ ਜੀ ਦੋਸੁ ਧਰੇਹ ॥੪॥੧॥

(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੨੫)

ਮੰਞੁ, ਮੁਝੁ, ਮੁਝੈ।

(ਅ) ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ (Second Person)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਤੂੰ, ਤਉ, ਤੈ, ਤੁਧੁ,	ਤੁਮ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਤੋਹਿ, ਤੋਹੀ, ਤੁਹਿ, ਤਉ, ਤੁਧ, ਤੁਝ, ਤੁਝਹਿ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਤੁਧੁ, ਤੁਝੁ, ਤੁਝਹਿ, ਥੈਂ, ਥੇ, ਤੈ,	ਤੁਸਾ
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਤੁਧਹੁ	
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਥਾਰੀ, ਤੋਰ, ਤੇਰੋ, ਤੁਅ, ਤੈਡਾ, ਤਉ, ਤਹਿੰਜੀ, ਤਿਹਾਰੈ, ਤੋਹਿ, ਤੇਰਉ, ਤੂ	ਤੁਮਾਰੀ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤੁਝਹਿ	

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜੋ ਤਨੁ 'ਤੈ' ਅਪਨੋ ਕਰਿ ਮਾਨਿਓ ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਗ੍ਰਿਹਿ ਨਾਰੀ ॥੧॥੯॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੨੦)

'ਤੂੰ' ਸਤਵੰਤੀ ਤੂੰ ਪਰਧਾਨ ॥੩॥੫੨॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੪)*

ਜਿਨ ਕਉ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰੁ, 'ਤਉ' ਆਪੇ ਲਾਇਆ ਕਰਮੁ ਕਰਿ ॥੧੩॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੪੨੨)

ਜਿਥੈ ਜਾਇ 'ਤੁਧੁ' ਵਰਤਣਾ ਤਿਸ ਕੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾਹਿ ॥੩॥੩॥੭੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੩)

'ਤੁਧੁ' ਸੰਸਾਰੁ ਉਪਾਇਆ॥ ਸਿਰੇ ਸਿਰਿ ਧੰਧੇ ਲਾਇਆ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੧)

ਤੈ, ਤਉ, ਤੁਧੁ, ਤੂੰ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਜਿਸੁ ਵਖਰ ਕਉ 'ਤੁਮ' ਆਏ ਹਹੁ ਸੋ ਪਾਇਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਾ ਹੇ ॥੬॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੩)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਕਵਨੁ ਰੀਝਾਵੈ 'ਤੋਹੀ' ॥੧੨੯॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੭)*

'ਤੋਹੀ'—ਤੈਨੂੰ।

ਚਲੁ ਰੇ, ਬੈਕੁੰਠ 'ਤੁਝਹਿ' ਲੇ ਤਾਰਉ ॥੨॥੩੧॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੯)*

ਰੇ ਮਨ ਮੈ 'ਤਉ' ਛਿਨ ਛਿਨ ਸਮਝਾਵਾ॥
ਤਾਹਿ ਛਾਡਿ ਕਤ ਆਪੁ ਬਧਾਵਾ॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

ਰੇ ਬਉਰੇ 'ਤੁਹਿ' ਘਰੀ ਨ ਰਾਖੈ ਕੋਈ॥੯॥ *(ਆਸਾ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੪੭੭)*

ਜਿਸੁ ਦੇਹਿ ਦਰਸੁ ਸੋਈ 'ਤੁਧੁ' ਜਾਣੈ॥੧੧॥੧॥੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੪)

ਸਾਹਿ ਸਾਹਿ 'ਤੁਝ' ਸੰਮਲਾ ਕਦੇ ਨ ਵਿਸਾਰੇਉ॥੩॥੧੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੦)

ਤੋਹੀ, ਤੁਹਿ। ਤੁਝਹਿ, ਤੁਧੁ। ਤਉ, ਤੁਝੁ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਤੇਰੋ ਕੀਆ 'ਤੁਝਹਿ' ਕਿਆ ਅਰਪਉ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਤੁਹੀ ਚਵਰ ਢੋਲਾਰੇ॥੩॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੪)

ਸੁਣਿ ਮਨ ਤਨ 'ਤੁਝੁ' ਸੁਖੁ ਦਿਖਲਾਵਉ॥
ਹਰਿ ਅਨਿਕ ਬਿੰਜਨ 'ਤੁਝੁ' ਭੋਗ ਭੁੰਚਾਵਉ॥੨੭॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੪੨)

ਸਾਈ ਭਗਤਿ ਜੋ 'ਤੁਧੁ' ਭਾਵੈ ਤੂੰ ਸਰਬ ਜੀਆ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ ॥੧॥੧॥੪੮॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੪੭)

ਨਾਮੁ ਸਮ੍ਾਲਸਿ ਰੂੜੀ ਬਾਣਿ ॥
'ਥੈਂ' ਭਾਵੈ ਦਰੁ ਲਹਸਿ ਪਿਰਾਣਿ ॥੨॥੧॥੪॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੨੭੫)

ਅਜਰੁ ਜਰੈ ਨੀਝਰੁ ਝਰੈ ਅਮਰ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ॥
ਨਾਨਕੁ ਜਲ ਕੌ ਮੀਨੁ ਸੈ 'ਥੇ' ਭਾਵੈ ਰਾਖਹੁ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥੫॥੧੩॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੩੧)

ਫਰੀਦਾ ਜੋ 'ਤੈ' ਮਾਰਨਿ ਮੁਕੀਆ ਤਿਨ੍ਾ ਨ ਮਾਰੇਹਿ ਘੁੰਮਿ ॥੭॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

ਤੁਝਹਿ, ਥੈਂ। ਤੁਝੁ, ਥੇਂ। ਤੁਧੁ, ਤੈ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਰਸੁ ਅਤਿ ਭਲਾ ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਮਿਲੈ ਰਸੁ ਖਾਇ ॥
ਜਾਇ ਪੁਛਹੁ ਸੋਹਾਗਣੀ 'ਤੁਸਾ' ਕਿਉ ਕਰਿ ਮਿਲਿਆ ਪ੍ਰਭ ਆਇ ॥੧॥੫॥੬੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੪੧)

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਪ੍ਰਭ 'ਤੁਧਹੁ' ਖਾਲੀ ਕੋ ਨਹੀ ਦਰਿ ਗੁਰਮੁਖਾ ਨੋ ਸਾਬਾਸਿ ॥੪॥੧॥੬॥

'ਤੁਧਹੁ'—ਤੇਰੇ (ਦਰ) ਤੋਂ। *(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੪੦)*

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਦੀਬਾਨੁ ਹਮਾਰੋ ਤੁਹੀ ਏਕ ॥ ਸੇਵਾ 'ਥਾਰੀ' ਗੁਰਹਿ ਟੇਕ ॥੧੪੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੦)

ਤੂੰ ਪਿੰਜਰੁ ਹਉ ਸੁਅਟਾ 'ਤੋਰ' ॥੨॥੨॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੩)*

ਮੰਦਭਾਗੀ 'ਤੇਰੋ' ਦਰਸਨੁ ਨਾਹਿ ॥੩॥੨॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੩)*

ਜੋਗੀਸਰ ਪਾਵਹਿ ਨਹੀ 'ਤੁਅ' ਗੁਣ ਕਥਨੁ ਅਪਾਰ ॥੩॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਰਵਿਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੩੪੬)

ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਹਿਬਾ ਤੂ ਮੈ ਹਉ 'ਤੈਡਾ' ॥੧॥੧੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੮)

ਨਾਨਕੁ ਪਇਅੰਪੈ ਸੰਤ ਦਾਸੀ 'ਤਉ' ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮੇਰਾ ਪਿਰੁ ਮਿਲੈ ॥੨॥੨॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੪੩)

ਤੂ ਪ੍ਰਭੁ ਦਾਤਾ ਦਾਨਿ ਮਤਿ ਪੂਰਾ ਹਮ 'ਥਾਰੇ' ਭੇਖਾਰੀ ਜੀਉ ॥੧॥੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੭)

ਜੇ ਭੁਲੀ ਜੇ ਚੁਕੀ ਸਾਂਈ ਭੀ 'ਤਹਿੰਜੀ' ਕਾਢੀਆ ॥੧॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੬੧)

ਸੰਗਿ 'ਤਿਹਾਰੈ' ਕਿਛੂ ਨ ਚਾਲੈ ਤਾਹਿ ਕਹਾ ਲਪਟਾਨੋ ॥੧॥੧॥

(ਬਸੰਤ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੧੮੬)

ਨਵ ਛਿਅ ਖਟ ਕਾ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ ॥
ਨਿਸਿਦਿਨ ਉਚਰੈ ਭਾਰ ਅਠਾਰ ॥
ਤਿਨਿ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ 'ਤੋਹਿ' ॥
ਨਾਮ ਬਿਹੂਣ ਮੁਕਤਿ ਕਿਉ ਹੋਇ ॥੩॥੧॥ *(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੩੭)*

ਅਸਥਿਰੁ ਜੋ ਮਾਨਿਓ ਦੇਹ, ਸੋ ਤਉ 'ਤੇਰਉ' ਹੋਇ ਹੈ ਖੇਹ ॥
ਕਿਉ ਨ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਲੇਹ ਮੂਰਖ ਨਿਲਾਜ ਰੇ ॥੧॥੪॥

(ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

ਆਪੁਨੋ ਭਾਵਨੁ ਕਰਿ ਮੰਤ੍ਰਿ ਨ ਦੂਸਰੋ ਧਰਿ
ਓਪਤਿ ਪਰਲੌ ਏਕੈ ਨਿਮਖ 'ਤੁ' ਘਰਿ ॥੨॥

(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਬਾਕ੍ਯ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੫)

ਥਾਰੀ, ਤਉ, ਤੇਰਉ, ਤੋਰ, ਤਹਿੰਜੀ, ਤੂ, ਤੇਰੋ, ਤਿਹਾਰੈ, ਤੈਡਾ, ਤੁਅ, ਤੋਹਿ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਤੁਧੁ ਨੋ ਸੇਵਹਿ ਸੇ 'ਤੁਝਹਿ' ਸਮਾਵਹਿ ਤੂ ਆਪੇ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਇਦਾ ॥੧॥੩॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੦)

'ਤੁਝਹਿ'—ਤੇਰੇ ਵਿਚ।

ਸੰਬੰਧ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ
(Relative Pronoun)
ਅਤੇ
ਅਨੁਸੰਬੰਧ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ
(Co-relative Pronoun)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਜਿਨਿ, ਜਿਨਹਿ, ਜੋ, ਜਿਹ	ਜਿਨ, ਜਿਨੀ, ਜਿਨ੍, ਜਿਨ੍ੀ, ਜੋ,
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਜਿਸੁ, ਜਿਸਹਿ, ਜਾਸੁ	ਜਿਨ, ਜਿਨ੍, ਜਾਹਿ
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਜਿਹ, ਜਿਤੁ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਜੈ, ਜਿਸੁ, ਜਿਸਹਿ,	ਜਿਨ, ਜਿਨ੍, ਜਿਨਾ
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ		
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਜਿਸੁ, ਜਾਸੁ, ਜਾ (ਜਾ ਕੈ, ਜਾ ਮਹਿ)	ਜਿਨ, ਜਿਨ੍
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਜਿਤੁ	

ਨੋਟ : ਹਰੇਕ ਰੂਪ ਦੇ ਜੋੜ ਵਲ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਲਫ਼ਜ਼ 'ਜਿਨਿ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਤੇ 'ਜਿਨ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

'ਜਿਸੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੁ) ਹੈ ਅਤੇ 'ਜਿਤੁ' ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਵੀ (ੁ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਤਿਨਿ, ਤਿਨਹਿ, ਤਿਨਹੀ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਤਿਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਾਸੁ, ਤਾਹਿ, ਤਿਸੈ, ਤਿਹ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤਿਤੁ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਤਿਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤੈ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍ਹਾ
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ		
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਤਿਸ, ਤਾਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਿਸੈ, ਤਿਹ, ਤਾ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍ , ਤੰਨਿ (ਖੇ), ਤਿਨਾੜਾ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤਿਤੁ, ਤਿਹਿ, ਤਾਸ	

ਨੋਟ: ਹਰੇਕ ਰੂਪ ਦੇ 'ਜੋੜ' ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
ਲਫ਼ਜ਼ 'ਤਿਨਿ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਤੇ 'ਤਿਨ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।
ਲਫ਼ਜ਼ 'ਤਿਤੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੁ) ਹੈ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਸੋਈ ਜੀਵਿਆ 'ਜਿਨਿ' ਇਕੁ ਪਛਾਤਾ ॥੬॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਤੁਸਿ ਨਾਨਕੁ ਦੇਵੈ ਜਿਸੁ ਨਾਮੁ 'ਤਿਨਿ' ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਮਾਣਿਆ ॥੭॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਸਾਧਾ ਸਰਣੀ 'ਜੋ' ਪਵੈ 'ਸੋ' ਛੁਟੈ ਬਧਾ ॥੧੦॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੦)

'ਜਿਨਿ' ਰਾਮੁ ਜਾਨਿਆ 'ਤਿਨਹਿ' ਪਛਾਨਿਆ ॥
ਜਿਉ ਗੂੰਗੇ ਸਾਕਰ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥੧॥੧੮॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੭)*

ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਗੋਵਿਦੁ ਜਿਸੁ ਤੂਠਾ ॥
ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਮਈਆ 'ਤਿਨਹੀ' ਡੀਠਾ ॥੪॥੮॥੧੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੮੮੮)

ਜਨ ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ ॥
'ਜੋ' ਸੁਣੈ ਕਮਾਵੈ 'ਸੁ' ਉਤਰੈ ਪਾਰਿ ॥੪॥੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੦)

ਸਗਲਿਆ ਕੀ ਹਉ ਬਹਿਨ ਭਾਨਜੀ 'ਜਿਨਹਿ' ਬਰੀ ਤਿਸੁ ਚੇਰੀ ॥੨॥੪॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੭੦)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਮੁਠੜੇ 'ਸੇਈ' ਸਾਥ 'ਜਿਨੀ' ਸਚੁ ਨ ਲਦਿਆ ॥
ਨਾਨਕ 'ਸੇ' ਸਾਬਾਸਿ 'ਜਿਨ੍ੀ' ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਇਕੁ ਪਛਾਣਿਆ ॥੨॥੫॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਡਿਠੜੋ ਹਭ ਠਾਇ ਊਣ ਨ ਕਾਈ ਜਾਇ ॥
ਨਾਨਕ ਲਧਾ 'ਤਿਨ੍' ਸੁਆਉ 'ਜਿਨ੍ਾ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟਿਆ ॥੧॥੪॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੮)

ਤਿਨ੍ ਕੀ ਸੋਭਾ ਕਿਆ ਗਣੀ 'ਜਿਨ੍ੀ' ਹਰਿ ਹਰਿ ਲਧਾ ॥੧੦॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੦)

ਕਪੜ ਭੋਗ ਵਿਕਾਰ ਏ ਹਭੇ ਹੀ ਛਾਰ ॥
ਖਾਕੁ ਲੋੜੇਦਾ ਤੰਨਿ ਖੇ 'ਜੋ' ਰਤੇ ਦੀਦਾਰ ॥੨॥੧੧॥

(ਮ: ੫, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੮)

'ਜਿਨ' ਸੇਵਿਆ 'ਜਿਨ' ਸੇਵਿਆ ਮੇਰਾ ਹਰਿ ਜੀਉ
'ਤੇ' ਹਰਿ ਹਰਿ ਰੂਪਿ ਸਮਾਸੀ ॥
ਸੇ ਧੰਨੁ ਸੇ ਧੰਨੁ 'ਜਿਨ' ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ਜੀਉ
ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਬਲਿ ਜਾਸੀ ॥੩॥੧॥੨॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੪੮)*

ਜਿਨ, ਤਿਨ, ਜੋ, ਜਿਨ੍, ਤਿਨ੍, ਸੇ, ਜਿਨੀ, ਤਿਨੀ, ਤੇ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਹੈ ਮਿਲਿ ਪੀਵਹੁ ਭਾਈ ॥
'ਜਿਸੁ' ਸਿਮਰਤ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ਸਭ ਤਿਖਾ ਬੁਝਾਈ ॥੩॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੮)

ਪ੍ਰਭ ਪ੍ਰੀਤਮ ਮੇਰੈ ਸੰਗਿ ਰਾਇ ॥
'ਜਿਸਹਿ' ਦੇਖਿ ਹਉ ਜੀਵਾ ਮਾਇ ॥੧॥੫॥

(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੮੧)

'ਤਿਸੈ' ਸਰੇਵਹੁ ਪ੍ਰਾਣੀਹੋ ਜਿਸ ਦੈ ਨਾਉ ਪਲੈ ॥੮॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੦)

ਸ੍ਰਵਨ ਸੁਨੀਜੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਥਾ ॥
'ਜਾਸੁ' ਸੁਨੀ ਮਨਿ ਹੋਇ ਅਨੰਦਾ ਦੂਖ ਰੋਗ ਮਨ ਸਗਲੇ ਲਥਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੩੮੬)

ਰੇ ਮਨ ਮੈ ਤਉ ਛਿਨ ਛਿਨ ਸਮਝਾਵਾ ॥
'ਤਾਹਿ' ਛਾਡਿ ਕਤ ਆਪੁ ਬਧਾਵਾ ॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਜਿਸਹਿ, ਤਿਸੈ, ਜਾਸੁ, ਤਾਹਿ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਜਾਹਿ' ਸਵਾਰੇ ਸਾਝ ਬਿਆਲ ॥
ਇਤ ਉਤ ਮਨਮੁਖ ਬਾਧੇ ਕਾਲ ॥੩॥੧੧॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੪)*

'ਜਾਹਿ'—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਆਰ ਨਹੀ 'ਜਿਹ' ਤੋਪਉ ॥ ਨਹੀ ਰਾਂਬੀ ਠਾਉ ਰੋਪਉ ॥੧॥੭॥

(ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੯)

ਐਸੀ ਕਲਾ ਨ ਖੇਡੀਐ 'ਜਿਤੁ' ਦਰਗਹ ਗਇਆ ਹਾਰੀਐ ॥੧੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਜਿਹ'—ਜਿਸ ਨਾਲ। 'ਜਿਤੁ'—ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਹੀਂ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਪਰਮੇਸਰੁ ਜਜਮਾਨੁ 'ਤਿਸਹਿ' ਭੁਖ ਨ ਮੂਲਿ ॥੨॥੨੧॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੩)

ਹਰਿ ਧਨੁ ਸਚੀ ਰਾਸਿ ਹੈ ਕਿਨੈ ਵਿਰਲੈ ਜਾਤਾ॥
'ਤਿਸੈ' ਪਰਾਪਤਿ ਭਾਇਰਹੁ 'ਜਿਸੁ' ਦੇਇ ਬਿਧਾਤਾ॥੬॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

'ਜਿਸੁ' ਗੁਰੁ ਭੇਟੈ ਨਾਨਕਾ ਤਿਸੁ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥੨॥੧੩॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੧)

ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ 'ਤਿਸੁ' ਮਿਤ੍ਰ ਵਿਚੋਲੇ 'ਜੈ' ਮਿਲਿ ਕੰਤੁ ਪਛਾਣਾ॥੧॥੧੫॥

(ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੪)

ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਹਾਥਿ ਵਡਾਈਆ ਭਾਈ 'ਜੈ' ਭਾਵੈ 'ਤੈ' ਦੇਇ॥੭॥੪॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੭)

ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਜੈ, ਤਿਸਹਿ, ਤੈ, ਤਿਸੈ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਸੇ ਧੰਨੁ ਸੇ ਧੰਨੁ 'ਜਿਨ' ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ਜੀਉ
ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ 'ਤਿਨ' ਬਲਿ ਜਾਸੀ॥੩॥੧॥੨॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੩੪੮)

ਦਾਸ ਦਾਸਤਣ ਭਾਇ ਮਿਟਿਆ ਤਿਨਾ ਗਉਣੁ॥
ਵਿਸਰਿਆ 'ਜਿਨਾ' ਨਾਮੁ ਤਿਨਾੜਾ ਹਾਲੁ ਕਉਣੁ॥੩॥੪॥੧੦੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੭)

ਜਿਨ, ਤਿਨ, ਜਿਨਾ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਵਰੁ ਨ ਦੀਸੈ ਕਿਸੁ ਸਾਲਾਹੀ 'ਤਿਸਹਿ' ਸਰੀਕੁ ਨ ਕੋਈ॥੪॥੫॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੭)

ਜਿਸੁ ਗੁਰੁ ਭੇਟੈ ਨਾਨਕਾ 'ਤਿਸੁ' ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥੨॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੧)

ਜੋ ਜਨੁ ਗਾਇ ਧਿਆਇ ਜਸੁ ਠਾਕੁਰ 'ਤਾਸੁ' ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ ਥਾਨਾਨਾਂ॥
'ਤਿਹ' ਬਡਭਾਗ ਬਸਿਓ ਮਨਿ ਜਾ ਕੈ ਕਰਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਥਾਨਾਨਾਂ॥੩॥੭੪॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੯)

ਸਿਵ ਸਨਕਾਦਿ 'ਜਾਸੁ' ਗੁਨ ਗਾਵਹਿ
ਤਾਸੁ ਬਸਹਿ ਮੋਰੇ ਪ੍ਰਾਨਾਨਾਂ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭੪॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੯)

ਮੁਕਾਮੁ ਤਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ 'ਜਿਸੁ' ਸਿਸਿ ਨ ਹੋਵੀ ਲੇਖੁ ॥
ਅਸਮਾਨੁ ਧਰਤੀ ਚਲਸੀ ਮੁਕਾਮੁ ਓਹੀ ਏਕੁ ॥੭॥੧੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੪)

ਜਿਸੁ, ਤਿਸ, ਜਾਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਿਹ, ਤਾਸੁ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਮਾਣਸਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ ॥
ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ ॥
'ਤਿਨ' ਘਰਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਦ ॥
ਉਨਾ ਭੀ ਆਵਹਿ ਓਈ ਸਾਦ ॥੨॥੧੬॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

ਨਾਨਕ ਆਏ ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ ਹੈ 'ਜਿਨ੍' ਹਰਿ ਵੁਠਾ ਚਿਤਿ ॥੧॥੧੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੦)

ਲਾਹਾ ਜਗ ਮਹਿ ਸੇ ਖਟਹਿ 'ਜਿਨ' ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਾਸਿ ॥੧੫॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੧)

ਦਾਸ ਦਾਸਤਣ ਭਾਇ ਮਿਟਿਆ 'ਤਿਨ੍ਾ' ਗਉਣੁ ॥
ਵਿਸਰਿਆ ਜਿਨਾ ਨਾਮੁ 'ਤਿਨਾੜਾ' ਹਾਲੁ ਕਉਣੁ ॥੩॥੪॥੧੦੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੭)

ਜਿਨ, ਤਿਨ, ਜਿਨ੍, ਤਿਨ੍ਾ, ਤਿਨਾੜਾ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਆਂਧੀ ਪਾਛੇ ਜੋ ਜਲੁ ਬਰਖੈ 'ਤਿਹਿ' ਤੇਰਾ ਜਨੁ ਭੀਨਾ ॥੨॥੪੩॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੨)

ਸਿਵ ਸਨਕਾਦਿ ਜਾਸੁ ਗੁਨ ਗਾਵਹਿ
'ਤਾਸੁ' ਬਸਹਿ ਮੋਰੇ ਪ੍ਰਾਨਾਨਾਂ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭੪॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੯)

ਧੰਨੁ ਸੁ ਗ੍ਰਿਹੁ 'ਜਿਤੁ' ਪ੍ਰਗਟੀ ਆਇ ॥੪॥੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਜਿਤੁ, ਤਿਹਿ, ਤਾਸੁ।

'ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਥਾਂ ਸੰਬੰਧਕ 'ਤੇ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਮ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਗੁਰ ਤੇ' ਸਾਂਤਿ ਊਪਜੈ ਜਿਨਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਅਗਨਿ ਬੁਝਾਈ ॥
'ਗੁਰ ਤੇ' ਨਾਮੁ ਪਾਈਐ ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ॥੧॥੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੪)

ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਤੇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਤੋਂ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਤੇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਦੂ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ:

'ਇਕਦੂ' ਇਕ ਚੜੰਦੀਆ ਕਉਣੁ ਜਾਣੈ ਮੇਰਾ ਨਾਉ ਜੀਉ ॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਕੁਚਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੨)

'ਇਕਦੂ' ਜੀਭੌ ਲਖ ਹੋਇ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ ॥੩੨॥ *(ਜਪੁਜੀ)*

ਪੜਨਾਂਵ 'ਜਿਸੁ' ਅਤੇ 'ਤਿਸੁ' ਦਾ ਰੂਪ ਇਸ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਜਿ' ਅਤੇ 'ਤਿ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਐਸਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਲੋੜਿ ਲਹੁ 'ਜਿਦੂ' ਪਾਈਐ ਸਚੁ ਸੋਇ ॥੩॥੧੧॥੪੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੦)

ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਸਾਲਾਹੀ ਆਪਣਾ 'ਜਿਦੂ' ਪਾਈ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਇ ॥੪॥੨੭॥੬੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੭)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ

ਨਿਹਫਲੰ 'ਤਸ੍ਯ' ਜਨਮਸ੍ਯ ਜਾਵਤ ਬ੍ਰਹਮ ਨ ਬਿੰਦਤੇ ॥
ਸਾਗਰੰ 'ਸੰਸਾਰਸ੍ਯ' ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਤਰਹਿ ਕੇ ॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

'ਤਸ੍ਯ'—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਅਰਥ—'ਉਸ ਦਾ')

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ
(Interrogative Pronoun)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਵਨੁ, ਕੁਨੁ, ਕਵਨੈ, ਕਿਨਿ, ਕੌ

ਤੁਝ ਬਿਨੁ 'ਕਵਨੁ' ਹਮਾਰਾ ॥੧੨੮॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)*

ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ 'ਕਿਨਿ' ਗਤਿ ਪਾਈ ॥੪॥੪॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਲਛਮੀ ਮਾਇਆ ॥
ਇਨ ਤੇ ਕਹੁ 'ਕਵਨੈ' ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥੩॥੪॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੨)

ਤੂ 'ਕੁਨੁ' ਰੇ ॥ ਮੈ, ਜੀ ਨਾਮਾ ॥
ਹੋ ਜੀ ਆਲਾ ਤੇ ਨਿਵਾਰਣਾ ਜਮ ਕਾਰਣਾ ॥੩॥੪॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਨੋਟ : 'ਕੁਨੁ' ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ 'ਕਵਨੁ' ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ।

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਜਪਤ 'ਕੋ' 'ਕੋ' ਨ ਤਰਿਓ ॥੧॥
(ਮਾਰੂ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਾ ਤੂੰ ਸਾਹਿਬੁ ਤਾ ਭਉ ਕੇਹਾ ਹਉ ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ 'ਕਿਸੁ' ਸਾਲਾਹੀ ॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੨)

ਮਨ ਕੇ ਅੰਧੇ ਆਪਿ ਨ ਬੂਝਹੁ 'ਕਾਹਿ' ਬੁਝਾਵਹੁ ਭਾਈ ॥੩॥੧॥
(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੩)

ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਕੋਇ ਨ ਦੇਖਉ ਮੀਤ ॥ 'ਕਿਸੁ' ਸੇਵਉ ਕਿਸੁ ਦੇਵਉ ਚੀਤੁ ॥੫॥੧॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੧)

ਕਿਸੁ, ਕਾਹਿ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਦਰੁ ਬੀਤਾ ਮੈ ਨੀਮਿ 'ਕੋ' 'ਕੈ' ਕਰੀ ਸਲਾਮੁ ॥ਰਹਾਉ॥੧੪॥
'ਕੈ'—ਕਿਸ ਨੂੰ। *(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੮)*

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਿਸੁ ਪੂਛਉ 'ਕਿਸੁ' ਲਾਗਉ ਪਾਇ ॥ 'ਕਿਸੁ' ਉਪਦੇਸਿ ਰਹਾ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥੫॥੧॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੧)

'ਕਿਸੁ' ਭਰਵਾਸੈ ਬਿਚਰਹਿ ਭਵਨ ॥
ਮੂੜ ਮੁਗਧ ਤੇਰਾ ਸੰਗੀ ਕਵਨ ॥੧॥੩੭॥੪੮॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੮)

(੨) 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਰੂਪ :

ਹੋਛੀ ਸਰਣਿ ਪਇਆ ਰਹਣੁ ਨ ਪਾਈ ॥
ਕਹੁ ਮੀਤਾ ਹਉ 'ਕੈ' ਪਹਿ ਜਾਈ ॥੩॥੪॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੧)*

ਕਉਣ ਗੁਰੂ 'ਕੈ ਪਹਿ' ਦੀਖਿਆ ਲੇਵਾ 'ਕੈ ਪਹਿ' ਮੁਲੁ ਕਰਾਵਾ ॥੧॥੨॥੯॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੩੦)

ਆਪਸ ਕਉ ਮੁਨਿ ਵਰ ਕਰਿ ਥਾਪਹੁ 'ਕਾ ਕਉ' ਕਹਹੁ ਕਸਾਈ ॥੨॥੧॥
(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੩)

ਦੂਸਰੁ ਨਾਹੀ ਠਾਉ 'ਕਾ ਪਹਿ' ਜਾਈਐ ॥
ਆਠ ਪਹਰ ਕਰ ਜੋੜਿ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਧਿਆਈਐ ॥੨॥
(ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੦੪)

ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਣਾ ਸੁ ਤੇਰੇ ਪਾਸਿ ॥ 'ਕਿਸੁ ਆਗੈ' ਕੀਚੈ ਅਰਦਾਸਿ ॥੨॥੧॥
(ਭੈਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧ ਚਉਪਦੇ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੫)

'ਕਿਸੁ ਊਪਰਿ' ਓਹੁ ਟਿਕਟਿਕੈ 'ਕਿਸ ਨੋ' ਜੋਰੁ ਕਰੇਇ ॥
'ਕਿਸ ਨੋ' ਕਹੀਐ ਨਾਨਕਾ ਕਿਸ ਨੋ ਕਰਤਾ ਦੇਇ ॥੧॥੧੦॥
(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੧)

ਨੋਟ : 'ਕਿਸੁ' ਦੇ (ੁ) ਦਾ ਲੋਪ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ, ਵੇਖੋ : ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ (ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਕਿਸੁ)।

ਨਿਸਚੇ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ
(Demonstrative Pronoun)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਓਹੁ, ਇਹੁ, ਉਨਿ, ਇਨਿ	ਓਇ, ਓਹਿ, ਏਹਿ, ਉਨ, ਇਨ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ		ਉਇ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ		ਉਨ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ		ਉਨ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਵਾਹੂ	

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਇਸਹਿ ਤਿਆਗਿ ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਕਰੈ ॥
ਵਡਭਾਗੀ ਨਾਨਕ 'ਓਹੁ' ਤਰੈ ॥੪॥੧੮॥੨੯॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨)*

ਲੋਗ ਜਾਨੈ ਇਹੁ ਗੀਤੁ ਹੈ 'ਇਹੁ' ਤਉ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ ॥
ਜਿਉ ਕਾਸੀ ਉਪਦੇਸੁ ਹੋਇ ਮਾਨਸ ਮਰਤੀ ਬਾਰ ॥੩॥੪॥੫੫॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਉ ਇਹੁ ਜਗੁ ਬਪੜੋ 'ਇਨਿ' ਦੂਜੈ ਭਗਤਿ ਵਿਸਾਰੀ ਜੀਉ ॥੩॥੮॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੮)

ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਡਿੰਭੁ ਹੋਇ ਬੈਠਾ 'ਉਨਿ' ਹਰਿ ਪਹਿ ਕਿਆ ਲੀਨਾ ॥੩॥੩॥
(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੪)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਜਿਥੈ ਬੈਸਨਿ ਸਾਧ ਜਨ ਸੋ ਥਾਨੁ ਸੁਹੰਦਾ ॥
'ਓਇ' ਸੇਵਨਿ ਸੰਮ੍ਰਿਥੁ ਆਪਣਾ ਬਿਨਸੈ ਸਭੁ ਮੰਦਾ ॥੫॥
(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

'ਓਇ' ਜੁ ਦੀਸਹਿ ਅੰਬਰਿ ਤਾਰੇ ॥
ਕਿਨਿ ਓਇ ਚੀਤੇ ਚੀਤਨਹਾਰੇ ॥੧॥੨੯॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੯)*

ਰੁੰਡਿਤ ਮੁੰਡਿਤ ਏਕੈ ਸਬਦੀ 'ਏਹਿ' ਕਹਹਿ ਸਿਧਿ ਪਾਈ ॥੧॥੭॥੫੧॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੪)

ਜਿਨਾ ਗੁਰੁ ਗੋਪਿਆ ਆਪਣਾ ਤੇ ਨਰ ਬੁਰਿਆਰੀ ॥
ਹਰਿ ਜੀਉ ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਨ ਕਰਹੁ ਪਾਪਿਸਟ ਹਤਿਆਰੀ ॥
'ਓਹਿ' ਘਰਿ ਘਰਿ ਫਿਰਹਿ ਕੁਸੁਧ ਮਨਿ ਜਿਉ ਧਰਕਟ ਨਾਰੀ ॥੨੩॥
(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੧)

ਦਾਨੁ ਦੇਇ ਕਰਿ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ॥
ਲੈਤ ਦੇਤ 'ਉਨ' ਮੂਕਰਿ ਪਰਨਾ ॥੧॥੮॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੨)

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜੈਦੇਉ ਨਾਮਾਂ ॥
ਭਗਤਿ ਕੈ ਪ੍ਰੇਮਿ 'ਇਨ' ਹੀ ਹੈ ਜਾਨਾਂ ॥੫॥੧॥੩੬॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੩੩੦)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਓਇ ਜੁ ਦੀਸਹਿ ਅੰਬਰਿ ਤਾਰੇ ॥
ਕਿਨਿ 'ਓਇ' ਚੀਤੇ ਚੀਤਨਹਾਰੇ ॥੧॥੨੯॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੯)*

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਊਡੇ ਊਡਿ ਆਵੈ ਸੈ ਕੋਸਾ ਤਿਸੁ ਪਾਛੈ ਬਚਰੇ ਛਰਿਆ ॥
'ਉਨ' ਕਵਨੁ ਖਲਾਵੈ ਕਵਨੁ ਚੁਗਾਵੈ ਮਨ ਮਹਿ ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿਆ ॥੩॥੧॥
(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੪੯੫)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਸਾਧ ਸਭਾ ਮਹਿ ਅਨਦ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ॥
'ਉਨ' ਸੰਗੁ ਸੋ ਪਾਏ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕਿ ਕਰਾਮ ॥੩॥੨॥੨੩॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੬੭੬)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਨਾਮੁ ਸੰਗੀ ਸੋ ਮਨਿ ਨ ਬਸਾਇਓ ॥
ਛੋਡਿ ਜਾਹਿ 'ਵਾਹੂ' ਚਿਤੁ ਲਾਇਓ ॥੨॥੧॥੧੬॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੧੫)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਮੁਖਿ ਬੇਰਾਵੈ ਅੰਤਿ ਠਗਾਵੈ ॥
ਇਕਤੁ ਠਉਰ 'ਓਹ' ਕਹੀ ਨ ਸਮਾਵੈ ॥੩॥੧੮॥੨੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨)

ਙੰਙਾ ਨਿਗ੍ਰਹਿ ਸਨੇਹੁ ਕਰਿ ਨਿਰਵਾਰੋ ਸੰਦੇਹ ॥
ਨਾਹੀ ਦੇਖਿ ਨ ਭਾਜੀਐ ਪਰਮ ਸਿਆਨਪ 'ਏਹ' ॥੧੧॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

ਏਹ, ਓਹ।

(੩) 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਸਚੇ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਰੂਪ :

'ਊਹਾ' ਕਉ ਕਹੀਐ ਸਹਜ ਮਤਵਾਰਾ ॥
ਪੀਵਤ ਰਾਮ ਰਸੁ ਗਿਆਨ ਬੀਚਾਰਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੮)

ਮਨ ਰੇ ਛਾਡਹੁ ਭਰਮੁ ਪ੍ਰਗਟੁ ਹੋਇ ਨਾਚਹੁ 'ਇਆ' ਮਾਇਆ ਕੇ ਡਾਂਡੇ ॥
ਸੂਰੁ ਕਿ ਸਨਮੁਖ ਰਨ ਤੇ ਡਰਪੈ ਸਤੀ ਕਿ ਸਾਂਚੈ ਭਾਂਡੇ ॥੧॥੭॥੬੮॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੮)

ਆਸ ਪਾਸ ਘਨ ਤੁਰਸੀ ਕਾ ਬਿਰਵਾ ਮਾਝ ਬਨਾ ਰਸਿ ਗਾਊ ਰੇ ॥
'ਉਆ' ਕਾ ਸਰੂਪੁ ਦੇਖਿ ਮੋਹੀ ਗੁਆਰਨ
ਮੋਕਉ ਛੋਡਿ ਨ ਆਉ ਨ ਜਾਹੂ ਰੇ ॥੧॥੨॥੧੫॥੬੬॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੮)

ਮਾਥੇ ਪੀਰ ਸਰੀਰਿ ਜਲਨਿ ਹੈ ਕਰਕ ਕਰੇਜੇ ਮਾਹੀ ॥
ਐਸੀ ਬੇਦਨ ਉਪਜਿ ਖਰੀ ਭਈ 'ਵਾ' ਕਾ ਅਉਖਧੁ ਨਾਹੀ ॥੨॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਭੀਖਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੯)

ਹਸਤਿ ਨ ਤੋਰੈ ਧਰੈ ਧਿਆਨੁ ॥ 'ਵਾ' ਕੈ 'ਰਿਦੈ' ਬਸੈ ਭਗਵਾਨੁ ॥੨॥੧॥੪॥
(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

ਜਿਉ ਬੇਸ੍ਵਾ ਕੇ ਪਰੈ ਅਖਾਰਾ ॥ ਕਾਪਰੁ ਪਹਿਰਿ ਕਰਹਿ ਸੀਂਗਾਰਾ ॥
ਪੂਰੇ ਤਾਲ ਨਿਹਾਲੇ ਸਾਸ ॥ 'ਵਾ' ਕੇ ਗਲੇ ਜਮ ਕਾ ਹੈ ਫਾਸ ॥੩॥੨॥੮॥
(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

ਅਨਿਸਚਿਤ ਪੜਨਾਂਵ
(Indefinite Pronoun)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਕੋਈ, ਕੋ, ਕੋਊ, ਕਿਨੈ, ਕਿਨਹਿ, ਕਿਨਹੂ, ਕਿਸ ਹੀ, ਕਛੂ, ਕਿਹੁ	ਕੋਈ, ਕੇ, ਕਿਤੀ, ਕਿਨਹੀ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਕਿਸਹਿ	
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਕਾਹੂ, ਕਿਨੈ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਕਿਸੈ, ਕਹੀ	

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

'ਅਵਰ', 'ਹੋਰ'

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਅਵਰ, ਅਉਰੁ, ਹੋਰੁ	ਹੋਰਿ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਅਵਰਹਿ	ਅਵਰਾ
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਹੋਰਨਿ	
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਅਵਰ	

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

‘ਇਕਿ’, ‘ਏਕ’, ‘ਹਿਕ’

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਏਕੁ, ਇਕੁ, ਹਿਕੁ	ਇਕਿ, ਹਿਕਿ, ਹਿਕਨੀ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਹਿਕੁ, ਹਿਕੋ, ਇਕੁ, ਏਕਸੈ	ਇਕਨ੍ਹਾ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ		ਇਕਨਾ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ		ਇਕਨੀ

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

‘ਸਭ’

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਸਭੁ	ਸਭਿ, ਸਭਨੀ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਸਭਸੁ, ਸਭਸੈ	
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ		ਹਭਾਹੂੰ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਸਭਸੈ	ਸਭਨਾ

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਈਹਾ ਊਹਾ ਤੁਮ ਰਖੇ॥ ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ‘ਕੋ’ ਲਖੇ॥੩॥੫॥੧੪੫॥

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੧)

ਕਕਾ ਕਾਰਨ ਕਰਤਾ ਸੋਊ॥ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖੁ ਨ ਮੇਟਤ ‘ਕੋਊ’॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੩)

‘ਕੋਈ’ ਗਾਵੈ ‘ਕੋ’ ਸੁਣੈ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਚਿਤੁ ਲਾਇ॥
ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਸੰਸਾ ਨਹੀ ਅੰਤਿ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਇ॥੪॥੧॥੪॥੫੫॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸੋਧਿ ਸਭਿ 'ਕਿਨੈ' ਕੀਮ ਨ ਜਾਣੀ ॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਜਿਉ ਉਦਿਆਨ ਕੁਸਮ ਪਰਫੁਲਿਤ 'ਕਿਨਹਿ' ਨ ਘ੍ਰਾਉ ਲਇਓ ॥੨॥੧॥੮॥੫੯॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੬)

ਜਨ ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਖੇਲੁ ਕਠਨੁ ਹੈ 'ਕਿਨਹੂ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਨਾ ॥੨॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੧੯)

'ਏਕੁ' ਤੂ ਹੋਰਿ ਵੇਸ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥ ਨਾਨਕੁ ਜਾਣੈ ਚੋਜ ਨ ਤੇਰੇ ॥੪॥੨੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੬)

ਨਹੀ ਹੋਤ 'ਕਛੁ' ਦੋਊ ਬਾਰਾ ॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੩)

ਓਸ ਨੋ 'ਕਿਹੁ' ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੀ ਜਿਸ ਨਉ ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਲਾਵਏ ॥੨੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੨੦)

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਦਾਤਾ 'ਅਵਰੁ' ਨ ਕੋਇ ॥੩॥੯॥੪੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬੩)

ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ 'ਅਉਰੁ' ਕੋ ਤਾ ਕਾ ਭਉ ਕਰੀਐ ॥੨॥੧੪॥੧੧੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੯)

'ਕਿਸ ਹੀ' ਧੜਾ ਕੀਆ ਸਿਕਦਾਰ ਚਉਧਰੀ ਨਾਲਿ ਆਪਣੈ ਸੁਆਈ ॥
ਹਮਾਰਾ ਧੜਾ ਹਰਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥੧॥੨॥੫੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੩੬੬)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਕਿਤੀ' ਇਤੁ ਦਰੀਆਇ ਵੰਞਨ੍ਹਿ ਵਹਦਿਆ ॥੧॥੮॥੧੧੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੮)

'ਕੇਈ' ਲਾਹਾ ਲੈ ਚਲੇ ਇਕਿ ਚਲੇ ਮੂਲੁ ਗਵਾਇ ॥੧॥੩॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੩੪)

ਕਰਮੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ 'ਕੇ' ਨੇੜੈ 'ਕੇ' ਦੂਰਿ ॥੧॥ *(ਸਲੋਕੁ, ਜਪੁਜੀ)*

'ਕਿਨਹੀ' ਬਨਜਿਆ ਕਾਂਸੀ ਤਾਂਬਾ 'ਕਿਨਹੀ' ਲਉਗ ਸੁਪਾਰੀ ॥੧॥੨॥

(ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੩)

ਇਕਨ੍ਹੀ ਦੁਧੁ ਸਮਾਈਐ 'ਇਕਿ' ਚੁਲ੍ਹੈ ਰਹਨ੍ਹਿ ਚੜੇ ॥੧॥੨੪॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਹਿਕਨੀ' ਲਦਿਆ 'ਹਿਕਿ' ਲਦਿ ਗਏ 'ਹਿਕਿ' ਭਾਰੇ ਭਰਨਾਲਿ ॥੭॥੨॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੫)

ਏਕੁ ਤੂ 'ਹੋਰਿ' ਵੇਸ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥੪॥੨੫॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੬)*

ਸਭ ਤੇਰੀ ਤੂੰ 'ਸਭਨੀ' ਧਿਆਇਆ ॥੧॥੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪, ਸੋ ਪੁਰਖੁ, ਪੰਨਾ ੧੧)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕੋਟਿ ਮਧੇ 'ਕਿਸਹਿ' ਬੁਝਾਈ ॥੪॥੩॥੧੨॥ *(ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੫੫)*

'ਹਿਕੋ' ਚਿਤਿ ਵਸਾਇ ਕਦੇ ਨ ਜਾਇ ਮਰਿ ॥੩॥੫॥੧੦੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੭)

'ਇਕੁ' ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ ਜੁ ਤਉ ਰਹੈ ਜਾ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ ॥੫॥੧੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਨਾਨਕੁ ਵੇਚਾਰਾ ਕਿਆ ਕਹੈ ॥ ਸਭੁ ਲੋਕੁ ਸਲਾਹੇ 'ਏਕਸੈ' ॥੪॥੨॥

(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੬੮)

ਜਬ ਦੇਖਉ ਪ੍ਰਭੁ ਅਪੁਨਾ ਸੁਆਮੀ
ਤਉ 'ਅਵਰਹਿ' ਚੀਤਿ ਨ ਪਾਵਉ ਰੇ ॥੨॥੨॥੧੩੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੧, ਪੰਨਾ ੪੦੪)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਆਪਿ ਮਰੈ 'ਅਵਰਾ' ਨਹ ਮਾਰੀ ॥੪॥੨੫॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੫੬)*

'ਅਵਰ' ਉਪਦੇਸੈ ਆਪਿ ਨ ਕਰੈ ॥ ਆਵਤ ਜਾਵਤ ਜਨਮੈ ਮਰੈ ॥੭॥੫॥

(ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰਨਾ ੨੬੯)

'ਇਕਨ੍ਾ' ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਇ ਲਏ ਇਕਨ੍ਾ ਹੁਕਮੇ ਕਰੇ ਵਿਣਾਸੁ ॥
'ਇਕਨ੍ਾ' ਭਾਣੈ ਕਢਿ ਲਏ ਇਕਨ੍ਾ ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਨਿਵਾਸੁ ॥੩॥੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਕਾਹੂ' ਪੰਥੁ ਦਿਖਾਰੈ ਆਪੈ ॥੧੭॥ *(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੩)*

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸੋਝੀ 'ਕਿਨੈ' ਨ ਹੋਈ ॥੧੨॥੨॥੧੪॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੫)

ਜਿਨਿ ਕਰਿ ਕਾਰਣੁ ਧਾਰਿਆ 'ਸਭਸੈ' ਦੇਇ ਆਧਾਰੁ ਜੀਉ ॥੮॥੧॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੯, ਪੰਨਾ ੭੫੧)

ਆਪਣ ਵਾਰੀ 'ਸਭਸੈ' ਆਵੈ ਪਕੀ ਖੇਤੀ ਲੁਣੀਐ ॥੫॥੨॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੧੦)

ਤਿਸ ਹੀ ਕੀ ਕਰਿ ਆਸ ਮਨ ਜਿਸ ਕਾ 'ਸਭਸੁ' ਵੇਸਾਹੁ ॥੧॥੭॥੭੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੪)

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਆਪਿ ਸਵਾਰੇ 'ਹੋਰਨਿ' ਕਾਰਜੁ ਨ ਹੋਈ ॥੩॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੧)

ਸਚਾ ਹੁਕਮੁ ਸਚਾ ਪਸਾਰਾ 'ਹੋਰਨਿ' ਹੁਕਮੁ ਨ ਹੋਈ ਹੇ ॥੪॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੪੫)

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਸੰਸਾਰ 'ਹਭਾਹੂੰ' ਬਾਹਰਾ ॥੪॥੩॥੧੦੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੭)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ 'ਕਿਸੈ' ਨ ਲਥੋ ਦੁਖੁ ॥੧॥੫॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਹਿਆਉ ਨ 'ਕੈਹੀ' ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ ॥੧੨੯॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਮਨ ਕਾ ਤਾਕੁ ਨ ਉਘੜੈ 'ਅਵਰ' ਨ ਕੁੰਜੀ ਹਥਿ ॥੧॥੧॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੩੭)

ਪ੍ਰਭੁ ਤਜਿ 'ਅਵਰ' ਸੇਵਕੁ ਜੇ ਹੋਈ ਹੈ
ਤਿਤੁ ਮਾਨੁ ਮਹਤੁ ਜਸੁ ਘਾਟੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੯੭)

ਵੁਠੇ ਅੰਨੁ ਕਮਾਦੁ ਕਪਾਹਾ 'ਸਭਸੈ' ਪੜਦਾ ਹੋਵੈ ॥੧॥੨੬॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਇਕਨ੍ਹਾ ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਇ ਲਏ 'ਇਕਨ੍ਹਾ' ਹੁਕਮੇ ਕਰੇ ਵਿਣਾਸੁ ॥
ਇਕਨ੍ਹਾ ਭਾਣੈ ਕਢਿ ਲਏ 'ਇਕਨ੍ਹਾ' ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਨਿਵਾਸੁ ॥੩॥੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਸਚੁ 'ਸਭਨਾ' ਹੋਇ ਦਾਰੂ ਪਾਪ ਕਢੈ ਧੋਇ ॥੨॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਇਕਨੀ' ਦੁਧੁ ਸਮਾਈਐ ਇਕਿ ਚੁਲੈ ਰਹਨਿ ਚੜੇ ॥੧॥੨੪॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਇਕਸੁ ਦੁਹੁ ਚਹੁ ਕਿਆ ਗਣੀ 'ਸਭ' ਇਕਤੁ ਸਾਦਿ ਮੁਠੀ ॥
ਇਕੁ ਅਧੁ ਨਾਇ ਰਸੀਅੜਾ ਕਾ ਵਿਰਲੀ ਜਾਇ ਵੁਠੀ ॥੩॥੧॥੧੬੯॥

(ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੮)

ਨਿਜ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ
(Reflexive Pronoun)
'ਆਪਿ'

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਆਪਿ, ਆਪੇ, ਆਪੀਨੈ੍, ਆਪਹਿ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਆਪੁ, ਆਪਾ
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਆਪੈ (ਨਾਲਿ)
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਆਪੈ, ਆਪਸ (ਕਉ)
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਆਪਹੁ, ਆਪਸ (ਤੇ), ਆਪੌ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਅਪੁਨਾ, ਅਪਨੈ, ਆਪਨ, ਅਪਨੀ, ਅਪ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਆਪਹਿ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਮੰਗਣਾ ਤ ਸਚੁ ਇਕੁ, ਜਿਸੁ ਤੁਸਿ ਦੇਵੈ 'ਆਪਿ' ॥੨॥੧੫॥
ਨਾਨਕ ਕਾ ਪ੍ਰਭੁ ਵਡਾ ਹੈ 'ਆਪਿ' ਸਾਜਿ ਸਵਾਰੇ ॥੨॥੨੦॥
(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੩)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਾ ਪਹਿ ਜਾਉ 'ਆਪੁ' ਛੁਟਕਾਵਨਿ ਤੇ ਬਾਧੇ ਬਹੁ ਫੰਧਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫੧॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੪)

ਤਾਹਿ ਛਾਡਿ ਕਤ 'ਆਪੁ' ਬਧਾਵਾ ॥੧੩॥
(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

ਜਬ ਲਗੁ ਜੋਤਿ ਕਾਂਇਆ ਮਹਿ ਬਰਤੈ 'ਆਪਾ' ਪਸੂ ਨ ਬੂਝੈ ॥੨॥੨॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੨)

ਨੋਟ : 'ਨਿਜ-ਵਾਚਕ' ਪੜਨਾਂਵ ਤੋਂ 'ਭਾਵ-ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ' ਬਣ ਕੇ ਸ਼ਬਦ 'ਆਪੁ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਆਪਣੈ ਮਨਿ ਚਿਤਿ ਕਹੈ ਕਹਾਏ ਬਿਨੁ ਗੁਰ 'ਆਪੁ' ਨ ਜਾਈ ॥੮॥੧॥੧੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੫)

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਆਪੈ' ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ ॥੧॥੫॥੩੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਨੋਟ : ਧਾਤੂ 'ਦੇਣਾ' ਦੇ ਦੋ 'ਕਰਮ' ਹਨ—'ਕਥਿਤ' ਅਤੇ 'ਅਕਥਿਤ'। 'ਦੋਸੁ' ਕਥਿਤ (Direct) ਕਰਮ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, 'ਆਪੈ' ਅਕਥਿਤ (Indirect) ਕਰਮ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਵੇਖੋ, 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ'—ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ)।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਇਕਨਾ ਨੋ ਤੂੰ ਮੇਲਿ ਲੈਹਿ ਇਕਿ 'ਆਪਹੁ' ਤੁਧੁ ਖੁਆਇਆ ॥੧੧॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਆਪਹੁ' ਕਛੂ ਨ ਹੋਵਤ ਭਾਈ ॥
ਜਿਸੁ ਪ੍ਰਭੁ ਦੇਵੈ ਸੋ ਨਾਮੁ ਪਾਈ ॥੩॥੧੦॥੧੫॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਨਾਨਕ ਜੇ ਕੋ 'ਆਪੌ' ਜਾਣੈ ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਹੈ ॥੨੧॥ *(ਜਪੁਜੀ)*

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਬ ਮੋਹਿ ਰਾਮੁ 'ਅਪਨਾ' ਕਰਿ ਜਾਨਿਆ ॥੧੯॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੭)

'ਅਪਨੀ' ਮਾਇਆ ਆਪਿ ਪਸਾਰੀ ਆਪਹਿ ਦੇਖਨਹਾਰਾ ॥੨॥੧॥੨॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੫੩੭)

'ਅਪਨੈ' ਬੀਚਾਰਿ ਅਸਵਾਰੀ ਕੀਜੈ ॥੩੧॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੯)*

ਨੋਟ : ਪੜਨਾਂਵ 'ਆਪ' ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਦਾ ਰੂਪ ਉਸ ਦੇ 'ਸੰਬੰਧ-ਮਾਨ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਪੁਨਾ ਰਾਮੁ—'ਰਾਮੁ' ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ। ਅਪਨੀ ਮਾਇਆ—'ਮਾਇਆ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਅਪਨੈ ਬੀਚਾਰਿ—'ਬੀਚਾਰਿ' ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ :

ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਜੀਵਾ ਸੋਇ ਤਿਨਾ ਕੀ ਜਿਨ੍ 'ਅਪੁਨਾ' ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਤਾ ॥੨॥੧॥੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੮੦੨)

ਜਿਨ੍ ਅਪੁਨਾ ਪ੍ਰਭੁ—'ਪ੍ਰਭੁ' ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਆਪੇ ਭਗਤਾ ਆਪਿ ਸੁਆਮੀ 'ਆਪਨ' ਸੰਗਿ ਰਤਾ ॥੨॥੧॥੧੧॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੮)

ਕਾਟਿ ਸਿਲਕ ਦੁਖ ਮਾਇਆ, ਕਰਿ ਲੀਨੇ 'ਅਪ' ਦਸੇ ॥੧੯॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੧੦)

ਨਵੈ ਕਾ ਸਿਹਜਾਸਣੀ, ਮੂਲਿ ਨ ਜਾਣੈ 'ਅਪ' ਬਲੁ ॥੩॥੧॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੮)

ਸੁਤ ਬਨਿਤਾ ਆਪਨ ਨਹੀ ਭਾਈ ॥
ਇਸਟ ਮੀਤ 'ਆਪ' ਬਾਪੁ ਨ ਮਾਈ ॥੨॥੩੭॥੧੦੬॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੭)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਸੁ ਕਾਇਆ ਸੋਧੈ 'ਆਪਹਿ' ਆਪੁ ਮਿਲਾਇਦਾ ॥੧੦॥੮॥੨੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੬)

(੨) ਸ਼ਬਦ 'ਆਪ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਆਤਮਨ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ 'ਨਿਜਵਾਚਕ' ਪੜਨਾਂਵ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸੇ ਹੀ ਅਰਥ ਵਾਲਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੜਨਾਂਵ ਭੀ ਹੈ—ਸ੍ਵ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦੋ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਅੰਤਲਾ ਅੱਖਰ 'ਵ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ (ੁ) ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸ੍ਵਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸੁਦੇਸ਼। ਸਰਵਸ੍ਵ ਤੋਂ ਸਰਬਸੁ।

ਜਦੋਂ 'ਨਿਜਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸੇ ਹੀ ਅਰਥ ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ

'ਸ੍ਵ' ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ (ਸੁ) ਵਿਚ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਏਹ ਕਿਨੇਹੀ ਦਾਤਿ 'ਆਪਸ ਤੇ' ਜੋ ਪਾਈਐ ॥੧॥੨੩॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

'ਆਪਸ ਕਉ' ਮੁਨਿਵਰ ਕਰਿ ਥਾਪਹੁ ਕਾ ਕਉ ਕਹਹੁ ਕਸਾਈ ॥੨॥੧॥
(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੩)

'ਆਪਸ ਕਉ' ਆਪੁ ਮਿਲਾਇਆ ॥ ਭ੍ਰਮ ਭੰਜਨ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥੪॥੧॥
(ਮਲਾਰ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੭੮)

'ਆਪਸ ਕਉ' ਜੋ ਭਲਾ ਕਹਾਵੈ ॥੩॥੧੨॥ *(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੭੮)*

'ਆਪਸ' ਤੇ ਊਪਰਿ ਸਭ ਜਾਣਹੁ ਤਉ ਦਰਗਹ ਸੁਖੁ ਪਾਵਹੁ ॥੧॥੨॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੮੮੩)

ਨੋਟ : ਉਪਰ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ 'ਆਪਸੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਆਤਮਨ' ਅਤੇ 'ਸ੍ਵ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ; ਸੋ, ਇਸ ਮਿਲਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—'ਆਪਣਾ ਆਪ'।

'ਆਪਸ ਤੇ'—ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ। 'ਆਪਸ ਕਉ'—ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ।

(ੳ) ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਆਪ' ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਆਪੈ' ਨਾਲਿ ਗੋਸਟਿ ਆਪਿ ਉਪਦੇਸੈ ਆਪੇ ਸੁਘੜੁ ਸਰੂਪੁ ਸਿਆਣੀ ॥੧੨॥
(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੩)

'ਅੱਵਿਐ' (Indeclinable) 'ਹੀ' ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ' (Syntax) ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਹਾਲ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ 'ਹੀ' ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਰਕ ਚਿਹਨ ('ਿ'), (ੁ) ਆਦਿਕ ਗਿਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਵੇਖੋ 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ'—'ਹੀ')। ਇਸ 'ਹੀ' ਦੀ ਆਪਣੀ (ੀ) ਭੀ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ (ਿ) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਿਜਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ 'ਆਪ' ਨਾਲ ਭੀ ਇਹ 'ਹੀ' ਬਹੁਤ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਅਪਨੀ ਮਾਇਆ ਆਪਿ ਪਸਾਰੀ 'ਆਪਹਿ' ਦੇਖਨਹਾਰਾ ॥੨॥੧॥੨॥
(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੫੩੭)

ਆਪਹਿ = ਆਪਿ + ਹਿ, ਆਪਿ ਹੀ—ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਆਪਹਿ' ਕਉਤਕ ਕਰੈ ਅਨਦ ਚੋਜ ॥
'ਆਪਹਿ' ਰਸ ਭੋਗਨ ਨਿਰਜੋਗ ॥੮॥੨੧॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੯੨)

ਆਪਹਿ = ਆਪਿ ਹੀ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਆਪ ਹੀ' ਕਰਤਾ ਬੀਠੁਲ ਦੇਉ ॥੩॥

(ਪਰਭਾਤੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੫੧)

ਆਪ ਹੀ = ਆਪਿ ਹੀ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

(ਅ) ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਸ 'ਹੀ' ਦਾ 'ਹ' ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਿਛੇ ਕੇਵਲ ' ੀ' ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ 'ਅੰਤਲੇ' (ਅ) ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਣ-ਸੰਧੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ (ੇ) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਵੇਖੋ, ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ)।

ਸ਼ਬਦ 'ਆਪਿ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਨਾਲ 'ਹੀ' ਦੇ ਵਰਤਣ ਕਰਕੇ 'ਆਪਿ' ਦੀ (ਿ) ਉੱਡ ਕੇ 'ਆਪ' ਰਹਿ ਗਿਆ, 'ਹੀ' ਦਾ 'ਹ' ਉੱਡ ਕੇ ' ੀ ' ਰਹਿ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲਿਆਂ 'ਆਪ' + ' ੀ '—'ਆਪੇ' ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ :

'ਆਪੇ' ਰਸੀਆ ਆਪਿ 'ਰਸੁ' 'ਆਪੇ' ਰਾਵਣਹਾਰੁ ॥
'ਆਪੇ' ਹੋਵੈ ਚੋਲੜਾ 'ਆਪੇ' ਸੇਜ ਭਤਾਰੁ ॥੧॥੨੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੩)

(ੲ) 'ਹੀ' ਦਾ 'ਹ' ਉੱਡ ਕੇ ' ੀ ' ਰਿਹਾ, ਕਈ ਵ਼ਾਰੀ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ (ਿ) ਨਹੀਂ ਗਿਰਦੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ (ਿ) ਮਿਲ ਕੇ (ੀ) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਆਪੀਨ੍ਹੈ' ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ 'ਆਪੀਨ੍ਹੈ' ਰਚਿਓ ਨਾਉ ॥੧॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

ਇਕ 'ਆਪੀਨੈ' ਪਤਲੀ ਸਹ ਕੇ ਰੇ ਬੋਲਾ ॥੨॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਨੋਟ : ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸੰਯੁਕਤ ਸ਼ਬਦ 'ਆਪੀਨ੍ਹੈ' ਨੂੰ ਨਿਖੇੜੀਏ। 'ਨ' ਦੇ ਹੇਠ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ' ੍ਹ' ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਭੀ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ :

ਆਪੀਨ੍ਹੈ = ਆਪਿ + ਈ + ਨ੍ਹੈ

(*ਨੋਟ:* ਇਹ ਅੰਤਲਾ ਅੱਧਾ 'ਹ' ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਹੀ' ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਥੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ)।

= ਆਪਿ + ਹੀ + ਨੈ

ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚ ਦੇ 'ਆਪੀਨ੍ਹੈ' ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਿਆਂ :

"ਇਕ ਆਪਿ ਹੀ ਨੈ ਪਤਲੀ ਸਹ ਕੇ ਰੇ ਬੋਲਾ" ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਾਰਤਕ-ਰੂਪ (Prose-Order) ਇਉਂ ਹੈ :

ਇਕ ਪਤਲੀ ਨੈ ਆਪਿ ਹੀ ਸਹ ਕੇ ਰੇ ਬੋਲਾ (ਪਾਇਆ)।

ਨੋਟ : ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਹੇਠਲੀ ਤੁਕ ਨਾਲ ਕਰੋ :

ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ਸਹ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੋਲਾ॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੭੨੯)

ਕ੍ਰਿਆ (Verb)

ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਚਨ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਭੀ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਵਚਨ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਦੋ' 'ਵਚਨ' ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ 'ਵਚਨ' ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਧਾਤੂ ਦੋ ਪਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ : 'ਆਤਮਨੇ-ਪਦ' ਅਤੇ 'ਪਰੱਸਮੈ ਪਦ'। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਦਸ 'ਗਣ' ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ 'ਚਿਹਨ' ਹੈ, ਜੋ ਧਾਤੂ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋ, 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਵਿਚ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬੜਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਤੇ ਕਠਿਨ ਜਿਹਾ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਵਿਚ ਇਹ ਗੁੰਝਲਾਂ ਇਤਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਜਿਹੜੀਆਂ ਹੈਸਨ ਭੀ, ਉਹ ਭੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਘਟਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਆਖ਼ਰ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ 'ਆਤਮਨੇ ਪਦ' ਉੱਡ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਸ 'ਗਣਾਂ' ਦੇ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਮਿਟ ਕੇ ਅੰਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਰਹਿ ਗਏ—ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਭਵਿੱਖਤ ਅਤੇ ਭੂਤ-ਕਾਲ, ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਾਚ, ਕਾਰਦੰਤਕ।

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ (Present Tense)

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹਨਾਂ ਚਹੁੰਆਂ ਹੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ 'ਵਰਤਮਾਨ-ਕਾਲ' ਦੀ 'ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ'

ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ

ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਅੱਨ ਪੁਰਖ Third Person	ਬਸਇ, ਲਏਇ, ਜੀਵਈ, ਬੂਝਏ, ਲਾਗੈ, ਭਣਤਿ, ਬਿਨਵੰਤਿ, ਸਉਪੈ, ਮੇ ਰਵਦਿ (ਫ਼ਾਰਸੀ)	ਚੁਗਹਿ, ਪੇਖਹ, ਧਿਆਵਹੇ, ਲਗਾਹੀ, ਰਖਨਿ, ਪਾਇਨੀ, ਲੁੜੇਨਿ, ਹੈ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ Second Person	ਪੜ੍ਹਾਵਸਿ, ਹੈਂ, ਥੀਵਹਿ, ਪਾਵਹੇ, ਸੇਵਹੀ	ਕਰਹੁ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ First Person	ਕਰਉ, ਜੀਵਊ, ਜੀਵਾ, ਪੁਕਾਰੀ	ਸਰੇਵਹ, ਵਿਗਾੜਹਿ, ਜਾਣਹਾ

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ

ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾ ਨੰ: ੧

ਧਾਤੂ 'ਪੁੱਛ'

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਅੱਨ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਦਿ, ਪੁੱਛਇ	ਪੁੱਛੰਤਿ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਸਿ	ਪੁਛਹ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਾਮਿ	ਪੁਛਾਮੋ

ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾ ਨੰ: ੨

ਧਾਤੂ 'ਕਹ'

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਨ ਪੁਰਖ	ਕਹੇਇ	ਕਹੇਤਿ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਕਹੇਸਿ	ਕਹੇਹ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਕਹੇਮਿ	ਕਹੇਮੋ

ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼

ਧਾਤੂ 'ਪੁੱਛ'

ਅੱਨ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਇ	ਪੁਛਹਿ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਸਿ, ਪੁਛਹਿ	ਪੁਛਹੁ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਪੁਛਉ	ਪੁਛਹੂ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

ਧਾਤੂ ਗਮ (ਗੱਛ)

ਪਰੱਸਮੈ-ਪਦ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਨ ਪੁਰਖ	ਗੱਛਤਿ	ਗੱਛੰਤਿ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਗੱਛਸਿ	ਗੱਛਥ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਗੱਛਾਮਿ	ਗੱਛਾਮਹ

ਧਾਤੂ 'ਰੁਚ' (ਰੋਚ)

ਆਤਮਨੇ ਪਦ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਨ ਪੁਰਖ	ਰੋਚਤੇ	ਰੋਚੰਤੇ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਰੋਚਸੇ	ਰੋਚਧੇ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਰੋਚੇ	ਰੋਚਾਮਹੈ

(੩) ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ 'ਹਿ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਸਿ' ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ 'ਹ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਥ' ਹੈ।

ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਚਿਹਨ (ੈ) ਹੈ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦਾ 'ਅਇ', ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਅਇ' ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਤਿ' ਹੈ।

ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹਿ' ਜਾਂ 'ਨਿ' ਹੈ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ 'ਅੰਤਿ' ਅਤੇ 'ਅੰਹਿ' ਹਨ; ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਅੰਤਿ' ਤੇ 'ਏਂਤਿ' ਹਨ; ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਅੰਤਿ' ਹੈ।

ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ 'ਉ' ਹੈ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ 'ਅਉਂ' ਅਤੇ 'ਅਮਿ', 'ਆਮਿ' ਤੇ 'ਏਮਿ' ਹਨ; ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ '+ ਮਿ' ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ (ੀਂ) ਅਤੇ (ਾਂ) ਹਨ।

ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ('ਹ') ਜਾਂ (ਹਿ) ਹੈ। (ੀ + ਐ) ਜਾਂ '(ੀ ਜੈ)' ਭੀ ਹੈ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ 'ਇੱਜਇ', ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਇੱਜਇ' ਅਤੇ 'ਈਅਦਿ' ਹਨ; ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਇਯਤੇ' ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਸੰ:	*ਪ੍ਰਾ:*	*ਪੰ:*
ਦ੍ਰਿਸ਼ਜਤੇ	ਦੀਸਦਿ, ਦਿੱਸਦਿ, ਦਿੱਸਇ, ਦੀਸਇ	ਦੀਸੇ, ਦਿੱਸੈ, ਦਿੱਸਦਾ (ਹੈ)
ਜਾਨਾਤਿ	ਜਾਣਾਦਿ, ਜਾਣਾਇ	ਜਾਣੈ, ਜਾਣਦਾ (ਹੈ)
ਤ੍ਵਰਤੇ	ਤੁਵਰਦਿ, ਤੁਵਰਇ	ਤੁਰੈ, ਤੁਰਦਾ (ਹੈ)
ਉੱਤਿਸ਼ਠਤਿ	ਉੱਠੇਦਿ, ਉੱਠਇ	ਉੱਠੈ, ਉੱਠਦਾ (ਹੈ)
ਭਵਾਮਿ	ਹੋਮਿ	ਹੋਵਉ, ਹੋਵਾਂ
ਦਾਦਾਮਿ	ਦੇਮਿ	ਦੇਵਉ, ਦੇਵਾ, ਦੇਈ
ਤਰਕਯਾਮਿ	ਤੱਕੇਮਿ	ਤੱਕਉ, ਤੱਕਾਂ
ਨ੍ਰਿਤਯਤਿ	ਣੱਚਦਿ, ਣੱਚਇ	ਨੱਚੈ
ਭ੍ਰਮਾਮਿ	ਭਵਾਮਿ	ਭਵਾਂ

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਇ':

'ਬਸਇ' ਕਰੋਧੁ ਸਰੀਰਿ ਚੰਡਾਰਾ ॥੩॥ *(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੭੫੯)*

ਸਦਾ ਚਾਇ ਹਰਿ ਭਾਇ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸੁ ਆਪੇ 'ਜਾਣਇ' ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਪਰਸਾਦਿ ਸਹਜ ਸੇਤੀ ਰੰਗੁ 'ਮਾਣਇ' ॥੫॥
ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਪਰਵਾਹ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪੁਬਲੀ ਨ 'ਹੁਟਇ' ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦੁ ਅਥਾਹੁ ਅਮਿਅ ਧਾਰਾ ਰਸੁ 'ਗੁਟਹਿ' ॥੮॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੭)

ਗੁਨ ਗਾਇ ਸੁਨਿ ਲਿਖਿ 'ਦੇਇ' ॥ ਸੋ ਸਰਬ ਫਲ ਹਰਿ 'ਲੇਇ' ॥੧੦॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਜਿਸ ਨੋ ਨਦਰਿ 'ਕਰੇਇ' ॥
ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਦਾਤਾ ਕੋਈ ਨਾਹੀ ਬਖਸੇ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ ॥
ਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਸਾਂਤਿ ਊਪਜੈ ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ 'ਲਏਇ' ॥੧॥੩॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੫੮)

ਮਨੁ ਤਨੁ ਰਾਤਾ ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸੇਵਾ ਸੁਰਤਿ 'ਸਮੇਇ' ॥੪॥੫॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੫੯)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਈ':

ਹਰਿ ਆਪੇ ਲਏ ਮਿਲਾਇ ਕਿਉ ਵਿਛੋੜਾ 'ਥੀਵਈ' ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ ॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੭੮)

ਐਸਾ ਸੀਗਾਰੁ ਬਣਾਇ ਤੂ ਮੈਲਾ ਕਦੇ ਨ 'ਹੋਵਈ' ਅਹਿਨਿਸਿ ਲਾਗੈ ਭਾਉ ॥੧॥੨॥

(ਵਾਰ ਸੂਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੮੫)

ਨਾਨਕ ਨਾਲਿ ਨ 'ਚਲਈ' ਫਿਰਿ ਪਛੁਤਾਵਾ ਹੋਇ ॥੨॥੭॥

(ਵਾਰ ਸੂਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਦੁਧਾਥਣੀ ਨ 'ਆਵਈ' ਫਿਰਿ ਹੋਇ ਨ ਮੇਲਾ ॥੨॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਨ 'ਦੇਈ' ਲਿਵ ਲਾਗਣਿ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਕੇ ਚਰਣ ਵਿਸਾਰੇ ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੬)

ਕਰਨੈਹਾਰੁ ਨ 'ਬੂਝਈ' ਆਪੁ ਗਨੈ ਬਿਗਾਨਾ ॥੧॥੨੦॥੫੦॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩)

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਜੋ ਜਨੁ ਜਪੈ ਅਨਦਿਨੁ ਸਦ ਜਾਗੈ ॥
ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ ਨ 'ਜੋਹਈ' ਤਿਤੁ ਚਾਖੁ ਨ ਲਾਗੈ ॥੧॥੪॥੬੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਏ':

ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ਪਦੁ ਨਿਰਬਾਣੀ ਕੋ ਵਿਰਲਾ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਬੂਝਏ' ॥
ਓਹ ਸਬਦਿ ਸਮਾਏ ਆਪਿ ਗਵਾਏ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੋਝੀ 'ਸੂਝਏ' ॥੩॥੮॥੪੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ ਦਖਣੀ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)

ਮਨੁ ਮਾਰਿ ਰੀਝੈ ਸਬਦਿ ਸੀਝੈ ਤ੍ਰੈਲੋਕ ਨਾਥੁ 'ਪਛਾਣਏ' ॥
ਮਨੁ ਡੀਗਿ ਡੋਲਿ ਨ ਜਾਇ ਕਤਹੀ ਆਪਣਾ ਪਿਰੁ 'ਜਾਣਏ' ॥੪॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ ਦਖਣੀ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਮਨੁ ਭਇਆ ਨਿਰਮਲੁ ਜਿਨਾ ਭਾਣਾ 'ਭਾਵਏ' ॥
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਸੁ ਦੇਹਿ ਪਿਆਰੇ ਸੋਈ ਜਨੁ 'ਪਾਵਏ' ॥੮॥
ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਖੇਲੁ ਤੇਰਾ ਕਿਆ ਕੋ ਆਖਿ 'ਵਖਾਣਏ' ॥੧੨॥
ਘਰਿ ਤ ਤੇਰੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹੈ ਜਿਸੁ ਦੇਇ ਸੁ 'ਪਾਵਏ' ॥
ਸਦਾ ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ ਤੇਰੀ ਨਾਮੁ ਮਨ 'ਵਸਾਵਏ' ॥੩॥
ਮਨਹੁ ਕਿਉ ਵਿਸਾਰੀਐ ਏਵਡੁ ਦਾਤਾ ਜਿ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਆਹਾਰੁ 'ਪਹੁਚਾਵਏ' ॥
ਓਸ ਨੋ ਕਿਹੁ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੀ ਜਿਸ ਨਉ ਆਪਣੀ ਲਿਵ 'ਲਾਵਏ' ॥੨੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ)

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ (ੈ):

ਤੋਟਿ ਨ 'ਆਵੈ' ਕਦੇ ਮੂਲਿ ਪੂਰਨ ਭੰਡਾਰ ॥੨॥੩॥੬੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

ਸਦਾ ਸਦਾ ਹਰਿ ਧਿਆਈਐ ਕਿਛੁ ਬਿਘਨੁ ਨ 'ਲਾਗੈ' ॥੨॥੩॥੬੭॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

ਉਚਰਤ ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ ਜਸੁ ਦੂਰ ਤੇ ਜਮੁ 'ਭਾਗੈ' ॥੧॥੪॥੬੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

ਹਰਿ ਕੈ ਰੰਗਿ ਰਤਾ ਮਨੁ 'ਗਾਵੈ' ਰਸਿ ਰਸਾਲ ਰਸਿ ਸਬਦੁ ਰਵਈਆ ॥
ਨਿਜ ਘਰਿ ਧਾਰ 'ਚੁਐ' ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ
ਜਿਨਿ ਪੀਆ ਤਿਨ ਹੀ ਸੁਖ ਲਹੀਆ ॥੬॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੩੫)*

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰੇ ਸੋ 'ਪੀਐ' ਜਿਸੁ ਰਾਮੁ ਪਿਆਸੀ ॥
ਹਰਿ ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਦਇਆ ਕਰਿ 'ਮੇਲੈ' ਜਿਸੁ ਸਤਿਗੁਰੂ
ਸੋ ਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਚਖਾਸੀ ॥੧॥੫॥੧੨॥

(ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੪ ਪੜਤਾਲ, ਪੰਨਾ ੧੨੦੨)

ਮਨ ਮੇਰੇ ਅਪਨਾ ਹਰਿ ਸੇਵਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ
ਜੋ ਤੁਧੁ 'ਉਪਕਰੈ' ਦੂਖਿ ਸੁਖਾਸਾ ॥੩॥੨॥ *(ਗੌਂਡ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੮੬੦)*

'ਪ੍ਰਣਵੈ' ਨਾਮਦੇਉ ਤਾ ਚੀ ਆਣਿ ॥੫॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੨)

(੫) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਤਿ':

'ਪ੍ਰਣਵਤਿ' ਨਾਨਕੁ ਭਵਜਲੁ ਤਰੈ ॥੪॥੧॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੪)*

'ਭਣਤਿ' ਨਾਨਕੁ ਅਕਥ ਕੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਏ ॥੫॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੯੧)

'ਬਦਤਿ' ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ਸੁਨੁ ਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਣ ਬਿਨੁ ਗਾਹੁ ਕਿ ਪਾਹੀ ॥੪॥੧॥

(ਗੂਜਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

(੬) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ੰਤਿ':

'ਬਿਨਵੰਤਿ' ਨਾਨਕੁ ਸਦਾ ਤ੍ਰਿਪਤੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਭੋਜਨੁ ਖਾਇਆ ॥੪॥੨॥੩॥੨੭॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੦੫)

(੭) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ੇ':

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਨਉ ਕਿਰਪਾ 'ਕਰੇ' ਰਜਾਇ ॥੩॥੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੮)

ਸੋ ਸੇਵਕੁ ਹਰਿ ਆਖੀਐ ਜੋ ਹਰਿ ਰਾਖੈ ਉਰਿ ਧਾਰਿ ॥
ਮਨੁ ਤਨੁ 'ਸਉਪੇ' ਆਗੈ 'ਧਰੇ' ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਮਾਰਿ ॥੩॥੬॥੩੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੮)

ਜਾ ਕਉ ਗੁਰੁ ਹਰਿ ਮੰਤ੍ਰੁ 'ਦੇ' ॥
ਸੋ ਉਬਰਿਆ ਮਾਇਆ ਅਗਨਿ ਤੇ ॥੩॥੭॥੧੪੫॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੧)

ਫ਼ਾਰਸੀ ਬੋਲੀ

ਹਮ ਜੇਰ ਜਿਮੀ ਦੁਨੀਆ ਪੀਰਾਂ ਮਸਾਇਕਾ ਰਾਇਆ ॥
'ਮੇ ਰਵਦਿ' ਬਾਦਿਸਾਹਾ ਅਫਜੂ ਖੁਦਾਇਆ ॥੧॥੧੩॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੩)

'ਅਸਤਿ' ਏਕੁ ਦਿਗਰਿ ਕੁਈ ॥ ਏਕ ਤੁਈ ਏਕ ਤੁਈ ॥੩॥੧੩॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੪)

(੧) ਬਸਇ—ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਜਾਣਹਿ—ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਮਾਣਇ—ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਹੁਟਇ—ਹੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਗੁਟਹਿ—ਚੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਰੇਇ—ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲਏਇ—ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

(੨) ਜੀਵਈ—ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਥੀਵਈ—ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੋਵਈ—ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚਲਈ—ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਆਵਈ—ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਹਈ—ਜੋਂਹਦਾ ਹੈ।

(੩) ਬੂਝਏ—ਬੁਝਦਾ ਹੈ। ਭਾਵਏ—ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਸਾਵਏ—ਵਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਵਏ—ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।

(੪) ਆਵੈ—ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਗੈ—ਭੱਜਦਾ ਹੈ। ਮਾਨੈ—ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਚੁਐ—ਚੋਂਦਾ ਹੈ। ਪੀਐ—ਪੀਂਦਾ ਹੈ।

(੫) ਭਣਤਿ—ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਣਵਤਿ—ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਦਤਿ—ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(੬) ਬਿਨਵੰਤਿ—ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(੭) ਕਰੇ—ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਉਪੇ—ਸਉਂਪਦਾ ਹੈ। ਧਰੇ—ਧਰਦਾ ਹੈ। ਦੇ—ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਿ':

ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਾਪੀਐ ਅੰਤਰਿ ਲਿਵ ਲਾਈ॥
ਕਿਲਵਿਖ 'ਉਤਰਹਿ' ਸੁਧੁ ਹੋਇ ਸਾਧੂ ਸਰਣਾਈ॥੩॥੨੩॥੫੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੪)

ਜੈ ਜੈ 'ਜਇਅੰਪਹਿ' ਸਗਲ ਜਾ ਕਉ ਕਰੁਨਾਪਤਿ ਗਤਿ ਕਿਨਿ ਲਖਹੁ॥੩॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੭)

ਤਤੁ 'ਚੁਗਹਿ' ਮਿਲਿ ਏਕਸੇ ਤਿਨ ਕਉ ਫਾਸ ਨ ਰੰਚ॥
'ਉਡਹਿ' ਤ ਬੇਗੁਲ ਬੇਗੁਲੇ, 'ਤਾਕਹਿ' ਚੋਗ ਘਣੀ॥੩੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੪)

ਅੰਦਰਿ ਮਹਲ ਅਨੇਕ 'ਹਹਿ' ਜੀਉ ਕਰੇ ਵਸੇਰਾ॥੩॥੬॥੨੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੫)

ਨੋਟ: ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ:

ਬਾਜੇ ਨਭ ਗਹ ਗਹੇ ਨਿਸਾਨਾ। ਦੇਵਵਧੂ 'ਨਾਚਹਿ' ਕਰਿ ਗਾਨਾ।
ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਸੁਰ ਸਿੱਧ ਮੁਨੀਸ਼ਾ। ਪ੍ਰਭੁਹਿੰ 'ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਹਿ' 'ਦੇਂਹ' ਅਸੀਸਾ।
'ਵਰਸ਼ਹਿ' ਸੁਮਨ ਰੰਗ ਬਹੁ ਮਾਲਾ। 'ਗਾਵਹਿ' ਕਿੰਨਰ ਗੀਤ ਰਸਾਲਾ।

(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹ':

ਤਿਨ ਨਾਹਿ ਨਰਕ ਨਿਵਾਸੁ॥ ਨਿਤ ਸਿਮਰਿ ਪ੍ਰਭ ਗੁਣਤਾਸੁ॥
ਤੇ ਜਮੁ ਨ 'ਪੇਖਹ' ਨੈਨ॥ ਸੁਨਿ ਮੋਹਿ ਅਨਹਤ ਬੈਨ॥੫॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੁ ੧੨, ਪੰਨਾ ੮੩੭)

ਇਕਿ ਪੜਹਿ ਸੁਣਹਿ 'ਗਾਵਹ' ਪਰਭਾਤਿਹਿ ਕਰਹਿ ਇਸਨਾਨੁ॥੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਗਯੰਦ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੨)

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੇ':

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਨ ਨਾਮਿ ਲਾਇਹਿ ਸਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ 'ਧਿਆਵਹੇ'॥
ਜਿਸ ਨੋ ਕਥਾ ਸੁਣਾਇਹਿ ਆਪਣੀ ਸਿ ਗੁਰ ਦੁਆਰੈ ਸੁਖੁ 'ਪਾਵਹੇ'॥੧੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੧੯)

ਭਗਤਿ ਭਾਇ ਧਿਆਇ ਸੁਆਮੀ ਸਦਾ ਹਰਿ ਗੁਣ 'ਗਾਵਹੇ'॥੩॥੧॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੪੫੯)

ਸੁਰਿ ਨਰ ਸੁਘੜ ਸੁਜਾਣ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੇਰੇ ਮਨਿ 'ਭਾਵਹੇ'॥੨॥੨॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੬)

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੀ':

ਕਾਹੂ ਸੰਗਿ ਨ 'ਚਾਲਹੀ' ਮਾਇਆ ਜੰਜਾਲ॥੨॥੧੧॥੨੯॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੭)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਾਤਾ ਰਾਮ ਨਾਮ ਕਾ ਹੋਰੁ ਦਾਤਾ ਕੋਈ ਨਾਹੀ॥
ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਦੇਇ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸੇ ਸਚੈ ਨਾਮਿ 'ਸਮਾਹੀ'॥
ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਰਵਿਆ ਰਿਦ ਅੰਤਰਿ ਸਹਜਿ ਸਮਾਧਿ 'ਲਗਾਹੀ'॥੨॥੪॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੫੯)

ਘਰੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਵਥੁ ਹੈ ਬਾਹਰਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਪਾਈਐ ਅੰਤਰਿ ਕਪਟ 'ਖੁਲਾਹੀ'॥੧॥੬॥੨੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੫)

ਦੋਹਾਗਣੀ ਪਿਰ ਕੀ ਸਾਰ ਨ 'ਜਾਣਹੀ'
ਕਿਆ ਕਰਿ ਕਰਹਿ ਸੀਗਾਰੁ॥੫॥੨੨॥੧੫॥੩੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੩੦)

(੫) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨਿ':

ਮਨਮੁਖਾ ਕੇਰੀ ਦੋਸਤੀ ਮਾਇਆ ਕਾ ਸਨਬੰਧੁ॥
ਵੇਖਦਿਆ ਹੀ ਭਜਿ 'ਜਾਨਿ' ਕਦੇ ਨ 'ਪਾਇਨਿ' ਬੰਧੁ॥
ਜਿਚਰੁ ਪੈਨਨਿ ਖਾਵਨੇ ਤਿਚਰੁ 'ਰਖਨਿ' ਗੰਢੁ॥
ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਕਿਛੁ ਨ ਹੋਵਈ ਤਿਤੁ ਦਿਨਿ 'ਬੋਲਨਿ' ਗੰਧੁ॥੨॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੯)

ਸੋਹਾਗਣੀ ਵਿਚਿ ਰੰਗੁ ਰਖਿਓਨੁ ਸਚੈ ਅਲਖਿ ਅਪਾਰਿ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ 'ਸੇਵਨਿ' ਆਪਣਾ ਸਚੈ ਭਾਇ ਪਿਆਰਿ॥੫॥੮॥੩੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੬)

ਇਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਹਿ ਚਾਕਰੀ ਹਰਿ ਨਾਮੇ ਲਗੈ ਪਿਆਰੁ ॥
ਨਾਨਕ ਜਨਮੁ 'ਸਵਾਰਨਿ' ਆਪਣਾ ਕੁਲ ਕਾ 'ਕਰਨਿ' ਉਧਾਰ ॥੧॥੧੧॥

(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੨)

ਨੋਟ : ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉੱਪਰਲਾ ਚਿਹਨ 'ਨਿ' ਹੈ, 'ਣਿ' ਨਹੀਂ। ਇਸ ਚਿਹਨ ਦਾ 'ਨ' ਬਦਲ ਕੇ 'ਣ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਸਦਾ 'ਨ' ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਵੇਖੋ :

ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ 'ਕਹਨਿ' ਇਕ ਵਾਤੁ ॥੨੨॥ *(ਜਪੁ ਜੀ)*

ਇਥੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਕਹਨਿ' ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ। ਪਰ :

ਅੰਤੁ ਨ ਸਿਫਤੀ 'ਕਹਣਿ' ਨ ਅੰਤੁ ॥੨੪॥ *(ਜਪੁ ਜੀ)*

ਇਥੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਕਹਣਿ' ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਕਹਣ' ਤੋਂ। 'ਕਹਣਿ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਕਹਣ ਵਿਚ'।

(੬) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨੀ' :

ਜੀਅ ਕੀ ਸਾਰ ਨ 'ਜਾਣਨੀ' ਮਨਮੁਖ ਅਗਿਆਨੀ ਅੰਧ ॥੨॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੯)

ਖੋਟੇ ਠਵਰ ਨ 'ਪਾਇਨੀ' ਰਲੇ ਜੂਠਾਨੈ ॥੪॥੨੦॥
ਖੋਟੇ ਨਦਰਿ ਨ 'ਆਵਨੀ' ਲੇ ਅਗਨਿ ਜਲਾਈਐ ॥੫॥੨੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੧)

ਘਰ ਮਹਿ ਪੰਚ ਵਰਤਦੇ ਪੰਚੇ ਵੀਚਾਰੀ ॥
ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਵਸਿ ਨ 'ਆਵਨ੍ਹੀ' ਨਾਮਿ ਹਉਮੈ ਮਾਰੀ ॥੮॥੫॥੨੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੫)

ਨੋਟ : ਇਸ 'ਚਿਹਨ' ਦਾ ਭੀ 'ਨ' ਇਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ, 'ਣ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

(੭) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ' ੇਨਿ' :

ਅਠੇ ਪਹਰ ਇਕਤੈ ਲਿਵੈ 'ਮੰਨੇਨਿ' ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰੁ ॥੨॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੯)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇਲ ਕਰੇ ਨਿਤ ਕਾਮਣਿ ਅਵਰਿ 'ਲੁਟੇਨਿ' ਸੁ ਪੰਚ ਜਨਾ ॥੨॥੧੪॥

(ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੫)

ਕਾਮਣਿ ਲੋੜੈ ਸੁਇਨਾ ਰੁਪਾ ਮਿਤ੍ਰ 'ਲੋੜੇਨਿ' ਸੁ ਖਾਧਾਤਾ ॥੪॥੨॥੧੪॥

(ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੫)

ਨੋਟ: ਇਥੇ ਭੀ ਚਿਹਨ ਦਾ 'ਨ' ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, 'ਣ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

(੮) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨਿ੍':

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਜਨ ਸਦਾ ਸੁਖੁ 'ਪਾਇਨਿ੍' ਜਨ ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਬਲਿ ਜਾਏ ॥੧॥੫॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੧)

(੯) ਕਿਤੇ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਥਾਂ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ' ੈ ' (ੈਂ) ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਆਏ ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ 'ਹੈ' ਸਭ ਕੁਲ ਕਾ ਕਰਹਿ ਉਧਾਰੁ ॥੭॥੩॥੨੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੬)

ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਵਡਹੰਸ 'ਹੈ' ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਉਰਿ ਧਾਰਿ ॥੧॥

(ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੮੫)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਗਤ ਸੋਹਹਿ ਦਰਬਾਰੇ ॥
ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਸਬਦਿ ਸਵਾਰੇ ॥
ਅਨਦਿਨੁ ਗੁਣ 'ਗਾਵੈ' ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ
ਸਹਜ ਸੇਤੀ ਘਰਿ ਜਾਹਾ ਹੇ ॥੧੪॥੨॥੧੧॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੫)

(੧) ਉਤਰਹਿ—ਉਤਰਦੇ ਹਨ। ਚੁਗਹਿ—ਚੁਗਦੇ ਹਨ। ਤਾਕਹਿ—ਤੱਕਦੇ ਹਨ। ਹਹਿ—ਹਨ।

(੨) ਪੇਖਹ—ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਗਾਵਹ—ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

(੩) ਧਿਆਵਹੇ—ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਵਹੇ—ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗਾਵਹੇ—ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗਵਾਵਹੇ—ਗਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

(੪) ਚਾਲਹੀ—ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਹੀ—ਸਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਣਹੀ—ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

(੫) ਜਾਨਿ—ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਇਨਿ—ਪਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੋਲਨਿ—ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਸੇਵਨਿ—ਸੇਂਵਦੇ ਹਨ। ਕਰਨਿ—ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਰਨਿ—ਸਵਾਰਦੇ ਹਨ।

(੬) ਜਾਣਨੀ—ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਪਾਇਨੀ—ਪਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਵਨੀ—ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

(੭) ਮੰਨੇਨਿ—ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਲੁਟੇਨਿ—ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਲੋੜੇਨਿ—ਲੋੜਦੇ ਹਨ।

(੮) ਪਾਇਨਿ੍—ਪਾਂਦੇ ਹਨ।

(੯) ਗਾਵੈ—ਗਾਵੈਂ, ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹੈ—ਹੈਂ, ਹਨ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਿ':

ਮੋ ਕਉ ਕਹਾ 'ਪੜ੍ਹਾਵਸਿ' ਆਲ ਜਾਲ॥
ਮੇਰੀ ਪਟੀਆ ਲਿਖਿ ਦਿਹੁ ਸ੍ਰੀ ਗੋਪਾਲ॥੧॥੪॥

(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)

ਹ੍ਰਿਦੈ ਕਪਟੁ ਮੁਖ ਗਿਆਨੀ॥
ਝੂਠੇ ਕਹਾਂ 'ਬਿਲੋਵਸਿ' ਪਾਨੀ॥੧॥
ਕਾਂਇਆ 'ਮਾਂਜਸਿ' ਕਉਨ ਗੁਨਾ॥
ਜਉ ਘਟ ਭੀਤਰਿ ਹੈ ਮਲਨਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਿ':

ਜਿਉ ਤੂ 'ਰਾਖਹਿ' ਤਿਉ ਰਹਾ ਪ੍ਰਭ ਅਗਮ ਅਪਾਰੇ॥੩॥੨੭॥੫੭॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੫)

ਜਿਉ ਤੂ 'ਚਲਾਇਹਿ' ਤਿਵ ਚਲਹ ਸੁਆਮੀ, ਹੋਰੁ ਕਿਆ ਜਾਣਾ ਗੁਣ ਤੇਰੇ॥
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਨ ਨਾਮਿ 'ਲਾਇਹਿ' ਸਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ ਧਿਆਵਹੇ॥
ਜਿਸ ਨੋ ਕਥਾ 'ਸੁਣਾਇਹਿ' ਆਪਣੀ ਸਿ ਗੁਰਦੁਆਰੈ ਸੁਖੁ ਪਾਵਹੇ॥੧੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੧੯)

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੇ':

ਅੰਤੋ ਨ ਪਾਇਆ ਕਿਨੈ ਤੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਤੂ 'ਜਾਣਹੇ'॥੧੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੧੮)

ਜਿਵ ਤੂ ਚਲਾਇਹਿ ਤਿਵੈ ਚਲਹ ਜਿਨਾ ਮਾਰਗਿ 'ਪਾਵਹੇ'॥
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬੁ ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ 'ਚਲਾਵਹੇ'॥੧੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੧੯)

ਸਾਚਾ ਮੁਰਾਰੀ ਤਾਮਿ ਜਾਪਹਿ ਜਾਮਿ ਮੰਨਿ 'ਵਸਾਵਹੇ'॥
ਭਰਮੋ ਭੁਲਾਵਾ ਤੁਝਹਿ ਕੀਆ ਜਾਮਿ ਏਹੁ 'ਚੁਕਾਵਹੇ'॥੫॥੨॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਛੰਤੁ, ਪੰਨਾ ੫੬੭)

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੀ':

ਪ੍ਰਭੁ ਭਗਤਿ ਵਛਲੁ ਨਹ 'ਸੇਵਹੀ' ਕਾਇਆ ਕਾਕ ਗ੍ਰਸਨਾ ਰਾਮ॥
ਭ੍ਰਮਿ ਮੋਹੀ ਦੂਖ ਨ 'ਜਾਣਹੀ' ਕੋਟਿ ਜੋਨੀ ਬਸਨਾ ਰਾਮ॥੩॥੧॥੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤੁ ਮੰਗਲ, ਪੰਨਾ ੮੪੮)

ਦਰਿ ਸੇਵਕੁ ਦਰਵਾਨੁ ਦਰਦੁ ਤੂੰ 'ਜਾਣਹੀ'॥
ਭਗਤਿ ਤੇਰੀ ਹੈਰਾਨੁ ਦਰਦੁ 'ਗਵਾਵਹੀ'॥੩॥੨੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੨)

(੫) ਧਾਤੂ 'ਹੋਣਾ' ਤੋਂ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਹੈ' ਹੈ:

ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤੂੰ ਗੁਰੁ ਪਿਤਾ 'ਹੈ' ਦੇ ਮਤਿ ਸਮਝਾਏ॥੪॥੩॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੫੦)

(੧) ਪੜ੍ਹਾਵਸਿ—ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈਂ। ਬਿਲੋਵਸਿ—ਤੂੰ ਬਿਲੋਂਦਾ ਹੈਂ। ਮਾਂਜਸਿ—ਤੂੰ ਮਾਂਜਦਾ ਹੈਂ।

(੨) ਤੂ ਰਾਖਹਿ—ਤੂੰ ਰੱਖਦਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਚਲਾਇਹਿ—ਤੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈਂ। ਲਾਇਹਿ—ਤੂੰ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈਂ। ਸੁਣਾਇਹਿ—ਤੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

(੩) ਤੂ ਜਾਣਹੇ—ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ। ਤੂ ਪਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈਂ। ਚਲਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈਂ। ਵਸਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਵਸਾਉਂਦਾ ਹੈਂ। ਚੁਕਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਚੁਕਾਉਂਦਾ ਹੈਂ।

(੪) (ਤੂ) ਸੇਵਹੀ—ਤੂੰ ਸੇਂਵਦਾ ਹੈਂ। (ਤੂ) ਜਾਣਹੀ—ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ। ਗਵਾਵਹੀ—ਤੂੰ ਗਵਾਉਂਦਾ ਹੈਂ।

(੫) ਹੈ—ਤੂੰ ਹੈਂ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੁ':

ਡਡੈ ਡੰਫੁ 'ਕਰਹੁ' ਕਿਆ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੋਆ ਸਭੁ ਚਲਣਾ ॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਪਟੀ ਲਿਖੀ, ਪੰਨਾ ੪੩੩)

ਅੰਤਰਿ ਮੈਲੁ ਲੋਭ ਬਹੁ ਝੂਠੇ ਬਾਹਰਿ 'ਨਾਵਹੁ' ਕਾਹੀ ਜੀਉ ॥੩॥੯॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੮)

ਤੁਮ ਸੁਖਦਾਈ ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤੇ ਤੁਮ 'ਰਾਖਹੁ' ਅਪੁਨੇ ਬਾਲਾ ॥੩॥੬॥੧੭॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੬੧੩)

ਹਰਿ 'ਦੇਵਹੁ' ਦਾਨੁ ਦਇਆਲਿ ਹੋਇ ਵਿਚਿ ਪਾਥਰ ਕ੍ਰਿਮ ਜੰਤਾ ॥੨੦॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੦)

ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ ਤੁਮਹੀ 'ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਹੁ' ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤੁਮਰੇ ਧਾਰੇ ॥੧॥੧੨॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੪)

ਕਰਹੁ—ਤੁਸੀ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਨਾਵਹੁ—ਤੁਸੀ ਨ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਰਾਖਹੁ—ਤੁਸੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋ। ਦੇਵਹੁ—ਤੁਸੀ ਦੇਂਦੇ ਹੋ। ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਹੁ—ਤੁਸੀ ਪਾਲਦੇ ਹੋ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਉ':

ਵਣੁ ਤ੍ਰਿਣੁ ਢੂਢਤ ਫਿਰਿ ਰਹੀ ਮਨ ਮਹਿ 'ਕਰਉ' ਬੀਚਾਰੁ ॥੪੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੬)

ਸਭਸੈ ਊਪਰਿ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥
ਹੋਰ ਕਥਨੀ 'ਬਦਉ' ਨ ਸਗਲੀ ਛਾਰੁ ॥੨॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੦੪)

ਹਉ 'ਮਾਗਉ' ਸਰਣਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ॥੪॥੧॥੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੪੯)

'ਮਿਲਉ' ਸੰਤਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਮੋਹਿ ਉਧਾਰਿ ਲੇਹੁ ॥
ਬਿਨਉ 'ਕਰਉ' ਕਰ ਜੋੜਿ, ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ ॥

ਹਰਿ ਨਾਮੁ 'ਮਾਗਉ' ਚਰਣ 'ਲਾਗਉ' ਮਾਨੁ 'ਤਿਆਗਉ' ਤੁਮ ਦਇਆ ॥
ਕਤਹੂੰ ਨ 'ਧਾਵਉ' ਸਰਣਿ 'ਪਾਵਉ' ਕਰੁਣਾਮੈ ਪ੍ਰਭ ਕਰਿ ਮਇਆ ॥੧॥੫॥੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੪੫੭)

ਜਹ 'ਦੇਖਉ' ਤਹ ਸੰਗਿ ਏਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ॥੩॥੬॥੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੪੫੮)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਊ':

ਖਿਨੁ ਪਲੁ ਘੜੀ ਨ 'ਜੀਵਊ' ਬਿਨੁ ਦੇਖੇ ਮੇਰੀ ਮਾਇ ॥੨੯॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੮)

ਆਪਿ ਕੁਚਜੀ ਦੋਸੁ ਨ 'ਦੇਊ' ਜਾਣਾ ਨਾਹੀ ਰਖੇ ॥੧॥੨॥੧੦॥

(ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਡੋਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੭੧)

ਸੇਵਾ ਕਛੂ ਨਾ 'ਜਾਨਊ' ਨੀਚੁ ਮੂਰਖਾਰੇ ॥੧॥੪॥੩੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੯)

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਾ':

ਜਿਉ ਤੂੰ ਰਾਖਹਿ ਤਿਉ 'ਰਹਾ' ਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਹਮਾਰੇ ॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੧)

ਹਉ 'ਜੀਵਾ' ਤੁਧੁ ਸਾਲਾਹਿ ਮੈ ਟੇਕ ਅਧਾਰੁ ਤੂੰ ॥੨॥੨੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੨)

ਤੁਧੁ ਬਾਝੁ ਇਕੁ ਤਿਲੁ ਰਹਿ ਨ 'ਸਾਕਾ' ਕਹਣਿ ਸੁਨਣਿ ਨ ਧੀਜਏ ॥੨॥੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੩੭)

ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ ਇਕੁ ਚਲਤੁ ਦਿਖਾਇਆ ਜਹ 'ਦੇਖਾ' ਤਹ ਸੋਈ ॥੨॥੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੩੬)

ਪੰਥੁ 'ਦਸਾਵਾ' ਨਿਤ ਖੜੀ ਮੁੰਧ ਜੋਬਨਿ ਬਾਲੀ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ॥੨॥੨॥੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੪੯)

ਦੇਖਿ ਦੇਖਿ 'ਜੀਵਾ' ਸਾਧ ਗੁਰ ਦਰਸਨੁ
ਜਿਸੁ ਹਿਰਦੈ ਨਾਮੁ ਮੁਰਾਰੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੨੮)

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ੀ':

ਇਕਿ ਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੈ ਕਰਹਿ ਰਲੀਆ ਹਉ 'ਪੁਕਾਰੀ' ਦਰਿ ਖਲੀ ॥੩॥੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੩੬)

ਤੂੰ ਸਭਨੀ ਥਾਈ ਜਿਥੈ ਹਉ 'ਜਾਈ' ਸਾਚਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ ਜੀਉ ॥੧॥੧॥੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੩੮)

ਤਿਸੁ 'ਜੋਹਾਰੀ' ਸੁਅਸਤਿ ਤਿਸੁ ਤਿਸੁ ਦੀਬਾਣੁ ਅਭਗੁ ॥੧॥੯॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(੧) ਕਰਉ—ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਬਦਉ—ਮੈਂ ਬਦਦਾ ਹਾਂ। ਹਉ ਮਾਗਉ—ਮੈਂ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ। ਮਿਲਉ—ਮੈਂ ਮਿਲਦਾ ਹਾਂ। ਲਾਗਉ—ਮੈਂ ਲੱਗਦਾ ਹਾਂ। ਤਿਆਗਉ—ਮੈਂ ਤਿਆਗਦਾ ਹਾਂ।

(੨) ਜੀਵਊ—ਮੈਂ ਜੀਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਦੇਊ—ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਜਾਨਊ—ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ।

(੩) ਰਹਾ—ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਜੀਵਾ—ਮੈਂ ਜੀਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਰਹਿ ਸਾਕਾ—ਮੈਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਦੇਖਾ—ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਦਸਾਵਾ—ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ।

(੪) ਪੁਕਾਰੀ—ਮੈਂ ਪੁਕਾਰਦੀ ਹਾਂ। ਜਾਈ—ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਜੋਹਾਰੀ—ਮੈਂ ਜੋਹਾਰਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹ':

ਤਿਨ੍ ਹਮ ਚਰਣ 'ਸਰੇਵਹ' ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਪਗ 'ਧੋਵਹ'
ਜਿਨ ਹਰਿ ਮੀਠ ਲਗਾਨ ਜੀਉ ॥੨॥੩॥੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੪੬)

ਹਰਿ ਨਾਮੁ 'ਸਲਾਹਹ' ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ਏਹਾ ਆਸ ਆਧਾਰੋ ॥੩॥੩॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੫੦)

ਸੋ ਹਮ 'ਕਰਹ' ਜੁ ਆਪਿ ਕਰਾਏ ॥੪॥੭॥੧੬॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੪੯੪)

ਜਿਉ ਚਲਾਏ ਤਿਉ 'ਚਾਲਹ' ਭਾਈ ਹੋਰ ਕਿਆ ਕੋ ਕਰੇ ਚਤੁਰਾਈ ॥੬॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੫)

ਹਮ ਢਾਢੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਖਸਮ ਕੇ ਨਿਤ 'ਗਾਵਹ' ਹਰਿ ਗੁਣ ਛੰਤਾ ॥
ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ 'ਕਰਹ' ਹਰਿ ਜਸੁ 'ਸੁਣਹ' ਤਿਸੁ ਕਵਲਾਕੰਤਾ ॥੨੦॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੦)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਿ':

ਹਮ ਭੂਲਿ 'ਵਿਗਾੜਹਿ' ਦਿਨਸੁ ਰਾਤਿ ਹਰਿ ਲਾਜ ਰਖਾਏ ॥੪॥੩॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੫੦)

ਜਿਉ ਬੋਲਾਵਹਿ ਤਿਉ 'ਬੋਲਹਿ' ਸੁਆਮੀ ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਨ ਹਮਾਰੀ ॥੮॥੧॥੮॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੦੭)

(੧) ਸਰੇਵਹ—ਅਸੀ ਸੇਂਵਦੇ ਹਾਂ। ਧੋਵਹ—ਅਸੀ ਧੋਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਲਾਹਹ—ਅਸੀ ਸਲਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਕਰਹ—ਅਸੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਚਾਲਹ—ਅਸੀ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ। ਗਾਵਹ—ਅਸੀ ਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਸੁਣਹ—ਅਸੀ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ।
(੨) ਵਿਗਾੜਹਿ—ਅਸੀ ਵਿਗਾੜਦੇ ਹਾਂ। ਬੋਲਹਿ—ਅਸੀ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ।

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਾ':

ਹਮ ਮੂਰਖ ਕਿਛੂਅ ਨ 'ਜਾਣਹਾ' ਕਿਵ ਪਾਵਹ ਪਾਰੋ ॥੩॥੧੦॥੧੭॥

ਜਾਣਹਾ—ਅਸੀ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। *(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੫੦)*

(੪) ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ (Present Participle) ਦੇ ਨਾਲ 'ਹੋਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਲਗਾਇਆਂ ਭੀ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਮਾਟੀ ਕੋ ਪੁਤਰਾ ਕੈਸੇ 'ਨਚਤੁ' ਹੈ ॥
ਦੇਖੈ ਦੇਖੈ ਸੁਨੈ ਬੋਲੈ ਦਉਰਿਓ 'ਫਿਰਤੁ' ਹੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਜਬ ਕਛੁ ਪਾਵੈ ਤਬ ਗਰਬੁ 'ਕਰਤੁ' ਹੈ ॥
ਮਾਇਆ ਗਈ ਤਬ ਰੋਵਨੁ 'ਲਗਤੁ' ਹੈ ॥੧॥੬॥

(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਸਭ ਕੋਈ 'ਲੇਤੁ' ਹੈ ਜੇਤੀ ਆਵਣ ਜਾਣੀ ॥੫॥੧॥੨੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੩)

ਸਿੰਚਨਹਾਰੇ ਏਕੈ ਮਾਲੀ ॥ ਖਬਰਿ 'ਕਰਤੁ' ਹੈ ਪਾਤ ਪਤ ਡਾਲੀ ॥੨॥੫॥੫੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੩੮੫)

ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬਡਾ 'ਹੋਤੁ' ਹੈ ॥
ਇਤਨਾ ਕੁ ਨ ਜਾਨੈ ਜਿ ਦਿਨ ਦਿਨ ਅਵਧ 'ਘਟਤੁ' ਹੈ ॥੧॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੧)

ਜਿਉ ਬੇਸੁਆ ਕੇ ਘਰਿ ਪੂਤੁ 'ਜਮਤੁ' ਹੈ
ਤਿਸੁ ਨਾਮੁ ਪਰਿਓ ਹੈ ਧ੍ਰਕਟੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੨੮)

ਨਚਤੁ ਹੈ—ਨੱਚਦਾ ਹੈ। ਫਿਰਤੁ ਹੈ—ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤੁ ਹੈ—ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲਗਤੁ ਹੈ—ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਲੇਤੁ ਹੈ—ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੇਤੁ ਹੈ—ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਮਤੁ ਹੈ—ਜੰਮਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਕਦੇ ਕਦੇ ਨਿਰਾ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ ਹੀ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਓਥੇ 'ਹੋਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਰੂਪ ਦਾ ਲੋਪ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਪਾਵਤੁ' ਰਲੀਆ ਜੋਬਨਿ ਬਲੀਆ ॥
ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਮਾਟੀ ਸੰਗਿ ਰਲੀਆ ॥੧॥੪॥੫੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੩੮੫)

ਮੋਹ ਚੀਕੜਿ ਫਾਥੇ ਨਿਘਰਤ ਹਮ 'ਜਾਤੇ'
ਹਰਿ ਬਾਂਹ ਪ੍ਰਭੂ ਪਕਰਾਇ ਜੀਉ ॥੪॥੩॥੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੪੬)

ਸੇਜੈ 'ਰਮਤੁ' ਨੈਨ ਨਹੁ ਪੇਖਉ ਇਹੁ ਦੁਖੁ ਕਾ ਸਉ ਕਹਉ ਰੇ ॥੨੫॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਭੂਤ ਕਾਲ (Past Tense)

(੧) ਜੋ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਦੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਕੁਸ਼ ਪਰਬਤ ਦੇ ਰਸਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇਸ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਆਰੀਆ ਅਜਿਹੇ ਭੀ ਸਨ, ਜੋ ਪਹਾੜ ਪਾਸੇ ਚਿਤਰਾਲ ਤੇ ਗਿਲਗਿਤ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਧਰੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਉਤਰ ਆਏ ਸਨ।

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤਿਆਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮਲੂਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਬੋਲੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ ਆਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਐਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਮੱਧ-ਦੇਸ ਦੇ ਚਹੁਵੀਂ ਪਾਸੀਂ ਖਿੱਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਿਛੋਂ ਆਏ ਆਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ।

ਇਸ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਮੁਖ ਹਿੱਸੇ ਬਣਦੇ ਹਨ:

੧. ਅੰਤਰੰਗ, ਮਧ ਦੇਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ;

੨. ਬਹਿਰੰਗ, ਉਹ ਬੋਲੀਆਂ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੰਧ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਮੱਧ ਭਾਰਤ, ਉੜੀਸਾ, ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਆਸਾਮ। ਕੇਵਲ ਗੁਜਰਾਤ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅੰਤਰੰਗ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ।

'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਸਾਧਾਰਨ ਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੁਰਖ (Person) ਜਾਂ ਵਚਨ (Number) ਮਲੂਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ 'ਅੰਤਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ 'ਪੁਰਖਾਂ' ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਰੂਪ ਇਕੋ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਮਰਾਠੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਗੇਲੋਂ' ਤੋਂ ਹੀ 'ਮੈਂ ਗਿਆ' ਦਾ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਗੇਲਾ' ਤੋਂ 'ਉਹ ਗਿਆ' ਦਾ:

ਨਾਦ 'ਸਮਾਇਲੋ' ਰੇ ਸਤਿਗੁਰੁ 'ਭੇਟਿਲੇ' ਦੇਵਾ ॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਸਮਾਇਲੋ—ਮੈਂ ਸਮਾਇਆ ਹਾਂ। ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟਿਲੇ—ਗੁਰੂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਪਰੰਤੂ 'ਮੈਂ ਗਿਆ', 'ਤੂੰ ਗਿਆ', 'ਉਹ ਗਿਆ'—ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ 'ਗਿਆ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

'ਅੰਤਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਮੁਖ ਹਿੱਸੇ ਹਨ—ਪੱਛਮੀ ਤੇ ਉੱਤਰੀ।

ਪੱਛਮੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ—ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ।

ਉੱਤਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ—ਪੱਛਮੀ ਪਹਾੜੀ, ਮੱਧ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪਹਾੜੀ।

'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁਖ ਹਿੱਸੇ ਹਨ—'ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ', ਦੱਖਣੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ।

'ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ' ਵਿਚ ਚਾਰ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ—ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਕੋਹਿਸਤਾਨੀ, ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਸਿੰਧੀ।

ਦੱਖਣੀ ਵਿਚ—ਮਰਾਠੀ।

ਪੂਰਬੀ ਵਿਚ—ਉੜੀਆ, ਬਿਹਾਰੀ, ਬੰਗਲਾ ਤੇ ਆਸਾਮੀ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ 'ਅੰਤਰੰਗ' ਅਤੇ 'ਬਹਿਰੰਗ' ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਹੋਰ ਹਿੱਸਾ ਹੈ—ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ।

ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ :

ਮੁਲਤਾਨ, ਝੰਗ, ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ 'ਬੋਲੀ' ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀ (ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ) ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਬਨਿ ਭੀਹਾਵਲੈ ਹਿਕੁ ਸਾਥੀ 'ਲਧਮੁ' ਦੁਖ ਹਰਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮਾ॥੨॥੭॥

'ਲਧਮੁ'—ਮੈਂ ਲੱਧਾ। *(ਮ: ੫, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧੯)*

ਤੈਡੇ ਸਿਮਰਣਿ ਹਭੁ ਕਿਛੁ ਲਧਮੁ ਬਿਖਮੁ ਨ 'ਡਿਠਮੁ' ਕੋਈ॥੨॥੮॥

'ਡਿਠਮੁ'—ਮੈਂ ਡਿੱਠਾ। *(ਮ: ੫, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੦)*

ਅੰਦਰੁ ਵਿਧਾ ਸਚਿ ਨਾਇ ਬਾਹਰਿ ਭੀ ਸਚੁ 'ਡਿਠੋਮਿ'॥੨॥੨੨॥

'ਡਿਠੋਮਿ'—ਮੈਂ ਡਿੱਠਾ। *(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੬)*

'ਢੰਢੋਲਿਮੁ' 'ਢੂਢਿਮੁ' ਡਿਠੁ ਮੈ ਨਾਨਕ ਜਗੁ ਧੂਏ ਕਾ ਧਵਲਹਰੁ॥੩॥੧॥

'ਢੂਢਿਮੁ'—ਮੈਂ ਢੂੰਢਿਆ। *(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੮)*

ਈਧਣੁ ਕੀਤੋਮੂ ਘਣਾ ਭੋਰੀ 'ਦਿਤੀਮੁ' ਭਾਹਿ॥੨॥੫॥

'ਦਿਤੀਮੁ'—ਮੈਂ ਦਿੱਤੀ। *(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੬)*

ਪੇਖੰਦੜੋ ਕੀ ਭੁਲ ਤੁੰਮਾ 'ਦਿਸਮੁ' ਸੋਹਣਾ॥੨॥੧੦॥

'ਦਿਸਮੁ'—ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਸਿਆ। *(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੮)*

ਭਉਜਲੁ ਬਿਖਮੁ ਅਸਗਾਹੁ ਗੁਰਿ ਬੋਹਿਥੈ 'ਤਾਰਿਅਮੁ' ॥੨॥੧੯॥
'ਤਾਰਿਅਮੁ'—ਮੈਨੂੰ ਤਾਰਿਆ। *(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੧੦)*

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚ੍ਨ

ਕਕੇ ਕਾਮਿ ਕ੍ਰੋਧਿ 'ਭਰਮਿਓਹੁ' ਮੂੜੇ
ਮਮਤਾ ਲਾਗੇ ਤੁਧੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰਿਆ ॥੮॥੧॥੨॥
(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਪਟੀ, ਪੰਨਾ ੪੩੫)

ਤਤੇ ਤਾਮਸਿ 'ਜਲਿਓਹੁ' ਮੂੜੇ ਥਥੇ ਥਾਨੁ ਭਰਿਸਟੁ ਹੋਆ ॥੯॥
ਸਚੇ ਆਪਿ 'ਖੁਆਇਓਹੁ' ਮੂੜੇ ਇਹੁ ਸਿਰਿ ਤੇਰੈ ਲੇਖੁ ਪਇਆ ॥੧੦॥
ਭਭੈ ਭਵਜਲਿ 'ਡੁਬੋਹੁ' ਮੂੜੇ ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਗਲਤਾਨੁ ਭਇਆ ॥੧੧॥੧॥੨॥
(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਪਟੀ, ਪੰਨਾ ੪੩੫)

ਹੰਸੁ ਚਲਿਆ ਤੂੰ ਪਿਛੈ 'ਰਹੀਏਹਿ' ਛੁਟੜਿ 'ਹੋਈਅਹਿ' ਨਾਰੀ ॥੨॥
ਤੂੰ ਕਾਇਆ 'ਰਹੀਅਹਿ' ਸੁਪਨੰਤਰਿ ਤੁਧੁ ਕਿਆ ਕਰਮੁ ਕਮਾਇਆ ॥੩॥੧੩॥
(ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੫)

ਨੋਟ : (ਰਹੀਅਹਿ, ਰਹੀਏਹਿ, ਹੋਈਅਹਿ—ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹਨ)।

ਰੇ ਜਨ ਉਥਾਰੈ 'ਦਬਿਓਹੁ' ਸੁਤਿਆ ਗਈ ਵਿਹਾਇ ॥੧॥੨੩॥
(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੧)

ਡਿਠੇ ਸਭੇ ਥਾਵ ਨਹੀ ਤੁਧੁ ਜੇਹਿਆ ॥
'ਬਧੋਹੁ' ਪੁਰਖਿ ਬਿਧਾਤੈ ਤਾਂ ਤੂ ਸੋਹਿਆ ॥੧੦॥ *(ਫੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨)*

ਫਰੀਦਾ ਕਿਥੈ ਤੈਡੇ ਮਾਪਿਆ ਜਿਨ੍ਹੀ ਤੂੰ 'ਜਣਿਓਹਿ' ॥
ਤੈ ਪਾਸਹੁ ਓਇ ਲਦਿ ਗਏ ਤੂੰ ਅਜੈ ਨ 'ਪਤੀਣੋਹਿ' ॥੭੩॥
(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

ਫਰੀਦਾ ਪਿਛਲ ਰਾਤਿ ਨ 'ਜਾਗਿਓਹਿ' ਜੀਵਦੜੋ 'ਮੁਇਓਹਿ' ॥
ਜੇ ਤੈ ਰਬੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਤ ਰਬਿ ਨ 'ਵਿਸਰਿਓਹਿ' ॥੧੦੭॥
(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

'ਭਰਮਿਓਹੁ'—ਤੂੰ ਭਰਮਿਆ। 'ਜਲਿਓਹੁ'—ਤੂੰ ਜਲਿਆ। 'ਖੁਆਇਓਹੁ'—ਤੂੰ ਖੁੰਝਾਇਆ ਗਿਆ। 'ਡੁਬੋਹੁ'—ਤੂੰ ਡੁੱਬਾ। 'ਰਹੀਏਹਿ'—ਤੂੰ ਰਹੀ। 'ਹੋਈਅਹਿ'—ਤੂੰ

ਹੋਈ। 'ਦਬਿਓਹੁ'—ਤੂੰ ਦੱਬਿਆ ਗਿਆ। 'ਬਧੋਹੁ'—ਤੂੰ ਬੱਧਾ ਗਿਆ। 'ਜਣਿਓਹੁ'—ਤੈਨੂੰ ਜਣਿਆ। 'ਪਤੀਣੋਹਿ'—ਤੂੰ ਪਤੀਜਿਆ। 'ਜਾਗਿਓਹੁ'—ਤੂੰ ਜਾਗਿਆ। 'ਮੁਇਓਹਿ'—ਤੂੰ ਮੁਇਆ। 'ਵਿਸਰਿਓਹੁ'—ਤੂੰ ਵਿੱਸਰਿਆ।

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੱਨ ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਪੜਨਾਂਵ 'ਉਹ' ਜਾਂ 'ਉਸ ਨੇ' ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਉਸ ਨੇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਉਨਿ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਉਨਿ' ਮੋਹੇ ਬਹੁਤੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ॥ ਰਾਮਜਨੀ ਕੀਨੀ ਖੰਡ ਖੰਡ॥੩॥੧੮॥੨੯॥
'ਉਨਿ'—ਉਸ ਨੇ। *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨)*

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਉਸ ਨੂੰ', 'ਉਸ ਦਾ' ਜਾਂ 'ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ' ਆਦਿਕ ਦੇ ਥਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਉਸੁ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਖਸਮੁ ਮਰੈ ਤਉ ਨਾਰਿ ਨ ਰੋਵੈ॥
'ਉਸੁ' ਰਖਵਾਰਾ ਅਉਰੋ ਹੋਵੈ॥੧॥੪॥੭॥
'ਉਸੁ'—ਉਸ ਦਾ। *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)*

ਨਾ 'ਉਸੁ' ਸੋਚੁ ਨ ਹਮ ਕਉ ਸੋਚਾ॥
ਨਾ 'ਉਸੁ' ਲੇਪੁ ਨ ਹਮ ਕਉ ਪੋਚਾ॥
ਨਾ 'ਉਸੁ' ਭੂਖ ਨ ਹਮ ਕਉ ਤ੍ਰਿਸਨਾ॥
ਜਾ ਉਹੁ ਨਿਰਮਲੁ ਤਾ ਹਮ ਜਚਨਾ॥੩॥੩੨॥੮੩॥
'ਉਸੁ'—ਉਸ ਨੂੰ। *(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੧)*

ਸੋ, ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੜਨਾਵਾਂ 'ਉਸੁ' ਅਤੇ 'ਉਨਿ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੂਤ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਭੀ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਾ 'ਸੁਧੋਸੁ' ਤਾਂ ਲਹਣਾ 'ਟਿਕਿਓਨੁ'॥੪॥
(ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੭)

'ਸੁਧੋਸੁ'—ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। 'ਟਿਕਿਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਟਿੱਕਿਆ।

(੨) ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਵਚਨ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ 'ਨਾਂਵ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—'ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ', 'ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ।' ਇਥੇ 'ਖਾਧੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਰੋਟੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ; 'ਪੀਤਾ' ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਪਾਣੀ' ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਨਿਯਮ ਉੱਪਰਲੇ ਨਿਯਮ ਨਾਲ ਰਲਵਾਂ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਭਾਵ, ਇਕ ਤਾਂ 'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਦੇ ਵਿਚੇ ਹੀ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਪੁਰਖ ਦਾ ਰੂਪ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਦੂਜੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, 'ਨਾਂਵ' ਦਾ ਲਿੰਗ ਭੀ ਵਿਚੇ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

(ੳ) ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ:

ਹੁਕਮੇ ਧਰਤੀ 'ਸਾਜੀਅਨੁ' ਸਚੀ ਧਰਮਸਾਲਾ॥੧॥

'ਸਾਜੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਸਾਜੀ। *(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੫)*

ਆਪੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ 'ਉਪਾਈਅਨੁ' ਆਪੇ ਫੁਨਿ ਗੋਈ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

'ਉਪਾਈਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਉਪਾਈ।

ਜਿਸ ਨੋ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਸਚੁ 'ਬਖਸੀਅਨੁ' ਸੋ ਸਚਾ ਸਾਹੁ॥੭॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੨)

'ਬਖਸੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਬਖ਼ਸ਼ੀ।

ਮਲੁ ਕੂੜੀ ਨਾਮਿ 'ਉਤਾਰੀਅਨੁ' ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਹੋਆ ਸਚਿਆਰੁ॥੨॥੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੫੦)

'ਉਤਾਰੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਉਤਾਰੀ।

ਆਪੇ ਤਾੜੀ 'ਲਾਈਅਨੁ' ਸਭ ਮਹਿ ਪਰਵੇਸਾ॥੧੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੫)

'ਲਾਈਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਲਾਈ।

ਭੀੜਹੁ ਮੋਕਲਾਈ 'ਕੀਤੀਅਨੁ' ਸਭ ਰਖੇ ਕੁਟੰਬੈ ਨਾਲਿ॥
ਕਾਰਜ ਆਪਿ ਸਵਾਰਿਅਨੁ ਸੋ ਪ੍ਰਭ ਸਦਾ ਸਭਾਲਿ॥੧॥੩॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੭)

'ਕੀਤੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਕੀਤੀ।

ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹਣੁ ਭਗਤਿ ਵਿਰਲੇ 'ਦਿਤੀਅਨੁ'॥
ਸਉਪੇ ਜਿਸੁ ਭੰਡਾਰ ਫਿਰਿ ਪੁਛ ਨ 'ਲੀਤੀਅਨੁ'॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੮)

'ਦਿਤੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਤੀ। 'ਲੀਤੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਲੀਤੀ।

ਕੁਦਰਤਿ ਅਹਿ 'ਵੇਖਾਲੀਅਨੁ' ਜਿਣਿ ਐਵਡੁ ਪਿੜੁ ਠਿਣਕਿਓਨੁ॥੪॥
'ਵੇਖਾਲੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਾਲੀ। *(ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੭)*

ਉਗਵਣਹੁ ਤੈ ਆਥਵਣਹੁ ਚਹੁ ਚਕੀ 'ਕੀਅਨੁ' ਲੋਆ॥੮॥੧॥

(ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੮)

'ਕੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ (ਲੋਅ) ਕੀਤੀ।

ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਰੂਪ ਪੁਲਿੰਗ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ 'ਕਥਿਤ ਕਰਮ' (Direct Object) ਪੁਲਿੰਗ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਆਪੇ ਆਪਿ 'ਉਪਾਇਅਨੁ' ਆਪਿ ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

'ਉਪਾਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਉਪਾਏ ਹਨ।

ਇਕਿ ਆਪੇ ਹੀ ਆਪਿ 'ਲਾਇਅਨੁ' ਗੁਰ ਤੇ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ॥੧੨॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

'ਲਾਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਲਾਏ ਹਨ।

ਇਕਿ ਦੂਜੈ ਭਾਇ 'ਖੁਆਇਅਨੁ' ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਵਿਆਪੇ॥੧੩॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

'ਖੁਆਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਖੁੰਝਾਏ ਹਨ।

ਅਪਣੇ ਬਾਲਕ ਆਪਿ 'ਰਖਿਅਨੁ' ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰਦੇਵ॥.....
ਰੋਗ ਮਿਟਾਇ 'ਜੀਵਾਲਿਅਨੁ' ਜਾ ਕਾ ਵਡ ਪਰਤਾਪੁ॥੧॥
ਦੋਖ ਹਮਾਰੇ 'ਬਖਸਿਅਨੁ' ਆਪਣੀ ਕਲ ਧਾਰੀ॥
ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਫਲ 'ਦਿਤੀਅਨੁ' ਨਾਨਕ ਬਲਿਹਾਰੀ॥੨॥੧੬॥੮੦॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੦)

'ਰਖਿਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਰੱਖੇ। 'ਜੀਵਾਲਿਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਜਿਵਾਲੇ।
'ਬਖਸਿਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਬਖ਼ਸ਼ੇ। 'ਦਿਤਿਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਤੇ।

ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ 'ਮਿਲਾਇਅਨੁ' ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸੁਚੇਇ ॥੨॥੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੦)

'ਮਿਲਾਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਮਿਲਾਏ ਹਨ।

ਨਾਨਕ ਤਿਨ੍ ਕਾ ਆਖਿਆ ਆਪਿ ਸੁਣੈ ਜਿ 'ਲਇਅਨੁ' ਪੰਨੈ ਪਾਇ ॥੧॥੯॥

'ਲਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਲਏ ਹਨ। *(ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੩)*

ਜੰਤ ਉਪਾਇ ਵਿਚਿ 'ਪਾਇਅਨੁ' ਕਰਤਾ ਅਲਗੁ ਅਪਾਰ ॥੪੯॥

'ਪਾਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਪਾਏ ਹਨ। *(ਓਅੰਕਾਰੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੩੭)*

ਰਾਤਿ ਦਿਨਸੁ 'ਉਪਾਇਅਨੁ' ਸੰਸਾਰ ਕੀ ਵਰਤਣਿ ॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੪੮)

'ਉਪਾਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਉਪਾਏ ਹਨ।

ਅੰਬਰੁ ਧਰਤਿ 'ਵਿਛੋੜਿਅਨੁ' ਵਿਚਿ ਸਚਾ ਅਸਰਾਉ ॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੪੯)

'ਵਿਛੋੜਿਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਵਿਛੋੜੇ ਹਨ।

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ 'ਸਾਜਿਅਨੁ' ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਗਣਤ ਗਣੀਨੀ ॥੭॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੪੯)

'ਸਾਜਿਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਸਾਜੇ ਹਨ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ 'ਕਰਮ' ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਭੀ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ:

ਏਹੁ ਜਗੁ ਆਪਿ 'ਉਪਾਇਓਨੁ' ਕਰਿ ਚੋਜ ਵਿਡਾਨੁ ॥

'ਉਪਾਇਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਉਪਾਇਆ ਹੈ।

ਇਕਨ੍ਾ ਆਪਿ 'ਬੁਝਾਇਓਨੁ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਗਿਆਨੁ ॥
ਭਗਤਿ ਖਜਾਨਾ 'ਬਖਸਿਓਨੁ' ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

'ਬੁਝਾਇਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਬੁਝਾਇਆ ਹੈ (ਗਿਆਨ)।

'ਬਖਸਿਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਹੈ।

ਜੇਹਾ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿ 'ਪਾਇਓਨੁ' ਸੋ ਕਰਮ ਕਮਿਤਾ ॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

'ਪਾਇਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਸਚਾ ਅਮਰੁ 'ਚਲਾਇਓਨੁ' ਕਰਿ ਸਚੁ ਫੁਰਮਾਣੁ ॥੧੧॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

'ਚਲਾਇਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਚਲਾਇਆ ਹੈ।

ਸਭੁ ਜਗੁ ਖੇਲੁ 'ਰਚਾਇਓਨੁ' ਸਭੁ ਵਰਤੈ ਆਪੇ ॥੧੩॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੦)

'ਰਚਾਇਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਰਚਾਇਆ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਝਗੜਾ 'ਪਾਇਓਨੁ' ਝਗੜੈ ਜਗੁ ਮੁਇਆ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਝਗੜੁ 'ਚੁਕਾਇਓਨੁ' ਇਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ॥੧੪॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੦)

'ਚੁਕਾਇਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਚੁਕਾਇਆ।

ਪੁਤ੍ਰੀ ਭਾਤੀਈ ਜਾਵਾਈ ਸਕੀ ਅਗਹੁ ਪਿਛਹੁ ਟੋਲਿ ਡਿਠਾ
'ਲਾਹਿਓਨੁ' ਸਭਨਾ ਕਾ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥
ਪਉਦੀ ਭਿਤਿ ਦੇਖਿ ਕੈ ਸਭ ਆਇ ਪਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਪੈਰੀ
'ਲਾਹਿਓਨੁ' ਸਭਨਾ ਕਿਅਹੁ ਮਨਹੁ ਗੁਮਾਨੁ ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੩)

'ਲਾਹਿਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਲਾਹਿਆ।

ਇਕਨਾ ਨੋ ਨਾਉ 'ਬਖਸਿਓਨੁ' ਅਸਥਿਰੁ ਹਰਿ ਸਤੀ ॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੪੮)

'ਬਖਸਿਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ।

ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ 'ਰਖਿਓਨੁ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਿਸੈ ਪਿਆਈ ॥੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

'ਰਖਿਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਰੱਖਿਆ।

ਆਪਿ ਉਪਾਏ ਉਪਾਵਣਹਾਰੁ ॥ ਆਪੇ 'ਕੀਤੋਨੁ' ਗੁਰ ਵੀਚਾਰੁ ॥੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਵਾਰ ਸਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੨)

'ਕੀਤੋਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ।

ਹੋਰਿਓਂ ਗੰਗ ਵਹਾਈਐ ਦੁਨਿਆਈ ਆਖੈ ਕਿ 'ਕਿਓਨੁ' ॥੪॥
ਚਉਦਹ ਰਤਨ ਨਿਕਾਲਿਅਨੁ 'ਕੀਤੋਨੁ' ਚਾਨਾਣੁ ॥੬॥

• 'ਕਿਓਨੁ', 'ਕੀਤੋਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ। *(ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੮)*

ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੈ 'ਦਿਤੋਨੁ' ਰਿਜਕੁ ਸੰਬਾਹਿ ॥
ਨਾਨਕ ਜਿਨੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁਝਿਆ ਤਿਨਾ ਸੂਤਕੁ ਨਾਹਿ ॥੩॥੧੮॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਜੇਹਾ 'ਕੀਤੋਨੁ' ਤੇਹਾ ਹੋਆ ਜੇਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ॥੨॥੧੭॥੫੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੩)

ਨੋਟ : ਜੇ ਉਪਰ-ਦਿਤੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਪੜਨਾਂਵ ਨਿਖੇੜਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣ ਜਾਏਗੀ :

(ੳ) ਧਰਤੀ ਸਾਜੀਅਨੁ—ਉਨਿ ਧਰਤੀ ਸਾਜੀ।
ਭੀੜਹੁ ਮੋਕਲਾਈ ਕੀਤੀਅਨੁ—ਉਨਿ ਭੀੜਹੁ ਮੋਕਲਾਈ ਕੀਤੀ।
ਮਲੁ ਕੂੜੀ ਉਤਾਰੀਅਨੁ—ਉਨਿ ਮਲੁ ਕੂੜੀ ਉਤਾਰੀ।

ਇਥੇ 'ਧਰਤੀ', 'ਮੋਕਲਾਈ', 'ਮਲੁ' ਆਦਿਕ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਸਾਜੀ', 'ਕੀਤੀ', 'ਉਤਾਰੀ' ਆਦਿਕ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਲਿੰਗ ਭੀ 'ਇਸਤ੍ਰੀ' ਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਵਚਨ ਭੀ 'ਇਕ' ਹੀ ਹੈ।

(ਅ) ਬਾਲਕ ਰਖਿਅਨੁ—ਉਨਿ ਬਾਲਕ ਰੱਖੇ।
ਫਲ ਦਿਤਿਅਨੁ—ਉਨਿ ਫਲ ਦਿੱਤੇ।
ਰਾਤਿ ਦਿਨਸੁ ਉਪਾਇਅਨੁ—ਉਨਿ ਰਾਤਿ ਦਿਨਸੁ ਉਪਾਏ।
ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ ਸਾਜਿਅਨੁ—ਉਨਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ ਸਾਜੇ।

ਇਥੇ 'ਬਾਲਕ', 'ਫਲ' ਆਦਿਕ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭੂਤ ਕਾਲ ਭੀ ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

(ੲ) ਜਗੁ ਉਪਾਇਓਨੁ—ਉਨਿ ਜਗੁ ਉਪਾਇਆ।
ਗਿਆਨੁ ਬੁਝਾਇਓਨੁ—ਉਨਿ ਗਿਆਨੁ ਬੁਝਾਇਆ।
ਖਜਾਨਾ ਬਖਸਿਓਨੁ—ਉਨਿ ਖਜਾਨਾ ਬਖਸਿਆ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਰਖਿਓਨੁ—ਉਨਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਰਖਿਆ।
ਗੁਰ ਵੀਚਾਰੁ ਕੀਤੋਨੁ—ਉਨਿ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰੁ ਕੀਤਾ।

ਨੋਟ : ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਓ' ਦਾ 'ਸੰਧੀ-ਛੇਦ' ਆ + ਉ ਹੈ। ਸੋ, ਇਸ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅਖ਼ੀਰਲਾ ਪੜਨਾਂਵ ਵੱਖਰਾ

ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, 'ਉਪਾਇਆ ਉਨ', 'ਬੁਝਾਇਆ ਉਨ', 'ਬਖਸਿਆ ਉਨ' ਆਦਿਕ।

ਇਥੇ 'ਜਗੁ', 'ਗਿਆਨੁ' ਆਦਿਕ 'ਕਰਮ' ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ ਵੀ ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕੋ-ਵਚਨ ਹੈ।

(੩) ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ 'ਭੂਤ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਨਾਲ ਪੜਨਾਂਵ 'ਉਸੁ' ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਉੱਪਰ ਤਾਂ ਪੜਨਾਂਵ 'ਉਨਿ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਹੈ, ਪਰ ਹੇਠਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਪੜਨਾਂਵ 'ਉਸੁ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਅਤੇ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਹੈ। ਜਿਥੇ ਧਾਤੂ 'ਅਕਰਮਕ' ਹਨ, ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲਿੰਗ 'ਤੇ ਵਚਨ 'ਕਰਤਾ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਧਾਤੂ 'ਸਕਰਮਕ' ਹੈ, ਉਥੇ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਲਿੰਗ 'ਤੇ ਵਚਨ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਜਾਂ 'ਸੁਧੋਸੁ' ਤਾਂ ਲਹਣਾ ਟਿਕਿਓਨੁ ॥੪॥ *(ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੭)*

ਸਹਿ ਟਿਕਾ 'ਦਿਤੋਸੁ' ਜੀਵਦੈ ॥੧॥ *(ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੬)*

ਪੁਤ੍ਰ ਮੀਤ ਧਨੁ ਕਿਛੂ ਨ 'ਰਹਿਓਸੁ'
ਛੋਡਿ ਗਇਆ ਸਭ ਭਾਈ ਸਾਕ ॥੨॥੧੯॥੧੦੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੫)

ਦੂਐ ਭਾਇ ਵਿਗੁਚੀਐ ਗਲਿ 'ਪਈਸੁ' ਜਮ ਕੀ ਫਾਸ ॥੫॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੪)

ਸਭੇ ਧਿਰਾਂ 'ਨਿਖੁਟੀਅਸੁ' ਹਿਰਿ 'ਲਈਅਸੁ' ਧਰ ਤੇ ॥੩੨॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੭)

ਇਕ ਭਾਉ ਲਥੀ ਨਾਤਿਆ ਦੁਇਭਾ 'ਚੜੀਅਸੁ' ਹੋਰ ॥੨॥੧੨॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

ਨੋਟ : ਜੇ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੜਨਾਂਵ 'ਉਸੁ' ਨਿਖੇੜਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣ ਜਾਏਗੀ :

ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤੋਸੁ—ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤਾ ਉਸੁ। ('ਉਸੁ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ)। ਉਸੁ—ਉਸ ਨੂੰ।

ਕਿਛੂ ਨ ਰਹਿਓਸੁ—ਕਿਛੂ ਨ ਰਹਿਆ ਉਸੁ। 'ਉਸੁ' ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ। ਉਸੁ—ਉਸ ਦਾ।

ਗਲਿ ਪਈਸੁ ਜਮ ਕੀ ਫਾਸ—ਜਮ ਕੀ ਫਾਸ ਪਈ ਉਸੁ ਗਲਿ। ('ਉਸੁ' 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ 'ਪਈ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਆਪਣੇ ਕਰਤਾ 'ਫਾਸ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ)।

ਸਭੇ ਧਿਰਾਂ ਨਿਖੁਟੀਅਸੁ—ਸਭੇ ਧਿਰਾਂ ਨਿਖੁਟੀਆ ਉਸੁ। ('ਉਸੁ' 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ 'ਨਿਖੁਟੀਆ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਆਪਣੇ ਕਰਤਾ 'ਧਿਰਾਂ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ)।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ :

ਆਪਿ 'ਵਿਛੋੜੇਨੁ' ਸੇ ਵਿਛੁੜੇ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਖੁਆਇ॥੨॥੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੫)

'ਵਿਛੋੜੇਨੁ'—(ਜੋ ਜੋ) ਵਿਛੋੜੇ ਉਨਿ।

ਸਭੇ ਗਲਾ ਆਪਿ ਥਾਟਿ 'ਬਹਾਲੀਓਨੁ'॥੨੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੩)

'ਬਹਾਲੀਓਨੁ'—ਬਹਾਲੀਆ ਉਨਿ।

ਮਰਾਠੀ

(੪) ਮਰਾਠੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਬੰਬਈ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਗੋਆ ਤਕ, ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਬਰਾਰ ਤਕ ਅਤੇ ਮੱਧ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਹੀ ਬੋਲੀ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਰੂਪ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਲਾ' ਜਾਂ 'ਲ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਉਠਿਲਾ' (= ਉਹ ਉੱਠਿਆ)।

ਇਹ 'ਲਾ' ਜਾਂ 'ਲ' ਪਿਛੇਤਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ 'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : 'ਉੜੀਆ' ਵਿਚ 'ਉਠਿਲਾ'; 'ਬੰਗਲਾ' ਵਿਚ 'ਉਠਿਲ' ਜਾਂ 'ਉਠਿਲੋ'; 'ਬਿਹਾਰੀ' ਵਿਚ 'ਉਠਲ' ਅਤੇ 'ਆਸਾਮੀ' ਵਿਚ 'ਉਠਿਲ'।

ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸੁਨਿਥੇ ਸਖੀ ਕੰਤਿ ਹਮਾਰੋ 'ਕੀਅਲੋ' ਖਸਮਾਨਾ॥੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੨)

ਸਾਦ ਸਹਜ ਸੁਖ ਰਸ ਕਸ 'ਤਜੀਅਲੇ' ਕਾਪੜ ਛੋਡੇ ਚਮੜ ਲੀਏ ॥੩॥੧॥੩੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੩੫੮)

ਨਾਨਕ 'ਤਜੀਅਲੇ' ਅਵਰਿ ਜੰਜਾਲ ॥੪॥੫੨॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੦)

'ਮਰਾਠੀ' ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁਖ ਭਾਗ ਹਨ—ਦੇਸੀ, ਕੋਂਕਣੀ ਤੇ ਬਰਾਰੀ। ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਪੂਨੇ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੀ ਸ਼ੁੱਧ ਮਰਾਠੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਭਾਗ ਦੀ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਆਰੀਆ ਬੋਲੀ ਹੈ।

ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਭੂਤ ਕਾਲ ਬਨਾਣ ਲਈ ਧਾਤੂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ 'ਲਾ' ਲਗਾਈਦਾ ਹੈ। ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਇਹ 'ਲਾ' ਲਗਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਰੇਕ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ (ਿ) ਭੀ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਸਕਰਮਕ' ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਲਾ' ਦਾ ਵਰਤਣਾ 'ਕਰਤਰੀ ਪ੍ਰਯੋਗ' (Active Voice) ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸਕਰਮਕ' ਧਾਤੂਆਂ ਨਾਲ 'ਲੇ' ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ 'ਕਰਮ ਪ੍ਰਯੋਗ' (Passive) ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਛੀਪੇ ਕੇ ਘਰਿ ਜਨਮੁ 'ਦੈਲਾ' ਗੁਰ ਉਪਦੇਸੁ 'ਭੈਲਾ' ॥
ਸੰਤਹ ਕੈ ਪਰਸਾਦਿ ਨਾਮਾ ਹਰਿ 'ਭੇਟੁਲਾ' ॥੨॥੫॥

(ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਸਗਲ ਮੁਨਿ ਚਾਹਹਿ ਬਿਰਲੇ ਕਾਹੂ 'ਡੀਠੁਲਾ' ॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਜੈਸੇ ਗਾਇ ਕਾ ਬਾਛਾ 'ਛੂਟਲਾ' ॥
ਥਨ ਚੋਖਤਾ ਮਾਖਨੁ 'ਘੂਟਲਾ' ॥੨॥੪॥

(ਗੋਂਡ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਨਾਮਾ ਸੁਲਤਾਨੇ 'ਬਾਧਿਲਾ' ॥ ਪਾਖੰਤਣ ਬਾਜ 'ਬਜਾਇਲਾ' ॥
ਗਰੁੜ ਚੜੇ ਗੋਬਿੰਦੁ 'ਆਇਲਾ' ॥੧੫॥੧੦॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

ਆਲਾਵੰਤੀ ਇਹੁ ਭ੍ਰਮੁ ਜੋ ਹੈ ਮੁਝ ਊਪਰਿ ਸਭ 'ਕੋਪਿਲਾ' ॥੧॥
ਏ ਪੰਡੀਆ ਮੋ ਕਉ ਢੇਢ ਕਹਤ ਤੇਰੀ ਪੈਜ ਪਿਛੰਉਡੀ 'ਹੋਇਲਾ' ॥੩॥੨॥

(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੨)

ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਾਪੁ 'ਜਪਲਾ'॥
ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਹਿਰਦੈ ਵਾਸੈ ਭਉਜਲੁ ਪਾਰਿ 'ਪਰਲਾ'॥੨੭॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੧)

ਜੀਅ ਅੰਦਰਿ ਜੀਉ ਸਭੁ ਕਿਛੁ 'ਜਾਣਲਾ'॥੧੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੫)

ਸੁੰਦਰ ਪੁਰਖ ਬਿਰਾਜਤਿ ਪੇਖਿ ਮਨੁ 'ਬੰਚਲਾ'॥੧੩॥

(ਫੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨)

'ਦੇਲਾ'—ਦਿੱਤਾ। 'ਭੈਲਾ'—ਭਇਆ। 'ਭੇਟੁਲਾ'—ਭੇਟਿਆ। 'ਡੀਠੁਲਾ'—ਡਿਠਾ। 'ਛੂਟਲਾ'—ਛੁੱਟਿਆ। 'ਘੂਟਲਾ'—ਚੁੰਘਿਆ। 'ਬਾਧਿਲਾ'—ਬੰਨ੍ਹਿਆ। 'ਬਜਾਇਲਾ'—ਵਜਾਇਆ। 'ਆਇਲਾ'—ਆਇਆ।

ਨੋਟ: ਮਰਾਠੀ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਆਇਲਾ' ਤੇ 'ਆਲਾ' ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

'ਆਇਲਾ'—ਕ੍ਰਿਆ 'ਆ' ਤੋਂ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

'ਆਲਾ'—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਆਲਯ' ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਘਰ'।

'ਕੋਪਿਲਾ'—ਗੁੱਸੇ ਹੋਇਆ। 'ਹੋਇਲਾ'—ਹੋਈ। 'ਲਾਗਿਲਾ'—ਲੱਗਿਆ। 'ਭੈਇਲਾ'—ਭਇਆ। 'ਸਮਾਇਲਾ'—ਸਮਾਇਆ। 'ਜਪਲਾ'—ਜਪਿਆ। 'ਪਰਲਾ'—ਪਿਆ। 'ਜਾਣਲਾ'—ਜਾਣਿਆ। 'ਬੰਚਲਾ'—ਠੱਗਿਆ ਗਿਆ।

ਜਿਨਿ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ 'ਡਸੀਅਲੇ' ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਡੀਠੀ॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੦)

ਦੇਵਾ ਪਾਹਨ 'ਤਾਰੀਅਲੇ'॥
ਤਾਰੀਲੇ ਗਨਿਕਾ ਬਿਨੁ ਰੂਪ ਕੁਬਿਜਾ ਬਿਆਧਿ ਅਜਾਮਲੁ 'ਤਾਰੀਅਲੇ'॥

(ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੫)

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਤਬ ਬਿਸਰਿ ਗਇਆ ਜਾਂ 'ਤਜੀਅਲੇ' ਸੰਸਾਰੰ॥੩॥੨॥
ਆਜੁ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਪ੍ਰਗਟੁ ਭਇਆ ਹੈ 'ਪੇਖੀਅਲੇ' ਧਰਮਰਾਓ॥੪॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੨)

ਰਾਮਾ ਭਗਤਹ 'ਚੇਤੀਅਲੇ' ਅਚਿੰਤ ਮਨੁ ਰਾਖਸੀ॥੧॥੫॥

(ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਤਾ ਤੇ 'ਸੇਵੀਅਲੇ' ਰਾਮਨਾ ॥੫॥ *(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)*

ਮੂੰਦਿ ਲੀਏ ਦਰਵਾਜੇ ॥
'ਬਾਜੀਅਲੇ' ਅਨਹਦ ਬਾਜੇ ॥੧॥੧੦॥ *(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)*

ਪੂਰਬਲੋ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਮੁ ਨ ਮਿਟੈ ਰੀ ਘਰ ਗੇਹਣਿ
ਤਾ ਚੇ ਮੋਹਿ 'ਜਾਪੀਅਲੇ' ਰਾਮ ਚੇ ਨਾਮੰ ॥੬॥੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਆਦਿ ਕਉ ਕਵਨੁ ਬੀਚਾਰੁ 'ਕਥੀਅਲੇ' ਸੁੰਨ ਕਹਾ ਘਰ ਵਾਸੋ ॥
ਕਾਲ ਕਾ ਠੀਗਾ ਕਿਉ 'ਜਲਾਈਅਲੇ' ਕਿਉ ਨਿਰਭਉ ਘਰਿ ਜਾਈਐ ॥੨੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੦)

ਇਹੁ ਮਨੁ ਨਿਹਚਲੁ ਹਿਰਦੈ 'ਵਸੀਅਲੇ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣਿ ਰਹੈ ॥੬੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੫)

'ਆਨੀਲੇ' ਕੁੰਭ 'ਭਰਾਈਲੇ' ਊਦਕ ਠਾਕੁਰ ਕਉ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰਉ ॥੧॥
'ਆਨੀਲੇ' ਫੂਲ 'ਪਰੋਈਲੇ' ਮਾਲਾ ਠਾਕੁਰ ਕੀ ਹਉ ਪੂਜ ਕਰਉ ॥੨॥
'ਆਨੀਲੇ' ਦੂਧ 'ਰੀਧਾਈਲੇ' ਖੀਰੰ ਠਾਕੁਰ ਕਉ ਨੈਵੇਦੁ ਕਰਉ ॥੩॥੨॥

(ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੫)

'ਤਜੀਲੇ' ਬਨਾਰਸਿ ਮਤਿ ਭਈ ਥੋਰੀ ॥੧੫॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)

ਪੰਥੁ ਨਿਹਾਰੈ ਕਾਮਨੀ ਲੋਚਨ 'ਭਰੀਲੇ' ਉਸਾਸਾ ॥੧॥੬੫॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੭)

ਮੇਰੈ ਮਾਥੈ 'ਲਾਗੀਲੇ' ਧੂਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਚਰਨਨ ਕੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੪)

'ਦਾਧੀਲੇ' ਲੰਕਾਗੜੁ 'ਉਪਾੜੀਲੇ' ਰਾਵਣਬਣੁ
ਸਲਿਬਿਸਲਿ ਆਣਿ 'ਤੋਖੀਲੇ' ਹਰੀ ॥੫॥੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਡਸੀਅਲੇ, ਤਾਰੀਅਲੇ, ਤਜੀਅਲੇ, ਪੇਖੀਅਲੇ, ਚੇਤੀਅਲੇ, ਸੇਵੀਅਲੇ, ਬਾਜੀਅਲੇ, ਜਾਪੀਅਲੇ, ਕਥੀਅਲੇ, ਜਲਾਈਅਲੇ, ਆਨੀਲੇ, ਭਰਾਈਲੇ,

ਪਰੋਈਲੇ, ਗੀਧਾਈਲੇ, ਤਜੀਲੇ, ਭਰੀਲੇ, ਲਾਗੀਲੇ, ਦਾਧੀਲੇ, ਉਪਾੜੀਲੇ, ਤੋਖੀਲੇ।

ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ

ਇਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਮੁਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਆਕਾਰਾਂਤ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ', 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਤੇ 'ਭੂਤ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਭੀ ਓਕਾਰਾਂਤ (ੋ-ਅੰਤ) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ : ਘੋੜੋ, ਜਲਿਓ (ਚਲਯੋ), ਕਿਯੋ।

ਸੰ:	*ਪ੍ਰਾ:*	*ਬ੍ਰਜ*
ਘੋਟਕ:	ਘੋੜਓ	ਘੋੜੋ
ਚਲਿਤ	ਚਲਿਅਉ	ਚਲਯੋ (ਚਲਿਓ)

ਭੂਤ ਕਾਲ, ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ (ਕਰਨੋ, ਕਰਿਬੋ, ਕੀਬੋ)
ਸਭ ਪੁਰਖਾਂ ਵਾਸਤੇ—ਕਿਯੋ, ਕੀਨ੍ਹੋ, ਕਰਿਓ (ਕਰਯੋ)।

ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ

ਜਾਨਾ

		ਪੁਲਿੰਗ	*ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ*
ਸਾਰੇ ਪੁਰਖਾਂ ਵਾਸਤੇ	ਇਕ-ਵਚਨ	ਗਯੋ	ਗਈ
	ਬਹੁ-ਵਚਨ	ਗਏ	ਗਈਂ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਕ੍ਰਿਆ ਕਈ ਥਾਈਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਵੇਖੋ :

ਜਿਹ ਘਰਿ ਕਥਾ ਹੋਤ ਹਰਿ ਸੰਤਨ ਇਕ ਨਿਮਖ ਨ 'ਕੀਨੋ' ਮੈ ਫੇਰਾ ॥੩॥੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੧)

'ਕੀਓ' ਸਿੰਗਾਰੁ ਮਿਲਨ ਕੇ ਤਾਈ ॥੧॥੮॥੩੦॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੩)

ਜੋ ਜੋ 'ਕੀਨੋ' ਆਪਨੋ ਤਿਸੁ ਅਭੈਦਾਨੁ ਦੀਤਾ ॥੨॥
ਸਿੰਘੁ ਬਿਲਾਈ ਹੋਇ 'ਗਇਓ' ਤ੍ਰਿਣੁ ਮੇਰੁ ਦਿਖੀਤਾ ॥੩॥੭॥੩੭॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੦)

ਚਰਣ ਕਮਲ ਕਾ ਆਸਰਾ 'ਦੀਨੋ' ਪ੍ਰਭਿ ਆਪਿ ॥੧॥੩॥੬੭॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

ਮਨ ਰੇ 'ਸਰਿਓ' ਨ ਏਕੈ ਕਾਜਾ ॥ 'ਭਜਿਓ' ਨ ਰਘੁਪਤਿ ਰਾਜਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੪)

ਕੀਨੋ, ਕੀਓ, ਦੀਨੋ, ਗਇਓ, ਸਰਿਓ, ਭਜਿਓ।

ਅਵਧੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਈ ਧਾਤੂ ਐਸੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਵਾਲੇ 'ਣ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਉ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : ਆਉਣਾ, ਸਉਣਾ, ਨ੍ਹਾਉਣਾ। ਧਾਤੂਆਂ (Root) ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ (Causative) ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਦਾ ਅੰਤਲੇ 'ਣ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਉ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ : ਪਾਉਣਾ, ਸਮਝਾਉਣਾ, ਕਰਾਉਣਾ ਆਦਿਕ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਇਹ 'ਉ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਵ' ਤੋਂ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ਭੀ 'ਵ' ਹੀ ਹੈ। [ਵੇਖੋ, 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਅੰਕ]।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ 'ਉ' ਬਣ ਗਿਆ, ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਉਪ-ਭਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਹ 'ਵ' ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। 'ਆਉਣਾ' ਆਦਿਕ ਧਾਤੂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਭੀ 'ਉ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ' ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ : ਆਵਨ, ਸਵਨ, ਨ੍ਹਾਵਨ।

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਹ ਰੂਪ ਬਹੁਤਾ ਅਵਧੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਜਹਾਂ ਬੋਲ ਤਹ ਅਛਰ 'ਆਵਾ' ॥
ਜਹ ਅਬੋਲ ਤਹ ਮਨੁ ਨ 'ਰਹਾਵਾ' ॥੨॥
ਕਕਾ ਕਿਰਣਿ ਕਮਲ ਮਹਿ 'ਪਾਵਾ' ॥
ਸਸਿ ਬਿਗਾਸ ਸੰਪਟ ਨਹੀ 'ਆਵਾ' ॥

ਅਰੁ ਜੇ ਤਹਾ ਕੁਸਮ ਰਸ ਪਾਵਾ॥
ਅਕਹ ਕਹਾ ਕਹਿ ਕਾ ਸਮਝਾਵਾ॥੭॥
ਖਖਾ ਇਹੈ ਖੋੜ ਮਨ 'ਆਵਾ'॥
ਖੋੜੇ ਛਾਡਿ ਨ ਦਹਦਿਸ 'ਧਾਵਾ'॥੯॥
ਤਾ ਘਟ ਮਾਹਿ ਘਾਟ ਜਉ 'ਪਾਵਾ'॥
ਸੋ ਘਟੁ ਛਾਡਿ ਅਵਘਟ ਕਤ 'ਧਾਵਾ'॥੧੦॥
ਰੇ ਮਨ ਮੈ ਤਉ ਛਿਨ ਛਿਨ ਸਮਝਾਵਾ॥
ਤਾਹਿ ਛਾਡਿ ਕਤ ਆਪੁ 'ਬਧਾਵਾ'॥੧੩॥
ਕਤ ਝਖਿ ਝਖਿ ਅਉਰਨ 'ਸਮਝਾਵਾ'॥
ਝਗਰੁ ਕੀਏ ਝਗਰਉ ਹੀ 'ਪਾਵਾ'॥੧੫॥
ਦੇਖਿ ਅਟਲ ਟਲਿ ਕਤਹਿ ਨ 'ਜਾਵਾ'॥
ਰਹੈ ਲਪਟਿ ਘਟਿ ਪਰਚਉ 'ਪਾਵਾ'॥੧੭॥
ਜਿਨਿ ਠਗਿ ਠਗਿਆ ਸਗਲ ਜਗੁ 'ਖਾਵਾ'॥
ਸੋ ਠਗੁ ਠਗਿਆ ਠਉਰ ਮਨੁ 'ਆਵਾ'॥੧੯॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

ਇਨ੍ ਮੁੰਡੀਅਨ ਮੇਰਾ ਘਰੁ 'ਧੁੰਧਰਾਵਾ'॥
ਬਿਟਵਹਿ ਰਾਮ ਰਮਊਆ 'ਲਾਵਾ'॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

ਬਰਤ ਨੇਮ ਕਰਮ: ਖਟ ਕੀਨੇ ਬਾਹਰਿ ਭੇਖ 'ਦਿਖਾਵਾ'॥
ਗੀਤ ਨਾਦ ਮੁਖ ਰਾਗ ਅਲਾਪੇ ਮਨਿ ਨਹੀ ਹਰਿ ਹਰਿ 'ਗਾਵਾ'॥੩॥੫੧॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੦੩)

ਨੋਟ : ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ 'ਆਵਾ', 'ਪਾਵਾ' ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪ 'ਆਇਆ', 'ਪਾਇਆ' ਆਦਿਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ

ਸੁਨਿ ਗੁਰ ਬਚਨ ਚਰਣ ਸਿਰ 'ਨਾਵਾ'।
ਹਰਖ ਵਿਖਾਦ ਨ ਕਛੁ ਉਰ 'ਆਵਾ'।੧੬੧। *(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)*

ਕਹਹੁ ਕਾਹਿ ਯਹ ਲਾਭ ਨ 'ਭਾਵਾ'।
ਕਾਹੂ ਨ ਸ਼ੰਕਰ-ਚਾਪ 'ਚੜ੍ਹਾਵਾ'।੨੯੯। *(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)*

ਕਹਹੁ ਜਾਇ ਜਾ ਕਹ ਜੋਇ ਭਾਵਾ।
ਹਮ ਤੋ ਆਜੁ ਜਨਮ ਫਲ 'ਪਾਵਾ'।੨੯੩। *(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)*

ਕਹਹੁ ਨਾਥ! ਸੁੰਦਰ ਦੋਊ ਬਾਲਕ।
ਮੁਨਿਕੁਲ-ਤਿਲਕ ਕਿ ਨ੍ਰਿਪਕੁਲ-ਪਾਲਕ।
ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਨਿਗਮ ਨੇਤਿ ਕਹਿ 'ਗਾਵਾ'।
ਉਭੈ ਵੇਸ ਧਰਿ ਸੋਇ ਕਿ 'ਆਵਾ'।੨੫੫। *(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)*

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ

'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਵਿਚ ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਦੇ ਕੁਝ ਰੂਪ ਦੱਸਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਰੂਪ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਣ ਲਈ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ:

ਪ੍ਰੇਮ ਠਗਉਰੀ ਜਿਨ ਕਉ ਪਾਈ ਤਿਨ ਰਸੁ 'ਪੀਅਉ' ਭਾਰੀ ॥੧॥੭॥੧੧॥
(ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੦੨)

ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕੈ ਪਾਛੈ 'ਪਰਿਅਉ' ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਰਸੁ ਪਾਇਆ ॥੪॥੨॥੪॥
(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੨)

ਧੰਨਿ ਧੰਨਿ ਤੇ ਧੰਨਿ ਜਨ ਜਿਹ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਹਰਿ ਹਰਿ 'ਭਯਉ'॥
ਹਰਿ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ 'ਪਰਸਿਯਉ' ਸਿ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹਥੇ ਰਹਿਓ ॥੫॥
(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕ੍ਯ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੬)

ਤੈ 'ਪਢਿਅਉ' ਇਕੁ ਮਨਿ 'ਧਰਿਅਉ' ਇਕੁ ਕਰਿ ਇਕੁ ਪਛਾਣਿਓ ॥੩॥੧੨॥
(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੪)

ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ ਸੁ ਦ੍ਰਿੜੁ ਨਾਨਕਿ 'ਸੰਗ੍ਰਹਿਅਉ'॥
ਤਾ ਤੇ ਅੰਗਦੁ ਲਹਣਾ ਪ੍ਰਗਟਿ ਤਾਸੁ ਚਰਣਹ ਲਿਵ 'ਰਹਿਅਉ' ॥੧॥੧੫॥
(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਆਪਿ ਨਰਾਇਣੁ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ 'ਪਰਵਰਿਯਉ'॥
ਨਿਰੰਕਾਰਿ ਆਕਾਰੁ ਜੋਤਿ ਜਗ ਮੰਡਲਿ 'ਕਰਿਯਉ'॥੨॥੧੬॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਕਲਿ ਮਾਹਿ ਰੂਪੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਸੋ ਜਾਣੈ ਜਿਨਿ ਕਿਛੁ 'ਕੀਅਉ'॥
ਗੁਰੁ 'ਮਿਲ੍ਉ' ਸੋਇ ਭਿਖਾ ਕਹੈ ਸਹਜ ਰੰਗਿ ਦਰਸਨੁ 'ਦੀਅਉ'॥੧॥੧੯॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

'ਪੀਅਉ'—ਪੀਤਾ। 'ਪਰਿਅਉ'—ਪਇਆ। 'ਭਯਉ'—ਭਇਆ। 'ਪਰਸਿਯਉ'—ਪਰਸਿਆ। 'ਪਢਿਅਉ'—ਪੜ੍ਹਿਆ। 'ਧਰਿਅਉ'—ਧਰਿਆ। 'ਸੰਗ੍ਰਹਿਅਉ'—ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ। 'ਰਹਿਅਉ'—ਰਹਿਆ। 'ਪਰਵਰਿਯਉ'—ਪਰਵਿਰਤ ਹੋਇਆ। 'ਕਰਿਯਉ'—ਕੀਤਾ। 'ਕੀਅਉ'—ਕੀਤਾ। 'ਮਿਲ੍ਉ'—ਮਿਲਿਆ। 'ਦੀਅਉ'—ਦਿੱਤਾ।

ਕਾਠਹੁ ਸ੍ਰੀਖੰਡ ਸਤਿਗੁਰਿ ਕੀਅਉ ਦੂਖ ਦਰਿਦ੍ਰ ਤਿਨ ਕੇ 'ਗਇਅ'॥
ਸਤਿਗੁਰੂ ਚਰਨ ਜਿਨ ਪਰਸਿਆ ਸੇ ਪਸੁ ਪਰੇਤ ਸੁਰਿ ਨਰ 'ਭਇਅ'॥੨॥੬॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਨਲ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੯)

ਗਇਅ, ਭਇਅ—ਬਹੁ-ਵਚਨ = ਗਏ, ਭਏ।

ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ (Future Tense)

ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਅੱਨ ਪੁਰਖ Third Person	ਜਾਸੀ, ਛੂਟਸਿ, ਢਹਗਿ, ਲਹਗੁ, ਜਾਇਗਾ, ਜਾਇਗੋ, ਕਰਿ ਹੈ, ਸਿਧਾਈ	ਪਉਸਨਿ, ਚਾਲਸਹਿ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ Second Person	ਹੋਵਹਿ, ਜਾਸਹਿ, ਉਧਰਸਿ, ਪਛੁਤਾਵਹੇ	ਪਾਵਹੁ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ First Person	ਸੇਵਸਾ, ਲੈਹਉ, ਕਰਿਹਉ, ਸਤਾਵਉਗੋ	ਕਰਸਹ

ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸੀ':

ਹਥੁ ਨ ਲਾਇ ਕਸੁੰਭੜੈ ਜਲਿ 'ਜਾਸੀ' ਢੋਲਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਕਹੈ ਫਰੀਦੁ ਸਹੇਲੀਹੋ ਸਹੁ 'ਅਲਾਏਸੀ' ॥
ਹੰਸੁ 'ਚਲਸੀ' ਡੁੰਮਣਾ ਅਹਿ ਤਨੁ ਢੇਰੀ 'ਥੀਸੀ' ॥੩॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਜੇ ਘਟੁ ਜਾਇ ਤ ਭਾਉ ਨ 'ਜਾਸੀ' ਹਰਿ ਕੇ ਚਰਨ ਨਿਵਾਸਾ ॥੨॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰੇ, ਸੋ ਪੀਐ ਜਿਸੁ ਰਾਮੁ 'ਪਿਆਸੀ' ॥
ਹਰਿ ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਦਇਆ ਕਰਿ ਮੇਲੈ ਜਿਸੁ ਸਤਿਗੁਰੂ
ਸੋ ਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ 'ਚਖਾਸੀ' ॥੧॥੧੨॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੪ ਪੜਤਾਲ, ਪੰਨਾ ੧੨੦੨)

ਓਨ੍ਹਾ ਦੀ ਆਪਿ ਪਤਿ 'ਰਖਸੀ' ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ
ਸਰਨਾਗਤਿ ਪਏ ਗੁਰ ਦੁਆਰੇ ॥੨॥੩੨॥

(ਮ: ੩, ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੯)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਿ':

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਸਬਦ ਨ 'ਛੂਟਸਿ' ਕੋਇ ॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੮੩੯)

ਧਰਮਰਾਇ ਜਬ 'ਪਕਰਸਿ' ਬਵਰੇ ਤਉ ਕਾਲਮੁਖਾ ਉਠਿ ਜਾਹੀ ॥੩॥੨॥੧੬॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੭)

ਬਿਨੁ ਬੂਝੇ ਸਭ ਹੋਇ ਖੁਆਰ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਉਤਰਸਿ' ਪਾਰਿ ॥੧॥੧੭॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੧)

(੩) (ੳ) ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ ਨਾਲ:
ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਗਾ' 'ਗੋ' 'ਗੁ':

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਬਿਨਸਿ 'ਜਾਇਗਾ' ਉਬਰੇ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰੀ ॥੨੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੧੧)

ਗਿਰਿ ਬਸੁਧਾ ਜਲ ਪਵਨ 'ਜਾਇਗੋ' ਇਕਿ ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ ॥੧॥੬॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੪)

ਅੰਤਰਿ ਲੋਭੁ ਝੂਠੁ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥
ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਪਾਜੁ 'ਲਹਗੁ' ਨਿਦਾਨਿ ॥੧॥੧॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੮੩੨)

ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਹੈ ਭੀ 'ਹੋਗੁ' ॥੧੧॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਥਿਤੀ, ਪੰਨਾ ੮੪੦)*

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ ਨਾਲ:
ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਗਿ':

ਕਾਚੀ 'ਢਹਗਿ' ਦਿਵਾਲ ਕਾਹੇ ਗਚੁ ਲਾਵਹੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਡੋਲੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੭੧)

ਭਵ ਸਾਗਰ ਨਾਵ ਹਰਿ ਸੇਵਾ ਜੋ ਚੜੈ ਤਿਸੁ 'ਤਾਰਗਿ' ਰਾਮ ॥੩॥੩॥੬॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੮੧)

ਕਰਣੀ ਉਪਰਿ 'ਹੋਵਗਿ' ਸਾਰ ॥੪॥੩॥ *(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੬੯)*

ਵਡੀ ਸੁ 'ਵਜਗਿ' ਨਾਨਕਾ ਸਚਾ ਵੇਖੈ ਸੋਇ ॥੩॥੧੧॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

ਨੋਟ: ਪਿੱਛੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਅਸੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ 'ਅੰਤਰੰਗ' ਤੇ 'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ, ਤੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਕੁਝ ਰੂਪ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

'ਰਾਜਸਥਾਨੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ, ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ' ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਵਿਚ 'ਰਾਜਸਥਾਨੀ' ਦੇ ਰੂਪ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

੧. ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਜਿਹੇ; ਜਿਵੇਂ: ਚਲਿੱਸਾਮਿ, ਚਲਸਊਂ, ਚਲਿਹਾਮਿ।

੨. 'ਗਾ' ਜਾਂ 'ਲਾ' ਵਰਤ ਕੇ; ਜਿਵੇਂ—ਚਲੂਲੋ, ਚਲਾਂਲਾ, ਚਲੂੰਲਾ, ਚਲੂੰਗੋ, ਚਲਾਂਗਾ।

'ਰਾਜਸਥਾਨੀ' ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ—ਚਲਸਾਂ, ਚਲਸੀ, ਚਲਾਂਗਾ—ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ: ਉਪਰਲੇ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕ (੩) ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਇਕ ਧਿਆਨ-ਜੋਗ ਨਿਯਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਚਿਹਨ 'ਗੁ' ਪੁਲਿੰਗ ਵਾਸਤੇ

ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—'ਪਾਜੁ ਲਹਗੁ'; ਅਤੇ 'ਗਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਾਸਤੇ; ਜਿਵੇਂ—'ਕਾਚੀ ਢਹਗਿ ਦਿਵਾਲ'।

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਿ') ਲਗਾ ਕੇ 'ਹੈ' ਵਰਤਿਆਂ :

ਇਹ ('ਿ') ਕਈ ਧਾਤੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (ੈ) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—'ਜੈ ਹੈ'। ਵੇਖੋ :

ਰੇ ਮਨ ਕਉਨ ਗਤਿ 'ਹੋਇ ਹੈ' ਤੇਰੀ ॥ *(ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੩੫੨)*

ਨਾਨਕ ਕਹਤ ਚੇਤਿ ਚਿੰਤਾਮਨਿ 'ਹੋਇ ਹੈ' ਅੰਤਿ ਸਹਾਈ ॥੩॥੩॥੮੧॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੯੦੨)

ਮੇਰਾ ਕੀਆ ਕਛੂ ਨ ਹੋਇ ॥ 'ਕਰਿ ਹੈ' ਰਾਮ 'ਹੋਇ ਹੈ' ਸੋਇ ॥੪॥੧॥੧੦॥
(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

ਬੀਤਿ 'ਜੈ ਹੈ' ਬੀਤਿ 'ਜੈ ਹੈ' ਜਨਮੁ ਅਕਾਜ ਰੇ ॥
(ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੩੫੨)

ਆਜੁ ਕਾਲਿ ਫੁਨਿ ਤੋਹਿ 'ਗ੍ਰਸਿ ਹੈ' ਸਮਝਿ ਰਾਖਹੁ ਚੀਤਿ ॥੨॥੧॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੧)

(੫) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਈ' :

ਅਗਲੀ ਕਿਛੁ ਖਬਰਿ ਨ ਪਾਈ ॥ ਰੋਵਨਹਾਰੁ ਭਿ ਊਠਿ 'ਸਿਧਾਈ' ॥੨॥੧੦॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੫)

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਸਿਮਰਿ ਤੂ ਜੀਵਹਿ, ਫਿਰਿ ਨ 'ਖਾਈ' ਮਹਾ ਕਾਲੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੧॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੫)

'ਪੱਛਮੀ ਅਵਧੀ' ਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਵਿਚ 'ਅੱਨ-ਪੁਰਖ', 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦਾ ਰੂਪ 'ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ' ਵਾਂਗ 'ਹੈ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—'ਕਰਿ ਹੈ', 'ਸੁਨਿ ਹੈ'। ਪਰ 'ਪੂਰਬੀ ਅਵਧੀ' ਵਿਚ 'ਹਿ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਜਿਵੇਂ—'ਹੋਇਹਿ', 'ਆਇਹਿ', 'ਜਾਇਹਿ'। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਸ 'ਹਿ' ਦੇ 'ਹ' ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਕੇਵਲ 'ਿ' ਰਹਿ ਗਿਆ, ਜੋ ਪਹਿਲੀ 'ਿ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 'ੀ' ਬਣ ਗਿਆ; ਜਿਵੇਂ—'ਆਈ', 'ਜਾਈ', 'ਕਰੀ', 'ਖਾਈ'।

ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਦਾ ਭਵਿੱਖਤ

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਦੇਖੂੰਗੋ, ਦੇਖਿਹੌਂ	ਦੇਖੈਂਗੇ, ਦੇਖਿ ਹੈਂ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਦੇਖੈਗੋ, ਦੇਖਿ ਹੈ	ਦੇਖੌਂਗੇ, ਦੇਖਿ ਹੌ
ਅੱਨ ਪੁਰਖ	ਦੇਖੈਗੋ, ਦੇਖਿ ਹੈ	ਦੇਖੈਂਗੇ, ਦੇਖਿ ਹੌ

ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਉਪਭਾਖਾਂ ਹਨ—ਅਵਧੀ, ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਤੇ ਖੜੀ।

'ਖੜੀ' ਅਤੇ 'ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ' ਵਿਚ 'ਇ' ਅਤੇ 'ਉ' ਦੇ ਪਿਛੋਂ 'ਆ' ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਅ' ਅਤੇ 'ਆ' ਦੇ ਪਿਛੋਂ 'ਇ' ਭੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ। ਸੋ, ਅਵਧੀ ਵਿਚ ਭਵਿੱਖਤ—ਆਇ ਹੈ, ਜਾਇ ਹੈ, ਕਰਇ ਹੈ।

'ਬ੍ਰਜ' ਵਿਚ ਆਯ ਹੈ, ਜਾਯ ਹੈ।

ਜਾਂ

ਅਯ ਹੈ = ਐ ਹੈ; ਜਯ ਹੈ = ਜੈ ਹੈ।

'ਅਵਧੀ' ਤੇ 'ਬ੍ਰਜ' ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਭਵਿੱਖਤ ਦੇ ਕਾਰਦੰਤਕ ਰੂਪ (Participles) ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—ਕਰਿ ਹੈ, ਚਲਿ ਹੈ, ਹੋਯ ਹੈ।

ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ : ਕਰਿ ਹਇ, ਚਲਿ ਹਇ, ਹੋਇ ਹਇ;

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ : ਕਰਿੱਸਇ, ਚਲਿੱਸਇ, ਹੋਇੱਸਇ;

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ : ਕਰਿਸ਼ਯਤਿ, ਚਲਿਸ਼ਯਤਿ, ਭਵਿਸ਼ਯਤਿ;

'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ ਉੱਚਾਰਨ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ 'ਬ੍ਰਜ' ਵਿਚ 'ਇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਯ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ : ਕਰਿਹਯ, ਹੋਯ, ਹਯ।

ਸੋ, ਉੱਪਰਲੇ ਅੰਕ (੪) ਅਤੇ (੫) ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਰੂਪ ਹਿੰਦੀ ਦੀ 'ਅਵਧੀ' ਸ਼ਾਖ਼ ਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

(੧) 'ਜਾਸੀ'—ਜਾਇਗਾ। 'ਅਲਾਇਸੀ'—ਅਲਾਏਗਾ। 'ਚਲਸੀ'—ਚੱਲੇਗਾ। 'ਥੀਸੀ'—ਹੋਇਗਾ। 'ਪਿਆਸੀ'—ਪਿਲਾਏਗਾ। 'ਚਖਾਸੀ'—ਚਖਾਏਗਾ। 'ਚਖਸੀ'—ਚੱਖੇਗਾ। 'ਰਖਸੀ'—ਰੱਖੇਗਾ।

(੨) 'ਛੂਟਸਿ'—ਛੁੱਟੇਗਾ। 'ਪਕਰਸਿ'—ਪਕੜੇਗਾ। 'ਉਤਰਸਿ'—ਉਤਰੇਗਾ।

(੩) (ੳ) 'ਜਾਇਗਾ', 'ਜਾਇਗੋ', 'ਲਹਗੁ', 'ਹੋਗੁ'	ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਦੇ ਨਾਲ
(ਅ) 'ਢਹਗਿ'—ਢਹੇਗੀ। 'ਤਾਰਗਿ'—ਤਾਰੇਗੀ। 'ਹੋਵਗਿ'—ਹੋਵੇਗੀ। 'ਵਜਗਿ'—ਵੱਜੇਗੀ।	ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਦੇ ਨਾਲ

(੪) 'ਹੋਇ ਹੈ'—ਹੋਇਗੀ। 'ਹੋਇ ਹੈ'—ਹੋਇਗਾ। 'ਕਰਿ ਹੈ'—ਕਰੇਗਾ। 'ਜੈ ਹੈ'—ਜਾਹਿਗਾ। 'ਗ੍ਰਸਿ ਹੈ'—ਗ੍ਰਸੇਗਾ।

(੫) 'ਸਿਧਾਈ'—ਸਿਧਾਇਗਾ। 'ਖਾਈ'—ਖਾਇਗਾ।

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਨਿ':

ਤਲਬਾ 'ਪਉਸਨਿ' ਆਕੀਆ ਬਾਕੀ ਜਿਨਾ ਰਹੀ ॥੨॥੧੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੯੫੩)

ਮਨਮੁਖ ਸਬਦੁ ਨ ਜਾਣਨੀ 'ਜਾਸਨਿ' ਪਤਿ ਗਵਾਇ ॥੩॥੧੯॥੫੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੩)

ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਦੇਹ ਬਿਨਸਸੀ ਤਿਤੁ ਵੇਲੈ 'ਕਹਸਨਿ' ਪ੍ਰੇਤੁ ॥੭॥

(ਬਾਰਾਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫)

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਣੀਆ ਕਿਆ ਮੁਹੁ 'ਦੇਸਨਿ' ਆਗੈ ਜਾਏ ॥੩॥੪॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੮੪)

ਸਾਧੂ ਜਨ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਵਿਆਪੇ 'ਜਾਸਨਿ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਈ ॥੩॥੫॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੧)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਹਿ':

ਇਕਿ ਚਾਲੇ ਇਕਿ 'ਚਾਲਸਹਿ' ਸਭਿ ਅਪਨੀ ਵਾਰ ॥੩॥੧॥੩੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

(੧) 'ਪਉਸਨਿ'—ਪੈਣਗੀਆਂ। 'ਜਾਸਨਿ'—ਜਾਣਗੇ। 'ਕਹਸਨਿ'—ਕਹਿਣਗੇ। 'ਦੇਸਨਿ'—ਦੇਣਗੇ।

(੨) 'ਚਾਲਸਹਿ'—ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਿ':

ਵਿਣੁ ਵਜਾਈ ਕਿੰਗੁਰੀ ਵਾਜੈ ਜੋਗੀ ਸਾ ਕਿੰਗੁਰੀ ਵਜਾਇ ॥
ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਮੁਕਤਿ 'ਹੋਵਹਿ' ਜੋਗੀ ਸਾਚੇ 'ਰਹਹਿ' ਸਮਾਇ ॥੧੨॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੯)

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਸਿਮਰਿ ਤੂ 'ਜੀਵਹਿ' ਫਿਰਿ ਨ ਖਾਈ ਮਹਾ ਕਾਲੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੫)

ਹਰਿ ਸਰਣਾਈ ਭਜਿ ਪਉ 'ਪਾਇਹਿ' ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥੩॥੧੩॥੩੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੯)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਹਿ':

ਏਹਾ ਵੇਲਾ ਨ 'ਲਹਸਹਿ' ਮੂੜੇ ਫਿਰਿ ਤੂੰ ਜਮ ਕੈ ਵਸਿ ਪਇਆ ॥੧੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਪਟੀ, ਪੰਨਾ ੪੩੫)

ਬਿਨੁ ਸਾਚੇ ਹੋਰੁ ਸਾਲਾਹਣਾ 'ਜਾਸਹਿ' ਜਨਮੁ ਸਭੁ ਖੋਇ ॥੨॥੧॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੬੫)

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਿ':

ਅਵਰ ਸਿਆਣਪ ਛਾਡਿ ਦੇਹ ਨਾਨਕ 'ਉਧਰਸਿ' ਨਾਇ ॥੨॥੧੦॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੨)

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੇ':

ਗਾਰਬਿ ਲਾਗਾ ਜਾਹਿ ਮੁਗਧ ਮਨ ਅੰਤਿ ਗਇਆ 'ਪਛੁਤਾਵਹੇ' ॥
ਅਹੰਕਾਰੁ ਤਿਸਨਾ ਰੋਗੁ ਲਗਾ ਅਗੈ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ 'ਗਵਾਵਹੇ' ॥
ਮਨਮੁਖ ਮੁਗਧ ਚੇਤਹਿ ਨਾਹੀ ਅਗੈ ਗਇਆ 'ਪਛੁਤਾਵਹੇ' ॥
ਇਉ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮਨ ਤੂੰ ਗਾਰਬਿ ਅਟਿਆ ਗਾਰਬਿ ਲਦਿਆ 'ਜਾਵਹੇ' ॥੬॥੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਛੰਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੪੪੧)

(੧) 'ਹੋਵਹਿ'—ਤੂੰ ਹੋਹਿੰਗਾ। 'ਰਹਹਿ'—ਤੂੰ ਰਹੇਂਗਾ। 'ਜੀਵਹਿ'—ਤੂੰ ਜੀਵੇਂਗਾ। 'ਪਾਇਹਿ'—ਤੂੰ ਪਾਵੇਂਗਾ।

(੨) 'ਲਹਸਹਿ'—ਤੂੰ ਲਹੇਂਗਾ। 'ਜਾਸਹਿ'—ਤੂੰ ਜਾਹਿੰਗਾ।

(੩) 'ਉਧਰਸਿ'—ਤੂੰ ਉਧਰੇਂਗਾ।
(੪) 'ਪਛਤਾਵਹੇ'—ਤੂੰ ਪਛੁਤਾਏਂਗਾ।
'ਗਵਾਵਹੇ'—ਤੂੰ ਗਵਾਇਂਗਾ। 'ਜਾਵਹੇ'—ਤੂੰ ਜਾਹਿਂਗਾ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੁ':

ਮਰਿ ਜਾਇਬੇ ਕਉ ਕਿਆ 'ਕਰਹੁ' ਅਭਾਗੇ ॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੨)

ਤਿਸੈ 'ਸਰੇਵਹੁ' ਤਾ ਸੁਖੁ 'ਪਾਵਹੁ' ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਪਟੀ ਲਿਖੀ, ਪੰਨਾ ੪੩੩)

'ਕਰਹੁ'—ਤੁਸੀ ਕਰੋਗੇ। 'ਸਰੇਵਹੁ'—ਤੁਸੀ ਸੇਵੋਗੇ। 'ਪਾਵਹੁ'—ਤੁਸੀ ਪਾਉਗੇ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਾ':

ਹਉ ਨਾਹੀ ਕਿਛੁ ਮੈ ਕਿਆ 'ਹੋਸਾ' ਸਭ ਤੁਮ ਹੀ ਕਲ ਧਾਰੀ ॥੨॥੨॥੨੫॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੦੯)

ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਦੀਆ ਤਿਸੁ 'ਸੇਵਸਾ' ਤਿਸੁ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਉ ॥੩੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੪)

ਪਿਆਰੇ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਪ੍ਰੇਮੁ ਨ 'ਖੇਲਸਾ' ॥
ਕਿਉ ਪਾਈ ਗੁਰੁ, ਜਿਤੁ ਲਗਿ ਪਿਆਰਾ 'ਦੇਖਸਾ' ॥
ਹਰਿ ਦਾਤੜੇ, ਮੇਲਿ ਗੁਰੂ, ਮੁਖਿ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਮੇਲਸਾ' ॥੬॥੧॥੧੪॥੨੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੪੫੨)

(੨) ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੪) ਵਾਂਗ, ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲਗਾ ਕੇ 'ਹਉ' ਵਰਤਿਆਂ:

ਹਉ ਤਉ ਏਕ ਰਮਈਆ 'ਲੈ ਹਉ' ॥
ਆਨ ਦੇਵ ਬਦਲਾਵਨਿ 'ਦੈ ਹਉ' ॥੨॥੬॥

(ਗੋਂਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਤਨੁ ਰੈਨੀ ਮਨੁ ਪੁਨਰਪਿ 'ਕਰਿ ਹਉ' ਪਾਚਉ ਤਤ ਬਰਾਤੀ॥
ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਿਉ ਭਾਵਰਿ 'ਲੈ ਹਉ' ਆਤਮ ਤਿਹ ਰੰਗਿ ਰਾਤੀ॥੧॥੨॥੨੪॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਤੋ ਪਹਿ ਦੁਗਣੀ ਮਜੂਰੀ 'ਦੈ ਹਉ' ਮੋ ਕਉ ਬੇਢੀ ਦੇਹੁ ਬਤਾਈ ਹੋ॥੧॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੭)

(੩) 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ', ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਗੋ':

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਾਸਤ੍ਰ ਆਨੰਤਾ ਗੀਤ ਕਬਿਤ ਨ 'ਗਾਵਉਗੋ'॥
ਅਖੰਡ ਮੰਡਲ ਨਿਰੰਕਾਰ ਮਹਿ ਅਨਹਦ ਬੇਨੁ 'ਬਜਾਵਉਗੋ'॥੧॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੨)

(੪) ਅੰਕ (੩) ਵਾਲਾ 'ਗੋ' ਹਟਾਇਆਂ ਨਿਰਾ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਹੀ ਕਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਤੀਰਥ ਦੇਖਿ ਨ ਜਲ ਮਹਿ 'ਪੈਸਉ' ਜੀਅ ਜੰਤ ਨ ਸਤਾਵਉਗੋ॥੩॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੩)

(੧) 'ਹੋਸਾ'—ਮੈਂ ਹੋਵਾਂਗਾ। 'ਸੇਵਸਾ'—ਮੈਂ ਸੇਵਾਂਗਾ। 'ਖੇਲਸਾ'—ਮੈਂ ਖੇਲਾਂਗਾ। 'ਦੇਖਸਾ'—ਮੈਂ ਦੇਖਾਂਗਾ। 'ਮੇਲਸਾ'—ਮੈਂ ਮੇਲਾਂਗਾ।
(੨) 'ਲੈ ਹਉ'—ਮੈਂ ਲਵਾਂਗਾ। 'ਦੈ ਹਉ'—ਮੈਂ ਦਿਆਂਗਾ। 'ਕਰਿ ਹਉ'—ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ।
(੩) 'ਗਾਵਉਗੋ'—ਮੈਂ ਗਾਵਾਂਗਾ। 'ਬਜਾਵਉਗੋ'—ਮੈਂ ਬਜਾਵਾਂਗਾ।
(੪) 'ਪੈਸਉ'—ਮੈਂ ਪਵਾਂਗਾ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਹ':

ਦੁਸਟ ਸਭਾ ਮਿਲਿ ਮੰਤਰੁ ਉਪਾਇਆ 'ਕਰਸਹ' ਅਉਧ ਘਨੇਰੀ॥੩॥੩॥੯॥

'ਕਰਸਹ'—ਅਸੀ ਕਰਾਂਗੇ। *(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)*

'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨ' ਜਾਂ 'ਣ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਬ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਰਹਉ 'ਚੜ੍ਹਾਉਬ' 'ਤੋਰਬ' ਭਾਈ।
ਤਿਲ ਭਰਿ ਭੂਮਿ ਨ ਸਕੇ ਛੁੜਾਈ।੨੯੯। *(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)*

ਭਾਵ, ਹੇ ਭਾਈ! (ਧਨੁੱਖ ਨੂੰ) ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਤੇ ਤੋੜਨਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ।

ਪ੍ਰਭੁੱਹਿੰ ਦੇਖਿ ਸਭ ਨ੍ਰਿਪ ਹਿਯ ਹਾਰੇ। ਜਨੁ ਰਾਕੇਸ਼-ਉਦੈ ਭਏ ਤਾਰੇ।
ਅਸ ਪ੍ਰਤੀਤਿ ਸਭ ਕੇ ਮਨ ਮਾਹੀ। ਰਾਮ ਚਾਪ 'ਤੋਰਬ' ਸਕ ਨਾਹੀ।
ਬਿਨੁ ਭੰਜੇਹੁ ਭਵ-ਧਨੁਖ ਵਿਸ਼ਾਲਾ। ਮੇਲੰਹਿ ਸੀਯ ਰਾਮ-ਉਰ ਮਾਲਾ।੨੯੩।
(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)

ਇਹ 'ਬ' 'ਅਵਧੀ' ਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋਲਿਆ ਭੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕੇਵਲ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਦੇਵਿ! ਤਜੀਏ ਸੰਸੇ ਅਸ ਜਾਨੀ। 'ਭੰਜਬ' ਧਨੁਖ ਰਾਮ, ਸੁਨੁ ਰਾਨੀ।੨੯੪।
'ਭੰਜਬ'—ਤੋੜੇਗਾ। *(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)*

ਪਰਵਸ ਸਖਿਨ ਲਖੀ ਜਬ ਸੀਤਾ।
ਭਇਓ ਗਹਰੁ ਸਭ ਕਹਿੰਹਿ ਸਭੀਤਾ।
ਪੁਨਿ 'ਆਉਬ' ਇਹ ਬਿਰਯਾਂ ਕਾਲੀ।
ਅਸ ਕਹਿ ਮਨਿ ਵਿਹੰਸੀ ਇਕ ਆਲੀ।੨੭੩। *(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)*
'ਆਉਬ'—ਆਵੇਗੀ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ :

ਜਉ ਪੈ ਰਸਨਾ ਰਾਮੁ ਨ 'ਕਹਿਬੋ'॥
ਉਪਜਤ ਬਿਨਸਤ ਰੋਵਤ 'ਰਹਿਬੋ'॥੧॥ਰਹਾਉ॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)
'ਕਹਿਬੋ'—ਕਹੇਗਾ। 'ਰਹਿਬੋ'—ਰਹੇਗਾ।

ਮੈ ਨ ਮਰਉ 'ਮਰਿਬੋ' ਸੰਸਾਰਾ॥
ਅਬ ਮੋਹਿ ਮਿਲਿਓ ਹੈ ਜੀਆਵਨਹਾਰਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੨॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)
'ਮਰਿਬੋ'—ਮਰੇਗਾ।

ਪਾਰੁ ਕੈਸੇ 'ਪਾਇਬੋ' ਰੇ ॥
ਮੋ ਸਉ ਕੋਊ ਨ ਕਹੈ ਸਮਝਾਇ ॥
ਜਾ ਤੇ ਆਵਾ ਗਵਨੁ ਬਿਲਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਸੁਧ ਕਵਨ ਪਰ 'ਹੋਇਬੋ' ਸੁਚ ਕੁੰਚਰ ਬਿਧਿ ਬਿਉਹਾਰ ॥੪॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੬)

'ਪਾਇਬੋ'—ਪਾਏਗਾ। 'ਹੋਇਬੋ'—ਹੋਇਗਾ।

ਇੰਦ੍ਰ ਲੋਕ ਸਿਵ ਲੋਕਹਿ 'ਜੈਬੋ' ॥
ਓਛੇ ਤਪ ਕਰਿ ਬਾਹਰਿ 'ਐਬੋ' ॥੧॥੪॥

'ਜੈਬੋ'—ਜਾਇਗਾ। 'ਐਬੋ'—ਆਇਗਾ। *(ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੨)*

ਨਾ ਕਛੁ 'ਆਇਬੋ' ਨਾ ਕਛੁ 'ਜਾਇਬੋ' ਰਾਮ ਕੀ ਦੁਹਾਈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਪੀਪਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੫)

'ਆਇਬੋ'—ਆਇਗਾ। 'ਜਾਇਬੋ'—ਜਾਇਗਾ।

ਆਹਿ ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਤੁਮਰਾ ਜੋਰੁ ॥
ਕਾਜੀ 'ਬਕਿਬੋ' ਹਸਤੀ ਤੋਰੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥੪॥

'ਬਕਿਬੋ'—ਆਖੇਗਾ। *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੦)*

ਕੂਚ ਬਿਚਾਰੇ ਫੂਏ ਫਾਲ ॥ ਇਆ ਮੁੰਡੀਆ ਸਿਰਿ 'ਚਢਿਬੋ' ਕਾਲ ॥੧॥੩॥੬॥

'ਚਢਿਬੋ'—ਚੜ੍ਹੇਗਾ। *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)*

ਧਨੁ ਓਇ ਸੰਤ ਜਿਨ ਐਸੀ ਜਾਨੀ ॥
ਤਿਨ ਕਉ 'ਮਿਲਬੋ' ਸਾਰਿੰਗਪਾਨੀ ॥੧॥੮॥੧੧॥

'ਮਿਲਬੋ'—ਮਿਲੇਗਾ। *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੩)*

ਜਉ ਗੁਰਦੇਉ, ਪੰਚ ਤੇ ਦੂਰਿ ॥
ਜਉ ਗੁਰਦੇਉ, ਨ 'ਮਰਿਬੋ' ਝੂਰਿ ॥੨॥੨॥੧੧॥

'ਮਰਿਬੋ'—ਮਰੇਗਾ। *(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)*

ਖਲ ਮੂਰਖ ਤੇ ਪੰਡਿਤੁ 'ਕਰਿਬੋ' ਪੰਡਿਤ ਤੇ ਮੁਗਧਾਰੀ ॥੩॥੨॥

'ਕਰਿਬੋ'—ਕਰੇਗਾ। *(ਸਾਰੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੨)*

ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਹਿ ਸੋਈ 'ਪਰੁ ਹੋਇਬਾ' ਅਵਰੁ ਨ ਕਰਣਾ ਜਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੮॥

'ਪਰੁ ਹੋਇਬਾ'—ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਏਗਾ। *(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੨੯)*

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ
(Imperative Mood)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕੁੱਲ ਧਾਤੂ ਦਸ 'ਗਣਾਂ' ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਰੇਕ 'ਗਣ' ਦੀ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਜੋ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਬਨਾਣ ਵੇਲੇ ਧਾਤੂ (Root) ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਧਾਤੂ	*ਗਣ*	*ਨਿਸ਼ਾਨੀ*	*ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ*
ਤਨ	੮-ਵਾਂ ਗਣ	ਉ	ਤਨੋਤਿ
ਚਿ	੫-ਵਾਂ ਗਣ	ਨੁ	ਚਿਨੋਤਿ
ਚਲ	੧-ਲਾ ਗਣ	ਅ	ਚਲਤਿ
ਤ੍ਵਰ	੧-ਲਾ ਗਣ	ਅ	ਤ੍ਵਰਤੇ

ਇਹ ਸਾਰੇ 'ਗਣ' ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ—'ਪਰੱਸਮੈ-ਪਦ' ਅਤੇ 'ਆਤਮਨੇ ਪਦ'।

ਧਾਤੂ ਤੋਂ 'ਵਰਤਮਾਨ', 'ਭੂਤ', 'ਭਵਿੱਖਤ', 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਆਦਿਕ 'ਕਾਲ' ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ 'ਪਦਾਂ' ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਚਿਹਨ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ 'ਪਰੱਸਮੈ ਪਦ'

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਅੱਨ-ਪੁਰਖ	ਤੁ	ਅੰਤੁ
ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ	X, ਜਾਂ 'ਹਿ'	ਤ
ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ	ਆਨਿ	ਆਮ

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ 'ਆਤਮਨੇ ਪਦ'

	ਇਕ-ਵਚਨ	*ਬਹੁ-ਵਚਨ*
ਅੱਨ-ਪੁਰਖ	ਤਾਂ	ਅੰਤਾਂ
ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ	ਸ੍ਵ	ਧ੍ਵੰ
ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ	ੈ	ਮਹੈ

ਪਹਿਲੇ, ਚੌਥੇ, ਛੇਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ 'ਗਣ' ਦੇ ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਜੇ ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਬਨਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਉਸੇ 'ਗਣ' ਦ੍ਹਾ ਖ਼ਾਸ 'ਚਿਹਨ' ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ 'ਚਿਹਨ' ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਬਾਕੀ ਦੇ 'ਗਣਾਂ' ਵਾਸਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਹਿ' ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' (Adverb) 'ਹਿ' ਦੇ 'ਹ' ਦਾ ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੋਪ ਹੋ ਕੇ ਕੇਵਲ ' ਿ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦੇ ਇਸ 'ਹਿ' ਦਾ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਪਹਿਲੇ, ਚਉਥੇ, ਛੇਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ 'ਗਣ' ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਚਿਹਨ 'ਅ, ਯ, ਅ, ਅਯ' ਹੈ।

ਸੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਬਣ ਗਏ :

੧. ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਅ' (ਮੁਕਤਾ) ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

੨. ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦੇ 'ਅ' (ਮੁਕਤੇ) ਦੇ ਥਾਂ (ੁ) ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਿਵੇਂ ਦਸਵੇਂ 'ਗਣ' ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਚਿਹਨ 'ਅਯ' ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ (Causative Verb) ਭੀ ਸਾਧਾਰਨ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਅਯ' ਲਗਾਇਆਂ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਇਸ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਭੀ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦਸਵੇਂ 'ਗਣ' ਦੇ ਧਾਤੂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦਾ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ 'ਚਿਹਨ' ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ; ਜਿਵੇਂ :

ਪਠ—ਪੜ੍ਹਨਾ—੧-ਲਾ ਗਣ।

ਪਠਾਵਯ—ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ—ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ।

ਪਠਾਵਯ—ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ 'ਯ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਉੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ 'ਇ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ, 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਦਾ 'ਇ' ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਤਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੋ ਗਏ:

੧. ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੁ) ਹੈ;

੨. ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ (ਿ) ਹੈ;

੩. (ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਇ' ਹੈ।

ਕਿਹੜਾ ਧਾਤੂ ਕਿਹੜੇ 'ਗਣ' ਜਾਂ 'ਪਦ' ਵਿਚ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਇਸ ਦੇ ਪਛਾਨਣ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਧਾਤੂ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ 'ਗਣਾਂ' ਵਿਚ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕੇਵਲ 'ਅਭਿਆਸ' ਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ, ਇਹਨਾਂ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਰੂਪ ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਨੂੰ ਭੀ 'ਅਭਿਆਸ' ਨਾਲ ਹੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖ ਸਕੀਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸੌਖ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ੁ-ਅੰਤ)

ਉਚਰੁ, ਉਤਰੁ, ਉਧਰੁ। ਆਉ, ਆਖੁ। ਸਉ, ਸੋਉ, ਸਹੁ, ਸਿਖੁ, ਸਮਝੁ, ਸੰਮਲੁ। ਹੋਹੁ, ਹਰੁ। ਕਹੁ, ਕਢੁ। ਖੋਹੁ। ਗਰਬੁ। ਘਤੁ, ਘਟੁ। ਚਾਖੁ, ਚਲੁ, ਚਾਲੁ। ਜੀਉ, ਜਾਗੁ, ਜਾਚੁ, ਜਾਣੁ, ਜਾਨੁ, ਜੋਰੁ, ਜਲੁ, ਜਾਲੁ। ਝੁਰੁ। ਤਾਸੁ, ਤਰੁ, ਤੋਰੁ। ਥੀਉ। ਦੇਖੁ। ਨਿਕਸੁ, ਨਾਚੁ। ਪਉ, ਪੀਉ, ਪੀਓ, ਪਿਖੁ, ਪੇਖੁ, ਪਛਾਣੁ, ਪਛਾਨੁ, ਪਰੁ, ਪੜੁ, ਪਰਹਰੁ, ਪਰਫੜੁ। ਬੈਸੁ, ਬਿਸਰੁ, ਬੂਝੁ, ਬੁਝੁ, ਬੀਚਾਰੁ, ਬਿਚਰੁ, ਬਾਚੁ, ਬੈਠੁ, ਬੰਨ੍ਹੁ। ਭਜੁ, ਭੰਨੁ, ਭੁਲੁ, ਭੂਲੁ। ਮਾਗੁ, ਮਿਟੁ, ਮਰੁ, ਮਿਲੁ। ਰਉ, ਰਹੁ, ਰਖੁ, ਰਾਖੁ। ਲਿਖੁ, ਲੂਝੁ। ਵਸੁ, ਵਿਸਾਹੁ, ਵਿਸਰੁ, ਵੇਖੁ, ਵਿਗਸੁ, ਵੰਞੁ, ਵਧੁ।

(੨) (ਿ-ਅੰਤ)

ਉਠਿ, ਉਧਾਰਿ, ਉਲਾਹਿ। ਆਹਿ, ਆਰਾਧਿ, ਅਰਪਿ। ਸਉਪਿ, ਸੰਚਿ, ਸਾਜਿ, ਸਿਝਿ, ਸਾਧਿ, ਸੋਧਿ, ਸਮਾਲਿ, ਸਮਾਰਿ, ਸਾਰਿ, ਸਲਾਹਿ, ਸਾਲਾਹਿ, ਸੇਵਿ, ਸਵਾਰਿ। ਹਨਿ, ਹੋਮਿ। ਕਟਿ, ਕਾਟਿ, ਕਬੂਲਿ, ਕਮਾਇ। ਖੋਜਿ, ਖਾਟਿ। ਗੁਜਾਰਿ, ਗਵਾਇ। ਛੋਡਿ, ਛੇਦਿ। ਜਾਹਿ, ਜਾਰਿ। ਤਜਿ, ਤ੍ਰਾਹਿ, ਤ੍ਰਾਂਘਿ, ਤਾਰਿ, ਤੋਲਿ। ਦਸਿ। ਧਰਿ, ਧਾਰਿ। ਨਿਹਾਲਿ, ਨਮਸਕਾਰਿ, ਨੀਰਿ, ਨਿਵਾਰਿ।

ਪਾਇ, ਪਛਾੜਿ, ਪੂਜਿ, ਪੂਰਿ। ਫੇਰਿ। ਬੋਇ, ਬਿਸਾਰਿ, ਬਖਸਿ, ਬਿਦਾਰਿ, ਬਾਲਿ, ਬੋਲਿ। ਭਾਲਿ। ਮਉਲਿ, ਮੇਟਿ, ਮੰਨਿ, ਮੇਲਿ, ਮਾਰਿ। ਰੰਗਿ। ਲੇਇ, ਲਾਇ, ਲਾਹਿ, ਲਖਿ, ਲਾਦਿ, ਲੋੜਿ। ਵੇਛੋੜਿ।

(੩) ਕਈ ਧਾਤੂ ਐਸੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦੋਹਾਂ ਚਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ :

ਉਤਾਰੁ, ਉਤਾਰਿ। ਸੁਨੁ, ਸੁਣਿ। ਕਰੁ, ਕਰਿ। ਗਾਉ, ਗਾਇ। ਗਹੁ, ਗਹਿ। ਚੇਤੁ, ਚੇਤਿ। ਚਿਤਾਰੁ, ਚਿਤਾਰਿ। ਜਪੁ, ਜਪਿ। ਜਾਪੁ, ਜਾਪਿ। ਤਿਆਗੁ, ਤਿਆਗਿ। ਦੇਹੁ, ਦੇਹਿ। ਧਿਆਉ, ਧਿਆਇ। ਪਾਹੁ, ਪਾਹਿ। ਬਰਸੁ, ਬਰਸਿ। ਭਾਖੁ, ਭਾਖਿ। ਭੁੰਚੁ, ਭੁੰਚਿ। ਮਾਨੁ, ਮਾਨਿ। ਰਾਚੁ, ਰਾਚਿ। ਲਹੁ, ਲੇਹਿ। ਲਾਗੁ, ਲਾਗਿ। ਲੇਖੁ, ਲੇਖਿ।

ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਕਾਲ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ 'ਪੁਰਖਾਂ' ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਪਰੱਸਮੈ ਪਦ ਵਿਚ 'ਤਿ' ਹੈ; ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਵਿਅੰਜਨ 'ਤ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਸ੍ਵਰ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : 'ਪਾਠ' ਧਾਤੂ ਦੇ 'ਪਠਤਿ' ਤੋਂ 'ਪਠਾਇ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਪਠਾਇ' ਅਤੇ 'ਪਠੈ' ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਚਿਹਨ 'ਤੁ' ਦਾ ਵਿਅੰਜਨ 'ਤ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ 'ਸ੍ਵਰ' 'ਉ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਪਠ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ 'ਪਠਤੁ' ਹੈ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਪਠਉ' ਬਣ ਜਾਏਗਾ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਵਰਤਮਾਨ-ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਅੰਤਿ' ਹੈ; ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਚਿਹਨ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਵਿਅੰਜਨ ('ਤ') ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਚਿਹਨ 'ਅੰਤਿ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਅਨਿ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ : 'ਪਠ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ 'ਪਠੰਤਿ' ਹੈ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ 'ਪਠਨਿ' ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਚਿਹਨ 'ਅੰਤੁ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਤ' ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ ਚਿਹਨ 'ਅਨੁ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਪਠ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ 'ਪਠੰਤੁ' ਹੈ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ 'ਪਠਨੁ' ਬਣ ਗਿਆ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਲਮ 'ਜਲਉ' ਸਣ ਮਸਵਾਣੀਐ ਕਾਗਦੁ ਭੀ 'ਜਲਿ ਜਾਉ'॥
ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ 'ਜਲਿ ਬਲਉ' ਜਿਨਿ ਲਿਖਿਆ ਦੂਜਾ ਭਾਉ॥੧॥੬॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੪)

ਭਲੀ ਸਰੀ ਮੁਈ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਬਰੀ॥
ਜੁਗ ਜੁਗ 'ਜੀਵਉ' ਮੇਰੀ ਅਬ ਕੀ ਬਰੀ॥੨॥੩੨॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੩)

ਨਿਮਖ ਨ 'ਬਿਸਰਉ' ਤੁਮ ਕਉ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ ਭਜਹੁ ਜਗਦੀਸ॥੪॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੯੬)

ਕੋਈ ਭਲਾ 'ਕਹਉ' ਭਾਵੈ ਬੁਰਾ ਕਹਉ ਹਮ ਤਨੁ ਦੀਓ ਹੈ ਢਾਰਿ॥੧॥੪॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੨੮)

ਜਿਨਿ ਜਿਹਵਾ ਹਰਿ ਰਸੁ ਨ ਚਾਖਿਓ ਸਾ ਜਿਹਵਾ ਜਲਿ 'ਜਾਉ'॥੩॥੨॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੫੮)

ਜੇ ਸਉ ਕੂੜੀਆ ਕੂੜੁ ਕਬਾੜੁ॥ ਭਾਵੈ ਸਭੁ 'ਆਖਉ' ਸੰਸਾਰੁ॥
ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਅਧੀ ਪਰਵਾਣੁ॥ ਨਾਨਕ ਜਾਣੈ ਜਾਣੁ ਸੁਜਾਣੁ॥੪॥੪॥੬॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੬੬੨)

ਕਿਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰਿ ਨ 'ਤੂਟਉ' ਪ੍ਰੀਤਿ॥ ਦਾਸ ਤੇਰੇ ਕੀ ਨਿਰਮਲ ਰੀਤਿ॥੧॥
ਚਰਨ ਕਮਲ ਸਿਉ 'ਲਾਗਉ' ਨੇਹੁ॥ ਨਾਨਕ ਕੀ ਬੇਨੰਤੀ ਏਹ॥੨॥੪॥੫੮॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੨, ਪੰਨਾ ੬੮੪)

ਆਗਿਆ ਤੁਮਰੀ ਮੀਠੀ 'ਲਾਗਉ' ਕੀਓ ਤੁਹਾਰੋ 'ਭਾਵਉ'॥
ਜੋ ਤੂ ਦੇਹਿ ਤਹੀ ਇਹੁ ਤ੍ਰਿਪਤੈ ਆਨ ਨ ਕਤਹੂ 'ਧਾਵਉ'॥੨॥੩॥੫॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੩)

ਪੰਚ ਤਤੁ ਕਰਿ ਤੁਧੁ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਭ ਸਾਜੀ
ਕੋਈ ਛੇਵਾ 'ਕਰਿਉ' ਜੇ ਕਿਛੁ ਕੀਤਾ ਹੋਵੈ॥੩॥੪॥੧੫॥੨੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੩੬)

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਹੋਆ ਰਖਵਾਰਾ॥
ਝਖ 'ਮਾਰਉ' ਸਾਕਤੁ ਵੇਚਾਰਾ॥੨॥੧੩॥੧੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੮੦੬)

ਮੈ ਬਿਗਰੇ ਆਪਨੀ ਮਤਿ ਖੋਈ॥
ਮੇਰੇ ਭਰਮਿ 'ਭੂਲਉ' ਮਤਿ ਕੋਈ॥੩॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੫)

ਆਗਿ 'ਲਗਉ' ਤਿਹ ਧਉਲਹਰ ਜਿਹ ਨਾਹੀ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਉ॥੧੫॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੫)

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਨ 'ਵੀਸਰਉ' ਕਰਿ ਅਪੁਨੀ ਹਰਿ ਮਇਆ॥੪॥੧੪॥੮੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੭)

ਇਕੁ ਤਿਲੁ ਪਿਆਰਾ ਵਿਸਰੈ ਦੁਖੁ ਲਾਗੈ ਸੁਖੁ ਜਾਇ॥
ਜਿਹਵਾ 'ਜਲਉ' ਜਲਾਵਣੀ ਨਾਮੁ ਨ ਜਪੈ ਰਸਾਇ॥੫॥੧੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੯)

ਜਲਉ—ਜਲ ਜਾਏ। ਜਲਿ ਜਾਉ—ਜਲ ਜਾਏ। ਜੀਵਉ—ਜੀਵੇ, ਜੀਉਂਦਾ ਰਹੇ। ਨ ਬਿਸਰਉ—ਨ ਵਿਸਰ ਜਾਏ। ਕਹਉ—ਕਹੇ, ਕਹੀ ਜਾਏ। ਆਖਉ—ਆਖੇ, ਆਖੀ ਜਾਏ। ਤੂਟਉ—ਤੁੱਟੇ, ਤੁੱਟ ਜਾਏ। ਲਾਗਉ—ਲੱਗੇ, ਲੱਗਾ ਰਹੇ। ਭਾਵਉ—ਭਾਵੇ, ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ। ਧਾਵਉ—ਧਾਵੇ, ਦੌੜੇ। ਕਰਿਉ—ਕਰੈ, ਕਰ ਵਿਖਾਏ। ਮਾਰਉ—ਮਾਰੇ, ਮਾਰੀ ਜਾਏ। ਭੂਲਉ—ਭੁੱਲੇ, ਭੁੱਲ ਜਾਏ। ਲਗਉ—ਲੱਗ ਜਾਏ। ਨ ਵੀਸਰਉ—ਨ ਵਿਸਰ ਜਾਏ।

ਨੋਟ: ਇਸ ਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਭੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਿਸਿ ਅੰਧਿਆਰੀ ਸੁਤੀਏ ਕਿਉ ਪਿਰ ਬਿਨੁ ਰੈਨਿ ਵਿਹਾਇ॥
ਅੰਕੁ 'ਜਲਉ' ਤਨੁ ਜਾਲੀਅਉ ਮਨੁ ਧਨੁ ਜਲਿ 'ਬਲਿ ਜਾਇ'॥੭॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੪)

ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਾ 'ਕਰੈ' ਨਰੁ ਕੋਈ॥ ਨਾਮੇ ਸ੍ਰੀ ਰੰਗੁ ਭੇਟਲ ਸੋਈ॥੪॥੪॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੪)

ਇਥੇ 'ਬਲਿ ਜਾਇ' ਅਤੇ 'ਕਰੈ' ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਹਨ।

ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਹਰਿ ਨਿਰਭਉ ਨਾਮਿ ਪਤੀਜਿਆ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ
ਸਭਿ ਝਖ 'ਮਾਰਨੁ' ਦੁਸਟੁ ਕੁਪਤੇ ਰਾਮ॥੩॥੫॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੪੧)

ਗੁਰ ਸੇਵਿਐ ਹਰਿ ਮਹਲੁ ਪਾਇਆ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ
ਝਖ 'ਮਾਰਨੁ' ਸਭਿ ਨਿੰਦਕ ਘੰਡਾ ਰਾਮ॥੪॥੫॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੪੧)

ਜੌ ਸਹ ਕੰਠਿ ਨ ਲਗੀਆ 'ਜਲਨੁ' ਸਿ ਬਾਹੜੀਆਹਾ॥੧॥੩॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੫੮)

ਸਭੇ ਗਲਾ 'ਵਿਸਰਨੁ' ਇਕੋ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਉ॥
ਧੰਧਾ ਸਭੁ ਜਲਾਇ ਕੈ ਗੁਰਿ ਨਾਮੁ ਦੀਆ ਸਚੁ ਸੁਆਉ॥੧॥੫॥੭੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੩)

ਨੋਟ: ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਅਨਿ' ਹੈ; ਇਸ ਦੇ 'ਨ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਹ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ਮਰਨਿ, ਮਰਹਿ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਵਿਚ ਭੀ 'ਅਨੁ' ਦੇ 'ਨ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਹ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਿਨ੍ਹਾ ਨੇਹੁ ਦੂਜਾਣੇ ਲਗਾ ਝੂਰਿ 'ਮਰਹੁ' ਸੇ ਵਾਢੀਆ॥੧॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੬੧)

ਨੋਟ: 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ, ਅਤੇ 'ਹੁਕਮੀ

ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ-ਜੋਗ ਹੈ। 'ਵਰਤਮਾਨ' ਵਿਚ ਚਿਹਨ 'ਨਿ' ਹੈ ਅਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਵਿਚ 'ਨੁ' ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ	***ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ***
ਮਾਰਨਿ, ਕਰਨਿ, ਸੇਵਨਿ, ਸਵਾਰਨਿ	ਮਾਰਨੁ, ਵਿਸਰਨੁ, ਜਲਨੁ

ਫਰੀਦਾ ਜੋ ਤੈ 'ਮਾਰਨਿ' ਮੁਕੀਆ ਤਿਨਾ ਨ ਮਾਰੇ ਘੁੰਮਿ ॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

'ਮਾਰਨਿ'—ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ਼, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਗੁਰ ਸੇਵਿਐ ਹਰਿ ਮਹਲੁ ਪਾਇਆ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ
ਝਖ 'ਮਾਰਨੁ' ਸਭਿ ਨਿੰਦਕ ਘੰਡਾ ਰਾਮ ॥੪॥੫॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੪੧)

'ਮਾਰਨੁ'—ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਆਉ ਸਖੀ ਸੰਤ ਪਾਸਿ ਸੇਵਾ 'ਲਾਗੀਐ' ॥
ਪੀਸਉ ਚਰਣ ਪਖਾਰਿ ਆਪੁ 'ਤਿਆਗੀਐ' ॥
ਤਜਿ ਆਪੁ ਮਿਟੈ ਸੰਤਾਪੁ ਆਪੁ ਨਹ 'ਜਾਣਾਈਐ' ॥
ਸਰਣਿ 'ਗਹੀਜੈ' ਮਾਨਿ 'ਲੀਜੈ' ਕਰੇ ਸੋ ਸੁਖੁ 'ਪਾਈਐ' ॥
ਕਰਿ ਦਾਸ ਦਾਸੀ ਤਜਿ ਉਦਾਸੀ ਕਰ ਜੋੜਿ ਦਿਨੁ ਰੈਣਿ 'ਜਾਗੀਐ' ॥
ਨਾਨਕੁ ਵਖਾਣੈ ਗੁਰ ਬਚਨਿ ਜਾਣੈ
ਆਉ ਸਖੀ ਸੰਤ ਪਾਸਿ ਸੇਵਾ 'ਲਾਗੀਐ' ॥੩॥੪॥੭॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੪੫੭)

ਸਦਾ ਸਦਾ 'ਸਾਲਾਹੀਐ' ਸਚੇ ਕਉ ਬਲਿ ਜਾਉ ॥੨॥੧੯॥

(ਮ: ੩, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੬)

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਲੋਭੁ 'ਛੋਡੀਐ' 'ਦੀਜੈ' ਅਗਨਿ ਜਲਾਇ ॥
ਜੀਵਦਿਆ ਨਿਤ 'ਜਾਪੀਐ' ਨਾਨਕ ਸਾਚਾ ਨਾਉ ॥੧॥੫॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧੯)

ਮੇਰੀ ਸਖੀ ਸਹੇਲੜੀਹੋ ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਚਰਣਿ 'ਲਗਹ'॥
ਮਨਿ ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰੇਮੁ ਘਣਾ ਹਰਿ ਕੀ ਭਗਤਿ 'ਮੰਗਹ'॥੨॥੧॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੪)

(੧) ਲਾਗੀਐ—ਆਓ, ਅਸੀ ਲੱਗੀਏ। ਤਿਆਗੀਐ—ਆਓ, ਅਸੀ ਤਿਆਗੀਏ। ਪਾਈਐ, ਜਾਗੀਐ, ਸਾਲਾਹੀਐ।
(੨) ਗਹੀਜੈ। ਲੀਜੈ।
(੩) ਲਗਹ। ਮੰਗਹ।

'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਸੁਆਦਲੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਈਆਕਰਣ ਵੀ.ਐਸ. ਐਪਟੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ :

ਜਦੋ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ 'ਪ੍ਰਧਾਨ ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ 'ਕਰਤਾ' ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆ ਭੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੀ 'ਕਾਲ' ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ :

ਯਾਹਿ ਯਾਹਿ ਇਤਿ ਯਾਤਿ—ਭਾਵ, ਉਹ ਮੁੜ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦੀ ਇਹ ਵਰਤੋਂ ਮਰਾਠੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕੋ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਈ ਕੰਮ ਦੱਸੇ ਜਾਣ, ਤਦੋਂ ਭੀ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸਕਤੂਨ ਪਿਵ, ਧਾਨਾਹ ਖਾਦਿ, ਇਤਿ ਅੱਭਿਅਵਹਰਤਿ; ਭਾਵ, ਸੱਤੂ ਪੀ, ਧਾਣਾਂ ਚੱਬ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਇਉਂ ਚਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਮਾਰੁ ਮਾਰੁ' ਸ੍ਰਪਨੀ ਨਿਰਮਲ ਜਲਿ ਪੈਠੀ॥
ਜਿਨਿ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਡਸੀਅਲੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਡੀਠੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੦)

ਜਨ 'ਤ੍ਰਾਹਿ ਤ੍ਰਾਹਿ' ਸਰਣਾਗਤੀ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ
ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਰਖਵਾਲੇ ਰਾਮ॥੩॥੨॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੩੯)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ 'ਦਮੋਦਰ' ਭੀ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਇਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਇਉਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ:

ਤਾਂ ਖਾਨੁ ਯਾਕੂਬੁ ਵੜਾਇਢੁ ਵੱਡਾ ਆਹਾ ਰਾਠੁ ਜਣਾਇਆ।
'ਕਰਿ ਕਰਿ ਮੌਜਮਿ ਫਿਕਰੁ ਜੁ ਕੀਤਾ' ਬਾਮ੍ਣੂ ਭੂਮੁ ਚਲਾਇਆ।
'ਨਿਵ ਨਿਵ ਨੀਵਾਂ ਹੋਵੈ ਮੌਜਮੁ' ਗਲ ਵਿਚਿ ਪਲਾ ਪਾਇਆ।
ਚੋਰੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮੌਜਮਿ ਬਹਿ ਕਰਿ ਖਤੁ ਲਿਖਾਇਆ।੧੧੫।

('ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ)

ਕਰਿ ਕਰਿ ਮੌਜਮਿ ਫਿਕਰੁ ਜੁ ਕੀਤਾ—ਜਦੋਂ ਮੌਜਮ ਨੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਫ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ।
ਨਿਵ ਨਿਵ ਨੀਵਾਂ ਹੋਵੈ ਮੌਜਮੁ—ਮੌਜਮ ਮੁੜ ਮੁੜ ਨੀਵਾਂ ਹੋਵੇ।

ਕਰਮ ਵਾਚ
(Passive Voice)

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ' (Active Voice) ਤੋਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ 'ਧਾਤੂ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਯ' ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ', 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਆਦਿਕ ਦੇ 'ਚਿਹਨ' ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ 'ਯ' ਦੇ ਲਗਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਭੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: 'ਆ-ਅੰਤ' ਵਾਲੇ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ 'ਅ' ਦਾ (ੀ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

'ਦਾ' (ਦੇਣਾ), ਤੋਂ 'ਦੀਯ'।
'ਪਾ' (ਪੀਣਾ), ਤੋਂ 'ਪੀਯ'।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅੱਖਰ 'ਯ' ਤੋਂ ਸ੍ਵਰਾਂ (Vowels) 'ਇ' ਅਤੇ 'ਅ' ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਥਾਈਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਯ' ਤੋਂ 'ਇ' ਅਤੇ 'ਅ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ, ਅੱਗੇ, 'ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ')।

ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ' ਤੋਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਇਸ 'ਯ' ਨੂੰ 'ਇ' ਅਤੇ 'ਅ' ਵਿਚ ਬਦਲਾਇਆ

ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ 'ਇ' ਨੂੰ 'ੀ'-ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ 'ਕਰਮ ਵਾਚ-ਰੂਪ' ਨੂੰ ਜਿਸ 'ਕਾਲ' (Tense) ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ 'ਕਾਲ' ਦੇ ਚਿਹਨ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵੇਖੋ :

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ

ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ 'ਪਾਈਅਹਿ'॥
ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ 'ਭਵਾਈਅਹਿ'॥੨॥ *(ਜਪੁਜੀ)*

ਨਦੀਆ ਅਤੈ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ 'ਜਾਣੀਅਹਿ'॥੨੩॥ *(ਜਪੁਜੀ)*

ਕੇਤੇ ਬਰਮੇ ਘਾੜਤਿ 'ਘੜੀਅਹਿ' ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਵੇਸ॥੩੫॥ *(ਜਪੁਜੀ)*

ਜਗ ਮਹਿ ਉਤਮ 'ਕਾਢੀਅਹਿ' ਵਿਰਲੇ ਕੇਈ ਕੇਇ॥੧॥੧॥
(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੫, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧੭)

ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੇ ਜਮਪੁਰਿ ਬਧੇ 'ਮਾਰਿਅਹਿ'
ਮੁਹਿ ਕਾਲੈ ਉਠਿ ਜਾਹਿ॥੧॥੧੧॥ *(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੨)*

ਇਤੁ ਮਦਿ ਪੀਤੈ ਨਾਨਕਾ ਬਹੁਤੇ 'ਖਟੀਅਹਿ' ਬਿਕਾਰ॥੨॥੧੨॥
(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੩)

ਨਾਨਕ ਮੁਇ ਨ 'ਆਖੀਅਹਿ' ਜਿ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸਮਾਹਿ॥੨॥੨॥
(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੩)

ਮਨਮੁਖ ਜਮ ਮਗਿ 'ਪਾਈਅਨਿ' ਜਿਨ੍ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਪਿਆਰਾ॥
ਜਮਪੁਰਿ ਬਧੇ 'ਮਾਰੀਅਨਿ' ਕੋ ਸੁਣੈ ਨ ਪੂਕਾਰਾ॥੧੨॥
(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੩)

ਦਿਤੈ ਕਿਤੈ ਨ 'ਸੰਤੋਖੀਅਨਿ' ਅੰਤਰਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬਹੁਤੁ ਅਗ੍ਯਾਨੁ ਅੰਧਾਰੁ॥੧॥੨॥
(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੪੯)

ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਸਭਿ 'ਪਰਖੀਅਨਿ' ਤਿਤੁ ਸਚੇ ਕੈ ਦਰਬਾਰਾ ਰਾਮ॥
ਖੋਟੇ ਦਰਗਹ 'ਸੁਟੀਅਨਿ' ਊਭੇ ਕਰਨਿ ਪੁਕਾਰਾ ਰਾਮ॥੩॥੪॥
(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੦)

ਕੇਤੇ ਰਾਗ ਪਰੀ ਸਿਉ 'ਕਹੀਅਨਿ' ਕੇਤੇ ਗਾਵਣਹਾਰੇ ॥੨੭॥ *(ਜਪੁਜੀ)*

(੧) ਪਾਈਅਹਿ—ਪਾਈਦੇ ਹਨ। ਭਵਾਈਅਹਿ—ਭਵਾਈਦੇ ਹਨ। ਜਾਣੀਅਹਿ—ਜਾਣੀਦੇ ਹਨ। ਘੜੀਅਹਿ—ਘੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਢੀਅਹਿ—ਕਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਰੀਅਹਿ—ਮਾਰੀਦੇ ਹਨ। ਖਟੀਅਹਿ—ਖੱਟੀਦੇ ਹਨ। ਆਖੀਅਹਿ—ਆਖੀਦੇ ਹਨ।

(੨) ਪਾਈਅਨਿ—ਪਾਈਦੇ ਹਨ। ਮਾਰੀਅਨਿ—ਮਾਰੀਦੇ ਹਨ। ਸੰਤੋਖੀਅਨਿ—ਸੰਤੋਖੀਦੇ ਹਨ। ਪਰਖੀਅਨਿ—ਪਰਖੀਦੇ ਹਨ। ਸੁਟੀਅਨਿ—ਸੁੱਟੀਦੇ ਹਨ। ਕਹੀਅਨਿ—ਕਹੀਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ : ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਸਾਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕਰਮ-ਵਾਚ ਦਾ 'ਯ', 'ਿ' ਅਤੇ 'ਅ' ਬਣ ਕੇ (ਿ) ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ 'ਅ' ਵੱਖਰਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਏਵੈ 'ਜਾਣੀਐ' ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰੁ ॥੪॥ *(ਜਪੁਜੀ)*

ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਸਚੁ 'ਪਛਾਣੀਐ' ਸਚਿ ਸਹਜਿ ਪਛਾਣੀ ॥੧੭॥
(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੫)

ਨਾਨਕ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਪਾਈਐ' ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ ਲਏਇ ॥੧॥੧੯॥
(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੩, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੬)

ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆ 'ਚੜੀਐ' ਹੋਇ ਇਕੀਸ ॥
ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਰੀਸ ॥
ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ 'ਪਾਈਐ' ਕੂੜੀ ਕੂੜੈ ਠੀਸ ॥੩੨॥ *(ਜਪੁਜੀ)*

ਤਿਥੈ ਘਾੜਤਿ 'ਘੜੀਐ' ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪੁ ॥੩੬॥ *(ਜਪੁਜੀ)*

ਜਾਣੀਐ—ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਛਾਣੀਐ—ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਈਐ—ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੜੀਐ—ਚੜ੍ਹੀਦਾ ਹੈ। ਘੜੀਐ—ਘੜੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ (ੈ) 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ' ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (ਿ) ਅਤੇ (ਅ) ਹਨ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' (Passive Voice) ਦੇ 'ਚਿਹਨ' 'ਯ' ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ।

ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ
ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਹੋਂਦਾ 'ਫੜੀਅਗੁ' ਨਾਨਕ ਜਾਣੁ ॥੨॥੨੪॥ *(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੯)*
'ਫੜੀਅਗੁ'—ਫੜਿਆ ਜਾਏਗਾ।

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਫੜੀਅਗੁ' ਦਾ ਅਖ਼ੀਰਲਾ 'ਗੁ' ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (ੀ) ਅਤੇ (ਅ) ਹਨ, ਜੋ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਚਿਹਨ 'ਯ' ਤੋਂ ਵਟੀਜ ਕੇ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ।

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ
ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਕੁ ਜਲਉ ਤਨੁ 'ਜਾਲੀਅਉ' ਮਨੁ ਧਨੁ ਜਲਿ ਬਲਿ ਜਾਇ ॥੭॥੨॥
'ਜਾਲੀਅਉ'—ਜਾਲਿਆ ਜਾਏ। *(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੪)*

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਜਾਲੀਅਉ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ਉ) 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' (Imperative mood) ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (ੀ) ਅਤੇ (ਅ) 'ਕਰਮ-ਵਾਚ' ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਚਿਹਨ 'ਯ' ਤੋਂ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਧਾਤੂ (Root) 'ਜਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪਿੱਛੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ 'ਅਵਧੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਕਰਿ ਹੈ' ਆਦਿਕ ਹੈ, ਜੋ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲਗਾ ਕੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੈ', 'ਹੈਂ', 'ਹਉ' ਆਦਿਕ ਲਗਾਇਆਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਇਸ ਰੂਪ ਤੋਂ (' ਿ') ਦੇ ਥਾਂ (' ੀ') ਕਰ ਕੇ, ਅਤੇ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਉਡਾ ਕੇ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਚਾਰਿ ਪਾਵ ਦੁਇ ਸਿੰਗ ਗੁੰਗ ਮੁਖ ਤਬ ਕੈਸੇ ਗੁਨ 'ਗਈ ਹੈ'॥
ਊਠਤ ਬੈਠਤ ਠੇਗਾ ਪਰਿ ਹੈ ਤਬ ਕਤ ਮੂੰਡ 'ਲੁਕਈ ਹੈ' ॥੧॥੧॥੧॥
(ਗੂਜਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੪)
'ਗਈ ਹੈ'—ਗਾਏ ਜਾਣਗੇ। 'ਲੁਕਈ ਹੈ'—ਲੁਕਾਇਆ ਜਾਇਗਾ।

(੨) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਦਾ ਅੱਖਰ 'ਯ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਜ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਯਮੁਨਾਂ' ਤੋਂ 'ਜਮੁਨਾ'। 'ਯਵ' ਤੋਂ 'ਜਉ'। 'ਯਦਾ' ਤੋਂ 'ਜਦੋਂ'। 'ਯਸ਼ਹ' ਤੋਂ 'ਜਸ'। 'ਯਮ' ਤੋਂ 'ਜਮ'।

ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਯ' ਭੀ 'ਜ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :
'ਕਾਰਯ' ਤੋਂ 'ਕਾਜ'। 'ਅਦਯ' ਤੋਂ 'ਅੱਜ'।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਯ' ਭੀ 'ਜ' ਬਣ ਕੇ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਹਰਿ ਕੈ ਭਾਣੈ ਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਸੇਵਾ ਭਗਤਿ 'ਬਨੀਜੈ'॥
ਹਰਿ ਕੈ ਭਾਣੈ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸੈ ਸਹਜੇ ਰਸੁ 'ਪੀਜੈ'॥੧੬॥

(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੫)

ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਣ ਵਾਸਤੇ ਜੇ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦਾ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਵਰਤਣ ਦੇ ਥਾਂ, 'ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ, ਕਰਮ ਵਾਚ' ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਉਂਞ ਇਹ 'ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ' ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ : 'ਦਾ' (ਦੇਣਾ) ਤੋਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਹੈ 'ਦੀਯ', ਅਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਦੀਯਤਾਂ', ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਦਿਹੁ'।

ਉੱਪਰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਅਸੀ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਯ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਜ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਹੋਏ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦੇ ਕਈ ਉਦਾਹਰਣ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(ਅਸਲ ਵਿਚ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ)

ਸੰਤ ਚੀ ਸੰਗਤਿ ਸੰਤ ਕਥਾ ਰਸੁ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਮਾਝੈ 'ਦੀਜੈ' ਦੇਵਾਦੇਵ ॥੨॥
(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਤੇਰੀ ਪਨਹ ਖੁਦਾਇ ਤੂ ਬਖਸੰਦਗੀ ॥
ਸੇਖ ਫਰੀਦੈ ਖੈਰੁ 'ਦੀਜੈ' ਬੰਦਗੀ ॥੪॥੧॥ *(ਆਸਾ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੮)*

ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਣ 'ਦਿਚੈ' ਥਾਉ ਸੰਤ ਧਰਮਸਾਲੀਐ ॥੩॥
(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧੮)

ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਹੁ ਪਿਆਰੇ ਮਇਆ ਧਾਰੇ
ਕਰਿ ਦਇਆ ਲੜਿ ਲਾਇ 'ਲੀਜੀਐ' ॥੧॥੩॥੬॥
(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੫)

ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਬਹੁਤੇ ਮੈ ਏਕੁ ਨ ਜਾਣਿਆ ਮੈ ਮੂਰਖ ਕਿਛੁ 'ਦੀਜੈ' ॥
ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਨਕ ਸੁਣਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾ ਡੁਬਦਾ ਪਥਰੁ ਲੀਜੈ ॥੪॥੪॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੬)

ਦੀਜੈ, ਦਿਚੈ, ਲੀਜੈ, ਲੀਜੀਐ।

(੩) ਕਈ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਬਨਾਣ ਲਈ 'ਯ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਪ' ਚਿਹਨ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਰੰਗਣਾ' ਤੋਂ 'ਰਪਣਾ'। 'ਧੋਣਾ' ਤੋਂ 'ਧੁਪਣਾ'। 'ਜਿੱਤਣਾ' ਤੋਂ 'ਜਿਪਣਾ'। 'ਜਾਨਣਾ' ਤੋਂ 'ਜਾਪਣਾ'।

ਚਰਨ ਕਮਲ ਜਾ ਕਾ ਮਨੁ 'ਰਾਪੈ' ॥
ਸੋਗ ਅਗਨਿ ਤਿਸੁ ਜਨ ਨ ਬਿਆਪੈ ॥੨॥੧॥੫੫॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੨, ਪੰਨਾ ੬੮੪)

ਮਾਟੀ ਕਾ ਕਿਆ 'ਧੋਪੈ' ਸੁਆਮੀ ਮਾਣਸ ਕੀ ਗਤਿ ਏਹੀ ॥੧॥੧॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੮੮੨)

ਕੂੜੀ ਬਾਣੀ ਜੇ 'ਰਪੈ' ਨਾ ਇਹੁ ਰੰਗੁ ਲਹੈ ਨ ਜਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੯॥੩੧॥
(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੭)

ਜਿਸ ਨੋ ਆਪੇ ਰੰਗੇ ਸੁ 'ਰਪਸੀ' ਸਤਸੰਗਤਿ ਮਿਲਾਇ॥੫॥੯॥੩੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੭)

ਰਪਸੀ—ਭਵਿੱਖਤ, ਕਰਮ ਵਾਚ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਤੇਰਾ ਹੁਕਮੁ ਨ 'ਜਾਪੀ' ਕੇਤੜਾ ਸਚੇ ਅਲਖ ਅਪਾਰਾ॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

ਤਿਸ ਦਾ ਅੰਤੁ ਨ 'ਜਾਪਈ' ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਬੁਝਾਈ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

ਮਨ ਹਠਿ ਤਰਫ ਨ 'ਜਿਪਈ' ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਘਾਲੇ॥੪॥੭॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

'ਰਾਪੈ'—ਰੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਧੋਪੈ'—ਧੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਰਪੈ'—ਰੰਗਿਆ ਜਾਏ। 'ਰਪਸੀ'—ਰੰਗਿਆ ਜਾਇਗਾ। 'ਜਾਪੀ'—ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ। 'ਜਾਪਈ'—ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਜਿਪਈ'—ਜਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

(੪) ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਦਾ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ', 'ਹੋਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਦੇ 'ਕਰਮ ਵਾਚ ਵਰਤਮਾਨ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਹੋਣਾ' ਧਾਤੂ ਲਾ ਕੇ 'ਕਰਮ ਵਾਚ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਤੁਮ 'ਕਹੀਅਤ ਹੋ' ਜਗਤ ਗੁਰ ਸੁਆਮੀ॥
ਹਮ 'ਕਹੀਅਤ' ਕਲਿਜੁਗ ਕੇ ਕਾਮੀ॥੧॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੧੦)

ਸੰਤਨ ਕੇ 'ਸੁਨੀਅਤ' ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਬਾਤ॥੪॥੮੪॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੦)*

ਜਨ ਨਾਨਕ ਦਾਸਨਿਦਾਸੁ 'ਕਹੀਅਤ ਹੈ'
ਮੋਹਿ ਕਰਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਠਾਕੁਰ ਅਪੁਨੀ॥੪॥੨੮॥੧੧੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੭)

ਭਗਤਿ ਵਛਲੁ ਉਆ ਕੋ ਨਾਮੁ 'ਕਹੀਅਤੁ ਹੈ'
ਸਰਣਿ ਪ੍ਰਭੂ ਤਿਸੁ ਪਾਛੈ ਪਈਆ॥੪॥੫॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੬)

ਕਹੀਅਤ ਹੋ। ਕਹੀਅਤ। ਕਹੀਅਤ ਹੈ।

(੫) ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਤੋਂ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਬਣਾ ਕੇ 'ਜਾਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤ ਕੇ ਭੀ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ :

ਅਗਮ ਅਗੋਚਰੁ 'ਲਖਿਆ ਨ ਜਾਇ'॥੨॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਵਾਰ ਸਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੧)

'ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ' ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ॥੫॥ *(ਜਪੁਜੀ)*

ਲਖਿਆ ਨ ਜਾਇ। ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ।

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ :

ਬਿਖੈ ਬਿਖੈ ਕੀ ਬਾਸਨਾ 'ਤਜੀਅ ਨਹ ਜਾਈ'॥੨॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੫)

ਤਿਸ ਕੀ ਕੀਮਤਿ 'ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ'॥੨॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਵਾਰ ਸਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੧)

ਤਜੀਅ ਨਹ ਜਾਈ। ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ।

ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ (Infinitive Mood)

(੧) 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਗੁਆਂਢੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਉਪ-ਭਾਖਾ' ਹਨ—ਅੰਵਧੀ, ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਅਤੇ ਖੜੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ' ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਸ਼ਾਖ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਅਸਥਾਨ ਮਥੁਰਾ ਹੈ। 'ਅਵਧੀ' ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਸ਼ਾਖ਼ ਹੈ, ਇਹ ਅਵਧ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਤੇ ਬਨਾਰਸ ਤਕ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਖੜੀ' ਬੋਲੀ ਮੇਰਠ ਦੇ ਚਹੁਵੀਂ ਪਾਸੀਂ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ 'ਣ' ਜਾਂ 'ਣਾ' ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ।

'ਖੜੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਹੀ ਅੰਤ 'ਨਾ' ਨਾਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : ਆਨਾ, ਜਾਨਾ, ਕਰਨਾ।

ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

(ੳ) 'ਨੋ' ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ: ਆਵਨੋ, ਕਰਨੋ, ਲੇਨੋ, ਦੇਨੋ।

(ਅ) 'ਨ' ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ: ਆਵਨ, ਕਰਨ, ਲੇਨ, ਦੇਨ।

(ੲ) 'ਬੋ' ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ: ਆਯਬੋ, ਕਰਿਬੋ, ਦੈਬੋ, ਲੈਬੋ, ਕੀਬੋ, ਦੀਬੋ, ਲੀਭੋ ਭੀ ਹਨ।

'ਪੂਰਬੀ' ਜਾਂ 'ਸੁੱਧ ਅਵਧੀ' ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਬ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਆਉਬ, ਜਾਬ, ਕਰਬ। ਇਸ 'ਬ' ਦੀ ਅਸਲੀ ਥਾਂ ਪੂਰਬੀ ਬੋਲੀਆਂ ਹੀ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਵਿਚ ਭੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਤੇ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋਲਿਆ ਭੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਹਮ ਕਰਬ, ਤੂੰ ਕਰਬੌ, ਤੈ ਕਰਬੇ), ਪਰ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਦੇ ਇਹ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

(੨) ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ (Transitive verb) ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ', 'ਕ੍ਰਿਆ' ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ 'ਕਰਮ' (Object) ਨਾਲ ਭੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਹ 'ਕਾਰਦੰਤਕ' ਕਦੇ 'ਨਾਂਵ' ਅਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਵਾਂਗ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

(ੳ) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਿ'):

ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੂੰ ਆਇਆ ਲਾਹਾ 'ਲੈਣਿ' ॥੩॥੭੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੪੩)

ਹਉ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਇਕੁ ਪਛਾਣਦਾ ॥
ਦੂਯਾ ਕਾਗਲੁ 'ਚਿਤਿ' ਨ ਜਾਣਦਾ ॥੩॥੨॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੩)

ਨਾਨਕ ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਕੈ 'ਲਿਖਿ' ਨਾਵੈ ਧਰਮੁ ਬਹਾਲਿਆ ॥੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਨਾਮਾ ਕਹੈ ਹਉ 'ਤਰਿ' ਭੀ ਨ ਜਾਨਉ
ਮੋ ਕਉ ਬਾਹ ਦੇਹਿ ਬਾਹ ਦੇਹਿ ਬੀਠੁਲਾ ॥੪॥੧॥੧॥੨॥

(ਬਸੰਤ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੬)

ਕਿਆ ਹਮ ਕਥਹ ਕਿਛੁ 'ਕਥਿ' ਨਹੀ ਜਾਣਹ
ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਬੋੁਲਾਨ ॥੫॥੨॥ *(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੦੩)*

ਗੁਰ ਸਰਣਾਈ 'ਜੋਹਿ' ਨ ਸਾਕੈ ਦੂਤੁ ਨ ਸਕੈ ਸਤਾਈ ॥੪॥੩॥
(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੦੪)

ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਜੀਅਰਾ 'ਰਹਿ ਨ ਸਕੈ' ਜਿਉ ਬਾਲਕੁ ਖੀਰ ਅਧਾਰੀ ॥੧॥੭॥
(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੫੦੬)

ਚਮਰਟਾ 'ਗਾਂਠਿ' ਨ ਜਨਈ ॥੭॥ *(ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੯)*

'ਲੈਨਿ ਆਇਆ'	ਵਿਚ	'ਲੈਨਿ'	ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ
'ਚਿਤਿ ਜਾਣਦਾ'	,,	'ਚਿਤਿ'	,,
'ਲਿਖਿ ਬਹਾਲਿਆ'	,,	'ਲਿਖਿ'	,,
'ਤਰਿ ਜਾਨਉ'	,,	'ਤਰਿ'	,,
'ਕਥਿ ਜਾਣਹ'	,,	'ਕਥਿ'	,,
'ਜੋਹਿ ਸਾਕੈ'	,,	'ਜੋਹਿ'	,,
'ਰਹਿ ਸਕੈ'	,,	'ਰਹਿ'	,,
'ਗਾਂਠਿ ਜਨਈ'	,,	'ਗਾਂਠਿ'	,,

ਦੁਯਾ ਕਾਗਲੁ 'ਚਿਤਿ' ਨ ਜਾਣਦਾ—ਦੂਜਾ ਕਾਗ਼ਜ਼ 'ਚਿਤ੍ਰਨਾ' ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।

(ਅ) 'ਸਾਧਾਰਨ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਅੰਤਲੇ 'ਨਾ' ਜਾਂ 'ਣਾ' ਦਾ 'ਾ' ਹਟਾ ਕੇ, ਜਿਵੇਂ :

ਬੰਸ ਕੋ ਪੂਤੁ 'ਬੀਆਹਨ' ਚਲਿਆ ਸੁਇਨੇ ਮੰਡਪ ਛਾਏ ॥੩॥੬॥
(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੭)

ਘੋਰੈ ਚਰਿ ਭੇਸ 'ਚਰਾਵਨ' ਜਾਈ ॥੨੨॥ *(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੧)*

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਰਹਿ ਸੇਈ ਜਨ ਸੋਹਣੇ
ਤਿਨ੍ ਕਉ ਪਰਜਾ 'ਪੂਜਣ' ਆਈ ॥੨॥੧੪॥
(ਮ: ੩, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੪)

ਗੁਣਵੰਤੀ ਸਹੁ ਰਾਵਿਆ ਨਿਰਗੁਣਿ ਕੂਕੇ ਕਾਇ॥
ਜੇ ਗੁਣਵੰਤੀ ਥੀ ਰਹੈ ਤਾ ਭੀ ਸਹੁ 'ਰਾਵਣ' ਜਾਇ॥੧॥੨॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੫੭)

ਪਾਲਾ ਕਕਰੁ ਵਰਫ ਵਰਸੈ ਗੁਰਸਿਖੁ ਗੁਰ 'ਦੇਖਣ' ਜਾਈ॥੨੭॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੮)

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ':
ਬੀਆਹਨ, ਚਰਾਵਨ, ਪੂਜਣ, ਰਾਵਣ, ਦੇਖਣ।

ਇਹ ਸਾਰੇ 'ਕਾਰਦੰਤਕ' ਉੱਪਰਲੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

(ੲ) **ਧਨ ਪਿਰ ਏਕੈ ਸੰਗਿ ਬਸੇਰਾ॥**
ਸੇਜ ਏਕ ਪੈ 'ਮਿਲਨੁ' ਦੁਹੇਰਾ॥੨॥੮॥੩੦॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੩)

ਸਾਚਾ 'ਨਾਵਣੁ' ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ॥ਰਹਾਉ॥੩੭॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

ਭਰਿ ਸਰਵਰੁ ਜਬ ਊਛਲੈ ਤਬ 'ਤਰਣੁ' ਦੁਹੇਲਾ॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਸੁਨਿ ਸਖੀਏ ਪ੍ਰਭ 'ਮਿਲਣ' ਨੀਸਾਨੀ॥
ਮਨੁ ਤਨੁ ਅਰਪਿ ਤਜਿ ਲਾਜ ਲੋਕਾਨੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੩੭)

'ਮਿਲਣ' ਨੀਸਾਨੀ—ਮਿਲਣ ਦੀ ਨੀਸ਼ਾਨੀ।

ਨੋਟ: ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ 'ਮਿਲਨੁ', 'ਨਾਵਣੁ', 'ਤਰਣੁ' ਅਤੇ 'ਮਿਲਣ', 'ਨਾਂਵ' (Noun) ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

(ਸ) ਅਵਧੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਬੋ' ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਜੇਵਰੀ ਬਾਧਿਓ ਤੇਰੋ ਜਨੁ॥
ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ 'ਛੂਟਿਬੋ' ਕਵਨ ਗੁਨ॥੩॥੪॥

(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਕਬੀਰ ਮੈ ਜਾਨਿਓ 'ਪੜਿਬੋ' ਭਲੋ 'ਪੜਿਬੇ' ਸਿਉ ਭਲ ਜੋਗੁ ॥੪੫॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੬)

ਮੇਰੇ ਮਨਿ 'ਬਾਸਿਬੋ' ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ॥੧॥੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੪)

ਲਰਿਕੀ ਲਰਿਕਨ 'ਖੈਬੋ' ਨਾਹਿ ॥ ਮੁੰਡੀਆ ਅਨਦਿਨੁ ਧਾਪੇ ਜਾਹਿ ॥੨॥੩॥੬॥

(ਗੌਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

ਨੋਟ **:** ਕੁਝ 'ਕਾਰਦੰਤਕਾਂ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਬੋ' ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਬੇ' ਹੈ। ਅਗਲੇ ਉਦਾਹਰਣ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ 'ਕਾਰਦੰਤਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਬੋ' ਤੋਂ 'ਬੇ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : 'ਪੜਿਬੇ ਸਿਉ', 'ਜਾਇਬੇ ਕਉ', 'ਬਿਨੁ ਮਿਲਬੇ', 'ਮਿਲਬੇ ਕੀ', 'ਮਰਬੇ ਕੌ', 'ਕਹਿਬੇ ਮਾਹਿ', 'ਕਰਬੇ ਕਉ'।

ਕਬੀਰ ਮੈ ਜਾਨਿਓ ਪੜਿਬੋ ਭਲੋ 'ਪੜਿਬੇ' ਸਿਉ ਭਲ ਜੋਗੁ ॥੪੫॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੬)

ਰਾਮੁ ਨ ਜਪਹੁ ਕਵਨ ਮਤਿ ਲਾਗੇ ॥
ਮਰਿ 'ਜਾਇਬੇ' ਕਉ ਕਿਆ ਕਰਹੁ ਅਭਾਗੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੨)

ਬਿਨੁ 'ਮਿਲਬੇ' ਇਹੁ ਦਿਨੁ ਨ ਬਿਹਾਵੈ ॥
ਮਿਲੈ ਪ੍ਰਭੂ ਤਾ ਸਭ ਸੁਖ ਪਾਵੈ ॥੩॥੧੧॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੩)*

ਪ੍ਰਭ 'ਮਿਲਬੇ' ਕੀ ਲਾਲਸਾ ਤਾ ਤੇ ਆਲਸੁ ਕਹਾ ਕਰਉ ਰੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੨੯੯)

ਭੈ 'ਮਰਬੇ' ਕੌ ਬਿਸਰਤ ਨਾਹਨਿ ਤਿਹ ਚਿੰਤਾ ਤਨੁ ਜਾਰਾ ॥੧॥੨॥੯॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੭੦੩)

ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਮਨਿ ਹੋਤ ਅਨੰਦਾ ਉਤਰੈ ਮਨਹੁ ਜੰਗੀਲਾ ॥
'ਮਿਲਬੇ' ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਬਰਨਿ ਨ ਸਾਕਉ ਨਾਨਕ ਪਰੈ ਪਰੀਲਾ ॥੨॥੪॥੧੩॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੮)

ਬਿਨੁ 'ਮਿਲਬੇ' ਨਾਹੀ ਸੰਤੋਖਾ ਪੇਖਿ ਦਰਸਨੁ ਨਾਨਕ ਜੀਜੈ ॥੨॥੧॥

(ਕਲਿਆਨੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੨੧)

ਕਬੀਰ ਰਾਮੈ ਰਾਮ ਕਹੁ 'ਕਹਿਬੇ' ਮਾਹਿ ਬਿਬੇਕੁ ॥੧੯੧॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੪)

ਕਲਜੁਗ ਦੂਰਤ ਦੂਰ 'ਕਰਬੇ' ਕਉ ਦਰਸਨੁ ਗੁਰੂ ਸਗਲ ਸੁਖ ਸਾਗਰੁ ॥੪॥

(ਸਵਈਏ ਮ: ਚਉਥੇ ਕੇ, ਮਥੁਰਾ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੪)

ਨੋਟ : ਪਰ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭੀ ਕਿਤੇ ਟਾਵੇਂ ਥਾਂ 'ਬੋ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਬੇ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਮੋ ਕਉ ਤਾਰਿਲੇ ਰਾਮਾ ਤਾਰਿ ਲੇ ॥
ਮੈ ਅਜਾਨੁ ਜਨੁ 'ਤਰਿਬੇ' ਨ ਜਾਨਉ ਬਾਪ ਬੀਠੁਲਾ ਬਾਹ ਦੇ ॥

(ਗੌਂਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੩)

ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ
(Indeclinable Past Participle)

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਦੇ ਬਨਾਣ ਦੇ ਦੋ ਤਰੀਕੇ ਹਨ :

੧. 'ਧਾਤੂ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਤ੍ਵਾ' ਲਾ ਕੇ; ੨. ਜੇ ਧਾਤੂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਅਗੇਤਰ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਯ' ਲਗਾ ਕੇ, ਜਿਵੇਂ :

(ੳ) ਦਾ (ਦੇਣਾ) ਤੋਂ ਦਤ੍ਵਾ—ਦੇ ਕੇ। ਜਿ (ਜਿੱਤਣਾ) ਤੋਂ ਜਿਤ੍ਵਾ—ਜਿੱਤ ਕੇ। ਕ੍ਰਿ (ਕਰਨਾ) ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਤ੍ਵਾ—ਕਰ ਕੇ। ਭੂ (ਹੋਣਾ) ਤੋਂ ਭੂਤ੍ਵਾ—ਹੋ ਕੇ।

(ਅ) ਆ + ਦਾ (ਲੈਣਾ) ਤੋਂ ਆਦਾਯ—ਲੈ ਕੇ। ਸੰ + ਕ੍ਰਿ (ਸਵਾਰਨਾ) ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਯ—ਸਜਾ ਕੇ।

(੨) 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਵਿਚ 'ਤ੍ਵਾ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਯ' ਦਾ ਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ, ਉਹ ਭੀ 'ਯ' ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਭਾਵ 'ਇ' ਤੇ 'ਅ' ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਰਦੰਤਕ ਬਨਾਣ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅਖ਼ੀਰਲਾ 'ਅ' ਭੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ

ਸੰ:	ਪ੍ਰਾ:	ਪੁ: ਪੰ:
ਸ਼ਰੁਤ੍ਵਾ	ਸੁਣਿਅ	ਸੁਣਿ (= ਸੁਣ ਕੇ)
ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਵਾ	ਦੇਖਿਅ	ਦੇਖਿ (= ਦੇਖ ਕੇ)
ਵਿਸਮ੍ਰਿਤਜ	ਵਿਸੁਮਰਿਅ	ਵਿਸਾਰਿ (= ਵਿਸਾਰ ਕੇ)
ਪ੍ਰਸਾਰਜ	ਪਸਾਰਿਅ	ਪਸਾਰਿ
ਪ੍ਰਥਸਥਾਪਜ	ਪੱਠਾਵਿਅ	ਪਠਾਇ
ਗਜਾਤ੍ਰਾ	ਜਾਣਿਅ	ਜਾਣਿ (= ਜਾਣ ਕੇ)
ਦਤ੍ਵਾ	ਦਇਅ	ਦੇਇ (= ਦੇ ਕੇ)
ਸਿਕ੍ਤ੍ਵਾ	ਸਿੰਚਿਅ	ਸਿੰਚਿ (= ਸਿੰਚ ਕੇ)

(੩) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਕਾਰਦੰਤਕ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮਾਣ :

ਸਚਾ ਖਸਮੁ 'ਕਲਾਣਿ' ਕਮਲੁ ਵਿਗਸਿਆ ॥੨੩॥

'ਕਲਾਣਿ'—ਕਲਾਣ ਕੇ, ਸਾਲਾਹ ਕੇ। *(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੮)*

ਸਾਕਤ ਕੂੜੇ ਊਭ ਸੁਕ ਹੂਏ
ਮਨਿ ਅਭਿਮਾਨੁ 'ਵਿਛੁੜਿ' ਦੂਰਿ ਗਈਆ ॥੨॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੪)

'ਵਿਛੁੜਿ'—ਵਿੱਛੜ ਕੇ।

[*ਨੋਟ :* ਸ਼ਬਦ 'ਵਿਛੁੜਿ' ਦਾ ਰੂਪ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ-ਜੋਗ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ 'ਛ' ਦੇ ਨਾਲ ਸਦਾ (_) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ 'ਵਿੱਛੁਰ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ : ਢੱਕ ਦੇਣਾ, ਲਿੰਬ ਦੇਣਾ, ਕੱਜ ਦੇਣਾ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ ਦਾ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ (Past Participle) ਵਿਛੁਰਿਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਵਿਛੁੜਤ' ਜਾਂ 'ਬਿਛੁੜਤ' ਹੈ।]

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਬ ਦੇਖੇ 'ਜੋਇ' ॥੨॥ *(ਬਸੰਤੁ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੫)*

'ਜੋਇ'—ਜੋਹ ਕੇ, ਖੋਜ ਕੇ।

'ਊਨਵਿ' ਘਨਹਰੁ ਗਰਜੈ ਬਰਸੈ ਕੋਕਿਲ ਮੋਰ ਬੈਰਾਗੈ ॥੨॥੨॥

'ਊਨਵਿ'—ਨਿਵ ਕੇ। *(ਸਾਰਗ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੯੭)*

'ਖੋਲ੍ਹਿ' ਭੀਤਿ ਮਿਲੇ ਪਰਮਾਨੰਦਾ ॥੪॥੧੪॥ *(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੬)*
'ਖੋਲ੍ਹਿ'—ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ।

(੪) ਸ੍ਵਰ-ਅੰਤ ਧਾਤੂਆਂ (Verbs ending in Vowel) ਦਾ ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ ਬਨਾਣ ਵੇਲੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅੰਤਮ ਚਿਹਨ ('ਇ') ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪਿਛਲੇ 'ਸ੍ਵਰ' (Vowel) ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਪੀ (=ਪੀਣਾ):

'ਪੀ' ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਆਘਾਨਿਆ ਗੁਰਿ ਅਮਰੁ ਕਰਾਇਆ ॥੨॥੩॥੩੩॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

'ਪੀ' ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸਿਆ ਤਾ ਕਾ ਅਚਰਜੁ ਸੁਆਦ ॥੨॥੨੫॥੫੫॥
'ਪੀ'—ਪੀ ਕੇ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੪)*

ਦੇ (=ਦੇਣਾ):

ਮਾਤ ਗਰਭ ਮਹਿ ਹਾਥ 'ਦੇ' ਰਾਖਿਆ ॥੧॥੧੧॥੧੬॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਗਹਿ ਓਟ ਚਿਤਵੀ ਨਾਥ ॥ ਨਾਨਕਾ 'ਦੇ' ਰਖੁ ਹਾਥ ॥੪॥੨॥
'ਦੇ'—ਦੇ ਕੇ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੁ ੧੨, ਪੰਨਾ ੮੩੮)*

ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ ਸਚੁ ਕੋਟੁ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵ 'ਦੈ' ॥੧॥
'ਦੈ'—ਦੇ ਕੇ। *(ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ, ਪੰਨਾ ੯੬੬)*

ਸਗਲ ਬਿਆਧਿ ਮਨ ਤੇ 'ਖੈ' ਨਸੈ ॥੭॥੧੩॥ *(ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰਨਾ ੨੮੭)*
'ਖੈ'—ਨਾਸ ਹੋ ਕੇ।

ਪੈ (=ਪੈਣਾ):

ਸਦਾ ਸਦਾ ਜਪੀ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਇ 'ਪੈ' ॥੧॥੮॥
'ਪੈ'—ਪੈ ਕੇ। *(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੧)*

ਕਦੇ ਕਦੇ (ਇ) ਚਿਹਨ ਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਇਸ ਧਾਤੂ ਦੀਆਂ ਅੰਤਮ (ੈ) ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਬਿਸਟਾ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟ ਸੇ 'ਪਇ' ਪਚਹਿ ਵਾਰੋ ਵਾਰ ॥੨॥੮॥
'ਪਇ'—ਪੈ ਕੇ। *(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫)*

(੫) ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਜਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ('ਿ') ਦਾ ('ੇ') ਜਾਂ ('ੈ') ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਮੰਗਲੁ ਨਾਰੀ ਗਾਵਹਿ 'ਆਏ' ॥੧॥੫॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੮)*

ਇਥੇ 'ਆਇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਆਏ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ।

ਅਚਿੰਤੁ ਨਾਮੁ ਵਸਿਆ ਮਨਿ 'ਆਈ' ॥੧॥੧੦॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੮)

ਇਥੇ 'ਆਇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਆਈ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਛ ਪੁਨੀ ਪੂਰੇ ਗੁਰ 'ਮਿਲੇ' ॥੪॥੧੨੭॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੧)*

ਇਥੇ 'ਮਿਲਿ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਮਿਲੇ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮੈ ਪ੍ਰੇਮੁ ਨ ਚਾਖਿਆ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਭਾਉ 'ਕਰੇ' ॥੨॥੧॥੧੪॥੨੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੫੧)

ਇਥੇ 'ਕਰਿ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਕਰੇ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(੬) ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਇਸ 'ਕਾਰਦੰਤਕ' ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਵਾਸਤੇ ਚਿਹਨ 'ਕਰ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : 'ਖਾ ਕਰ', 'ਲੇਟ ਕਰ' ਆਦਿਕ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਾਰਦੰਤਕ ਦਾ ('ਿ') ਚਿਹਨ ਵਰਤ ਕੇ ਭੀ ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਕਰ' ਧਾਤੂ ਦਾ ਕਾਰਦੰਤਕ ('ਕਰਿ') ਅਸਲੀ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ :

ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਪ੍ਰਭੁ 'ਤਿਆਗਿ ਕਰੇ' ਕਹੁ ਕਤ ਠਹਰਾਈਐ ਰਾਮ ॥੨॥੧॥੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਮੰਗਲ, ਪੰਨਾ ੮੪੮)

'ਤਿਆਗਿ ਕਰੇ'—ਤਿਆਗਿ ਕਰਿ।

ਗੁਰੁ ਸੁੰਦਰੁ ਮੋਹਨੁ 'ਪਾਇ ਕਰੇ' ਹਰਿ ਪ੍ਰੇਮ ਬਾਣੀ ਮਨੁ ਮਾਰਿਆ ॥੪॥੧॥੫॥

'ਪਾਇ ਕਰੇ'—ਪਾਇ ਕਰਿ। *(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)*

(੭) ਇਹ ਸਹਾਇਕ-ਕਾਰਦੰਤਕ ('ਕਰਿ') 'ਕੈ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਰੈਣਿ ਗਵਾਈ 'ਸੋਇ ਕੈ' ਦਿਵਸੁ ਗਵਾਇਆ ਖਾਇ ॥੧॥੧॥੧੮॥

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਕਾਜੀ 'ਹੋਇ ਕੈ' ਬਹੈ ਨਿਆਇ॥ ਫੇਰੇ ਤਸਬੀ ਕਰੇ ਖੁਦਾਇ॥
ਵਢੀ 'ਲੈ ਕੇ' ਹਕੁ ਗਵਾਏ॥ ਜੇ ਕੋ ਪੁਛੈ ਤਾ ਪੜਿ ਸੁਣਾਏ॥੧॥੧੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

ਨੋਟ : ਇਸ ਸਹਾਇਕ-ਕਾਰਦੰਤਕ ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਿ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਰ' ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ 'ੲ' ਹੋ ਕੇ 'ਕਇ' ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ 'ਕੈ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਿ' ਤੋਂ 'ਕੈ' ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸਵਈਏ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਕਾਗਦ ਦੀਪ ਸਭੈ ਕਰਿ ਕੈ ਅਰੁ ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ੍ਰਨ ਕੀ ਮਸੁ 'ਕੈ' ਹਉ॥੧੦੧॥

(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਧਿਆਇ ੧, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦)

ਮਸੁ 'ਕੈ' ਹਉ = ਮਸੁ 'ਕਰਿ' ਹਉ।

(੮) ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹੋ ਕੇ', 'ਸਉਂ ਕੇ', 'ਤਿਆਗ ਕੇ' ਆਦਿਕ ਕਾਰਦੰਤਕ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ ਵਿਚ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਰਦੰਤਕ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਅੰਤਮ ਚਿਹਨ ('ਿ') ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ('ਕੈ') ਦੇ ਥਾਂ ('ਕੇ') ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਰਦੰਤਕ	*ਨਵੀਨ ਕਾਰਦੰਤਕ*
ਖਾਇ ਕੈ	ਖਾ ਕੇ
ਸੋਇ ਕੈ	ਸਉਂ ਕੇ
ਤਿਆਗਿ ਕੈ	ਤਿਆਗ ਕੇ
ਹੋਇ ਕੈ	ਹੋ ਕੇ

(੯) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ :

ਇਹ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ ਦਾ 'ਚਿਹਨ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਤ੍ਵਾ' ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਤੁਆ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਬਦੰ ਰਤੰ ਹਿਤੰ ਮਇਆ ਕੀਰਤੰ ਕਲੀ ਕਰਮ 'ਕ੍ਰਿਤੁਆ'॥
ਮਿਟੰਤਿ ਤਤ੍ਰਾਗਤ ਭਰਮ ਮੋਹੰ॥੮॥

'ਕ੍ਰਿਤੁਆ'—ਕਰ ਕੇ। *(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)*

ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ (Causative Verb)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ ਹਨ:

(੧) ਉਹ ਜੋ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਅਯ' ਲਗਾਇਆਂ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ: ਕ੍ਰਿ ਤੋਂ 'ਕਾਰਯ'। ਗਮ ਤੋਂ 'ਗਮਯ'। ਘਟ ਤੋਂ 'ਘਟਯ'।

(੨) ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਅਯ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਪ' ਦਾ ਆਗਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ਗੈ ਤੋਂ 'ਗਾਪਯ'। ਖਜੈ ਤੋਂ 'ਖਜਾਪਯ'। ਸਨਾ ਤੋਂ 'ਸਨਾਪਯ'।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਵਿਚ ਭੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ: (੧) ਕਾਰੇਇ, ਭਾਵੇਇ, ਮੋਹੇਇ; (੨) ਕਹਾਵੇਹਿ, ਪੁੱਛਾਵੇਮਿ।

ਫ਼ਰਕ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ'। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਵ' (ਆਵ) ਵਾਲੀ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ।

ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: 'ਕਰਾਵਇ', 'ਜਾਣਾਵਇ', 'ਉੱਠਾਵਇ', 'ਦੇਵਾਵਇ' ਆਦਿਕ। ਪਰ ਉਵ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ: 'ਗਮਇ', 'ਜਣਇ' ਆਦਿਕ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' 'ਆਵ' ਤੇ 'ਆ' ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ:

ਅੱਨ ਪੁਰਖ

ਜਿਸਹਿ 'ਜਰਾਏ' ਆਪਿ ਸੋਈ ਅਜਰੁ ਜਰੈ ॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੮)

ਪੰਡਿਤੁ 'ਆਖਾਏ' ਬਹੁਤੀ ਰਾਹੀ ਕੋਰੜ ਮੋਠ ਜਿਨੇਹਾ ॥੨॥੭॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੦)

ਕੀਮਤਿ ਸੋ ਪਾਵੈ ਆਪਿ 'ਜਾਣਾਵੈ' ਆਪਿ ਅਭੁਲੁ ਨ ਭੁਲਏ ॥੯॥੨॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

ਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ 'ਚੇਤਾਵੈ' ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਹੋਰ ਝੂਠੁ ਪਰੀਤਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਆਪਿ ਨ ਬੁਝੈ ਲੋਕ 'ਬੁਝਾਵੈ'॥ ਮਨ ਕਾ ਅੰਧਾ ਅੰਧੁ ਕਮਾਵੈ ॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੩ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੮੩੨)

ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਸੁਆਮੀ ਪ੍ਰਭੁ ਅਪਨਾ
ਸਗਲੇ ਪਾਪ 'ਤਜਾਵਹਿ' ਰਾਮ ॥੧॥੪॥੭॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੧)

ਨੋਟ: ਜਰਾਏ, ਆਖਾਏ, ਜਾਨਾਵੈ, ਚੇਤਾਵੈ, ਬੁਝਾਵੈ—ਇਕ-ਵਚਨ। ਤਜਾਵਹਿ—ਬਹੁ ਵਚਨ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ

ਜਿਸ ਨੋ ਤੂ 'ਜਾਣਾਇਹਿ' ਸੋਈ ਜਨੁ ਜਾਣੈ ॥੩॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੩੬੫)

ਜਾ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਦੂਖੁ ਨ ਹੋਇ ॥
ਕਰਿ ਦਇਆ 'ਮਿਲਾਵਹੁ' ਤਿਸਹਿ ਮੋਹਿ ॥੧॥੫॥

(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੮੧)

ਜਾਣਾਇਹਿ—ਇਕ-ਵਚਨ। ਮਿਲਾਵਹੁ—ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ

ਗੁਰੁ ਸਜਣੁ ਪਿਆਰਾ ਮੈ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਮਾਰਗੁ ਪੰਥੁ 'ਦਸਾਹਾ' ॥੨॥੧॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

ਪੰਥੁ 'ਦਸਾਵਾ' ਨਿਤ ਖੜੀ ਮੁੰਧ ਜੋਬਨਿ ਬਾਲੀ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ॥੨॥੨॥੯॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੪੯)

ਦਸਾਹਾ, ਦਸਾਵਾ—ਇਕ-ਵਚਨ।

ਨਾਂਵ-ਧਾਤੂ (Denominative Verb)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਧਾਤੂ' ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ 'ਨਾਂਵ' ਤੋਂ ਬਣੇ ਹਨ; ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਨਾਂਵ-ਧਾਤੂ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਅਪਨਾਉਣਾ, ਆਪਾਉਣਾ। ਅਰਥਾਵੈ, ਅਰਥਾਇਲੇ। ਸੰਕਟਵੈ। ਸੀਤਲਾਇਓ। ਦੀਪਾਇਓ। ਬਿਰਧਾਨੋ। ਪਿਆਗੀ।

ਨੋਟ: ਕ੍ਰਿਆ 'ਸੀਤਲਾਇਓ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਸੀਤਲ' ਤੋਂ ਅਤੇ 'ਬਿਰਧਾਨੋ'

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਬਿਰਧ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ :

ਨਾ ਹਮ ਕਰਮ ਨ ਧਰਮ ਸੁਚ ਪ੍ਰਭਿ ਗਹਿ ਭੁਜਾ 'ਆਪਾਇਓ' ॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੪੧)

'ਆਪਾਇਓ'—ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। (ਪੜਨਾਂਵ 'ਆਪ' ਤੋਂ)।

ਦੂਸਟ ਬਿਦਾਰੇ ਸਾਜਨ ਰਹਸੇ ਇਹਿ ਮੰਦਿਰ ਘਰ 'ਅਪਨਾਏ' ॥੩॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੬੬)

ਏਸੁ ਸਬਦ ਕਉ ਜੋ 'ਅਰਥਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਗੁਰ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਈ ॥੨੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੦)

ਇਸੁ ਪਦੁ ਜੋ 'ਅਰਥਾਇਲੇ' ਸੋ ਗੁਰੂ ਹਮਾਰਾ ॥੮॥੨॥੧੮॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੯)

ਸਾਂਹਿਬੁ 'ਸੰਕਟਵੈ' ਸੇਵਕ ਭਜੈ ॥੧॥ *(ਬਸੰਤੁ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੫)*

ਬਲਤੋ ਜਲਤੋ ਤਉਕਿਆ ਗੁਰ ਚੰਦਨੁ 'ਸੀਤਲਾਇਓ' ॥੧॥
ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੇਰਾ ਮਿਟਿ ਗਇਆ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ 'ਦੀਪਾਇਓ' ॥੨॥੨॥੧੪॥

(ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੪੧)

ਕਰਤ ਕਰਤ ਇਵ ਹੀ 'ਬਿਰਧਾਨੋ' ਹਾਰਿਓ ਉਕਤੇ ਤਨੁ ਖੀਨਸੂਆ ॥੩॥੧੨੭॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)

ਮੈ ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਛੁ ਥਿਰੁ ਨ ਰਹਾਈ
ਹਰਿ ਦੀਜੈ ਨਾਮੁ 'ਪਿਆਰੀ' ਜੀਉ ॥੧॥੮॥

'ਪਿਆਰੀ'—ਪਿਆਰ ਕਰਾਂ। *(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੭)*

ਸੰਬੰਧਕ (Preposition)

ਪਿੱਛੇ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ 'ਨਾਂਵ' ਜਾਂ 'ਪੜਨਾਂਵ' ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ 'ਨਾਂਵ', 'ਪੜਨਾਂਵ' ਜਾਂ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਦੱਸਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅੱਠ 'ਕਾਰਕ' ਹਨ। ਹਰੇਕ ਕਾਰਕ ਦੇ 'ਇਕ-ਵਚਨ', 'ਦ੍ਵਿ-ਵਚਨ' ਅਤੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਾਸਤੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਚਿਹਨ ਹਨ।

ਨੋਟ : ਅਠਵਾਂ ਕਾਰਕ 'ਸੰਬੋਧਨ' ਹੈ, ਉਸ ਦੇ 'ਚਿਹਨ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ। ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਕੋਈ 'ਚਿਹਨ' ਨਹੀਂ। 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ'

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਟ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਫ਼ਰਕ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਘਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਅਤੇ 'ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ' ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਦੇ 'ਚਿਹਨਾਂ' ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਗੜਬੜ ਹੋ ਗਈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਲਿੰਗ ਸਨ—ਪੁਲਿੰਗ, ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਥਾਂ ਭੀ ਪੁਲਿੰਗ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜੋ 'ਕਾਰਕ ਚਿਹਨ' ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਨ, ਉਹੀ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਇਕੋ ਹੀ 'ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ' ਕਈ ਕਾਰਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ; ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਰੂਪ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ :

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਸੋ 'ਨੈਨਹੁ' ਪੇਖਿਆ ॥੩॥੧੪॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੫)*

'ਨੈਨਹੁ'—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਸੋ ਐਸਾ ਦਾਤਾਰੁ 'ਮਨਹੁ' ਨ ਵੀਸਰੈ ॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੮)

'ਮਨਹੁ'—ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਚਰਨ ਸੰਤਨ ਕੇ ਮਾਥੇ ਮੇਰੇ ਊਪਰਿ 'ਨੈਨਹੁ' ਧੂਰਿ ਬਾਛਾਈ ॥੩॥੩॥੧੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੭)

'ਨੈਨਹੁ'—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਸੋ, ਜਦੋਂ 'ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ' ਵਿਚ ਕਈ 'ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਕਾਂ' (Oblique Cases) ਵਾਸਤੇ ਇਕੋ ਹੀ 'ਚਿਹਨ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਅਰਥ ਵਿਚ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਣ ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨਾਂ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਸੂਖਮ ਭੇਦ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ 'ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨਾਂ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਪਰਗਟ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਇਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਕਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

ਨੋਟ : ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਵਰਤਣ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਤਰੀਕੇ ਹਨ, ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਕਿਸੇ 'ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ 'ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਵਿਨਾ' ਕਿਸੇ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਜਾਂ 'ਕਰਣ

ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਕਿਸੇ ਭੀ ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਰਿ 'ਬਿਨੁ', ਤੁਝ 'ਕਨਿ', ਗੁਰ 'ਪਾਹਿ', ਹਰਿ 'ਸੇਤੀ', ਘਟ 'ਅੰਤਰਿ', ਮਿਟੀ 'ਸੰਦਾ'।

ਇਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫ਼ਜ਼ ਨਾਲ (ੁ) ਕੇਵਲ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਜਾਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ; 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫ਼ਜ਼ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੁ) ਭੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ: ਗੁਰ 'ਬਿਨੁ'—'ਗੁਰ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ। ਹਠ 'ਮਝਾਹੂ'—ਲਫ਼ਜ਼ 'ਹਠ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ। ਘਰ 'ਮਾਹੀ'—'ਘਰ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ। ਨਾਮ 'ਤੁਲਿ'—'ਨਾਮ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ।

'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਇਹ ਨਿਯਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਚਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਦਾਸੁ ਕਬੀਰੁ ਤੇਰੀ ਪਨਹ ਸਮਾਨਾ॥
ਭਿਸਤੁ 'ਨਜੀਕਿ' ਰਾਖੁ ਰਹਮਾਨਾ॥੪॥੭॥੧੫॥

(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਨਜੀਕਿ' 'ਸੰਬੰਧਕ' ਹੈ, ਇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਿਸਤੁ' (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਭਿਸਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੁ) ਹੈ। ਸੋ, 'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਨਜੀਕਿ' ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ,ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਿਸਤੁ' ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਇਉਂ ਹੋਵੇਗਾ:

ਹੇ ਰਹਮਾਨਾ! (ਆਪਣੇ) 'ਨਜੀਕਿ' ਰਾਖੁ, (ਇਹੀ ਮੇਰੇ ਲਈ) 'ਭਿਸਤੁ' (ਹੈ)।

ਕਾਇਆ ਆਰਣੁ ਮਨੁ 'ਵਿਚਿ' ਲੋਹਾ
ਪੰਚ ਅਗਨਿ ਤਿਤੁ ਲਾਗਿ ਰਹੀ॥੩॥੪॥੩॥ *(ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੯੦)*

ਇਥੇ ਸੰਬੰਧਕ 'ਵਿਚਿ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮਨੁ' (ੁਅੰਤ) ਹੈ; ਸੋ, ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਇਉਂ ਹੈ:

ਕਾਇਆ ਆਰਣੁ (ਹੈ), ਇਸ (ਕਾਇਆ) 'ਵਿਚਿ' ਮਨੁ ਲੋਹਾ (ਹੈ)।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ :

ਪਿਰੁ 'ਨਜੀਕਿ' ਨ ਬੂਝੈ ਬਪੁੜੀ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ਦਿਖਾਈ ॥੮॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੭੪)

ਇਥੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪਿਰੁ' (ੁ ਅੰਤ) ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ 'ਨਜੀਕਿ' ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਉਂ ਹੈ : ਬਪੁੜੀ (ਆਪਣੇ) 'ਨਜੀਕਿ' ਪਿਰੁ ਨ ਬੂਝੈ।

ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸੌਖ ਵਾਸਤੇ ਸਮਾਨ-ਅਰਥ ਵਾਲੇ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :
(੧) ਪਾਸਿ, ਪਾਸੀ, ਪਾਹਿ, ਪਾਹਾ, ਪਹਿ, ਨਿਕਟਿ, ਉਪਕੰਠਿ, ਨਜੀਕਿ, ਕਨਿ।
ਉਦਾਹਰਣ :

ਕਰ ਜੋੜਿ ਗੁਰ 'ਪਹਿ' ਕਰਿ ਬਿਨੰਤੀ ਰਾਹੁ ਪਾਧਰੁ ਗੁਰੁ ਦਸੈ ॥੬॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

ਸੋ ਜਨੁ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ 'ਪਾਸੀ' ॥੨॥੧੭॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੦੧)*

ਸਦਾ ਸਦਾ ਵਡਿਆਈਆ ਨਾਨਕ ਗੁਰ 'ਪਾਸਿ' ॥੨॥੧੨॥੩੦॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

ਹਰਿ ਜਨ 'ਨਿਕਟਿ' ਨਿਕਟਿ ਹਰਿ ਜਨ ਹੈ
ਹਰਿ ਰਾਖੈ ਕੰਠਿ ਜਨ ਧਾਰੇ ॥੪॥੬॥੧੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੮੨)

ਨਦੀ 'ਉਪਕੰਠਿ' ਜੈਸੇ ਘਰੁ ਤਰਵਰੁ, ਸਰਪਨਿ ਘਰੁ ਘਰ ਮਾਹੀ ॥੫॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੭੪)

ਪਿਰੁ 'ਨਜੀਕਿ' ਨ ਬੂਝੈ ਬਪੁੜੀ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ਦਿਖਾਈ ॥੮॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੭੪)

ਜਿਸੁ ਜਲਨਿਧਿ ਕਾਰਣਿ ਤੁਮ ਜਗਿ ਆਏ
ਸੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ 'ਪਾਹੀ' ਜੀਉ ॥੧॥੯॥ *(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੮)*

ਕਹੁ ਬੇਨੰਤੀ ਅਪੁਨੇ ਸਤਿਗੁਰ 'ਪਾਹਿ' ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੧॥੯੦॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੨)

ਆਇ ਨ ਸਕਾ ਤੁਝ 'ਕਨਿ' ਪਿਆਰੇ ਭੇਜਿ ਨ ਸਕਾ ਕੋਇ ॥੧॥੩॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੫੮)

ਨੋਟ : ਇਹਨਾਂ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦੇ ਜੋੜਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ', ਸਦਾ (ਿ-ਅੰਤ) ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਉਪਕੰਠਿ, ਨਿਕਟਿ, ਪਾਹਿ, ਕਨਿ, ਪਾਸਿ, ਪਹਿ।

ਸੰਬੰਧਕ—'ਪਾਸੀ' 'ਪਾਹੀ' 'ਪਾਹਾ' ਉਪਰਲੇ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦੇ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ ਅਤੇ 'ਛੰਦ' ਦੀ ਚਾਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਟੀਜ ਗਏ ਹਨ।

(੨) ਕਾ, ਕੀ, ਕੇ, ਕੇਰਾ, ਕੇਰੇ, ਕੇਰੀ, ਕੋ (= ਕਾ), ਦਾ, ਦੀ, ਹੰਦਾ, ਸੰਦਾ, ਰੀ:

ਸਭ ਕੋ ਤੇਰਾ ਤੂ ਸਭਨਾ 'ਕਾ' ਹਉ ਤੇਰਾ ਤੂ ਹਮਾਰਾ ॥
ਦਹਦਿਸਿ ਪੂਜ ਹੋਵੈ ਹਰਿ ਜਨ 'ਕੀ' ਜੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਏ ॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਨਿਹਚਲ ਰਾਜੁ ਸਦਾ ਹਰਿ 'ਕੇਰਾ'
ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ਰਾਮ ॥੧॥੩॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੯)

ਹਮ ਸਹ 'ਕੇਰੀਆ' ਦਾਸੀਆ ਸਾਚਾ ਖਸਮੁ ਹਮਾਰਾ ॥੫॥੨॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੭੨੯)

ਹਰਿ 'ਕੋ' ਨਾਮੁ ਸਦਾ ਸੁਖਦਾਈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੯, ਪੰਨਾ ੧੦੦੮)

ਧਣਖੁ ਚੜਾਇਓ ਸਤ ਦਾ ਜਸ 'ਹੰਦਾ' ਬਾਣੁ ॥੬॥

(ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੮)

ਵਾਊ 'ਸੰਦੇ' ਕਪੜੇ ਪਹਿਰਹਿ ਗਰਬਿ ਗਵਾਰ ॥੨॥੨॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੮)

ਹੀਓ ਮਹਰਾਜ 'ਰੀ' ਮਾਇਓ ॥੨॥੧੯॥ *(ਟੋਡੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੫)*

'ਰੀ'—ਦੀ।

ਜਿਸ 'ਦਾ' ਦਿਤਾ ਖਾਵਣਾ ਤਿਸੁ ਕਹੀਐ ਸਾਬਾਸਿ ॥੨੨॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

(ੳ) ਜਦੋਂ ਸੰਬੰਧਕ 'ਕੇ' ਅਤੇ 'ਦੇ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ 'ਸੰਬੰਧਮਾਨ'

'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਜਾਂ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਕੇ' ਦਾ 'ਕੈ' ਅਤੇ 'ਦੇ' ਦਾ 'ਦੈ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ 'ਸੰਬੰਧਮਾਨ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ 'ਕੇ', 'ਦੇ' ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਵੇਖੋ :

ਜੈ ਜੈਕਾਰੁ ਕਰਹਿ ਤੁਧੁ ਭਾਵਹਿ 'ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ' ਅਮੁਲਏ ॥੯॥੨॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰ ੪, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

'ਸਬਦਿ'—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਸਬਦ ਦੁਆਰਾ)।

ਹਰਿ ਭਗਤਾ ਕੀ ਜਾਤਿ ਪਤਿ ਹੈ ਭਗਤ 'ਹਰਿ ਕੈ ਨਾਮਿ' ਸਮਾਣੇ ਰਾਮ ॥
ਨਾਨਕ ਸੇ ਭਗਤ 'ਹਰਿ ਕੈ ਦਰਿ' ਸਾਚੇ ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ ਸਮ੍ਾਲੇ ॥੨॥੧॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

'ਨਾਮਿ', 'ਦਰਿ'—ਅਧਿਕਰਣ-ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਨਾਮ ਵਿਚ, ਦਰ ਉਤੇ)।

ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ ਕਉ ਸਿਫਤਿ 'ਜਿਨਾ ਦੈ ਵਾਤਿ' ॥੪॥੧੫॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੦)

'ਵਾਤਿ'—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਵਾਤ ਵਿਚ)।

ਹਰਿ ਹਰੇ ਹਰਿ ਗੁਣ ਨਿਧੇ ਹਰਿ 'ਸੰਤਨ ਕੈ ਵਸਿ' ਆਏ ਰਾਮ ॥੩॥੨॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੦)

'ਵਸਿ'—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਵੱਸ ਵਿਚ)।

ਜੇ ਘਟੁ ਜਾਇ ਤ ਭਾਉ ਨ ਜਾਸੀ 'ਹਰਿ ਕੇ ਚਰਨ' ਨਿਵਾਸਾ ॥੨॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

'ਚਰਨ'—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ)।

ਜਿਉ 'ਕਪਿ ਕੇ ਕਰ' ਮੁਸਟਿ ਚਨਨ ਕੀ
ਲੁਬਧਿ ਨ ਤਿਆਗਿ ਦਇਓ ॥੧॥੧॥੮॥੫੯॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੬)

'ਕਰ'—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ)।

ਗਗਾ 'ਗੁਰ ਕੇ ਬਚਨ' ਪਛਾਨਾ ॥੯॥

(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

'ਬਚਨ'—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਬਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ)।

ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਤੋਂ ਛੁਟ 'ਚੋ', 'ਚੇ', 'ਚੀ' ਭੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ:

'ਤਾ ਚੇ' ਹੰਸਾ ਸਗਲੇ ਜਨਾ॥੧॥
ਭ੍ਰਮਿ ਭ੍ਰਮਿ ਆਏ 'ਤੁਮ ਚੇ' ਦੁਆਰਾ॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਸੰਤ 'ਚੀ' ਸੰਗਤਿ ਸੰਤ ਕਥਾ ਰਸੁ॥.....
ਸੰਤ ਆਚਰਣ ਸੰਤ 'ਚੋ' ਮਾਰਗੁ ਸੰਤ 'ਚ' ਓਲ੍ਹਗ ਓਲ੍ਹਗਣੀ॥੨॥੨॥

(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਸਿੰਘ 'ਚ' ਭੋਜਨੁ ਜੋ ਨਰੁ ਜਾਨੈ॥੨॥੪॥ *(ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੫)*

ਏਤੇ ਜੀਅ 'ਜਾਂ ਚੈ' ਹਹਿ ਘਰੀ॥
ਸਰਬ ਬਿਆਪਿਕ ਅੰਤਰਿ ਹਰੀ॥
ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਮਦੇਉ 'ਤਾਂ ਚੀ' ਆਣਿ॥
ਸਗਲ ਭਗਤ 'ਜਾ ਚੈ' ਨੀਸਾਣਿ॥੫॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੨)

ਪਾਖਣਿ ਕੀਟੁ ਗੁਪਤੁ ਹੋਇ ਰਹਤਾ ਤਾ 'ਚੋ' ਮਾਰਗੁ ਨਾਹੀ॥੩॥

(ਆਸਾ ਧੰਨਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਨੋਟ: ਜਿਵੇਂ ਸੰਬੰਧਕ 'ਜਾ' ਪੁਲਿੰਗ, 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਚੋ'; ਜਿਵੇਂ 'ਦੇ' 'ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਾਸਤੇ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ 'ਚੇ'; ਅਤੇ 'ਦੀ' ਵਾਂਗ ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ 'ਚੀ' ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ 'ਕੇ' ਅਤੇ 'ਦੇ' ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆਂ 'ਕੈ' ਅਤੇ 'ਦੈ' ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਤਿਵੇਂ 'ਮਰਾਠੀ' ਦਾ 'ਚੇ' ਭੀ 'ਚੈ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਏਤੇ ਜੀਅ ਜਾਂ 'ਚੈ' ਹਹਿ ਘਰੀ॥ ਸਰਬ ਬਿਆਪਿਕ ਅੰਤਰਿ ਹਰੀ॥
ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਮਦੇਉ ਤਾਂ ਚੀ ਆਣਿ॥ ਸਗਲ ਭਗਤ ਜਾ 'ਚੈ' ਨੀਸਾਣਿ॥੫॥੧॥

'ਜਾਂ ਚੈ ਘਰੀ'—ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ। *(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੨)*

'ਜਾ ਚੈ ਨੀਸਾਣਿ'—ਜਿਸ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਹੇਠ।

'ਕ', 'ਦ' ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਸਿੰਧੀ ਬੋਲੀ ਦਾ 'ਖੇ' ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਦਾਮਨੀ ਚਮਤਕਾਰ ਤਿਉ ਵਰਤਾਰਾ ਜਗ 'ਖੇ' ॥੨॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਧੂੜੀ ਮਜਨੁ ਸਾਧ 'ਖੇ' ਸਾਈ ਥੀਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥੧॥੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੮੦)

(੩) ਬਿਨੁ, ਬਿਨਾ, ਵਿਣੁ, ਬਿਹੂਨ, ਬਿਹੂਨਾ, ਵਿਹੂਣਾ, ਬਾਝਹੁ, ਬਾਝੁ, ਬਾਹਰਾ, ਰਹਤ।

ਹਉ ਝੂਝੂ 'ਬਾਝਹੁ' ਖਰੀ ਉਡੀਣੀਆ
ਜਿਉ ਜਲ 'ਬਿਨੁ' ਮੀਨੁ ਮਰਾਹਾ ॥੨॥੧॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

ਜਪਿ ਏਕੁ ਅਲਖੁ ਅਪਾਰੁ ਪੂਰਨੁ ਤਿਸੁ 'ਬਿਨਾ' ਨਹੀ ਕੋਈ ॥੩॥੧॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੭੯)

ਪਿਰਹਿ 'ਬਿਹੂਨ' ਕਤਹਿ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ॥੨॥੧॥ *(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)*

ਕਿਉ ਰਲੀਆ ਮਾਨੈ 'ਬਾਝੁ' ਭਤਾਰਾ ॥੩॥੨॥ *(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੨)*

ਮਨਮੁਖਿ ਭਗਤਿ ਕਰਹਿ 'ਬਿਨੁ' ਸਤਿਗੁਰ
'ਵਿਣੁ' ਸਤਿਗੁਰ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਈ ਰਾਮ ॥.....
ਭਗਤਿ 'ਵਿਹੂਣਾ' ਸਭੁ ਜਗੁ ਭਰਮਿਆ ਅੰਤਿ ਗਇਆ ਪਛੁਤਾਨਿਆ ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਨ ਸਭ ਗੁਣਹ 'ਬਿਹੂਨਾ' ॥੧॥੧੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਇਕਸੁ ਸਤਿਗੁਰ 'ਬਾਹਰਾ' ਧ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰਿ ॥੧॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੭)

ਰਾਮ ਸੇਵਕ ਤੇ 'ਰਹਤ' ਕੀਨ ॥੨॥੧੪੪॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੧)*

ਨੋਟ : ਇਹਨਾਂ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦੇ 'ਜੋੜ' ਵਲ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ। ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸੰਬੰਧਕ ਸਦਾ (ੁ-ਅੰਤ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

ਬਿਨੁ, ਵਿਣੁ। ਸੰਬੰਧਕ 'ਬਾਝੁ' ਭੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ (ੁ-ਅੰਤ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(੪) ਸਿਉ, ਨਾਲੇ, ਨਾਲਿ, ਸੇਤੀ, ਸਾਥਿ, ਸੰਗਿ, ਸਉ, ਸੌ, ਲਉ, ਪ੍ਰਤਿ।

ਨਦਰੀ ਆਵੈ ਤਿਸੁ 'ਸਿਉ' ਮੋਹੁ ॥੧॥੧॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੧)*

ਚਰਨ ਕਮਲ 'ਸੰਗਿ' ਲਾਗੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥੪॥੩॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੨)*

ਸੰਤ ਸੰਗਤਿ 'ਸਿਉ' ਮੇਲੁ ਭਇਆ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਏ ਰਾਮ ॥.....
ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਏ ਗੁਰਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਮਨੂਆ ਰਤਾ ਹਰਿ 'ਨਾਲੇ' ॥੩॥
(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੧)

ਨਾਨਕ ਰੰਗਿ ਰਵੈ ਰੰਗਿ ਰਾਤੀ ਜਿਨਿ ਹਰਿ 'ਸੇਤੀ' ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ॥੩॥੫॥੬॥
(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੧)

ਕੰਤਾ 'ਨਾਲਿ' ਮਹੇਲੀਆ 'ਸੇਤੀ' ਅਗਿ ਜਲਾਹਿ ॥੩॥੬॥
(ਮ: ੩, ਸੂਹੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਗੁਰਿ ਰਾਖੇ ਸੇ ਉਬਰੇ ਹੋਰਿ ਫਾਥੇ ਚੋਗੈ 'ਸਾਥਿ' ॥੩॥੪॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੫)

ਪੇਖਿ ਪੇਖਿ ਰੇ ਕਸੁੰਭ ਕੀ ਲੀਲਾ
ਰਾਚਿ ਮਾਚਿ ਤਿਨਹੂੰ 'ਲਉ' ਹਸੂਆ ॥੨॥੬॥੧੨੭॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)

ਝਗਰਾ ਏਕੁ ਨਿਬੇਰਹੁ ਰਾਮ ॥
ਜਉ ਤੁਮ ਅਪਨੇ ਜਨ 'ਸੌ' ਕਾਮੁ ॥੧॥੪੨॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੧)

ਬਾਜੀਗਰ 'ਸਉ' ਮੋੁਹਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਨਿ ਆਈ ॥੩॥੬॥
(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਅਜਾਮਲਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪੁਤ੍ਰ 'ਪ੍ਰਤਿ' ਕੀਨੀ ਕਰਿ ਨਾਰਾਇਣ ਬੋਲਾਰੇ ॥੨॥੩॥
(ਨਟ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੮੧)

ਨੋਟ : ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਸਦਾ (ਿ-ਅੰਤ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ :
ਨਾਲਿ, ਪ੍ਰਤਿ, ਸਾਥਿ।

ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸਿਉ' ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਹਨ—ਸਉ, ਸੌ।

(੫) ਸਣੁ, ਸਣੈ, ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤਿ :

'ਸਣੁ' ਕੀ ਸਾਰਾ ਚਿਥਿਆ ਕਣੁ ਲਇਆ ਤਨੁ ਝਾੜਿ ॥੧॥੧੧॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੧, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਤੜ ਸੁਣਿਆ ਸਭਤੁ ਜਗਤ ਵਿਚਿ ਭਾਈ ਵੇਮੁਖੁ 'ਸਣੈ' ਨਫਰੈ
ਪਉਲੀ ਪਉਦੀ ਫਾਵਾ ਹੋਇ ਕੈ ਉਠਿ ਘਰਿ ਆਇਆ ॥੧॥੧੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੬)

ਮੁਖ ਤੇ ਪੜਤਾ ਟੀਕਾ 'ਸਹਿਤ' ॥੧॥੧॥੧੭॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੭)*

ਅਰਪੈ ਨਾਰਿ ਸੀਗਾਰ 'ਸਮੇਤਿ' ॥੨॥ *(ਗੌਂਡ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੫)*

ਨੋਟ : ਸੰਬੰਧਕ 'ਸਣੁ' (ੁ-ਅੰਤ) ਹੈ।

(੬) ਜਿਉ, ਸਮਾਨਿ, ਜੇਵਿਹਾ, ਵਾਗਿ, ਜੇਹੀ, ਜਸ, ਸਾ, ਨਿਆਈ, ਸਾਣੁ, ਜੇਵ, ਜਿਵੈ :

ਵਸਿ ਆਣਿਹੁ ਵੇ ਜਨ ਇਸੁ ਮਨ ਕਉ
ਮਨੁ ਬਾਸੇ 'ਜਿਉ' ਨਿਤ ਭਉਦਿਆ ॥੨॥੬॥੧੮॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

ਗ੍ਰਿਹਿ ਸਾਕਤ ਛਤੀਹ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਬਿਖੂ 'ਸਮਾਨ' ॥੨॥੧੪॥੪੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੧)

ਪਾਲੇ ਬਾਲਕ 'ਵਾਗਿ' ਦੇ ਕੈ ਆਪਿ ਕਰ ॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੭)

ਪਿਯੂ ਦਾਦੇ 'ਜੇਵਿਹਾ' ਪੋਤਾ ਪਰਵਾਣੁ ॥੬॥

(ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੮)

ਕੋਊ ਹਰਿ 'ਸਮਾਨਿ' ਨਹੀ ਰਾਜਾ ॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੬)*

ਬਾਰਿਕ 'ਵਾਂਗੀ' ਹਉ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਮੰਗਾਂ ॥੩॥੧੫॥ *(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੯)*

ਤੁਮ ਮਖਤੂਲ ਸੁਪੇਦ ਸਪੀਅਲ ਹਮ ਬਪੁਰੇ 'ਜਸ' ਕੀਰਾ ॥੨॥੩॥

(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਸਭ ਊਪਰਿ ਨਾਨਕ ਕਾ ਠਾਕੁਰੁ ਮੈ 'ਜੇਹੀ' ਘਣ ਚੇਰੀ ਰਾਮ ॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੯)

ਭੈਣਿ ਭਾਈ ਸਭਿ ਸਜਣਾ ਤੁਧੁ 'ਜੇਹਾ' ਨਾਹੀ ਕੋਇ ਜੀਉ ॥੧॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੩)

ਹੀਰੇ 'ਜੈਸਾ' ਜਨਮੁ ਹੈ ਕਉਡੀ ਬਦਲੈ ਜਾਇ ॥੧॥੧॥੧੮॥

(ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਜਾ ਕੈ ਹਰਿ 'ਸਾ' ਠਾਕੁਰੁ ਭਾਈ ॥੧॥੨੨॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੮)

ਹੋਇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਮਾਤ ਪਿਤ 'ਨਿਆਈ' ਬਾਰਿਕ ਜਿਉ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰਿਆ ॥੧॥੬॥੪੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੨)

ਓਹੁ 'ਜੇਵ' ਸਾਇਰ ਦੇਇ ਲਹਰੀ ਬਿਜੁਲ 'ਜਿਵੈ' ਚਮਕਏ ॥੧॥੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੪੩੯)

ਉਦਰੁ ਨੈ 'ਸਾਣੁ' ਨ ਭਰੀਐ ਕਬਹੂ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਅਗਨਿ ਪਚਾਏ ॥੧॥੧੫॥

(ਭੈਰਉ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੩੧)

(੭) ਮਧਿ, ਮਧੇ, ਮਾਹਿ, ਮਹਿ, ਮਾਹੀ, ਮੰਧੇ, ਮੈ, ਮੰਝਿ, ਮੰਝਾਹੂ, ਮਝਾਰ, ਵਿਚਿ, ਅੰਤਰਿ, ਅੰਤਰੇ, ਮਿਆਨੇ, ਮੰਧਾਹੀ, ਮੋ :

ਜੁਗ 'ਮਹਿ' ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਨਿਸਤਾਰਾ ॥੩॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਸਾਜਨ ਆਇ ਵੁਠੇ ਘਰ 'ਮਾਹੀ' ॥ *(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੬੮)*

ਸਭ ਕੈ 'ਮਧਿ' ਅਲਿਪਤੋ ਰਹੈ ॥ *(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੯੪)*

ਕੋਟਿ 'ਮਧੇ' ਕਿਨੈ ਪਛਾਣਿਆ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਸਚੁ ਸੋਈ ॥੩॥੧॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਜਿਸ ਤੇ ਉਪਜਿਆ ਤਿਸੁ 'ਮਾਹਿ' ਸਮਾਇਆ
ਕੀਮਤਿ ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਏ ॥੪॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੭੮)

ਤਤ ਸਮਦਰਸੀ ਸੰਤਹੁ ਕੋਈ ਕੋਟਿ 'ਮੰਧਾਹੀ' ॥੨॥੨੬॥੯੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧)

ਹਕੁ ਸਚੁ ਖਾਲਕੁ ਖਲਕ 'ਮਿਆਨੇ' ਸਿਆਮ ਮੂਰਤਿ ਨਾਹਿ ॥੨॥੧॥

(ਤਿਲੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੨੭)

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਜਾਸ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਤਾ ਕੋ ਨਾਮੁ ਹੀਐ 'ਮੋ' ਧਰੁ ਰੇ॥
ਪਾਵਨ ਨਾਮੁ ਜਗਤ 'ਮੈ' ਹਰਿ ਕੋ
ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਕਸਮਲ ਸਭ ਹਰੁ ਰੇ॥੧॥੯॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੨੦)

ਨਿਰਮਲ ਗੁਣ ਸਾਚੇ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸਾਚਾ 'ਵਿਚਿ' ਸਾਚਾ ਪੁਰਖੁ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਈ ਰਾਮ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੯)

ਘਟ 'ਅੰਤਰੇ' ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਸਾਚੋ ਆਪਿ ਪਛਾਣੇ ਰਾਮ॥੪॥੨॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੯)

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਵਸਿਆ ਘਟ 'ਅੰਤਰਿ' ਸੇ ਜਨ ਸਬਦਿ ਸੁਹਾਏ॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੦)

ਓਪਤਿ ਪਰਲਉ ਨਿਮਖ 'ਮਝਾਰ'॥੨॥੩॥ *(ਗੋਂਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੨)*

ਹਠ 'ਮੰਝਾਹੂ' ਮੈ ਕੁ ਮਾਣਕੁ ਲਧਾ॥੨॥੧੭॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੪)

ਫਰੀਦਾ ਭੂਮਿ ਰੰਗਾਵਲੀ 'ਮੰਝਿ' ਵਿਸੂਲਾ ਬਾਗੁ॥੮੨॥

(ਮਹਲਾ ੫, ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

ਜਿਉ ਜਨਨੀ ਸੁਤੁ ਜਣਿ ਪਾਲਤੀ ਰਾਖੈ ਨਦਰਿ 'ਮਝਾਰਿ'॥੧॥
ਜੈਸੀ ਗਗਨਿ ਫਿਰੰਤੀ ਊਡਤੀ ਕਪਰੇ ਬਾਗੇ ਵਾਲੀ॥
ਓਹੁ ਰਾਖੈ ਚੀਤੁ ਪੀਛੈ 'ਬਿਚਿ' ਬਚਰੇ ਨਿਤ ਹਿਰਦੈ ਸਾਰਿ ਸਮਾਲੀ॥੨॥੫੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੬੮)

ਕਬੀਰ ਰੈਨਾਇਰ ਬਿਛੋਰਿਆ ਰਹੁ ਰੇ ਸੰਖ 'ਮਝੂਰਿ'॥੧੨੬॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੧)

ਨਾਮਰਜਾਦੁ ਆਇਆ ਕਲਿ 'ਭੀਤਰਿ' ਬਾਹੁੜਿ ਜਾਸੀ ਨਾਗਾ॥੧॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੪)

ਪਹਿਲੈ ਪਹਿਰੈ ਰੈਣਿ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ
ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਉਦਰ 'ਮੰਝਾਰਿ'॥੧॥੧॥੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੭੬)

ਹਠ 'ਮਝਾਹੂ' ਮਾ ਪਿਰੀ ਪਸੇ ਕਿਉ ਦੀਦਾਰੁ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੇ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਡਖਣਾ, ਪੰਨਾ ੮੦)

ਅਨਿਕ ਅਨਿਕ ਭੋਗ ਰਾਜ ਬਿਸਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ
ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ 'ਪੈ' ਅਮਰੁ ਭਇਆ ॥੨॥੨॥
'ਪੈ'—ਵਿਚਿ। *(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੨)*

ਸਰਬ 'ਨਿਰੰਤਰਿ' ਏਕੋ ਸੋਇ ॥੮॥੧੮॥ *(ਸੁਖਮਨੀ)*

ਬੁਡਭੂਜ ਰੂਪ ਜੀਵੇ ਜਗ 'ਮਝਿਆ' ॥੨॥੨॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੮)

ਆਸ ਪਾਸ ਘਨ ਤੁਰਸੀ ਕਾ ਬਿਰਵਾ 'ਮਾਝ' ਬਨਾ ਰਸਿ ਗਾਊ ਰੇ ॥੧॥੬੬॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੮)

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਗੁਰ 'ਥੈ' ਟਿਕੈ ਹੋਰ 'ਥੈ' ਪਰਗਟੁ ਨ ਹੋਇ ॥੧॥੩੨॥
(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੯)

ਨੋਟ: ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਸਦਾ (ਿ-ਅੰਤ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ:
ਮਧਿ, ਵਿਚਿ, ਅੰਤਰਿ, ਮਹਿ, ਬਿਚਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ, ਮਾਹਿ।

(੮) ਕਉ, ਨਉ, ਨੋ, ਕੂ, ਸਿਉ, ਖੇ (ਸਿੰਧੀ), ਕੋ, ਕੂੰ, ਜੋਗੁ, ਕਹੁ:

ਜਿਨ੍ 'ਕਉ' ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਨੀ ਮੇਰੈ ਸੁਆਮੀ
ਤਿਨ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਏ ॥੨॥੧॥
(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਜਿਸ 'ਨੋ' ਤੇਰੀ ਟੇਕ ਸੋ ਸਦਾ ਸਦ ਜੀਵਈ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ ॥੧॥੨॥
(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੮)

ਏਸ 'ਨਉ' ਹੋਰੁ ਥਾਉ ਨਾਹੀ ਸਬਦਿ ਲਾਗਿ ਸਵਾਰੀਆ ॥੬॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੩ ਅਨੰਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੧੭)

ਹਰਣਾਖੀ 'ਕੂ' ਸਚੁ ਵੈਣੁ ਸੁਣਾਈ ਜੋ ਤਉ ਕਰੇ ਉਧਾਰਣੁ ॥੧॥੬॥
(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੯)

ਐਸੇ ਲੋਗਨ 'ਸਿਉ' ਕਿਆ ਕਹੀਐ ॥੪੪॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੨)*

ਪਾਰੁ ਕੈਸੇ ਪਾਇਬੋ ਰੇ ॥ ਮੋ 'ਸਉ' ਕੋਊ ਨ ਕਹੈ ਸਮਝਾਇ ॥੧॥
(ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੬)

ਜੇਤੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ, ਉਧਾਰੇ ਤਿੰਨ੍ 'ਖੇ' ॥੨॥੧੦੮॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੭)

ਦਰਵੇਸੀ 'ਕੋ' ਜਾਣਸੀ ਵਿਰਲਾ ਕੋ ਦਰਵੇਸੁ ॥੧॥੬॥

(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੦)

ਜੋ ਤਉ ਕੀਨੇ ਆਪਣੇ ਤਿਨਾ 'ਕੂੰ' ਮਿਲਿਓਹਿ ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧)

ਜਿਨ 'ਕੌ' ਸਾਧੂ ਭੇਟੀਐ ਸੇ ਦਰਗਹ ਹੋਇ ਖਲਾਸ ॥੫॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੪)

ਕਤਿਕਿ ਕਰਮ ਕਮਾਵਣੇ ਦੋਸੁ ਨ ਕਾਹੂ 'ਜੋਗੁ' ॥੯॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫)

ਨੰਨਾਕਾਰੁ ਨ ਹੋਤਾ ਤਾ 'ਕਹੁ' ॥੩੬॥

'ਕਹੁ'—ਕਉ, ਨੋ। *(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੭)*

(੯) ਕਾਰਣਿ, ਕਉ, ਕੈ, ਤਾਈ, ਅਰਥਿ, ਜੋਗੁ, ਕੀਐ, ਹੇਤਿ, ਕੂ, ਨਵਿਤ, ਨੋ :

ਸੰਪੈ 'ਕਾਰਣਿ' ਚਾਕਰ ਚੋਰ ॥੫੦॥ *(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੭)*

ਏਕ ਜੀਅ 'ਕੈ' ਜੀਅ ਖਾਹੀ ॥੨॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੫)

ਆਗੇ 'ਕਉ' ਕਿਛੁ ਤੁਲਹਾ ਬਾਂਧਹੁ ਕਿਆ ਭਰਵਾਸਾ ਧਨ ਕਾ ॥੧॥੧॥੯॥

(ਸਾਰੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੩)

ਏਤੇ ਕੂਕਰ ਹਉ ਬੇਗਾਨਾ ਭਉਕਾ ਇਸੁ ਤਨੁ 'ਤਾਈ' ॥੪॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੫)

ਹਰਿ ਹਰਿ 'ਅਰਥਿ' ਸਰੀਰੁ ਹਮ ਬੇਚਿਆ
ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਕੈ ਆਗੈ ॥੧॥੧੦॥੨੪॥੬੨॥ *(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੭੧)*

ਭਗਤਿ 'ਹੇਤਿ' ਅਵਤਾਰੁ ਲੀਓ ਹੈ ਭਾਗੁ ਬਡੋ ਬਪੁਰਾ ਕੋ ਰੇ ॥੧॥੧੯॥੭੦॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੮)

ਪ੍ਰੇਮੁ ਪਟੋਲਾ ਤੈ ਸਹਿ ਦਿਤਾ ਢਕਣ 'ਕੂ' ਪਤਿ ਮੇਰੀ ॥੧॥੮॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੦)

ਜਾ ਕੈ 'ਕੀਐ' ਸ੍ਰਮੁ ਕਰੈ ਤੇ ਬੈਰ ਬਿਰੋਧੀ ॥੩॥੩੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੯)

ਵਿਤ 'ਨਵਿਤ' ਭ੍ਰਮਿਓ ਬਹੁ ਭਾਤੀ, ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕਰਿ ਧਾਏ ॥੧॥੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੯੯)

ਮਨਮੁਖੁ ਜਗਤੁ ਨਿਰਧਨੁ ਹੈ ਮਾਇਆ 'ਨੋ' ਬਿਲਲਾਇ ॥੧॥੧੭॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੯੨)

ਤੀਰਥ ਉਦਮੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀਆ, ਸਭ ਲੋਕ ਉਧਰਣ 'ਅਰਥਾ' ॥੨॥੪॥੧੦॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੧੬)

ਮਨ ਮਹਿ ਝੂਰੈ ਰਾਮਚੰਦੁ ਸੀਤਾ ਲਛਮਣ 'ਜੋਗੁ' ॥੨੨॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

(੧੦) ਤੇ, ਪਾਹਾ, ਦੂ, ਸੈ, ਪਾਸਹੁ, ਸਿਉ, ਥਾਵਹੁ, ਪਹੁ :

ਮੁਖ 'ਤੇ' ਪੜਤਾ ਟੀਕਾ ਸਹਿਤ ॥੧॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੭)*

ਖੋਜੀ ਖੋਜਿ ਲਧਾ ਹਰਿ ਸੰਤਨ 'ਪਾਹਾ' ਰਾਮ ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੫)

ਸੋ ਐਸਾ ਹਰਿ ਸੇਵਿ ਸਦਾ ਮਨ ਮੇਰੇ ਜੋ ਤੁਧੁ ਨੋ ਸਭ 'ਦੂ' ਰਖਿ ਲਈਐ ॥੧॥੫॥

(ਗੋਂਡ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੮੬੧)

ਮਹਾ ਮਾਈ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੈ ॥
ਨਰ 'ਸੈ' ਨਾਰਿ ਹੋਇ ਅਉਤਰੈ ॥੩॥੨॥੬॥

(ਗੋਂਡ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਤਨ ਜਵੇਹਰੀ ਸੋ ਗੁਰਿ ਹਰਿ ਧਨੁ ਹਰਿ 'ਪਾਸਹੁ' ਦੇਵਾਇਆ ॥੯॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੫੩)

ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਪੂਰਨ ਹੋਵੈ ਪਾਵਹਿ ਸਗਲ ਨਿਧਾਨ ਗੁਰ 'ਸਿਉ' ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੫)

ਜੇ ਆਪਿ ਪਰਖ ਨ ਆਵਈ
ਤਾਂ ਪਾਰਖੀਆ 'ਥਾਵਹੁ' ਲਇਓ ਪਰਖਾਇ ॥੧॥੩੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੯)

ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਸਾਲਾਹੀ ਆਪਣਾ 'ਜਿਦੂ' ਪਾਈ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਇ ॥੪॥੨੭॥੬੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੭)

ਹਰਿ ਨਿਮਾਣਿਆ ਤੂੰ ਮਾਣੁ ਹਰਿ ਡਾਢੀ 'ਹੂੰ' ਤੂੰ ਡਾਢਿਆ ॥੧੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੦)

ਮੇਰੇ ਮਨ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਨਾਲਿ ਹੈ ਸੁਆਮੀ
ਕਹੁ ਕਿਥੈ ਹਰਿ 'ਪਹੁ' ਨਸੀਐ ॥੧॥੫॥੧੯॥੫੭॥

(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੭੦)

ਨਾਨਕ ਮਨਮੁਖਾ 'ਨਾਲੋ' ਤੁਟੀ ਭਲੀ ਜਿਨ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਪਿਆਰੁ ॥੧॥੩੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੬)

ਬਿਰਹ ਵਿਛੋੜਾ ਧਣੀ 'ਸਿਉ' ਨਾਨਕ ਸਹਸੈ ਗੰਠਿ ॥੧॥੭॥
'ਸਿਉ'—ਨਾਲੋਂ। *(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)*

ਪਾੜ ਪੜੋਸਣਿ ਪੂਛਿ ਲੇ ਨਾਮਾ ਕਾ 'ਪਹਿ' ਛਾਨਿ ਛਵਾਈ ਹੋ ॥੧॥੨॥
'ਪਹਿ'—ਪਾਸੋਂ, ਤੋਂ। *(ਸੋਰਠਿ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੭)*

ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਹਾਥ 'ਪੈ' ਨੇਰੈ ਸਹਜੇ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਈ ॥੪॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੮)

ਯਾਰ ਵੇ ਪ੍ਰਿਅ ਹਭੇ ਸਖੀਆ ਮੂ ਕਹੀ ਨ ਜੇਹੀਆ ॥
ਯਾਰ ਵੇ ਹਿਕ 'ਡੂੰ' ਹਿਕਿ ਚਾੜੈ ਹਉ ਕਿਸੁ ਚਿਤੇਹੀਆ ॥੪॥੧॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੦੩)

ਕੀਮ ਨ ਸਕਾ ਪਾਇ ਸੁਖ ਮਿਤੀ 'ਹੂ' ਬਾਹਰੇ ॥੨॥੧੫॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੯)

ਇਹ ਬੁਧਿ ਪਾਈ ਮੈ ਸਾਧੂ 'ਕੰਨਹੁ' ਲੇਖੁ ਲਿਖਿਓ ਧੁਰਿ ਮਾਥੈ ॥੨॥੧॥੧੮॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੭੧੫)

ਸੰਮਨੁ ਜਉ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਦਮ 'ਕ੍ਹਿਹੂ' ਹੋਤੀ ਸਾਟ ॥੧॥

(ਚਉਬੋਲੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੩)

ਸਗਲ ਭਵਨ ਧਾਰੇ ਏਕ 'ਥੇ' ਕੀਏ ਬਿਸਥਾਰੇ..... ॥੩॥

(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕ੍ਯ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੬)

ਗੋਸਾਈ ਮਿਹੰਡਾ ਇਠੜਾ ॥
ਅੰਮ ਅਬੇ 'ਥਾਵਹੁ' ਮਿਠੜਾ ॥੧॥੨॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੩)

(੧੧) ਊਪਰਿ, ਪਰਿ, ਤਲਿ, ਹੇਠਿ, ਉਤੈ, ਜ਼ੇਰ (ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ), ਤੈ, ਪਰ :

ਪੰਚ ਦੂਤ ਮੂਡ 'ਪਰਿ' ਠਾਢੇ ਕੇਸ ਗਹੇ ਫੇਰਾਵਤ ਹੇ ॥੩॥੨॥੬੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੧)

ਸਿਰ 'ਊਪਰਿ' ਜਮਕਾਲੁ ਨ ਸੁਝਈ ਦੂਜੇ ਭਰਮਿਤਾ ॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਸਭ 'ਊਪਰਿ' ਨਾਨਕ ਕਾ ਠਾਕੁਰੁ ਮੈ ਜੇਹੀ ਘਣ ਚੇਰੀ ਰਾਮ ॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੭੯)

ਪਵਹੁ ਚਰਣਾ 'ਤਲਿ' ਊਪਰਿ ਆਵਹੁ ਐਸੀ ਸੇਵ ਕਮਾਵਹੁ ॥੧॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੮੮੩)

ਕੂੰਨੇ 'ਹੇਠਿ' ਜਲਾਈਐ ਬਾਲਣ ਸੰਦੈ ਥਾਇ ॥੭੨॥
ਕੰਧੀ 'ਉਤੈ' ਰੁਖੜਾ ਕਿਚਰਕੁ ਬੰਨੈ੍ ਧੀਰ ॥੯੬॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

ਹਮ 'ਜੇਰ' ਜਿਮੀ ਦੁਨੀਆ ਪੀਰਾ ਮਸਾਇਕਾ ਰਾਇਆ ॥੧॥੧੩॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੩)

ਜੇਕਰ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ 'ਸਭਤੈ' ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ ॥੧॥੧੮॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਇਹੁ ਰਾਮ ਕੀ ਅੰਸੁ ॥
ਜਸ ਕਾਗਦ 'ਪਰ' ਮਿਟੈ ਨ ਮੰਸੁ ॥੪॥੨॥੫॥

(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

ਨੋਟ: ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸੰਬੰਧਕ (ਿ-ਅੰਤ) ਹਨ :
ਉਪਰਿ, ਹੇਠਿ, ਊਪਰਿ, ਤਲਿ, ਪਰਿ।

ਸੰਬੰਧਕ 'ਪਰਿ' ਕਦੇ ਕਦੇ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਰੂਪ 'ਪਰ' ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਬੰਧਕ 'ਉਤੈ' (ੈ-ਅੰਤ) ਹੈ; ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸਭਤੈ' ਵਿਚ ਪੜਨਾਂਵ 'ਸਭ' ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ 'ਉਤੈ' ਵਰਤਣ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ 'ਉ' ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਸਭਤੈ' = 'ਸਭ ਉਤੈ'।

(੧੨) ਆਗੈ, ਪਾਛੈ :

ਅਨਦਿਨੁ ਭਗਤਿ ਕਰਹਿ ਗੁਰ 'ਆਗੈ' ਸਾਧਨ ਕੰਤ ਪਿਆਰੀ ॥੧॥੪॥੫॥
(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੦)

ਜਿਨਾ 'ਪਿਛੈ' ਹਉ ਗਈ ਸੇ ਮੈ ਪਿਛੈ ਭੀ ਰਵਿਆਸੁ ॥੧॥੯॥
(ਡਖਣੇ ਮ: ੫, ਵਾਰ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫ ਡਖਣੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੯੭)

ਨੋਟ : ਸੰਬੰਧਕ 'ਆਗੈ', 'ਪਾਛੈ', 'ਪਿਛੈ' ਦੇ ਜੋੜ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਹ (ੈ-ਅੰਤ) ਹਨ।

(੧੩) ਜੇਵਡੁ, ਬਰਾਬਰਿ, ਮਿਕਦਾਰਾ, ਸਮਸਰਿ, ਸਾਰ, ਤੁਲਿ, ਭਰਿ, ਸਰਿ, ਸਾਰਖੇ :

ਗੁਰ 'ਜੇਵਡੁ' ਦਾਤਾ ਕੋ ਨਾਹੀ ਜਿਨਿ ਦਿਤਾ ਆਤਮ ਦਾਨੁ ॥੨॥੨੮॥੯੮॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨)

ਜੀਅੜਾ ਅਗਨਿ 'ਬਰਾਬਰਿ' ਤਪੈ ਭੀਤਰਿ ਵਗੈ ਕਾਤੀ ॥੬॥੫॥੧੭॥
(ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਮਨੁ ਮੈਮਤੁ ਮੈਗਲ 'ਮਿਕਦਾਰਾ' ॥੨॥੨੫॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੫੯)*

ਸੂਖ ਸਹਜ ਆਨੰਦ ਤਿਨਾ ਸੰਗਿ
ਉਨ 'ਸਮਸਰਿ' ਅਵਰ ਨ ਦਾਤੇ ॥੧॥੧੦॥੧੩੧॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੭)

ਲਲਾ ਤਾ ਕੈ 'ਲਵੈ' ਨ ਕੋਊ ॥੧੨॥
(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੨)

ਡੰਣਿ ਘਾਲੇ ਸਭ ਦਿਵਸ ਸਾਸ ਨਹ ਬਢਨ ਘਟਨ ਤਿਲੁ 'ਸਾਰ' ॥੧॥੨੧॥
(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੪)

ਨਾਮ 'ਤੁਲਿ' ਕਛੁ ਅਵਰੁ ਨ ਹੋਇ ॥੮॥੨॥ *(ਸੁਖਮਨੀ)*

ਆਪਿ ਨ ਦੇਹਿ ਚੁਰੂ 'ਭਰਿ' ਪਾਨੀ ॥੨॥੪੪॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੨)

ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਸੁੰਦਰ ਸੁਆਮੀ
ਮੋਹਿ ਤੁਮ 'ਸਰਿ' ਅਵਰੁ ਨ ਲਾਗੇ ॥੨॥੧॥
(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੬੭)

ਤੇ ਘਰ ਮਰਹਟ 'ਸਾਰਖੇ' ਭੂਤ ਬਸਹਿ ਤਿਨ ਮਾਹਿ ॥੧੯੨॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੪)

ਨੋਟ : ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸੰਬੰਧਕ (ਿ-ਅੰਤ) ਹਨ :
ਬਰਾਬਰਿ, ਤੁਲਿ, ਸਰਿ, ਸਮਸਰਿ, ਭਰਿ।
ਸੰਬੰਧਕ 'ਸਮਸਰਿ' ਕਦੇ ਕਦੇ (ਿ) ਦੇ ਥਾਂ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

(੧੪) ਬਾਦਰੈ, ਬਦਲਾਹਾ, ਬਦਲੈ, ਬਦਲੇ, ਬਦਲਾਵਨਿ, ਸਟੈ :

ਦੁਲਭ ਜਨਮੁ ਚਿਰੰਕਾਲ ਪਾਇਓ ਜਾਤਉ ਕਉਡੀ 'ਬਦਲਾਹਾ' ॥੪॥
ਕਾਚ 'ਬਾਦਰੈ' ਲਾਲੁ ਖੋਈ ਹੈ ਫਿਰਿ ਇਹੁ ਅਉਸਰੁ ਕਦਿ ਲਹਾ ॥੨॥੪॥

(ਸਾਰਗ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੩)

ਆਨ ਦੇਵ 'ਬਦਲਾਵਨਿ' ਦੈ ਹਉ ॥੧॥੨॥੬॥

(ਗੋਂਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਕਉਡੀ 'ਬਦਲੇ' ਰਤਨੁ ਤਿਆਗਹਿ ॥੭੬॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੪)*

ਕਉਡੀ 'ਬਦਲੈ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ਚੀਨਸਿ ਨਾਹੀ ਆਪੈ ॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੩)

ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ ਜਿਨਿ ਘਟੈ ॥
ਮੈ ਤਉ ਮੋਲਿ ਮਹਿਗੀ ਲਈ ਜੀਅ 'ਸਟੈ' ॥੨॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੪)

ਨੋਟ : ਸਟੈ, ਬਦਲੈ, ਬਾਦਰੈ (ੈ-ਅੰਤ) ਹਨ।

(੧੫) ਤਾਈ, ਲਉ, ਪੈ :

ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਕੂੜਿ ਕੁਸਤਿ ਭਰਿਆ ਗਲ 'ਤਾਈ' ਪਾਪ ਕਮਾਏ ॥੧॥੩॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੨੪੫)

ਮਰਘਟ 'ਲਉ' ਸਭੁ ਲੋਗੁ ਕੁਟੰਬੁ ਭਇਓ ਆਗੈ ਹੰਸੁ ਇਕੇਲਾ ॥੩॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੪)

ਕਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਸਭ ਲੋਗ ਸਿਆਨੇ ਉਠਿ ਪੰਡਿਤ 'ਪੈ' ਚਲੇ ਨਿਰਾਸਾ ॥੧॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੪)

(੧੬) ਵਿਚੁਦੇ, ਵਿਚੁਦੋ :

ਤੂ ਆਪੇ ਗੁਰੁ ਚੇਲਾ ਹੈ ਆਪੇ ਗੁਰ 'ਵਿਚੁਦੇ' ਤੁਝਹਿ ਧਿਆਈ ॥੧੯॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੮)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਰਾਫੁ ਨਦਰੀ 'ਵਿਚਦੋ' ਕਢੈ ਤਾ ਉਘੜਿ ਆਇਆ ਲੋਹਾ ॥੨॥੭॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੦)

(੧੭) ਵਿਚਹੁ :

ਪਾਣੀ 'ਵਿਚਹੁ' ਰਤਨ ਉਪੰਨੇ ਮੇਰੁ ਕੀਆ ਮਾਧਾਣੀ ॥੧॥੨੬॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੦)

(੧੮) ਕਰਿ (by means of), ਪਰਣੈ :

ਜਲੁ ਢੋਵਉ ਇਹ ਸੀਸ 'ਕਰਿ' ਕਰ ਪਗ ਪਖਲਾਵਉ ॥੧॥੨੧॥੫੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩)

ਮਨ 'ਕਰਿ' ਕਬਹੂ ਨ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇਓ ॥ *(ਸਾਰਗ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੨੩੧)*

ਅਖੀ 'ਪਰਣੈ' ਜੇ ਫਿਰਾਂ ਦੇਖਾਂ ਸਭੁ ਆਕਾਰੁ ॥੨॥੧੧॥

(ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੧)

(੧੯) ਵਿਟਹੁ, ਕਉ, ਕੈ, ਨੋ :

ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਹਉ ਤੁਧੁ 'ਵਿਟਹੁ' ਕੁਰਬਾਣੁ ॥
ਤੇਰੇ ਦਰਸਨ 'ਕਉ' ਬਲਿਹਾਰਣੈ' ਤੁਸਿ ਦਿਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੯੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨)

ਹਉ ਤਿਨ 'ਕੈ' ਬਲਿਹਾਰਣੈ ਦਰਿ ਸਚੈ ਸਚਿਆਰਾ ॥੨॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੧)

ਹਉ ਵਾਰੀ ਹਉ ਵਾਰਣੈ ਕੁਰਬਾਣੁ ਤੇਰੇ ਨਾਵ 'ਨੋ' ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੧)

ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿੰਦਾ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰਿਆ
ਹਉ ਤੁਧ 'ਵਿਟੜਿਅਹੁ' ਸਦ ਵਾਰੀ ਜੀਉ ॥੪॥੬੭॥

(ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੭੪)

(੨੦) ਕਨਿ, ਵਲਿ, ਓਰ, ਧਿਰਿ :

ਆਇ ਨ ਸਕਾ ਤੁਝ 'ਕਨਿ' ਪਿਆਰੇ ਭੇਜਿ ਨ ਸਕਾ ਕੋਇ ॥੧॥੩॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੫੮)

ਜਾ ਤੂ ਮੇਰੈ 'ਵਲਿ' ਹੈ ਤਾ ਕਿਆ ਮੁਹਛੰਦਾ ॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੬)

ਚਿਤਿ ਚਿਤਵਉ ਹਰਿ ਰਸਨ ਅਰਾਧਉ ਨਿਰਖਉ ਤੁਮਰੀ 'ਓਰ' ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੦॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੦੦)

ਪਾਵ ਸੁਹਾਵੇ ਜਾ ਤਉ 'ਧਿਰਿ' ਜੁਲਦੇ ਸੀਸੁ ਸੁਹਾਵਾ ਚਰਣੀ ॥੨॥੧੫॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੪)

ਨੋਟ: ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' (ਿ-ਅੰਤ) ਹਨ :
ਕਨਿ, ਵਲਿ, ਧਿਰਿ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adverb)

(੧) ਉਹ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਜੋ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਹਨ :

(ੳ) ਅਨਤ, ਅਫਾਰ, ਅਬ। ਇਵ, ਏਵ। ਸੁਇਤਾਲ, ਸਿਤਾਬ, ਸਦ, ਸਮ, ਸਰਪਰ। (ਅ) ਕਹ, ਕੇਹ, ਕਤ, ਕੇਵ, ਕਿਵ। (ੲ) ਜਸ, ਜਤ, ਜਬ, ਜਿਵ। (ਸ) ਤ, ਤਹ, ਤਤ, ਤੜ, ਤਿਵ। ਨ, ਨਹ, ਨਾਹਿਨ, ਨਿਤ, ਨਤਰ, ਨਿਦਾਨ, ਨਿਮਖ। (ਹ) ਬੀਚ, ਬਰਕਸ, ਮਤ।

(੨) ਜੋ (ਾ-ਅੰਤ) ਹਨ :

(ੳ) ਊਹਾ, ਅਥਵਾ, ਈਹਾ, ਸਦਾ। (ਅ) ਕਿਆ, ਕਹਾ, ਕਿੰਬਾ, ਖੋੜਸਾ, ਘਣਾ। (ੲ) ਜਾ, ਜਹਾ, ਜੇਹਾ। (ਸ) ਤਾ, ਤਹਾ, ਤੇਹਾ, ਨੇਰਾ। (ਹ) ਪਿਛਾਹਾ, ਬਿਰਥਾ।

(੩) (ਿ-ਅੰਤ) :

(ੳ) ਉਪਜੰਪਿ, ਊਪਰਿ, ਊਭਿ, ਉਰਧਿ। ਅਤਿ, ਆਦਿ, ਅੰਤਿ, ਅੰਤਰਿ, ਅੰਦਰਿ, ਅਵਲਿ (ਅਉਲਿ)। ਸਾਥਿ, ਸਦਾਕਾਰਿ, ਸਮਸਰਿ, ਸਰਬਤਿ। ਹੁਣਿ,

ਹਜੂਰਿ, ਹਦੂਰਿ। (ਅ) ਕਿ, ਕਾਹਿ, ਕਤਹਿ, ਕਦਿ, ਕਲ੍ਹਿ, ਕਾਲਿ। (ੲ) ਜਦਿ, ਜਿਨਿ (= ਮਤ), ਜਾਮਿ। (ਸ) ਤਦਿ, ਤਬਹਿ, ਤਾਮਿ, ਦੂਰਿ, ਧੁਰਿ, ਧ੍ਰੁਕਿ, ਨਾਹਿ, ਨਾਹਨਿ, ਨਿਕਟਿ, ਨੀਤਿ, ਨਿਦਾਨਿ, ਨੇਰਿ, ਨਿਰਤਿ, ਨੀਮਿ, ਨਾਲਿ। (ਹ) ਪਾਸਿ, ਪੁਨਰਪਿ, ਪਾਰਿ, ਪੂਰਿ, ਪਰਤਖਿ, ਪੂਰਬਿ, ਫੁਨਿ, ਫਿਰਿ। ਬਹੁਰਿ, ਬਾਹਰਿ, ਬਹੋਰਿ, ਬਾਹੁੜਿ, ਬਹੁੜਿ, ਬਾਦਿ, ਬੇਗਿ। ਭਿ, ਭੀਤਰਿ, ਭਰਪੁਰਿ, ਭਰਪੂਰਿ। ਮਤਿ, ਮਨਹਿ, ਮੂਲਿ। ਯਾਦਿ, ਰੇਗਿ, ਵਖਿ, ਵਿਚਿ, ਵਤਿ।

(੪) (ੀ-ਅੰਤ):

ਈ, ਹੀ। ਨਹੀ, ਨੀਮੀ। ਭੀ।

(੫) (ੁ-ਅੰਤ):

(ੳ) ਅਗਹੁ, ਅਚਿੰਤੁ, ਅਜੁ, ਆਜੁ, ਅਜਹੁ, ਅੰਦਰਹੁ, ਅਲਗੁ। ਇਉ, ਏਥਹੁ, ਸਭਤੁ, ਹੋਰਤੁ। (ਅ) ਕਿਉ, ਕੇਉ, ਕਾਇਤੁ, ਕਿਤੁ, ਕੇਤਕੁ, ਕਿਥਹੁ, ਕਦਹੁ। ਖਿਨੁ। (ੲ) ਚਿਰੁ। ਜੁ, ਜਉ, ਜਿਉ, ਜਿਤੁ, ਜਾਵਤੁ। (ਸ) ਤਉ, ਤਿਥਹੁ, ਤਾਪਰੁ, ਤਿਲੁ। ਦਰਹਾਲੁ। ਨਹੁ, ਨਿਹਚਉ, ਨਿਸੰਗੁ, ਨੈਕੁ, ਨਾਤਰੁ, ਨੇਰਉ। (ਹ) ਪਿਛਹੁ। ਬਾਹਰਹੁ। ਮਤੁ। (ਕ) ਵਿਚਹੁ।

(੬) (ੂ-ਅੰਤ):

(ੳ) ਐਥਾਊ, ਹੂ। (ਅ) ਕਿਕੂ, ਕਡੂ।

(੭) (ੇ-ਅੰਤ):

(ੳ) ਐਸੇ, ਅੰਤੇ, ਸਉਹੇ, ਹਦੂਰੇ। (ਅ) ਕਾਏ, ਕੈਸੇ, ਕਾਹੇ, ਕਦੇ। (ੲ) ਜੇ। (ਸ) ਤਦੇ, ਤਲੇ, ਨੇਰੇ, ਨਾਲੇ। (ਹ) ਪਾਛੇ, ਭਰਪੂਰੇ, ਭਲਕੇ।

(੮) (ੈ-ਅੰਤ):

(ੳ) ਊਘੈ, ਊਭੈ, ਓਥੈ, ਓਰੈ। ਅਗੈ, ਆਗੈ, ਅਜੈ, ਐਥੈ। ਈਭੈ, ਏਵੈ। ਸਭਤੈ। ਹੈ ('ਹੀ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ)। (ਅ) ਕਿਥੈ। (ੲ) ਜਿਥੈ। (ਸ) ਤਿਥੈ, ਤਲੈ, ਤਿਵੈ, ਨੇੜੈ। (ਹ) ਪਿਛੈ, ਪੀਛੈ।

(੯) (ੋ-ਅੰਤ): ਜੋ।

(੧੦) (ੌ-ਅੰਤ): (ੳ) ਜੌ। (ਅ) ਤੌ।

ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੋਕਤੀ (Adverbial Phrase)

(੧) ਸਮਾ-ਵਾਚਕ :

(ੳ) ਆਠ ਪਹਰ, ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ, ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ, ਖਿਨੁ ਪਲੁ, ਅਨਦਿਨੁ; ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ, ਪਹਿਲੋ ਦੇ; ਪਿਛੋ ਦੇ; ਤਤਖਿਣ ਤਾਲਿ; (ਅ) (i) ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ, ਦਿਨੁ ਰੈਣਿ, ਦਿਨਸੁ ਰੈਣਿ, ਦਿਨੁ ਰੈਣਾਰੇ, ਦਿਨੁ ਰੈਨਾਈ, ਦਿਨਸੁ ਸਭ ਰੈਨੀ, ਦਿਨਸੁ ਅਰ ਰਾਤਿ; (ii) ਅਹਿਨਿਸਿ; (iii) ਰੈਨਿ ਦਿਵਸੁ, ਰੈਣਿ ਦਿਨਸੁ, ਰਾਤਿ ਦਿਨੰਤਿ, ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ; (ੲ) ਕਬਹੀ ਨ, ਕਬਹੂੰ ਨ, ਕਦੇ ਮੂਲਿ ਨ, ਨ ਕਾਹੂ ਬੇਰੇ।

(੨) ਥਾਂ-ਵਾਚਕ :

(ੳ) ਜਹਾ ਕਹਾ, ਜਹ ਕਹ, ਜਤ ਕਤਹਿ, ਜਿਥੈ ਕਿਥੈ, ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ, ਘਰਿ ਦਰਿ; (ਅ) ਆਸ ਪਾਸ, ਪਾਸਿ ਦੁਆਸਿ, ਚਉਗਿਰਦ, ਇਤ ਉਤ, ਇਤ ਊਤਹਿ, ਈਤ ਊਤ, ਪੇਈਐ ਸਾਹੁਰੈ, ਹਲਤਿ ਪਲਤਿ; (ੲ) ਤਿਹੁ ਲੋਇ, ਤ੍ਰੈ ਲੋਈ; (ਸ) ਦਹਦਿਸ, ਦਹਦਿਸਿ, ਚਉਦਿਸ; (ਹ) ਦੂਰਹੁ ਹੀ, ਦੂਰ ਤੇ; (ਕ) ਅਨ ਕਤਹਿ ਨ, ਨੇਰੈ ਹੀ ਤੇ ਨੇਰਾ, ਵਣਿ ਤ੍ਰਿਣਿ, ਅਗਹੁ ਪਿਛਹੁ, ਵਿਚੁਦੇ।

(੩) ਵਿਧੀ-ਵਾਚਕ :

(ੳ) ਕਿਉ ਨ, ਕਿਵੈ ਨ, ਕਵਨ ਮੁਖਿ, ਕਾਹੇ ਕਉ, ਕਿਤੁ ਅਰਥਿ, ਕਿਤ ਕਉ, ਕਿਤ ਕੂ; (ਅ) ਤਾ ਭੀ, ਇਵ ਹੀ; (ੲ) ਤਿਲੁ ਸਾਰ, ਇਕੁ ਤਿਲੁ; (ਸ) ਬਹੁ ਪਰਕਾਰ, ਅਗੋ ਪਿਛੀ।

ਚਿਰੁ

ਜਿਚਰੁ, ਕਿਚਰੁ, ਤਿਚਰੁ।

ਸ਼ਬਦ 'ਕਿਚਰੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ :

ਕਿਯਤ ਚਿਰੰ = ਕਿਯੱਚਿਰੰ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜਿਚਰੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਯਾਵਤ ਚਿਰੰ' ਅਤੇ 'ਤਿਚਰੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਤਾਵਤ ਚਿਰੰ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ।

'ਜਿਚਰੁ' ਵਸੀ ਪਿਤਾ ਕੈ ਸਾਥਿ॥
'ਤਿਚਰੁ' ਕੰਤੁ ਬਹੁ ਫਿਰੈ ਉਦਾਸ॥੨॥੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੧)

'ਕਿਚਰੁ' ਝਤਿ ਲਘਾਈਐ ਛਪਰਿ ਤੂਟੈ ਮੇਹੁ ॥੧੮॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

ਕਾਲਿ (ਕਾਲ)

ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ, ਤਤਕਾਲ, ਚਿਰੰਕਾਲ :

'ਚਿਰੰਕਾਲ' ਪਾਈ ਦ੍ਰੁਲਭ ਦੇਹ ॥੩॥੨੩॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੦)*

'ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ' ਮਤੁ ਲਾਗੈ ਭੀੜ ॥੧॥੧੪॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੪)

'ਅੰਤਕਾਲਿ' ਜਮੁ ਮਾਰੇ ਠੇਹ ॥੧॥੩॥੩॥ *(ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੫੭)*

'ਅੰਤਕਾਲ' ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਨ ਰੋਇ ॥੨॥੯॥ *(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੮੨)*

ਜੋ ਜੋ ਕਹੈ ਠਾਕੁਰ ਪਹਿ ਸੇਵਕੁ 'ਤਤਕਾਲ' ਹੋਇ ਆਵੈ ॥੭॥੧੨੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੩)

ਭਾਇ

'ਏਕ ਭਾਇ' ਦੇਖਉ ਸਭ ਨਾਰੀ ॥
ਕਿਆ ਜਾਨਉ ਸਹ ਕਉਨ ਪਿਆਰੀ ॥੨॥੨੧॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੭)

'ਭੋਲੇ ਭਾਇ' ਮਿਲੇ ਰਘੁਰਾਇਆ ॥੪॥੬॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)*

ਨਾਨਕ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਜਗਜੀਵਨੁ 'ਸਹਜ ਭਾਇ' ਲਿਵ ਲਾਏ ॥੪॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੩)

'ਸੇਵਕ ਭਾਇ' ਸੇ ਜਨ ਮਿਲੇ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਸਵਾਰੇ ॥੧੪॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੮)

ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਹਰਿ ਜਸੁ ਕਥਹਿ ਬੋਲਹਿ 'ਸਤਿ ਸੁਭਾਇ' ॥੭॥

(ਥਿਤੀ ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੯੮)

ਬਿਲਲਾਪ ਬਿਲਲ ਬਿਨੰਤੀਆ 'ਸੁਖ ਭਾਇ' ਚਿਤ ਹਿਤੰ ॥੧॥੧॥੫॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੫੦੫)

'ਭੈ ਭਾਇ' ਭਗਤਿ ਤਰੁ ਭਵਜਲੁ ਮਨਾ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ਹਰਿ ਚਰਣੀ ॥੮॥੧॥੫॥
(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੫੦੫)

ਕਬੀਰ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਸੰਕੁੜਾ ਰਾਈ 'ਦਸਵੈ ਭਾਇ' ॥੧॥੪॥
(ਸਲੋਕੁ, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੦੯)

'ਇਕ ਭਾਇ' ਇਕੁ ਮਨਿ ਨਾਮੁ ਵਸਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਮ ਮੇਲੀਆ ॥੩॥੧॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਛੰਤ ਦਖਣੀ, ਪੰਨਾ ੮੪੩)

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਰਚੈ 'ਮਨ ਭਾਇ' ॥੨॥੨॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੩)

ਰਾਜਾ ਰਾਮੁ ਮਉਲਿਆ 'ਅਨਤ ਭਾਇ' ॥੧॥ *(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੩)*

ਏਕ ਭਾਇ, ਭੋਲੇ ਭਾਇ, ਸਹਜ ਭਾਇ, ਸੇਵਕ ਭਾਇ, ਸਤਿ ਸੁਭਾਇ, ਸੁਖ ਭਾਇ, ਭੈ ਭਾਇ, ਦਸਵੈ ਭਾਇ, ਇਕ ਭਾਇ, ਮਨ ਭਾਇ, ਅਨਤ ਭਾਇ।

ਲਗੁ, ਲਉ

'ਜਬ', 'ਤਬ' ਆਦਿਕ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ 'ਲਗੁ' ਜਾਂ 'ਲਉ' ਲਗਾ ਕੇ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੋਕਤੀ' ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

(ੳ) ਕਹ ਲਉ, ਕਹਾ ਲਉ;
(ਅ) ਜਬ ਲਗੁ, ਜਉ ਲਉ, ਜਉ ਲਗੁ, ਜਾ ਲਗੁ;
(ੲ) ਤਬ ਲਗੁ, ਤਊ ਲਗੁ, ਤਉ ਲਉ, ਤਊ ਲਉ।

(ੳ) **ਏਕ ਨਾਮ ਬਿਨੁ 'ਕਹ ਲਉ' ਸਿਧੀਆ ॥੪੩॥**
(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੯)

ਮਹਮਾ ਨਾਮ 'ਕਹਾ ਲਉ' ਬਰਨਉ ਰਾਮ ਕਹਤ ਬੰਧਨ ਤਿਹ ਤੂਟਾ ॥੨॥੪॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੨)

(ਅ) **'ਜਬ ਲਗੁ' ਹੁਕਮੁ ਨ ਬੂਝਤਾ 'ਤਬ ਹੀ ਲਉ' ਦੁਖੀਆ ॥੩॥੧੮॥੧੧੯॥**
(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦)

'ਜਉ ਲਗੁ' ਜੀਉ ਪਰਾਣ ਸਚੁ ਧਿਆਈਐ ॥੨੧॥
(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੨)

ਕਿਉ ਨ ਮਰੀਜੈ ਰੋਇ 'ਜਾ ਲਗੁ' ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਹੀ ॥੧॥੨੦॥
(ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੨)

(ੲ) **'ਤਬ ਲਗੁ' ਪ੍ਰਾਨੀ ਤਿਸੈ ਸਰੇਵਹੁ 'ਜਬ ਲਗੁ' ਘਟ ਮਹਿ ਸਾਸਾ ॥੨॥੪॥**

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

ਜਉ ਲਗੁ ਪ੍ਰਾਨ 'ਤਊ ਲਗੁ' ਸੰਗੇ ॥੩॥੮॥ *(ਗੌਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੨)*

'ਜਉ ਲਉ' ਰਿਦੈ ਨਹੀ ਪਰਗਾਸਾ 'ਤਉ ਲਉ' ਅੰਧ ਅੰਧਾਰਾ ॥੧॥੧੧॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੫)

ਡੀਗਨ ਡੋਲਾ 'ਤਊ ਲਉ' ਜਉ ਮਨ ਕੇ ਭਰਮਾ ॥੧॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦)

ਥਾਇ, ਠਾਇ, ਥੈ, ਠੈ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਸਥਾਨ' 'ਨਾਂਵ' ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਥਾਉ' ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ 'ਥਾਇ' ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ 'ਠਾਇ', 'ਥੈ', 'ਠੈ' ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੋਕਤੀ' ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

(ੳ) ਸਭ ਥਾਇ, ਹਭ ਥਾਇ, ਤਿਥਾਈ, ਕਿਥਾਊ;
(ਅ) ਇਕ ਠਾਈ, ਕਿਤੁ ਠਾਇ, ਇਕ ਠਾਇ;
(ੲ) ਇਕਥੈ, ਹੋਰਥੈ, ਕਿਸਥੈ;
(ਸ) ਕੈਠੈ।

ਓਨਾ ਪਿੰਡੁ ਨ ਪਤਲਿ ਕਿਰਿਆ ਨ ਦੀਵਾ ਮੁਏ 'ਕਿਥਾਊ' ਪਾਹੀ ॥੧॥੨੬॥

(ਮ: ੧, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੯)

ਬਿਧਿ

ਬਹੁ ਬਿਧਿ, ਇਨ ਬਿਧਿ, ਕਿਨ ਬਿਧਿ, ਇਹ ਬਿਧਿ, ਨਾਨਾ ਬਿਧਿ, ਬਹੁ ਭਿਤਿ, ਕਿਤੁ ਭਤਿ :

'ਇਹ ਬਿਧਿ' ਕੋਇ ਨ ਤਰਿਓ ਮੀਤ ॥੩॥੧੭॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੮)*

'ਇਨ ਬਿਧਿ' ਸੰਤਹੁ ਉਤਰਹੁ ਪਾਰਿ ॥੨॥੮॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

'ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ' ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਖਾਈ ॥੧੯॥ *(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੪੦)*

'ਕਿਨ ਬਿਧਿ' ਹੀਅਰੋ ਧੀਰੈ ਨਿਮਾਨੋ ॥੫॥ *(ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੩੭)*

'ਨਾਨਾ ਬਿਧਿ' ਕੀਨੋ ਬਿਸਥਾਰੁ ॥੪॥੧੬॥ *(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)*

'ਬਹੁ ਬਿਧਿ' ਭਾਂਡੇ ਘੜੈ ਕੁਮ੍ਹਾਰਾ ॥੩॥੧॥ *(ਭੈਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੨੮)*

ਹੁਕਮੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਾਜੀਅਨੁ 'ਬਹੁ ਭਿਤਿ' ਸੰਸਾਰਾ ॥੨॥
(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

ਕਰਿ (ਕਰ)

ਕਾ ਕਰਿ, ਕਿਉ ਕਰਿ, ਜੇ ਕਰਿ, ਜੌ ਕਰਿ, ਜਿਤੁ ਕਰਿ, ਪੁਰੁ ਕਰਿ :

ਮੂਏ ਮਰਮੁ ਕੋ 'ਕਾ ਕਰਿ' ਜਾਨਾ ॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

'ਕਿਉ ਕਰਿ' ਵੇਖਾ ਕਿਉ ਸਾਲਾਹੀ ॥੭॥੬॥
(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੯)

'ਜੇਕਰਿ' ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ ਸਭ ਤੈ ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ ॥੧॥੧੮॥
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਜੌਕਰਿ' ਪਾਹਨੁ ਬੇਗਿ ਨ ਪਾਵੈ ਝਗਰੁ ਕਰੈ ਘਰ ਹਾਈ ॥੨॥੩॥੫੪॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਕਵਨ ਸੁ ਜੁਗਤਿ 'ਜਿਤੁ ਕਰਿ' ਭੀਜੈ ॥੨॥੮੫॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੧)

'ਪੁਰੁ ਕਰਿ' ਕਾਇਆ ਕਪੜੁ ਪਹਿਰਾ ਧੋਵਾ ਸਦਾਕਾਰਿ ॥੧॥੪॥
(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੯)

ਧਿਰਿ (ਧਰ)

'ਜਿਹ ਧਿਰਿ' ਦੇਖਾ 'ਤਿਹਿ ਧਿਰਿ' ਮਉਜੂਦੁ ॥੧॥੪॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੪)

ਤੁਧ ਨੋ ਛੋਡਿ ਜਾਈਐ ਪ੍ਰਭ 'ਕੈਂ ਧਰਿ' ॥੩॥੫॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਪਰਿ (ਪੈ)

ਤਉ ਪਰਿ, ਜਉਪੈ :

ਘੂੰਘਟੁ ਤੇਰੋ 'ਤਉਪਰਿ' ਸਾਰੈ ॥੩॥੨੪॥ *(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)*

'ਜਉਪੈ' ਰਸਨਾ ਰਾਮੁ ਨ ਕਹਿਬੋ ॥੮॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)*

'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ 'ਜੌਪੈ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

'ਜੌਪੈ' ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਰੈ ਮੁਨਿ-ਗਾਤਾ। ਕ੍ਰੋਧ ਭਏ ਤਨੁ ਰਾਖੁ ਵਿਧਾਤਾ।੩੧੫।
(ਰਾਮਾਇਣ)

ਇਕ

'ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ'-ਭਾਵ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਇਕ' ਨੂੰ 'ਮਨ', 'ਚਿਤ' ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤ ਕੇ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਖਸਮੁ ਧਿਆਈ 'ਇਕ ਮਨਿ' 'ਇਕ ਭਾਇ' ॥੧੨॥
(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੮੩)

'ਇਕ ਚਿਤਿ' 'ਇਕ ਮਨਿ' ਧਿਆਇ ਸੁਆਮੀ ਲਾਇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪਿਆਰੋ ॥੨॥੧॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੫)

ਇਕ ਮਨਿ, ਇਕ ਚਿਤਿ। ਇਕ ਭਾਇ।

ਵੀਪਸਾ

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਕਿਸੇ ਸਮੇ 'ਮੁੜ ਮੁੜ' ਹੋਣਾ ਦੱਸਣਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ 'ਹਰ ਥਾਂ' ਹੋਣਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ 'ਅਲੰਕਾਰ' ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਵੀ ਜਨ ਉਸ 'ਸਮੇ' ਜਾਂ 'ਥਾਂ' ਦੇ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਵੀਪਸਾ' ਅਲੰਕਾਰ ਕਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੈ।

(ੳ) ਸਮਾ-ਵਾਚਕ—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੋਕਤੀ

ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ, ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ, ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ, ਪੁਨਹ ਪੁਨਹ, ਪੁਨ ਪੁਨਹ, ਵਲਿ ਵਲਿ, ਨੀਤਾ ਨੀਤਿ, ਨਿਤ ਨਿਤ, ਪਲੁ ਪਲੁ, ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ, ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ, ਵਾਰ ਵਾਰ, ਵਾਰੋ ਵਾਰ, ਬਾਰੰਬਾਰ, ਦਿਹੁ ਦਿਹੁ, ਸਦਾ ਸਦਾ, ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ, ਸਾਹਿ ਸਾਹਿ, ਬੇਗੁਲ ਬੇਗੁਲੇ, ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ, ਦਿਨੁ ਦਿਨੁ।

(ਅ) ਥਾਂ-ਵਾਚਕ

ਜਹ ਜਹ, ਘਰਿ ਘਰਿ, ਦੁਆਰਹਿ ਦੁਆਰਿ, ਜਤ ਜਤ, ਜਿਤੁ ਜਿਤੁ, ਤਿਤੁ ਤਿਤੁ, ਕਹ ਕਹ।

(ੲ) ਵਿਧਿ-ਵਾਚਕ

ਥਰ ਥਰ (ਥਰ ਹਰ), ਝਿੰਮਿ ਝਿੰਮਿ, ਖਿਰ ਖਿਰ, ਲੁਡਿ ਲੁਡਿ, ਰਸਕਿ ਰਸਕਿ, ਤਿਲ ਤਿਲ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਸ 'ਵੀਪਸਾ' ਵਿਚ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ 'ਅੰਤਰਿ' ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਦੇਸ ਦਿਸੰਤਰਿ; ਥਾਨ ਥਨੰਤਰਿ; ਜੁਗਹ ਜੁਗੰਤਰਿ।

ਯੋਜਕ (Conjunction)

ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ 'ਵਾਕਾਂ' (Sentences) ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਯੋਜਕ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

(ੳ) ਅਉ, ਅਤੈ, ਅਰੁ, ਅਵਰ, ਚ, ਤਿ, ਤੈ (and)।

ਨੋਟ : ਸ਼ਬਦ 'ਅਤੈ', 'ਅਰੁ', 'ਤੈ' ਦੇ 'ਜੋੜ' ਵਲ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਅਸੀ 'ਅਤੈ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਅਤੇ', 'ਤੈ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਤੇ' ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ।

(ਅ) ਅਕੈ, ਕਿ, ਕੈ। ਜਿਉ। ਜਨੁ, ਜਣੁ, ਜਾਨਉ, ਜਨਕ। ਨ ਚ। ਪੈ, ਪਰੁ। ਯਾ ਤੇ।

(ੲ) ਜਿ, ਜੇ, ਜਉ, ਜੇਕਰਿ। ਤੇ (Than)। ਨਾਹਿ ਤ, ਨਤਰ, ਨਾਤਰੁ, ਨਾਹੀ। ਭਾਵੈ, ਭਵੈ.......ਤਾਂ।

(ੳ) **ਲੋਭ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਫੁਨਿ 'ਅਉ' ਬਿਖਿਅਨ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥੧॥੭॥**

(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੨੦)

ਪੜਿਆ 'ਅਤੈ' ਓਮੀਆ ਵੀਚਾਰੁ ਅਗੈ ਵੀਚਾਰੀਐ ॥੧੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਭਾਠੀ ਗਗਨੁ ਸਿੰਙਿਆ 'ਅਰੁ' ਚੁੰਙਿਆ ਕਨਕ ਕਲਸ ਇਕੁ ਪਾਇਆ ॥੨॥੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੨)

ਖਾਟ ਮਾਗਉ ਚਉਪਾਈ ॥ ਸਿਰਹਾਨਾ 'ਅਵਰ' ਤੁਲਾਈ ॥੩॥੧੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਬਾਣ ਬੇਧੰ 'ਚ' ਕੁਰੰਕ ਨਾਦੰ ਅਲਿ ਬੰਧਨ ਕੁਸਮ ਬਾਸਨਹ ॥੧॥੧੨॥

ਚ—ਅਤੇ (and)। *(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੮)*

ਜੇਤਾ ਉਡਹਿ ਦੁਖ ਘਣੇ ਨਿਤ ਦਾਝਹਿ 'ਤੈ' ਬਿਲਲਾਹਿ ॥੨॥੩॥੨੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੬)

(ਅ) **ਇਹੁ ਮਨੁ ਬਡਾ 'ਕਿ' ਜਾ ਸਉ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥**
ਰਾਮੁ ਬਡਾ 'ਕੈ' ਰਾਮਹਿ ਜਾਨਿਆ ॥੧॥੪੨॥

ਕਿ, ਕੈ—ਜਾਂ। *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੧)*

ਤਹ ਭਇਆ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਮਿਟਿਆ ਅੰਧਿਆਰਾ 'ਜਿਉ' ਸੂਰਜ ਰੈਣਿ ਕਿਰਾਖੀ ॥੧੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੭)

ਹਰਿ ਆਰਾਧੇ ਅਰੋਗ ਅਨਦਾਈ ॥
ਜਿਸ ਨੋ ਵਿਸਰੈ ਮੇਰਾ ਰਾਮੁ ਸਨੇਹੀ ਤਿਸੁ ਲਾਖ ਬੇਦਨ 'ਜਣੁ' ਆਈ ॥੧੫॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੨)

ਨਾਮੁ ਸੁਨਤ 'ਜਨੁ' ਬਿਛੂਅ ਡਸਾਨਾ ॥੨॥੩੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੩)

ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਤੇ 'ਜਾਨਊ' ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਚੰਤੀ ਨਾਚਨਾ ॥੧॥੪॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਨੋਟ : ਸ਼ਬਦ 'ਜਾਨਊ' ਮਰਹੱਟੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਹੈ।

ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ
ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ 'ਜਨਕ' ਮੋਤੀ ॥੧॥੭॥੯॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਆਰਤੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੩)

'ਨ ਚ' ਰਾਜ ਸੁਖ ਮਿਸਟੰ 'ਨ ਚ' ਭੋਗ ਰਸ ਮਿਸਟੰ
'ਨ ਚ' ਮਿਸਟੰ ਸੁਖ ਮਾਇਆ ॥੧॥੧੧॥ *(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੮)*

ਨ ਚ—neither....nor

ਸੇਜ ਏਕ 'ਪੈ' ਮਿਲਨੁ ਦੁਹੇਰਾ ॥੨॥੮॥੩੫॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੩)

ਚੰਚਲ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਸੰਗਿ ਬਸਤੁ ਹੈ 'ਯਾ' ਤੇ ਥਿਰੁ ਨ ਰਹਾਈ ॥੧॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੧੯)

ਪੂਜਾ ਕਰਹਿ 'ਪਰੁ' ਬਿਧਿ ਨਹੀ ਜਾਣਹਿ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਮਲੁ ਲਾਈ ॥੧੦॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੦)

ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਤਨ ਜਵੇਹਰੀ ਸੋ ਗੁਰਿ ਹਰਿ ਧਨੁ ਪਾਸਹੁ ਦੇਵਾਇਆ ॥
ਜੇ ਕਿਸੈ ਕਿਹੁ ਦਿਸਿ ਆਵੈ ਤਾ ਕੋਈ ਕਿਹੁ ਮੰਗਿ ਲਏ
'ਅਕੈ' ਕੋਈ ਕਿਹੁ ਦੇਵਾਏ
ਏਹੁ ਹਰਿ ਧਨੁ ਜੋਰਿ ਕੀਤੈ ਕਿਸੈ ਨਾਲਿ ਨ ਜਾਇ ਵੰਡਾਇਆ ॥੯॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੩)

(ੲ) **ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬਡਾ ਹੋਤੁ ਹੈ**
ਇਤਨਾ ਕੁ ਨ ਜਾਨੈ 'ਜਿ' ਦਿਨ ਦਿਨ ਅਵਧ ਘਟਤੁ ਹੈ ॥੧॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੧)

ਨਾਨਕ ਜਨਮੁ ਸਕਾਰਥਾ 'ਜੇ' ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਮਿਲਾਹ ॥੨॥੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫)

ਕਿਆ ਕਾਸੀ ਕਿਆ ਊਖਰ ਮਗਹਰੁ ਰਾਮੁ ਰਿਦੈ 'ਜਉ' ਹੋਈ ॥੨॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੨)

ਅਉਖਧ ਮੰਤ੍ਰ ਮੂਲੁ ਮਨ ਏਕੈ 'ਜੇਕਰਿ' ਦ੍ਰਿੜੁ ਚਿਤੁ ਕੀਜੈ ਰੇ ॥੧॥੪॥੧੬॥

(ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਚੇਤਿ ਰਾਮੁ 'ਨਾਹੀ' ਜਮਪੁਰਿ ਜਾਹਿਗਾ ਜਨੁ ਬਿਚਰੈ ਅਨਰਾਧਾ ॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਬੇਣੀ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੩)

ਜਉ ਲਗੁ ਪ੍ਰਾਨ ਤਊ ਲਗੁ ਸੰਗੇ ॥
'ਨਾਹਿ ਤ' ਚਲੀ ਬੇਗਿ ਉਠਿ ਨੰਗੇ ॥੩॥੫॥੮॥

(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੨)

ਸੁਧੇ ਸੁਧੇ ਰੇਗਿ ਚਲਹੁ ਤੁਮ 'ਨਤਰ' ਕੁਧਕਾ ਦਿਵਈ ਹੈ ਰੇ ॥੧॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੫)

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਅਕਲਿ ਭਈ ਅਵਰੈ 'ਨਾਤਰੁ' ਥਾ ਬੇਗਾਨਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੩)

ਅੰਦਰਿ ਕਮਾਣਾ ਸਰਪਰ ਉਘੜੈ
'ਭਾਵੈ' ਕੋਈ ਬਹਿ ਧਰਤੀ ਵਿਚਿ ਕਮਾਈ ॥੨॥੩੦॥

(ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੬)

ਜਾਣਾ ਲਖ 'ਭਵੇ' ਪਿਰੀ ਡਿਖੰਦੋ 'ਤਾ' ਜੀਵਸਾ ॥੨॥੮॥

(ਮ: ੫, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੭)

ਜਾਇ ਪੁਛਹੁ ਸੋਹਾਗਣੀ 'ਵਾਹੈ' ਕਿਨੀ ਬਾਤੀ ਸਹੁ ਪਾਈਐ ॥੩॥੪॥

(ਤਿਲੰਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੨੨)

ਵਿਸਮਿਕ (Interjection)

(੧) ਕਿਸੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਅਚਨਚੇਤ ਮਿਲੇ ਬੜੇ ਸੁਖ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਜਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਚਰਜ ਕੌਤਕ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਕੁਝ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਭੁੱਲ ਕੇ, ਉਸ ਘਬਰਾਹਟ, ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਅਚਰਜਤਾ ਨੂੰ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਲਫ਼ਜ਼ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਬੋਲ ਕੇ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਵਿਸਮਿਕ' ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਵਿਸਮਿਯ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਅਚਰਜਤਾ'। 'ਵਿਸਮਿਕ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਅਚਰਜਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ'।

ਕਿਸੇ ਨੂੰ 'ਸੰਬੋਧਨ' ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੀ 'ਵਿਸਮਿਕ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(੨) 'ਸੰਬੋਧਨ' ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸਮਿਕ :
ਐ, ਅਹੇ, ਅਰੀ, ਏ। ਹੇ, ਹੋ। ਰੀ, ਰੇ। ਬੇ, ਬੋ। ਵੇ। ਅਹੋ, ਭੋ। ਜਿਵੇਂ :

'ਐ' ਜੀ ਤੂੰ ਆਪੇ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਜਾਣਦਾ ਬਦਤਿ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ਰਾਮਈਆ ॥੫॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੨)

ਜਉ ਪੈ ਹਮ ਨ ਪਾਪ ਕਰੰਤਾ 'ਅਹੇ' ਅਨੰਤਾ ॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੩)

'ਅਰੀ' ਬਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮੁ ਮਤਿ ਬੀਸਰੈ ॥ਰਹਾਉ॥੨॥

(ਗੂਜਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

'ਏ' ਮਨ ਤੇਰਾ ਕੋ ਨਹੀ ਕਰਿ ਵੇਖੁ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰੁ ॥੩॥੧੩॥੩੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੯)

'ਹੇ' ਜਿਹਵੇ ਤੂੰ ਰਾਮ ਗੁਣ ਗਾਉ ॥੨॥੮੪॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੦)*

ਤੂ ਕੁਨੁ ਰੇ ॥ ਮੈ ਜੀ ॥ ਨਾਮਾ ॥
'ਹੋ' ਜੀ ਆਲਾ ਤੇ ਨਿਵਾਰਣਾ ਜਮ ਕਾਰਣਾ ॥੩॥੪॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਕਿਆ ਜਾਨਾ ਕਿਆ ਹੋਇਗਾ 'ਰੀ' ਮਾਈ ॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੭)*

ਅਚਰਜੁ ਏਕੁ ਸੁਨਹੁ 'ਰੇ' ਪੰਡੀਆ ਅਬ ਕਿਛੁ ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਈ ॥੧॥੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੨)

ਸੁਲਤਾਨੁ ਪੂਛੈ ਸੁਨੁ 'ਬੇ' ਨਾਮਾ ॥੧॥੧੦॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

ਸੁਨਿ 'ਬੋ' ਸਖੀ ਕੰਤਿ ਹਮਾਰੋ ਕੀਅਲੋ ਖਸਮਾਨਾ ॥੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੨)

ਮੇਰੇ ਮਨ ਪਰਦੇਸੀ 'ਵੇ' ਪਿਆਰੇ ਆਉ ਘਰੇ ॥੧॥੧॥੧੪॥੨੧॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੪੫੧)

(੩) ਕੋਈ ਮੰਦਾ ਕੰਮ ਵੇਖ ਕੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ: ਧ੍ਰਿਗੁ, ਫਿਟੁ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ 'ਧ੍ਰਿਗੁ' ਵਾਸੁ 'ਫਿਟੁ' ਸੁ ਜੀਵਿਆ ॥੨੨॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੮)

ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਵਿਸਰੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ 'ਫਿਟੁ' ਭਲੇਰੀ ਰੁਤਿ ॥੧॥੩॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੮)

ਨੋਟ: ਲਫ਼ਜ਼ 'ਧ੍ਰਿਗੁ' ਅਤੇ 'ਫਿਟੁ' (ੁ-ਅੰਤ) ਹਨ।

(੪) ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਪੀੜ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ—ਹਾ ਹਾ।

'ਹਾ ਹਾ' ਪ੍ਰਭ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ॥
ਹਮ ਤੇ ਕਿਛੂ ਨ ਹੋਇ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਅਪੁਨਾ ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੯॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੫)

(੫) ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ, ਕਦੇ ਉਸ ਗੱਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਉਂ ਕਹਿ ਦੇਈਦਾ ਹੈ—ਰੱਬ ਕਰੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੁੜ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਜਾਂ, ਰੱਬਾ! ਜੰਮ ਜੰਮ ਇਹ ਦਿਨ ਨਿੱਤ ਆਉਣ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮਨੋ-ਵੇਗ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ :

ਹਰਿ, ਹਰਿ ਹਰਿ, ਅਲਹ।

ਨੋਟ : ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸ਼ਾਲਾ' ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

'ਹਰਿ' ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਨਾ ਕਰਹੁ ਜੋ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਚਿਤੁ ਲਾਹੀ ॥੨॥੧੫॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੯)

'ਹਰਿ ਹਰਿ' ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਨ ਕਰੀਅਹੁ
ਜਿਨੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨ ਧਿਆਇਆ ॥੩॥੩॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੪)

ਭਿਜਉ ਸਿਜਉ ਕੰਬਲੀ 'ਅਲਹ' ਵਰਸਉ ਮੇਹੁ ॥੨੫॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਨੋਟ : ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਹਰਿ', 'ਹਰਿ ਹਰਿ' ਅਤੇ 'ਅਲਹ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਸ਼ਾਲਾ, ਰੱਬ ਕਰ ਕੇ।

(੬) ਕੋਈ ਅਚਰਜ ਕੌਤਕ ਵੇਖ ਕੇ (ਜੋ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਜੋ ਕਰਾਮਾਤ ਜਾਪੇ); ਹੈਰਾਨਗੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਭੁੱਲ ਕੇ; ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਸ 'ਅਚਰਜਤਾ' ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 'ਵਿਸਮਿਕ' ਸ਼ਬਦ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ : ਵਾਹ, ਵਾਹੁ, ਵਾਹਿ, ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ।

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਾਚੇ ਮੈ ਤੇਰੀ ਟੇਕ ॥੭॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੩)*

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਕਿਆ ਖੂਬੁ ਗਾਵਤਾ ਹੈ ॥੪॥੧੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੮)

'ਵਾਹੁ' ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾ 'ਵਾਹੁ' ॥੧॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੫)

'ਵਾਹੁ' ਖਸਮ ਤੂ ਵਾਹੁ ਜਿਨਿ ਰਚਿ ਰਚਨਾ ਹਮ ਕੀਏ ॥੧॥੧੦॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਕੀਆ ਖੇਲੁ ਬਡ ਮੇਲੁ ਤਮਾਸਾ 'ਵਾਹਿ' ਗੁਰੂ ਤੇਰੀ ਸਭ ਰਚਨਾ ॥.....
ਕੀਆ ਖੇਲੁ ਬਡ ਮੇਲੁ ਤਮਾਸਾ 'ਵਾਹ' ਗੁਰੂ ਤੇਰੀ ਸਭ ਰਚਨਾ ॥੩॥੧੩॥੪੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੪)

ਸੇਵਕ ਕੈ ਭਰਪੂਰ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ 'ਵਾਹ' ਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਸਭੁ ਸਦਕਾ ॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਗਯੰਦ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੩)

ਨੋਟ : ਸ਼ਬਦ 'ਵਾਹੁ' ਜਾਂ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਨਿਰਾ 'ਵਿਸਮਿਕ' ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਅਤੇ 'ਨਾਂਵ' ਵਾਂਗ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ :

ਵਾਹੁ ਖਸਮ ਤੂ 'ਵਾਹੁ' ਜਿਨਿ ਰਚਿ ਰਚਨਾ ਹਮ ਕੀਏ ॥੧॥੧੦॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਨੋਟ : ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦ 'ਖ਼ੂਬ' 'ਵਿਸਮਿਕ' ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਭੀ; ਤਿਵੇਂ, 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆਂ, ਅਰਥ ਹੈ 'ਸੋਹਣਾ'।

ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ—'ਇਸ ਕਾਕੇ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਕਿਆ ਵਾਹ ਵਾਹ ਹੈ'। 'ਮਾਂ! ਮੈਨੂੰ ਕੋਟ ਮਾੜਾ ਲੱਗਦਾ ਏ ?' 'ਨਹੀਂ, ਕਾਕਾਂ! ਮਾੜਾ ਕਿਉਂ ਲੱਗਦਾ ਏ ? ਵਾਹ ਵਾਹ ਲੱਗਦਾ ਏ'।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ :

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਤਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਜਿ ਸਚਾ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰੁ ॥
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਤਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਜਿ ਗੁਣਦਾਤਾ ਮਤਿ ਧੀਰੁ ॥.....
ਨਾਨਕ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਇਕੋ ਕਰਿ ਸਾਲਾਹੀਐ
ਜਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ਦਿਖਾਇ ॥੧॥੧੬॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੫)

(ਅ) ਨਾਂਵ :

ਸ਼ਬਦ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਨਾਂਵ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ

ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ—ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ।

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਕੋਇ॥
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਬਾਣੀ ਸਚੁ ਹੈ ਸਚਿ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇ॥
ਨਾਨਕ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਕਰਤਿਆ
ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਕਰਮਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ॥੧॥੧੪॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੪)

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਬਾਣੀ ਸਚੁ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਧੀ ਭਾਲਿ॥
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਬਦੇ ਉਚਰੈ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਹਿਰਦੈ ਨਾਲਿ॥੨॥੧੫॥

(ਮ: ੩, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੪)

(੨) 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ'—ਉਹ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਪਰਮਾਤਮਾ।

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਾਹਿਬੁ ਸਚੁ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਜਾ ਕਾ ਨਾਉ॥
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ਹੈ ਜਿਸ ਨੋ ਦੇਇ ਸੁ ਖਾਇ॥
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਜਲਿ ਥਲਿ ਭਰਪੂਰੁ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ਜਾਇ॥੨॥੧੭॥

(ਮ: ੩, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੫)

ਨੋਟ: ਜਿਵੇਂ ਕਈ ਸ਼ਬਦ (ੁ-ਅੰਤ) ਬਣ ਕੇ, ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ (ੁ-ਅੰਤ) ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ (ਵੇਖੋ, ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ—'ਲਿੰਗ') ਤਿਵੇਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਭੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ-ਵਾਚਕ ਹੋ ਕੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ (ੁ-ਅੰਤ) ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਾ' ਬਡਾ ਤਮਾਸਾ॥.....
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੰਗਤਿ ਸਭੈ ਬਿਚਾਰਹੁ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਾ' ਬਡਾ ਤਮਾਸਾ॥੨॥੧੨॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਗਯੰਦ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੩)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ

'ਅਹੋ' ਜਸ੍ਯ ਰਖੇਣ ਗੋਪਾਲਹ ਨਾਨਕ ਰੋਮ ਨ ਛੇਦ੍ਰਤੇ॥੬॥
ਹੇ ਅਚੁਤ ਸਰਣਿ ਸੰਤ ਨਾਨਕ 'ਭੋ' ਭਗਵਾਨਏ ਨਮਹ॥੧੧॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

ਭਾਗ ਤੀਜਾ

ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ

(Syntax)

ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

(੧) ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਧਾਤੂ ('ਅਕਰਮਕ', 'ਸਕਰਮਕ' ਜਾਂ 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ') ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ 'ਅੱਨ ਪੁਰਖ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਨਾਲ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਦਾ 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੁ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਰਾਂਤ (ਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਕਾਰਾਂਤ (ਾ-ਅੰਤ) ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹੀ ਉਕਾਰਾਂਤ (ਉ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਜੋ (ੁ-ਅੰਤ) ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ :

(ੳ) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ); ਨਾਂਵ :

ਸੋ 'ਤਨੁ' 'ਜਲੈ' ਕਾਠ ਕੈ ਸੰਗਾ ॥੩॥੧੧॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)*

(ਅ) (ਾ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ :

'ਕਰਤਾ' 'ਰਾਖੈ' ਕੀਤਾ ਕਉਨੁ ॥੨॥੧੮॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੮)*

(ੲ) (ੁ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ :

'ਭਉ' 'ਬਿਨਸੈ' ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਆਸ ॥੩॥੧੯॥ *(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ)*

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੬੪, ੧੧੧, ੧੧੮)

(੨) 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਕ੍ਰਿਆ (Past Tense) ਦੇ 'ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ' ਨਾਲ ਉਪਰ-ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਦਾ 'ਨਾਂਵ' ਕੇਵਲ ਤਦੋਂ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਧਾਤੂ 'ਅਕਰਮਕ' (Intransitive) ਹੋਵੇ। ਵੇਖੋ :

ਅਬ 'ਮਨੁ' ਉਲਟਿ ਸਨਾਤਨੁ 'ਹੂਆ' ॥੩॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੭)

ਵਿਚਿ 'ਕਰਤਾ' ਪੁਰਖੁ 'ਖਲੋਆ' ॥੧॥੫੭॥ *(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੩)*

'ਭਉ' 'ਭਾਗਾ' ਨਿਰਭਉ ਮਨਿ ਬਸੈ ॥੩॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੩)

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੬੪, ੧੧੧, ੧੧੮)

(੩) 'ਸਕਰਮਕ' (Transitive) ਜਾਂ 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ (Causative) ਧਾਤੂ' ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਨਾਲ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਅਕਾਰਾਂਤ, ਆਕਾਰਾਂਤ ਅਤੇ ਉਕਾਰਾਂਤ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :

(ੳ) ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਿ') ਜਾਂ ('ਹਿ') ਜਾਂ (ੈ) ਹੋਵੇ।

(ਅ) ਆਕਾਰਾਂਤ (ਾ-ਅੰਤ) : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੈ) ਹੋਵੇ।

(ੲ) ਉਕਾਰਾਂਤ (ਉ-ਅੰਤ) : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਇ') ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ :

ਕਹੁ ਕਬੀਰ 'ਗੁਰਿ' ਸੋਝੀ 'ਪਾਈ' ॥੪॥੧੪॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)*

ਕਰੁ ਗਹਿ 'ਲੀਨੀ' 'ਸਾਜਨਹਿ' ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੇ ਮੀਤ ॥੨॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਰੁਤੀ ਸਲੋਕ, ਪੰਨਾ ੯੨੮)

'ਕਬੀਰੈ' ਸੋ ਧਨੁ ਪਾਇਆ ॥੪॥੬॥ *(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੫)*

'ਦਾਤੈ' ਦਾਤਿ 'ਰਖੀ' ਹਥਿ ਅਪਣੈ ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਦੇਈ ॥੪॥੧੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੪)

'ਨਾਮਦੇਇ' ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿ 'ਜਾਨਾ' ॥੨॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੮)

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੭੦, ੧੧੨, ੧੧੯)

(੪) ਅਕਰਮਕ, ਸਕਰਮਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਧਾਤੂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਨਾਲ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਹੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਰਾਂਤ ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ (ੇ-ਅੰਤ) ਹੈ। ਵੇਖੋ :

'ਸਾਕਤ' ਮਰਹਿ 'ਸੰਤ' ਸਭਿ 'ਜੀਵਹਿ' ॥੩॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)

'ਧੰਧੇ' ਕਹਾ 'ਬਿਆਪਹਿ' ਤਾਹੂ ॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੧)

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੭੧, ੧੨੦)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ

(੧) ਕਈ ਧਾਤੂ 'ਦੁਇ ਕਰਮਕ' (Governing two objects) ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਇਕ 'ਕਰਮ' ਨੂੰ 'ਕਥਿਤ' (Direct) ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ 'ਅਕਥਿਤ' (Indirect) ਕਹੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ : ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਇਥੇ 'ਉਪਦੇਸ਼' 'ਕਥਿਕ ਕਰਮ' ਅਤੇ 'ਮੈਨੂੰ' 'ਅਕਥਿਤ' ਹੈ।

'ਕਥਿਤ' ਤੇ 'ਅਕਥਿਤ' ਕਰਮ ਦੀ ਭਾਲ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ 'ਕੀ' ਜਾਂ 'ਕਿਸ ਨੂੰ' ਵਰਤੀਏ। 'ਕੀ' ਵਰਤਿਆਂ ਜੋ ਉੱਤਰ ਮਿਲੇ, ਉਹ 'ਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਹੈ ਅਤੇ 'ਕਿਸ ਨੂੰ' ਵਰਤਿਆਂ ਜੋ ਉੱਤਰ ਮਿਲੇ, ਉਹ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਕਥਿਤ ਕਰਮ' 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਨਿਯਮ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੀਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਜਿਸ ਨੋ ਦਇਆਲੁ ਹੋਵੈ ਮੇਰਾ ਸੁਆਮੀ
ਤਿਸੁ 'ਗੁਰਸਿਖ' ਗੁਰੂ 'ਉਪਦੇਸੁ' ਸੁਣਾਵੈ ॥੨॥੧੧॥

(ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੬)

ਉਪਦੇਸੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ। ਗੁਰਸਿਖ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ।

'ਰਾਮਦਾਸ' ਸੋਢੀ 'ਤਿਲਕੁ' ਦੀਆ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਸਚੁ ਨੀਸਾਣੁ ਜੀਉ ॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੨੩)

ਤਿਲਕੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ। ਰਾਮਦਾਸ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ।

ਹਉ 'ਸਿਰੁ' ਅਰਪੀ ਤਿਸੁ 'ਮੀਤ' ਪਿਆਰੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਦੇਇ ਸਦੇਸਾ ॥੩॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੪੭)

ਸਿਰੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ। ਮੀਤ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ।

'ਸੂਮਹਿ' 'ਧਨੁ' ਰਾਖਨ ਕਉ ਦੀਆ ਮੁਗਧੁ ਕਹੈ ਧਨੁ ਮੇਰਾ ॥੩॥੩॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਧਨੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ। ਸੂਮਹਿ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ।

ਅਮਰਦਾਸਿ ਅਮਰਤੁ 'ਛਤ੍ਰੁ' 'ਗੁਰ ਰਾਮਹਿ' ਦੀਅਉ ॥੧॥

(ਸਵਈਏ ਮ: ਪੰਜਵੇ ਕੇ, ਮਥੁਰਾ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਛਤ੍ਰੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ। ਗੁਰ ਰਾਮਹਿ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ।

ਵਿਣੁ, ਬਿਨੁ, ਬਿਨਾ

'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਵਿਣੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਵਿਨਾ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੈ; 'ਬਿਨੁ' ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਅਤੇ 'ਬਿਨਾ' ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਵਿਨਾ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ 'ਬਿਨਾ' ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ 'ਤੈਥੋਂ ਬਿਨਾ'। ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪੁਲਿੰਗ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿਹਨ (ੁ, ੈ, ਹਿ) ਹਨ; ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਚਿਹਨਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਬੰਧਕ 'ਬਿਨਾ' ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਬਿਨੁ 'ਬਾਦ ਬਿਰੋਧਹਿ' ਕੋਈ ਨਾਹੀ ॥੯॥੫॥ *(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)*

ਵਿਣੁ 'ਨਾਵੈ' ਗਥੁ ਗਇਆ ਗਵਾਏ ॥੯॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੭)

ਬਿਨੁ 'ਨਾਵੈ' ਕਿਆ ਟੇਕ ਟਿਕੀਜੈ ॥੧੧॥ *(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੧)*

ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਮਦੇਉ 'ਨਾਕਹਿ' ਬਿਨਾ ॥੩॥੨॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩)

(ੳ) ਨਾਵੈ ਬਿਨੁ, ਸਬਦੈ ਬਿਨੁ।

(ਅ) ਨਾਕਹਿ ਬਿਨਾ, ਬਾਦ ਬਿਰੋਧਹਿ ਬਿਨੁ।

ਨੋਟ : ਲਫ਼ਜ਼ 'ਬਿਨੁ' ਅਤੇ 'ਵਿਣੁ' ਸਦਾ (ੁ-ਅੰਤ) ਹਨ।

(੩) 'ਤੁਰਨਾ', 'ਜਾਣਾ' ਆਦਿਕ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਧਾਤੂ ਦੀ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਨਾਲ ਜੇ ਉਸ 'ਥਾਂ' ਆਦਿਕ ਦਾ ਭੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ 'ਥਾਂ' ਦਾ 'ਵਾਚਕ' ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਜਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ

ਹੈ। ਅਸ਼ਟਾਧਿਆਈ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਨਿਯਮ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ

ਚਉਥੈ ਪਹਰੈ ਰੈਣਿ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਲਾਵੀ ਆਇਆ 'ਖੇਤੁ' ॥੪॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਪਹਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੫)

ਨੀਦ ਪਈ ਸੁਖ ਸਹਜ 'ਘਰੁ' ਆਇਆ ॥੮॥੨੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੭)

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ

ਮਨੁ ਮਾਰਣ ਕਾਰਣਿ 'ਬਨ' ਜਾਈਐ ॥੧॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੩)

(ੳ) ਲਾਵੀ ਆਇਆ 'ਖੇਤੁ'—ਲਾਵੀ 'ਖੇਤ ਨੂੰ' ਆਇਆ।
'ਘਰੁ' ਆਇਆ—'ਜੀਵ' ਘਰ ਨੂੰ ਆਇਆ।
(ਅ) 'ਬਨ' ਜਾਈਐ—'ਬਨ ਨੂੰ' ਜਾਈਏ।

(੪) ਜਦੋਂ 'ਲੰਮੇ ਪੈਂਡੇ' ਜਾਂ 'ਲੰਮੇ ਸਮੇ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਭੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚੋਂ ਤੁਰਿਆ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਨ ਵਵਰਸ਼ ਵਰਸ਼ਾਣਿ ਦ੍ਵਾਦਸ਼ ਦਸ਼ਸ਼ਤਾਖਸ਼ਹ—ਭਾਵ, ਇੰਦ੍ਰ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਨਾ ਵਰ੍ਹਿਆ। ਕ੍ਰੋਸ਼ੰ ਕੁਟਿਲਾ ਨਦੀ—ਭਾਵ, ਦੋ ਕੋਹ ਵਲ ਮਾਰਦੀ ਨਦੀ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ

ਸਾਵਣਿ ਵਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ 'ਜਗੁ' ਛਾਇਆ ਜੀਉ ॥੪॥੧॥੨੭॥੬੫॥

(ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੭੩)

ਬਾਵੈ 'ਮਾਰਗੁ' ਟੇਢਾ ਚਲਨਾ ॥੩॥੯੮॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੫)*

ਹਉ ਹਉ ਕਰਤੀ 'ਜਗੁ' ਫਿਰੀ ਨ ਧਨੁ ਸੰਪੈ ਨਾਲਿ ॥੩॥੧੪॥੪੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੨)

ਵਰਸੁ 'ਜਗੁ' ਛਾਇਆ—ਬੱਦਲ (ਸਾਰੇ) ਜਗ ਵਿਚ ਛਾਇਆ।

'ਮਾਰਗੁ' ਚਲਨਾ—(ਲੰਮੇ) ਪੈਂਡੇ ਵਿਚ ਚਲਨਾ।
'ਜਗੁ' ਫਿਰੀ—(ਸਾਰੇ) ਜਗ ਵਿਚ ਫਿਰੀ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦੇਂ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਏ' ਹੈ। ਇਹ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿਹਨ ਉੱਡ ਗਏ ਹਨ; ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਰੂਪ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਹ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਆਦਿ ਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥ ਜੁਗਾਦਿ ਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥
ਸਤਿਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵਏ ਨਮਹ ॥੧॥੧॥ *(ਸੁਖਮਨੀ)*

ਹਰਏ ਨਮਸਤੇ 'ਹਰਏ' ਨਮਹ ॥੧॥ *(ਗੌਂਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)*

(੨) ਭਾਉਣਾ :

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਧਾਤੂ 'ਰੁਚ' (ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਭਾਉਣਾ', 'ਚੰਗਾ ਲਗਣਾ') ਅਤੇ ਇਸੇ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਧਾਤੂ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ, 'ਇਦੰ ਮੇ ਰੋਚਤੇ' (—ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ), ਇਸ ਵਾਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਮੇ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਨਿਯਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਕ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਜਿਸ 'ਵਿਅਕਤੀ' ਨਾਲ 'ਰੁਚ' ਆਦਿਕ ਧਾਤੂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ (ਕੋਈ ਚੀਜ਼) ਚੰਗੀ ਲੱਗੇ ਜਾਂ ਭਾਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਵਾਚਕ-ਸ਼ਬਦ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਭਾਉਣਾ' ਧਾਤੂ ਭੀ ਇਸੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਾਨਕ 'ਸੰਤ' 'ਭਾਵੈ' ਤਾ ਓਇ ਭੀ ਗਤਿ ਪਾਹਿ ॥੨॥੧੩॥ *(ਸੁਖਮਨੀ)*

ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜੀਐ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸੁਣੀਐ ਬੇਬਾਣੁ ਹਰਿ ਰੰਗੁ 'ਗੁਰ' 'ਭਾਵਏ' ॥੫॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦ, ਪੰਨਾ ੯੨੩)

ਕਾਪਰੁ ਤਨਿ ਸੁਹਾਵੈ ਜਾ 'ਪਿਰ' 'ਭਾਵੈ' ਗੁਰ ਮਤੀ ਚਿਤੁ ਲਾਈਐ ॥੧॥੨॥
(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਛੰਤ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੪੪)

'ਠਾਕੁਰ' ਅਪੁਨੇ ਜੋ ਜਨੁ ਭਾਇਆ ॥੨੮॥
(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੬)

ਕਾਮ ਕਰੀਜੈ 'ਠਾਕੁਰ' ਭਾਵਾ ॥੨॥੧੪੯॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੨)*

ਨੋਟ : ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ ਸੰਤ, ਗੁਰ, ਪਿਰ, ਠਾਕੁਰ, ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਦੇ 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਹਨ। (ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੮੮, ੮੯)

(ੳ) ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਹ ਧਾਤੂ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਤਉ ਨਾਨਕ ਕੰਤੈ 'ਮਨਿ ਭਾਵੈ' ॥੨੬॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੭)*

ਤਾਂ ਕਾਮਣਿ ਕੰਤੈ 'ਮਨਿ ਭਾਵੈ' ॥੨੭॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੭)*

ਮਨਿ—ਮਨ ਵਿਚ (ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ)

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੧੦੩)

(ਅ) 'ਭਾਉਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੜਨਾਂਵ 'ਜਿਸੁ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਆਪੇ ਦੇਇ ॥੮॥੧॥ *(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੦੬੯)*

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਆਪੇ ਮੇਲੇ ਜਿਨਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਏਕੋ ਜਾਤਾ ਹੇ ॥੨॥੮॥
(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੫੧)

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਹੀ ਨਿਸਤਾਰਣ ॥੪॥੧॥ *(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੦੫)*

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਲਏ ਲੜਿ ਲਾਇ ॥੮॥੫॥ *(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ)*

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਆਪਨ ਨਾਇ ਲਾਵੈ ॥
'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਖੇਲ ਖਿਲਾਵੈ ॥੮॥੨੧॥ *(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)*

ਇਥੇ ਪੜਨਾਂਵ 'ਜਿਸੁ' 'ਜੋ ਉਸੁ' ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। 'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਖੇਲ ਖਿਲਾਵੈ' ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ 'ਜਿਸੁ' ਨੂੰ 'ਜੋ ਉਸੁ' ਬਨਾਉਣਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਰਥ ਇਉਂ ਹੋਵੇਗਾ 'ਜੋ ਉਸੁ (ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ) ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਖੇਲ ਖਿਲਾਵੈ'।

(੩) ਵਿਟਹੁ :

'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਵਿਟਹੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਵਸ਼ੱਟ' ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਹੈ; ਇਹ ਕੇਵਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਭੇਟਾ ਰੱਖੀਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਵਾਚਕ-ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਸੀ; ਜਿਵੇਂ ਇੰਦ੍ਰਾਯ ਵਸ਼ੱਟ; ਭਾਵ, ਇੰਦ੍ਰ ਵਾਸਤੇ, ਇੰਦ੍ਰ ਦੇ ਸਦਕੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸੂਤ੍ਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਨਮਹ ਸ੍ਵਸ੍ਤਿ ਸ੍ਵਾਹਾ ਸ੍ਵਧਾਲੰ ਵਸ਼ੱਟ ਯੋਗਾਤ ਚ'।

'ਵਸ਼ੱਟ' ਵਾਂਗ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਵਿਟਹੁ' ਭੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, 'ਵਸ਼ੱਟ' ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭੀ ਤਦੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਇਸ਼ਟ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

'ਗੁਰ ਵਿਟਹੁ' ਨਾਨਕੁ ਵਾਰਿਆ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ
ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਚਿਤੇਰੇ ਰਾਮ ॥੨॥੪॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੪੦)

'ਗੁਰ ਵਿਟੜਿਅਹੁ' ਹਉ ਘੋਲੀ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਮੇਲਾਈਆ ॥੫॥੨੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੪੫੨)

'ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਟਹੁ' ਵਾਰਿਆ ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਖਸਮੁ ਸਮਾਲਿਆ ॥੧੩॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(ੳ) ਇਸ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਇਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜਦ ਕਿਤੇ ਇਸ ਦਾ ਲੋਪ ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਆ ਸਿੱਧੀ ਹੀ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਜਿਵੇਂ :

ਹਉ ਵਾਰਿ ਵਾਰਿ ਜਾਉ 'ਗੁਰ ਗੋਪਾਲ' ॥੧॥੯॥ *(ਨਟ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੮੦)*

'ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ' ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ ॥੧॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਤਿਸੁ ਮਿਤ੍ਰ' ਵਿਚੋਲੇ ਜੈ ਮਿਲਿ ਕੰਤੁ ਪਛਾਣਾ ॥੧॥੧੫॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੪)

'ਬਲਿ ਤਿਸੁ ਬਾਪੈ' ਜਿਨ ਹਉ ਜਾਇਆ ॥੨॥੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)

ਬਲਿ ਜਾਇ ਨਾਨਕੁ 'ਪੁਰਖ ਪੂਰਨ' ਥਿਰੁ ਜਾ ਕਾ ਸੋਹਾਗੁ ਜੀਉ ॥੩॥੪॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੯੨੭)

ਕੁਰਬਾਣੁ ਜਾਈ ਤੇਰੇ 'ਪਰਤਾਪ' ॥੩॥੨॥੨੦॥ *(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੭੧)*

(੪) ਸੁਅਸਤਿ :

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਮਿੱਤਰ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਵਿੱਛੁੜਨ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖ਼ਰੀ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਲਈ ਭੀ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਿਆ ਜਾਏ, ਉਸ ਦਾ 'ਵਾਚਕ' ਸ਼ਬਦ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਤਿਸੁ ਜੋਹਾਰੀ ਸੁਅਸਤਿ 'ਤਿਸੁ' ਤਿਸੁ ਦੀਬਾਣੁ ਅਭਗੁ ॥੧॥੮॥
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਤਿਸੁ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

(੫) ਮਿਲਣਾ, ਭੇਟਣਾ :

ਪਿਛੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਦੋ 'ਕਰਮ' (Object) ਹੁੰਦੇ ਹਨ—ਕਥਿਤ, ਅਕਥਿਤ।

'ਕਥਿਤ ਕਰਮ' 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆ 'ਮਿਲਣਾ', 'ਭੇਟਣਾ' ਦਾ 'ਕਰਮ' ਭੀ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਵਾਂਗ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਸੁਣਿ ਮੀਤਾ ਹਉ ਤੇਰੀ ਸਰਣਾਈ ਆਇਆ
'ਪ੍ਰਭ' ਮਿਲਉ ਦੇਹੁ ਉਪਦੇਸਾ ॥੨॥੧॥੧੨॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੬੧੨)

ਪ੍ਰਭ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਤ ਗੁਣ ਰਵੈ ਭਾਈ ਮਿਲਿ 'ਪ੍ਰੀਤਮ' ਸਾਚਿ ਸਮਾਉ ॥੬॥੩॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੯)

ਪ੍ਰੀਤਮ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

'ਗੁਰ' ਮਿਲਿ ਨਾਨਕ ਠਾਕੁਰੁ ਜਾਤਾ ॥੩॥੯॥ *(ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੩੯)*

ਗੁਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੋ ਥੀਐ ਇਨ ਬਿਧਿ 'ਕੰਤ' ਮਿਲੀ ॥੨॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

ਕੰਤ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

ਮਿਲਿ 'ਸਤਿਗੁਰ' ਸਭਿ ਕਾਜ ਸਵਾਰਿ ॥੪॥੧੬॥ *(ਗੌਂਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੭)*

ਸਤਿਗੁਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

ਅੰਧੁਲੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੂਝਿਆ 'ਗੁਰ' ਭੇਟਿ ਪੁਨੀਤਾ ॥੧॥੭॥੩੭॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੯)

ਗੁਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਗੁਰੁ ਪਰਮੇਸਰੁ 'ਨਾਨਕ' ਭੇਟਿਓ ਸਾਚੇ ਸਬਦਿ ਨਿਬੇਰਾ ॥੩॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੮)

ਨਾਨਕ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

'ਸਤਿਗੁਰ' ਭੇਟੈ ਸੋ ਜਨੁ ਸੀਝੈ ਜਿਸੁ ਹਿਰਦੈ ਨਾਮੁ ਵਸਾਈ ॥੧੯॥੫॥੧੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੨)

ਸਤਿਗੁਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

'ਪ੍ਰਭ' ਮਿਲਉ—ਮੈਂ 'ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ' ਮਿਲਾਂ। 'ਗੁਰ' ਮਿਲਿ—'ਗੁਰੂ ਨੂੰ' ਮਿਲ ਕੇ।
ਮਿਲਿ 'ਪ੍ਰੀਤਮ'—'ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ' ਮਿਲ ਕੇ।
'ਕੰਤ' ਮਿਲੀ—'ਕੰਤ ਨੂੰ' ਮਿਲੀ। ਮਿਲਿ 'ਸਤਿਗੁਰ'—'ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ' ਮਿਲ ਕੇ।
'ਗੁਰ' ਭੇਟਿ—'ਗੁਰੂ ਨੂੰ' ਮਿਲ ਕੇ। 'ਨਾਨਕ' ਭੇਟਿਓ—'ਨਾਨਕ ਨੂੰ' ਮਿਲਿਆ।
'ਗੁਰ' ਭੇਟੇ—'ਗੁਰੂ ਨੂੰ' ਮਿਲੇ। 'ਸਤਿਗੁਰ' ਭੇਟੈ—'ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ' ਮਿਲੇ।

ਨੋਟ : ਕ੍ਰਿਆ 'ਮਿਲਣਾ', 'ਭੇਟਣਾ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਰਤਾ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ। ਵੇਖੋ :

ਜਿਸ 'ਗੁਰੁ' ਮਿਲੈ ਤਿਸੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੈ ॥੩੯॥ *(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੨)*

ਜਿਸੁ 'ਗੁਰੁ' ਭੇਟੇ ਨਾਨਕਾ ਨਿਰਮਲ ਸੋਈ ਸੁਧੁ ॥੨੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੬)

'ਸਤਿਗੁਰੁ' ਮਿਲੈ ਤ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਏ ॥੭॥੨੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੪੨)

ਜਾ ਕਉ ਭੇਟਿਓ 'ਠਾਕੁਰੁ' ਅਪਨਾ ॥੪॥੨੭॥ *(ਭੈਰਉ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੪੩)*

ਇਥੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਗੁਰੁ, ਸਤਿਗੁਰੁ, ਠਾਕੁਰੁ; ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ।

(੬) ਵਿਸਰਨਾ :

ਪਿਛਲੇ 'ਧਾਤੂ' ਵਾਂਗ 'ਵਿਸਰਨਾ' ਦਾ ਭੀ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਜਿਹ 'ਨਰ' ਬਿਸਰਿਆ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ਤੇ ਦੁਖੀਆ ਮਹਿ ਗਨਣੇ ॥੨॥੪॥੧੫॥

ਜਿਹ ਨਰ—ਜਿਸ ਨਰ ਨੂੰ। *(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੩)*

ਹਉ ਤਿਸੁ ਸੇਵੀ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ 'ਮੈ' ਕਦੇ ਨ ਵੀਸਰੈ ਜੀਉ ॥੨॥੧॥

ਮੈ—ਮੈਨੂੰ। *(ਧਨਾਸਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੬੯੦)*

ਸੋ ਸਾਂਈ 'ਜੈ' ਵਿਸਰੈ ਨਾਨਕ ਸੋ ਤਨੁ ਖੇਹ ॥੨॥੬॥

ਜੈ—ਜਿਸ ਨੂੰ। *(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੭)*

ਨਾਨਕ 'ਜਨ' ਪ੍ਰਭੁ ਕਦੇ ਨ ਵਿਸਰੈ ਪੂਰਨ ਜਾ ਕੇ ਭਾਗਾ ॥੨॥੪॥੭॥

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ। *(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੮੧)*

ਹਰਿ 'ਨਾਨਕ' ਬਿਸਰੁ ਨ ਕਾਹੂ ਬੇਰੇ ॥੨॥੧੯॥

ਨਾਨਕ—ਨਾਨਕ ਨੂੰ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੬)*

(੭) ਵਿਆਪਣਾ :

ਇਸ 'ਧਾਤੂ' ਦਾ 'ਕਰਮ' ਭੀ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਵਾਂਗ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਗੁਝੀ ਭਾਹਿ ਜਲੈ ਸੰਸਾਰਾ 'ਭਗਤ' ਨ ਬਿਆਪੈ ਮਾਇਆ ॥੪॥੧੧॥

ਭਗਤ—ਭਗਤ ਨੂੰ। *(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੩)*

ਸੋਗ ਅਗਨਿ ਤਿਸੁ 'ਜਨ' ਨ ਬਿਆਪੈ ॥੨॥੫੫॥

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ। *(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੮੪)*

'ਮਨਹਿ' ਬਿਆਪਤ ਅਨਿਕ ਤਰੰਗਾ ॥੧॥੧॥

ਮਨਹਿ—ਮਨ ਨੂੰ। *(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੯)*

'ਮਨਮੁਖ' ਕਾਲੁ ਵਿਆਪਦਾ ਮੋਹਿ ਮਾਇਆ ਲਾਗੇ ॥੧੨॥

ਮਨਮੁਖ—ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ। *(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੯੦)*

(ੲ) ਲੱਗਣਾ :

'ਵਿਆਪਣਾ' ਵਾਂਗ ਧਾਤੂ 'ਲੱਗਣਾ' ਦਾ ਭੀ ਇਕੋ ਹੀ ਕਰਮ ਹੈ, ਜੋ 'ਅਕਥਿਤ' ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਸਾਚੇ 'ਨਿਰਮਲ' ਮੈਲੁ ਨ ਲਾਗੈ ॥੮॥੧॥

ਨਿਰਮਲ—ਨਿਰਮਲ ਨੂੰ। *(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੮੬)*

ਨਿਤ ਆਸਾ ਮਨਿ ਚਿਤਵੈ 'ਮਨ' ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਭੁਖ ਲਗਾਇਆ ॥੩॥੧॥੫॥

ਮਨ—ਮਨ ਨੂੰ। *(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੭੬)*

ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਕੀਆ 'ਜਨ' ਮੀਠ ਲਗਾਨਾ ॥੮॥੧੪॥ *(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)*

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ।

'ਤਿਨ' ਜਮ ਡੰਡੁ ਨ ਲਾਗਈ ਜੋ ਹਰਿ ਲਿਵ ਜਾਗੇ ॥੧੨॥

ਤਿਨ—ਤਿਨਾ ਨੂੰ। *(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੯੦)*

ਭਉ ਭਾਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਾਨਕ 'ਤਿਸਹਿ' ਲਾਗੈ
ਜਿਸੁ ਤੂ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਹਿ ॥੪॥੩॥ *(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੧੬)*

ਤਿਸਹਿ—ਤਿਸ ਨੂੰ।

ਆਗਿ ਲਗਉ ਤਿਹ 'ਧਉਲਹਰ' ਜਿਹ ਨਾਹੀ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਉ ॥੧੫॥

ਧਉਲਹਰ—ਧਉਲਹਰ ਨੂੰ। *(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੫)*

(ਸ) ਹੋਣਾ :

ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਭੀ ਧਾਤੂ 'ਵਿਆਪਣਾ' ਅਤੇ 'ਲੱਗਣਾ' ਵਾਂਗ ਹੈ :

ਜਿਸੁ 'ਜਨ' ਹੋਆ ਸਾਧ ਸੰਗੁ ਤਿਸੁ ਭੇਟੈ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥੧॥੧੬॥੪੬॥

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੨)*

ਸਗਲ ਕਲੇਸ 'ਨਿੰਦਕ' ਭਇਆ ਖੇਦੁ ॥੨੮॥੧੦॥

ਨਿੰਦਕ—ਨਿੰਦਕ ਨੂੰ। *(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)*

'ਬਾਲਮੀਕੈ' ਹੋਆ ਸਾਧ ਸੰਗੁ ॥੧॥੧॥

(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੨)

ਬਾਲਮੀਕੈ—ਬਾਲਮੀਕ ਨੂੰ।

(੧੦) ਨਮਸਕਾਰ :

ਪਿਛੇ ਅਸੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਹ' 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਸਕਾਰ' ਭੀ ਇਸੇ ਹੀ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਇਹੀ ਅਰਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ—ਆਦੇਸ, ਡੰਡਉਤ, ਆਦਿਕ ਭੀ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ :

ਕਰਉ ਨਮਸਕਾਰ ਭਗਤ 'ਜਨ' ਧੂਰਿ ਮੁਖਿ ਲਾਵਉ ॥੩॥੨੧॥੫੧॥
ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩)*

ਅਨਿਕ ਬਾਰ ਬੰਦਨ 'ਕਰਤਾਰ' ॥੧॥੧੪॥ *(ਗੋਂਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੬)*
ਕਰਤਾਰ—ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ।

ਕਰਿ ਨਮਸਕਾਰ ਪੂਰੇ 'ਗੁਰਦੇਵ' ॥੧॥੧॥
ਗੁਰਦੇਵ—ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ। *(ਗੋਂਡ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੬੯)*

ਅਨਿਕ ਬਾਰ 'ਸੰਤਹ' ਡੰਡਉਤ ॥੧॥੨੧॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੯)*
ਸੰਤਹ—ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ।

ਉਨਿਮੋ 'ਭਗਵੰਤ' ਗੁਸਾਈ ॥੧॥੪੫॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੭)*
ਭਗਵੰਤ—ਭਗਵੰਤ ਨੂੰ।

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਆਦਿ 'ਪੁਰਖ' ਆਦੇਸੋ ॥੨॥੫॥੬॥
ਪੁਰਖ—ਪੁਰਖ ਨੂੰ। *(ਭੈਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੨੭)*

(੧੧) ਜਾਣਾ, ਆਉਣਾ :

ਜਦੋਂ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਟੁਰ ਕੇ ਜਾਣ ਆਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਥਾਂ 'ਜਾਣਾ' 'ਆਉਣਾ' ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਵਾਚਕ 'ਨਾਂਵ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਜਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁ ਮਾਰਣ ਕਾਰਣਿ 'ਬਨ' ਜਾਈਐ ॥੧॥੧॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੩)

ਬਨ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

ਜੈਸੇ 'ਪਨਕਤ' ਥ੍ਰੂਟਿਟਿ ਹਾਂਕਤੀ ॥੧॥੩॥ *(ਬਸੰਤੁ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੬)*
ਪਨਕਤ—(ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ) ਪਨ ਘਟ।

'ਬਨੁ ਬਨੁ' ਫਿਰਤ ਉਦਾਸੁ ਬੂੰਦ ਜਲ ਕਾਰਣੇ ॥੧੧॥ *(ਫੁਨਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨)*

ਬਨੁ ਬਨੁ—ਕਰਮ ਕਾਰਕ।

(੧੨) ਰੋਣਾ :

ਧਾਤੂ 'ਵਿਆਪਣਾ' ਵਾਂਗ ਇਸ ਦਾ ਭੀ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਕਬੀਰ 'ਸੰਤ' ਮੂਏ ਕਿਆ ਰੋਈਐ ਜੋ ਅਪੁਨੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਜਾਇ ॥
ਰੋਵਹੁ 'ਸਾਕਤ' ਬਾਪੁਰੇ ਜੁ ਹਾਟੈ ਹਾਟ ਬਿਕਾਇ ॥੧੬॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੫)

ਏਕੁ ਕਬੀਰਾ ਨ ਮੂਆ 'ਜਿਹ' ਨਾਹੀ ਰੋਵਨਹਾਰੁ ॥੬੯॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੮)

ਸੰਤ ਰੋਈਐ—ਸੰਤ ਨੂੰ ਰੋਈਏ। ਸਾਕਤ ਰੋਵਹੁ—ਸਾਕਤ ਨੂੰ ਰੋਵਹੁ।
ਜਿਹ—ਜਿਸ ਨੂੰ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

ਦੋ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ 'ਸ਼ਬਦ' ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਵਾਚਕ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

'ਤੋਹੀ' 'ਮੋਹੀ' ਮੋਹੀ ਤੋਹੀ ਅੰਤਰੁ ਕੈਸਾ ॥
'ਕਨਕ' 'ਕਟਕ' 'ਜਲ' 'ਤਰੰਗ' ਜੈਸਾ ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੩)

ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਅੰਤਰੁ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ 'ਤੋਹੀ', 'ਮੋਹੀ', 'ਕਨਕ', 'ਕਟਕ', 'ਜਲ' ਅਤੇ 'ਤਰੰਗ' ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹਨ।

'ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ' 'ਗੁਰ' ਨਾਹੀ ਭੇਦ ॥੪॥੨੪॥ *(ਭੈਰਉ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੪੨)*

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ, ਗੁਰ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਤਿਹ 'ਨਰ' 'ਹਰਿ' ਅੰਤਰੁ ਨਹੀ ਨਾਨਕ ਸਾਚੀ ਮਾਨੁ ॥੪੩॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੪੨੮)

ਨਰ, ਹਰਿ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਆਮੀ' ਭੇਦੁ ਨ ਜਾਣਹੁ
ਜਿਤੁ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਸੁਖਦਾਈ ॥੪॥੧॥੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਪਹਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੭)

ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ, ਸੁਆਮੀ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਨਾਨਕ 'ਸਾਧ ਪ੍ਰਭ' ਭੇਦੁ ਨ ਭਾਈ ॥੮॥੭॥ *(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)*

ਸਾਧ, ਪ੍ਰਭ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਹੈ; ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੀ ਘਾਟਾ ਹੈ; ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਪੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਪਾਂਧੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਇਆ; ਜਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ 'ਘਰ' ਨੂੰ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਹੋਵੇ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼ਬਦ 'ਘਰ ਵਿਚ' ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦਾ 'ਭਾਵ' ਕੱਢ ਲਈਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਉਂ ਭੀ ਲਿਖ ਸਕੀਦਾ ਹੈ—ਸਾਡੇ ਸਭ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਹੈ; ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਪੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਪਾਂਧੇ ਦੇ ਆਇਆ। ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਪ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਪਰ ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ 'ਲੁਪਤ' ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਸਦਾ (ੈ) ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਇਗਾ; 'ਕੇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਕੈ' ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ 'ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ' ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭੀ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੈ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

'ਹਮਾਰੈ' ਏਕੈ ਹਰੀ ਹਰੀ ॥੨॥੧੭॥ *(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੫)*

ਹਮਾਰੈ—ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ।

ਪਖਾ ਫੇਰੀ ਪਾਣੀ ਢੋਵਾ ਹਰਿ 'ਜਨ ਕੈ' ਪੀਸਣੁ ਪੀਸਿ ਕਮਾਵਾ ॥੪॥੭॥੫੪॥

ਜਨ ਕੈ—ਜਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ। *(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੪੯)*

ਅਨਦ ਬਿਨੋਦ ਭਏ ਨਿਤ ਸਖੀਏ ਮੰਗਲ ਸਦਾ 'ਹਮਾਰੈ' ਕਾਮ ॥੩॥੫॥੮॥

ਹਮਾਰੈ—ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ। *(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੨)*

ਪਾਣੀ ਪਖਾ ਪੀਸੁ 'ਦਾਸ ਕੈ' ਤਬ ਹੋਹਿ ਨਿਹਾਲੁ ॥੧॥੧੪॥੪੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੧)

ਦਾਸ ਕੈ—ਦਾਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ।

ਦੇਉ ਸੂਹਨੀ 'ਸਾਧ ਕੈ' ਬੀਜਨੁ ਢੋਲਾਵਉ ॥੨੫॥੧॥
ਸਾਧ ਕੈ—ਸਾਧ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩)*

'ਮੇਰੈ' ਸਰਬਸੁ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ॥੮॥ *(ਨਟ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੭੯)*
ਮੇਰੈ—ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿਚ।

ਲੈ ਪਾਟੀ 'ਪਾਧੇ ਕੈ' ਆਇਆ ॥੨॥੧॥੪॥
ਪਾਧੇ ਕੈ—ਪਾਂਧੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ। *(ਭੈਰਉ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੫੪)*

(੨) ਧਾਤੂ 'ਸੁਖਾਉਣਾ' 'ਸੁਹਾਉਣਾ' :

ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਧਾਤੂ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਰੋਗੀ ਨੂੰ' ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੁਖਾਉਂਦੀ। ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਧਾਤੂ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਉਨਵਿ ਘਨ ਛਾਏ ਬਰਸੁ ਸੁਭਾਏ 'ਮਨਿ ਤਨਿ ਪ੍ਰੇਮੁ ਸੁਖਾਵੈ' ॥੪॥
(ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੦੭)

ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਨੀਦ ਭੂਖ ਕਹੁ ਕੈਸੀ 'ਕਾਪੜੁ ਤਨਿ ਨ ਸੁਖਾਵਏ' ॥੯॥
(ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਪ੍ਰਿਅ ਬਿਨੁ ਸੀਗਾਰੁ ਕਰੀ ਤੇਤਾ ਤਨੁ ਤਾਪੈ ਕਾਪਰੁ 'ਅੰਗਿ' ਨ ਸੁਹਾਈ ॥੬॥੩॥
(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੪)

ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ ਸੁਖਾਨੇ 'ਹੀਅਰੈ' ਹਰਿ ਧਾਰੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਕ੍ਰਿਪਾ ॥੧॥੫॥
(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੩੩੬)

ਮਨਿ ਤਨਿ ਸੁਖਾਵੈ—ਮਨ ਵਿਚ ਤਨ ਵਿਚ ਸੁਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਨਿ ਨ ਸੁਖਾਵਏ—ਤਨ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੁਖਾਉਂਦਾ। ਅੰਗਿ ਨ ਸੁਹਾਈ—ਅੰਗ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੁਹਾਉਂਦਾ। ਹੀਅਰੈ ਸੁਖਾਨੇ—ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸੁਖਾਏ।

(੩) 'ਪਿਆਰ'-ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਪਦਾਰਥ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪਿਆਰ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਹਰਿ 'ਨਾਮਿ' ਪਿਆਰਾ ॥੨॥੧੪॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੭)

ਨਾਮਿ—ਨਾਮ ਵਿਚ (ਅਧਿਕਰਣ, ਇਕ-ਵਚਨ)।

ਰਾਮ 'ਨਾਮਿ' ਜਿਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪਿਆਰੁ ॥੨॥੭॥ *(ਭੈਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੨੯)*

ਬਿਸਰੀ ਚਿੰਤ 'ਨਾਮਿ' ਰੰਗੁ ਲਾਗਾ ॥੧॥੪੨॥ *(ਭੈਰਉ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੪੮)*

ਮੇਰੈ 'ਮਨਿ' ਸਬਦ ਲਗੋ ਗੁਰ ਮੀਠਾ ॥੪੨॥ *(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੨)*

ਮਨਿ—ਮਨ ਵਿਚ।

ਪਰ 'ਪਿਆਰ-ਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਭੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਨਾਮੁ' ਪਿਆਰਿ ॥੪॥੯॥ *(ਭੈਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੨੯)*

ਨਾਮੁ ਪਿਆਰਿ—ਨਾਮ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪਿਆਰਿ' ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ 'ਪਿਆਰੇ', ਪਰ ਛੰਦ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ "ਪਿਆਰੈ' ਤੋਂ 'ਪਿਆਰਿ' ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

(੪) 'ਵਿਆਪਣਾ':

ਇਹ ਧਾਤੂ ਭੀ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਵਿਆਪਣਾ' ਦਾ ਇਥੇ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗ੍ਰਸਣਾ' ਜਾਂ 'ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਾ'। ਵੇਖੋ:

ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਜਗੁ 'ਰੋਗਿ' ਬਿਆਪਿਆ ਦੁਬਿਧਾ ਡੁਬਿ ਡੁਬਿ ਮਰੀਐ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥
(ਭੈਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੨੫)

ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰੁ 'ਦੁਖਿ' ਬਿਆਪਿਓ ਦਾਸ ਲੇਵਹੁ ਤਾਰਿ ॥੨॥੮੪॥੧੦੭॥
(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੨੫)

ਆਪੇ 'ਘਟਿ' 'ਘਟਿ' ਰਹਿਓ ਬਿਆਪਿ ॥੧੨॥੭॥
(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੨੬)

ਧਰਤੀ 'ਭਾਰਿ' ਨ ਬਿਆਪਈ ਉਨ ਕਉ ਲਾਹੂ ਲਾਹਿ ॥੨੧੦॥
(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੫)

ਬ੍ਯਾਪਤੁ ਦੇਖੀਐ 'ਜਗਤਿ' ਜਾਨੈ ਕਉਨੁ ਤੇਰੀ ਗਤਿ
ਸਰਬ ਕੀ ਰਖ੍ਯਾ ਕਰੈ ਆਪੇ ਹਰਿ ਪਤਿ ॥੧॥
(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ੍ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੫)

***ਨੋਟ*:** ਧਾਤੂ 'ਵਿਆਪਣਾ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਭੀ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ:

ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰੁ ਦੁਖਿ ਬਿਆਪਿਓ—ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਥੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' 'ਬਿਆਪਿਓ' ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰੁ' ਹੈ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੁਕ ਹੈ—'ਮਨਮੁਖੁ ਕਾਲੁ ਬਿਆਪਦਾ'—ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ ਕਾਲ ਗ੍ਰਸਦਾ ਹੈ; ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਆ 'ਬਿਆਪਦਾ' ਦਾ 'ਕਰਤਾ' ਲਫ਼ਜ਼ 'ਕਾਲੁ' ਹੈ ਅਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮਨਮੁਖ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੈ।

ਜੇ ਅਸੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਰੂਪ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਰਗਾ ਬਨਾਣਾ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਦੁਖਿ' ਨੂੰ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਾਂਗੇ ਅਤੇ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰੁ' ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ। ਅਤੇ ਤੁਕ ਇਉਂ ਬਣ ਜਾਇਗੀ—ਸੰਸਾਰ ਦੁਖੁ ਵਿਆਪਿਆ—ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਵਿਆਪਿਆ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਰਗੀ ਬਣਾਈਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਇਗਾ—ਮਨਮੁਖੁ ਕਾਲਿ ਬਿਆਪਿਆ—ਮਨਮੁਖ ਕਾਲ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਲਿੰਗ

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਲਿੰਗ' ਤਿੰਨ ਹਨ: ਪੁਲਿੰਗ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ। ਪਰ ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਕੇਵਲ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਕਾਰਕਾਂ (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ) ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ 'ਲਿੰਗਾਂ' ਦਾ ਰੂਪ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ। 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਹੋਰ ਭੀ ਘਟ ਗਿਆ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਕੇਵਲ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। 'ਪੰਜਾਬੀ' ਵਿਚ ਇਹ ਵਖੇਵਾਂ ਭੀ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਲਿੰਗ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ—'ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ'। ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਲਿੰਗ ਦੇ ਲੋਪ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ 'ਪੰਜਾਬੀ' ਵਿਚ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਬਣ ਗਏ।

ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਤਮ ਧੁਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਅਗਨਿ', 'ਸ਼ਪਥੁ' ਅਤੇ 'ਰਸੁ' ਪੁਲਿੰਗ ਹਨ; ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਅੱਗਿ', 'ਸਹੁੰ' ਅਤੇ 'ਰਹੁ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਪੁਲਿੰਗ ਵਾਲਾ ਹੈ (ਅੰਤ ਵਿਚ ੁ ਹੈ), ਪਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਉਹ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਹਨ—ਅੰਸੁ, ਸਾਸੁ (ਸਸੁ), ਹਿੰਙੁ। ਕਫੁ, ਕਲਤ੍ਰੁ, ਖਾਕੁ, ਖਾਂਡੁ (ਖੰਡੁ), ਖੜੁ। ਚਿੰਜੁ, ਛਾਰੁ, ਜਿੰਦੁ, ਜਰੁ। ਤੰਤੁ, ਦਭੁ, ਦਰਦੁ, ਧੇਣੁ (ਧੇਨੁ), ਧਾਤੁ। ਪਉਣੁ, ਫੇਨੁ, ਬਸਤੁ, ਬਿਖੁ, ਬੇਨੁ, ਬਿੰਦੁ, ਭਸੁ, ਮਸੁ (ਮੰਸੁ), ਮੁਸਕਲੁ, ਮਲੁ (ਮੈਲੁ)। ਰੇਣੁ (ਰੇਨੁ), ਰਕਤੁ, ਰਤੁ, ਰੇਤੁ। ਲਾਜੁ (ਲਜੁ)। ਵਾਉ, ਵਿਸੁ, ਵੰਸੁ, ਵਾਸੁ, ਵਸਤੁ, ਵਥੁ। ਵੇਖੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ :

੧. ਅੰਸੁ, ਸਾਸੁ, ਸਸੁ, ਹਿੰਙੁ :

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਇਹੁ ਰਾਮ ਕੀ 'ਅੰਸੁ' ॥੪॥੫॥ *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)*

'ਸਾਸੁ' ਦਿਵਾਨੀ ਬਾਵਰੀ ਸਿਰ ਤੇ ਸੰਕ ਟਲੀ ॥੨੨॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੧)

'ਸਸੁ' ਵਿਰਾਇਣਿ ਨਾਨਕ ਜੀਉ ਸਸੁਰਾ ਵਾਦੀ ਜੇਠੋ ਪਉ ਪਉ ਲੂਹੈ ॥੨॥੧੩॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੩)

ਫਰੀਦਾ ਰਹੀ ਸੁ ਬੇੜੀ 'ਹਿੰਙੁ' ਦੀ ਗਈ ਕਥੂਰੀ ਗੰਧੁ ॥੩੩॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

੨. ਕਫੁ, ਖਾਕੁ, ਖਾਂਡੁ, ਖੰਡੁ, ਖੜੁ :

ਬਿਰਧਿ ਭਇਆ ਜੋਬਨੁ ਤਨੁ ਖਿਸਿਆ
'ਕਫੁ' ਕੰਠੁ ਬਿਰੂਧੋ ਨੈਨਹੁ ਨੀਰੁ ਢਰੈ ॥੭॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੪)

'ਖਾਕੁ' ਸੰਤਨ ਕੀ ਦੇਹੁ ਪਿਆਰੇ ॥੪॥੧੪॥ *(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੮)*

ਹਰਿ ਹੈ 'ਖਾਂਡੁ' ਰੇਤੁ ਮਹਿ ਬਿਖਰੀ ਹਾਥੀ ਚੁਨੀ ਨ ਜਾਇ ॥੨੩੮॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੭)

'ਖੜੁ' ਪਕੀ ਕੁੜਿ ਭਜੈ ਬਿਨਸੈ ਆਇ ਚਲੈ ਕਿਆ ਮਾਣੁ ॥੪॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬)

੩. ਚਿੰਜੁ, ਛਾਰੁ, ਜਿੰਦੁ, ਜਰੁ :

ਮਨੁ ਤਨੁ ਮੈਲਾ ਅਵਗੁਣੀ 'ਚਿੰਜੁ' ਭਰੀ ਗੰਧੀਆਇ ॥੧੦॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੧੧)

ਹੋਰ ਕਥਨੀ ਬਦਉ ਨ, ਸਗਲੀ 'ਛਾਰੁ' ॥੨॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੪)

ਜੀਅ ਪ੍ਰਾਣ ਤਨੁ ਧਨੁ ਰਖੇ, ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਰਾਖੀ 'ਜਿੰਦੁ' ॥੪॥੧੨॥੮੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੬)

ਜੋਬਨੁ ਗਇਆ ਬਿਤੀਤਿ, 'ਜਰੁ' ਮਲਿ ਬੈਠੀਆ ॥੩॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੦੫)

੪. ਤੰਤੁ, ਦਭੁ, ਦਰਦੁ, ਧੇਣੁ, ਧੇਨੁ, ਧਾਤੁ :

ਤੂਟੀ 'ਤੰਤੁ' ਰਬਾਬ ਕੀ ਵਾਜੈ ਨਹੀ ਵਿਜੋਗਿ ॥੩੨॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੪)

ਫਰੀਦਾ ਥੀਉ ਪਵਾਹੀ 'ਦਭੁ' ॥੧੬॥ *(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)*

ਜਾ ਕੈ ਅੰਤਰਿ 'ਦਰਦੁ' ਨ ਪਾਈ ॥੧॥ *(ਸੂਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)*

'ਧੇਨੁ' ਦੁਧੈ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਿਤੈ ਨ ਆਵੈ ਕਾਮ ॥੧॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੩)

ਜੇਹੀ 'ਧਾਤੁ' ਤੇਹਾ ਤਿਨ ਨਾਉ ॥੨॥੩੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੫)

੫. ਪਉਣੁ, ਫੇਨੁ, ਬਸਤੁ, ਬਿਖੁ, ਬੇਨੁ, ਬਿੰਦੁ, ਭਸੁ, ਮਸੁ, ਮੰਸੁ, ਮੁਸਕਲੁ, ਮਲੁ, ਮੈਲੁ :

ਕੰਨੀ ਬੁਜੇ ਦੇ ਰਹਾ ਕਿਤੀ ਵਗੈ 'ਪਉਣੁ' ॥੮੮॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

ਜਿਉ ਜਲ ਤਰੰਗ 'ਫੇਨੁ' ਜਲੁ ਹੋਈ ਹੈ ਸੇਵਕ ਠਾਕੁਰ ਭਏ ਏਕਾ ॥੧॥੪॥੨੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਦੁਪਦੇ, ਪੰਨਾ ੧੨੦੯)

ਬਨੁ ਬਨੁ ਫਿਰਤੀ ਢੂਢਤੀ 'ਬਸਤੁ' ਰਹੀ ਘਰਿ ਬਾਰਿ ॥੩੬॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੪)

'ਬਿਖੁ' ਖਾਧੀ ਮਨਮੁਖੁ ਮੁਆ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਵਿਣਾਸੁ ॥੨॥੭॥

(ਮ: ੩, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੪੯)

ਅਖੰਡ ਮੰਡਲ ਨਿਰੰਕਾਰ ਮਹਿ ਅਨਹਦ 'ਬੇਨੁ' ਬਜਾਵਉਗੋ ॥੧॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੨)

ਜਤਨ ਕਰੈ 'ਬਿੰਦੁ' ਕਿਵੈ ਨ ਰਹਾਈ ॥੫॥੬॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੬)

ਦਾਨਹੁ ਤੈ ਇਸਨਾਨਹੁ ਵੰਜੇ 'ਭਸੁ' ਪਈ ਸਿਰਿ ਖੁਥੈ ॥੧॥੨੬॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਲਿਖਦਿਆ ਲਿਖਦਿਆ ਕਾਗਦੁ 'ਮਸੁ' ਖੋਈ ॥੬॥੨੨॥੨੩॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੩)

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਇਹੁ ਰਾਮ ਕੀ ਅੰਸੁ ॥
ਜਸ ਕਾਗਦ ਪਰ ਮਿਟੈ ਨ 'ਮੰਸੁ' ॥੪॥੨॥੫॥ *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)*

ਜਾ ਕਉ 'ਮੁਸਕਲੁ' ਅਤਿ ਬਣੈ ਢੋਈ ਕੋਇ ਨ ਦੇਇ ॥੧॥੨੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੦)

ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੀ ਦੁਰਮਤਿ 'ਮਲੁ' ਜਾਇ ॥੧॥੪੭॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੭)

ਨਾਮਿ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰਹਿ ਸੇ ਜਨ ਨਿਰਮਲ ਸਬਦੇ 'ਮੈਲੁ' ਗਵਾਈ ॥੧੪॥੧੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੯)

੬. ਰੇਣੁ, ਰੇਨੁ, ਰਕਤੁ, ਰਤੁ, ਰੇਤੁ :

ਦਾਸ ਕੀ 'ਰੇਣੁ' ਪਾਏ ਜੇ ਕੋਇ ॥੪॥੪੬॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੭)*

'ਰੇਨੁ' ਸੰਤਨ ਕੀ ਮੇਰੈ ਮੁਖਿ ਲਾਗੀ ॥੪॥੧੮॥ *(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੯)*

ਮਾ ਕੀ 'ਰਕਤੁ' ਪਿਤਾ ਬਿੰਦੁ ਧਾਰਾ ॥੪॥੮॥ *(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੨)*

ਫਰੀਦਾ ਰਤੀ 'ਰਤੁ' ਨ ਨਿਕਲੈ ਜੇ ਤਨੁ ਚੀਰੈ ਕੋਇ ॥੫੧॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੦)

ਹਰਿ ਹੈ ਖਾਂਡੁ 'ਰੇਤੁ' ਮਹਿ ਬਿਖਰੀ ਹਾਥੀ ਚੁਨੀ ਨ ਜਾਇ॥੨੩੮॥
(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੭)

੭. ਲਾਜੁ, ਲਜੁ :

ਟੂਟੀ 'ਲਾਜੁ' ਭਰੈ ਮਤਿ ਹਾਰੀ॥੩॥੧੨॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)*

ਫਰੀਦਾ ਭੰਨੀ ਘੜੀ ਸਵੰਨਵੀ ਟੂਟੀ ਨਾਗਰ 'ਲਜੁ'॥੬੮॥
(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

੮. ਵਾਉ, ਵਿਸੁ, ਵੰਸੁ, ਵਾਸੁ, ਵਸਤੁ, ਵਥੁ :

ਤਾਤੀ 'ਵਾਉ' ਨ ਲਗਈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸਰਣਾਈ॥੧॥੧੫॥੭੯॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੯)

ਸਪੈ ਦੁਧੁ ਪੀਆਈਐ ਅੰਦਰਿ 'ਵਿਸੁ' ਨਿਕੋਰੁ॥੧੬॥੧॥੩॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੭੫੫)

ਰਸੁ ਸੁਇਨਾ ਰਸੁ ਰੁਪਾ ਕਾਮਣਿ ਰਸੁ ਪਰਮਲ ਕੀ 'ਵਾਸੁ'॥੨॥੪॥
ਵਾਸੁ—ਸੁਗੰਧੀ। *(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫)*

ਅਪਨੀ 'ਵਸਤੁ' ਤੂ ਆਪਿ ਪਛਾਨੁ॥੧॥੩੦॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨)

ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ ਪਾਖੰਡ ਨ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋ 'ਵੰਸੁ' ਵਜਾਇਦਾ॥੭॥੩॥੧੫॥
ਵੰਸੁ—ਬਾਂਸਰੀ। *(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੫)*

'ਵਥੁ' ਸੁਹਾਵੀ ਸਾਇ ਨਾਨਕ ਨਾਉ ਜਪੰਦੋ ਤਿਸੁ ਧਣੀ॥੨॥੪॥
(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਪਹਿਲੇ 'ਬਾਸੁ' ਲਈ ਹੈ ਭਵਰਹ ਬੀਠਲੁ ਭੈਲਾ ਕਾਇ ਕਰਉ॥੨॥੨॥
ਬਾਸੁ—ਵਾਸੁ, ਸੁਗੰਧੀ। *(ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੫)*

੯. ਮਿਠਤੁ, ਮਿਰਤੁ, ਬਰਸੁ :

'ਮਿਠਤੁ' ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਤਤੁ॥੧॥੧੪॥
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਮਿਰਤੁ' ਹਸੈ ਸਿਰ ਊਪਰੇ ਪਸੂਆ ਨਹੀ ਬੂਝੈ॥੧॥੬॥੩੬॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੯)

ਰੁਤਿ 'ਬਰਸੁ' ਸੁਹੇਲੀਆ ਸਾਵਣ ਭਾਦਵੇ ਆਨੰਦ ਜੀਉ ॥੪॥

ਬਰਸੁ—ਵਰਖਾ। *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਰੁਤੀ ਸਲੋਕ, ਪੰਨਾ ੯੨੮)*

(੨) ਸ਼ਬਦ 'ਜਰੁ' ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਜਰਾ' ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਜਰੁ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ :

(ੳ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ :

'ਜਰੁ' ਆਈ ਜੋਬਨਿ ਹਾਰਿਆ ॥੧੭॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

(ਅ) ਪੁਲਿੰਗ :

'ਜਰੁ' ਜਰਵਾਣਾ ਕੰਨਿ੍ ਚੜਿਆ ਨਚਸੀ ॥੨੬॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)

(੩) ਸ਼ਬਦ 'ਪਉਣ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਸੀ, ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਲਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ :

ਪਵਨੈ ਮਹਿ 'ਪਵਨੁ' ਸਮਾਇਆ ॥੧॥੧੦॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੫)*

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ :

ਕੰਨੀ ਬੁਜੇ ਦੇ ਰਹਾਂ ਕਿਤੀ ਵਗੈ 'ਪਉਣੁ' ॥੮੮॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਉਕਾਰਾਂਤ (ੁ-ਅੰਤ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫ਼ਰਕ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ (ੁ-ਅੰਤ) ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ (Preposition) ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਖ਼ੀਰਲਾ (ੁ) ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਵਾਣ ਪਾਠਕ ਕਈ ਵਾਰੀ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਵੇਖੋ :

'ਸਾਸੁ ਕੀ' ਦੁਖੀ ਸਸੁਰ ਕੀ ਪਿਆਰੀ ਜੇਠ ਕੇ ਨਾਮਿ ਡਰਉ ਰੇ ॥੧॥੩॥੨੫॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਫਰੀਦਾ ਰਹੀ ਸੁ ਬੇੜੀ 'ਹਿੰਙੁ ਦੀ' ਗਈ ਕਥੂਰੀ ਗੰਧੁ ॥੩੩॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

'ਛਾਰੁ ਕੀ' ਪੁਤਰੀ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਈ ॥੨੩॥

(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੫)

ਧਾਤੁ ਮਿਲੈ ਫੁਨਿ 'ਧਾਤੁ ਕਉ' ਸਿਫਤੀ ਸਿਫਤਿ ਸਮਾਇ ॥੧॥੧੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੮)

'ਬਿੰਦੁ ਤੇ' ਜਿਨਿ ਪਿੰਡੁ ਕੀਆ ਅਗਨਿ ਕੁੰਡਿ ਰਹਾਇਆ ॥੧॥੧॥੨੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੧)

ਇਹੁ ਤਨੁ ਸਭੁ ਰਤੁ ਹੈ 'ਰਤੁ ਬਿਨੁ' ਤੰਨੁ ਨ ਹੋਇ ॥੫੨॥

(ਮ: ੩, ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੦)

'ਬਿਖੁ ਕੀ' ਕਾਰ ਕਮਾਵਣੀ ਬਿਖੁ ਹੀ ਮਾਹਿ ਸਮਾਹਿ ॥੩॥੨੪॥੫੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬)

ਹਰਿ ਭਇਓ ਖਾਂਡੁ 'ਰੇਤੁ ਮਹਿ' ਬਿਖਰਿਓ ਹਸਤੀ ਚੁਨਿਓ ਨ ਜਾਈ ॥੨॥੩॥੧੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੨)

ਸਾਸੁ ਕੀ, ਹਿੰਙੁ ਦੀ, ਛਾਰੁ ਕੀ, ਧਾਤੁ ਕਉ, ਬਿੰਦੁ ਤੇ, ਰਤੁ ਬਿਨੁ, ਬਿਖੁ ਕੀ, ਰੇਤੁ ਮਹਿ।

ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ (ੁ) ਦੇ ਥਾਂ (ੂ) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਖਾਇ ਖਾਇ ਕਰੇ ਬਦਫੈਲੀ ਜਾਣੁ 'ਵਿਸੂ ਕੀ' ਵਾੜੀ ਜੀਉ ॥੨॥੩੦॥੩੭॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੫)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਾਤਾ ਸਭਨਾ 'ਵਥੂ ਕਾ' ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ਮਿਲਾਵਣਿਆ ॥੨॥੧੧॥੧੨॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੬)

ਗਦਹੁ ਚੰਦਨਿ ਖਉਲੀਐ ਭੀ 'ਸਾਹੂ ਸਿਉ' ਪਾਣੁ ॥੧॥੧੪॥

(ਮ: ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੦)

ਵਿਸੂ ਕੀ—'ਵਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਵਿਸੂ'। ਵਥੂ ਕੀ—'ਵਥੁ' ਤੋਂ 'ਵਥੂ'। ਸਾਹੂ ਸਿਉ—'ਸਾਹੁ' ਤੋਂ 'ਸਾਹੂ'।

(੪) 'ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ' ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸੇ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੁ) ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਕਿਤੇ

ਕਿਤੇ (੍) ਦੇ ਥਾਂ (ੂ) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ:

ਬਿਨੁ ਭਾਗਾ ਸਤਸੰਗੁ ਨ ਲਭੈ ਬਿਨੁ ਸੰਗਤਿ 'ਮੈਲੁ' ਭਰੀਜੈ ਜੀਉ ॥੩॥੪॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫)

ਮੈਲੁ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਜੇਹੀ ਵਾਸਨਾ ਪਾਏ ਤੇਹੀ ਵਰਤੈ 'ਵਾਸੂ' ਵਾਸੁ ਜਣਾਵਣਿਆ ॥੫॥੧੪॥੧੫॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੮)

ਵਾਸੂ—(ਵਾਸੁ ਤੋਂ), ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਸਭੁ ਕੋ ਵਸਗਤਿ ਕਰਿ ਲਇਓਨੁ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ 'ਖਾਕੁ' ਰਲਿਆ ॥੩॥੨॥੭੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੨)

ਖਾਕੁ—(ਖਾਕ ਵਿਚ), ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਜਿੰਦੂ' ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਕਰੰਮਾ ॥੧॥੬੫॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੭੨)*

ਜਿੰਦੂ—(ਹੇ ਜਿੰਦੁ !) ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਮਸੂ' ਤੋਟਿ ਨ ਆਵਈ ਲੇਖਣਿ ਪਉਣੁ ਚਲਾਉ ॥੪॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫)

ਮਸੂ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਖਾਕੂ ਖਾਕੁ' ਰਲੈ ਸਭੁ ਫੈਲੁ ॥੨॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੨)

ਖਾਕੂ ਖਾਕੁ—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

(੫) 'ਹੀ' ('ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ', ਜਾਂ, 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ') ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਜਾਂ (ਿ) ਉੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, (ਵੇਖੋ, ਇਸੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 'ਹੀ' ਦਾ ਪ੍ਰਕਰਣ)। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨਿਯਮ ਦਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਭਾਵ, ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਬਿਖੁ ਕੀ ਕਾਰ ਕਮਾਵਣੀ 'ਬਿਖੁ ਹੀ' ਮਾਹਿ ਸਮਾਹਿ ॥੩॥੨੭॥੫੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬)

(੬) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਜੋ ਉਕਾਰਾਂਤ (ੁ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਹੀ ਰਹੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਖ਼ੀਰਲਾ (ੁ) ਉੱਡ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਹ ਆਮ

ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ; ਜਿਵੇਂ :

'ਤਰੁ' ਤੋਂ 'ਤਰ'। 'ਗੁਰੁ' ਤੋਂ 'ਗੁਰ'। 'ਅਗਰੁ' ਤੋਂ 'ਅਗਰ'। 'ਪ੍ਰਭੁ' ਤੋਂ 'ਪ੍ਰਭ'। 'ਮਧੁ' ਤੋਂ 'ਮਧ'। 'ਸਾਧੁ' ਤੋਂ 'ਸਾਧ'। 'ਬੰਧੁ' ਤੋਂ ਬੰਧ। 'ਇੰਦੁ' ਤੋਂ 'ਇੰਦ'।

ਜੋ (ੁ-ਅੰਤ) ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਬਣ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਧੇਨੁ, ਬਿੰਦੁ, ਵਸਤੁ, ਲਾਜੁ ਆਦਿਕ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ 'ਪਸੁ' ਅਤੇ 'ਅਸੁ' ਅਜਿਹੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਉਕਾਰਾਂਤ (ੁ-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਭਾਵ, ਜਿਵੇਂ 'ਅੰਸੁ' ਆਦਿਕ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਗ੍ਰਿਹ ਮੰਦਰ ਰਥੁ 'ਅਸੁ' ਦੀਏ ਰਚਿ ਭਲੇ ਸੰਜੋਗ ॥੩॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੬)

ਅਸੁ—(ਬਹੁ-ਵਚਨ), ਘੋੜੇ।

ਸਿਮਰਹਿ 'ਪਸੁ' ਪੰਖੀ ਸਭਿ ਭੂਤਾ ॥੪॥੧॥੧੮॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੯)

ਪਸੁ—ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਜੈਸੇ 'ਪਸੁ' ਤੈਸੇ ਓਇ ਨਰਾ ॥੨॥੨॥ *(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩)*

ਪਸੁ—ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਕਰਿ ਪਰਪੰਚੁ ਉਦਰੁ ਨਿਜ ਪੋਖਿਓ 'ਪਸੁ ਕੀ' ਨਿਆਈ ਸੋਇਓ ॥੧॥੧੦॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੫੩੬)

'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਕੀ' ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪਸੁ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਹੈ।

'ਅੰਸੁ' ਆਦਿਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ 'ਪਸੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਵਾਰੀ (ੁ) ਦੇ ਥਾਂ (ੂ) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ :

ਕਰਤੂਤਿ 'ਪਸੂ ਕੀ' ਮਾਣਸ ਜਾਤਿ ॥੫॥੪॥ *(ਸੁਖਮਨੀ)*

'ਪਸੂ' ਮਿਲਹਿ ਚੰਗਿਆਈਆ ਖੜੁ ਖਾਵਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਦੇਹਿ ॥੩॥੧॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੪੮੯)

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਉਕਾਰਾਂਤ (ੁ-ਅੰਤ)

'ਲਿੰਗ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਅਸੀ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਸ਼ਬਦ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ (ੁ-ਅੰਤ) ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਭੀ ਐਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਕਾਰਾਂਤ (ੁ-ਅੰਤ) ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਜ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੋਵੇ।

ਸਾਬਤੁ, ਖੁਆਰੁ, ਥਿਰੁ, ਧਨੁ, ਪਰਗਾਸੁ, ਪਰਗਟੁ, ਪਰਵਾਣੁ, ਪਵਿਤੁ, ਬਹੁਤੁ, ਮੁਕਤੁ।

੧. ਸਾਬਤੁ :

ਨਦਰਿ ਤਿਨਾ ਕਉ ਨਾਨਕਾ ਜਿ 'ਸਾਬਤੁ' ਲਾਏ 'ਰਾਸਿ' ॥੧॥੩॥

(ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਪੰਨਾ ੧੨੩੯)

ਕਬੀਰ 'ਕਾਇਆ' ਕਾਚੀ ਕਾਰਵੀ ਕੇਵਲ ਕਾਚੀ ਧਾਤੁ ॥
'ਸਾਬਤੁ' ਰਖਹਿ ਤਾ ਰਾਮ ਭਜੁ ਨਾਹਿ ਤ ਬਿਨਠੀ ਬਾਤ ॥੨੨੨॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੬)

'ਸਾਬਤੁ' ਪੂੰਜੀ ਸਤਿਗੁਰਿ ਸੰਗਿ ॥੪॥੮੯॥ *(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੨)*

'ਸਾਬਤੁ ਵਸਤੁ' ਓਹੁ ਅਪਨੀ ਲਹੈ ॥੯੯॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੨)*

ਸਾਬਤੁ ਰਾਸਿ। ਸਾਬਤੁ ਕਾਇਆ। ਸਾਬਤੁ ਪੂੰਜੀ। ਸਾਬਤੁ ਵਸਤੁ।

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਰਾਸਿ', 'ਕਾਇਆ', 'ਪੂੰਜੀ' ਅਤੇ 'ਵਸਤੁ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਸਾਬਤੁ' (ੁ-ਅੰਤ) ਹੈ।

੨. ਖੁਆਰੁ :

ਜਾ ਪਤਿ ਲੇਖੈ ਨ ਪਵੈ ਸਭਾ ਪੂਜ 'ਖੁਆਰੁ' ॥੨॥੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੭)

ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਭਗਤੀ ਸੀਗਾਰੁ ਕਰਹਿ ਨਿਤ ਜੰਮਹਿ ਹੋਇ 'ਖੁਆਰੁ' ॥੨॥੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੦)

ਅਗੈ ਦਰਗਹ ਲੇਖੈ ਮੰਗਿਐ ਮਾਰਿ 'ਖੁਆਰੁ' ਕੀਚਹਿ ਕੂੜਿਆਰ ॥੨॥੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੦)

ਸੇਜੈ ਕੰਤੁ ਨ ਆਵਈ ਨਿਤ ਨਿਤ ਹੋਇ 'ਖੁਆਰੁ' ॥੧॥੧੩॥੪੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੧)

ਪਾਖੰਡਿ ਪ੍ਰੇਮੁ ਨ ਪਾਈਐ ਖੋਟਾ ਪਾਜੁ 'ਖੁਆਰੁ' ॥੧॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੪)

ਪੂਜ ਖੁਆਰੁ—'ਪੂਜ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਖੁਆਰੁ ਹੋਇ ਜੰਮਹਿ—(ਜੀਵ) ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਕੂੜਿਆਰ ਖੁਆਰੁ ਕੀਚਹਿ—'ਕੂੜਿਆਰ' ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਦੋਹਾਗਣਿ ਖੁਆਰੁ—'ਦੋਹਾਗਣਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਖੁਆਰੁ' ਦਾ ਰੂਪ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਉਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ (ੁ-ਅੰਤ)।

੩. ਥਿਰੁ :

ਹਰਿ ਕੇ ਭਗਤ ਸਦਾ 'ਥਿਰੁ' ਸੋਇ ॥੨॥੧॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੧)*

ਪ੍ਰਾਨ ਜੁ ਥਾਕੇ 'ਥਿਰੁ' ਨਹੀ ਕੈਸੇ ਬਿਰਮਾਵਉ ॥੩॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਸਧਨਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੮)

'ਥਿਰੁ' ਭਈ ਤੰਤੀ ਤੂਟਸਿ ਨਾਹੀ ਅਨਹਦ ਕਿੰਗੁਰੀ ਬਾਜੀ ॥੩॥੨॥੫੩॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਇਹ ਮਤਿ ਤੇਰੀ 'ਥਿਰੁ' ਰਹੈ ਤਾ ਭਰਮੁ ਵਿਚਹੁ ਜਾਇ ॥੧॥੬॥੮॥

(ਗੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੪੯੧)

ਭਗਤ ਥਿਰੁ—ਲਫ਼ਜ਼ 'ਭਗਤ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਪ੍ਰਾਨ ਥਿਰੁ—ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪ੍ਰਾਨ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਤੰਤੀ ਥਿਰੁ—ਲਫ਼ਜ਼ 'ਤੰਤੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਮਤਿ ਥਿਰੁ—ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮਤਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਥਿਰੁ' ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ, ਹਰੇਕ ਥਾਂ (ੁ-ਅੰਤ) ਹੀ ਹੈ।

੪. ਧਨੁ :

'ਧਨੁ' ਓਇ ਸੰਤ ਜਿਨ ਐਸੀ ਜਾਨੀ ॥੧॥੧੧॥

(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੩)

'ਧਨੁ' ਸੋਹਾਗਨਿ ਮਹਾ ਪਵੀਤ ॥੫॥੮॥ *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੨)*

'ਧਨੁ' ਗਿਰਹੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਜੋਗੀ ਜਿ ਹਰਿ ਚਰਣੀ ਚਿਤੁ ਲਾਏ ॥੭॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

'ਧਨੁ' ਜਨਨੀ ਜਿਨਿ ਜਾਇਆ ਧੰਨੁ ਪਿਤਾ ਪਰਧਾਨੁ ॥੧॥੬॥੪੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੨)

ਧਨੁ ਓਇ ਸੰਤ—ਲਫ਼ਜ਼ 'ਓਇ ਸੰਤ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ।
ਧਨੁ ਗਿਰਹੀ—ਲਫ਼ਜ਼ 'ਗਿਰਹੀ' ਇਕ-ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ।
ਧਨੁ ਜਨਨੀ—ਲਫ਼ਜ਼ 'ਜਨਨੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

ਨੋਟ : ਪਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :
ਧਨ, ਧਨਿ, ਧੰਨੁ, ਧੰਨਿ। ਵੇਖੋ :

'ਧਨਿ' ਓਹੁ ਮਸਤਕੁ ਧਨੁ ਤੇਰੇ ਨੇਤ ॥੧॥੧੩੭॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੦)*

'ਧਨਿ' ਤੇਊ ਜਿਹ ਰੁਚ ਇਆ ਮਨੂਆ ॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੧)

'ਧਨਿ ਧਨਿ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਅਮਰਦਾਸੁ ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਯਉ ॥੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਕਲ੍ਯਸਹਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੭)

'ਧੰਨੁ' ਸੁ ਮਾਣਸ ਦੇਹੀ ਪਾਈ ਜਿਤੁ ਪ੍ਰਭ ਅਪਨੈ ਮੇਲਿ ਲੀਓ ॥੪॥੮॥੪੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੮੨)

'ਧੰਨਿ' ਸੁ ਥਾਨੁ 'ਧੰਨਿ' ਓਇ ਭਵਨਾ ਜਾ ਮਹਿ ਸੰਤ ਬਸਾਰੇ ॥੨॥੯॥੪੦॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੮੧)

੫. ਪਰਗਾਸੁ :

ਮਤਿ 'ਪਰਗਾਸੁ' ਭਈ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਵਡਿਆਈ ॥੪॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੭੫)

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮਤਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਪਰਗਾਸੁ' (ੁ-ਅੰਤ) ਹੈ।

੬. ਪਰਗਟੁ :

ਤਿਨ ਕੀ ਸੋਭਾ ਨਿਰਮਲੀ 'ਪਰਗਟੁ ਭਈ' ਜਹਾਨ ॥੪॥੧੦॥੮੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੪੫)

ਵਜਾਇਆ ਵਾਜਾ ਪਉਣ
ਨਉ ਦੁਆਰੇ 'ਪਰਗਟੁ ਕੀਏ' ਦਸਵਾ ਗੁਪਤੁ ਰਖਾਇਆ ॥੩੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ)

ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ 'ਪਰਗਟੁ' ਹੋਇ ॥੫੩॥ *(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੪)*

ਮਤਿ ਮਲੀਣ 'ਪਰਗਟੁ' ਭਈ ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਮੁਰਾਰਾ ॥੧॥੧੮॥੩੮॥
(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੬੩)

ਸੋਭਾ ਪਰਗਟੁ—'ਸੋਭਾ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਦੁਆਰੇ ਪਰਗਟੁ—'ਦੁਆਰੇ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਬਾਣੀ ਪਰਗਟੁ—'ਬਾਣੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਮਤਿ ਪਰਗਟੁ—'ਮਤਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪਰਗਟੁ' ਹਰੇਕ ਥਾਂ (ੁ-ਅੰਤ) ਹੈ।

੭. ਪਰਵਾਣੁ :

ਨਾਨਕ ਆਏ 'ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ ਹਹਿ'
ਜਿਨ ਗੁਰਮਤੀ ਹਰਿ ਧਿਆਇ ॥੪॥੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੮)

ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਭਉਜਲੁ ਲੰਘੀਐ ਦਰਗਹਿ 'ਪਤਿ ਪਰਵਾਣੁ' ॥੪॥੨੨॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨)

'ਸੇ ਨੇਤ੍ਰ ਪਰਵਾਣੁ' ਜਿਨੀ ਦਰਸਨੁ ਪੇਖਾ ॥੨॥੨੯॥
(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੩)

ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ—'ਸੇ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਪਤਿ ਪਰਵਾਣੁ—'ਪਤਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਨੇਤ੍ਰ ਪਰਵਾਣੁ—'ਨੇਤ੍ਰ' ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪਰਵਾਣੁ' ਹਰੇਕ ਥਾਂ (ੁ-ਅੰਤ) ਹੈ।

੮. ਪਵਿਤੁ :

'ਪਵਿਤੁ ਹੋਏ ਸੇ ਜਨਾ' ਜਿਨੀ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ॥
'ਪਵਿਤੁ ਮਾਤਾ' ਪਿਤਾ ਕੁਟੰਬ ਸਹਿਤ ਸਿਉ 'ਪਵਿਤੁ ਸੰਗਤਿ' ਸਬਾਈਆ ॥੧੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ)

ਸੇ ਜਨਾ ਪਵਿਤੁ—'ਸੇ ਜਨਾ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਮਾਤਾ ਪਵਿਤੁ—'ਮਾਤਾ' ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ। ਸੰਗਤਿ ਪਵਿਤੁ—'ਸੰਗਤਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪਵਿਤੁ' ਹਰੇਕ ਥਾਂ (ੁ-ਅੰਤ) ਹੈ।

੯. ਬਹੁਤੁ :

ਸੁਤ ਦਾਰਾ ਬਨਿਤਾ ਅਨੇਕ 'ਬਹੁਤੁ ਰੰਗ ਅਰੁ ਵੇਸ'॥੧॥੧੫॥੮੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੭)

ਇਸੁ ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ 'ਬਹੁਤੁ ਪਸਾਰਾ'॥੨॥੫॥੬॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੨)

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ 'ਭੂਖ ਬਹੁਤੁ' ਨੈ ਸਾਨੁ॥੩॥੨॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੧)*

ਬਹੁਤੁ ਰੰਗ—'ਰੰਗ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਭੂਖ ਬਹੁਤੁ—'ਭੂਖ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਲਫ਼ਜ਼ 'ਬਹੁਤੁ' (ੁ-ਅੰਤ) ਹੈ।

੧੦. ਮੁਕਤੁ :

ਨਾਨਕ ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਸੇ 'ਮੁਕਤੁ' ਹੈ ਹਰਿ ਜੀਉ ਹੇਤਿ ਪਿਆਰੁ॥੨॥੧੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੬)

ਹਰਿ ਇਕਸੁ ਹਥਿ ਆਇਆ ਵਰਸਾਣੇ ਬਹੁਤੇਰੇ॥
ਤਿਸੁ ਲਗਿ 'ਮੁਕਤੁ' ਭਏ ਘਣੇਰੇ॥੪॥੧੫॥੨੨॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫ ਚਉਪਦੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੧)

ਸੇ ਮੁਕਤੁ—'ਸੇ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਘਣੇਰੇ ਮੁਕਤੁ—'ਘਣੇਰੇ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮੁਕਤੁ' (ੁ-ਅੰਤ) ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੜਨਾਂਵ

ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ :
ਜਿਸੁ, ਜਿਤੁ; ਤਿਸੁ, ਤਿਤੁ; ਇਕਸੁ, ਇਕਤੁ;
ਇਸੁ ਇਤੁ; ਉਸੁ, ਉਤੁ।

ਸ਼ਬਦ 'ਜਿਸੁ', 'ਤਿਸੁ', 'ਇਕਸੁ', 'ਇਸੁ' ਅਤੇ 'ਉਸੁ' 'ਪੜਨਾਂਵ' ਭੀ ਹਨ ਅਤੇ ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਭੀ। ਸ਼ਬਦ 'ਜਿਤੁ', 'ਤਿਤੁ', 'ਇਕਤੁ', 'ਇਤੁ' ਅਤੇ 'ਉਤੁ' ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ, ਇਹ ਪੰਜੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ 'ਜਿਸੁ' ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ। 'ਜਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਜਿਤੁ'। 'ਤਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਤਿਤੁ'। 'ਇਕਸੁ' ਤੋਂ 'ਇਕਤੁ'। 'ਇਸੁ' ਤੋਂ 'ਇਤੁ'। 'ਉਸੁ' ਤੋਂ 'ਉਤੁ'।

ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਜਿਸੁ, ਜਿਤੁ'; 'ਤਿਸੁ, ਤਿਤੁ' ਆਦਿਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ-ਜੋਗ ਹੈ।

(੧) ਪੜਨਾਂਵ 'ਜਿਸੁ', 'ਤਿਸੁ', ਆਦਿਕ

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਜਿਸੁ' ਸਿਮਰਤ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ਸਭ ਤਿਖਾ ਬੁਝਾਈ ॥੩॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੮)

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਜਿਸੁ' ਗੁਰ ਭੇਟੈ ਨਾਨਕਾ 'ਤਿਸੁ' ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥੨॥੧੩॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੧)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਸੁ ਗੁਰੁ ਭੇਟੈ ਨਾਨਕਾ 'ਤਿਸੁ' ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥੨॥੧੩॥

(ਮ:੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੧)

ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਪੜਨਾਂਵ' 'ਜਿਸੁ' ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਭੀ 'ਜਿਤੁ'-ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਧੰਨੁ ਸੁ ਗ੍ਰਿਹੁ 'ਜਿਤੁ' ਪ੍ਰਗਟੀ ਆਇ ॥੪॥੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਨੋਟ: ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਭੀ 'ਜਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਜਿਤੁ' ਹੈ।

(੨) ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ:

ਜਿਵੇਂ ਪੜਨਾਂਵ 'ਜਿਸੁ', 'ਤਿਸੁ' ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਜਿਤੁ', 'ਤਿਤੁ' ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਜਿਸੁ' 'ਤਿਸੁ' ਦੇ ਭੀ ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ 'ਜਿਤੁ' ਤਿਤੁ' ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਪੜਨਾਂਵ 'ਜਿਸੁ' 'ਤਿਸੁ' ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

'ਤਿਸੁ' ਘਰਿ ਸਹਜਾ ਸੋਈ ਸੁਹੇਲਾ॥੫॥੩੫॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੦)

ਤਿਸੁ ਘਰਿ—ਉਸ (ਮਨੁੱਖ) ਦੇ (ਹਿਰਦੇ-ਰੂਪ) ਘਰ ਵਿਚ।
ਤਿਸੁ—ਪੜਨਾਂਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਤਿਤੁ' ਘਰਿ ਗਾਵਹੁ ਸੋਹਿਲਾ ਸਿਵਰਿਹੁ ਸਿਰਜਣਹਾਰੋ॥੧॥੧॥

ਤਿਤੁ ਘਰਿ—ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ। *(ਸੋਹਿਲਾ, ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨)*
ਤਿਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਜਿਸੁ' ਘਟਿ ਵਸਿਆ ਨਾਉ, ਤਿਸੁ ਬੰਧਨ ਕਾਟੀਐ॥੫॥

(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧੯)

ਜਿਸੁ ਘਟਿ—ਜਿਸ (ਮਨੁੱਖ) ਦੇ ਘਟ ਵਿਚ।
ਜਿਸੁ—ਪੜਨਾਂਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਤਿਤੁ' ਘਟਿ ਨਾਮੇ ਨਾਮੁ ਨਿਵਾਸੁ॥੫॥੩॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੭)

ਤਿਤੁ ਘਟਿ—ਉਸ ਘਟ ਵਿਚ।
ਤਿਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਜਿਸੁ' ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਹੁਤੁ ਤਿਸੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਚਿੰਤਾ॥੧॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਅੰਜੁਲੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੯)

ਜਿਸੁ ਗ੍ਰਿਹਿ—ਜਿਸ (ਮਨੁੱਖ) ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ।
ਜਿਸੁ—ਪੜਨਾਂਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਤਿਤੁ' ਗ੍ਰਿਹਿ ਸੋਹਿਲੜੇ ਕੋਡ ਅਨੰਦਾ॥੪॥੪॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੪੪)

ਤਿਤੁ ਗ੍ਰਿਹਿ—ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ।
ਤਿਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਜਿਸੁ' ਨਾਮੁ ਰਿਦੈ ਸੋਈ ਵਡ ਰਾਜਾ॥੧॥੧॥੪॥

(ਭੈਰਉ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੫੫)

ਜਿਸੁ ਰਿਦੈ ਨਾਮੁ—ਜਿਸ (ਮਨੁੱਖ) ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਾਮ ਹੈ।
ਜਿਸੁ—ਪੜਨਾਂਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਤਿਤੁ' ਨਾਮਿ ਲਾਗਿ ਤੇਤੀਸ ਧਿਆਵਹਿ ਜਤੀ ਤਪੀਸੁਰ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ॥੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਕਲਸਹਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੩)

ਤਿਤੁ ਨਾਮਿ—ਉਸ ਨਾਮ ਵਿਚ।

ਤਿਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਸੋ ਰਿਦਾ ਸੁਹੇਲਾ 'ਜਿਤੁ' ਰਿਦੈ ਤੂੰ ਵੁਠਾ ਸਭਨਾ ਕੇ ਦਾਤਾਰਾ ਜੀਉ ॥੧॥੯॥

ਜਿਤੁ ਰਿਦੈ—ਜਿਸ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ। *(ਮਾਝ ਮ: ੫ ਚਉਪਦੇ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੯੭)*

ਜਿਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ :

'ਇਕਸੁ' ਵਿਣੁ ਹੋਰੁ ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ
ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਇਹ ਮਤਿ ਸਾਰੀ ਜੀਉ ॥੪॥੩੯॥੪੬॥

(ਮਾਝ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੦੮)

ਇਕਸੁ—ਪੜਨਾਂਵ।

'ਇਕਤੁ' ਰੂਪਿ ਫਿਰਹਿ ਪਰਛੰਨਾ ਕੋਇ ਨ ਕਿਸ ਹੀ ਜੇਹਾ ॥੨॥੪॥

ਇਕਤੁ ਰੂਪਿ—ਇਕੋ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ। *(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੬)*

ਇਕਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਇਕਤੁ' ਤਾਗੈ ਰਲਿ ਮਿਲੈ ਗਲਿ ਮੋਤੀਅਨ ਕਾ ਹਾਰੁ ॥੪॥੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੮)

ਇਕਤੁ ਤਾਗੈ—ਇਕੋ ਹੀ ਤਾਗੇ ਵਿਚ।

ਇਕਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਬਿਸਟਾ ਅਸਤਿ ਰਕਤੁ ਪਰੇਟੇ ਚਾਮ ॥
'ਇਸੁ' ਊਪਰਿ ਲੇ ਰਾਖਿਓ ਗੁਮਾਨੁ ॥੩॥੧੪॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੪)*

ਇਸੁ—ਪੜਨਾਂਵ।

'ਇਤੁ' ਤਨਿ ਲਾਗੈ ਬਾਣੀਆ ॥੩॥੩੩॥ *(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੫)*

ਇਤੁ ਤਨਿ—ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ।

ਇਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਇਤੁ' ਸੰਜਮਿ ਪ੍ਰਭੁ ਕਿਨਹੀ ਨ ਪਾਇਆ ॥

(ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੮)

ਇਤੁ ਸੰਜਮਿ—ਇਸ ਸੰਜਮ ਦੀ ਰਾਹੀਂ।

ਇਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਿਸੁ ਪੂਛਉ 'ਕਿਸੁ' ਲਾਗਉ ਪਾਇ॥

'ਕਿਸੁ' ਉਪਦੇਸਿ ਰਹਾ ਲਿਵ ਲਾਇ॥੫॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੧)

ਕਿਸੁ ਪਾਇ—ਕਿਸ ਦੇ ਚਰਣੀਂ।

ਕਿਸੁ ਉਪਦੇਸਿ—ਕਿਸ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ।

ਕਿਸੁ—ਪੜਨਾਂਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਕਿਤੁ' ਮੁਖਿ ਗੁਰੁ ਸਾਲਾਹੀਐ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥੁ॥੩॥੨੦॥੯੦॥

ਕਿਤੁ ਮੁਖਿ—ਕਿਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ। *(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੯)*

ਕਿਤੁ—ਪੜਨਾਂਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਾਲੀ ਕੋਇਲ ਤੂ 'ਕਿਤ' ਗੁਨ ਕਾਲੀ॥੨॥੧॥

ਕਿਤ ਗੁਨ—ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ। *(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)*

ਕਿਤ—ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਨੋਟ : 'ਕਿਤੁ' (ੁ-ਅੰਤ) ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਕਿਤ' (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਕਿਸੁ, ਇਸੁ।

ਇਹ 'ਪੜਨਾਂਵ' ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਥਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਭਾਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਥਾਂ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰੂਪ 'ਉਕਾਰਾਂਤ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਥਾਂ :

'ਕਿਸੁ' ਵੇਖਾ ਨਾਹੀ ਕੋ ਦੂਜਾ॥੮॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੨)

'ਜਿਸੁ' ਰਾਖੈ 'ਤਿਸੁ' ਕੋਇ ਨ ਮਾਰੈ॥

ਸੋ ਮੂਆ 'ਜਿਸੁ' ਮਨਹੁ ਬਿਸਾਰੈ॥

'ਤਿਸੁ' ਤਜਿ ਅਵਰ ਕਹਾ ਕੋ ਜਾਇ॥

ਸਭ ਸਿਰਿ ਏਕੁ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ॥੨॥੨੨॥ *(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)*

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਥਾਂ :

ਜੋ 'ਇਸੁ' ਮਾਰੇ ਸੋਈ ਸੂਰਾ ॥੧॥.....

ਐਸਾ ਕੋਇ ਜਿ ਦੁਬਿਧਾ ਮਾਰਿ ਗਵਾਵੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੩੭)

ਨੋਟ : ੧. ਇਥੇ ਪੜਨਾਂਵ 'ਇਸੁ' ਲਫ਼ਜ਼ 'ਦੁਬਿਧਾ' ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੈ।

੨. 'ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਜ' ਭਾਵੇਂ ਪੁਲਿੰਗ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਜ :

'ਜਿਸੁ ਵਖਰੁ ਕਉ' ਤੁਮ ਆਏ ਹਉ ਸੋ ਪਾਇਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਾ ਹੇ ॥੬॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੭੩)

'ਜਿਸੁ ਮਾਨੁਖ' ਪਹਿ ਕਰਉ ਬੇਨਤੀ ਸੋ ਅਪਨੈ ਦੁਖਿ ਭਰਿਆ ॥੧॥੬॥੭॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੯੭)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਜ :

'ਇਸੁ ਪਰੀਤੀ' ਤੂਟਦੀ ਵਿਲਮੁ ਨ ਹੋਵਈ,

ਇਤੁ ਦੋਸਤੀ ਚਲਨਿ ਵਿਕਾਰ ॥੧॥੫॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੮੭)

'ਇਸੁ ਪਉੜੀ' ਤੇ ਜੋ ਨਰੁ ਚੂਕੈ ਸੋ ਆਇ ਜਾਇ ਦੁਖੁ ਪਾਇਦਾ ॥੨॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੭੫)

'ਤਿਸੁ ਨਾਰੀ' ਕਉ ਦੂਖੁ ਨ ਜਮਾਨੈ ॥੩॥੯੯॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੫)

(੩) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਜੇ ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ' ਵਾਲਾ ਚਿਹਨ (ੁ) ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਪੜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ੁ) 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਘਰ ਮੰਦਰ ਹਟਨਾਲੇ ਸੋਹੇ 'ਜਿਸੁ ਵਿਚਿ' ਨਾਮੁ ਨਿਵਾਸੀ ਰਾਮ ॥੨॥੬॥੯॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੩)

'ਜਿਸੁ ਊਪਰਿ' ਹੋਵਤ ਦਇਆਲੁ ॥੧॥੩॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੭)*

'ਤਿਸੁ ਨਾਲਿ' ਕਿਆ ਚਲੈ ਪਹਨਾਮੀ ॥੪॥੧॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੮੩੨)

ਭਗਤਿ ਵਛਲੁ ਉਆ ਕੋ ਨਾਮੁ ਕਹੀਅਤੁ ਹੈ
ਸਰਣਿ ਪ੍ਰਭੂ 'ਤਿਸੁ ਪਾਛੈ' ਪਈਆ ॥੪॥੫॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੁ ੧੧, ਪੰਨਾ ੮੩੬)

'ਕਿਸੁ ਪਹਿ' ਖੋਲ੍ਉ ਗੰਠੜੀ ਦੂਖੀ ਭਰਿ ਆਇਆ ॥੭॥੨॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

'ਕਿਸੁ ਨਾਲਿ' ਕੀਚੈ ਦੋਸਤੀ ਸਭੁ ਜਗੁ ਚਲਣਹਾਰੁ ॥੧॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੮)

ਪਰੰਤੂ ਸੰਬੰਧਕ ਕਾ, ਕੇ, ਕੀ, ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ, ਕੈ, ਦੈ, ਤੇ, ਕਉ, ਨਉ ਅਤੇ 'ਨੋ' ਦੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਪੜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

'ਜਿਸ ਕਉ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ
ਤਿਸੁ ਚੂਕਾ ਜਮ ਭੈ ਭਾਰਾ ਹੇ ॥੬॥੪॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੦੩੦)

'ਜਿਸ ਕਾ' ਕਾਰਜੁ ਤਿਨਹੀ ਕੀਆ ਮਾਣਸੁ ਕਿਆ ਵੇਚਾਰਾ ਰਾਮ ॥੩॥੭॥੧੦॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੪)

'ਜਿਸ ਤੇ' ਉਪਜਿਆ ਤਿਸੁ ਮਾਹਿ ਸਮਾਇਆ ਕੀਮਤਿ ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਏ ॥
'ਜਿਸ ਕੇ' ਚਲਤ ਨ ਜਾਹੀ ਲਖਣੇ ਨਾਨਕ ਤਿਸਹਿ ਧਿਆਏ ॥੪॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੭੮)

ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹੁ 'ਕਿਸ ਨੋ' ਕਹੀਐ ਸਗਲੇ ਜੀਅ ਤੁਮਾਰੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੩)

'ਤਿਸ ਕੀ' ਧੂੜਿ ਮਨੁ ਉਧਰੈ ਪ੍ਰਭ ਹੋਇ ਸੁਪ੍ਰਸੰਨਾ ॥੭॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੭)

'ਤਿਸ ਕੈ' ਭਾਣੈ ਕੋਇ ਨ ਭੂਲਾ ਜਿਨਿ ਸਗਲੋ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਛਾਤਾ ॥ਰਹਾਉ॥੬॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੬੧੦)

'ਤਿਸ ਦੈ' ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਰੈ ਸੰਸਾਰਾ ॥੪॥੧੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੫)

ਘਾੜਤਿ 'ਤਿਸ ਕੀ' ਅਪਰ ਅਪਾਰ ॥.....
'ਤਿਸ ਦਾ' ਕੁਠਾ ਹੋਵੈ ਸੇਖੁ ॥੨॥੧੯॥

(ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੬)

'ਤਿਸ ਦੀ' ਬੂਝੈ ਜਿ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਕਮਾਏ ॥੧੫॥੨੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੭)

'ਜਿਸ ਨਉ' ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਹੋਇ ਸੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇ ॥੨॥੩॥੩੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੭)

(੪) ਜਦੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਹੋਣ, ਤਦੋਂ 'ਕਾ, ਕੇ' ਆਦਿਕ ਦੇ ਵਰਤਿਆਂ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (_) ਨਹੀਂ ਹਟਦਾ। ਤਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦਾ ਅਸਰ ਕੇਵਲ ਉਸ 'ਨਾਂਵ' ਤਾਈਂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ :

'ਜਿਸੁ ਧਨ ਕਾ' ਤੁਮ ਗਰਬੁ ਕਰਤ ਹਉ ਸੋ ਧਨੁ ਕਿਸਹਿ ਨ ਆਪ ॥੧॥੧॥੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੦੦)

'ਤਿਸ ਜਨ ਕਉ' ਮਨੁ ਤਨੁ ਸਭੁ ਦੇਵਉ
ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸੁਨਾਇਓ ॥੧॥੨॥ *(ਬੈਰਾੜੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੭੧੯)*

'ਤਿਸੁ ਜਨ ਕੈ' ਸੰਗਿ ਤਰੈ ਸਭੁ ਕੋਈ ਸੋ ਪਰਵਾਰ ਸਧਾਰਣਾ ॥੧੫॥੧॥੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੭)

'ਇਸ ਮਨ ਤੇ' ਸਭ ਪਿੰਡ ਪਰਾਨਾ ॥੩॥੫॥ *(ਭੈਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੨੯)*

'ਇਸੁ ਕਾਇਆ ਕੀ' ਕੀਮਤਿ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਈ ॥੧੦॥੨੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੬)

'ਇਸੁ ਤਨ ਧਨ ਕੋ' ਕਿਆ ਗਰਬਈਆ ॥੩੫॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੦)

'ਇਸੁ ਦੇਹੀ ਕੇ' ਅਧਿਕ ਕਾਮ ॥੩॥੨॥ *(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)*

'ਇਸੁ ਭਗਤੀ ਨੋ' ਸੁਰਿ ਨਰਿ ਮੁਨਿ ਜਨ ਲੋਚਦੇ
ਵਿਣੁ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਈ ਨ ਜਾਇ ॥੨॥੫॥੨੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੫)

(੫) ਅੱਵਿਐ 'ਹੀ' ਦੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ 'ਪੜਨਾਵਾਂ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

'ਕਿਸ ਹੀ' ਬੁਤੈ ਜਬਾਬੁ ਨ ਹੋਈ ॥੧੬॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੮੨)

'ਇਸ ਹੀ' ਮਹਿ ਜਿਸ ਕੀ ਪਤਿ ਰਾਖੈ ਤਿਸੁ ਸਾਧੂ ਚਉਰੁ ਢਾਲੀਐ ॥੬॥੧॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮ ਅੰਜੁਲੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੯)

'ਜਿਸ ਹੀ' ਕੀ ਸਿਰਕਾਰ ਹੈ 'ਤਿਸ ਹੀ' ਕਾ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥੧॥੩॥੩੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੭)

ਨਾਨਕ ਕਰਣਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ ਫਿਰਿ 'ਤਿਸ ਹੀ' ਕਰਣੀ ਸਾਰ ॥੨੩॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਜਿਤੁ ਕੋ ਲਾਇਆ 'ਤਿਤ ਹੀ' ਲਾਗਾ ਤੈਸੇ ਕਰਮ ਕਮਾਵੈ ॥੪॥੨॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)

ਨੋਟ : 'ਜਿਤੁ' ਅਤੇ 'ਤਿਤੁ' ਪੜਨਾਂਵ 'ਜਿਸੁ' ਅਤੇ 'ਤਿਸੁ' ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ।

ਇਸ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜੋ ਕਰੇ 'ਤਿਸ ਹੀ' ਕਉ ਫਿਰਿ ਖਾਇ ॥੨॥੫॥

(ਮ: ੩, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੦)

ਹਰਿ ਕੇ ਦਾਸ ਕੀ ਚਿਤਵੈ ਬੁਰਿਆਈ 'ਤਿਸ ਹੀ' ਕਉ ਫਿਰਿ ਮਾਰਿ ॥੧੫॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੪)

ਪੁਰਖਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ (Personal Pronoun)

(੧) ਹਉ, ਮੈ

(ੳ) ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੜਨਾਂਵ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਧਾਤੂ (ਅਕਰਮਕ, ਸਕਰਮਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ) ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ 'ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ

ਵਾਚਕ' ਪੜਨਾਂਵ ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਹਉ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੜਨਾਂਵ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਈਂ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ।

ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚੋਂ ਇਉਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਪੰ: 'ਹਉਂ'; ਅਪ: 'ਹਉਂ'; ਪ੍ਰਾ: 'ਅਹਯੰ'; ਸੰ: 'ਅਹੰ'।

'ਹਉ' ਅਨਦਿਨੁ' ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਕੀਰਤਨੁ 'ਕਰਉ' ॥੬੬॥

(ਆਸਾਵਰੀ ਘਰੁ ੧੬ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੬੯)

'ਹਉ' ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ 'ਲਈ' ਕਰਤਾਰੇ ॥੫॥੨॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੯੯੮)

'ਹਉ' ਆਪਹੁ ਬੋਲਿ ਨ 'ਜਾਣਦਾ' ਮੈ ਕਹਿਆ ਸਭੁ ਹੁਕਮਾਉ ਜੀਉ ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਸੁਚਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

'ਹਉ' ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ 'ਜੀਵਾ' ਨਾਮੁ ਤੁਮਾਰਾ ॥੫॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੬੩)

'ਹਉ' ਸਿਰੁ 'ਅਰਪੀ' ਤਿਸੁ ਮੀਤ ਪਿਆਰੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਦੇਇ ਸੰਦੇਸਾ ॥੩॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੪੭)

'ਹਉ' ਤਉ ਏਕ ਰਮਈਆ 'ਲੈ ਹਉ' ॥੨॥੬॥

(ਗੋਂਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

(ਅ) ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਆ ਭੂਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਨਾਲ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਹਉ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਸਕਰਮਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਨਾਲ ਪੜਨਾਂਵ 'ਮੈ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਸੌਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਕਰਤਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ 'ਕੌਣ' ਵਰਤਣਾ ਪਏ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਕਰਤਾ 'ਹਉ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜਦੋਂ 'ਕਿਸ ਨੇ' ਵਰਤਣਾ ਪਏ, ਤਾਂ ਕਰਤਾ 'ਮੈ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ 'ਮੈਂ' ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਪੰ: 'ਮੈਂ', ਅਪ: 'ਮੰਇ', ਪ੍ਰਾ: 'ਮਏ' ਅਤੇ ਸੰ: 'ਮਯਾ' ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਹਨ; ਅਤੇ ਸੰ: 'ਮਯਾ' ਕਰਣ ਕਾਰ਼ਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਤਾਹੀਏਂ, ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ

ਵਿਚ ਇਸ 'ਮੈਂ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੇਵਲ 'ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ' 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ; ਹੋਰਨੀਂ ਥਾਈਂ ਪੜਨਾਂਵ 'ਹਉ' ਵਰਤੀਦਾ ਸੀ।

'ਹਉ ਆਇਆ' ਸਾਮੑੈ ਤਿਹੰਡੀਆ ॥੫॥.....
'ਮੈ ਛਡਿਆ' ਸਭੋ ਧੰਧੜਾ ॥੮॥.....
'ਮੈ' ਸੁਖੀ ਹੂੰ ਸੁਖੁ 'ਪਾਇਆ' ॥੯॥੨॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੩)

'ਹਉ ਆਇਆ' ਦੂਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ 'ਮੈ ਤਕੀ' ਤਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਸੁਚਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

'ਹਉ' ਸੰਮਲਿ 'ਥਕੀ' ਜੀ ਓਹੁ ਕਦੇ ਨ ਬੋਲੈ ਕਉਰਾ ॥੧॥੧॥੧੧॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੮੪)

'ਹਉ' ਭਈ ਉਡੀਣੀ ਕੰਤ ਕਉ ਅੰਮਾਲੀ
ਸੋ ਪਿਰੁ ਕਦਿ ਨੈਣੀ ਦੇਖਾ ॥੩॥੧॥੯॥
'ਮੈ' ਸਭਿ ਸੀਗਾਰ 'ਬਣਾਇਆ' ਅੰਮਾਲੀ
ਬਿਨੁ ਪਿਰ ਕਾਮਿ ਨ ਆਏ ॥੪॥੧॥੯॥ *(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੬੪)*

'ਹਉ' ਵੇਖਿ ਵੇਖਿ ਗੁਰੂ 'ਵਿਗਸਿਆ' ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇਹਾ ॥੧੭॥੨॥

(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੨੬)

ਇਥੇ ਪੜਨਾਂਵ 'ਹਉ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਸਭ 'ਅਕਰਮਕ' (Intransitive) ਹਨ :

ਆਇਆ, ਭਈ, ਵਿਗਸਿਆ, ਥਕੀ।

ਪੜਨਾਂਵ 'ਮੈ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਕ੍ਰਿਆ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਸਭ 'ਸਕਰਮਕ' (Transitive) ਹਨ :

ਛਡਿਆ, ਪਇਆ, ਤਕੀ, ਬਣਾਇਆ।

(੨) ਤੂੰ, ਤੈ

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੜਨਾਂਵ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ; ਪਰ 'ਹਉ' ਤੇ 'ਮੈ' ਵਾਂਗ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭੀ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੜਨਾਂਵ 'ਤੂੰ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਤੁਮ' ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਤ੍ਵੰ' ਹੈ।

'ਹਉ' ਵਾਂਗ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ 'ਤੂੰ' ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਧਾਤੂ

ਭੂਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਨਾਲ 'ਤੂੰ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸਕਰਮਕ' ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਨਾਲ ਪੜਨਾਂਵ 'ਤੈ'। 'ਮੈ' ਵਾਂਗ 'ਤੈ' ਭੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਪੰ: 'ਤੈਂ', ਅਪ: 'ਤੰਇ', ਪ੍ਰਾ: 'ਤਏ', ਅਤੇ ਸੰ: 'ਤ੍ਵਯਾ' ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਹਨ; ਅਤੇ ਸੰ: 'ਤ੍ਵਯਾ' ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

'ਤੂੰ' ਆਪੇ 'ਜਾਣਹਿ' ਸਰਬ ਵਿਡਾਣੀ ॥੩॥੧॥ *(ਭੈਰਉ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੨੫)*

ਤੇਰੀ ਕੀਮਤਿ 'ਤੂ' ਹੈ 'ਜਾਣਹਿ' ॥੪॥੨॥੨੦॥ *(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੭੧)*

ਚੇਰੀ 'ਤੂ' ਰਾਮੁ ਨ 'ਕਰਸਿ' ਭਤਾਰਾ ॥੨॥੫॥ *(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੫)*

'ਤੂ' ਕਾਹੇ 'ਡੋਲਹਿ' ਪ੍ਰਾਣੀਆ ਤੁਧੁ ਰਾਖੈਗਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ ॥੧॥੩॥
(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੨੪)

'ਤੂ' 'ਚਉ' ਸਜਣ ਮੈਡਿਆ ਡੇਈ ਸਿਸੁ ਉਤਾਰਿ ॥੧॥੧॥
(ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਡਖਣੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੪)

ਭੂਤ ਕਾਲ :

ਚੇਰੀ 'ਤੈ' ਸੁਮਤਿ ਕਹਾ ਤੇ 'ਪਾਈ' ॥੪॥੫॥ *(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੫)*
ਪਾਈ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

ਜਿਉ ਮੈਗਲੁ ਇੰਦ੍ਰੀ ਰਸਿ ਪ੍ਰੇਰਿਓ 'ਤੂੰ ਲਾਗਿ ਪਰਿਓ' ਕਟੁੰਬਾਇਲੈ ॥੨॥੨॥
(ਗੋਂਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੨)

ਲਾਗਿ ਪਰਿਓ—ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

'ਤੂ' ਨੇੜ੍ਹੀ ਦੇਖਿ 'ਚਲਿਆ' ਮਾਇਆ ਬਿਉਹਾਰੀ ਰਾਮ ॥੧॥੬॥੯॥
(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੬)

ਚਲਿਆ—ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

'ਤੈ' ਨਰ ਕਿਆ ਪੁਰਾਨ ਸੁਨਿ 'ਕੀਨਾ' ॥੧॥੬॥
(ਸਾਰੰਗ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੩)

ਕੀਨਾ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

'ਤੈ' ਤਉ 'ਦ੍ਰਿੜਿਓ' ਨਾਮੁ ਅਪਾਰੁ ॥੩॥
(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਦ੍ਰਿੜਿਓ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

'ਤੈ' ਤਾ ਹਦਰਥਿ 'ਪਾਇਓ' ਮਾਨੁ 'ਸੇਵਿਆ' ਗੁਰੁ ਪਰਵਾਨੁ ॥੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਕਲਸਹਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਪਾਇਓ, ਸੇਵਿਆ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

'ਤੈ' 'ਪਢਿਅਉ' ਇਕੁ ਮਨਿ 'ਧਰਿਅਉ' ਇਕੁ
ਕਰਿ ਇਕੁ 'ਪਛਾਣਿਓ' ॥੩॥੧੨॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੪)

ਪਢਿਅਉ, ਧਰਿਅਉ, ਪਛਾਣਿਓ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

ਜਾ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਵਸਿਆ 'ਤੂ' ਕਰਤੇ ਤਾ ਕੀ 'ਤੈ' ਆਸ ਪੁਜਾਈ ॥੧॥੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੦)

ਤੂ ਵਸਿਆ—ਅਕਰਮਕ ਭੂਤ ਕਾਲ।
ਤੈ ਪੁਜਾਈ—ਸਕਰਮਕ ਭੂਤ ਕਾਲ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adverb)

ਮਤਿ, ਮਤੁ, ਮਤ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਮਤਿ' ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਰੂਪ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਰਥ ਭੀ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ। ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਤੁਕ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਜੋੜ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ 'ਮਤਿ' ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੇਇ ॥
ਜਲ ਮਹਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇਅਨੁ ਤਿਨਾ ਭਿ ਰੋਜੀ ਦੇਇ ॥.....
ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ 'ਮਤ' ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੇਇ ॥੧॥੧੮॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੫)

(੨) ਇਹ 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ:

(ੳ) ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਇਹ ਬਿਨਤੀ ਸੁਨੀਅਹੁ 'ਮਤ ਘਾਲਹੁ' ਜਮ ਕੀ ਖਬਰੀ ॥੨॥੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੬)

ਭਜਹੁ ਗੋਬਿੰਦੁ ਭੂਲਿ 'ਮਤ ਜਾਹੁ' ॥੯॥ *(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੫੯)*

ਸੁਣਿ ਬਾਵਰੇ 'ਮਤੁ ਜਾਣਹਿ' ਪ੍ਰਭੁ ਮੈ ਪਾਇਆ ॥੪॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੭੭)

(ਅ) ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਅੱਨ ਪੁਰਖ

ਮੇਰੇ ਭਰਮਿ 'ਭੂਲਉ ਮਤਿ' ਕੋਈ ॥੩॥੨॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੫)*

ਬਾਬੀਹਾ ਏਹੁ ਜਗਤੁ ਹੈ 'ਮਤੁ ਕੋ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇ' ॥੧॥੧੧॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੩)

ਸੰਤਾ ਕਉ 'ਮਤੁ' ਕੋਈ 'ਨਿੰਦਹੁ' ਸੰਤ ਰਾਮ ਹੈ ਏਕੋੁ ॥੪॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

(੩) (ੳ) ਜਦੋਂ ਇਹ ਡਰ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਅਨਿੱਛਿਤ ਕੰਮ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਦੋਂ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਮਤਿ' 'ਸੰਭਾਵ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' (Potential mood) ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਕਾਮਣਿ ਤਉ ਸੀਗਾਰੁ ਕਰਿ ਜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਤੁ ਮਨਾਇ ॥
'ਮਤੁ' ਸੇਜੈ ਕੰਤੁ 'ਨ ਆਵਈ' ਏਵੈ ਬਿਰਥਾ ਜਾਇ ॥੧॥੯॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਮੈ ਬਿਗਰਿਓ 'ਬਿਗਰੈ ਮਤਿ' ਅਉਰਾ ॥੨॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੫)*

'ਮਤ' ਮੈ ਪਿਛੈ ਕੋਈ 'ਰੋਵਸੀ' ਸੋ ਮੈ ਮੂਲਿ ਨ ਭਾਇਆ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੨੩)

(ਅ) ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਹ 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' 'ਸੰਭਾਵ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤ ਕੇ ਇਹ 'ਆਸ' ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਸ਼ਾਇਦ' ਫਲਾਣਾ 'ਇੱਛਿਤ' ਪਦਾਰਥ ਮਿਲ ਜਾਏ :

ਅਖੀ ਕਾਢਿ ਧਰੀ ਚਰਣਾ ਤਲਿ ਸਭ ਧਰਤੀ ਫਿਰਿ 'ਮਤ' ਪਾਈ ॥੭॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੭)

ਤਜਿ ਮਾਨੁ ਸਖੀ ਤਜਿ ਮਾਨੁ ਸਖੀ 'ਮਤੁ' ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਭਾਵਹ ॥੧॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੭)

(੪) ਜਿਨਿ :

ਸ਼ਬਦ 'ਜਿਨਿ' ਭੀ ਸ਼ਬਦ 'ਮਤਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

(ੳ) ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ, 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ :

ਧਨੁ ਦਾਰਾ ਸੰਪਤਿ ਸਗਲ 'ਜਿਨਿ' ਅਪੁਨੀ ਕਰਿ 'ਮਾਨਿ' ॥੫॥
ਜਿਨਿ ਮਾਨਿ—ਨਾ ਮੰਨ। *(ਸਲੋਕ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੪੨੬)*

(ਅ) ਕਿਸੇ ਅਨਿੱਛਿਤ ਕੰਮ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, 'ਸੰਭਾਵ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ :

ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ 'ਜਿਨਿ ਘਟੈ' ॥੨॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੪)
ਜਿਨਿ ਘਟੈ—ਕਿਤੇ ਘਟ ਨਾ ਜਾਏ।

ਉਨ ਕੀ ਗੈਲਿ ਤੋਹਿ 'ਜਿਨਿ' ਲਾਗੈ ॥੧॥੩੪॥
ਜਿਨਿ ਲਾਗੈ—ਕਿਤੇ ਲੱਗ ਨਾ ਜਾਏ। *(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)*

(੫) ਜਣੀ :

ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਭੀ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮਤ' ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।
ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ, 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ :

'ਜਣੀ' ਲਖਾਵਹੁ ਅਸੰਤ ਪਾਪੀਸਣਿ ॥੩॥੨॥
ਜਣੀ ਲਖਾਵਹੁ—ਨਾ ਲਖਾਵਹੁ। *(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)*

ਹੀ

(੧) ਜਿਸ ਲਫ਼ਜ਼ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਕਉਨ ਕੋ ਕਲੰਕੁ ਰਹਿਓ ਰਾਮ ਨਾਮੁ 'ਲੇਤ ਹੀ' ॥
ਪਤਿਤ ਪਵਿਤੁ ਭਏ ਰਾਮੁ 'ਕਹਤ ਹੀ' ॥ਰਹਾਉ॥੨॥
(ਟੋਡੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੧੮)

ਸਾਧੂ 'ਪਰਸਤ ਹੀ' ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰਣ ਤੁਮਾਰੀ ॥੧॥੭॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੦੭)

(੨) ਕਦੇ ਕਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਦੇ ਥਾਂ ਸ਼ਬਦ 'ਹੈ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਪੜਨਾਂਵ 'ਤੂੰ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਤੂ 'ਹੈ' ਮਨਾਇਹਿ ਜਿਸ ਨੋ ਹੋਹਿ ਦਇਆਲਾ ॥੪੮॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੪੭)

ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ 'ਤੂ ਹੈ' ਜਾਣਹਿ ਕੁਦਰਤਿ ਕੀਮ ਨ ਪਾਈਐ ॥੩॥੬॥੫੩॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੪੮)

'ਤੂ ਹੀ' ਸੁਆਮੀ ਅੰਤਰਜਾਮੀ
'ਤੂ ਹੀ' ਬਸਹਿ ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੫॥੧੦੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੪)

(੩) ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਦਾ 'ਹ' ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ 'ੲ' ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ, 'ਹੀ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਈ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਕਰਮ ਧਰਮ ਸਗਲਾ 'ਈ' ਖੋਵੈ ॥੩॥੨੨॥ *(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੬)*

'ਸੇਈ' ਭਗਤ ਜਿ ਸਾਚੇ ਭਾਣੇ ॥੩॥੨੪॥ *(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੭)*

ਨਾਮੁ ਧਨੁ ਜਿਸੁ ਜਨ ਕੈ ਪਾਲੈ 'ਸੋਈ' ਪੂਰਾ ਸਾਹਾ ॥੨॥੬॥੩੦॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰਨਾ ੬੮੦)

ਕਹੁ ਕਬੀਰ 'ਤੇਈ' ਨਰ ਭੂਲੇ ॥੪॥੩॥ *(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੨)*

ਐਸੋ ਗਿਆਨੁ ਬਿਰਲੋ ਈ ਪਾਏ ॥੧॥੬॥ *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ : ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੩)*

(੪) ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਤੋਂ 'ਈ' ਬਣ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 'ਸੰਧੀ' ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਇਕੋ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਮਹਿ ਜਲਨਿ ਨ ਦੀਨੇ 'ਕਿਨੈ' ਨ ਦੁਤਰੁ ਭਾਖੇ ॥੧॥੨॥੨੬॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੭)

ਮਾਇਆ ਤ ਮੋਹਣੀ 'ਤਿਨੈ' ਕੀਤੀ ਜਿਨ ਠਗਉਲੀ ਪਾਈਆ ॥੧੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ)

ਨੋਟ : ਕਿਨੈ = ਕਿਨ + ਈ = ਕਿਨ + ਹੀ = ਕਿਨਿ + ਹੀ।
ਤਿਨੈ = ਤਿਨ + ਈ = ਤਿਨ + ਹੀ = ਤਿਨਿ + ਹੀ।

(੫) ਕਦੇ ਕਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਦੀ (ੀ) ਦੇ ਥਾਂ (ੁ) ਜਾਂ (ੂ) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ :

ਜਹ ਜਹ ਪੇਖਉ ਤਹ ਹਜੂਰਿ ਦੂਰਿ 'ਕਤਹੁ' ਨ ਜਾਈ ॥੧॥੩॥੨੭॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੭)

ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਦੀਓ ਮਨ ਮੰਤਾ ਬਿਨਸਿ ਨ 'ਕਤਹੂ' ਜਾਤਿ ॥੧॥੧੦॥੪੧॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰਨਾ ੬੮੧)

ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੋਟਨ ਮੈ 'ਕਿਨਹੂ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਪਛਾਨਾ ॥੨॥੨॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੮੫)

ਤਿਨ ਸਾਧੂ ਚਰਣ ਨ ਸੇਵੇ 'ਕਬਹੂ' ਤਿਨ ਸਭੁ ਜਨਮੁ ਅਕਾਥਾ ॥੨॥੧॥
(ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੯੬)

ਜਿਨਿ ਮੋਹੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਖੰਡ 'ਤਾਹੂ' ਮਹਿ ਪਾਉ ॥੧੩॥੪੩॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੭੪੫)

ਜਨਮ ਮਰਣ 'ਦੁਹਹੂ' ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ ॥੨॥੭॥੫੪॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੪੯)

ਸਭਿ ਕੈ ਮਧਿ 'ਸਭਹੂ' ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਰਾਗ ਦੋਖ ਤੇ ਨਿਆਰੋ ॥੩॥੧॥੧੧॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੮੪)

ਕਬੀਰਾ ਹਮਰਾ ਕੋ ਨਹੀ ਹਮ 'ਕਿਸਹੂ' ਕੇ ਨਾਹਿ ॥੨੧੪॥
(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੬)

(੬) ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਦਾ 'ਹ' ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ 'ਈ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਰੂਪ 'ਹੂ' ਦੇ 'ਹ' ਦੇ ਥਾਂ 'ੳ' ਹੋ ਕੇ 'ਊ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ 'ਊ' ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਕਾਯਊ' ਦੇਵਾ ਕਾਇਅਉ ਦੇਵਲ 'ਕਾਇਅਉ' ਜੰਗਮ ਜਾਤੀ ॥੧॥੧॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਪੀਪਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਮਨਿ ਸਾਚਾ ਮੁਖਿ 'ਸਾਚਊ' ਭਾਇ ॥੯॥੧॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਥਿਤੀ, ਪੰਨਾ ੮੩੯)

ਕਾਯਊ = ਕਾਯਾ + ਊ = ਕਾਯਾ + ਹੂ = ਕਾਯਾ + ਹੀ।
ਸਾਚਊ = ਸਾਚਾ + ਊ = ਸਾਚਾ + ਹੂ = ਸਾਚਾ + ਹੀ।

(੭) ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ ਉੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਮੁਕਤਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਮਨ ਕੀ ਬਿਰਥਾ 'ਮਨ ਹੀ' ਜਾਣੈ ਅਵਰੁ ਕਿ ਜਾਣੈ ਕੋ ਪੀਰ ਪਰਈਆ ॥੧॥੫॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਇਸੁ ਮਨ ਕੀ ਬਿਧਿ 'ਮਨ ਹੂ' ਜਾਣੈ ਬੂਝੈ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰਿ ॥੪॥੬॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੬੦)

ਮਨ ਹੀ = ਮਨੁ ਹੀ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।
ਮਨ ਹੂ = ਮਨੁ ਹੂ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਨਿਝਰੁ ਝਰੈ ਸਹਜ ਧੁਨਿ ਲਾਗੈ 'ਘਰ ਹੀ' ਪਰਚਾ ਪਾਈਐ ॥੩॥੧॥੮॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੩੦)

ਘਰੁ ਹੀ = ਘਰਿ ਹੀ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਮਨੁ ਮੰਦਰੁ ਤਨੁ ਵੇਸ ਕਲੰਦਰੁ 'ਘਟ ਹੀ' ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ ॥੧॥੧॥੨॥

ਘਟ ਹੀ—ਘਟਿ ਹੀ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੫)*

ਸਾਧ ਕਾ ਨਿੰਦਕੁ ਕੈਸੇ ਤਰੈ ॥ ਸਰਪਰ ਜਾਨਹੁ 'ਨਰਕ ਹੀ' ਪਰੈ ॥੨॥੧੧॥

(ਗੋਂਡ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੫)

ਨਰਕ ਹੀ = ਨਰਕਿ ਹੀ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਰਾਚਹੁ 'ਨਾਥ ਹੀ' ਸਹਾਈ ਸੰਤਨਾ ॥੧੨੯॥੧੪੬॥

ਨਾਥ ਹੀ—ਨਾਥਿ ਹੀ। *(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੩੦)*

ਜਿਉ ਜਲ ਤਰੰਗ ਜਲੁ 'ਜਲਹਿ' ਸਮਾਵਹਿ
ਨਾਨਕ ਆਪੇ ਆਪਿ ਰਮਈਆ ॥੮॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਜਲਹਿ = ਜਲ + ਹੀ = ਜਲਿ + ਹੀ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

(੮) ਅੰਕ (੭) ਵਾਲੀ ਤਬਦੀਲੀ 'ਪੜਨਾਂਵ' ਵਿਚ ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਜਿਸ ਕਾ ਸਾ 'ਤਿਨਹੀ' ਰਖਿ ਲੀਆ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਭਾਤੀ ॥੨॥੧੨॥੪੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰਨਾ ੬੮੧)

ਦਾਨੁ ਪੁੰਨ ਨਹੀ ਸੰਤਨ ਸੇਵਾ 'ਕਿਤ ਹੀ' ਕਾਜਿ ਨ ਆਇਆ ॥੧॥੨॥੪॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੨)

ਹਉ ਨਾਹੀ ਤੂ ਹੋਵਹਿ 'ਤੁਧ ਹੀ' ਸਾਜਿਆ ॥੫॥੩॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਕਾਫੀ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੭੫੨)

ਜੇ ਭੁਖ ਦੇਹਿ ਤ 'ਇਤ ਹੀ' ਰਾਜਾ ਦੂਖ ਵਿਚਿ ਸੂਖ ਮਨਾਈ ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੫੭)

'ਆਪ ਹੀ' ਮੰਦਰੁ ਆਪਹਿ ਸੇਵਾ ॥
'ਆਪ ਹੀ' ਪੂਜਾਰੀ 'ਆਪ ਹੀ' ਦੇਵਾ ॥੩॥
ਆਪਹਿ ਜੋਗੁ 'ਆਪ ਹੀ' ਜੁਗਤਾ ॥
ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਸਦ ਹੀ ਮੁਕਤਾ ॥੪॥੧॥੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੮੦੩)

'ਕਿਨਹੀ' ਨਿਵਲ ਭੁਇਅੰਗਮ ਸਾਧੇ ॥
ਮੋਹਿ ਦੀਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਆਰਾਧੇ ॥੧॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੨)

ਕਿਤਹੀ = ਕਿਤੁ + ਹੀ। ਤੁਧ ਹੀ = ਤੁਧੁ + ਹੀ। ਇਤਹੀ = ਇਤੁ + ਹੀ।
ਆਪ ਹੀ = ਆਪਿ + ਹੀ। ਕਿਨਹੀ = ਕਿਨਿ + ਹੀ।

(੯) ਅੰਕ ਨੰ: ੪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਤੋਂ 'ਈ' ਬਣ ਕੇ 'ਵਰਿੱਧੀ'-ਸੰਧੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ 'ਈ' ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਕਿਨੈ, ਤਿਨੈ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰੀ 'ਗੁਣ' ਜਾਂ 'ਵਰਿੱਧੀ' ਦੇ ਥਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ 'ੀ' ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: "ਕਿਸ+ਹੀ" ਤੋਂ 'ਕਿਸੀ':

ਜਿਮੀ ਨਾਹੀ ਮੈ 'ਕਿਸੀ ਕੀ' ਬੋਈ ਐਸਾ ਦੇਨੁ ਦੁਖਾਲਾ ॥੧॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

ਕਿਸੀ = ਕਿਸ + ਈ = ਕਿਸ + ਹੀ।

(੧੦) ਅੰਕ ਨੰ: ੭, ੮ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਨਾਂਵ' 'ਪੜਨਾਂਵ' ਦਾ 'ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ' ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਸੰਬੰਧਕ' ਅਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' 'ਤੇ ਭੀ ਇਹ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭੀ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਅਤੇ (ਿ) ਉੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਰਿ ਕੈ ਨਿਕਟਿ ਨਿਕਟਿ ਹਰਿ 'ਨਿਕਟ ਹੀ' ਬਸਤੇ
ਤੇ ਹਰਿ ਕੇ ਜਨ ਸਾਧੂ ਹਰਿ ਭਗਾਤ ॥੨॥੧॥੮॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੪ ਪੜਤਾਲ, ਪੰਨਾ ੧੨੦੦)

ਕਬੀਰ ਸਾਕਤ ਸੰਗੁ ਨ ਕੀਜੀਐ 'ਦੂਰਹਿ' ਜਾਈਐ ਭਾਗਿ ॥੧੩੧॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੧)

ਆਇ ਪਰੇ ਧਰਮਰਾਇ ਕੇ 'ਬੀਚਹਿ' ਧੂਮਾਧਾਮ ॥੩੪੨॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੨)

ਨਿਕਟ ਹੀ = ਨਿਕਟਿ + ਹੀ। ਦੂਰਹਿ = ਦੂਰ + ਹੀ = ਦੂਰਿ + ਹੀ।
ਬੀਚਹਿ = ਬੀਚ + ਹੀ = ਬੀਚਿ + ਹੀ।

(੧੧) ਅੰਕ ਨੰ: ੪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਸੰਧੀ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ 'ਕਿਨੈ', 'ਤਿਨੈ', ਆਦਿਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਮੁੜ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਦਰਗਹ ਮਿਲੈ 'ਤਿਸੈ ਹੀ' ਜਾਇ ॥੩॥੪॥ *(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੭)*

ਜਿਨ ਕੇ ਜੀਅ 'ਤਿਨੈ ਹੀ' ਫੇਰੇ ਆਪੇ ਭਇਆ ਸਹਾਈ ॥੪॥੪॥੨੮॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੮)

(੧੨) 'ਹੀ' ਤੋਂ 'ਹਾਈ' ਰੂਪ ਭੀ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਬਣਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰੂਪ ਦਾ ਭੀ ਉਹੀ ਅਸਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਕ (੭) ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ। ਵੇਖੋ :

ਜੌਕਰਿ ਪਾਚਨੁ ਬੇਗ ਨ ਪਾਵੈ ਝਗਰੁ ਕਰੈ ਘਰ 'ਹਾਈ' ॥੨॥੩॥੫੪॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਘਰ ਹਾਈ = ਘਰ ਹੀ = ਘਰਿ ਹੀ।
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਸੰਬੰਧਕ (Preposition)

ਕੋ, ਕਉ

(ੳ) ਸੰਬੰਧਕ 'ਕੋ' (= ਕਾ, ਦਾ) ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਬੰਧ 'ਕਾਰਕ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ

ਦਿਖਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਕ 'ਕਉ', 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ', 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਜਾਂ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਥਾਂ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ 'ਕਉ' ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਰੂਪ ਵਟਾ ਕੇ 'ਕੋ' ਬਣਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖ਼ਰ 'ਕੌ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਕੋ' ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਵੇਖੋ :

ਬਿਸੁੰਭਰ ਜੀਅਨ 'ਕੋ' ਦਾਤਾ ਭਗਤਿ ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ ॥੧॥੧੪॥੨੩॥
ਕੋ—ਕਾ, ਦਾ। *(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੦੦)*

ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਜੀਵਤ 'ਕੋ' ਬਿਵਹਾਰ ॥੨॥ *(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੫੩੬)*
ਕੋ—ਦਾ।

ਜਮ 'ਕੋ' ਡੰਡੁ ਪਰਿਓ ਸਿਰ ਊਪਰਿ ਤਬ ਸੋਵਤ ਤੈ ਜਾਗਿਓ ॥੧॥੩॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੦੦੮)

(ਅ) ਕਉ :

ਸਗਲ ਜੀਅ ਜਾ 'ਕਉ' ਆਰਾਧਹਿ ਤਾਹੂ 'ਕਉ' ਤੂੰ ਜਾਚੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੩॥
(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੦੦)

ਐ ਜੀ ਬਹੁਤੇ ਭੇਖ ਕਰਹਿ ਭਿਖਿਆ 'ਕਉ'
ਕੇਤੇ ਉਦਰ ਭਰਨ ਕੈ ਤਾਈ ॥੨॥੩॥
(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੦੪)

ਜਪ ਤਪ ਬਰਤ ਕੀਨੇ ਪੇਖਨ 'ਕਉ' ਚਰਣਾ ਰਾਮ ॥੨॥੩॥੬॥
ਕਉ—ਨੂੰ, ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ। *(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੫)*

(ੲ) 'ਕਉ' ਤੋਂ 'ਕੌ' ਅਤੇ 'ਕੋ',

ਮਾਇ ਬਾਪ 'ਕੋ' ਬੇਟਾ ਨੀਕਾ ਸਸੁਰੇ ਚਤੁਰੁ ਜਵਾਈ ॥
ਬਾਲ ਕੰਨਿਆ 'ਕੌ' ਬਾਪੁ ਪਿਆਰਾ ਭਾਈ 'ਕੌ' ਅਤਿ ਭਾਈ ॥੧॥੩॥
ਕੋ, ਕੌ—ਕਉ। *(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੬)*

ਦਰਵੇਸੀ 'ਕੋ' ਜਾਣਈ ਵਿਰਲਾ ਕੋ ਦਰਵੇਸ ॥੧॥੬॥
ਕੋ—ਕਉ। *(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੦)*

(ਸ) ਸੰਬੰਧਕ 'ਕਉ' ਭੀ 'ਕੋ' (=ਦਾ) ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਜ ਮਤਿ ਸਾਧਨ 'ਕਉ'
ਭਾਖਿਓ ਤੋਹਿ ਪੁਕਾਰਿ ॥੨॥੮॥ *(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੩)*
ਕਉ—ਦਾ।

ਕਾਰ, ਕਾਰੁ

'ਕਾਰ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰੱਤੈ (ਪਿਛੇਤਰ) ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ 'ਪ੍ਰੱਤੈ' ਨਾਂਵ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਇਕ-ਰਸ', 'ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾ ਆਵੇ।'

ਇਸ 'ਪ੍ਰੱਤੈ' ਦੇ ਲਾਣ ਨਾਲ ਨਾਂਵ ਦੇ 'ਲਿੰਗ' ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਭਾਵ, ਜੇ ਨਾਂਵ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ 'ਪ੍ਰੱਤੈ' ਦੇ ਲਗਾਇਆਂ ਭੀ ਪੁਲਿੰਗ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ 'ਪ੍ਰੱਤੈ' ਸਮੇਤ ਭੀ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ:

'ਨੰਨਾਕਾਰੁ' ਨ ਕੋਇ ਕਰੇਈ ॥੨॥੨॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੧)

ਮਨੁ ਮਾਨੈ ਹਰਿ 'ਏਕੰਕਾਰੁ' ॥੨॥੩॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੨)

'ਜੈ ਜੈਕਾਰੁ' ਕਰਹਿ ਤੁਧੁ ਭਾਵਹਿ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਅਮੁਲਏ ॥੯॥੨॥੫॥
(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

ਸਹਜੇ 'ਰੁਣਝੁਣਕਾਰੁ' ਸੁਹਾਇਆ ॥੭॥੩॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੩੭)

ਜਹ 'ਝਿਲਿਮਿਲਿਕਾਰੁ' ਦਿਸੰਤਾ ॥੨॥੧॥ *(ਸੋਰਠਿ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)*

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ:

ਬੰਧਨ ਤੇ ਹੋਈ 'ਛੁਟਕਾਰ' ॥੭॥੪॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੫)

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੰਭਉ ਕਲਿ 'ਅੰਧਕਾਰ' ਦੀਪਾਈ ॥੧੮॥੧॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੬)

ਮੇਘ ਸਮੇ ਮੋਰ 'ਨਿਰਤਿਕਾਰ' ॥੨॥੨॥ *(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੮੦)*

ਪੰਚ ਸਬਦ 'ਧੁਨਿਕਾਰ' ਧੁਨਿ ਤਹ ਬਾਜੈ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਣੁ ॥੧॥੨੭॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੧)

ਦੇਖਿ ਰੂਪੁ ਅਤਿ ਅਨੂਪੁ ਮੋਹ ਮਹਾ ਮਗ ਭਈ
ਕਿੰਕਨੀ ਸਬਦ 'ਝਨਤਕਾਰ' ਖੇਲੁ ਪਾਹਿ ਜੀਉ ॥੧॥੬॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੨)

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਅਨਹਦ 'ਝੁਨਕਾਰ' ॥੭॥੧॥ *(ਸੁਖਮਨੀ)*

ਨੋਟ-੧ : ਇਸ 'ਪ੍ਰੱਤੈ' ਦੇ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਇਉਂ ਕਰਨੇ ਹਨ :

ਨੰਨਾਕਾਰੁ—ਇਕ-ਰਸ ਇਨਕਾਰ, ਸਦਾ ਲਈ ਇਨਕਾਰ।
ਏਕੰਕਾਰੁ—ਇਕ ਜੋ ਸਭ ਥਾਂ ਇਕ-ਰਸ ਵਿਆਪਕ ਹੈ।
ਜੈਕਾਰੁ—ਲਗਾਤਾਰ 'ਜੈ ਜੈ' ਦੀ ਗੂੰਜ।
ਝਿਲਿਮਿਲਿਕਾਰੁ—ਇਕ-ਰਸ ਚਾਨਣ।
ਧੁਨਿਕਾਰ—ਇਕ-ਰਸ ਧੁਨੀ, ਲਗਾਤਾਰ ਆਵਾਜ਼।

ਨੋਟ-੨ : 'ਕਾਰ' ਪ੍ਰੱਤੈ ਦੇ ਲਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਤੇ ਲਾਣ ਨਾਲ, ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਪੰਚ ਸਬਦ 'ਧੁਨਿਕਾਰ' 'ਧੁਨਿ' ਤਹ ਬਾਜੈ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਣੁ ॥੧॥੨੭॥
ਧੁਨਿ—ਆਵਾਜ਼, ਨਾਦ। *(ਮ: ੧, ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੧)*
ਧੁਨਿਕਾਰ—ਇਕ-ਰਸ (ਨਾਦ), ਲਗਾਤਾਰ, ਅਤੁੱਟ।

ਜੀ

(੧) ਸ਼ਬਦ 'ਜੀ' ਆਦਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਬੋਧਨ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਧੀਕ ਵਰਤੋਂ ਹੈ; ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੋਰ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਨਾਲ ਭੀ ਹੈ; ਤਦੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕ੍ਰਿਆ ਭੀ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

(ੳ) ਸੰਬੋਧਨ ਦੇ ਨਾਲ :

ਤੂ ਕੁਨੁ ਰੇ॥ ਮੈ 'ਜੀ'॥ ਨਾਮਾ॥
ਹੋ 'ਜੀ'॥ ਆਲਾ ਤੇ ਨਿਵਾਰਣਾ ਜਮ ਕਾਰਣਾ॥੩॥੪॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਬਰਸੁ ਮੇਘ 'ਜੀ' ਤਿਲੁ ਬਿਲਮੁ ਨ ਲਾਉ॥ *(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੬੮)*

ਐ 'ਜੀ' ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਛੁ ਰਹੈ ਨ ਦੀਸੈ
ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ਜਾਈ॥੮॥੩॥ *(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੦੪)*

(ਅ) ਕਾਰਕਾਂ ਨਾਲ :

'ਪ੍ਰਭ ਜੀ' ਬਸਹਿ ਸਾਧ ਕੀ ਰਸਨਾ॥੪॥੧॥ *(ਸੁਖਮਨੀ)*

ਮਾਇਆ ਕੋ ਸੰਗੁ ਤਿਆਗਿ ਪ੍ਰਭ 'ਜੂ' ਕੀ ਸਰਨਿ ਲਾਗਿ॥੧॥੧॥
(ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੩੫੨)

(੨) ਸ਼ਬਦ 'ਜੀ' ਦੇ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭੀ, 'ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ' 'ਨਾਂਵ' ਨੂੰ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਭੀ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਅਨਦੁ ਭਇਆ ਵਡਭਾਗੀਹੋ ਗ੍ਰਿਹਿ 'ਪ੍ਰਗਟੇ ਪ੍ਰਭ' ਆਇ ਜੀਉ॥੪॥੪॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੨੭)

ਜਬ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਮਿਟਿ ਜਾਇ॥
ਤਬ 'ਪ੍ਰਭ' ਕਾਜੁ ਸਵਾਰਹਿ ਆਇ॥੧॥੧੪॥
(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੦)

'ਗੁਰ ਕਿਰਪਾਲ ਭਏ' ਤਬ ਪਾਇਆ ਹਿਰਦੈ ਅਲਖੁ ਲਖਾਹੀ॥੨॥੨॥
(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੯੮)

ਜਬ 'ਸੁਪ੍ਰਸੰਨ' ਭਏ 'ਪ੍ਰਭ' ਮੇਰੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚਾ ਲਾਇ॥੫॥੪॥
(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੯੯)

ਬਰਸੈ ਮੇਘੁ ਸਖੀ, ਘਰਿ 'ਪਾਹੁਨ ਆਏ'॥੧॥
(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੬੬)

'ਸਤਿਗੁਰ ਭਏ' ਦਇਆਲ ਤ ਪੂਰਾ ਪਾਈਐ॥੫॥
(ਫੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨)

ਭਾਗ ਚੌਥਾ

ਫੁਟਕਲ

(Miscellaneous)

ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ

(ਿ-ਅੰਤ)

ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਅਸੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ, ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ (ਿ) ਲਗਾਇਆਂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀ ਇਹ ਭੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਲਫ਼ਜ਼ ਹਨ ਹੀ (ਿ-ਅੰਤ); ਜਿਵੇਂ 'ਹਰਿ', 'ਉਸਤਤਿ', 'ਜੁਗਤਿ', 'ਜੋਤਿ', ਆਦਿਕ। ਇਹ (ਿ-ਅੰਤ) ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਭੀ ਹਨ ਅਤੇ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਭੀ। ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ (ਿ-ਅੰਤ) ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਅਖ਼ੀਰਲੀ (ਿ) ਭੀ ਟਿਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੰਤਲੀ (ਿ) ਕਿਸੇ 'ਕਾਰਕ' ਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਲਫ਼ਜ਼ ਦੀ ਆਪਣੀ।

ਸੋ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਐਸੇ ਆਏ ਹਨ ਜੋ (ਿ-ਅੰਤ) ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸ਼ਬਦ

(ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ) ਨਾਂਵ

(ੳ) ਉਮਤਿ। (ਅ) ਅਕਲਿ, ਆਂਖਿ। (ੲ) ਈਦਿ, ਇਲਤਿ। (ਸ) ਸੁਆਦਤਿ, ਸਾਖਤਿ, ਸਜਾਇ, ਸਨਾਤਿ, ਸਨਾਇ, ਸੁੰਨਤਿ, ਸਿਫਤਿ, ਸਾਬਾਸਿ, ਸਾਬਤਿ, ਸੰਬਤਿ, ਸਰਾਇ, ਸਰੀਅਤਿ, ਸੂਰਤਿ, ਸਲਾਮਤਿ। (ਕ) ਕੁਦਰਤਿ, ਕੀਮਤਿ, ਕਰਾਮਾਤਿ, ਕਵਾਇ। (ਖ) ਖਸਲਤਿ, ਖਿਜਮਤਿ, ਖਬਰਿ, ਖੈਰਿ, ਖਰੀਦਿ। (ਗ) ਗਾਇ, ਗੈਰਤਿ, ਗਰਦਨਿ। (ਜ) ਜਾਇ, ਜਗਾਤਿ, ਜਾਗਾਤਿ, ਜਿਨਸਿ, ਜਰੂਰਤਿ। (ਤ) ਤਾਜਨਿ, ਤਮਾਇ, ਤਰੀਕਤਿ। (ਦ) ਦਉਲਤਿ, ਦੁਆਇ, ਦਾਦਿ, ਦੁਨਿਆਇ। (ਨ) ਨਉਬਤਿ, ਨੀਅਤਿ,

ਨਿਆਮਤਿ, ਨਜਰਿ, ਨਦਰਿ। (ਪ) ਪੈਦਾਇਸਿ, ਪੰਦਿ, ਪਨਾਹਿ। (ਫ) ਫਸਲਿ, ਫਦੀਹਤਿ, ਫੁਰਮਾਇਸਿ। (ਬ) ਬਕਰੀਦਿ, ਬਾਗਾਤਿ, ਬੰਦਸਿ, ਬਦ ਦੁਆਇ, ਬਰਕਤਿ, ਬਲਾਇ, ਬੇਰਾਬਰਿ (-ਰੀ)। (ਭ) ਭਿਸਤਿ (*ਨੋਟ :* ਭਿਸਤ ਪੁਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ)। (ਮ) ਮਸਕਤਿ, ਮਸੀਤਿ, ਮਸੂਰਤਿ, ਮਸਲਤਿ, ਮਹਜਿਦਿ, ਮਾਹੀਤਿ, ਮੁਹਬਤਿ, ਮਿਹਰੰਮਤਿ, ਮਿਹਰਾਮਤਿ, ਮੁਹਲਤਿ, ਮਕਸਤਿ, ਮਜਲਸਿ, ਮੁਦਤਿ, ਮਿੰਨਤਿ, ਮਾਰਫਤਿ। (ਯ) ਯਾਦਿ। (ਰ) ਰਾਇ, ਰਈਅਤਿ, ਰਜਾਇ, ਰਯਤਿ। (ਲ) ਲਹਰਿ। (ਵ) ਵਲਾਇਤਿ। (ਹ) ਹਕੀਕਤਿ, ਹਿਕਮਤਿ, ਹੁਜਤਿ, ਹੈਰਤਿ, ਹੁਰਮਤਿ, ਹਵਾਇ।

ਪੁਲਿੰਗ

ਅਲਾਹਿ, ਹਦਰਥਿ, ਖੁਦਾਇ, ਤਾਮਿ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਸਲਿ, ਸਤਰਿ, ਫਾਦਿਲੁਬਾਦਿ, ਫਨਾਇ, ਬਹਤਰਿ, ਬਰਾਬਰਿ।

ਪੜਨਾਂਵ

ਖੁਦਿ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ, ਗੈਰ ਵਜਹਿ, ਮਨਹਿ।

ਸੰਬੰਧਕ

ਨਜੀਕਿ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਂਵ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)

(ੳ) ਉਸਤਤਿ, ਉਕਤਿ, ਉਤਪਤਿ, ਉਪਾਧਿ। (ਅ) ਅਸਿ, ਅਹੰਬੁਧਿ, ਅਗਨਿ, ਆਦਿ, ਅਰਦਾਸਿ, ਅਵਿਗਤਿ। (ਸ) ਸਕਤਿ, ਸੰਗਤਿ, ਸੁਚਿ, ਸਾਂਤਿ,

ਸੰਤਤਿ, ਸਿਧਿ, ਸੁਧਿ, ਸੰਧਿ, ਸੰਪਤਿ, ਸਮਾਧਿ, ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ, ਸੁਮਤਿ, ਸ੍ਰਿਸਟਿ, ਸਰਣਿ, ਸੁਰਤਿ, ਸਰਣਾਗਤਿ, ਸ੍ਰੁਤਿ, ਸਰਨਿ, ਸ੍ਵਸਤਿ। (ਹ) ਹਾਨਿ। (ਕ) ਕੀਟਿ, ਕੰਠਿ, ਕਾਮਣਿ, ਕਿਰਣਿ, ਕਿਰਤਿ, ਕੀਰਤਿ, ਕ੍ਰਿਮਿ। (ਗ) ਗੋਸਟਿ, ਗਤਿ, ਗੀਤਿ, ਗੁਰਮਤਿ। (ਚ) ਚੰਦ੍ਰਾਵਲਿ। (ਛ) ਛਬਿ। (ਜ) ਜੁਗਤਿ, ਜਾਤਿ, ਜੋਤਿ, ਜੋਨਿ, ਜਨਨਿ। (ਤ) ਤੋਟਿ, ਤਾਤਿ, ਤਪਤਿ, ਤਰੁਣਿ, ਤਰੁਨਿ, ਤਾਰਿ, ਤ੍ਰਿਪਤਿ, ਤਿਪਤਿ। (ਦ) ਦ੍ਰਿਸਟਿ, ਦਾਤਿ, ਦੁਰਮਤਿ। (ਧ) ਧਰਣਿ, ਧਰਨਿ, ਧੂਲਿ। (ਨ) ਨਾਭਿ, ਨਾਰਿ, ਨਿਭਰਾਤਿ। (ਪ) ਪ੍ਰੀਤਿ, ਪ੍ਰਤੀਤਿ, ਪਰਸੂਤਿ, ਪਰਕ੍ਰਿਤਿ, ਪਰਤੀਤਿ, ਪਰੀਤਿ, ਪਰਾਪਤਿ, ਪਾਲਿ। (ਬ) ਬਿਆਧਿ, ਬਿਧਿ, ਬੁਧਿ, ਬਾਣਿ, ਬਿਪਤਿ, ਬਿਭੂਤਿ। (ਭ) ਭਗਤਿ, ਭੁਗਤਿ, ਭਾਤਿ, ਭੀਤਿ, ਭੂਮਿ, ਭ੍ਰਾਂਤਿ, ਭਰਾਂਤਿ, ਭ੍ਰਮਨਿ। (ਮ) ਮੁਸਟਿ, ਮੁਕਤਿ, ਮਤਿ, ਮਿਤਿ, ਮੇਦਨਿ, ਮੂਰਤਿ। (ਰ) ਰਾਸਿ, ਰਜਨਿ, ਰਤਿ, ਰੀਤਿ, ਰਿਧਿ, ਰੋਮਾਵਲਿ।

ਪੁਲਿੰਗ

ਉਦਧਿ। ਅਹਿ। ਸਸਿ, ਸਾਰਥਿ, ਸੁਰਪਤਿ, ਸਾਸਤ੍ਰਗਿ। ਹਸਤਿ, ਹਰਿ। ਕਪਿ, ਕਲਿ, ਕਵਿ। ਗੋਬਿੰਦਰਾਇ, ਗਿਰਿ। ਚਕ੍ਰਪਾਣਿ, ਚਿੰਤਾਮਨਿ। ਛਤ੍ਰਪਤਿ। ਜਮਦਗਨਿ, ਜਲਧਿ, ਜਲਨਿਧਿ। ਦਧਿ। ਨਿਧਿ, ਨਰਹਰਿ, ਨਰਪਤਿ, ਨ੍ਰਿਪਤਿ। ਪਤਿ, ਪੁਰਖ ਪਤਿ। ਬਨਸਪਤਿ, ਬਿਰੰਚਿ, ਬਲਿ, ਬ੍ਰਿਹਸਪਤਿ। ਭੂਪਤਿ, ਭਰਥਰਿ। ਮਣਿ, ਮੁਨਿ, ਮੋਨਿ, ਮੁਰਾਰਿ। ਰਿਖਿ, ਰਵਿ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਮਿਤਿ, ਸਿਰੋਮਣਿ, ਕੋਟਿ, ਚਾਰਿ, ਸਠਿ, ਤੀਨਿ, ਤ੍ਰਿਬਿਧਿ, ਬਿਬਿਧ।

ਸੰਬੰਧਕ

ਉਪਕੰਠਿ, ਉਪਰਿ, ਊਪਰਿ, ਅੰਤਰਿ, ਨਿਕਟਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ, ਪ੍ਰੀਤਿ, ਮਧਿ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਉਪਜੰਪਿ, ਉਰਧਿ, ਅਹਿਨਿਸਿ, ਅੰਤਰਿ, ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ, ਆਦਿ, ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ, ਨਾਨਾ ਬਿਧਿ, ਨਿਕਟਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ, ਪੁਨਰਪਿ।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)

(ੳ) ਉਚਾਪਤਿ, ਓਪਤਿ। (ਅ) ਅਸਤਿ, ਅਸਥਿਤਿ, ਅਹਰਣਿ, ਆਗਿ, ਅਗਿ, ਅਜਾਤਿ, ਐਠਿ, ਆਢਿ, ਆਣਿ, ਅਨਾਹਤਿ, ਅਨੀਤਿ, ਆਥਿ, ਆਨਿ, ਅਰਦਾਸਿ, ਆੜਿ। (ੲ) ਇਕਾਂਤਿ। (ਸ) ਸੋਇ, ਸਉਕਨਿ, ਸਉੜਿ, ਸੁਅਸਤਿ, ਸਿਸਟਿ, ਸਸੁੜਿ, ਸੁਚਿ, ਸੰਚਨਿ, ਸਿਵਾਣਿ, ਸਾਟਿ, ਸਨਾਤਿ, ਸੰਨ੍ਹਿ, ਸੰਬਤਿ, ਸੋਰਠਿ, ਸਰੋਤਿ, ਸਰਣਿ, ਸੁਰਤਿ, ਸਿਰਤਿ, ਸਰਨਿ, ਸਰਪਨਿ, ਸੂਲਿ, ਸਲਿ ਬਿਸਲਿ, ਸੀਵਨਿ। (ਹ) ਹਾਟਿ, ਹਾਣਿ, ਹਾਨਿ। (ਕ) ਕੁਆਰਿ, ਕਸਿ, ਕਸਨਿ, ਕਾਛਿ, ਕਾਣਿ, ਕਛੋਤਿ, ਕਾਨਿ, ਕੁਬਾਣਿ, ਕੁਬੁਧਿ, ਕਾਬਿ, ਕਮਜਾਤਿ, ਕਾਮਣਿ, ਕਾਮਣਿਆਰਿ, ਕੁਮਤਿ, ਕਿਰਤਿ, ਕਰਤੂਤਿ, ਕੂਲਿ। (ਖ) ਖੂਹਣਿ, ਖਿੰਚੋਤਾਣਿ, ਖਾਨਿ, ਖਪਤਿ, ਖੋਰਿ, ਖੀਰਿ, ਖਲਿ। (ਗ) ਗੋਇ, ਗਾਇ, ਗੋਸਟਿ, ਗੋਇਲਿ, ਗੋਹਣਿ, ਗੀਹਣਿ, ਗਾਗਰਿ, ਗਾਂਠਿ, ਗੰਠਿ, ਗੰਢਿ, ਗੋਦਾਵਰਿ, ਗੋਨਿ, ਗਾਰਿ, ਗਰਦਨਿ, ਗਾਲਿ, ਗੈਲਿ, ਗਿਲਾਨਿ। (ਘ) ਘਾਣਿ, ਘੂਮਨਘੇਰਿ, ਘੂਮਰਿ, ਘਾੜਤਿ। (ਚ) ਚਉਕੜਿ, ਚਉਪੜਿ, ਚਿਤਵਨਿ, ਚੇਰਿ। (ਛ) ਛੋਹਰਿ, ਛਾਛਿ, ਛੋਟਿ, ਛੁਟੜਿ, ਛੂਟਰਿ, ਛਤਿ, ਛੋਤਿ, ਛਾਨਿ, ਛਾਪਰਿ। (ਜ) ਜੋਇ, ਜੂਠਿ, ਜੁਗਤਿ, ਜਤਿ, ਜੀਰਾਂਦਿ, ਜੋਨਿ, ਜਲਣਿ, ਜਲਨਿ, ਜੀਵਨਿ। (ਝ) ਝਤਿ। (ਟ) ਟੂਟਨਿ। (ਠ) ਠਾਡਿ। (ਡ) ਡੀਠਿ, ਡੰਡਉਤਿ, ਡੋਰਿ। (ਤ) ਤਿਕਲਿ, ਤੇਜਣਿ, ਤੋਟਿ, ਤਾਤਿ। (ਥ) ਥਿਤਿ, ਥੀਤਿ, ਥੂਨਿ, ਥੂਟਿਟਿ। (ਦ) ਦਿਸਟਿ, ਦੂਣਿ, ਦਿਤਿ, ਦੋਤਿ, ਦਾਮਨਿ, ਦਾਵਨਿ, ਦਾਲਿ। (ਧ) ਧ੍ਰੋਹਨਿ, ਧੁੰਧਿ, ਧੂਰਿ, ਧੀਰਿ, ਧੁਨਿ, ਧਰਤਿ, ਧਰਨਿ, ਧਰਣਿ, ਧੂੜਿ। (ਨ) ਨੀਂਹਿ, ਨਾਰਿ, ਨਿਰਤਿ, ਨਰਵਿਰਤਿ, ਨਿਰਵਿਰਤਿ, ਨਿਵਲਿ, ਨਵਹਾਣਿ। (ਪ) ਪਾਂਇ, ਪਹਿਤਿ, ਪ੍ਰਹਮਿ, ਪਿਠਿ, ਪੀਠਿ, ਪਤਲਿ, ਪਧਤਿ, ਪਰਭਾਤਿ, ਪਗੇਤਿ, ਪਬਣਿ, ਪ੍ਰਿਥਮਿ, ਪਰਾਲਿ, ਪਰਵਿਰਤਿ, ਪੁਰਾਇਨਿ, ਪਰਸੂਤਿ, ਪਲਰਿ, ਪਾਵਸਿ। (ਫ) ਫਕੜਿ, ਫੂੜਿ। (ਬ) ਬਾਇ—(ਵਾਇ), ਬਈਅਰਿ, ਬਿਖੋਟਿ, ਬਿਜਲਿ, ਬੀਜੁਲਿ, ਬੰਧਚਿ, ਬੇਦਨਿ, ਬੰਧਾਨਿ, ਬੇਨਤਿ, ਬਾਰਿ, ਬੇਰਿ, ਬਿਪਤਿ, ਬਰਤਨਿ, ਬਿਰਤਿ, ਬਾਨਿ, ਬਾਰਿ (ਵਾੜਿ), ਬੇਲਿ, ਬਿਥਿ। (ਭ) ਭੁਇ, ਭਸਮੜਿ, ਭਾਹਿ, ਭਠਿ, ਭਿਤਿ, ਭੀਤਿ, ਭੀਰਿ, ਭਰਾਂਤਿ, ਭਰਾਂਦਿ, ਭਾਵਰਿ, ਭਾੜਿ। (ਮ) ਮਾਇ, ਮੁਸਟਿ, ਮੁਹਤਿ, ਮਿਚਲਿ, ਮੋਹਨਿ, ਮਾਂਗਨਿ, ਮੁੰਦਣਿ। (ਰ) ਰਾਸਿ, ਰਹਿਰਾਸਿ, ਰੰਗਨਿ, ਰਾਗਨਿ, ਰੰਗਣਿ, ਰੰਙਣਿ, ਰੈਣਿ, ਰੈਨਿ, ਰਾਤਿ, ਰੁਤਿ, ਰਯਨਿ, ਰਾਰਿ, ਰਵਣਿ। (ਲ) ਲਾਹਣਿ, ਲਾਹਨਿ, ਲੇਖਣਿ, ਲਾਗਿ, ਲੂਟਿ, ਲੇਟਣਿ, ਲਬਧਿ। (ਵ) ਵਾਇ, ਵਿਖੋਟਿ, ਵੇਗਾਰਿ, ਵਾਰਿ, ਵਿਰਤਿ, ਵਰਤਣਿ, ਵੇਲਿ, ਵਾੜਿ। (ੜ) ੜਾੜਿ।

ਪੁਲਿੰਗ

ਓਦਧਿ, ਕਬਿ, ਨਖਿਆਤਿ, ਪੰਖਿ, ਬੇਣਿ, ਬਨਰਾਇ, ਬਨਾਰਸਿ, ਰਾਇ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਠਸਠਿ, ਅਨੰਨਿ, ਆਦਿ, ਕੋਰਿ, ਕਰੋੜਿ, ਘਟਿ, ਘੁਘਿ, ਚਉਸਠਿ, ਚਾਰਿ, ਚਿਲਮਿਲਿ, ਝਿਲਮਿਲਿ, ਤੀਨਿ, ਧਨਾਢਿ, ਬਿਰਧਿ, ਬਿਪਰੀਤਿ, ਭਾਗਠਿ, ਮਸਟਿ।

ਸੰਬੰਧਕ

ਊਪਰਿ, ਅਰਥਿ, ਅੰਦਰਿ, ਅੰਤਰਿ, ਸਾਥਿ, ਸੰਗਿ, ਸਮਸਰਿ, ਸਰਿ, ਸਮਾਨਿ, ਸਮੇਤਿ, ਹੇਠਿ, ਕਨਿ, ਤੁਰਿ, ਤਲਿ, ਤੁਲਿ, ਧਿਰਿ, ਨਜੀਕਿ, ਨਾਲਿ, ਪਰਿ, ਪਾਸਿ, ਪਾਹਿ, ਪਹਿ, ਬਿਚਿ, ਬਦਲਾਵਨਿ, ਬਰਾਬਰਿ, ਭਤਿ, ਭੀਤਰਿ, ਭਰਿ, ਮਹਿ, ਮਾਹਿ, ਮੰਝਿ, ਮਝਾਰਿ, ਮਝੂਰਿ, ਵਾਗਿ, ਵਿਚਿ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਓਤਿ ਪੋਤਿ, ਓੜਿ, ਉਪਜੰਪਿ, ਉਰਧਿ, ਅਜਾਇ, ਅਤਿ, ਅੰਤਿ, ਇਨ ਬਿਧਿ। ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ, ਸਦਾਕਾਰਿ, ਸਿਰਿ ਭਾਰਿ, ਸਰਬਤਿ, ਹਜੂਰਿ, ਹੁਣਿ, ਹਦੂਰਿ, ਕਿਉ ਕਰਿ, ਕਿਤੁ ਭਤਿ, ਕਿਤੁ ਅਰਥਿ, ਕਲਿ, ਕਦਿ, ਕਾਹਿ, ਕਾ ਕਰਿ, ਕਤਹਿ (ਨ)। ਜੌ ਕਰਿ, ਜੇ ਕਰਿ, ਜਿਤੁ ਕਰਿ, ਜਿਹ ਧਿਰਿ, ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ, ਜਿਧਰਿ, ਜਿਨਿ (=ਮਤ), ਜਾਮਿ, ਝਬਕਿ, ਝਿੰਮਿ ਝਿੰਮਿ। ਤਉਪਰਿ, ਤਦਿ, ਤਬਹਿ, ਤਾਮਿ, ਦਹਦਿਸਿ, ਦਿਨਸੁ ਰੈਣਿ, ਦੂਰਿ, ਦੂਰਹਿ, ਧੁਰਿ, ਧ੍ਰਕਿ, ਨਾਹਿ, ਨਾਹਨਿ, ਨੀਮਿ, ਨਿਦਾਨਿ, ਨਾਨਾ ਬਿਧਿ, ਨੇਰਿ, ਨੇੜਿ। ਪਾਰਿ, ਪੂਰਿ, ਪੁਰੁ ਕਰਿ, ਪਰਤਖਿ, ਫੁਨਿ, ਫਿਰਿ ਘਿਰਿ, ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ, ਫਰੱਕਿ, ਬੇਗਿ, ਬਾਦਿ, ਬਾਦਹਿ, ਬਹੁਰਿ, ਬਾਹੁੜਿ, ਬਹੋਰਿ, ਭਰਪੂਰਿ, ਮਨਹਿ, ਮੂਲਿ। ਯਦਿ, ਰੇਗਿ, ਵਖਿ, ਵਤਿ, ਵਲਿ ਵਲਿ, ਵਾਰਿ ਵਾਰਿ।

ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ

ਉਜਾੜ ਵਿਚ ਪੁਕਾਰਨਾ—ਵਿਅਰਥ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣਾ।
ਓਸ ਦੈ ਆਖਿਐ ਕੋਈ ਨ ਲਗੈ 'ਨਿਤ ਓਜਾੜੀ ਪੂਕਾਰੇ ਖਲਾ' ॥੧॥੧੫॥
(ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੮)

ਅੰਗ ਕਰਨਾ—ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ।
ਨਾਨਕ ਕਾ 'ਅੰਗੁ ਕੀਆ ਕਰਤਾਰਿ' ॥੪॥੧੪॥
(ਗੋਂਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੬)

ਸਿਰ ਖੁਰ—ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ, ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ।
ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ 'ਸਿਰ ਖੁਰਿ ਪਤਿ' ਪਾਟੀ ॥੨॥੨੦॥
(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੭)

ਹਥ ਮਰੋੜਨੇ—ਪਛਤਾਉਣਾ।
ਤਪਿ ਤਪਿ ਲੁਹਿ ਲੁਹਿ 'ਹਾਥ ਮਰੋਰਉ' ॥੧॥੧॥
(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਕਾਂ ਲਉਣਾ (ਸਿਰ 'ਤੇ)—ਮੰਦੇ ਦਿਨ ਆਉਣੇ।
ਤੇਰੀ ਗਰਦਨਿ ਊਪਰਿ 'ਲਵੈ ਕਾਉ' ॥੧॥੧॥
(ਬਸੰਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੬)

ਕੰਠਿ ਲਾਉਣਾ—ਅਪਨਾਉਣਾ।
ਤਿਉ ਹਰਿ ਜਨ 'ਰਾਖੇ ਕੰਠਿ ਲਾਇ' ॥੩॥੪॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੪)

ਕੰਧੁ ਪੈਣਾ—ਸਰੀਰ ਛਿੱਜਣਾ, ਤਾਕਤ ਨਾਸ ਹੋਣੀ।
ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਕੀ ਪਾਏ ਗੰਢਿ ॥ ਤਿਸੁ ਉਦਾਸੀ ਕਾ 'ਪੜੈ ਨ ਕੰਧੁ' ॥੪॥੧੩॥
(ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੨)

ਕੰਨ ਧਰਨਾ—ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ, ਵਿਚਾਰਨਾ।
ਪੋਥੀ ਗੀਤ ਕਵਿਤ ਕਿਛੁ 'ਕਦੇ ਨ ਕਰਨਿ ਧਰਿਆ' ॥੪॥੨੬॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੦)

ਕੰਨੀ ਸੁਣਨਾ—ਕੰਨ ਦੇ ਕੇ ਸੁਣਨਾ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ।
ਇਹ ਜਗ ਮੈ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਸੋ ਤਉ 'ਨਹੀ ਸੁਨਿਓ ਕਾਨ' ॥੧॥੩॥
(ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੩੫੨)

'ਦੇ ਕੰਨੁ ਸੁਣਹੁ' ਅਰਦਾਸਿ ਜੀਉ॥੧੨॥੨॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੪)

ਸਚੇ 'ਸੁਣਿਆ ਕੰਨੁ ਦੇ' ਧੀਰਕ ਦੇਵੈ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ॥੨॥੭॥

(ਮ: ੩, ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੮੧)

ਕੰਨੁ ਕੱਢ ਸਕਣਾ—ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਣਾ।

ਹਉ ਆਇਆ ਸਾਮੈ ਤਿਹੰਡੀਆ॥ ਪੰਜਿ ਕਿਰਸਾਣ ਮੁਜੇਰੇ ਮਿਹਡਿਆ॥
'ਕੰਨੁ ਕੋਈ ਕਢਿ ਨ ਹੰਘਈ' ਨਾਨਕ ਵੁਠਾ ਘੁਘਿ ਗਿਰਾਉ ਜੀਉ॥੫॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੩)

ਖਾਕੁ ਛਾਨਣਾ—ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਨਾ।

ਕਉਡੀ ਕਉਡੀ ਕਉ 'ਖਾਕੁ ਸਿਰਿ ਛਾਨੈ'॥੩॥੫੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੯)

ਗਲਿ ਲਾਉਣਾ—ਅਪਨਾਉਣਾ (ਵੇਖੋ 'ਕੰਠਿ ਲਾਉਣਾ')।

ਨਾਨਕ ਬਖਸਿ ਮਿਲਾਇਅਨੁ 'ਰਖੇ ਗਲਿ ਲਾਇ'॥੨੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਗੰਗਾ ਕਾ ਨੀਰ—ਮਹਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਤੇ ਨਿਰਮਲ।

ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਕਾ ਕਰੇ ਸਰੀਰੁ॥ ਸੋ ਗਿਰਹੀ 'ਗੰਗਾ ਕਾ ਨੀਰੁ'॥੨॥੧੨॥

(ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੨)

ਚਾਖੁ ਲਗਣੀ—ਨਜ਼ਰ ਲੱਗ ਜਾਣੀ।

ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ ਨਹ ਜੋਹਈ ਤਿਤੁ 'ਚਾਖੁ ਨ ਲਾਗੈ'॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੮)

ਚਾੜੀ ਖਾਣੀ—ਚੁਗਲੀ ਲਾਣੀ।

ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਹਿ 'ਚਾੜੀ ਖਾਹਿ'॥੧॥੧੧॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

ਚਿਤ ਵਿਚ ਪਾਉਣਾ—ਪਰਵਾਹ ਕਰਨੀ।

'ਕਿਸ ਹੀ ਚਿਤਿ ਨ ਪਾਵਈ' ਬਿਸਰਿਆ ਸਭ ਸਾਕ॥
ਸਿਰਜਣਹਾਰਿ ਭੁਲਾਇਆ ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਨਾਪਾਕ॥੨॥੧॥੭੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੨)

ਛਾਈ ਮਾਈ ਹੋ ਜਾਣਾ—ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣਾ।

ਕਹਾ ਸੁ ਪਾਨ ਤੰਬੋਲੀ ਹਰਮਾ 'ਹੋਈਆ ਛਾਈ ਮਾਈ' ॥੨॥੧੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਛਹਿਬਰ ਲਾ ਕੇ ਵੱਸਣਾ—ਬਹੁਤ ਵਰਖਾ ਹੋਣੀ।

ਦੂਖ ਭੂਖ ਕਾੜਾ ਸਭ ਚੁਕਾਇਸੀ ਮੀਹੁ 'ਵੁਠਾ ਛਹਬਰ ਲਾਇ' ॥੩॥੩੪॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੦)

ਠਹ ਮਾਰਨਾ—ਥਾਂ ਮਾਰ ਦੇਣਾ, ਜਾਨੋਂ ਮੁਕਾ ਦੇਣਾ।

ਦੁਸਮਨ ਦੂਤ ਜਮਕਾਲੁ 'ਠੇਹ ਮਾਰਉ',

ਹਰਿ ਸੇਵਕ ਨੇੜਿ ਨ ਜਾਈ ਜੀਉ ॥੨॥੨॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੬੯੮)

ਡਉਰੂ ਵਜਾ ਕੇ—ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ, ਬਲ ਦੇ ਮਾਣ 'ਤੇ।

ਰੋਵੈ ਦਹਸਿਰੁ ਲੰਕ ਗਵਾਇ ॥

ਜਿਨਿ ਸੀਤਾ ਆਦੀ 'ਡਉਰੂ ਵਾਇ' ॥੧॥੪॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੪)

ਤਤੀ ਵਾਉ ਨਾ ਲੱਗਣੀ—ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੋਣਾ।

ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ 'ਲਗੈ ਨ ਤਤੀ ਵਾਉ' ॥੧॥੧॥੨੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੦)

ਥਾਇ ਪੈਣਾ—ਕਬੂਲ ਹੋਣਾ।

ਸਬਦਿ ਮਿਲਹਿ ਤਾ ਹਰਿ ਮਿਲੈ 'ਸੇਵਾ ਪਵੈ ਸਭ ਥਾਇ' ॥੪॥੩॥੩੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੭)

ਦੁਖੁ ਸੁਖ ਕਰ ਕੇ—ਕਸ਼ਟ ਝੱਲ ਝੱਲ ਕੇ, ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਜਾਣ ਕੇ।

'ਦੁਖੁ ਸੁਖ ਕਰਿ ਕੈ' ਕੁਟੰਬੁ ਜੀਵਾਇਆ ॥

ਮਰਤੀ ਬਾਰ ਇਕਸਰ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥੨॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੨)

ਦੁਖ ਰੋਣੇ—ਕੀਰਨੇ ਕਰਨੇ, ਦੁੱਖ ਫਰੋਲਣੇ, ਝੁਰਨਾ।

ਜੋ ਮੋਹਿ ਮਾਇਆ ਚਿਤੁ ਲਾਇਦੇ, ਸੇ ਛੋਡਿ 'ਚਲੇ ਦੁਖੁ ਰੋਇ' ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਵਣਜਾਰਾ, ਪੰਨਾ ੮੧)

ਦੁਇ ਦੁਇ ਲੋਚਨ ਵੇਖਣਾ—ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਫੇਰੇ ਤੱਕਣਾ।

'ਦੁਇ ਦੁਇ ਲੋਚਨ ਪੇਖਾ' ॥

ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਉਰੁ ਨ ਦੇਖਾ ॥੧॥੪॥ *(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੫)*

ਦੁਲੀਚਾ ਪਾਇ ਬਹਿਣਾ—ਸਦਾ ਲਈ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ।

ਬੀਜਉ ਸੂਝੈ ਕੋ ਨਹੀ 'ਬਹੈ ਦੁਲੀਚਾ ਪਾਇ' ॥੪੬॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੬)

ਨਾਕ ਸਰ ਹੋਣਾ—ਨੱਕ ਜਿੰਦ ਆ ਜਾਣੀ।

ਇਹ ਮੁੰਡੀਆ ਸਗਲੋ ਦ੍ਰਬੁ ਖੋਈ ॥

ਆਵਤ ਜਾਤ 'ਨਾਕ ਸਰ ਹੋਈ' ॥੩॥੬॥ *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)*

ਨਖ ਸਿਖ ਚੀਨਣਾ—ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਤਕ ਪੜਤਾਲਣਾ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ।

'ਜਬ ਨਖ ਸਿਖ ਇਹੁ ਮਨੁ ਚੀਨ੍ਹਾ' ॥

ਤਬ ਅੰਤਰਿ ਮਜਨੁ ਕੀਨਾ ॥੧॥੧੦॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੧)*

ਨੈਣ ਅਲੋਇ ਦੇਖਣਾ—ਅੱਖਾਂ ਉਘਾੜ ਕੇ ਵੇਖਣਾ, ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ।

ਸਭਿ ਥਾਨ 'ਦੇਖੇ ਨੈਣ ਅਲੋਇ' ॥

ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ॥੮॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੫)

ਨੈਨ ਪਸਾਰਿ ਦੇਖਣਾ—ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ।

ਕਹਾ ਸੁ ਭਾਈ ਮੀਤ ਹੈ 'ਦੇਖੁ ਨੈਨ ਪਸਾਰਿ' ॥੩॥੩੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

ਨੀਰੁ ਵਿਰੋਲਣਾ—ਪਾਣੀ ਰਿੜਕਣਾ, ਵਿਅਰਥ ਕੰਮ ਕਰਨੇ।

ਮਨਮੁਖਿ ਮੋਹੁ ਗੁਬਾਰੁ ਹੈ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਬੋਲੈ ॥

ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਸਦਾ ਦੁਖੁ ਹੈ 'ਨਿਤ ਨੀਰੁ ਵਿਰੋਲੈ' ॥੧੭॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੫)

ਪਾਈ ਭਰੀ ਜਾਣੀ—ਉਮਰ ਮੁੱਕ ਜਾਣੀ।

ਮੁਹਲਤਿ ਪੁਨੀ 'ਪਾਈ ਭਰੀ' ਜਾਨੀਅੜਾ ਘਤਿ ਚਲਾਇਆ ॥੧॥੧॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੭੮)

ਪੈ ਸਉਣਾ—ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੌਣਾ, ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਵਲੋਂ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਰਹਿਣਾ।

ਨਿਦ੍ਰਾ ਬਿਨੁ ਨਰੁ 'ਪੈ ਸੋਵੈ'॥
ਬਿਨੁ ਬਾਸਨ ਖੀਰੁ ਬਿਲੋਵੈ॥੨॥੩॥ *(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)*

ਪਾਸਾ ਢਾਲਣਾ—ਚਉਪੜ ਦੀ ਬਾਜੀ ਖੇਡਣੀ।

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਤੇ ਜਨ ਕਬਹੁ ਨ ਹਾਰਹਿ 'ਢਾਲਿ ਜੁ ਜਾਨਹਿ ਪਾਸਾ'॥੪॥੪॥
(ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੧੩)

ਪਟੰਬਰ ਤਾਣ ਸਉਣਾ—ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋ ਜਾਣਾ।

ਮੰਦਰਿ 'ਸੋਵਹਿ ਪਟੰਬਰ ਤਾਨਿ'॥੫॥੯॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੧)

ਪੋਤੈ ਪੁੰਨੁ ਹੋਣਾ—ਚੰਗੇ ਭਾਗ ਹੋਣੇ।

ਜਿਨ ਕਉ 'ਪੋਤੈ ਪੁੰਨੁ ਹੈ' ਤਿਨ੍ ਵਾਤਿ ਸਿਪੀਤੀ॥੧੦॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

ਪਿੜੁ ਮਲਿ ਕੇ ਜਾਣਾ—ਬਾਜ਼ੀ ਜਿੱਤ ਕੇ ਜਾਣਾ।

ਜਿਸੁ ਤੂੰ ਮੇਲਹਿ ਸੋ ਮਿਲੈ 'ਜਾਇ ਸਚਾ ਪਿੜੁ ਮਲਿ'॥੭॥੧੧॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੦)

ਬੀਸ ਬਿਸੁਏ—ਪੂਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ।

'ਬੀਸੁ ਬਿਸੁਏ' ਜਾ ਮਨੁ ਠਹਰਾਨੇ॥੨॥੧੬॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੭)*

ਬਾਹ ਲੁਡਾ ਕੇ ਤੁਰਨਾ—ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰਨਾ।

ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਕਾਮ ਗਹੇਲੀਏ 'ਕਿਆ ਚਲਹਿ ਬਾਹ ਲੁਡਾਇ'॥੧॥੨੮॥੬੧॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੭)

ਬਣਿ ਆਉਣੀ—ਫੱਬਣਾ, ਇੱਜ਼ਤ ਹੋ ਜਾਣੀ।

ਕਥਨ ਕਹਣ ਕਉ ਸੋਝੀ ਨਾਹੀ ਜੋ ਪੇਖੈ 'ਤਿਸੁ ਬਣਿ ਆਵੈ'॥੨॥੪॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੩)

ਬਲਦੀ ਅੰਦਰ ਤੇਲ ਘਤਣਾ—ਕਿਸੇ ਵਿਗੜੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਗਾੜਨਾ।

'ਬਲਦੀ ਅੰਦਰਿ ਤੇਲੁ ਦੁਬਿਧਾ ਘਤਿਆ'॥੨੪॥
(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੯)

ਭਸੁ ਪੁਣੇਦੇ ਵੱਤਣਾ—ਖੇਹ ਛਾਣਦੇ ਫਿਰਨਾ, ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਨਾ, ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲੈਣਾ।

ਸਸੁ ਵਿਰਾਇਣਿ ਨਾਨਕ ਜੀਉ ਸਸੁਰਾ ਵਾਦੀ ਜੇਠੋ ਪਉ ਪਉ ਲੂਹੈ ॥
'ਹਭੇ ਭਸੁ ਪੁਣੇਦੇ ਵਤਨੁ' ਜਾ ਮੈ ਸਜਣੁ ਤੂ ਹੈ ॥੨॥੧੩॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੩)

ਮੂੰਹ ਦੇਣਾ—ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣਾ, ਮੱਥੇ ਲੱਗਣਾ।

ਆਪਣਾ ਪਿਰੁ ਨ ਪਛਾਣਹੀ 'ਕਿਆ ਮੁਹੁ ਦੇਸਹਿ ਜਾਇ' ॥੧॥੨੮॥੬੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੭)

ਮੁਹਤਾਜੀ ਕੱਢਣਾ—ਅਰਥੀਏ ਹੋਣਾ।

ਤਿਸ ਕੀ 'ਮੁਹਤਾਜੀ ਲੋਕੁ ਕਢਦਾ' ਹੋਰਤੁ ਹਟਿ ਨ ਵਥੁ ਨ ਵੇਸਾਹੁ ॥੭॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੨)

ਮੂੰਹੋਂ ਮੂੰਹ (ਮੁਹੇ ਮੁਹਿ) ਚੋਟਾ (ਪਾਣਾ = ਜੁੱਤੀਆਂ) ਖਾਣੀਆਂ—ਬਹੁਤ ਮਾਰ ਪੈਣੀ।

ਵਜਹੁ ਗਵਾਏ ਅਗਲਾ 'ਮੁਹੇ ਮੁਹਿ ਪਾਣਾ ਖਾਇ' ॥੨੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਮਥੇ ਵਾਲਿ ਪਛਾੜਨਾ—ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਹੇਠ ਸੁੱਟਣਾ।

ਨਿੰਦਕ ਮਾਰੈ ਤਤਕਾਲਿ ਖਿਨੁ ਟਿਕਨ ਨ ਦਿਤੇ ॥
'ਮਥੇ ਵਾਲਿ ਪਛਾੜਿਅਨੁ' ਜਮ ਮਾਰਗਿ ਮੁਤੇ ॥੨੦॥

(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੩)

ਮਰਣ ਜੀਵਣ ਕਉ—ਵੱਸਣ ਵਾਸਤੇ।

'ਮਰਣ ਜੀਵਣ ਕਉ' ਧਰਤੀ ਦੀਨੀ ਏਤੇ ਗੁਣ ਵਿਸਰੇ ॥੨॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੭)

ਰਾਸ ਆਉਣਾ—ਫੱਬਣਾ, ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਹੋਣਾ।

ਕੀਆ ਗਰਬੁ 'ਨ ਆਵੈ ਰਾਸਿ' ॥੨॥੧੦॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੪)*

ਰਾਸਿ ਕਰਨਾ—ਸਵਾਰਨਾ।

ਆਪਿ ਬਿਨਾਹੇ 'ਆਪਿ ਕਰੇ ਰਾਸਿ' ॥੪॥੮੦॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੭੯)*

ਲਕੁ ਬੰਨਿ੍ ਖਲੋਣਾ—ਤਤਪਰ ਰਹਿਣਾ।

ਅਗਲੇ ਮੁਏ ਸਿ ਪਾਛੈ ਪਰੇ॥ ਜੋ ਉਬਰੇ 'ਸੇ ਬੰਧਿ ਲਕੁ ਖਰੇ' ॥੧॥੭੮॥

(ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੭੮)

ਲਵੈ ਲਾਉਣਾ—ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨਾ।

ਹਰਿ ਜੇਹਾ ਅਵਰੁ ਨ ਦਿਸਈ ਕੋਈ 'ਦੂਜਾ ਲਵੈ ਨ ਲਾਇ' ॥੧੩॥੧॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬)

ਲੜਿ ਲਾਇ ਲੈਣਾ—ਅਪਨਾਣਾ, ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ।

'ਆਪਿ ਲੀਏ ਲੜਿ ਲਾਏ' ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀਆ ਜੀਉ ॥੩॥੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੬੯੧)

ਵਿਣੁ ਪਾਨੀ ਡੁਬਿ ਮਰਨਾ—ਉਮਰ ਅਜਾਈਂ ਗਵਾ ਲੈਣੀ।

ਮਨਮੁਖਿ ਫਿਰਹਿ ਸਦਾ ਦੁਖੁ ਪਾਵਹਿ 'ਡੂਬਿ ਮੂਏ ਵਿਣੁ ਪਾਣੀ' ॥੧॥੭॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਚੌਤੁਕੇ, ਪੰਨਾ ੬੦੨)

ਪਉ ਮੁਕਣੇ—ਪਉ ਪੰਧ ਮੁੱਕ ਜਾਣੇ, ਪਉ ਪੰਧ ਮੋਕਲੇ ਹੋਣੇ।

ਗੁਰੁ ਅਮਰਦਾਸੁ ਪਰਸੀਐ ਧਿਆਨੁ ਲਹੀਐ 'ਪਉ ਮੁਕਹਿ' ॥੫॥੧੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੪)

ਨਾਂਵੋਕਤੀ (Noun Phrases)

ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ—ਉਤਪੱਤੀ ਤੇ ਨਾਸ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਰਤੀ ਸਾਚੈ ਸਾਜੀ॥ ਤਿਸ ਮਹਿ 'ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ' ਸੁ ਬਾਜੀ ॥੩੦॥

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੧)

ਆਲ ਜਾਲ—ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਝੰਬੇਲੇ, ਦੁਨੀਆਵੀ ਲੇਖੇ।

ਮੋ ਕਉ ਕਹਾ ਪੜ੍ਹਾਵਸਿ 'ਆਲ ਜਾਲ' ॥੧॥੪॥

(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)

ਆਲੁ ਪਤਾਲੁ—ਊਲ-ਜਲੂਲ।

ਓਹੁ 'ਆਲੁ ਪਤਾਲੁ' ਮੁਹਹੁ ਬੋਲਦੇ ਜਿਉ ਪੀਤੈ ਮਦਿ ਮਤਵਾਲੇ ॥੧੯॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੧)

ਅਲੁ ਮਲੁ—ਜੂਠ।

'ਅਲੁ ਮਲੁ' ਖਾਈ ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਈ ॥੨॥੯॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

ਸੁਖ ਸਾਂਤਿ—ਪੂਰਨ ਸੁਖ।
ਸੁਖ ਸਾਂਦਿ—ਪੂਰਨ ਸੁਖ।

ਸਹਜੈ ਹੀ ਤੇ 'ਸੁਖ ਸਾਤਿ' ਹੋਇ ਬਿਨੁ ਸਹਜੈ ਜੀਵਣੁ ਬਾਦਿ ॥੨॥੬॥੨੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੮)

'ਸੁਖ ਸਾਂਦਿ' ਘਰਿ ਆਇਆ ॥੧॥੮੪॥ *(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੯)*

ਸਉਦਾ ਸੂਦੁ—ਸਉਦਾ-ਪਤ੍ਰ।

ਨਿਤ 'ਸਉਦਾ ਸੂਦੁ' ਕੀਚੈ ਬਹੁ ਭਾਤਿ ਕਰਿ ਮਾਇਆ ਕੈ ਤਾਈ ॥੩॥੧੦॥੪੮॥

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੬੬)

ਸੋਗੁ ਦੂਖੁ—ਕਲੇਸ਼।

ਹਰਿ ਗਾਉ ਮੰਗਲੁ ਨਿਤ ਸਖੀਏ 'ਸੋਗੁ ਦੂਖੁ' ਨ ਵਿਆਪਏ ॥੩੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ)

ਸੂਝ ਬੂਝ—ਸਮਝ।

ਮੂਰਖੁ ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨਈ 'ਸੂਝ ਬੂਝ' ਨਹ ਕਾਇ ॥੫੩॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਸਿਫਤਿ ਸਨਾਈ—ਵਡਿਆਈ।

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ ਸਚੁ 'ਸਿਫਤਿ ਸਨਾਈ' ॥੧੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

ਸਾਝ ਪਾਤਿ—ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਭਾਈਚਾਰਾ।

ਹਮ ਮੰਦੇ ਮੰਦੇ ਮਨ ਮਾਹੀ ॥ 'ਸਾਝ ਪਾਤਿ' ਕਾਹੂ ਸਿਉ ਨਾਹੀ ॥੨॥੩॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਸਰ ਅਪਸਰ—ਚੰਗਾ ਮੰਦਾ ਸਮਾ।

ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਸਰ ਅਪਸਰ' ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ ॥੩੧॥ *(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੧)*

ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ—ਕਿਰਤ-ਕਾਰ।

'ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ' ਰਹਹਿ ਨਿਰਾਲੇ ਰੂਖਿ ਬਿਰਖਿ ਉਦਿਆਨੈ ॥੭॥

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਕਚੁ ਪਿਚੁ—ਫਿੱਕਾ ਬੋਲ।

ਹੋਰ ਕਚੀ ਮਤੀ 'ਕਚੁ ਪਿਚੁ' ਅੰਧਿਆ ਅੰਧੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥੨॥੧੧॥

(ਮ: ੧, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੨)

ਕਲਿ ਕਲੇਸ—ਦੁੱਖ।

'ਕਲਿ ਕਲੇਸ' ਮਿਟਹਿ ਭ੍ਰਮ ਨਾਸਹਿ ਮਨਿ ਚਿੰਦਿਆ ਫਲੁ ਪਾਈਐ ॥੨॥੧੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੨੪੯)

ਕੂੜ ਕੁਸਤੁ—ਝੂਠ।

ਮਨਮੁਖੀ ਮਨ ਹਠਿ ਹਾਰਿਆ 'ਕੂੜੁ ਕੁਸਤੁ' ਕਮਾਇ ॥੨॥੧੨॥

(ਮ: ੩, ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੭)

ਕੂੜ ਕਬਾੜੁ—ਕੂੜ ਕੁਸੱਤੁ।

ਜੇ ਸਉ ਕੂੜੀਆ 'ਕੂੜੁ ਕਬਾੜੁ' ॥

ਭਾਵੈ ਸਭੁ ਆਖਉ ਸੰਸਾਰੁ ॥੪॥੪॥੬॥ *(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੬੨)*

ਗਤਿ ਮਿਤਿ—ਪੂਰਨ ਸਰੂਪ।

ਆਪਣੀ 'ਗਤਿ ਮਿਤਿ' ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਹਰਿ ਆਪੇ ਪੂਰ ਭੰਡਾਰਾ ॥੩॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੮੮੩)

ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ—ਟੂਣਾ।

'ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ' ਨਹ ਜੋਹਈ ਤਿਤੁ ਚਾਖੁ ਨ ਲਾਗੈ ॥੪॥੬੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੮)

ਥਾਉ ਕੁਥਾਉ—ਚੰਗਾ ਮੰਦਾ ਥਾਂ।

ਓਇ 'ਥਾਉ ਕੁਥਾਉ' ਨ ਜਾਣਨੀ ਉਨ ਅੰਤਰਿ ਲੋਭ ਵਿਕਾਰੁ ॥੨॥੯॥

(ਮ: ੩, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੦)

ਪਤਿ ਸਾਖੁ—ਇੱਜ਼ਤ।

ਜਸੁ ਜਾਚਉ ਦੇਵੈ 'ਪਤਿ ਸਾਖੁ' ॥੨੫॥ *(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੩)*

ਮਤਾ ਮਸੂਰਤਿ—ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ।

ਕਾਹੂ ਬਿਹਾਵੈ 'ਮਤਾ ਮਸੂਰਤਿ' ॥੭॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੪)

ਰੁਖ ਬਿਰਖ—ਬਨਸਪਤੀ।

ਕੇਤੇ 'ਰੁਖ ਬਿਰਖ' ਹਮ ਚੀਨੇ ਕੇਤੇ ਪਸੂ ਉਪਾਏ ॥੨॥੫॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਰੋਲ ਘਚੋਲਾ—ਰੌਲਾ-ਗੌਲਾ।

ਸਬਦੁ ਨ ਸੁਣਈ ਬਹੁ 'ਰੋਲ ਘਚੋਲਾ' ॥੨॥੨੪॥

(ਮ: ੩, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੩)

ਲੋਕੁ ਪਚਾਰਾ—ਵਿਖਾਵਾ।

'ਲੋਕ ਪਚਾਰਾ' ਅੰਧੁ ਕਮਾਇ॥੨॥੧੭॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੮)*

ਵਣੁ ਤਿਣੁ—ਬਨਸਪਤੀ।

ਗੁਰਿ 'ਵਣੁ ਤਿਣੁ' ਹਰਿਆ ਕੀਤਿਆ ਨਾਨਕ ਕਿਆ ਮਾਨੁਖ॥੨॥੩॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੮)

ਵਲੁ ਛਲੁ—ਫ਼ਰੇਬ।

ਓਇ 'ਵਲੁ ਛਲੁ' ਕਰਿ ਝਤਿ ਕਢਦੇ ਫਿਰਿ ਜਾਇ ਬਹਹਿ ਕੂੜਿਆਰਾ ਪਾਸਿ॥੨੬॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੪)

ਛੰਦ

ਛੰਦ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਹਨ: ਲਘੂ ਤੇ ਗੁਰੂ। 'ਲਘੂ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਛੋਟੀ' ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਵੱਡੀ'। ਹੇਠ-ਲਿਖੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਲਘੂ ਹਨ—ਮੁਕਤਾ, (ਿ) ਅਤੇ (ੁ); ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ 'ਗੁਰੂ' ਹਨ। 'ਗੁਰੂ' ਮਾਤ੍ਰਾ 'ਲਘੂ' ਨਾਲੋਂ ਦੂਣੀ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਭਾਵ, ਜੇ 'ਲਘੂ' ਨੂੰ ੧ ਅੰਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ 'ਗੁਰੂ' ਮਾਤ੍ਰਾ ਨੂੰ '੨' ਗਿਣਿਆ ਜਾਏਗਾ; ਜਿਵੇਂ 'ਸਾਧੋ ਰਚਨਾ ਰਾਮਿ ਬਨਾਈ'—ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਉਂ ਹੈ:

ਸਾ—੨; ਧੋ—੨ = ੪। ਰ—੧; ਚ—੧; ਨਾ—੨ = ੪। ਰਾ—੨; ਮਿ—੧ = ੩। ਬ—੧; ਨਾ—੨; ਈ—੨ = ੫।

ਕੁੱਲ ਜੋੜ = ੧੬।

'ਕਵਿਤਾ' ਵਿਚ 'ਛੰਦ' ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

(੧) ਉਹ 'ਛੰਦ' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਖ਼ਾਸ ਗਿਣੀਆਂ-ਮਿਥੀਆਂ 'ਮਾਤ੍ਰਾਂ' ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਮਾਤ੍ਰਿਕ' ਛੰਦ ਆਖੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ 'ਦੋਹਿਰਾ'। 'ਦੋਹਿਰੇ' ਦੀਆਂ ੨੪ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ੧੩ ਅਤੇ ੧੧ ਮਾਤ੍ਰਾਂ 'ਤੇ 'ਬਿਸ੍ਰਾਮ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਸਦਾ 'ਲਘੂ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(੨) ਉਹ ਛੰਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਖ਼ਾਸ ਗਿਣੇ-ਮਿਥੇ 'ਅੱਖਰਾਂ' (ਵਰਣਾਂ) ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਵਰਣਿਕ' ਛੰਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ 'ਕਬਿੱਤ'।

(੩) ਉਹ ਛੰਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਾਸ 'ਗਣ' ਨੀਯਤ ਹਨ। ਪਰ ਛੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਦੇ ਇਹ ਨਿਯਮ ਕਵੀ ਜਨਾਂ ਦੀ ਰਾਹਬਰੀ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ 'ਮਾਤ੍ਰਾ' ਅਤੇ 'ਵਰਣਾਂ' ਦੀ ਇਸ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਰੁਕਾਵਟ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਤੇ 'ਮਾਤ੍ਰਾ' ਜਾਂ 'ਵਰਣ' ਵਧ-ਘਟ ਭੀ ਵਰਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਾ ਇਹੀ ਨਹੀਂ; ਜੇ ਲੋੜ ਪਏ, ਤਾਂ ਕਵੀ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ 'ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਜੋੜ' ਨੂੰ ਭੀ ਵਧਾ ਘਟਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ 'ਮਾਤ੍ਰਾ' ਵਧ ਘਟ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

'ਗੁਰਬਾਣੀ' ਵਿਚ ਭੀ ਛੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(੧) 'ਲਘੂ' ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ 'ਗੁਰੂ' ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ :

(ੳ) ਲਫ਼ਜ਼ 'ਮਨਿ' ਵਿਚ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ 'ਮੰਨਿ' ਬਣਾ ਕੇ ੩ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਦੂਰਿ ਕਰਿ ਸਭੁ 'ਮੰਨਿ' ਵਸਾਏ ॥੧੭॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੧)

(ਅ) ਸ਼ਬਦ 'ਜਗਤ' ਵਿਚ ੩ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ 'ਜਗਤ੍ਰ' ਬਣਾ ਕੇ ੪ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਬਣਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

ਜੈ ਜੈਕਾਰੁ 'ਜਗਤ੍ਰ' ਮਹਿ ਲੋਚਹਿ ਸਭਿ ਜੀਆ ॥੧॥੧੨॥੩੦॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

(ੲ) ਲਫ਼ਜ਼ 'ਤਨੁ' ਦੀਆਂ ੨ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਹਨ; ਇਸ ਤੋਂ 'ਤੰਨੁ' ਬਣਾ ਕੇ ੩ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ :

ਮਨੁ 'ਤੰਨੁ' ਨਿਰਮਲੁ ਦੇਖਿ ਦਰਸਨੁ ਨਾਮੁ ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਮੁਖਿ ਭਣਾ ॥੨॥੧॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੭੮)

(੨) 'ਗੁਰੂ' ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ ਲਘੂ :

(ੳ) ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸੰਕਾ' ੪ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ 'ਸੰਕ' ੩ ਮਾਤ੍ਰਾਂ :

ਏਹੁ ਮਨੁ ਦੀਜੈ 'ਸੰਕ' ਨ ਕੀਜੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਜਿ ਬਹੁ ਮਾਣਾ ॥੨॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੭੭)

(ਅ) 'ਤਾਣਾ' ਤੋਂ 'ਤਾਣੁ':

ਨਾਨਕ ਕੂੜੈ ਕਤਿਐ ਕੂੜਾ ਤਣੀਐ 'ਤਾਣੁ' ॥੧॥੧੪॥

(ਮ: ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੦)

(ੋ) ਕਿ (ੁ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਲਫ਼ਜ਼ ਐਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ' ੋ' ਅਤੇ (ੁ) ਦੋਵੇਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। (ੁ) ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਦੀ ਇਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ (ੋ) ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਦੀਆਂ ਦੋ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ 'ਦੁ-ਮਾਤ੍ਰਿਕ' ਬਨਾਣਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਕਦੇ 'ਦੁ-ਮਾਤ੍ਰਿਕ' ਨੂੰ 'ਇਕ-ਮਾਤ੍ਰਿਕ'।

ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸ ਲਫ਼ਜ਼ ਦਾ ਅਸਲੀ ਸਰੂਪ ਭੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਗੋਚਰ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

(੧) ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਸਲ ਵਿਚ (ੁ) ਹੈ, ਪਰ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ (ੋ) ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ (ੁ) ਦੇ ਥਾਂ (ੋ) ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਮੋ ਕਉ ਧਾਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮਿਲੀਐ ਗੁਰ ਦਾਤੇ
ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਭਗਤਿ 'ਓੁਮਾਹਾ' ਰਾਮ ॥੪॥੨॥੮॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੯੯)

'ਉਮਾਹਾ' ਤੋਂ 'ਓੁਮਾਹਾ'। ਇਥੇ 'ਓ' ਦੇ ਨਾਲ (ੁ) ਅਤੇ (ੋ) ਦੋਵੇਂ ਹਨ:

ਸੰਤਾ ਕਉ ਮਤਿ ਕੋਈ ਨਿੰਦਹੁ ਸੰਤ ਰਾਮੁ ਹੈ 'ਏਕੋੁ' ॥
ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਮੈ ਸੋ ਗੁਰੁ ਪਾਇਆ ਜਾ ਕਾ ਨਾਉ 'ਬਿਬੇਕੋੁ' ॥੪॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

'ਏਕੁ' ਤੋਂ 'ਏਕੋੁ'। 'ਬਿਬੇਕੁ' ਤੋਂ 'ਬਿਬੇਕੋੁ'।

'ਮੁੋਲਿ ਅਮੁੋਲੁ' ਨ ਪਾਈਐ ਵਣਜਿ ਨ ਲੀਜੈ ਹਾਟਿ ॥੧॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੮੭)

'ਸੁਖ ਸਾਗਰੋੁ' ਪਾਇਆ ਸਹਜ ਸੁਭਾਇਆ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਖ ਹਾਰੇ ॥੪॥੧॥

(ਕੇਦਾਰਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੩)

ਮੈ ਅਨਦਿਨੋਂ ਸਦ ਸਦ ਸਦਾ ਹਰਿ ਜਪਿਆ ਹਰਿ 'ਨਾਉ' ॥੨॥੩॥੧੦॥
(ਸਾਰਗ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੦੧)

'ਮੁਲਿ ਅਮੁਲੁ' ਤੋਂ 'ਮੋੁਲਿ ਅਮੋੁਲੁ'।

(੨) ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਵਿਚ (ੋ) ਵਾਲੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਵਾਸਤੇ ਇਕ-ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ (ੋ) ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਹੇਠ (ੁ) ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਠ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ (ੁ-ਅੰਤ) ਹਨ। ਵੇਖੋ :

ਪ੍ਰਭ ਕਿਰਪਾਲ ਦਇਆਲ 'ਗੋੁਬਿੰਦ' ॥੧॥੧੫॥ *(ਗੋਂਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੬)*

ਦਇਆ ਧਾਰੀ ਗੋਵਿਦ 'ਗੋੁਸਾਈ' ॥੪॥੨੦॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੧)*

'ਓੁਨਿਮੇ' ਭਗਵੰਤ ਗੁਸਾਈ ॥੪੫॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੯੭)*

ਗੁਰਮੁਖਿ ਤੋਲਿ 'ਤੋੁਲਾਵੈ' ਤੋਲੈ ॥੨੨॥ *(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੨)*

ਜਿਹ ਠਾਕੁਰੁ ਸੁਪ੍ਰਸੰਨੁ 'ਭਯੋੁ' ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਤਿਹ ਪਿਆਰੁ ॥੬॥
(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕ੍ਯ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੬)

ਸਾਈ 'ਸੋੁਹਾਗਣਿ' ਸਾਈ ਭਾਗਣਿ ਜੈ ਪਿਰਿ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀ ॥੧॥੬॥
(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੯)

ਗੋਪੀ ਕਾਨੁ ਨ ਗਊ 'ਗੋੁਆਲਾ' ॥੭॥੧੫॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੫)

ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਨਿਰਨਾ

ਅਕਲਿ, ਅਕਲ

(੧) ਅਕਲਿ—(ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ) 'ਨਾਂਵ', ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ 'ਅਕਲਿ' ਭਈ ਅਵਰੈ ਨਾਤਰੁ ਥਾ ਬੇਗਾਨਾ ॥੪੭॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੩)

ਬਹਰੇ ਕਰਨ 'ਅਕਲਿ' ਭਈ ਹੋਛੀ ਸਬਦ ਸਹਜੁ ਨਹੀ ਬੁਝਿਆ ॥੩॥੨॥੩॥
(ਭੈਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੨੬)

ਨੋਟ : ਲਫ਼ਜ਼ 'ਅਕਲਿ' (ਫ਼ਾਰਸੀ) ਸਦਾ (ਿ-ਅੰਤ) ਹੈ।

(੨) ਅਕਲ—(ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, (ਕਲ-ਰਹਿਤ)

ਜਾਂਤਿ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਮਹਿ ਜਾਤਾ
'ਅਕਲ' ਕਲਾ ਭਰਪੂਰਿ ਰਹਿਆ ॥੨॥੧੨॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

'ਅਕਲੁ' ਗਾਇ ਜਮ ਤੇ ਕਿਆ ਡਰੀਐ ॥੩॥੨੦॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੪੦)

ਅਬਿਗਤੁ, ਅਬਗਤੁ, ਅਵਿਗਤਿ

(੧) ਅਬਿਗਤੁ—(ਸੰ: ਅਵ੍ਯਕ੍ਤ) ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਭੂ

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਮਾਰਾ ਪ੍ਰਭੁ 'ਅਬਿਗਤੁ' ਅਗੋਚਰੁ
ਅਬਿਨਾਸੀ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ॥੧੬॥
(ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੯੫)

(੨) ਅਬਗਤੁ—'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ', (ਜਿਸ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ)

ਸਾਧੂ ਬਿਨੁ ਐਸੇ 'ਅਬਗਤੁ' ਜਾਵੈ ॥੧॥੯॥ *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੨)*

(੩) ਅਵਿਗਤਿ—'ਨਾਂਵ' (ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ)

ਗਤਿ 'ਅਵਿਗਤਿ' ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੈ ਬੂਝੈ ਸਬਦੁ ਕਮਾਈ ਹੇ ॥੧੩॥੫॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)

ਸਾਸੁ, ਸਾਸ, ਸਾਸਿ

(੧) ਸਾਸੁ—ਸਸੁ, (Mother-in-law) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

'ਸਾਸੁ' ਕੀ ਦੁਖੀ ਸਸੁਰ ਕੀ ਪਿਆਰੀ ਜੇਠ ਕੇ ਨਾਮਿ ਡਰਉ ਰੇ ॥੧॥੩॥੨੫॥
(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਨੋਟ : ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸਾਸੁ' ਸਦਾ (ੁ-ਅੰਤ) ਹੈ ਤੇ ਹੈ ਭੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

(੨) ਸਾਸ (ਸੁਆਸ), ਪੁਲਿੰਗ

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ' ਸੰਮ੍ਹਾਲਤਾ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਈ ॥੨॥੨੭॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੭)

(ਅ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਤਿਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਮਰੀਐ ਰੇ ਮਨਾ ਜੋ ਬਿਰਥਾ ਜਾਵੈ 'ਸਾਸੁ' ॥੧॥੭॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੭)

(ਏ) 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ

'ਸਾਸ' ਬਿਨਾ ਜਿਉ ਦੇਹੁਰੀ ਕਤ ਸੋਭਾ ਪਾਵੈ ॥੩॥੧॥

(ਕੇਦਾਰਾ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੨੨)

ਸਹ, ਸਹੁ

(੧) ਸਹੁ—ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਸਹੁ' ਵੇ ਜੀਆ ਆਪਣਾ ਕੀਆ ॥੨॥੯॥ *(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)*

(੨) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਸਹੁ—ਖਸਮ)

ਫਰੀਦਾ ਹਉ ਲੋੜੀ 'ਸਹੁ' ਆਪਣਾ ਤੂ ਲੋੜਹਿ ਅੰਗਿਆਰ ॥੪੩॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੦)

(੩) ਸਹ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਸਹ—ਓਟ)

ਨਾਨਕ 'ਸਹ' ਪਕਰੀ ਸੰਤਨ ਕੀ ਰਿਦੈ ਭਏ ਮਗਨ ਚਰਨਾਰਾ ॥੪॥੪॥੧੫॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੬੧੩)

ਸਿਧੁ, ਸਿਧਿ

(੧) ਸਿਧੁ—ਨਾਂਵ ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ

(ੳ) ਸਿਧੁ—ਪਰਮਾਤਮਾ

ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਜੋਗੀ ਅਰੁ ਜੰਗਮ ਏਕੁ 'ਸਿਧੁ' ਜਿਨੀ ਧਿਆਇਆ ॥੨॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੮)

ਨਾਮਿ ਰਤੇ 'ਸਿਧ' ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ ॥੩੩॥ *(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੧)*

(ਅ) ਸਿਧੁ—ਪੁੱਗਿਆ, ਜੋਗੀ

੧. ਉੱਪਰਲੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸਿਧ' (ਬਹੁ-ਵਚਨ)।

'ਸਿਧੁ' ਹੋਵਾ ਸਿਧਿ ਲਾਈ ਰਿਧਿ ਆਖਾ ਆਉ ॥੩॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪)

(੨) ਸਿਧਿ--(ਭਾਵ-ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ), ਆਤਮ-ਬਲ

੧. ਉਪਰਲੇ ਅੰਕ (ਅ) ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਸਿਧਿ'।

ਸਾਬਤੁ, ਸਾਬਤਿ

(੧) ਸਾਬਤੁ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਸਦਾ ' ੁ-ਅੰਤ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਜ' ਭਾਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ)।

ਨਦਰਿ ਤਿਨਾ ਕਉ ਨਾਨਕਾ ਜਿ 'ਸਾਬਤੁ' ਲਾਏ ਰਾਸਿ ॥੧॥੩॥

(ਮ: ੨, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੩੮)

'ਸਾਬਤੁ' ਵਸਤੁ ਓਹੁ ਅਪਨੀ ਲਹੈ ॥੨੦॥੮੯॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੨)*

(੨) ਸਾਬਤਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਬੀਰ ਜਾ ਕੀ ਦਿਲ 'ਸਾਬਤਿ' ਨਹੀ ਤਾ ਕਉ ਕਹਾ ਖੁਦਾਇ ॥੧੮੫॥

ਦਿਲ ਸਾਬਤਿ—ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਬਤੀ। *(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੪)*

ਹਸਤ, ਹਸਤਿ

(੧) ਹਸਤ--ਨਾਂਵ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਹਸਤੁ—ਹੱਥ)

'ਹਸਤ' ਅਲੰਬਨੁ ਦੇਹੁ ਪ੍ਰਭ ਗਰਤਹੁ ਉਧਰੁ ਗੁਪਾਲ ॥੨॥੧॥੧੧੬॥

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੩)

'ਹਸਤ' ਪੁਨੀਤ ਹੋਹਿ ਤਤਕਾਲ ॥੧॥੯੨॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੫)*

(੨) ਹਸਤ--ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ

'ਹਸਤ' ਬਿਨੋਦ ਬੀਚਾਰ ਕਰਤੀ ਹੈ ਚੀਤੁ ਸੁ ਗਾਗਰਿ ਰਾਖੀਅਲੇ ॥੨॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੨)

'ਹਸਤ' ਖੇਲਤ ਤੇਰੇ ਦੇਹੁਰੇ ਆਇਆ ॥੧॥੬॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੪)

(੩) 'ਹਸਤਿ'—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਹਸਤਿ—ਹਾਥੀ)

'ਹਸਤਿ' ਭਾਗ ਕੈ ਚੀਸਾ ਮਾਰੈ ॥੧॥੪॥ *(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੦)*

ਹਰਿ, ਹਰ, ਹਰੁ

(੧) ਹਰਿ—ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ (ਸਦਾ ਿ-ਅੰਤ)

ਊਠਤ ਬੈਠਤ 'ਹਰਿ' ਜਾਪੁ ॥੨॥੪੧॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੫)*

(੨) ਹਰ—ਹਰੇਕ, 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ'

ਬੰਦੇ ਖੋਜੁ ਦਿਲੁ 'ਹਰ ਰੋਜ' ਨਾ ਫਿਰੁ ਪਰੇਸਾਨੀ ਮਾਹਿ ॥੧॥

(ਤਿਲੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰਨਾ ੭੨੭)

ਤੁਰੇ ਪਲਾਣੇ ਪਉਣ ਵੇਗ 'ਹਰ ਰੰਗੀ' ਹਰਮ ਸਵਾਰਿਆ ॥੧੭॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(੩) ਹਰੁ—ਕ੍ਰਿਆ (ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ)

ਪਾਵਨ ਨਾਮੁ ਜਗਤ ਮੈ ਹਰਿ ਕੋ
ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਕਸਮਲ ਸਭ 'ਹਰੁ' ਰੇ ॥੧॥੯॥

ਹਰੁ—ਦੂਰ ਕਰ। *(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੨੦)*

ਕੋਟਿ, ਕੋਟੁ, ਕੋਟ

(੧) ਕੋਟਿ (= ਕ੍ਰੋੜ), ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਕੋਟਿ' ਕਰਮ ਕਰੈ ਹਉ ਧਾਰੇ ॥੩॥੧੨॥ *(ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰਨਾ ੨੭੮)*

ਕੋਟਿ ਕਰਮ—ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕਰਮ।

(੨) ਕੋਟੁ (= ਕਿਲ੍ਹਾ), ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਲੰਕਾ ਸਾ ਕੋਟੁ' ਸਮੁੰਦ ਸੀ ਖਾਈ ॥੧॥੮॥ *(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੧)*

(੩) ਕੋਟ (= ਕਿਲ੍ਹੇ), ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਕੰਚਨ ਕੇ 'ਕੋਟ' ਦਤੁ ਕਰੀ ਬਹੁ ਹੈਵਰ ਗੈਵਰ ਦਾਨੁ ॥੪॥

ਕੰਚਨ ਕੇ ਕੋਟ—ਸੋਨੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ। *(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੨)*

ਕਤ, ਕਤੁ, ਕਤਿ

(੧) ਕਤੁ (=ਚੀਰ), ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

ਦੰਦੀ ਮੈਲੁ ਨ 'ਕਤੁ' ਮਨਿ ਜੀਭੈ ਸਚਾ ਸੋਇ॥੧॥੧॥

(ਮ: ੧, ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੨)

(੨) ਕਤਿ (=ਕੱਤ ਕੇ), ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਬ ਪੂਰਨ ਕਾਰਦੰਤਕ

ਵੇਲਿ ਪਿੰਞਾਇਆ 'ਕਤਿ' ਵੁਣਾਇਆ॥੧॥੧੯॥

(ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੫)

(੩) ਕਤ (=ਕਿੱਥੇ), ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਕਤ' ਜਾਈਐ ਰੇ ਘਰ ਲਾਗੋ ਰੰਗੁ॥੧॥

(ਬਸੰਤੁ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੫)

ਕਰੁ, ਕਰ, ਕਰਿ

(੧) ਕਰੁ--

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ

੧. ਕਰੁ—ਮਸੂਲ।

ਗਊ ਬਿਰਾਹਮਣ ਕਉ 'ਕਰੁ' ਲਾਵਹੁ ਗੋਬਰਿ ਤਰਣੁ ਨ ਜਾਈ॥੧॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

੨. ਕਰੁ—ਹੱਥ।

'ਕਰੁ' ਧਰਿ ਮਸਤਕਿ ਥਾਪਿਆ ਨਾਮੁ ਦੀਨੋ ਦਾਨਿ॥੧॥੨॥੬੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

(ਅ) ਕ੍ਰਿਆ; ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਉ ਜਾਨਹੁ ਤਿਉ 'ਕਰੁ' ਗਤਿ ਮੇਰੀ॥੩॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

'ਕਰੁ' ਰੇ ਗਿਆਨੀ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ॥੧੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੨)

(੨) ਕਰ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਕਰ—ਹੱਥ)

ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹਸਤ 'ਕਰ' ਚਲਹਿ ॥੪॥੬॥ *(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ)*

(੩) ਕਰਿ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ; ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਕਰਿ' ਚਾਨਣੁ ਸਾਹਿਬ ਤਉ ਮਿਲੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੫)

(ਅ) ਕ੍ਰਿਆ; ਪੂਰਬ ਪੂਰਨ ਕਾਰਦੰਤਕ (ਕਰਿ—ਕਰ ਕੇ)

'ਕਰਿ' ਚੋਰੀ ਮੈ ਜਾ ਕਿਛੁ ਲੀਆ ਤਾ ਮਨਿ ਭਲਾ ਭਾਇਆ ॥੩॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੫)

ਕਾਰ, ਕਾਰਿ

(੧) ਕਾਰਿ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਗੁਰ ਕੀ ਮਤਿ ਜੀਇ ਆਈ 'ਕਾਰਿ' ॥੧॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੦)

ਝੜਿ ਝੜਿ ਪਵਦੇ ਕਚੇ ਬਿਰਹੀ ਜਿਨ੍ਾ 'ਕਾਰਿ' ਨ ਆਈ ॥੧॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੪੨੪)

(੨) ਕਾਰ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਮਾਇਆ ਦਾਸੀ ਭਗਤਾ ਕੀ 'ਕਾਰ' ਕਮਾਵੈ ॥੬॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੩੧)

ਕਲਿ, ਕਲ

(੧) ਕਲਿ—

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਜਗਤ)

ਨਾਮਰਜਾਦੁ ਆਇਆ 'ਕਲਿ' ਭੀਤਰਿ ਨਾਂਗੋ ਬੰਧਿ ਚਲਾਇਆ ॥੩॥੫॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧, ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੮੨)

(ਅ) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਆਖੀ ਸੇਖਾ ਬੰਦਗੀ ਚਲਣੁ ਅਜੁ ਕਿ 'ਕਲਿ' ॥੯੭॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

(ੲ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਝਗੜੇ)

'ਕਲਿ' ਕਲੇਸ ਲੋਭ ਮੋਹ ਮਹਾ ਭਉਜਲੁ ਤਾਰੇ ॥ਰਹਾਉ॥੧॥੩੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੬੭੯)

(ਸ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਕਲਜੁਗ)

'ਕਲਿ' ਹੋਈ ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਜੁ ਹੋਆ ਮੁਰਦਾਰੁ ॥੧॥੧੪॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੨)

(੨) ਕਲ—

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਸੱਤਾ, ਤਾਕਤ)

ਕਾਰਣੁ ਕਰਤੇ ਵਸਿ ਹੈ ਜਿਨਿ 'ਕਲ' ਰਾਖੀ ਧਾਰਿ ॥੨॥੨੩॥

(ਮ: ੨, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੮)

(ਅ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਕਲ—ਸੁੰਦਰ)

ਸਹਜ ਭਾਇ ਸੰਚਿਓ ਕਿਰਣਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ 'ਕਲ' ਬਾਣੀ ॥੬॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੨)

(ੲ) ਨਾਂਵ (ਭੱਟ ਦਾ ਨਾਮ)

ਜਿਸੁ ਸਚੁ ਸੰਜਮੁ ਵਰਤੁ ਸਚੁ ਕਬਿ ਜਨ 'ਕਲ' ਵਖਾਣੁ ॥੯॥

ਕਲ—ਹੇ ਕੱਲ! *(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੨)*

ਖਟੁ, ਖਟ, ਖਟਿ

(੧) ਖਟੁ—ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਛੇ)

ਙੰਙਾ 'ਖਟੁ' ਸਾਸਤ੍ਰ ਹੋਇ ਙਿਆਤਾ ॥੧੬॥

(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੩)

(੨) ਖਟ—

(ੳ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਖੱਟੇ)

'ਖਟ' ਤੁਰਸੀ ਮੁਖਿ ਬੋਲਣਾ ਮਾਰਣ ਨਾਦ ਕੀਏ ॥੧॥੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੬)

(ਅ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਛੇ)

'ਖਟ' ਸਾਸਤ੍ਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਵਖਿਆਨ ॥੧॥੩॥ *(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ)*

(੩) ਖਟਿ (ਖੱਟ ਕੇ), ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ

ਲਾਵੈ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸਦਾ ਗਲ ਸੇਤੀ
ਮਨਿ ਜਾਣੈ 'ਖਟਿ' ਖਵਾਏ ॥੨॥੧॥੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਪਹਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੬)

ਖੀਰੁ, ਖੀਰਿ

(੧) ਖੀਰੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਦੁੱਧ)

ਬਿਨੁ ਬਾਸਨ 'ਖੀਰੁ' ਬਿਲੋਵੈ ॥੨॥੩॥ *(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)*

(੨) ਖੀਰਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਖੀਰ)

ਕਬਹੂ 'ਖੀਰਿ' ਖਾਂਡ ਘੀਉ ਨ ਭਾਵੈ ॥੧॥੫॥

(ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੮)

ਖੈਰੁ, ਖੈਰਿ

(੧) ਖੈਰੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਦਾਨ)

ਸੇਖ ਫਰੀਦੈ 'ਖੈਰੁ' ਦੀਜੈ ਬੰਦਗੀ ॥੪॥੧॥

(ਆਸਾ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੮)

(੨) ਖੈਰਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਸੁਖ-ਸਾਂਦ)

ਊਹਾ 'ਖੈਰਿ' ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥੨॥ *(ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੫)*

ਖੜਿ, ਖੜੁ

(੧) ਖੜਿ--ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ (ਲੈ ਜਾ ਕੇ)

'ਖੜਿ' ਦਰਗਹ ਪੈਨ੍ਹਾਈਐ ਮੁਖਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸੁ ॥੩॥੧੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੧)

(੨) ਖੜੁ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਨਾੜ ਜੋ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰੀਦਾ ਹੈ)

'ਖੜੁ' ਪਕੀ ਕੁੜਿ ਭਜੈ ਬਿਨਸੈ ਆਇ ਚਲੈ ਕਿਆ ਮਾਣੁ ॥੪॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬)

ਪਸੂ ਮਿਲਹਿ ਚੰਗਿਆਈਆ 'ਖੜੁ' ਖਾਵਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਦੇਹਿ ॥੩॥੧॥

(ਗੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੪੮੯)

ਗਹ, ਗਹੁ

(੧) ਗਹ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਅਬ ਮੋਹਿ ਖੂਬ ਵਤਨ 'ਗਹ' ਪਾਈ ॥੨॥ *(ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੫)*

(੨) ਗਹੁ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ; ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਏਕਾ ਓਟ 'ਗਹੁ' ਹਾਂ ॥ਰਹਾਉ॥੧੬੦॥ *(ਆਸਾਵਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੧੦)*

(ਅ) ਨਾਂਵ

ਰਹਨੁ ਨਹੀ 'ਗਹੁ' ਕਿਤਨੋ ॥੧॥੧੪੮॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੨)*

ਹੈਵਰ ਗੈਵਰ ਰਥ ਸੰਬਾਹੇ 'ਗਹੁ' ਕਰਿ ਕੀਨੇ ਮੇਰੇ ॥੪॥੨॥੮॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੭)

ਚਾਰ, ਚਾਰਿ

(੧) ਚਾਰਿ--ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਚਾਰਿ' ਕੁੰਟ ਦਹਦਿਸਿ ਭ੍ਰਮਿ ਆਇਓ ॥੨੨॥

(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੪)

(੨) ਚਾਰ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਚਾਰ—ਸੁੰਦਰ)

'ਚਾਰ' ਬਿਚਾਰ ਬਿਨਸਿਓ ਸਭ ਦੂਆ ॥੨੨॥

(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੪)

ਜੀਅਉ, ਜੀਅਹੁ

(੧) ਜੀਅਉ—ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਊ ਮਾਰਨਵਾਰਾ ॥
'ਜੀਅਉ' ਹਮਾਰਾ ਜੀਉ ਦੇਨਹਾਰਾ ॥੩੨॥੮੩॥
ਜੀਅਉ—ਜੀਵੈ। *(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੧)*

(੨) ਜੀਅਹੁ—ਨਾਂਵ, ਸ਼ਬਦ 'ਜੀਉ' ਤੋਂ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਜੀਅਹੁ' ਮੈਲੇ ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ ॥
ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ 'ਜੀਅਹੁ' ਤ ਮੈਲੇ ਤਿਨੀ ਜਨਮੁ ਜੂਐ ਹਾਰਿਆ ॥੧੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ)

ਜਸੁ, ਜਸ

(੧) ਜਸ (ਜਿਵੇਂ)

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਜਸ' ਦੇਖੀਐ ਤਰਵਰ ਕੀ ਛਾਇਆ ॥੨॥.....
'ਜਸ' ਜੰਤੀ ਮਹਿ ਜੀਉ ਸਮਾਨਾ ॥੩॥੮॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

(ਅ) ਸੰਬੰਧਕ (= ਵਾਂਗ, ਸਮਾਨ)

ਤੁਮ ਮਖਤੂਲ ਸੁਪੇਦ ਸਪੀਅਲ ਹਮ ਬਪੁਰੇ 'ਜਸੁ' ਕੀਰਾ ॥੨॥੩॥

(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

(੨) ਜਸੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇ ਕੈ 'ਜਸੁ' ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ ॥੭॥ *(ਜਪੁਜੀ)*

ਜੇਕਰਿ, ਜੇ ਕਰੁ

(੧) ਜੇ ਕਰੁ—[ਜੇ—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ। ਕਰੁ—ਨਾਂਵ (ਕਰੁ—ਹੱਥ)]

'ਜੇ' 'ਕਰੁ' ਗਹਹਿ ਪਿਆਰੜੇ ਤੁਧੁ ਨ ਛੋਡਾ ਮੂਲਿ ॥੨॥੧੯॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੨)

'ਜੇਕਰਿ' ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਤਾ ਸਹਲਾ ਮਰਣਾ ਹੋਇ ॥੨॥੧੭॥

(ਮ: ੩, ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੫੫)

'ਜੇਕਰਿ' ਦੂਜਾ ਦੇਖਦੇ ਜਨ ਨਾਨਕ ਕਢਿ ਦਿਚੰਨਿ ॥੨॥੧੩॥

(ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੧੮)

ਜਾਮ, ਜਾਮਿ

(੧) ਜਾਮ—

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਯਾਮ')

ਆਠ 'ਜਾਮ' ਚਉਸਠਿ ਘਰੀ ਤੁਅ ਨਿਰਖਤ ਰਹੈ ਜੀਉ ॥੨੩੫॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੭)

(ਅ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਯਮ')

ਪ੍ਰਭ ਸੁਆਮੀ ਕੰਤ ਵਿਹੂਣੀਆ ਮੀਤ ਸਜਣ ਸਭਿ 'ਜਾਮ' ॥੧॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੩)

(੨) ਜਾਮਿ—[ਜਾਮਿ—ਜਦੋਂ]; ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਇਕੁ ਕਰਮੁ ਧਰਮੁ ਨ ਹੋਇ ਸੰਜਮੁ 'ਜਾਮਿ' ਨ ਏਕੁ ਪਛਾਣੀ ॥੩॥੨॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੬)

ਤਿਸ, ਤਿਸੁ

(੧) ਤਿਸ; (—ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ), ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਨਹ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ ਨਹ 'ਤਿਸ' ਲਾਥੀ ॥੬॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੩੫)

ਪ੍ਰੇਮ ਨ ਚਾਖਿਆ ਮੇਰੀ 'ਤਿਸ' ਨ ਬੁਝਾਨੀ ॥੩॥੨੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੭)

(੨) ਤਿਸੁ—

(ੳ) ਪੜਨਾਂਵ

'ਤਿਸੁ' ਦੇਵਾ ਮਨੁ ਆਪਣਾ ਨਿਵਿ ਨਿਵਿ ਲਾਗਾ ਪਾਇ ॥੧੧॥੧॥੨॥੧੧॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੯)

'ਤਿਸ' ਕਉ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕਿ ਭਾਗਾ ॥
'ਤਿਸ' ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਰਵਿਆ ਸੋਇ ॥੧॥੨॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੩੬)

(ਅ) ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਤਿਸੁ' ਪਿਤਾ ਪਹਿ ਹਉ ਕਿਉ ਕਰਿ ਜਾਈ ॥੩॥੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)

ਦਾਤ, ਦਾਤਿ

(੧) ਦਾਤ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਦਾਤ੍ਰੇ)

ਲੈ ਲੈ 'ਦਾਤ' ਪਹੁਤਿਆ ਲਾਵੇ ਕਰਿ ਤਈਆਰੁ ॥੨॥੪॥੭੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੩)

(੨) ਦਾਤਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼)

ਏਹ ਭੀ 'ਦਾਤਿ' ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ ॥੨੫॥ *(ਜਪੁਜੀ)*

ਧਨ, ਧਨੁ

(੧) ਧਨ—(ਇਸਤ੍ਰੀ); ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

'ਧਨ' ਕੂਕੇਂਦੀ ਗੋਰ ਮਹਿ ਤੈ ਸਹ ਨ ਮਿਲੀਆਸੁ ॥੫੪॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੦)

(੨) ਧਨੁ—(ਦੌਲਤ); ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ

'ਧਨੁ' ਚਿਤਵੈ 'ਧਨੁ' ਸੰਚਵੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ
ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਹਰਿ ਨ ਸਮਾਲਿ ॥੩॥੧॥੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਪਹਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੬)

(੩) ਧਨੁ—(ਮੁਬਾਰਿਕ); ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਧਨੁ' ਜਨਨੀ ਜਿਨਿ ਜਾਇਆ 'ਧੰਨੁ' ਪਿਤਾ ਪਰਧਾਨੁ ॥੧॥੧੬॥੪੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੨)

ਧਰ, ਧਰੁ, ਧਰਿ

(੧) ਧਰ—(ਆਸਰਾ, ਧਰਤੀ); ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਮੈ 'ਧਰ' ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ ਹੈ ਹਰਿ ਨਾਮੈ ਤੇ ਗਤਿ ਮਤਿ ॥੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਵਣਜਾਰਾ, ਪੰਨਾ ੮੨)

ਤੂੰ ਕਾਇਆ ਮੈ ਰੁਲਦੀ ਦੇਖੀ ਜਿਉ 'ਧਰ' ਊਪਰਿ ਛਾਰੋ ॥੧॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੪)

(੨) ਧਰੁ—ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਜਾਸੁ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਤਾ ਕੋ ਨਾਮੁ ਹੀਐ ਮੋ 'ਧਰੁ' ਰੇ ॥੧॥੯॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੨੦)

(੩) ਧਰਿ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਹਰਿ ਇਕਸੈ ਦਾ ਹੈ ਅਮਰੁ ਇਕੋ ਹਰਿ ਚਿਤਿ 'ਧਰਿ' ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੩)

(ਅ) ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ (-ਧਰ ਕੇ)

ਹਰਿ ਭਗਤਾ ਕਾ ਮੇਲੀ ਸਰਬਤ, ਸਉ ਨਿਸਲੁ ਜਨ ਟੰਗ 'ਧਰਿ' ॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੪੯)

ਨਿਕਟੀ, ਨਿਕੁਟੀ

(੧) ਨਿਕਟੀ (ਅਸਲ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਨਿਕਟਿ' ਹੈ) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਸੇਵਕ ਕਉ 'ਨਿਕਟੀ' ਹੋਇ ਦਿਖਾਵੈ ॥੭॥੧੧੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੩)

(੨) ਨਿਕੁਟੀ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਅਲਪਾਰਥਕ

'ਨਿਕੁਟੀ' ਦੇਹ ਦੇਖਿ ਧੁਨਿ ਉਪਜੈ ਮਾਨੁ ਕਰਤ ਨਹੀ ਬੂਝੈ ॥੫॥

(ਸ੍ਰੀਰਾਗੁ ਬੇਣੀ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੩)

ਪਾਸੁ, ਪਾਸਿ

(੧) ਪਾਸੁ—(ਨਾਂਵ)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਸੁ ਅਲਿਪਤੋ ਵਰਤੈ
ਓਸ ਦਾ 'ਪਾਸੁ' ਛਡਿ ਗੁਰ ਪਾਸਿ ਬਹਿ ਜਾਇਆ ॥੨॥੯॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੩)

(੨) ਪਾਸਿ—(ਸੰਬੰਧਕ)

ਸਤਿਗੁਰ 'ਪਾਸਿ' ਬੇਨੰਤੀਆ ਮਿਲੈ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰਾ ॥੧॥੧॥੪੭॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੭੪੬)

ਪਤਿ, ਪਤੁ, ਪਤ

(੧) ਪਤਿ—

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ (ਖਸਮ)

ਮੈ 'ਪਤਿ' ਕੀ ਪੰਦਿ ਨ ਕਰਣੀ ਕੀ ਕਾਰ ॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੪)

......ਸਰਬ ਕੀ ਰਖ੍ਯ੍ਯਾ ਕਰੈ ਆਪੇ ਹਰਿ 'ਪਤਿ' ॥੧॥

(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕ੍ਯ੍ਯ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੫)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਇੱਜ਼ਤ)

ਜਾ 'ਪਤਿ' ਲੇਖੈ ਨ ਪਵੈ ਤਾ ਸਭਿ ਨਿਰਾਫਲ ਕਾਮ ॥੧॥੨॥੩੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੮)

(੨) ਪਤੁ—ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ

(ੳ) ਪਾਤ੍ਰ, ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਲੈਣ ਦੇ ਜੋਗ ਮਨੁੱਖ

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦੁ ਸਾਖੀ ਮੇਰੀ ਸਿੰਙੀ ਬਾਜੈ ਲੋਕੁ ਸੁਣੇ ॥
'ਪਤੁ' ਝੋਲੀ ਮੰਗਣ ਕੈ ਤਾਈ ਭੀਖਿਆ ਨਾਮੁ ਪੜੇ ॥੧॥੧੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੭)

(ਅ) ਪਤੁ—ਖੱਪਰ

'ਪਤੁ' ਵੀਚਾਰ ਗਿਆਨ ਮਤਿ ਡੰਡਾ ਵਰਤਮਾਨ ਬਿਭੂਤੰ ॥੩॥੩॥੩੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੬੦)

(੩) ਪਤ—ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ)

'ਪਤ' ਪਰਾਪਤਿ ਛਾਵ ਘਣੀ ਚੂਕਾ ਮਨ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥੨॥੧॥

(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੬੮)

ਪੁਨਰਪਿ, ਪੁਨ ਰਪਿ

(੧) ਪੁਨਰਪਿ (ਸੰ: ਪੁਨਹ ਅਪਿ)—ਫਿਰ ਭੀ, ਮੁੜ ਕੇ (ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

'ਪੁਨਰਪਿ' ਜਨਮੁ ਨਹੀ ਗੁਣ ਗਾਉ ॥੫॥੭॥

(ਗਉੜੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੪)

(੨) ਪੁਨ ਰਪਿ—

ਨੋਟ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਤੁਕ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਪੁਨ' 'ਰਪਿ' ਦੋ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਤਨੁ ਰੈਨੀ ਮਨੁ 'ਪੁਨ' 'ਰਪਿ' ਕਰਿ ਹਉ ਪਾਚਉ ਤਤ ਬਰਾਤੀ ॥੧॥੨॥੨੪॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਉਪਰਲੇ ਅੰਕ ੧ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਪੁਨਹ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਫਿਰ'। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਪੁਨਹ' ਵਿਚ ਭੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਪੁਨਹ ਪੁਨਹ ਬਲਿਹਾਰ।'

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ-ਰੂਪ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਹ 'ਫੁਨਿ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਫੁਨਿ' ਬਹੁੜਿ ਨ ਆਵਣ ਵਾਰ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਊਚਾ ਤੇ 'ਫੁਨਿ' ਨੀਚੁ ਕਰਤੁ ਹੈ ਨੀਚ ਕਰੈ ਸੁਲਤਾਨੁ ॥੨॥੯॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੨੯)

ਕੇਵਲ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਪੁਨਿ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ; 'ਪੁਨਿ' ਅਸਲੇਖੀ ਕੀ ਭਈ ਬਾਰੀ ॥ 'ਪੁਨਿ' ਆਇਅਉ ਹਿੰਡੋਲ ਪੰਚ ਨਾਰਿ ਸੰਗਿ ਅਸਟ ਸੁਤ ॥ 'ਪੁਨਿ' ਆਈ ਦੀਪਕ ਕੀ ਬਾਰੀ॥ 'ਪੁਨਿ' ਗਾਵਹਿ ਸੰਕਰ ਅਉ ਸਿਆਮਾ ॥

ਇਹ ਭੀ ਇਕਾਰਾਂਤ (ਿ-ਅੰਤ) ਹੈ।

ਅੰਕ ਨੰ: ੨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਪੁਨ' ਨਾਂਵ ਹੈ; ਅਤੇ ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਪੁਨੁ', ਜਿਵੇਂ :

ਕਰਿ ਸਾਧੂ ਅੰਜੁਲੀ 'ਪੁਨੁ' ਵਡਾ ਹੇ ॥
ਕਰਿ ਡੰਡਉਤ 'ਪੁਨੁ' ਵਡਾ ਹੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮ: ੪, ਸੋਹਿਲਾ)

'ਪੁਨ' 'ਰਪਿ' ਕਰਿ ਹਉ—ਮੈਂ ਪੁੰਨਾਂ ਨਾਲ (ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ) ਰੰਗਾਂਗਾ।

ਪਰੁ, ਪਰ

(੧) ਪਰੁ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਮਨ ਸਰਨੀ 'ਪਰੁ' ਠਾਕੁਰ ਪ੍ਰਭ ਤਾ ਕੈ ॥੩॥੬॥ *(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ)*

(ਅ) ਯੋਜਕ

ਇਸਨਾਨੁ ਕਰੈ 'ਪਰੁ' ਮੈਲੁ ਨ ਜਾਈ ॥੬॥੩੧॥੩੨॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੯)

(੨) ਪਰ—(ਪਰਾਈ)

(ੳ) ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਕਾਈ ਆਸ ਨ ਪੁੰਨੀਆ ਨਿਤ 'ਪਰ' ਮਲੁ ਹਿਰਤੇ ॥੩੨॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੭)

(ਅ) ਪੜਨਾਂਵ

ਜਿਉ ਤਨੁ ਬਿਧਵਾ 'ਪਰ' ਕਉ ਦੇਈ ॥੬॥੧੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੬)

(ੲ) ਨਾਂਵ (ਖੰਭ)

ਆਵਤ ਜਾਤ ਨ ਦੀਸਹੀ ਨਾ 'ਪਰ' ਪੰਖੀ ਤਾਹਿ ॥੨॥੬॥

(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੦)

ਪਰ ਮਲੁ, ਪਰਮਲ

(੧) ਪਰ ਮਲੁ—ਪਰਾਈ ਮੈਲ

ਪਰਨਿੰਦਾ 'ਪਰ ਮਲੁ' ਮੁਖਿ ਸੁਧੀ ਅਗਨਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਚੰਡਾਲੁ ॥੧॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੧੫)

(੨) ਪਰਮਲ—ਸੁਗੰਧੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ (ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ)

ਰਸੁ ਸੁਇਨਾ ਰਸੁ ਰੁਪਾ ਕਾਮਣਿ ਰਸੁ 'ਪਰਮਲ' ਕੀ ਵਾਸੁ ॥੨॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੧੫)

ਬਹਣਿ, ਬਹਿਣ

(੧) ਬਹਣਿ—ਕ੍ਰਿਆ, ਸਹਾਇਕ ਕ੍ਰਿਆ

ਅਉਗੁਣਵੰਤੀ ਗੁਣ ਕੋ ਨਹੀ
'ਬਹਣਿ' ਨ ਮਿਲੈ ਹਦੂਰਿ ॥੨॥੨੬॥੫੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੭)

(੨) ਬਹਿਣ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (= ਭੈਣ)

ਬੀਰ ਚਲੇ ਘਰਿ ਆਪਣੇ 'ਬਹਿਣ' ਬਿਰਹਿ ਜਲਿ ਜਾਇ ॥੪੦॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੫)

ਬਖਸ, ਬਖਸਿ

(੧) ਬਖਸਿ—ਕ੍ਰਿਆ (ਬਖ਼ਸ਼ ਕੇ)

ਆਪੇ 'ਬਖਸਿ' ਮਿਲਾਇਅਨੁ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਕਰਤਾਰਿ ॥੮॥੬॥੨੩॥

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੮)

(੨) ਬਖਸ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼)

ਨਾਉ ਬੀਜਣ ਲਗਾ ਆਸ ਕਰਿ
ਹਰਿ ਬੋਹਲ 'ਬਖਸ' ਜਮਾਇ ਜੀਉ ॥੨॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੩)

(ਬਾਨੁ) ਬਾਣੁ, ਬਾਣਿ

(੧) ਬਾਣੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਤੀਰ)

ਧਣਖੁ ਚੜਾਇਓ ਸਤ ਦਾ ਜਸ ਹੰਦਾ 'ਬਾਣੁ' ॥੬॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੮)

ਕਬੀਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੂਰਮੇ ਬਾਹਿਆ 'ਬਾਨੁ' ਜੁ ਏਕ ॥੧੯੪॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੪)

(੨) ਬਾਣਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਅਵਾਜ਼)

ਹੰਭੀ ਵੰਞਾ ਡੁਮਣੀ ਰੋਵਾ ਝੀਣੀ 'ਬਾਣਿ' ॥੨॥੨੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੨੩)

ਬਾਦੁ, ਬਾਦਿ

(੧) ਬਾਦੁ—ਨਾਂਵ, 'ਪੁਲਿੰਗ' (= ਝਗੜਾ)

ਸਤਸੰਗਤਿ ਸਿਉ 'ਬਾਦੁ' ਰਚਾਏ ॥੩॥੧੪॥ *(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੮)*

(੨) (ਬਾਦਿ)—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (= ਵਿਅਰਥ)

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਧਨੁ 'ਬਾਦਿ' ਹੈ ਭੂਲੋ ਮਾਰਗਿ ਆਥਿ ॥੬॥੧੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੯)

ਬਿਨੁ, ਬਿੰਨਿ

(੧) ਬਿਨੁ—ਸੰਬੰਧਕ

ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਦਿਆ ਗੁਰ 'ਬਿਨੁ' ਘੋਰੁ ਅੰਧਾਰੁ ॥੨॥੧॥

(ਮ: ੨, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(੨) ਬਿੰਨਿ—ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਨ ਕਾਰਦੰਤਕ (ਪਛਾਣ ਕੇ)

ਇਕੁ 'ਬਿੰਨਿ' ਦੁਗਣ ਜੁ ਤਉ ਰਹੈ ਜਾ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ ॥੫॥੧੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਨੋਟ : ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ 'ਬਿੰਦ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਜਾਨਣਾ' 'ਪਛਾਨਣਾ', ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹਨ 'ਬਿੰਨ' ਅਤੇ 'ਬੀਨ'। ਪੜਨਾਂਵ 'ਇਕੁ'

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆ 'ਬਿੰਨਿ' ਦਾ ਜੋੜ ਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਬੰਧਕ 'ਬਿਨੁ' ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ; ਦੂਜੇ ਜੇ ਇਹ ਸੰਬੰਧਕ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਪੜਨਾਂਵ 'ਇਕੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੁ) ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਮਤੁ, ਮਤਿ, ਮਤ

(੧) ਮਤੁ—

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਜ 'ਮਤੁ' ਸਾਧਨ ਕਉ ਭਾਖਿਓ ਤੋਹਿ ਪੁਕਾਰਿ ॥੨॥੯॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੩)

(ਅ) ਮਤ—('ਮਤੁ' ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ)

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭੈ 'ਮਤ' ਸੁਨਿ ਕੈ ਕਰੀ ਕਰਮ ਕੀ ਆਸਾ ॥੧॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੪)

(੨) ਮਤਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (=ਅਕਲਿ)

ਤੂ ਆਪੇ ਦਾਨਾ ਆਪੇ ਬੀਨਾ ਤੂ ਦੇਵਹਿ 'ਮਤਿ' ਸਾਈ ॥੧॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੪)

ਨੋਟ : ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦ ('ਮਤਿ, ਮਤੁ, ਮਤ') ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਭੀ ਹਨ। (ਵੇਖੋ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ—ਮਤਿ, ਮਤੁ, ਮਤ)।

ਮਧਿ, ਮਧੁ

(੧) ਮਧਿ—(= ਵਿਚ) ਸੰਬੰਧਕ

ਸਭ ਕੈ 'ਮਧਿ' ਸਭਹੂ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਰਾਗ ਦੋਖ ਤੇ ਨਿਆਰੋ ॥੩॥੧॥੧੧॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੮੪)

(੨) ਮਧੁ—(ਸ਼ਹਿਦ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਉ 'ਮਧੁ' ਮਾਖੀ ਸੰਚੈ ਅਪਾਰ ॥
'ਮਧੁ' ਲੀਨੋ ਮੁਖਿ ਦੀਨੀ ਛਾਰੁ ॥੨॥੧॥

(ਸਾਰੰਗ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੨)

ਮਨਮੁਖਿ, ਮਨਿ ਮੁਖਿ

(੧) ਮਨਮੁਖਿ—ਓਹ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਪਿਛੇ ਟੁਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਰੁਖ਼ (ਮੁਖ) ਆਪਣੇ ਮਨ ਵੱਲ ਹੈ।

ਸੁਖੇ ਕਉ ਦੁਖੁ ਅਗਲਾ 'ਮਨਮੁਖਿ' ਬੂਝ ਨ ਹੋਇ ॥੫॥੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੭)

(੨) ਮਨਿ ਮੁਖਿ—ਮਨ ਵਿਚ, (ਅਤੇ) ਮੁਖ ਵਿਚ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ।

'ਮਨਿ' 'ਮੁਖਿ' ਸੂਚੇ ਜਾਣੀਅਹਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨਾ ਗਿਆਨੁ ॥੪॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੫)

ਮੂਰਤਿ, ਮੂਰਤੁ

ਮੂਰਤਿ—ਸਰੂਪ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)।

ਮੂਰਤੁ—ਪਲਕ ਮਾਤ੍ਰ ਸਮਾ; ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਸਮਾ; ਸਮਾ। ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ।

(੧) ਮੂਰਤੁ—

(ੳ) ਇਕ-ਵਚਨ

ਸੋ 'ਮੂਰਤੁ' ਭਲਾ ਸੰਜੋਗੁ ਹੈ ਜਿਤੁ ਮਿਲੈ ਗੁਸਾਈ ॥੧੫॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੯)

(ਅ) ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਮੂਰਤ' ਘਰੀ ਚਸਾ ਪਲੁ ਸਿਮਰਨ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਰਸਨਾ ਸੰਗਿ ਲਉ ॥੨॥

(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਬਾਕ੍ਹ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੭)

(੨) ਮੂਰਤਿ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)

ਸੇਵਾ ਪੂਜ ਕਰਉ ਤਿਸੁ 'ਮੂਰਤਿ' ਕੀ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਪਗ ਚਾਟੈ ॥੫॥੧੧॥੧੩੨॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੯)

ਮਲੁ, ਮਲਿ, ਮਲ

(੧) ਮਲ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਭਲਵਾਨ)

'ਮਲ' ਲਥੇ ਲੈਦੇ ਫੇਰੀਆ ॥੧੮॥੨੯॥ *(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੪)*

(੨) ਮਲਿ--ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (=ਮਲ ਕੇ)

ਪਾਵ ਮਲੋਵਾ, 'ਮਲਿ ਮਲਿ' ਧੋਵਾ ॥੨॥੬॥ *(ਮਾਝ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੯੬)*

(੩) ਮਲਿ--ਕ੍ਰਿਆ (=ਮੱਲ ਕੇ)

ਜਿਸ ਤੂੰ ਮੇਲਹਿ ਸੋ ਮਿਲੇ ਜਾਇ ਸਚਾ ਪਿੜੁ 'ਮਲਿ' ॥੮॥੧੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੦)

(੪) ਮਲੁ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਮੈਲ)

ਕਥਾ ਸੁਣਤ 'ਮਲੁ' ਸਗਲੀ ਖੋਵੈ ॥੨॥੨੩॥ *(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੪)*

ਮਲਨ, ਮਲਿਨ

(੧) ਮਲਨ—ਮਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ

'ਮਲਨ' ਮੋਹ ਬਿਕਾਰ ਨਾਠੇ ਦਿਵਸ ਨਿਰਮਲ ਆਇਆ ॥੩॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੬)

ਮੋਹ 'ਮਲਨ' ਨੀਦ ਤੇ ਛੁਟਕੀ ਕਉਨੁ ਅਨੁਗ੍ਰਹੁ ਭਇਓ ਰੀ ॥੧੨॥੫੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੮੩)

(੨) ਮਲਿਨ—'ਮਲੁ' ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਮਲਿਨ' ਭਈ ਮਤਿ ਮਾਧਵਾ ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਲਖੀ ਨ ਜਾਇ ॥੨॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੬)

ਰਖ, ਰਖੁ, ਰਖਿ

(੧) ਰਖ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਤਾਣੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦੀਬਾਣੁ ਹਰਿ ਨਾਮੋ 'ਰਖ' ਕਰਾਵੈ ॥੧॥੮॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੩)

(੨) ਰਖੁ—ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਉ 'ਰਖੁ' ਤੂ ਜਨ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਬਖਸਿ ॥੧॥੨੫॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੪)

(੩) ਰਖੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਰਾਖਾ)

ਨਾਮੁ ਬੀਜੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੁਹਾਗਾ 'ਰਖੁ' ਗਰੀਬੀ ਵੇਸੁ ॥੧॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੫)

ਰਤੁ, ਰਤ, ਰਤਿ

(੧) ਰਤੁ—

(ੳ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਰੱਤਾ ਹੋਇਆ)

ਨਾਮ 'ਰਤੁ' ਸੋ ਭਗਤੁ ਪਰਵਾਨ ॥੨॥੧੧੮॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੮)*

(ਅ) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਲਹੂ)

ਫਰੀਦਾ ਰਤੀ 'ਰਤੁ' ਨ ਨਿਕਲੈ ਜੇ ਤਨੁ ਚੀਰੈ ਕੋਇ ॥੫੧॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੦)

(੨) ਰਤ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਰੱਤੇ ਹੋਏ)

ਹਉ ਹਉ ਕਰਤੇ ਕਰਮ 'ਰਤ' ਤਾ ਕੋ ਭਾਰੁ ਅਫਾਰੁ ॥੯॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੨)

(੩) ਰਤਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਪ੍ਰੀਤ)

ਜਉਪੈ ਰਾਮ ਨਾਮ 'ਰਤਿ' ਨਾਹੀ ॥੫॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)*

ਲਾਜ, ਲਾਜੁ (ਲਜੁ)

(੧) ਲਾਜੁ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਰੱਜੁ' ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ 'ਲੱਜ', 'ਲਾਜੁ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਹੈ; ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ, 'ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ, ਲਿੰਗ')।

ਟੂਟੀ 'ਲਾਜੁ' ਭਰੈ ਮਤ ਹਾਰੀ ॥੩॥੧੨॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

'ਲਾਜੁ' ਘੜੀ ਸਿਉ ਤੂਟਿ ਪੜੀ ਉਠਿ ਚਲੀ ਪਨਿਹਾਰੀ ॥੨॥੬॥੫੦॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੩)

ਰਾਤਿ ਅਨੇਰੀ ਸੂਝਸਿ ਨਾਹੀ 'ਲਜੁ' ਟੂਕਸਿ ਮੂਸਾ ਭਾਈ ਰੇ ॥੨॥੪॥੧੬॥

(ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

(੨) ਲਾਜ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ—(ਸੰ: ਲੱਜਾ)

ਤਸਬੀ ਸਾ ਤਿਸੁ ਭਾਵਸੀ ਨਾਨਕ ਰਖੈ 'ਲਾਜ' ॥੧॥੭॥

(ਮ: ੧, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੦)

ਨੋਟ : ਸ਼ਬਦ 'ਲਾਜ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹੈ; ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ 'ਸਮਾਸ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਾ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਪੁਲਿੰਗ ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਬਡੋ 'ਨਿਲਾਜੁ' ਅਜਹੂ ਨਹੀ ਹਾਰਿਓ ॥੫॥੧॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੧੦)

ਵਿਚਿ, ਵਿਚੁ

(੧) ਵਿਚੁ—ਨਾਂਵ—(ਵਿਚੋਲਾ-ਪਨ)

'ਵਿਚੁ' ਨ ਕੋਈ ਕਰਿ ਸਕੈ ਕਿਸਥੈ ਰੋਵਹਿ ਰੋਜ ॥੯॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫)

(੨) ਵਿਚਿ—ਸੰਬੰਧਕ

ਖਤਿਅਹੁ ਜੰਮੇ ਖਤੇ ਕਰਨਿ ਤ ਖਤਿਆ 'ਵਿਚਿ' ਪਾਹਿ ॥੧॥੨੪॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੯)

(੩) ਬੀਚੁ—ਨਾਂਵ

ਹਮ ਤੁਮ 'ਬੀਚੁ' ਭਇਓ ਨਹੀ ਕੋਈ ॥੩॥੩੫॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੦੪)

'ਬੀਚੁ' ਨ ਕੋਇ ਕਰੇ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣੁ ਵਿਛੁੜਿ ਪਇਆ ॥੩॥੪॥੭॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੬)

ਵੇਲ, ਵੇਲਿ

(੧) ਵੇਲ—ਵੱਲ, ਸ਼ਾਖ, ਲੜੀ

ਹਰਿ ਰਾਮ ਰਾਮ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਪਿਰ ਮਿਲਿ ਧਨ 'ਵੇਲ' ਵਧੰਦੀ ॥੫॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੯)

(੨) ਵੇਲਿ—ਇਸਤ੍ਰੀ, ਲੜੀ

'ਵੇਲਿ' ਪਰਾਈ ਜੋਹਹਿ ਜੀਅੜੇ ਕਰਹਿ ਚੋਰੀ ਬੁਰਿਆਈ ॥੨॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੫)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਹਰਿ 'ਵੇਲਿ' ਵਧਾਈ ॥

ਫਲ ਲਾਗੇ ਹਰਿ ਰਸਕ ਰਸਾਈ ॥੧॥੭॥੫੯॥ *(ਆਸਾ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੬੭)*

ਬਹੁ-ਵਾਕਾਂਗ ਸ਼ਬਦ

(Words used in different Parts of Speech)

ਅੰਤਰੁ, ਅੰਤਰ, ਅੰਤਰਿ

(੧) ਨਾਂਵ—ਅੰਤਰੁ—ਵਿੱਥ, ਫ਼ਰਕ, ਭੇਤ

ਤੋਹੀ ਮੋਹੀ ਮੋਹੀ ਤੋਹੀ 'ਅੰਤਰੁ' ਕੈਸਾ ॥

ਕਨਕ ਕਟਿਕ ਜਲ ਤਰੰਗ ਜੈਸਾ ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੩)

(੨) ਸੰਬੰਧਕ—ਅੰਤਰਿ

ਘਟ ਘਟ 'ਅੰਤਰਿ' ਤੂੰ ਹੈ ਵੁਠਾ ॥੩॥੯॥ *(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੭)*

(੩) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—ਅੰਤਰਿ

'ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ' ਤੇਰੀ ਬਾਣੀ ॥੩॥੧੭॥ *(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੯)*

(੪) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—ਅੰਤਰ

ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਅਨੇਕ ਨਾਵਣ ਕਿਉ 'ਅੰਤਰ ਮਲੁ' ਧੋਵੈ ॥੩॥੨॥

(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੪੩)

ਅੰਦਰੁ, ਅੰਦਰਿ

(੧) ਅੰਦਰੁ—ਨਾਂਵ (ਹਿਰਦਾ)

ਪੰਧਿ ਜੁਲੰਦੜੀ ਮੇਰਾ 'ਅੰਦਰੁ' ਠੰਢਾ ਗੁਰ ਦਰਸਨੁ ਦੇਖਿ ਨਿਹਾਲੀ ॥੧॥੧੭॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੪)

'ਅੰਦਰੁ' ਵਿਧਾ ਸਚਿ ਨਾਇ ਬਾਹਰਿ ਭੀ ਸਚੁ ਡਿਠੋਮਿ ॥੨॥੨੨॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੬)

(੨) ਅੰਦਰਿ—ਸੰਬੰਧਕ

ਕਾਇਆ 'ਅੰਦਰਿ' ਗੜੁ ਕੋਟੁ ਹੈ ਸਭਿ ਦਿਸੰਤਰ ਦੇਸਾ ॥੧੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੪)

ਅਨਤ

(੧) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਅਨੰਤ)

ਰਾਜਾ ਰਾਮੁ ਮਉਲਿਆ 'ਅਨਤ' ਭਾਇ ॥੧॥

(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੩)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਕਿਸ ਹੋਰ ਥਾਂ, ਸੰ: ਅਨਯਤ੍ਰ)

ਜਨ ਨਾਨਕ ਪਾਇਆ ਅਗਮ ਰੂਪੁ 'ਅਨਤ' ਨ ਕਾਹੂ ਜਾਇ ॥੧॥੪॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੮)

ਸਾ

(੧) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—(ਉਹ, ਅਜਿਹੀ)

'ਸਾ' ਮਤਿ ਨਿਰਮਲ ਕਹੀਅਤ ਧੀਰ ॥੧॥੧੬੧॥ *(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੮)*

(੨) ਸੰਬੰਧਕ—(= ਵਰਗਾ)

ਸਿਮਰਿ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ 'ਸਾ' ਮੀਤ ॥੪॥੧੬੦॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੮)

(੩) ਪੜਨਾਂਵ—(= ਉਹ)

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ 'ਸਾ' ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਸਾੜੀ ॥੧॥੧੬੭॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੯)

(੪) ਕ੍ਰਿਆ—(= ਸੀ)

ਹੋਣਾ 'ਸਾ' ਸੋਈ ਫੁਨਿ ਹੋਸੀ ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਕਹਾ ਦਿਖਾਇਓ ॥੨॥੨॥੧੨੩॥

(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੫)

ਸੋ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ, ਭੂਤ ਕਾਲ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਬ ਇਹੁ ਨ 'ਸੋ' ਤਬ ਕਿਨਹਿ ਉਪਾਇਆ ॥੨॥੩੮॥

(ਭੈਰਉ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

(੨) ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਸੋ ਸਹੁ' ਸਚਾ ਵੀਸਰੈ ਧ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰਿ ॥੧੩॥੧॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੫)

(੩) ਪੜਨਾਂਵ

'ਸੋ' ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਮੋਲਾ ॥੩॥੩॥੩੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

ਸਉ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਸਉ—ਸਉ ਵਾਰੀ)

ਜੇ 'ਸਉ' ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨੀਰੀਐ ਭੀ ਬਿਖੁ ਫਲੁ ਲਾਗੈ ਧਾਇ ॥੪॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੫)

ਜੇ 'ਸਉ' ਪ੍ਰਾਨੀ ਲੋਚੈ ਕੋਇ ॥੧॥੧੫॥ *(ਸੁਖਮਨੀ)*

(੨) ਸੰਬੰਧਕ (ਸਉ—ਸਿਉ, ਨਾਲ)

ਇਹੁ ਮਨੁ ਬਡਾ ਕਿ ਜਾ 'ਸਉ' ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥੧॥੪੨॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੧)

ਸੇਜੈ ਰਮਤੁ ਨੈਨ ਨਹੀ ਪੇਖਉ ਇਹੁ ਦੁਖੁ ਕਾ 'ਸਉ' ਕਹਉ ਰੇ ॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

(੩) ਕ੍ਰਿਆ (= ਸੌਂ ਰਹੁ)

ਹਰਿ ਭਗਤਾ ਕਾ ਮੇਲੀ ਸਰਬਤ, 'ਸਉ' ਨਿਸੁਲ ਜਨ ਟੰਗ ਧਰਿ ॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੪੯)

(੪) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਜੇ 'ਸਉ' ਚੰਦਾ ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜਾਰ ॥੨॥੧॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਸਾਜੁ, ਸਾਜਿ

(੧) ਨਾਂਵ

ਜੈਸਾ ਭੇਖੁ ਕਰਾਵੈ ਬਾਜੀਗਰੁ ਓਹੁ ਤੈਸੋ ਹੀ 'ਸਾਜੁ' ਆਨੈ ॥੩॥੫॥੧੨੬॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ

ਜਿਨਿ ਤੂ 'ਸਾਜਿ' ਸਵਾਰਿ ਸਿਗਾਰਿਆ ॥੧॥੪॥ *(ਸੁਖਮਨੀ)*

ਸਾਥ, ਸਾਥੁ, ਸਾਥਿ

(੧) ਸਾਥੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ

ਵਾਟ ਵਟਾਊ ਆਇਆ ਨਿਤ ਚਲਦਾ 'ਸਾਥੁ' ਦੇਖੁ ॥੨॥੧੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੧)

ਮੁਠਾ ਆਪਿ ਮੁਹਾਏ 'ਸਾਥੈ' ॥੧॥੫॥ *(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੦)*

(੨) ਸਾਥ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਚੰਦੁ ਸੂਰਜੁ ਦੁਇ 'ਸਾਥ' ਚਲਾਈ ॥੨॥੩੬॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

(੩) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—ਸਾਥਿ (ਨਾਲਿ)

ਅਨਿਕ ਰੰਗ ਮਾਇਆ ਕੇ ਪੇਖੇ ਕਿਛੁ 'ਸਾਥਿ' ਨ ਚਾਲੈ ਭੋਰਾ ॥੧॥੭॥੧੧॥

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੯)

'ਸਬਦੁ'

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਸਮਝਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਖੋਜੀ ਸੱਜਣ ਇਸ ਵਲ ਵਧੀਕ ਧਿਆਨ ਦੇਣ।

(੧) ਨਾਂਵ—ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

ਗੁਰ ਕਾ 'ਸਬਦੁ' ਮਨੈ ਮਹਿ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਖਿੰਥਾ ਖਿਮਾ ਹਢਾਵਉ ॥੧॥੩॥੩੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੯)

(੨) ਨਾਂਵ—ਕਰਮ ਕਾਰਕ

ਸਹੀ ਸਲਾਮਤਿ ਸਭਿ ਥੋਕ ਉਬਾਰੇ ਗੁਰ ਕਾ 'ਸਬਦੁ' ਵੀਚਾਰੇ ॥ਰਹਾਉ॥੬੫॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੬੨੫)

(੩) ਨਾਂਵ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦਿ' ਵਿਚਹੁ ਮੈਲੁ ਗਵਾਇ ॥੨॥੮॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੬੦)

(੪) ਨਾਂਵ—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦਿ' ਰਾਤਾ ਸਹਜੇ ਮਾਤਾ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਏ ॥੬॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੩)

(੫) 'ਸ਼ਬਦ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਲਫ਼ਜ਼ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਨਾਂਵ' ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਧਾਤੂ 'ਸ਼ਬਦ' ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਉੱਚਾਰਨਾ, ਬੁਲਾਉਣਾ, ਨਾਮ ਰੱਖਣਾ'। ਸੋ, ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਨਾਂਵ' ਭੀ ਹੈ ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸੱਦ' ਹੈ, ਜੋ 'ਸ਼ਬਦ' ਵਾਂਗ 'ਨਾਂਵ' ਭੀ ਹੈ ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਭੀ। ਸ਼ਬਦ 'ਸੱਦ' 'ਨਾਂਵ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ, ਰਾਮਕਲੀ 'ਸਦੁ'।

ਘਰਿ ਘਰਿ ਏਹੋ ਪਾਹੁਚਾ 'ਸਦੜੇ' ਨਿਤ ਪਵੰਨਿ ॥੪॥੧॥

(ਸੋਹਿਲਾ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ ਮ: ੧)

(੬) ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ 'ਸਦੁ' ਅਤੇ 'ਸਦੜੇ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਸਨੇਹਾ', ਤਿਵੇਂ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸ਼ਬਦ' ਭੀ 'ਸਨੇਹਾ' ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਧਨ ਵਾਂਢੀ ਪਿਰੁ ਦੇਸ ਨਿਵਾਸੀ ਸਚੇ ਗੁਰ ਪਹਿ 'ਸਬਦੁ' ਪਠਾਈ ॥੫॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੩)

'ਸ਼ਬਦ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸੱਦ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਆ 'ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ' ਵਿਚ ਇਉਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ :

ਸਤਿਗੁਰਿ ਭਾਣੈ ਆਪਣੈ ਬਹਿ ਪਰਵਾਰੁ 'ਸਦਾਇਆ' ॥੪॥.....
ਕੇਸੋ ਗੁਪਾਲ ਪੰਡਿਤ 'ਸਦਿਅਹੁ' ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ਜੀਉ ॥੫॥

(ਪੰਨਾ ੯੨੩)

(੭) ਜਿਵੇਂ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸ਼ਬਦ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸੱਦ' 'ਕ੍ਰਿਆ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਤੂ 'ਸ਼ਬਦ' ਭੀ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਆਪੇ ਦੇਵੈ 'ਸਬਦਿ' ਬੁਲਾਏ ॥
ਮਹਲੀ ਮਹਲਿ ਸਹਜ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ
ਆਪੇ ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਧਿਆਵਣਿਆ ॥੮॥੧੩॥੧੪॥
ਸਬਦਿ—ਸੱਦ ਕੇ। *(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੭)*

ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸਬਦਿ' 'ਕ੍ਰਿਆ' ਹੈ ਜਾਂ 'ਨਾਂਵ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ'? ਇਸ ਸੰਸੇ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਸੇ ਮਾਝ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਅੱਖਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਆਪੇ ਦੇਵੈ 'ਸਦਿ' ਬੁਲਾਏ ॥
ਆਪਣਾ ਨਾਉ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ
ਅਨਦਿਨੁ ਸਦਾ ਗੁਣ ਗਾਵਣਿਆ ॥੮॥੨੮॥੨੯॥
(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੭)

ਹਉ

(੧) ਪੜਨਾਂਵ (ਹਉ = ਮੈਂ)

'ਹਉ' ਆਇਆ ਦੂਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ ਮੈ ਤਕੀ ਤਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥੩॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਗੁਣਵੰਤੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

(੨) ਨਾਂਵ (ਹਉ = ਹਉਮੈ)

'ਹਉ' ਛੁਟਕੈ ਹੋਇ ਅਨੰਦੁ ਤਿਹ, 'ਹਉ' ਨਾਹੀ ਤਹ ਆਪਿ ॥੫੧॥
(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੬੦)

ਖੋਜੁ

(੧) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ

ਹਰਿ ਦਸਹੁ ਸੰਤਹੁ ਜੀ ਹਰਿ 'ਖੋਜੁ' ਪਵਾਈ ਜੀਉ ॥੩॥੭੦॥

(ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੭੫)

ਹਮਰੈ 'ਖੋਜਿ' ਪਰਹੁ ਮਤਿ ਕੋਈ ॥੩॥ *(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)*

ਨਦੀ ਤਰੰਦੜੀ ਮੈਡਾ 'ਖੋਜੁ' ਨ ਖੁੰਭੈ ਮੰਝਿ ਮੁਹਬਤਿ ਤੇਰੀ ॥੧॥੯॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੦)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਆਵੈ ਨ ਜਾਇ ਮਰੈ ਨ ਜੀਵੈ ਤਾਸੁ 'ਖੋਜੁ' ਬੈਰਾਗੀ ॥੧॥੩॥੪੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੩)

ਜੋਗੁ

(੧) ਨਾਂਵ

'ਜੋਗੁ' ਨ ਭਗਵੀ ਕਪੜੀ 'ਜੋਗੁ' ਨ ਮੈਲੇ ਵੇਸਿ ॥੬੪॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੪੨੦)

(੨) ਸੰਬੰਧਕ

ਮਨ ਮਹਿ ਝੂਰੈ ਰਾਮਚੰਦੁ ਸੀਤਾ ਲਛਮਣ 'ਜੋਗੁ' ॥੨੭॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

(੩) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ ਮੈਨੋ 'ਜੋਗੁ' ਕੀਤੋਈ ॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੪੨੯)

ਜਿਨਿ

(੧) ਪੜਨਾਂਵ, ਸੰਬੰਧ ਵਾਚਕ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਜਿਨਿ' ਰਾਮੁ ਜਾਨਿਆ ਤਿਨਹਿ ਪਛਾਨਿਆ ॥੧॥੧੯॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੭)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਜਿਨਿ = ਮਤ)

ਧਨੁ ਦਾਰਾ ਸੰਪਤਿ ਸਗਲ 'ਜਿਨਿ' ਅਪੁਨੀ ਕਰਿ ਮਾਨਿ ॥੫॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੪੨੬)

ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ 'ਜਿਨਿ' ਘਟੈ ॥੨॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੪)

ਤੈ

(੧) ਅਨੁਸੰਬੰਧਕ ਪੜਨਾਂਵ ('ਤਿਸੁ' ਤੋਂ), 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਭ ਨਦਰੀ ਅੰਦਰਿ ਵੇਖਦਾ ਜੈ ਭਾਵੈ 'ਤੈ' ਦੇਇ ॥੨॥੨੪॥੫੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬)

(੨) ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਉਠਿ ਵੰਞੁ ਵਟਾਊੜਿਆ 'ਤੈ' ਕਿਆ ਚਿਰੁ ਲਾਇਆ ॥੧॥੨॥੧੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੪੫੯)

(੩) ਯੋਜਕ

ਜੇਤਾ ਊਡਹਿ ਦੂਖ ਘਣੇ ਨਿਤ ਦਾਝਹਿ 'ਤੈ' ਬਿਲਲਾਹਿ ॥੨॥੩॥੨੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੬)

ਤਉ

(੧) ਪੜਨਾਂਵ—

(ੳ) ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ (= ਤੇਰੀ)

ਫਿਰਤ ਫਿਰਤ ਪ੍ਰਭ ਆਇਆ ਪਰਿਆ 'ਤਉ' ਸਰਨਾਇ ॥੧॥੨੦॥

(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)

(ਅ) ਪੜਨਾਂਵ; ਕਰਮ ਕਾਰਕ (= ਤੈਨੂੰ)

ਰੇ ਮਨ ਮੈ 'ਤਉ' ਛਿਨ ਛਿਨ ਸਮਝਾਵਾ ॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

(੨) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ (= ਤੈਂ, ਤੂੰ)

ਜਿਨ ਕਉ ਪ੍ਰੇਮੁ ਪਿਆਰੁ 'ਤਉ' ਆਪੇ ਲਾਇਆ ਕਰਮੁ ਕਰਿ ॥੧੩॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੪੨੨)

(੩) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (= ਤਾਂ, ਤਦੋਂ)

ਖੇਲੁ ਸੰਕੋਚੈ 'ਤਉ' ਨਾਨਕ ਏਕੈ ॥੭॥੨੧॥ *(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ)*

ਨਾਵਣ, ਨਾਵਣੁ

(੧) ਨਾਵਣ—ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ

'ਨਾਵਣ' ਚਲੇ ਤੀਰਥੀ ਮਨਿ੍ ਖੋਟੈ ਤਨਿ ਚੋਰਿ ॥੨॥੧੨॥

(ਮ: ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

(੨) ਨਾਵਣੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

'ਨਾਵਣੁ' ਪੁਰਬੁ ਅਭੀਚੁ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦਰਸੁ ਭਇਆ ॥੧॥੪॥੧੦॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੧੧੧੬)

ਬਾਹਰੁ, ਬਾਹਰਿ

(੧) ਬਾਹਰੁ—ਨਾਂਵ

ਅੰਤਰਿ ਵਸਤੁ ਮੂੜਾ 'ਬਾਹਰੁ' ਭਾਲੇ ॥੭॥੧੩॥੧੪॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੭)

(੨) ਬਾਹਰਿ—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਜੇਹਾ ਅੰਦਰਿ ਪਾਏ ਤੇਹਾ ਵਰਤੇ ਆਪੇ 'ਬਾਹਰਿ' ਪਾਵਣਿਆ ॥੭॥੧੪॥੧੫॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੮)

ਮੋ

(੧) ਸੰਬੰਧਕ (= ਵਿਚ)

ਜੋ ਸੰਪਤਿ ਅਪਨੀ ਕਰਿ ਮਾਨੀ ਛਿਨ 'ਮੋ' ਭਈ ਪਰਾਈ ॥੨॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੦੦੮)

(੨) ਪੜਨਾਂਵ (ਮੋ ਕਉ—ਮੈਨੂੰ)

ਨੋਟ : (ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰੂਪ।)

'ਮੋ' ਕਉ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦਿ ਬੁਝਾਇਓ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੩੨॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੮)

ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ

ਅਮਲੁ

(੧) ਅਮਲੁ—ਨਸ਼ਾ

'ਅਮਲੁ' ਗਲੋਲਾ ਕੂੜ ਕਾ ਦਿਤਾ ਦੇਵਣਹਾਰਿ ॥੧॥੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫)

(੨) ਅਮਲੁ—ਕੰਮ

'ਅਮਲੁ' ਕਰਿ ਧਰਤੀ ਬੀਜੁ ਸਬਦੋ ਕਰਿ
ਸਚ ਕੀ ਆਬ ਨਿਤ ਦੇਹਿ ਪਾਣੀ ॥੧॥੨੭॥ *(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੩)*

ਸੋਇ

(੧) ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—(ਉਹ)

ਚਉਥੈ ਪਹਰੈ ਰੈਣਿ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ
ਦਿਨੁ ਨੇੜੈ ਆਇਆ 'ਸੋਇ' ॥੪॥੧॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੭)

(੨) ਪੜਨਾਂਵ (= ਉਹ)

ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੈ ਵਸਿਆ 'ਸੋਇ' ॥੧॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੪)

(੩) ਨਾਂਵ—(ਸੋਇ—ਸੋਭਾ)

ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਜੀਵਾ 'ਸੋਇ' ਤੁਮਾਰੀ ॥੧॥੩੩॥ *(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੪)*

(੪) ਕ੍ਰਿਆ

ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਨ ਆਵਹਿ ਅੰਧ ਅਗਿਆਨੀ
'ਸੋਇ ਰਹਿਓ' ਮਦ ਮਾਵਤ ਹੇ ॥੩॥੨॥੮੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੨)

ਸਾਹੁ

(੧) ਸਾਹੁ—ਸੁਆਸ

ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਸਭੁ ਤਿਸ ਦਾ 'ਸਾਹੁ' ਤਿਨੈ ਵਿਚਿ ਪਾਇਆ ॥੪॥੫॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੧)

(੨) ਸਾਹੁ—ਸ਼ਾਹ, ਰਾਸ ਪੂੰਜੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ

ਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਚਾ 'ਸਾਹ' ਹੈ ਸਿਖ ਦੇਇ ਹਰਿ ਰਾਸੇ ॥੧॥੩॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੪੯)

ਸਿਖ, ਸਿਖੁ

(੧) ਨਾਂਵ—ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਸਿਖ—ਸਿੱਖਿਆ)

ਨਾਨਕੁ 'ਸਿਖ' ਦੇਇ ਮਨ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਭ੍ਰਮੁ ਜਾਲੇ ॥੧॥੧॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੯)

(੨) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਇਕ-ਵਚਨ—ਸਿਖੁ)

ਤਿਸ ਕੈ ਸੰਗਿ 'ਸਿਖੁ' ਉਧਰੈ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਉ ॥੧(ਸਲੋਕ)॥੧੮॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੮੬)

(ਬਹੁ-ਵਚਨ—ਸਿਖ)

ਸਚਿਆਰ 'ਸਿਖ' ਬਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਿ ਘਾਲਨਿ
ਕੂੜਿਆਰ ਨ ਲਭਨੀ ਕਿਤੈ ਥਾਇ ਭਾਲੇ ॥੧॥੧੦॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੫)

(ਸਿਖਿ—ਸਿਖ ਨੇ)

ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਿਖਿ' ਸਤਿਗੁਰੂ ਧਿਆਇਆ ॥੬॥੧॥

(ਗੋਂਡ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੬੮)

(੩) ਸਿਖੁ—ਕ੍ਰਿਆ; ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਚਜੁ ਅਚਾਰੁ 'ਸਿਖੁ' ਤੁਧੁ ਕਦੇ ਨ ਲਗੈ ਦੁਖੁ ॥੩॥੨੩॥੯੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੦)

(੪) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ: (ਚੋਟੀ, ਬੋਦੀ)

ਮੂੰਡੁ ਮੁਡਾਇ ਜਟਾ 'ਸਿਖ' ਬਾਧੀ ਮੋਨਿ ਰਹੇ ਅਭਿਮਾਨਾ ॥੫॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

ਸੇਤੁ

(੧) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਵੇਤ = ਚਿੱਟਾ, ਸਫ਼ੈਦ

ਹਥ ਮਰੋੜੈ ਤਨੁ ਕਪੇ ਸਿਆਹਹੁ ਹੋਆ ਸੇਤੁ ॥੭॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੪)

(੨) ਨਾਂਵ—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਸੇਤੁ' = ਪੁਲ

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਂਧਿਓ 'ਸੇਤੁ' ਬਿਧਾਤੈ ॥੪੦॥ *(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੨)*

ਸਭਾ

(੧) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (= ਮਜਲਸ, ਇਕੱਠ, ਸੰਗ, ਸੰਗਤਿ)

ਥਾਨੁ ਸੁਹਾਵਾ ਪਵਿਤੁ ਹੈ ਜਿਥੈ ਸੰਤ 'ਸਭਾ' ॥੪॥੬॥੭੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੪)

ਗੁਰ 'ਸਭਾ' ਏਵ ਨ ਪਾਈਐ ਨਾ ਨੇੜੈ ਨਾ ਦੂਰਿ ॥੨॥੪॥

(ਮ: ੩, ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੪)

ਸਿਧ 'ਸਭਾ' ਕਰਿ ਆਸਣਿ ਬੈਠੇ ਸੰਤ 'ਸਭਾ' ਜੈਕਾਰੋ ॥

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੩੮)

(੨) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (= ਸਾਰੀ)

ਜਾ ਪਤਿ ਲੇਖੈ ਨਾ ਪਵੈ 'ਸਭਾ' ਪੂਜ ਖੁਆਰੁ ॥੨॥੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੧੭)

ਹਉਮੈ 'ਸਭਾ' ਗਣਤ ਹੈ ਗਣਤੈ ਨਉ ਸੁਖੁ ਨਾਹਿ ॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬)

ਹਥੀ

(੧) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਹਥੀ' ਸਿਰੁ ਖੋਹਾਇ, ਨ ਭਦੁ ਕਰਾਇਆ ॥੧੬॥
ਹਥੀ—ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ। *(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੮੫)*

(੨) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਤਲੀ, ਚੂੰਢੀ, ਦਵਾਈ)

'ਹਥੀ' ਦਿਤੀ ਪ੍ਰਭਿ ਦੇਵਣਹਾਰੈ ॥
ਜਨਮ ਮਰਣ ਰੋਗ ਸਭਿ ਨਿਵਾਰੇ ॥੪॥੩੫॥੪੨॥ *(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੬)*

ਹਾਥ, ਹਾਥੁ

(੧) ਹਾਥ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਡੂੰਘਾਈ)

ਤੇਰੀ ਕੀਮਤਿ ਨ ਪਵੈ ਸਭ ਡਿਠੀ ਠੋਕਿ ਵਜਾਇ ॥
ਕਹਣੈ 'ਹਾਥ' ਨ ਲਭਈ ਸਚਿ ਟਿਕੈ ਪਤਿ ਪਾਇ ॥੫॥੧੩॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੧)

(੨) ਹਾਥੁ—

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਹਾਥੁ' ਦੇਇ ਰਾਖੇ ਪਰਮੇਸੁਰਿ ਸਗਲਾ ਦੁਰਤੁ ਮਿਟਾਇਆ ॥੧॥੨੩॥
(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੩੨)

(ਅ) (ਹਾਥਿ—ਹੱਥ ਵਿਚ)

'ਹਾਥਿ' ਹਮਾਰੈ ਕਛੂਐ ਨਾਹੀ ਜਿਸੁ ਜਣਾਇਹਿ ਤਿਸੈ ਜਣਾਵਣਾ ॥੯॥੬੨॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੮੬)

(ੲ) ਨਾਂਵ, ਬਹੁ-ਵਚਨ—(ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ)

'ਹਾਥ' ਕਮੰਡਲੁ ਕਾਪੜੀਆ ਮਨਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਉਪਜੀ ਭਾਰੀ ॥੬॥੭॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

ਖੋੜ

(੧) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—ਖੋੜ—ਸੋਲਾਂ

'ਖੋੜ' ਸੀਗਾਰ ਕਰੈ ਅਤਿ ਪਿਆਰੀ ॥੩॥੧੦॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੫)

(੨) ਨਾਂਵ

ਖਖਾ ਇਹੈ 'ਖੋੜਿ' ਮਨੁ ਆਵਾ॥
'ਖੋੜੇ' ਛਾਡਿ ਨ ਦਹਦਿਸ ਧਾਵਾ॥੮॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

ਜੀਉ

(੧) ਨਾਂਵ

ਜਿਸੁ ਮਿਲਿ ਜਪੀਐ ਨਾਉ, ਤਿਸੁ 'ਜੀਉ' ਅਰਪੀਐ॥੧੭॥

(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੨)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ

ਉਦਮ ਕਰੇਦਿਆ 'ਜੀਉ' ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆ ਸੁਖ ਭੁੰਚੁ॥੧॥੧੭॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੫, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੨)

(੩) ਵਿਸਮਿਕ—(ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਣ ਵਾਸਤੇ)

ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਵਾਹਿ 'ਜੀਉ'॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਗਯੰਦ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੨)

ਜੋਇ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ; ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ (ਜੋਇ—ਖੋਜ ਕੇ)

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭ ਦੇਖੇ 'ਜੋਇ'॥੨॥੧॥

(ਬਸੰਤੁ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੫)

(੨) ਨਾਂਵ--ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਜੋਇ—ਇਸਤ੍ਰੀ)

'ਜੋਇ' ਖਸਮੁ ਹੈ ਜਾਇਆ॥੧॥੩॥ *(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੬)*

ਜਾਗੁ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਿਆ ਤੂ ਸੋਇਆ 'ਜਾਗੁ' ਇਆਨਾ॥੩॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

(੨) ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਜਾਇਗਾ)

ਹਉਮੈ ਰੋਗੁ ਭ੍ਰਮੁ ਕਟੀਐ ਨਾ ਆਵੈ ਨ 'ਜਾਗੁ' ॥੨॥੧੫॥੮੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੭)

ਜਲੁ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ

ਦੂਰਜਨ ਤੂ 'ਜਲੁ' ਭਾਹੜੀ ਵਿਛੋੜੇ ਮਰਿ ਜਾਹਿ ॥੨॥੨॥

(ਮ: ੫, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੪)

(੨) ਨਾਂਵ

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਹਜਿ ਮਿਲਾਏ ਜਿਉ 'ਜਲੁ' ਜਲਹਿ ਸਮਾਵੈ ॥੮॥੧॥੯॥

(ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਡੋਲੁ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੧)

ਤਾਮਿ

(੧) ਨਾਂਵ

ਗੁਰੂ ਪਾਸਹੁ ਫਿਰਿ ਚੇਲਾ ਖਾਇ ॥
'ਤਾਮਿ' ਪਰੀਤਿ ਵਸੈ ਘਰਿ ਆਇ ॥੨॥੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਚਉਪਦੇ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੪੯)

ਨੋਟ : 'ਤਾਮਿ' (ਨਾਂਵ) ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਤੁਆਮਿ' ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਖਾਣਾ'।

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਤਾਮਿ—ਤਦੋਂ)

ਜਬ ਸਾਚ ਅੰਦਰਿ ਹੋਇ ਸਾਚਾ 'ਤਾਮਿ' ਸਾਚਾ ਪਾਈਐ ॥੧॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੬)

ਦੁਇ

(੧) ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ :

ਨਾਨਕ ਤਰਵਰੁ, ਏਕੁ ਫਲੁ, 'ਦੁਇ' ਪੰਖੇਰੂ ਆਹਿ ॥੨॥੬॥

(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੦)

ਖਾਰੁ ਸਮੁਦ੍ਰੁ ਢੰਢੋਲੀਐ ਇਕੁ ਮਣੀਆ ਪਾਵੈ ॥
'ਦੁਇ' ਦਿਨ ਚਾਰਿ ਸੁਹਾਵਣਾ ਮਾਟੀ ਤਿਸੁ ਖਾਵੈ ॥੬॥੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੨)

(੨) ਨਾਂਵ

ਕਬੀਰ ਧਰਤੀ ਅਰੁ ਆਕਾਸ ਮਹਿ 'ਦੁਇ' ਤੂੰ ਬਰੀ ਅਬਧ ॥੨੦੨॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੫)

ਦੁਇ—ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਹੇ ਦੁਇ! ਹੇ ਦ੍ਵੈਤ!)

ਨਉ

(੧) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਸੰਖਿਅਕ)

'ਨਉ' ਘਰ ਦੇਖਿ ਜੁ ਕਾਮਨਿ ਭੂਲੀ ਬਸਤੁ ਅਨੂਪ ਨ ਪਾਈ ॥੩॥੨੨॥੭੩॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੯)

(੨) ਸੰਬੰਧਕ

ਏਸ 'ਨਉ' ਹੋਰੁ ਥਾਉ ਨਾਹੀ ਸਬਦਿ ਲਾਗਿ ਸਵਾਰੀਆ ॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ)

ਜਿਸ 'ਨਉ' ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਹੋਇ ਸੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇ ॥੨॥੩॥੩੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੭)

ਨਿਆਈ

(੧) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਨਿਆਉ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਆਪੇ ਤਖਤਿ ਬਹੈ ਸਚੁ 'ਨਿਆਈ' ॥੩॥੧੦॥ *(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੭)*

(੨) ਸੰਬੰਧਕ

ਬਿਲਪ ਕਰੇ ਚਾਤ੍ਰਿਕ 'ਕੀ ਨਿਆਈ' ॥੧॥੮॥ *(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬)*

ਹੋਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਮਾਤ ਪਿਤ 'ਨਿਆਈ' ਬਾਰਿਕ ਜਿਉ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰਿਆ ॥੧॥੬॥੪੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੨)

ਨੀਰਿ

(੧) ਨਾਂਵ—

(ੳ) ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਨੀਰ ਨਾਲ)

ਜੇਤਾ ਸਮੁੰਦੁ ਸਾਗਰੁ 'ਨੀਰਿ' ਭਰਿਆ ਤੇਤੇ ਅਉਗਣ ਹਮਾਰੇ ॥੫॥੫॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

(ਅ) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਨੀਰ ਵਿਚ)

ਐਸਾ ਦੀਵਾ 'ਨੀਰਿ' ਤਰਾਇ ॥੭॥ *(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੮)*

(੨) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ 'ਨੀਰਿ' ਨਰਾਇਣ ॥੧੯॥ *(ਗੋਂਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੮)*

ਨੀਰਿ—ਸਿੰਜ।

ਪਾਹਿ, ਪਾਹੀ

(੧) ਪਾਹਿ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (= ਪਾਂਦੇ ਹਨ)

ਮਾਰਣ 'ਪਾਹਿ' ਹਰਾਮ ਮਹਿ ਹੋਇ ਹਲਾਲੁ ਨ ਜਾਇ ॥੨॥੭॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੧)

(ਅ) ਸੰਬੰਧਕ (= ਪਾਸ)

ਕਹੁ ਬੇਨੰਤੀ ਅਪੁਨੇ ਸਤਿਗੁਰ 'ਪਾਹਿ' ॥੨੧॥੯॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੨)

(੨) ਪਾਹੀ—

(ੳ) ਨਾਂਵ (ਪਾਹੀ—ਜੁੱਤੀਆਂ)

ਖਤਿਅਹੁ ਜੰਮੇ ਖਤੇ ਕਰਨਿ ਤ ਖਤਿਆ ਵਿਚਿ ਪਾਹਿ ॥
ਧੋਤੇ ਮੂਲਿ ਨ ਉਤਰਹਿ ਜੇ ਸਉ ਧੋਵਣ ਪਾਹਿ ॥
ਨਾਨਕ ਬਖਸੇ ਬਖਸੀਅਹਿ ਨਾਹਿ ਤ 'ਪਾਹੀ' ਪਾਹਿ ॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੯)

(ਅ) ਸੰਬੰਧਕ (ਪਾਹੀ—ਪਾਸ)

ਜਿਸੁ ਜਲਨਿਧਿ ਕਾਰਣਿ ਤੁਮ ਜਗਿ ਆਏ
ਸੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ 'ਪਾਹੀ' ਜੀਉ ॥੧॥੯॥ *(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੮)*

ਬਿਰਥਾ

(੧) ਨਾਂਵ—(ਪੀੜਾ)

ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਫਲ ਦੇਤ ਹੈ ਸੁਆਮੀ ਜੀਅ ਕੀ 'ਬਿਰਥਾ' ਸਾਰੇ ॥੨॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੇ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਡਖਣਾ, ਪੰਨਾ ੮੦)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—(= ਵਿਅਰਥ)

ਮਰਿ ਮਰਿ ਜਨਮੈ ਪਤਿ ਗਵਾਏ ਆਪਣੀ
'ਬਿਰਥਾ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਵਣਿਆ ॥੩॥੧੯॥
(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੦)

ਮੈ

(੧) ਸੰਬੰਧਕ—(ਮਹਿ, ਵਿਚ)

ਰਾਮ ਨਾਮ ਨਰ ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ 'ਮੈ' ਨਿਮਖ ਏਕ ਉਰਧਾਰੇ ॥੩॥੨॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੯੦੨)

(੨) ਪੜਨਾਂਵ—
(ੳ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਹਉ ਆਇਆ ਦੂਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ 'ਮੈ' ਤਕੀ ਤਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥
'ਮੈ' ਆਸਾ ਰਖੀ ਚਿਤ ਮਹਿ ਮੇਰਾ ਸਭੋ ਦੁਖੁ ਗਵਾਇ ਜੀਉ ॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਗੁਣਵੰਤੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

(ਅ) ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (= ਮੈਨੂੰ)

'ਮੈ' ਦੀਜੈ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਸੀ ॥੮॥੧॥੩॥
(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੧ ਕਾਫੀ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੭੫੨)

(ੲ) ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (=ਮੇਰਾ)

'ਮੈ' ਸਹੁ ਦਾਤਾ ਏਕੁ ਹੈ ਅਵਰੁ ਨਾਹੀ ਕੋਈ॥ਰਹਾਉ॥੫੨॥

(ਆਸਾ ਘਰੁ ੮ ਕਾਫੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬੫)

ਮਨਹਿ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—(ਮਨਹਿ ਕਰਨਾ, ਵਰਜਣਾ)

ਭਾਣੈ ਭੋਗ ਭੋਗਾਇਦਾ ਭਾਣੈ 'ਮਨਹਿ' ਕਰੇਇ॥੨॥੧੨॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੩)

(੨) ਨਾਂਵ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ (ਮਨ ਵਿਚ)

ਹਰਿ ਕੀ ਭਗਤਿ ਕਰਹੁ ਜਨ ਭਾਈ॥
ਅਕਥੁ ਕਥਹੁ ਮਨੁ 'ਮਨਹਿ' ਸਮਾਈ॥
ਉਠਿ ਚਲਤਾ ਠਾਕਿ ਰਖਹੁ ਘਰਿ ਅਪਨੈ
ਦੁਖੁ ਕਾਟੈ ਕਾਟਣਹਾਰਾ ਹੇ॥੧੬॥੪॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੧)

ਰੰਗਿ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਇਹੁ ਮਨੁ ਸੁੰਦਰਿ ਆਪਣਾ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਮਜੀਠੈ 'ਰੰਗਿ' ਰੀ॥੧੬॥੧੧੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦)

(੨) ਨਾਂਵ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਰੰਗ ਵਿਚ)

ਨਾਮ 'ਰੰਗਿ' ਇਹੁ ਮਨੁ ਤ੍ਰਿਪਤਾਨਾ
ਬਹੁਰਿ ਨ ਕਤਹੂੰ ਧਾਵਉ ਰੇ॥੧॥੨॥੧੩੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੧, ਪੰਨਾ ੪੦੪)

ਲਾਗਿ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਬ ਪੂਰਨ ਕਾਰਦੰਤਕ (=ਲੱਗ ਕੇ),
(੨) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (=ਪਾਹ)

ਜਿਨਿ ਕਿਨੈ ਪਾਇਆ ਸਾਧ ਸੰਗਤੀ ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ਬੈਰਾਗਿ ॥
ਮਨਮੁਖ ਫਿਰਹਿ ਨ ਜਾਣਹਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਉਮੈ ਅੰਦਰਿ 'ਲਾਗਿ' ॥
ਨਾਨਕ ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਰੰਗਾਏ ਬਿਨੁ ਭੈ ਕੇਹੀ 'ਲਾਗਿ' ॥੪॥੮॥੪੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੯)

ਨੋਟ : ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਦਾ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਲਾਗਿ' ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਦਾ 'ਲਾਗਿ' ਨਾਂਵ ਹੈ।

ਵਾਇ

(੧) (ਵਜਾ ਕੇ)

ਪੰਚ ਸਬਦੁ ਝੁਣਕਾਰੁ ਨਿਰਾਲਮੁ
ਪ੍ਰਭਿ ਆਪੇ 'ਵਾਇ' ਸੁਣਾਇਆ ॥੮॥੨॥੧੯॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੪੦)

(੨) ਨਾਂਵ (ਹਵਾ)

ਅਪੁ ਤੇਜੁ 'ਵਾਇ' ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਆਕਾਸਾ ॥
ਤਿਨ ਮਹਿ ਪੰਚ ਤਤੁ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ॥੬॥੫॥੧੧॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੧)

ਵਜਹੁ

(੧) ਸੰਬੰਧਕ (=ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ)

ਬਖਸੀਸ 'ਵਜਹੁ' ਮਿਲਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ॥੩॥੧੪੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੦)

(੨) ਨਾਂਵ (=ਤਨਖ਼ਾਹ)

ਲਸਕਰੀਆ ਘਰ ਸੰਮਲੇ ਆਏ 'ਵਜਹੁ' ਲਿਖਾਇ ॥
'ਵਜਹੁ' ਗਵਾਇ ਆਪਣਾ ਤਖਤਿ ਨ ਬੈਸਹਿ ਸੇਇ ॥੪੫॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੬)

ਵਾਤ

(੧) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (= ਵਾਜੇ)

'ਵਾਤ' ਵਜਨਿ ਟੰਮਕ ਭੇਰੀਆ ॥
ਮਲ ਲਥੇ ਲੈਦੇ ਫੇਰੀਆ ॥੧੮॥੨॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੪)

(੨) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਮੂੰਹ ਵਿਚ)

ਜਿਨ ਕਉ ਪੋਤੈ ਪੁੰਨੁ ਹੈ ਤਿਨ੍ 'ਵਾਤਿ' ਸਿਪੀਤੀ ॥੧੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

(੩) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਖ਼ਬਰ)

ਹਿਕਸੁ ਕੰਤੈ ਬਾਹਰੀ ਮੈਡੀ 'ਵਾਤ' ਨ ਪੁਛੈ ਕੋਇ ॥੧॥੩॥

(ਡਖਣੇ ਮ: ੫, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੫)

ਵਰ

(੧) ਵਰੁ—ਨਾਂਵ

ਕਰਉ ਬਿਨਉ ਗੁਰ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਹਰਿ 'ਵਰੁ' ਆਣਿ ਮਿਲਾਵੈ ॥੧॥੪॥੨॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੫੪)

(੨) ਵਰਿ—ਵਰ ਕੇ (ਕ੍ਰਿਆ)

ਹਰਿ 'ਵਰਿ' ਨਾਰਿ ਭਈ ਸੋਹਾਗਣਿ ਮਨਿ ਤਨਿ ਪ੍ਰੇਮੁ ਸੁਖਾਨਿਆ ॥੨॥੨॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੫੪)

(੩) ਵਰ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (= ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ)

ਆਪਸ ਕਉ 'ਮੁਨਿ ਵਰ' ਕਰਿ ਥਾਪਹੁ ਕਾ ਕਉ ਕਹਹੁ ਕਸਾਈ ॥੨॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੩)

•